8761

శ్రీమద్రామాయణము

బాలకాండము

అయోధ్యాకాండము

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా

తాత్పర్య సహితము

వాల్మీకి

విరచితము

వికుక్షే స్తు = వికుక్షికిని; మహాతేజాః= అధికమయినకాంతిగలవాఁడును; ప్రతాపవాన్ = పరాక్రమశాలియునగు; బాణః= బాణుఁడను; పుత్రః=కొడుకు; ఉదపద్యత (అధ్యాహృతము)=పుట్టెను.

కుక్షికి, శ్రీమంతుండగు వికుక్షి యనుకొడుకుపుట్టెను; వికుక్షికి, మహాతేజుండును బరాక్రమశాలియునగు, బాణుండనుపుత్రుండుపుట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

బాణస్యతు మహాతేజా అనరణ్యః ప్రతాపవాన్
అనరణ్యా త్పృథు ర్జజ్ఞే త్రిశంకు స్తు పృథోస్సుతః. ౨౧

టీక॥ బాణస్యతు=బాణునకును; మహాతేజాః= అధికమయినకాంతిగలవాఁడును; ప్రతాపవాన్=పరాక్రమశాలియునగు; అనరణ్యః=అనరణ్యుండనువాఁడు; జజ్ఞే(అధ్యాహృతము)=పుట్టెను. అనరణ్యాత్=అనరణ్యునివలన; పృథుః=పృథువనువాఁడు; జజ్ఞే = పుట్టెను. పృథోస్తు=పృథువునకును; త్రిశంకుః=త్రిశంకువను; సుతః=కొడుకు; జజ్ఞే=(అధ్యాహృతము)పుట్టెను.

బాణునకు, మహాతేజుండును బరాక్రమశాలియునగు ననరణ్యుండు పుట్టెను ; అనరణ్యునకుఁ బృథువనువాఁడుపుట్టెను; పృథుపుత్రుండు, త్రిశంకువు. అని, తాత్పర్యము.

త్రిశంకో రభవ త్పుత్రో దుందుమారో మహాయశాః
యువనాశ్వసుతస్త్వా సీ న్మాంధాతా పృథివీపతిః. ౨౨

టీక॥ త్రిశంకోః = త్రిశంకువునకు; మహాయశాః = అధికమయినకీర్తిగల; దుందుమారః=దుందుమారుండను; పుత్రః = కొడుకు; అభవత్ = కలిగెను. యువనాశ్వసుతస్తు= యువనాశ్వుండనునామాంతరముగల , దుందుమారునికొడుకును; పృథివీపతిః=భూమికిఁబ్రభువయిన; మాంధాతా= మాంధాతయనువాఁడు; ఆసీత్=ఆయెను.

త్రిశంకువునకు మహాయశుండగు దుందుమారుండనుకొడుకుపుట్టెను; అతనికియువనాశ్వుండను నామాంతరముగలదు; అతనికిమాంధా

తయనువాఁడుపుత్రుండయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

మాంధాతుస్తు సుత శ్శ్రీమాన్ సుసంధి రుదపద్యత
సుసంధేరపి పుత్రౌ ద్వౌ ధ్రువసంధిః ప్రసేనజిత్. ౨౩

టీక॥ మాంధాతుస్తు=మాంధాతకును; శ్రీమాన్ = సంపదగలఁ; సుసంధిః = సుసంధియనెడు; సుతః=కొడుకు; ఉదపద్యత=పుట్టెను. సుసంధేరపి=సుసంధికిని; ధ్రువసంధిః=ధ్రువసంధియనువాఁడును; ప్రసేనజిత్=ప్రసేనజిత్తనువాఁడును; ద్వౌ=ఇద్దఱు; పుత్రౌ=కొడుకులు; ఉదపద్యేతాం(అధ్యాహృతము)=పుట్టిరి.

మాంధాతకు, శ్రీమంతుండగు సుసంధియనువాఁడు పుట్టెను; సుసంధికి నిధ్రువసంధియని ప్రసేనజిత్తని, నిర్వురుకొడుకులుగల్గిరి. అని తాత్పర్యము

యశస్వీ ధ్రువసంధేస్తు భరతో నామ నామతః
భరతాత్తు మహాతేజా అసితో నామ జాతవాన్. ౨౪

టీక॥ ధ్రువసంధేస్తు=ధ్రువసంధికిని; యశస్వీ=ప్రశస్తంబగు కీర్తిగల; నామతః=పేరువలన; భరతో నామ= భరతుఁడని ప్రసిద్ధుండైన వాఁడు; జాతవాన్=(అధ్యాహృతము)పుట్టెను. భరతాత్తు=భరతునివలనను; మహాతేజాః=అధికమయిన పరాక్రమంబుగల; అసితో నామ= అసితుండనువాఁడు; జాతవాన్=పుట్టెను.

ధ్రువసంధికిఁ గీర్తిశాలియగు భరతుండనువాఁడు పుట్టెను; భరతునకు, మహాపరాక్రమశాలియయిన యసితుండను పుత్రుండు జనియించెను.

అని, తాత్పర్యము.

యస్యైతే ప్రతిరాజాన ఉదపద్యంత శత్రవః
హైహయా స్తాలజంఘాశ్చ శూరా శ్శశిబిందవః. ౨౫

టీక ॥ యస్య=ఏయసితునకు; హైహయాః= హైహయులనువారును; తాలజంఘాశ్చ=తాలజంఘులనువారును; శూరాః=యుద్ధము

నందుభయపడనట్టి; శశిబిందవశ్చ=శశిబిందువులనువారును; ఏతే=ఈ; ప్రతిరాజానః= ప్రతిపక్షరాజులు; శత్రవః=హింసించువారుగా; ఉదపద్యంత=పుట్టిరో.

ఆయసితునకు, హైహయులును దాలజంఘులును శూరులగుశశిబిందువులును ఈ రాజులు, శత్రువులయి హింససేయుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తాంస్తు స ప్రతియుద్ధ్యన్ వై యుద్ధే రాజా ప్రవాసితః

టీక॥ రాజా=రాజైన; సతు=ఆయసితుండును; తాన్=ఆశత్రువులనుగూర్చి; ప్రతియుద్ధ్యన్=బదులుయుద్ధముసేయుచు ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); యుద్ధే=జగడమునందు; ప్రవాసితః=ఊరువెడలఁగొట్టఁబడెను.

ఆయసితుండును, వారలుయుద్ధమునకురాఁగా వారలతోఁ బోరుచుండఁగా, నాయుద్ధమునందే, పరాజితుండై, యూరువెడలఁగొట్టఁబడెను. అని, తాత్పర్యము.

హిమవంత ముపాగమ్య భృగుప్రస్రవణే౽వసత్. ౭౮

అసితోల్పబలో రాజా మంత్రిభి స్సహిత స్తదా

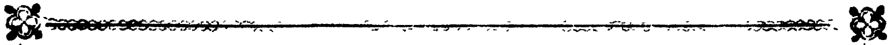
టీక॥ తదా=అప్పుడు; రాజా=ప్రభువయిన; అసితః = అసితుఁడు; అల్పబలః=కొంచెపుసైన్యముగలవాఁడై; మంత్రిభిః= మంత్రులతో; సహితః=కూడినవాఁడై; హిమవంతం= హిమవత్పర్వతమును; ఉపాగమ్య=పొంది; భృగుప్రస్రవణే=భృగుప్రస్రవణమను శిఖరమునందు; అవసత్=ఉండెను.

అప్పుడు, అసితుండు, అల్పంబగుసేనంగూడి, మంత్రులతో, హిమవత్పర్వతంబునకుఁబోయి, యచ్చట భృగు ప్రస్రవణంబను శిఖరంబున, వాసముసేయుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

ద్వేచాస్య భార్యే గర్భిణ్యౌ బభూవతు రితి శ్రుతమ్. ౨౭

టీక ॥ అస్య=ఈయసితునియొక్క; భార్యే=పెండ్లాములు; ద్వే

చ=ఇర్వురును; గర్భిణ్యౌ=చూలు గలవారలుగా; బభూవతుః=అయిరి; ఇతి=అని; శ్రుతం=వినఁబడినది.

అప్పుడా యసితునిభార్య లిర్వురును, గర్భములుధరించిరి; అని, వినియున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

ఏకా గర్భవినాశాయ సపత్న్యై సగరం దదౌ

టీక॥ఏకా=ఒకతె; సపత్న్యై=చవతికొఱకు; గర్భవినాశాయ=గర్భముయొక్కనశించుటకొఱకు; సగరం=విషముతోఁగూడిన దానిని; దదౌ=ఇచ్చెను.

ఆభార్యలలోనొక్కతె, తనచవతికి, దానిగర్భమునశించుటకై, విషముపెట్టినభక్ష్యంబునిచ్చినది. అని, తాత్పర్యము.

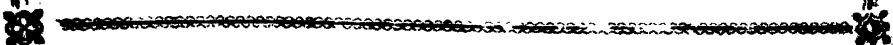
తత శ్శైలవరం రమ్యం బభూవా భిరతో మునిః. ౨౮
భార్గవ శ్చ్యవనో నామ హిమవంత ముపాశ్రితః

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట; భార్గవః=భృగువంశమునందుఁబుట్టినట్టి; చ్యవనో నామ=చ్యవనుండనెడు; మునిః=ముని; అభిరతః=సంతసించినవాఁడై; రమ్యం=మనోహరమును; శైలవరం=పర్వతంబులకుఁబ్రభువునగు; హిమవంతం=హిమవత్పర్వతమును; ఉపాశ్రితః=పొందినవాఁడు; బభూవ=ఆయెను.

అంత, భృగువంశంబునంబుట్టిన చ్యవనుండనుమహర్షి, యసితుననుగ్రహింపఁగోరి, రమణీయంబును బర్వతరాజంబునగు హిమవత్పర్వతంబునకువచ్చెను. అని తాత్పర్యము

తత్రైకాతు మహాభాగా భార్గవం దేవవర్చసమ్. ౨౯
వవందే పద్మపత్రాక్షీ కాంక్షంతీ సుత మాత్మనః

టీక॥తత్ర=ఆయిరువురిభార్యలలో; మహాభాగా=పూజ్యమయినభాగ్యము గలదియు; పద్మపత్రాక్షీ= తామరపూరేకులవంటికండ్లు గలదియునగు; ఏకాతు=ఒక్కతె మాత్రము; ఆత్మనః=తనయొక్క; సుతం=కొడుకును; కాంక్షంతీ=కోరుచు; దేవవర్చసం = వేల్పుయొ

కర్క—కాంతివంటికాంతిగల; భార్గవం—భృగువంశమునంబుట్టిన చ్యవనుని; పవందే=నమస్కరించెను.

ఆయిర్వురిలో, మిక్కిలియుభాగ్యశాలియుఁ దామర పూరేకుల వంటికండ్లుగలదియునగునది విషం బుభక్షించినభార్య, తనకొడుకుచ్ఛే మంబుగాఁబుట్టవలెననికోరి, వేల్పునకుంబోలెఁ గాంతిగల భార్గవుం డగు, చ్యవనునినమస్కరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

త మృషిం సా భ్యుపాగమ్య కాళిందీచా భ్యవాదయత్. ౩౦

టీక ॥ సా=ఆచవతికివిషంబిడిన; కాళిందీచ= కాళిందియనునదియును; తం=ఆ; ఋషిం=ఆచ్యవన మహర్షిని; అభ్యుపాగమ్య=చేరి; అభ్యవాదయత్—నమస్కరించెను

అట్లు, చవతికివిషంబిడిన కాళిందియనుమతియొక భార్యయును, ఆ చ్యవనుడగ్గఱి, యాతనికి నమస్కారంబు గావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

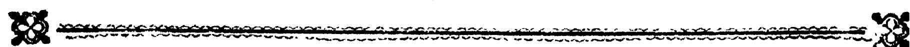
స తా మభ్యవద ద్విప్రః పుత్రేప్సుం పుత్రజన్మని

టీక॥ సః—ఆ; విప్రః=బ్రాహ్మణుండగుచ్యవనుండు; పుత్రేప్సుం=కొడుకును గోరుచున్న; తాం=ఆ మొదట నమస్కరించినదానింగూర్చి; పుత్రజన్మని=కొడుకు పుట్టుట విషయమై; అభ్యవదత్=చెప్పెను.

బ్రాహ్మణుండగునాచ్యవనుండు కొడుకుంగోరి తనకు మొదట, నమస్కరించినవిషంబు దిన్నదానింజూచి, కొడుకుజనించువిషయమై, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తవ కుక్షౌ మహాభాగే సుపుత్ర స్సుమహాబలః. ౩
మహావీర్యో మహాతేజా అచిరా త్సంజనిష్యతి
గరేణ సహిత శ్శ్రీమా న్మాశుచః కమలేక్షణే. ౩౨

టీక॥ మహాభాగే=పూజ్యమయి నస్వభావముగల; కమలేక్షణే= తామరపూలవంటి కండ్లుగలయాండుదానా! తవ=నీయొక్క; కుక్షౌ=కడుపునందు; సుమహాబలః=మిక్కిలియనధికమయిన బలముగలవాండును; మహావీర్యః=అధికమయినపరాక్రమముగలవాండును; మహాతేజాః= అధికమయినకాంతిగలవాండును; శ్రీమాన్ = సంపదగలవాండునగు; సుపుత్రః=మంచికొడుకు; గరేణ=విషముతోఁ; సహితః=కూడినవాండై; అచిరాత్ = శీఘ్రముగా; సంజనిష్యతి = పుట్టంగలండు. మాశుచః=దుఃఖింపకుము.

మహాభాగ్యశాలివగు చిన్నదానా! నీకడుపునందు, మహాబలుండునుమహాపరాక్రమశాలియునుమహాతేజుండును శ్రీమంతుండునగుమంచి పుత్రుండు, విషముతోఁగూడినవాండై, శీఘ్రంబుగాఁబుట్టును. అని, చ్యవనుండు చెప్పెను. అని తాత్పర్యము.

చ్యవనంతు నమస్కృత్య రాజపుత్రీ పతివ్రతా
పతిశోకాతురా తస్మా త్పుత్రం దేవీ వ్యజాయత. ౩౩

టీక॥ పతివ్రతా=పతిభక్తిగలదియును; దేవీ=పట్టపురాణియునగు; రాజపుత్రీ=రాచకొమార్తె; చ్యవనంతు= చ్యవనునిమాత్రము; నమస్కృత్య=మ్రొక్కి; పతిశోకాతురా= పెనిమిటివలనిదుఃఖముచేఁబీడింపఁబడినదై; తస్మాత్=ఆచ్యవనునియనుగ్రహంబువలన; పుత్రం= కొడుకును; వ్యజాయత=కనెను.

పతివ్రతయునుబట్టపురాణియునగు నారాచకొమార్తె చ్యవనునకుమ్రొక్కి, యంతఁబెనిమిటిచనిపోవఁగామిక్కిలియుదుఃఖంబునొంది, చ్యవనునను్గ్రహంబునంజేసి, పుత్రుంగనెను.

అని, తాత్పర్యము.

సపత్న్యాతు గర స్తస్యై దత్తో గర్భజిఘాంసయా
సహ తేన గరేణైవ జాత స్స సగరో భవత్. ౩౪

టీక॥ సపత్న్యాతు=సవతిచేతను; గర్భజిఘాంసయా=గర్భమునుజంపనిచ్ఛచేత; తస్యై=ఆబిడకొఱకు; గరః=విషము; దత్తః= ఇవ్వఁ

బడినది. తేన=ఆ; గరేణసహైవ=వి షముతోఁగూడనే; జాతః=పుట్టిన, (కావుననే); సః=ఆపుత్రుఁడు; సగరః = సగరుండనువాఁడు(విషముతోఁగూడినవాఁడు); అభవత్=అయెను.

ఆబిడకుఁ,జవతి,గర్భమునుబోఁగొట్టఁదలంచి,విషముఁబెట్టెను;ఆవిషముతోఁగూడనేపుట్టినందున,నాపుత్రుండుసగరుండనంబడెను.

అని, తాత్పర్యము.

సగరస్యా సమంజ స్తు అసమంజా త్తథాంశుమాన్
దిలీపోంశుమతః పుత్రో దిలీపస్య భగీరథః. ౩౫

టీక॥ సగరస్యతు=సగరునియొక్కయు ; పుత్రః (అధ్యాహృతము)=కొడుకు;అసమంజః = అసమంజుండనువాఁడు; తథా=అట్లు; అసమంజాత్= అసమంజునివలన; అంశుమాన్= అంశుమంతుండనువాఁడు; జాతః(అధ్యాహృతము)= పుట్టెను.అంశుమతః=అంశుమంతునియొక్క; పుత్రః=కొడుకు; దిలీపః=దిలీపుండు.దిలీపస్య = దిలీపునియొక్క; పుత్రః(అధ్యాహృతము) కొడుకు;భగీరథః = భగీరథుండనువాఁడు.

సగరునకసమంజుండుపుట్టెను; అసమంజున కంశుమంతుండుజనించెను; అంశుమంతునకుదిలీపుండనువాడుకల్గెను.దిలీపునకుభగీరథుండు పుట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

భగీరథా త్కకుత్థ్సశ్చ కకుత్థ్సస్య రఘుస్సుతః

టీక॥భగీరథాచ్చ=భగీరథునివలనను; కకుత్థ్సశ్చ=కకుత్థ్సుండనువాఁడు; జాతః=(అధ్యాహృతము)పుట్టెను; కకుత్థ్సస్య = కకుత్థ్సునియొక్క; సుతః = కొడుకు; రఘుః=రఘువనువాఁడు.

భగీరథునకుఁగకుత్థ్సుండుపుట్టెను; కకుత్థ్సునకురఘువనువాఁడుకలిగెను. అని, తాత్పర్యము.

రఘోస్తు పుత్ర స్తేజస్వీ ప్రవృద్ధః పురుషాదకః. ౩౬
కల్మాషపాదో హ్యభవ త్తస్మా జ్జాత స్తు శంఖణః

టీక॥ రఘోస్తు=రఘువుయొక్క యు; పుత్రః=కొడుకు; తేజస్వీ=కాంతిగల; ప్రవృద్ధః=ప్రవృద్ధుండను పేరుగల వాఁడును; పురుషాదకః=(మనుష్యులందినువాఁడును) పురుషాదకుండనువాఁడును; కల్మాషపాదః = (కల్మషము పాదమునందుఁగలవాఁడును) కల్మాషపాదుండనువాఁడును గా; అభవత్ హ=అయెనుగదా! తస్మాత్తు=అతనివలనను; శంఖణః=శంఖణుండనువాఁడు; జాతః=పుట్టెను.

రఘువునకుఁ, బూర్వము ప్రవృద్ధుండను పేరొంది, యవ్వలవసిష్ఠుని శాపంబున రాక్షసుండై పురుషాదుండను నామంబునొందియంత దానువసిష్ఠుని శపింపజలము గ్రహించి తనభార్యయూఱడింపఁగా దానివిడిచిననది తనకాళ్లమీదంబడుటవలనఁ గల్మాషపాదుండను పేరం బ్రసిద్ధుండైన, పుత్రుండుగల్గెను; అతనికి శంఖణుండనువాఁడుపుట్టెను.

అని, తాత్పర్యము.

సుదర్శన శ్శంఖణస్య అగ్నివర్ణ స్సుదర్శనాత్. ౩౭

టీక॥ శంఖణస్య=శంఖణునకు; సుదర్శనః= సుదర్శనుండనువాఁడు; జాతః(అధ్యాహృతము)=పుట్టెను. సుదర్శనాత్=సుదర్శనునివలనను; అగ్నివర్ణః=అగ్నివర్ణుండనువాఁడు; జాతః (అధ్యాహృతము) = పుట్టెను.

శంఖణునకు సుదర్శనుండుపుట్టెను; సుదర్శనునకగ్నివర్ణుండు, జనించెను. అని, తాత్పర్యము.

శీఘ్రగ స్త్వగ్నివర్ణస్య శీఘ్రగస్య మరు స్సుతః
మరోః ప్రశుశ్రుక స్త్వాసీ దంబరీషః ప్రశుశ్రుకాత్. ౩౮

టీక॥ అగ్నివర్ణస్యతు=అగ్నివర్ణునకును; శీఘ్రగః=శీఘ్రగుండనువాఁడు ; ఆసీత్(అధ్యాహృతము)=కలిగెను . శీఘ్రగస్య=శీఘ్రగునకు; మరుః=మరుండను; సుతః=కొడుకు ; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము)=కలిగెను. మరోస్తు=మరువునకును; ప్రశుశ్రుకః=ప్రశుశ్రుకుం

డనువాఁడు, ఆసీత్ = కలిగెను. ప్రశుశ్రుకాత్ = ప్రశుశ్రుకునివలన; అంబరీషః = అంబరీషుండనువాఁడు; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము) = కలిగెను.

అగ్నివర్ణునకు శీఘ్రగుండు పుట్టెను; శీఘ్రగునకు మరువు జనించెను; మరువునకుఁ బ్రశుశ్రుకుండు జనించెను; ప్రశుశ్రుకునకంబరీషుండు పుట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

అంబరీషస్య పుత్రో భూ న్నహుషః పృథివీపతిః
నహుషస్య యయాతి స్తు నాభాగ స్తు యయాతిజః. ౩౯

టీక॥ అంబరీషస్య = అంబరీషునకు; పృథివీపతిః = భూమికిఁ బ్రభువయిన; నహుషః = నహుషుండనువాఁడు; పుత్రః = కొడుకు; అభూత్ = కలిగెను. నహుషస్యతు = నహుషునకును; యయాతిస్తు = యయాతియనువాఁడు; అభూత్ (అధ్యాహృతము) = కలిగెను. యయాతిజస్తు = యయాతివలనం బుట్టినవాఁడును; నాభాగః = నాభాగుండనువాఁడు; అభూత్ (అధ్యాహృతము) = అయ్యెను.

అంబరీషునకు భూపతియయిన నహుషుండనువాఁడు పుత్రుండయ్యె; నహుషునకు యయాతి పుట్టె; యయాతికి నాభాగుండనువాఁడు జనించె. అని, తాత్పర్యము.

ఈ నహుషుండును యయాతియును వేఱు; చంద్రవంశంబునఁ బుట్టిన నహుషయయాతులు వేఱు.

నాభాగస్య బభూవా జః అజా ద్దశరథో భవత్
అస్మా ద్దశరథా జ్జాతౌ భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ. ౪౦

టీక॥ నాభాగస్య = నాభాగునకు; అజః = అజుండనువాఁడు; బభూవ = కలిగెను. అజాత్ = అజునివలన; దశరథః = దశరథుఁడు; అభవత్ = కలిగెను. అస్మాత్ = ఈ; దశరథాత్ = దశరథునివలన; భ్రాతరౌ = తోడంబుట్టువులయిన; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులు; జాతౌ = పుట్టిరి.

నాభాగునకజుండనువాఁడు

వుట్టెను; అజునకు దశరథుండు జన్మించెను; ఈదశరథునకు సహోదరులగునీ రామలక్ష్మణులు పుట్టిరి.
అని, తాత్పర్యము.

ఆదివంశవిశుద్ధానాం రాజ్ఞాం పరమధర్మిణామ్
ఇక్ష్వాకుకులజాతానాం వీరాణాం సత్యవాదినామ్. ౪౧
రామలక్ష్మణయోరర్థే త్వత్సుతే వరయే నృప
సదృశాభ్యా న్నరశ్రేష్ఠ సదృశే దాతు మర్హసి. ౪౨

టీక॥ నృప=జనకమహారాజా! ఆదివంశవిశుద్ధానాం=మొదటనుండివంశముచేఁబరిశుద్ధులును; పరమధర్మిణాం = మిక్కిలియుధర్మముగలవారలును; వీరాణాం = పరాక్రమంబుగలవారలును; సత్యవాదినాం= సత్యము నేమాటలాడువారలు నగు; ఇక్ష్వాకు కులజాతానాం=ఇక్ష్వాకువంశంబునందుఁబుట్టిన; రాజ్ఞాం=రాజులసంబంధులగు; రామలక్ష్మణయోరర్థే=రా... ణులకుఁగాను; త్వత్సుతే= ...లనిద్దఱను; వరయే= వ... ... నరశ్రేష్ఠ=పురు ష శ్రే... ...గు జనకుఁడా! సదృశాభ్యాం=సమానులయిన రామలక్ష్మణులకొఱకు; సదృశే=సమానులగు కూఁతులను; దాతుం=ఇచ్చుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

జనకుఁడా! మొదటనుండిపరిశుద్ధంబగువంశంబుగల్గి పరమధార్మికులై, పరాక్రమశాలులై, సత్యవాదులయిన, యిక్ష్వాకు వంశ్యులగు రాజులకులమునందుఁబుట్టిన రామలక్ష్మణులకునీకొమార్తెలనిమ్మనికోరెదను; వీరును నీకొమార్తెలును రూపసౌందర్యంబుల నీడుగానున్నవారు; వీరికి నీకొమార్తెలనిచ్చుట యుక్తంబగు. అని, వసిష్ఠుండు, జనకునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, సప్తతితమస్సర్గః

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ

వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండసప్తతితమసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీః

ఏకసప్తతితమసర్గప్రారంభః.

ఏవం బ్రువాణం జనకః ప్రత్యువాచ కృతాంజలిః

టీక ॥ జనకః=జనకుఁడు; కృతాంజలిః= చేయఁబడినచేమోడ్పు గలవాఁడై; ఏవం=ఇట్లు; బ్రువాణం=చెప్పుచున్న వసిష్ఠునిఁగూర్చి; ప్రత్యువాచ=బదులుచెప్పెను.

వసిష్ఠుండట్లుచెప్పఁగానే, జనకుండు చేతులుమొగిడ్చి వసిష్ఠునకు బదులుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రోతు మర్హసి భద్రం తే కులం నః పరికీర్తితమ్. ౧

టీక॥ తే=నీకు; భద్రం=మంగళము; అస్తు(అధ్యాహృతము)= అగుఁగాక. నః=మా యొక్క; పరికీర్తితం=పొగడఁబడిన; కులం=వంశమును; శ్రోతుం=వినుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

నీకుమంగళమగుఁగాక; పొగడ్తకెక్కినమావంశమును నీవువినవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రదానే హి మునిశ్రేష్ఠ కులం నిరవశేషతః
వక్తవ్యం కులజాతేన తన్నిబోధ మహామునే. ౨

టీక ॥ మునిశ్రేష్ఠ=మునులలో మేటివయినవసిష్ఠుఁడా! కులజాతేన= మంచికులంబునందుఁబుట్టినవానిచేత; ప్రదానే=కన్యనిచ్చుటవిషయమునందు; కులం=వంశము; నిరవశేషతః= సాకల్యముగా; వక్తవ్యం= చెప్పఁబడవలసినది; మహామునే= పూజ్యుండగుమునివగు వసిష్ఠుఁడా! తత్=ఆవంశమును; నిబోధ=తెలిసికొనుము.

ముని శ్రేష్ఠుండవగు వసిష్ఠుఁడా! మంచికులంబునందుఁ బుట్టినవాఁడు తానుగన్యాదానంబు సేయునపుడు తనవంశమునంతయు, నిశ్శేషంబుగాఁ జెప్పవలయును; నావంశము చెప్పెదవినుము. అని, తాత్పర్యము.

రాజాఽభూ త్త్రిషు లోకేషు విశ్రుత స్స్వేన కర్మణా
నిమిః పరమ ధర్మాత్మా సర్వస త్త్వవతాం వరః. ౩

టీక॥ స్వేన=తనదైన; కర్మణా=కార్యముచేత; త్రిషు=మూఁడైన; లోకేషు=లోకంబులయందు; విశ్రుతః=ప్రసిద్ధుండును; పరమధర్మాత్మా=మిక్కిలియును ధర్మబుద్ధి గలవాఁడును; సర్వసత్త్వవతాం=ఎల్లబలముగలవారిలోను; వరః=శ్రేష్ఠుండునగు; నిమిః= నిమియను; రాజా=రాజు; అభూత్=ఉండెను.

తనకర్మంబులచేత ముల్లోకంబులందును బ్రసిద్ధి కెక్కి, పరమధార్మికుండై బలవంతులనెల్లరిలోను శ్రేష్ఠుండై నిమియను నొకరాజుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య పుత్రో మిథి ర్నామ మిథిలా యేన నిర్మితా
ప్రథమో జనకో నామ జనకా దప్యుదావసుః. ౪

టీక॥ తస్య=ఆనిమియొక్క; పుత్రః=కొడుకు; యేన=ఎవ్వనిచేత; మిథిలా=మిథిలాపట్టణము; నిర్మితా= నిర్మింపఁబడినదో; సః=(అధ్యాహృతము) అట్టి; మిథిర్నామ=మిథియనువాఁడు; అభవత్=(అధ్యాహృతము) అయ్యెను. సః=(అధ్యాహృతము) వాఁడు; ప్రథమః=మొదటి; జనకోనామ= జనకుండని ప్రసిద్ధుఁడయినవాఁడు. జనకాదపి= జనకునివలనను; ఉదావసుః=ఉదావసువు; బభూవ(అధ్యాహృతము)=కలిగెను.

ఆనిమికుమారుండు మిథియనువాఁడు; అతనిచేతనే యీమిథిలని ర్మింపఁబడినది; అతండే మొదటి జనకుండు; అతనికి దావసువు కలిగెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉదావసో స్తు ధర్మాత్మా జాతో వై నందివర్ధనః

నందివర్ధన పుత్రస్తు సుకేతు ర్నామ నామతః. ౫

టీక॥ ఉదావసోస్తు=ఉదావసువునకును; ధర్మాత్మా=ధర్మబుద్ధిగలు; నందివర్ధనః=నందివర్ధనుండనువాఁడు; జాతః=కలిగెను ("వై" అను నది పాదపూరణార్థము). నందివర్ధనపుత్రస్తు= నందివర్ధనునికొడుకును; నామతః=పేరువలన; సుకేతుర్నామ= సుకేతువని ప్రసిద్ధుఁడు.

ఉదావసువునకు, ధర్మాత్ముండగు నందివర్ధనుండు పుట్టెను; నందివర్ధనునకు సుకేతువని ప్రసిద్ధుండయిన కొడుకు గల్గెను.

అని, తాత్పర్యము.

సుకేతోరపి ధర్మాత్మా దేవరాతో మహాబలః
దేవరాతస్య రాజర్షే ర్బృహద్రథ ఇతి స్మృతః. ౬

టీక॥ సుకేతోరపి=సుకేతువునకును; ధర్మాత్మా=ధర్మబుద్ధిగలవాఁడును; మహాబలః=అధికమయినబలము గలవాఁడునగు; దేవరాతః= దేవరాతుండు; బభూవ = (అధ్యాహృతము)కలిగెను. రాజర్షేః=రాజునుఋషియునగు; దేవరాతస్య =దేవరాతునకు; బృహద్రథ ఇతి= బృహద్రథుఁడని; స్మృతః=చెప్పఁబడినవాఁడు; బభూవ= (అధ్యాహృతము) కల్గెను.

సుకేతువునకు ధర్మాత్ముండును అధికమయినబలముగలవాఁడునగు దేవరాతుండు జనించెను; రాజర్షియగు దేవరాతునకు బృహద్రథుండనువాఁడు కలిగెను.

అని, తాత్పర్యము.

బృహద్రథస్య శూరో౽భూ న్మహావీరః ప్రతాపవాన్
మహావీరస్య ధృతిమాన్ సుధృతి స్సత్యవిక్రమః. ౭

టీక॥ బృహద్రథస్య=బృహద్రథునకు; శూరః=యుద్ధమునందు భయపడనివాఁడును; ప్రతాపవాన్= పరాక్రమంబు గలవాఁడునగు; మహావీరః=మహావీరుండనువాఁడు; అభూత్ =కలిగెను. మహావీరస్య=మ

హావీరునకు; ధృతిమాన్ = ఎచ్చుగా ధైర్యముగలవాఁడును; సత్యవిక్రమః = ఎచ్చటనువ్యర్థము కాని పరాక్రమంబుగలవాఁడునగు; సుధృతిః = సుధృతియనువాఁడు; అభూత్ = (అధ్యాహృతము) కలిగెను.

బృహద్రథునకు శూరుండును బరాక్రమశాలియునగు మహావీరుండు కలిగెను; మహావీరునకు ధైర్యశాలియు సత్యపరాక్రముండునగు సుధృతిజన్మించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సుధృతేరపి ధర్మాత్మా దృష్టకేతు స్సుధార్మికః
దృష్టకేతోస్తు రాజర్షే హర్యశ్వఇతి విశ్రుతః. ౮

టీక॥ సుధృతేరపి = సుధృతికిని; ధర్మాత్మా = ధర్మబుద్ధిగలవాఁడును; సుధార్మికః = చక్కగా ధర్మమునాచరించువాఁడునగు; దృష్టకేతుః = దృష్టకేతువనువాఁడు; అభూత్ (అధ్యాహృతము) = కల్గెను. రాజర్షే = రాజునుఋషియునగు; దృష్టకేతోస్తు = దృష్టకేతువునకును; హర్యశ్వఇతి = హర్యశ్వుండని; విశ్రుతః = ప్రసిద్ధుఁడయినవాఁడు; అభూత్ (అధ్యాహృతము) = కల్గెను.

సుధృతికి, ధర్మబుద్ధిగలిగి ధర్మంబు నాచరించుచుండెన దృష్టకేతువు జన్మించెను; రాజర్షియగు దృష్టకేతువునకును హర్యశ్వుండను వాఁడుకల్గెను. అని, తాత్పర్యము.

హర్యశ్వస్య మరుః పుత్రో మరోః పుత్రః ప్రతింధకః
ప్రతింధకస్య ధర్మాత్మా రాజా కీర్తిరథ స్సుతః. ౯

టీక॥ హర్యశ్వస్య = హర్యశ్వుని యొక్క; పుత్రః = కొడుకు; మరుః = మరువనువాఁడు. మరోః = మరువు యొక్క; పుత్రః = కొడుకు; ప్రతింధకః = ప్రతింధకుఁడు. ప్రతింధకస్య = ప్రతింధకునియొక్క; సుతః = కొడుకు; ధర్మాత్మా = ధర్మబుద్ధిగల; కీర్తిరథః = కీర్తిరథుఁడను; రాజా = రాజు.

హర్యశ్వునికొడుకుమరువసంబ

డియొ; మరువునకుం బతీంధకుండు; ధు డనుపుత్రుండు గల్గె.
ప్రతింధకునకుధర్మబుద్ధిగలకీర్తిర అని, తాత్పర్యము.

పుత్రః కీర్తిరథస్యాపి దేవమీఢఇతి స్మృతః
దేవమీఢస్య విబుధో విబుధస్య మహీంధ్రకః. ౧౦

టీక॥ కీర్తిరథస్యాపి=కీర్తిరథుం నియొక్కఁయు; పుత్రః=కొడుకు; దేవమీఢఇతి = దేవమీఢుండని; స్మృతః = చెప్పఁబడినాఁడు. దేవమీఢస్య=దేవమీఢునకు; విబుధః = విబుధుండనువాఁడు; అభవత్ (అధ్యాహృతము)=కలిగెను. విబుధస్య=విబుధునకు; మహీంధ్రకః = మహీంధ్రకుండు ; అభవత్ (అధ్యాహృతము)=కలిగెను.

కీర్తిరథునిపుత్రుండు దేవమీఢుం డనంబడెను; దేవమీఢునకు విబుధుం డనువాఁడు కల్గెను ; విబుధునకు మహీంధ్రకుండు జన్మించె.
అని, తాత్పర్యము.

మహీంధ్రకసుతో రాజా కీర్తిరాతో మహాబలః
కీర్తిరాతస్య రాజర్షే ర్మహారోమా వ్యజాయత. ౧౧

టీక॥ మహీంధ్రకసుతః = మహీంధ్రకునికొడుకు; మహాబలః=అధికమైనబలముగల; రాజా=రాజయిన; కీర్తిరాతః = కీర్తిరాతుండనువాఁడు. రాజర్షేః=రాజునుఋషియునగు; కీర్తిరాతస్య=కీర్తిరాతునకు; మహారోమా=మహారోముండు; వ్యజాయత=పుట్టెను.

మహీంధ్రకునకు మహాబలుండగు కీర్తిరాతుండనువాఁడు కల్గెను; రాజర్షియగుకీర్తిరాతునకు మహారోముండు జన్మించెను.
అని, తాత్పర్యము.

మహారోమ్ణస్తు ధర్మాత్మా స్వర్ణరోమా వ్యజాయత
స్వర్ణరోమ్ణస్తు రాజర్షే ర్హ్రస్వరోమా వ్యజాయత. ౧౨

టీక॥ మహారోమ్ణస్తు=మహారోమునకును; ధర్మాత్మా= ధర్మబు

ద్ధిగల; స్వర్ణరోమా=స్వర్ణరోముఁడనువాఁడు; వ్యజాయత=కలిగెను. రాజర్షేః = రాజును ఋషియునగు; స్వర్ణరోమ్ణస్తు=స్వర్ణరోమునకును; హ్రస్వరోమా=హ్రస్వరోముండు; వ్యజాయత = కలిగెను.

మహారోమునకు ధార్మికుండగు స్వర్ణరోముండు కల్గెను; రాజర్షియగు నాస్వర్ణరోమునకు హ్రస్వరోముండు జన్మించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య పుత్రద్వయం జజ్ఞే ధర్మజ్ఞస్య మహాత్మనః
జ్యేష్ఠోఽహ మనుజో భ్రాతా మమ వీరః కుశధ్వజః. ౧౩

టీక॥ ధర్మజ్ఞస్య=ధర్మము నెఱింగినవాఁడును; మహాత్మనః=పూజ్యంబగుస్వభావముగలవాఁడునగు; తస్య=ఆహ్రస్వరోమునకు; పుత్రద్వయం= కొడుకులయొక్క జంట; జజ్ఞే=పుట్టినది. అహం=నేను; జ్యేష్ఠః=పెద్దవాఁడను; మమ=నాకు; అనుజః = చిన్నవాఁడైన; భ్రాతా=తోఁడఁబుట్టువు; వీరః=పరాక్రమము గల; కుశధ్వజః=కుశధ్వజుండు.

ధర్మముల నెఱింగినవాఁడును మహాత్ముండునగు నాహ్రస్వరోమునకు మేమిర్వురముకొడుకులముపుట్టితిమి; నేను పెద్దవాఁడను; నాతమ్ముండు, పరాక్రమశాలియగుకుశధ్వజుండు. అని, తాత్పర్యము.

మాం తు జ్యేష్ఠం పితా రాజ్యే సోఽభిషిచ్య నరాధిపః
కుశధ్వజం సమావేశ్య భారం మయి వనం గతః. ౧౪

టీక॥ పితా = తండ్రియయిన; సః=ఆ; నరాధిపః=మనుష్యులకుఁ బ్రభువయినహ్రస్వరోముండు; జ్యేష్ఠం=పెద్దవాఁడనగు; మాంతు=నన్నుమాత్రము; రాజ్యే = దొరతనమునందు; అభిషిచ్య=అభిషేకించి; మయి=నాయందు; కుశధ్వజం=కుశధ్వజుని; భారం= పోషింపఁదగినవానిఁగా; సమావేశ్య = ఉంచి; వనం=అడవిని; గతః=పోయెను.

మాతండ్రియగు నాహ్రస్వరోముండు, జ్యేష్ఠపుత్రుండనగుసన్ను

రాజ్యాభిషిక్తునింజేసి, కుశధ్వజునిర క్షించుభారమునాయందుంచి, తపోవనంబునకుంబోవెను.

అని, తాత్పర్యము.

వృద్ధే పితరి స్వర్యాతే ధర్మేణ ధుర మావహమ్
భ్రాతరం దేవసంకాశం స్నేహా త్పశ్యన్ కుశధ్వజమ్. ౧౫

టీక॥ వృద్ధే=ముదుసలియగు; పితరి=తండ్రి; స్వర్యాతే=స్వర్గంబునొందఁగానే; అహం(అధ్యాహృతము)=నేను; దేవసంకాశం=దేవతతోసమానుఁడయిన; భ్రాతరం=తమ్ముండగు; కుశధ్వజం=కుశధ్వజుని; స్నేహాత్=చెలిమివలన; పశ్యన్=చూచుచు; ధర్మేణ=ధర్మముచేత; ధురం=భారమును; ఆవహం=వహించితిని.

ముదుసలియగు తండ్రిచనిపోవఁగానే నేను దేవసమానుండు దమ్ముండునగుకుశధ్వజుని స్నేహంబునంజూచుచు, ధర్మంబున, రాజ్యభారంబు వహించితిని. అని, తాత్పర్యము.

కస్యచి త్త్వథ కాలస్య సాంకాశ్యా దగమ త్పురాత్
సుధన్వా వీర్యవా న్రాజా మిథిలా మవరోధకః. ౧౬

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; కస్యచిత్=కొంత; కాలస్య=కాలము; గతే(అధ్యాహృతము)తు= పోఁగానే; సాంకాశ్యాత్=సాంకాశ్యమనెడు; పురాత్=పట్టణమునుండి; వీర్యవాన్=పరాక్రమముగల; సుధన్వా = సుధన్వుండనెడు; రాజా= రాజు; అవరోధకః = ముట్టడించువాఁడై; మిథిలాం = మిథిలను; అగమత్=పొందెను.

అంతఁ గొంతకాలమయినపిమ్మట, సాంకాశ్యపురంబునుండి, పరాక్రమశాలియగుసుధన్వుండనెడురాజు, ముట్టడివేయుటకై, మిథిలకువచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

సచ మే ప్రేషయామాస శైవం ధను రనుత్తమమ్
సీతా కన్యాచ పద్మాక్షీ మహ్యం వై దీయతా మితి. ౧౭

టీక॥సచ = ఆసుధన్వుండును; "అనుత్తమం = తనకన్న శ్రేష్ఠములేని; శైవం=శివునిదైన; ధనుః=విల్లును; పద్మాక్షీం=తామరపూలవంటి కండ్లుగల; సీతాం = సీతయనెడు; కన్యాచ=పడుచును; మహ్యం = నాకొఱకు ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); దీయతాం=ఇయ్యంబడుఁగాక; ఇతి=అని; దూతాన్= (అధ్యాహృతము) రాయబారులను; మే=నాకు; ప్రేషయామాస= పంపెను.

ఆసుధన్వుండును, "శ్రేష్ఠంబగు, శివధనువును దామరపూలవంటికండ్లుగలసీతనునాకీవలయును" అని, దూతలనాయొద్దికిఁబంపెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్యాప్రదానాద్బ్రహ్మర్షే యుద్ధ మాసీ న్మయా సహ

టీక॥బ్రహ్మర్షే= బ్రాహ్మణుండవు ఋషివగువసిష్ఠుఁడా! అప్రదానాత్ = ఇయ్యకుండుటవలన; తస్య=ఆసుధన్వునకు; మయాసహ= నాతోఁగూడ; యుద్ధం=జగడము; ఆసీత్=కల్గినది.

బ్రహ్మర్షివగువసిష్ఠుఁడా ! నేనాసుధన్వునకు శివధనువు సీతను ఇయ్యకుండుటంజేసి, నాకును అతనికిని యుద్ధమైనది. అని, తాత్పర్యము.

స హతో ఽభిముఖో రాజా సుధన్వాతు మయా రణే. ౧౮

టీక॥రాజా=రాజైన; సః=ఆ; సుధన్వాతు= సుధన్వుండును; రణే= యుద్ధమునందు; అభిముఖః=ఎదురుముఖమై; మయా=నాచే; హతః= చంపఁబడినాఁడు.

ఆసుధన్వుండును యుద్ధమునందు నాకెదురుసడిచినాచేఁ జంపఁబడెను. అని, తాత్పర్యము.

నిహత్య తం మునిశ్రేష్ఠ సుధన్వానం నరాధిపమ్
సాంకాశ్యే భ్రాతరం వీర మభ్యషించం కుశధ్వజమ్. ౧౯

టీక॥ మునిశ్రేష్ఠ=మునులలోమేటివగువసిష్ఠుఁడా! నరాధిపం=మనుష్యులకుఁబ్రభువైన; తం=ఆ; సుధన్వానం=సుధన్వుని; నిహత్య=చంపి;

సాంకాశ్యే= సాంకాశ్యపట్టణము నందు; వీరం= పరాక్రమశాలియగు; భ్రాతరం=తమ్ముఁడయిన; కుశధ్వజం= కుశధ్వజుని; అభ్యషించం=అభిషేకించితిని.

మునిశ్రేష్ఠుండవగువసిష్ఠుఁడా! మనుష్యులకుఁ బ్రభువయిన యాసుధన్వునిం జంపి సాంకాశ్యపట్టణము నందు పరాక్రమశాలియగు నాతమ్ముఁడయినకుశధ్వజునిఁ బట్టాభిషిక్తునిఁ గావించితిని.

అని, తాత్పర్యము.

కనీయానేష మే భ్రాతా అహం జ్యేష్ఠో మహామునే
దదామి పరమప్రీతో వధ్వౌ తే మునిపుంగవ. ౨౦

టీక॥ మహామునే=పూజ్యుఁడగు మునివయినవసిష్ఠుఁడా! ఏషః=వీఁడు; మే=నాయొక్క; కనీయాన్= చిన్నవాఁడైన; భ్రాతా=తోఁబుట్టువు. అహం=నేను; జ్యేష్ఠః=పెద్దవాఁడను. అహం=(అధ్యాహృతము) నేను. మునిపుంగవ=మునిశ్రేష్ఠుండవగువసిష్ఠుఁడా! పరమప్రీతః=మిక్కిలియు సంతసించినవాఁడనై; తే=ఆ; వధ్వౌ=స్త్రీలనిద్దఱను; దదామి=ఇచ్చెదను.

మునిశ్రేష్ఠుండవగు వసిష్ఠమహామునీ! వీఁడు, నాతమ్ముండగు కుశధ్వజుండు; నేను జ్యేష్ఠుండను; నీవడిగినట్లు, పరమసంతోషంబున, నాయిద్దఱుఁగొమార్తెలనిచ్చెదను.

అని, తాత్పర్యము.

సీతాం రామాయ భద్రం తే ఊర్మిళాం లక్ష్మణాయ చ

టీక॥ తే=నీకు; భద్రం=మంగళము; అస్తు (అధ్యాహృతము)=అగుఁగాక. రామాయ=రామునికొఱకు; సీతాం= సీతను; లక్ష్మణాయ= లక్ష్మణునికొఱకు; ఊర్మిళాం చ=ఊర్మిళను; దదామి = (అధ్యాహృతము) ఇచ్చెదను.

నీకుమంగళమగుఁగాక; రామునకు సీతను లక్ష్మణునకూర్మిళను ఇచ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

వీర్యశుల్కాం మమ సుతాం సీతాం సురసుతోపమామ్. ౨౧

ద్వితీయా మూర్మిళాం చైవ త్రి దదామి న సంశయః

టీక॥ వీర్యశుల్కాం=పరాక్రమంబే వెలగాఁగలదియును; మమ=నాయొక్క; సుతాం= కూఁతురును; సురసుతోపమాం=దేవతయొక్క కూఁతురుతోఁ బోల్కిగలదియునగు; సీతాం= సీతను; ద్వితీయాం=రెండవకూఁతురయిన; ఊర్మిళాం చైవ=ఊర్మిళను; త్రిః=మూఁడయిన మనోవాక్కాయములచేతను;దదామి=ఇచ్చెదను. సంశయః=సందేహము;న=లేదు.

పరాక్రమంబు గలవానికె యిచ్చునట్లునిశ్చయింపబడినదియు దేవపుత్రివంటిదియునగు నాకూఁతురయినసీతను రెండవకూఁతురయిన యూర్మిళను,మనోవాక్కాయంబులచేతను,ఇచ్చెదను; సందియంబులేదు.అని,వసిష్ఠునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

దదామి పరమప్రీతో వధ్వౌ తే రఘునందన

టీక॥రఘునందన=దశరథుఁడా! అహం (అధ్యాహృతము)=నేను; పరమప్రీతః= మిక్కిలియుసంతసించినవాఁడనై; తే=ఆ;వధ్వౌ=(స్త్రీ)లను;దదామి=ఇచ్చెదను.

దశరథుఁడా! నేను, బరమసంతోషంబున,సీతనుఊర్మిళను, ఇచ్చెదను. అని,తాత్పర్యము.

ఈయర్ధశ్లోకంబు, వ్యాఖ్యానంబులంబరిగణితంబు కాకుండుటంజేసి, లెక్కింపఁబడదయ్యె.

రామలక్ష్మణయో రాజన్ గోదానం కారయస్వ హ. ౨౨
పితృకార్యంచ భద్రం తే తతో వైవాహికం కురు

టీక॥రాజన్=దశరథమహారాజా! రామలక్ష్మణయోః=రామునకునులక్ష్మణునకును; గోదానం=స్నావర్తనమును; కారయస్వ=చేయించుము. ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము) తే=నీకు; భద్రం=మంగళము; అస్తు=(అధ్యాహృతము)అగుఁగాక. తతః=అటుపిమ్మ

ట; వైవాహికం= వివాహమునం దుఁజేయవలసిన; పితృకార్యంచ= నాందీ శ్రాద్ధమును; కురు=చేయుము, చేయించుమనుట.

దశరథుఁడా! రామలక్ష్మణులకు సమావర్తనము చేయించుము; నీకు మంగళమగుఁగాక; అటుపిమ్మట, నాందీశ్రాద్ధమును జేయించుము.

అని, తాత్పర్యము.

మఘాహ్యద్య మహాబాహో తృతీయే దివసే ప్రభో. ౨౩
ఫల్గున్యా ముత్తరే రాజం స్తస్మిన్ వైవాహికం కురు

టీక॥ మహాబాహో=గొప్పచేతులుగల; ప్రభో=ఒడయఁడవగు దశరథుఁడా! అద్య=ఈదినమునందు; మఘాహి=మఘానక్షత్రముగదా! ఫల్గున్యాం=ఫల్గునియనెడు; తస్మిన్= ఆ; ఉత్తరే=ఉత్తరనక్షత్రమునందు; వైవాహికం=వివాహకార్యమును; కురు=చేయుము.

మహాబాహుండవగు దశరథమహారాజా! ఈదినమునందు మఘానక్షత్రముగదా! ఇంక నేటికి మూఁడవదినమునందు శుభప్రదంబగు నుత్తర ఫల్గునీ నక్షత్రమునందు వివాహకార్యమును జేయించుము.

అని, తాత్పర్యము.

రామలక్ష్మణయో రాజన్ దానం కార్యం సుఖోదయమ్. ౨౪

టీక॥ రాజన్=దశరథమహారాజా! రామలక్ష్మణయోః=రామలక్ష్మణులకు; సుఖోదయం=సుఖమే రాఁగల ఫలముగాఁగల; దానం= గోదానము మొదలగు దానమును; కార్యం=చేయఁదగినది.

దశరథమహారాజా! సుఖముగలిగించునట్టి గోదానాది దానంబులను, రామలక్ష్మణులచేఁ జేయింపవలయును. అని, జనకుండు, దశరథునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, ఏకసప్తతితమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండైకసప్తతితమసర్గటీక,
ముగిసినది.

౭౨

ద్విసప్తతితమసర్గప్రారంభః.

తముక్తవంతం వైదేహం విశ్వామిత్రో మహామునిః
ఉవాచ వచనం వీరం వసిష్ఠసహితో నృపమ్. ౧

టీక॥మహామునిః = పూజ్యుఁడయినమునియగు; విశ్వామిత్రః = విశ్వామిత్రుఁడు; వసిష్ఠసహితః=వసిష్ఠునితోఁగూడినవాఁడై ; ఉక్తవంతం=మాటలాడినవాఁడును; వీరం= పరాక్రమశాలియును; నృపం=మనుష్యులంబాలించువాఁడునగు; తం= ఆ; వైదేహం= జనకునిగూర్చి; వచనం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

విశ్వామిత్రమహాముని, వసిష్ఠునింగూడి, ఇట్లుచెప్పి యూరకున్నపరాక్రమశాలి యగు జనకమహారాజుం జూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అచింత్యాన్యప్రమేయాని కులాని నరపుంగవ
ఇక్ష్వాకూణాం విదేహానాం నైషాం తుల్యోఽస్తికశ్చన. ౨

టీక॥నరపుంగవ=పురుషశ్రేష్ఠుండవగుజనకుఁడా! ఇక్ష్వాకూణాం = ఇక్ష్వాకువంశపు రాజులయొక్కయు; విదేహానాం= విదేహదేశపురాజులయొక్కయు; కులాని=వంశములు; అచింత్యాని= తలంపరానివి. అప్రమేయాని= కొలఁతపెట్టరానివి. ఏషాం=ఈయిక్ష్వాకువంశపురాజులకును విదేహదేశపురాజులకును; తుల్యః= సరియయినవాఁడు; కశ్చన=ఎవ్వఁడును; నాస్తి=లేఁడు.

పురుషశ్రేష్ఠుండవగుజనకుఁడా! ఇక్ష్వాకువంశపురాజుల వంశమును విదేహదేశపురాజులవంశమును, తలంపను గొలతపెట్టనుంగూడనట్టిమహిమగలవి; వీరలకుసరియెవ్వండు

నులేదు. అని, తాత్పర్యము.

సదృశో ధర్మసంబంధ స్సదృశో రూపసంపదా
రామలక్ష్మణయో రాజన్ సీతా చోర్మిళయాసహ. ౩

టీక॥ రాజన్ = జనకమహారాజా! అయం(అధ్యాహృతము)=ఈ; ధర్మసంబంధః =వివాహరూపమైన ధర్మసంబంధము; సదృశః=తగినది. రూపసంపదా = సౌందర్యముయొక్క-అతిశయము చేతను; సదృశః=సరియయినది. సీతా చ=సీతయును; ఊర్మిళయాసహ= ఊర్మిళతోఁగూడ; రామలక్ష్మణయోః= రామలక్ష్మణులకును; సదృశా=(అధ్యాహృతము)సరియైనది ("సీతా చ" అనుస్థలముననుండుచకారముచే; రామః,లక్ష్మణేనసహ, సీతోర్మిళయోః,సదృశః=రాముండు, లక్ష్మణునితోఁగూడ,సీతోర్మిళలకు,సరియైనవాఁడు)

ఈవివాహసంబంధము, సమానంబులగు కులంబులకుఁ గల్గుటంజేసి, తగియున్నది; వధూవరులకుం గలసౌందర్యముచేతను, జాలనొప్పియున్నది;సీతయునుఊర్మిళయును, రామలక్ష్మణులకుఁ దగియున్నవారు; రామలక్ష్మణులును, సీతకును ఊర్మిళకునుదగియున్నవారు.

అని, తాత్పర్యము.

వక్తవ్యంచ నరశ్రేష్ఠ శ్రూయతాం వచనం మమ

టీక॥నరశ్రేష్ఠ=పురుషులలో మేటివగుజనకుఁడా; వక్తవ్యంచ=చెప్పఁబడవలసినదియును ; అస్తి(అధ్యాహృతము)=కలదు మమ=నాయొక్క-;వచనం=మాట; శ్రూయతాం=వినఁబడుఁగాక.

పురుషశ్రేష్ఠుండవగుజనకుఁడా! ఇంకంజెప్పవలసినది కొంచెమున్నది;నాచెప్పునదివినుము.

అని, తాత్పర్యము.

భ్రాతా యవీయాన్ ధర్మజ్ఞ ఏష రాజా కుశధ్వజః. ౪

టీక ॥ రాజా=రాజయున; ఏషః=ఈ;కుశధ్వజః=కుశధ్వజుఁడు; యవీయాన్=చిన్నవాఁడైన; భ్రాతా=తోడఁబుట్టువు; ధర్మజ్ఞః=

ధర్మమునెఱింగినవాఁడు.

ఈకుశధ్వజమహారాజు, నీకుఁదమ్ముండు, చాలధర్మంబులనెఱింగినవాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అస్య ధర్మాత్మనో రాజన్ రూపేణాప్రతిమం భువి
సుతాద్వయం నరశ్రేష్ఠ పత్న్యర్థం వరయామహే. ౫

టీక॥ నరశ్రేష్ఠ=పురుషులలో మేటివయిన; రాజన్=జనకమహారాజా! ధర్మాత్మనః=ధర్మబుద్ధిగల; అస్య = ఈకుశధ్వజునియొక్క; భువి=భూమియందు; రూపేణ=సౌందర్యముచేత; అప్రతిమం=సరిలేని; సుతాద్వయం= కూఁతులయొక్క జంటను; పత్న్యర్థం = భార్యార్థముగా; వరయామహే=వరించుచున్నాము.

పురుషశ్రేష్ఠుండవగుజనకుఁడా! ధర్మాత్ముండగు నీకుశధ్వజుని కూఁతులనిద్దఱను రూపంబున భూమియం దెచ్చటను సరిలేనివారలను, భార్యార్థముగావరించెదము.

అని, తాత్పర్యము.

భరతస్య కుమారస్య శత్రుఘ్నస్యచ ధీమతః
వరయామ స్సుతే రాజన్ తయో రర్థే మహాత్మనోః. ౬

టీక॥ రాజన్ = జనకమహారాజా! కుమారస్య=పిన్నవాఁడైన; భరతస్య=భరతునియొక్కయు; ధీమతః = బుద్ధిమంతుఁడగు; శత్రుఘ్నస్యచ=శత్రుఘ్నునియొక్కయు; మహాత్మనోః= అధికమయినపరాక్రమముగల; తయోః=వారలయొక్క; అర్థే=ప్రయోజనముకొఱకు; సుతే = కూఁతులనిద్దఱను; వరయామః=వరించుచున్నాము.

జనకమహారాజా! భరతునికొఱకును ధీమంతుండగుశత్రుఘ్నునికొఱకును మహాపరాక్రమశాలులగునీయిద్దఱికొఱకు, కుశధ్వజుకూఁతులనిద్దఱనువరించుచున్నాము.

అని, తాత్పర్యము.

పుత్రా దశరథస్యే మే రూపయావనశాలినః
లోకపాలోపమా స్సర్వే దేవతుల్య పరాక్రమాః. ౭

టీక॥ దశరథస్య=దశరథుని యొక్క; ఇమే=ఈ; పుత్రాః=కొడుకులు; సర్వే=అందఱును; రూపయౌవనశాలినః=సౌందర్యముచేతను యౌవనముచేతను ప్రకాశించువారు. లోకపాలోపమాః = దిక్పాలురతోం బోల్కి గలవారు. దేవతుల్యపరాక్రమాః= దేవతలతో సమానమయిన పరాక్రమము గలవారలు.

ఈ దశరథుని కొడుకులందఱును సౌందర్యమునను యౌవనంబునను ఒప్పుచున్నవారు; దిక్పాలురతోసాటి సేయందగుదురు ; దేవతలకుం బోలెం బరాక్రమంబు గలవారలు.

అని, తాత్పర్యము.

ఉభయోరపి రాజేంద్ర సంబంధేనానుబధ్యతామ్
ఇక్ష్వాకోః కుల మవ్యగ్రం భవతః పుణ్యకర్మణః. ౮

టీక॥ రాజేంద్ర=రాజశ్రేష్ఠుండవగు జనకుండా! ఇక్ష్వాకోః=ఇక్ష్వాకువు యొక్కయు; పుణ్యకర్మణః=పరిశుద్ధమయిన కార్యములుగల; భవతః = నీ యొక్కయు; ఉభయోరపి=ఇద్దఱి యొక్కయు; అవ్యగ్రం=కలంకము లేని; కులం=వంశము, సంబంధేన=వియ్యముచేత; అనుబధ్యతాం=చుట్టఱికముగలదిగాం జేయంబడుంగాక.

జనకుండా! నిర్దోషంబగు నిక్ష్వాకువంశమును పుణ్యకర్ముండవగు నీవంశమును ఈ రెండును, వియ్యముచేసి, చుట్టఱికము గలవగుంగాక. అని, విశ్వామిత్రుండు జనకునితోం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

విశ్వామిత్రవచ శ్శ్రుత్వా వసిష్ఠస్య మతే తదా
జనకః ప్రాంజలి ర్వాక్య మువాచ మునిపుంగవౌ. ౯

టీక॥ తదా=అప్పుడు; జనకః=జనకుండు; విశ్వామిత్రవచః=విశ్వామిత్రుని మాటను; శ్రుత్వా=విని; వసిష్ఠస్య=వసిష్ఠుని యొక్క; మతే=ఇష్టమునందు; స్థితః=(అధ్యాహృతము) ఉన్నవాండై; ప్రాంజలిః=మంచి చేమోడ్పుగలవాండై; మునిపుంగవౌ=మునిశ్రేష్ఠులగు విశ్వామిత్రవ

సిష్ఠులనుగూర్చి ; వాక్యం=మాటను;ఉవాచ=చెప్పెను.

అప్పుడు,జనకమహారాజు, విశ్వామిత్రుండుచెప్పినమాటవిని, వసిష్ఠునియనుజ్ఞనొంది, చేతులుమొగిడ్చుకొని,యావిశ్వామిత్రవసిష్ఠులంజూచి,యిట్లని,చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కులం ధన్య మిదం మన్యే యేషాం నో మునిపుంగవౌ
సదృశం కులసంబంధం యదా జ్ఞాపయథ స్స్వయమ్. ౧౦

టీక॥ మునిపుంగవౌ=మునిశ్రేష్ఠులగు విశ్వామిత్రవసిష్ఠులారా ! యువాం (అధ్యాహృతము)=మీరలు; యత్=ఏకారణమువలన; యేషాం=ఏ; నః=మాకు;సదృశం=సరియయిన;కులసంబంధం=వంశముతోటివియ్యమును; స్వయం=మీరలయ్యె; ఆజ్ఞాపయథః=ఆనతిచ్చుచున్నారో; తత్=(అధ్యాహృతము) ఆకారణము వలన; తేషాంనః = (అధ్యాహృతము) అట్టిమాయొక్క; ఇదం=ఈ; కులం=వంశమును; ధన్యం=పుణ్యముగలదానిఁగా; మన్యే=తలఁచుచున్నాను.

మునిశ్రేష్ఠులరగు విశ్వామిత్రవసిష్ఠులారా!మీరుమాకుసరియయినవంశముతోవియ్యముచేయుమని మీరలయ్యెయాజ్ఞాపించుచున్నారు కావున, మావంశముధన్యంబనితలంచుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం భవతు భద్రం వః కుశధ్వజ సుతే ఇమే
పత్న్యౌ భజేతాం సహితౌ శత్రుఘ్నభరతౌ వుభౌ. ౧౧

టీక॥ఏవం=ఇట్లు; భవతు=అగుఁగాక. వః=మీకు;భద్రం=మంగళము; అస్తు(అధ్యాహృతము)=అగుఁగాక. శత్రుఘ్నభరతౌ=శత్రుఘ్నుండునుభరతుండును; ఉభౌ=ఇద్దఱును; సహితౌ=కూడినవారలయి; ఇమే=ఈ; కుశధ్వజసుతే = కుశధ్వజుని కూఁతుల నిద్దఱను; పత్న్యౌ=పెండ్లాములనుగా; భజేతాం=పొందుదురుగాక.

మీరు చెప్పినట్లగుఁగాక; మీకు మంగళమగుఁగాక; శత్రుఘ్నుండును భరతుండును వీరిద్దఱునుంగూడి, యీకుశధ్వజునికూఁతుల నిద్దఱనుం

బెండ్లాడుదురు గాక. అని, తాత్పర్యము.

ఏకాహ్నా రాజపుత్రీణాం చతసృణాం మహామునే
పాణీన్ గృహ్ణంతు చత్వారో రాజపుత్రా మహాబలాః. ౧౨

టీక॥ మహామునే=పూజ్యుఁడవయినమునివరుఁడవిశ్వామిత్రుఁడా! ఏకాహ్నా(ఏకాహేన)= (సప్తమ్యర్థమందుఁదృతీయ) ఒక్కపగటియందు; మహాబలాః=అధికమయి నబలముగల; రాజపుత్రాః=రాచకొమరులు; చత్వారః=నల్వురు; చతసృణాం=నల్వురయిన; రాజపుత్రీణాం= రాచకొమార్తెలయొక్క; పాణీన్=హస్తములను; గృహ్ణంతు=పట్టుకొనుదురుగాక.

విశ్వామిత్రమహామునీ! మహాబలులగు రాజపుత్రులునల్వురును, ఒక్కపగటనే, నల్వురరాజపుత్రిలను బెండ్లాడుదురుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరే దివసే బ్రహ్మన్ ఫల్గునీభ్యాం మనీషిణః
వైవాహికం ప్రశంసంతి భగో యత్ర ప్రజాపతిః. ౧౩

టీక॥ బ్రహ్మన్=బ్రాహ్మణుఁడవయినవిశ్వామిత్రుఁడా! యత్ర=ఏననక్షత్రమునందు; ప్రజాపతిః=సంతానమునకధిపతియయిన,సంతానమునిచ్చువాఁడయినయొసుట; భగః=భగుఁడు; దేవతా= (అధ్యాహృతము)దేవతయో; తస్మిన్=(అధ్యాహృతము)అట్టి; ఫల్గునీభ్యాం (సప్తమ్యర్థమందు ద్వితీయ)= ఫల్గునియనెడు; ఉత్తరే=ఉత్తరనక్షత్రమునందు; దివసే=పగటియందు; మనీషిణః=పండితులు; వైవాహికం=వివాహకార్యమును; ప్రశంసంతి=కొనియాడుచున్నారు.

విశ్వామిత్రుఁడా! ప్రజాపతియగుభగుండు దేవతగాఁగలయుత్తరఫల్గునీనక్షత్రమందుఁ బగలువివాహముసేయుటప్రశస్తమని పండితులు చెప్పుచున్నారు. అని, జనకుండు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వా వచ స్సౌమ్యం ప్రత్యుత్థాయ కృతాంజలిః

ఉభౌ మునివరౌ రాజా జనకో వాక్య మబ్రవీత్. ౧౪

టీక॥ రాజా=రాజయిన; జనకః=జనకుండు; ఏవం=ఇట్లు; సౌమ్యం=తిన్ననిః వచః=మాటను; ఉక్త్వా=చెప్పి; కృతాంజలిః=చేయఁబడినచేమోడ్పుగలవాఁడై; మునివరౌ=మునిశ్రేష్ఠులగు విశ్వామిత్రవసిష్ఠులను; ఉభౌ=ఇద్దఱను; ప్రత్యుత్థాయ=ఎదుర్కొని; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

జనకమహారాజిట్లు తిన్నదనముగాఁజెప్పి, చేతులుమొగిచ్చి, మునిశ్రేష్ఠులగు విశ్వామిత్రవసిష్ఠుల నెదుర్కొనియిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

పరో ధర్మః కృతో మహ్యం శిష్యోస్మి భవతో స్సదా

టీక॥మహ్యం=నాకొఱకు; పరః=అధికమయిన; ధర్మః=ధర్మము; కృతః = చేయఁబడినది. భవతోః=మీకు; సదా = ఎల్లప్పుడు; శిష్యః = శిష్యుఁడను; అస్మి=అగుచున్నాను.

మీరలు నాకుఁ, గన్యాదానఫలంబొనఁగూర్చి చాలధర్మంబుగలుగఁజేసినారలు; మీకు నేనెల్లప్పుడును శిష్యుఁడనైతి. అని, తాత్పర్యము.

ఇమాన్యా సనముఖ్యాని ఆసాతాం మునిపుంగవౌ. ౧౫

టీక॥మునిపుంగవౌ=మునిశ్రేష్ఠులగువిశ్వామిత్రవసిష్ఠులు, మీరలనుట; ఇమాని=ఈ; ఆసనముఖ్యాని=ఆసనములలోశ్రేష్ఠములయినసింహాసనములను (సింహాసనము లనుటచే, రాజ్యములుసూచింపఁబడుచున్నవి); ఆసాతాం = అధిష్ఠింతురుగాక.

మునిశ్రేష్ఠులరగుమీరలు, ఈమూఁడుసింహాసనముల నెక్కి, నా రాజ్యమును గుశధ్వజుని రాజ్యమును దశరథుని రాజ్యమునుం బాలింపుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యథా దశరథస్యే యం తథా యోధ్యా పురీ మమ

ప్రభుత్వే నాస్తి సందేహో యథార్హం కర్తుమర్హథ. ౧౬

టీక॥ దశరథస్య=దశరథునకు; ఇయం=ఈమిథిల; యథా=ఎట్లో; మమ=నాకు; అయోధ్యా=అయోధ్యానను; పురీ=పట్టణము; తథా=అట్లు; యువయోః (అధ్యాహృతము)=మీకు; ప్రభుత్వే=ప్రభువులగుటయందు; సందేహః=సందియము; నాస్తి=లేదు; యథాహర్హం=యథాయోగ్యముగా; కర్తుం=చేయుటకు; అర్హథ=తగుదురు.

ఈమిథిల యెట్లు దశరథునకు సొంతమో; అట్లు, అయోధ్య నాకు సొంతము; కావున, దశరథరాజ్యము మీకు వచ్చును; కాబట్టి, మీకు మాయుభయ రాజ్యంబులందును ప్రభుత్వంబు గల్గుటయందు సందియంబు లేదు; యథాయోగ్యముగాఁ జేయుఁడు. అని, జనకుండు, విశ్వామిత్రవసిష్ఠులతోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తథా బ్రువతి వైదేహే జనకే రఘునందనః
రాజా దశరథో హృష్టః ప్రత్యువాచ మహీపతిమ్. ౧౭

టీక॥ వైదేహే=విదేహదేశపు రాజయిన; జనకే=జనకుఁడు; తథా=అట్లు; బ్రువతి=చెప్పుచుండఁగా; రఘునందనః=రఘువంశసంతసింపఁజేయునట్టి; రాజా=రాజయిన; దశరథః=దశరథుఁడు; హృష్టః=సంతసించినవాఁడై; మహీపతిం=భూమికిఁ బ్రభువైన జనకునిం గూర్చి; ప్రత్యువాచ=బదులు చెప్పెను.

విదేహాధిపుఁడగు జనకుఁడట్లు చెప్పఁగా, రఘువంశంబునం బుట్టిన దశరథమహారాజు, సంతోషించి, జనకమహారాజుం జూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యువా మసంఖ్యేయగుణౌ భ్రాతరౌ మిథిలేశ్వరౌ
ఋషయో రాజసంఘాశ్చ భవద్భ్యా మభిపూజితాః. ౧౮

టీక॥ మిథిలేశ్వరౌ=మిథిలకుఁ బ్రభువులును; భ్రాతరౌ=తోడఁబుట్టువులనగు; యువాం=మీరలు; అసంఖ్యేయగుణౌ=లెక్కింపరాని గుణంబులుగలవారలు. భవద్భ్యాం=మీచేత; ఋషయః=ఋషులును;

రాజసంఘాశ్చ=రాజులసమూహముఖను; అభిపూజితాః=పూజింపఁబడిరి.

మిథిలకునాథులరు సహోదరులరునగుమీగుణంబులలెక్కింపనలవి గాదు;మీరుఋషులను చెక్కండ్రు రాజులనుం జక్కఁగఁబూజించితిరి. అని, తాత్పర్యము.

స్వస్తి ప్రాప్నుహి భద్రం తే గమిష్యామి స్వమాలయమ్
శ్రాద్ధకర్మాణి సర్వాణి విధాస్యామి తిచాబ్రవీత్. ౧౯

టీక॥ స్వస్తి=మంగళమును;ప్రాప్నుహి=పొందుమవుగాక. తే=నీకు;భద్రం=మంగళము; అస్తు=(అధ్యాహృతము)అగుఁగాక (ఆదరాతిశయంబున రెండుమాఱులు చెప్పఁబడినది);స్వం=నాదైన;ఆలయం=ఇంటిని; గమిష్యామి=పొందెదను. శ్రాద్ధకర్మాణి= నాందీశ్రాద్ధము మొదలగుకర్మములను;సర్వాణి= అన్నింటిని; విధాస్యామి= చేసెదను.ఇతిచ=అనియును; అబ్రవీత్= చెప్పెను.

నీవుమంగళమును బొందుదువుగాక; నీకుమంగళమగుఁగాక; నాయింటికింబోయెదను; నాందీశ్రాద్ధము మొదలగుకర్మంబులనన్నింటిని నెఱవేర్చెదను. అని,దశరథుఁడుజనకునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తమాపృష్ట్వా నరపతిం రాజా దశరథ స్తదా
మునీంద్రౌ తౌ పురస్కృత్య జగామాశు మహాయశాః. ౨౦

టీక॥ తదా=అప్పుడు; మహాయశాః = అధికమయినకీర్తిగల; రాజా=రాజయిన; దశరథః=దశరథుఁడు;తం=ఆ; నరపతిం=మనుష్యులకుఁబ్రభువయినజనకుని;ఆపృష్ట్వా(ఆపృచ్ఛ్య)=వీడ్కొని; మునీంద్రౌ=మునిశ్రేష్ఠులగు; తౌ=ఆ వసిష్ఠవిశ్వామిత్రులను; పురస్కృత్య=మున్నిడికొని; ఆశు=శీఘ్రముగా;జగామ=పోయెను.

అప్పుడు, మహాయశుండగునా దశరథమహారాజు, జనకమహారాజునువీడుకొని,మునిశ్రేష్ఠులగు వసిష్ఠ విశ్వామిత్రులమున్నిడికొని, శీఘ్రంబుగాఁబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

స గత్వా నిలయం రాజా శ్రాద్ధం కృత్వా విధానతః
ప్రభాతే కాల్య ముత్థాయ చక్రే గోదాన ముత్తమం. ౨౧

టీక॥ సః=ఆ; రాజా=దశరథ మహారాజు; నిలయం=ఇంటిని; గత్వా=పొంది; విధానతః= శాస్త్ర పద్ధతిని; శ్రాద్ధం= నాందీశ్రాద్ధమును; కృత్వా=చేసి; ప్రభాతే=ప్రాతఃకాలమునందు; ఉత్థాయ=లేచి; కాల్యం=కాలమునందుఁ జేయవలసిన; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమగు; గోదానం=సమావర్తనమును; చక్రే= చేసెను.

ఆదశరథుండు తనవిడిదికిం బోయి,యథావిధిగా నాందీశ్రాద్ధము చేయించి,ప్రాతఃకాలమునందు లేచి,యప్పుడు చేయవలసిన యుత్తమంబగు సమావర్తనంబు చేయించెను.అని, తాత్పర్యము.

గవాం శతసహస్రాణి బ్రాహ్మణేభ్యో నరాధిపః
ఏకైకశో దదౌ రాజా పుత్రా నుద్దిశ్య ధర్మతః. ౨౨

టీక। నరాధిపః= మనుష్యులకుఁ బ్రభువయిన; రాజా=దశరథమహారాజు; పుత్రాన్=కొడుకులను; ఏకైకశః= ఒక్కొక్కనికిగా; ఉద్దిశ్య=ఉద్దేశించి; గవాం=ఆవులయొక్క; శతసహస్రాణి=నూఱువేలను; బ్రాహ్మణేభ్యః=బ్రాహ్మణులకొఱకు; దదౌ=ఇచ్చెను.

మనుష్యులకధిపుఁడగు, నాదశరథమహారాజు,కొడుకులకొక్కొక్కనికిగాను, లక్షగోవులచొప్పున, బ్రాహ్మణులకొసంగెను.

అని, తాత్పర్యము.

సువర్ణశృంగా స్సంపన్నా స్సవత్సాః కాంస్యదోహనాః
గవాం శతసహస్రాణి చత్వారి పురుషర్షభః. ౨౩
విత్త మన్యచ్చ సుబహు ద్విజేభ్యో రఘునందనః
దదౌ గోదాన ముద్దిశ్య పుత్రాణాం పుత్రవత్సలః. ౨౪

టీక॥పురుషర్షభః= పురుషశ్రేష్ఠుఁడును; పుత్రవత్సలః=కొడుకుల

యందుఁబ్రేమగలవాఁడునగు; రఘునందనః = దశరథుఁడు; పుత్రాణాం = కొడుకులయొక్క; గోదానం = సమావర్తనమును; ఉద్దిశ్య = ఉద్దేశించి; గవాం = ఆవులయొక్క; సువర్ణశృంగాః = బంగారుపికారములయిన కొమ్ములు గలవియును (ఘంటలింగత్వమార్షము, ఇట్లె ముందునుం జూచుకొనునది); సుపన్నాః = పాలచేత, సమృద్ధములయినవియును; సవత్సాః = లేఁతదూడలతోఁగూడినవియును; కాంస్యదోహనాః = కంచుపియైన పిడుకుపాత్రములు గలవియునగు; శతసహస్రాణి = నూఱువేలను; చత్వారి = నాల్గింటిని; అన్యత్ = ఇతరమయిన; సుబహు = మిక్కిలియు నధికమయిన; విత్తం చ = ధనమును; ద్విజేభ్యః = బ్రాహ్మణులకు; దదౌ = ఇచ్చెను.

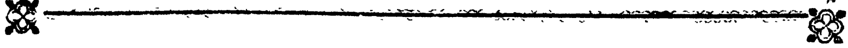
పురుషశ్రేష్ఠుండగు నా దశరథమహారాజు, పుత్రులయందు వాత్సల్యముగలవాఁడు కావున, కొడుకులసమావర్తనోత్సవమును ఉద్దేశించి, నాలుగు లక్షలగోవులను బంగారుకొమ్ములును క్షీరసమృద్ధియును లేఁదూడలును గంచుతోఁ జేసిన దోహనపాత్రంబులును గ్లినవానిని, మఱియు నధికముగా, నితరమయినధనమును బ్రాహ్మణులకొసంగెను.

అని, తాత్పర్యము.

సుతైః కృతగోదానై ర్వృతస్తు నృపతిస్తదా
లోకపాలై రివాభాతి వృతస్సౌమ్యః ప్రజాపతిః. ౨౫

టీక. తదా = అప్పుడు; కృతగోదానైః = చేయఁబడినసమావర్తనములు గలవారగు; సుతైః = కొడుకులచేత; వృతః = చుట్టఁబడిన, సః = ఆ; నృపతిస్తు = మనుష్యులకుఁ బ్రభువయినదశరథుఁడు మాత్రము; లోకపాలైః = దిక్పాలురచేత; వృతః = చుట్టఁబడిన; సౌమ్యః = ప్రసన్నుండగు; ప్రజాపతిరివ = బ్రహ్మదేవుఁడువలె; ఆభాతి = (భూతార్థమందు లట్) ప్రకాశించెను.

అప్పుడా దశరథమహారాజు, సమావర్తనముచేసికొనిన కొడుకులచేఁబరివేష్టింపఁబడి, దిక్పాలురచేఁబరివేష్టింపఁబడి ప్రసన్నుండై యుండు బ్రహ్మదేవుండుంబోలెఁ బ్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, ద్విసప్తతితమస్సర్గః

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ ద్విసప్తతితమసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీః

త్రిసప్తతితమసర్గప్రారంభః.

యస్మింస్తు దివసే రాజా చక్రే గోదాన ముత్తమమ్
తస్మింస్తుదివసే శూరో యుధాజి త్సముపేయివాన్. ౧

టీక॥ యస్మిన్=ఏ; దివసేతు=దినమునందే; రాజా=దశరథమహారాజు; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన; గోదానం=సమావర్తనమును; చక్రే=చేసెనో; తస్మిన్=ఆ; దివసేతు=దినమునందే; శూరః=యుద్ధమునందు భయపడని; యుధాజిత్=యుధాజిత్తనువాఁడు; సముపేయివాన్=వచ్చెను.

ఏదినమునందు, దశరథమహారాజు, కొడుకులకుత్తమంబగుసమావర్తనంబు చేసెనో; ఆదినమునందే, శూరుండగు యుధాజిత్తుదశరథుని కడకువచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

పుత్రః కేకయరాజస్య సాక్షాద్భరతమాతులః
దృష్ట్వా పృష్ట్వాచ కుశలం రాజాన మిద మబ్రవీత్. ౨

టీక॥ సాక్షాద్భరతమాతులః=భరతుని వెడములేసి మేనమామయును; కేకయరాజస్య=కేకయరాజునకు; పుత్రః=కొడుకునగు, యుధాజిత్తు; రాజానం=దశరథమహారాజును; దృష్ట్వా=చూచి; కుశలం=క్షేమమును; పృష్ట్వాచ=అడిగియు; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్= చెప్పెను.

భరతునకు, తల్లితోడఁబుట్టినమే

నమామయమనుగేకయరాజునకుఁగు ధుంజూచి,కుశలంబడిగి,ఇట్లని, చె
మారుండునగుయుధాజిత్తు, దశర ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కేకయాధిపతీ రాజా స్నేహాత్కుశల మబ్రవీత్
యేషాం కుశలకామో సి తేషాం సంప్రత్య నామయమ్. ౩

టీక॥ రాజా = రాజయిన; కేకయాధిపతిః = కేకయరాజు; స్నేహాత్ = చెలిమివలన; కుశలం = క్షేమమును; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; యేషాం = ఎవరియొక్క; కుశలకామః = క్షేమమును గోరువాఁడవు; అసి = అగుచున్నావో; తేషాం = వారలకు; సంప్రతి = ఇప్పుడు; అనామయం = ఆరోగ్యము; అస్తి (అధ్యాహృతము) = కలదు.

కేకయరాజు, స్నేహంబున నీకుశలంబడుగుమనెను; నీవెవ్వరి క్షేమంబుకోరుదువో, అట్టి మేమందఱము క్షేమంబుగ నున్నవారము.

అని, తాత్పర్యము.

స్వస్రీయం మమ రాజేంద్ర ద్రష్టుకామో మహీపతిః
తదర్థ ముపయాతో హం మయోధ్యాం రఘునందన. ౪

టీక॥ రాజేంద్ర = రాజశ్రేష్ఠుండవగుదశరథుఁడా! మహీపతిః = భూమికిఁ బ్రభువయిన కేకయరాజు; మమ = నాయొక్క; స్వస్రీయం = మేనల్లుఁడయినభరతుని; ద్రష్టుకామః = చూడఁగోరువాఁడు. రఘునందన = దశరథుఁడా! అహం = నేను; తదర్థం = దానికొఱకు; అయోధ్యాం = అయోధ్యను; ఉపయాతః = పొందినవాఁడను.

రాజశ్రేష్ఠుఁడవగుదశరథుఁడా! నాతండ్రియయినకేకయరాజు, నామేనల్లుండగు భరతుంబూడఁగోరుచున్నాఁడు; నేను, అందునిమిత్తము భరతుంగొనిపోవుటకై, యయోధ్యకుంబోతిని. అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వా త్వహ మయోధ్యాయాం వివాహార్థం తవా త్మజాన్
మిథిలా ముపయాతాంస్తు త్వయాసహ మహీపతే. ౫
త్వరయా భ్యుపయాతో హం ద్రష్టుకామ స్స్వసుస్సుతమ్

టీక॥ మహీపతే=భూమికిఁబ్రభుఁడవయినదశరథుఁడా! అహం=నేను; అయోధ్యాయాం=అయోధ్యయందు; వివాహార్థం=పెండ్లికొఱకు; త్వయాసహ=నీతోఁగూడ; మిథిలాం=మిథిలను; ఉపయాతౌ=పొందిన; తవ=నీయొక్క; ఆత్మజాంస్తు=కొడుకులను; శ్రుత్వాతు=వినినంతనే; అహం=నేను; స్వసుః=తోఁబుట్టినదానియొక్క; సుతం=కొడుకును; ద్రష్టుకామః=చూడఁగోరువాఁడనై; త్వరయా=వేగముచేత; అభ్యుపయాతః=వచ్చినాఁడను.

దశరథమహారాజా! నేనయోధ్యాపట్టణమునందు, "నీపుత్రులు నీతోడ వివాహార్థము మిథిలకువచ్చియుండుటనువిని, నామేనల్లుని జూడఁగోరి, శీఘ్రముగావచ్చినాఁడను." అని, యుధాజిత్తు, దశరథునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

> అథ రాజా దశరథః ప్రియాతిథి ముపస్థితమ్. ౬
> దృష్ట్వా పరమసత్కారైః పూజార్హం సమపూజయత్

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; రాజా=రాజయిన; దశరథః=దశరథుఁడు; ఉపస్థితం=వచ్చిన; పూజార్హం=పూజకుఁదగిన; ప్రియాతిథిం=ప్రియుఁడును అతిథియునగు, యుధాజిత్తును; దృష్ట్వా=చూచి; పరమసత్కారైః=శ్రేష్ఠములయిన పూజలచేత; సమపూజయత్=చక్కఁగాఁబూజించెను.

అంత, దశరథమహారాజు, ప్రియాతిథియయినయుధాజిత్తువచ్చుటంజూచి, పూజార్హుఁడగునతనిని మిక్కిలియుఁబూజించెను.

అని, తాత్పర్యము.

> తత స్తా ముషితో రాత్రిం సహపుత్త్రై ర్మహాత్మభిః. ౭

టీక. తతః=అంతట; సః(అధ్యాహృతము)=ఆదశరథుఁడు; మహాత్మభిః=అధికమయినపరాక్రమముగల; పుత్త్రైస్సహ=కొడుకులతోఁగూడ; తాం=ఆ; రాత్రిం=రాత్రియంతయు; ఉషితః=ఉండెను.

అంత, నాదశరథుండు, మహాపరాక్రమశాలులగు పుత్రులంగూడి, యారాత్రియంతయుఁ గడపెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రభాతే పున రుత్థాయ కృత్వా కర్మాణి కర్మవిత్
ఋషీం స్తదా పురస్కృత్య యజ్ఞవాట ముపాగమత్. ౮

టీక॥ కర్మవిత్=కార్యంబుల నెఱింగినదశరథుండు; పునః=మఱల; ప్రభాతే = ప్రాతఃకాలమునందు; ఉత్థాయ= మేల్కని; కర్మాణి=కర్మములను; కృత్వా=చేసి; తదా=అప్పుడు; ఋషీన్ = ఋషులను; పురస్కృత్య=ముందిడికొని; యజ్ఞవాటం=యాగశాలనుగూర్చి; ఉపాగమత్=పోయెను.

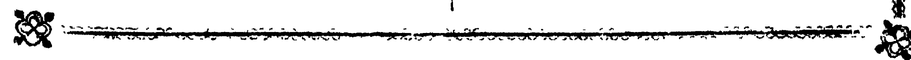
ఏకాలమునం దేకర్మము చేయవలయునో వానినన్నింటి నెఱింగిన దశరథుండు, ప్రాతఃకాలమునందు మేల్కని, యప్పటికర్మంబులందీర్చి, యంత, ఋషులంబురస్కరించికొని, జనకునియాగశాలకుఁబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

యుక్తే ముహూర్తే విజయే సర్వాభరణభూషితైః
భ్రాతృభి స్సహితో రామః కృతకౌతుకమంగళః. ౯
వసిష్ఠం పురతః కృత్వా మహర్షీ నపరా నపి

టీక॥ యుక్తే = వివాహమునకుఁదగిన; విజయే = విజయంబనెడు; ముహూర్తే = ముహూర్తమునందు; రామః=రాముఁడు ; సర్వాభరణభూషితైః= ఎల్లభూషణంబులచేతను అలంకరింపఁబడిన; భ్రాతృభిః=తమ్ములతో; సహితః= కూడినవాఁడై ; కృతకౌతుకమంగళః=చేయఁబడినతోరముగట్టుకొనుటయనెడుమంగళాచారముగలవాఁడై; వసిష్ఠం=వసిష్ఠుని; అపరాన్= ఇతరులయిన; మహర్షీనపి=పూజ్యులైనఋషులను; పురతః=ముందటు; కృత్వా = చేసికొని, ఉంచికొనియనుట ; ఉపాగమత్(అధ్యాహృతము)=పోయెను.

రాముండు, సమస్తభూషణంబులచేతను అలంకరింపఁబడియున్న తమ్ములంగూడి, తోరముగట్టుకొని, వివాహంబునకుఁదగినవిజయంబనెడు

మహాత్మునివలన, వసిష్ఠుని మరియొక్క మహర్షులను మున్నిడుకొని, తండ్రివెంట బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

పితు స్సమీప మాశ్రిత్య తస్థౌ భ్రాతృభి రావృతః

టీక॥ రామః(అధ్యాహృతము)= రాముడు; భ్రాతృభిః=తమ్ములచేత; ఆవృతః=చుట్టబడినవాడై; పితుః=తండ్రియొక్క; సమీపం=చేరువను; ఆశ్రిత్య=పొంది; తస్థౌ=ఉండెను.

ఇట్లు, రాముడు, తమ్ములంగూడి, తండ్రిసమీపంబునందుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ఈయుభయశ్లోకంబు, వ్యాఖ్యానంబుల నుదాహరింపబడకుండుటంజేసి, యిచ్చోటెక్కింపబడదయ్యె.

వసిష్ఠో భగవా నేత్య వైదేహ మిద మబ్రవీత్. ౧౦

టీక॥ భగవాన్=షడైశ్వర్యములు గల; వసిష్ఠః= వసిష్ఠుడు; వైదేహం= జనకుని; ఏత్య=పొంది; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

భగవంతుడగు వసిష్ఠుండు, ముందుగా జనకునికడకుం బోయి, యిట్లని చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రాజా దశరథో రాజన్ కృతకౌతుకమంగళైః

పుత్రైః నరవరశ్రేష్ఠ దాతార మభికాంక్షతే. ౧౧

టీక॥ నరవరశ్రేష్ఠ=మనుష్యుల కుఁ బ్రభువులయినవారిలో మేటివ యిన; రాజన్=జనకమహారాజా! రాజా=రాజైన; దశరథః=దశర థుఁడు; కృతకౌతుకమంగళైః=చే యఁబడినతోరము గట్టుకొనుటయ నెడుమంగళాచారముగల; పుత్రైః (సహ)=కొడుకులతోఁగూడ; దాతారం=కన్యలనిచ్చునట్టినిన్ను; అభి కాంక్షతే= ఎదురుచూచుచున్నాఁడు.

రాజశ్రేష్ఠుండవగు జనకమహా రాజా! దశరథమహారాజు, తోరము గట్టుకొనియున్న కొడుకులతోఁగూ డ, దాతవగునిన్నెదురుచూచుచు న్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

దాతృప్రతిగ్రహీతృభ్యాం సర్వార్థాః ప్రభవంతి హి
స్వధర్మం ప్రతిపద్యస్వ కృత్వా వైవాహ్య ముత్తమమ్. ౧౨

టీక॥ దాతృప్రతిగృహీతృభ్యాం= ఇచ్చువానికొఱకును బుచ్చుకొనువా నికొఱకును; సర్వార్థాః=ఎల్లపురు షార్థంబులును; ప్రభవంతిహి=కలు గుచున్నవిగదా! ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమ యిన; వైవాహ్యం=వివాహమును; కృత్వా=చేసి; స్వధర్మం=నీదైన ప్రతిజ్ఞయనెడుధర్మమును; ప్రతిప ద్యస్వ=పొందుము.

దాతకును బ్రతిగ్రహీతకునువీర లకిద్దఱకును, సమస్తపురుషార్థము లును, సమకూరును. కావున, నీవు, క న్యాదానముచేసి, నీప్రతిజ్ఞనుదీర్చి కొనుము. అనివసిష్ఠుండుజనకునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్తః పరమోదారో వసిష్ఠేన మహాత్మనా
ప్రత్యువాచ మహాతేజా వాక్యం పరమధర్మవిత్. ౧౩

టీక॥ పరమోదారః=మిక్కిలి యు దాతయును; పరమధర్మ విత్ = మిక్కిలియుధర్మములనె ఱింగినవాఁడును; మహాతేజాః=అ ధికమయిన పరాక్రమంబు గలవాఁ డునగుజనకుండు; మహాత్మనా=అధి

కమయిన బుద్ధిగల; వసిష్ఠేన=వసిష్ఠుని చేత; ఇతి=ఇట్లు; ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాఁడై; వాక్యం=మాటను; ప్రత్యువాచ=బదులుచెప్పెను.

పరమోదారుఁడును సమస్తధర్మంబులనెఱింగినవాఁడును మహాపరాక్రమశాలియునగు జనకుఁడు, మహాబుద్ధిశాలియగు వసిష్ఠుని మాటనువిని, యిట్లని, బదులుచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

> కః స్థితః ప్రతిహారో మే కస్యాజ్ఞా సంప్రతీక్ష్యతే
> స్వగృహే కో విచారోఽస్తి యథా రాజ్యమిదం తవ. ౧౪

టీక॥ మే=నాయొక్క; ప్రతిహారః=ద్వారపాలుఁడు; కః=ఎవ్వఁడు; స్థితః=ఉన్నాఁడు? కస్య=ఎవ్వనియొక్క; ఆజ్ఞా=పనుపు; సంప్రతీక్ష్యతే=ఎదురుచూడఁబడుచున్నది. స్వగృహే=తనయింటియందు; విచారః=ఆలోచన; కః=ఏమి; అస్తి=ఉన్నది? రాజ్యం=నీచేరతనముచేత లోఁబడిన దేశము; యథా=ఎట్లో; ఇదం=ఈరాజ్యము; తవ=నీకు; తథా(అధ్యాహృతము)=అట్లు.

నాద్వారపాలకుఁడెవ్వఁడు కావలియున్నాఁడు? ఏలలోపలికిరాఁగూడదు? ఎవరియాజ్ఞకుఁ గనిపెట్టియున్నావు? స్వగృహమునందేమి విచారమున్నది? నీరాజ్యము నీకెట్లో, నాయీరాజ్యమును నీకట్లే సొంతము. (ఇది దశరథునుద్దేశించి చెప్పఁబడినది). అని, తాత్పర్యము.

> కృతకౌతుకసర్వస్వా వేదిమూలముపాగతాః
> మమ కన్యా మునిశ్రేష్ఠ దీప్తా వహ్నేరివార్చిషః. ౧౫

టీక॥ మునిశ్రేష్ఠ=మునులలోమేటివగు వసిష్ఠుఁడా! మమ=నాయొక్క; కన్యాః=కొమాళ్లెలు; కృతకౌతుకసర్వస్వాః=చేయఁబడిన మంగళాచారము లంతయును గలవారలై; వేదిమూలం=వేదిసమీపమును; ఉపాగతాః=పొందినవారలై; వహ్నేః=నిప్పుయొక్క; దీప్తాః=మండిన; అర్చిషః ఇవ(స్థితాః)=మంటలనునట్లున్నవారు.

మునిశ్రేష్ఠుఁడవగు వసిష్ఠుఁడా! నాకొమాళ్లెలు, వివాహమునకుఁగావలసినమంగళములన్నింటిని జేసికొని, వేదిమూలమునందు, మండు

చున్నయగ్నిజ్వాలలఁబోలె, వెలుఁగుచున్నవారు. అని, తాత్పర్యము.

సజ్జోఽహం త్వత్ప్రతీక్షోఽస్మి వేద్యామస్యాం ప్రతిష్ఠితః
అవిఘ్నం కురుతాం రాజా కిమర్థ మవలంబతే. ౧౬

టీ॥ అహం = నేను; సజ్జః = సిద్ధుఁడనై; అస్యాం = ఈ; వేద్యాం = వేదియందు; ప్రతిష్ఠితః = ఉన్నవాఁడనై; త్వత్ప్రతీక్షః = నిన్నెదురుచూచువాఁడను; అస్మి = అగుచున్నాను రాజా = దశరథమహారాజు; అవిఘ్నం = విఘ్నములేనట్టు; కురుతాం = చేయుఁగాక. కిమర్థం = ఎందుకొఱకు; అవలంబతే = జాగుసేయుచున్నాఁడు?

నేను సిద్ధుండనై యీవేదియందుండి మిమ్ముల నెదురుచూచుచున్నాఁడను; దశరథుండు, నిర్విఘ్నంబుగఁ జేయుఁగాక; జాగుసేయనేల? అని, జనకుండు, వసిష్ఠునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తద్వాక్యం జనకేనోక్తం శ్రుత్వా దశరథస్తదా
ప్రవేశయామాస సుతాన్ సర్వా నృషిగణానపి. ౧౭

టీక॥ తదా = అప్పుడు; దశరథః = దశరథుఁడు; జనకేన = జనకుని చేత; ఉక్తం = చెప్పఁబడిన; తత్ = ఆ; వాక్యం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; సుతాన్ = కొడుకులను; సర్వాన్ = సమస్తములైన; ఋషిగణానపి = ఋషులసమూహములను; ప్రవేశయామాస = ప్రవేశింపఁజేసెను.

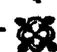
జనకుండుచెప్పిన యామాటను విని, దశరథుఁడు తనకొడుకులను ఋషులనందఱను, గూడఁదీసికొని, యాగశాలఁ బ్రవేశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో రాజా విదేహానాం వసిష్ఠ మిదమబ్రవీత్

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; విదేహానాం = విదేహదేశమునకు; రాజా = ప్రభువయినజనకుండు; వసిష్ఠం = వసిష్ఠునిగూర్చి; ఇదం = ఈమాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంత, విదేహదేశంబునకు రాజయిన జనకుండు, వసిష్ఠుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము

కారయస్వ ఋషే సర్వ మృషిభి స్సహధార్మిక. ౧౮
రామస్య లోకరామస్య క్రియాం వైవాహికీం విభో

టీక॥ ధార్మిక=ధర్మమునా చరించునట్టి; విభో=ఒడయఁడవైన; ఋషే=వసిష్ఠమహర్షీ! త్వం(అధ్యాహృతము)= నీవు; ఋషిభి స్సహ=ఋషులతోఁగూడ; లోకరామస్య=జనులు క్రీడించుస్థానమైన; రామస్య=రామునకు; వైవాహికీం = వివాహముతోఁజేరిన; క్రియాం = కార్యమును; సర్వం=అంతను; కారయస్వ=చేయించుము.

వసిష్ఠమహర్షీ! నీవు ధార్మికుండవు; నీవమాకుఁ బ్రభుండవు; లోకుల నందఱ నురమియింపఁ జేయఁగల రామునకు వివాహకర్మంబునంతయు, నీవు ఋషులంగూడి చేయింపుము. అని, తాత్పర్యము.

తథే త్యుక్త్వాతు జనకం వసిష్ఠో భగవా నృషిః. ౧౯
విశ్వామిత్రం పురస్కృత్య శతానందంచ ధార్మికమ్
ప్రపామధ్యేతు విధివ ద్వేదిం కృత్వా మహాతపాః. ౨౦
అలంచకార తాం వేదిం గంధపుష్పై స్సమంతతః
సువర్ణపాలికాభిశ్చ ఛిద్రకుంభైశ్చ సాంకురైః. ౨౧
అంకురాఢ్యై శ్శరావైశ్చ ధూపపాత్రై స్సధూపకైః
శంఖపాత్రై స్స్రువై స్స్రుగ్భిః పాత్రై రర్ఘ్యాభిపూరితైః. ౨౨
లాజపూర్ణై శ్చపాత్రీభి రక్షతై రభిసంస్కృతైః

టీక॥ మహాతపాః=అధికమయినతపస్సుగలవాఁడును; భగవాన్=మాహాత్మ్యముగలవాఁడునగు; వసిష్ఠః=వసిష్ఠుండనెడు; ఋషిః=ఋషి; జనకంతు = జనకునింగూర్చి; తథా ఇతి=అలాగేయని; ఉక్త్వా=చెప్పి; విశ్వామిత్రం=విశ్వామిత్రుని; ధార్మికం=ధర్మమునాచరించునట్టి; శతానందంచ=శతానందుని; పురస్కృత్య = మున్నిడికొని; ప్రపామధ్యేతు=పందిలినడుమనే; విధివత్ = యథాశాస్త్రముగా; వేదిం=అగ్నిస్థానమును; కృత్వా = చేసి ; తాం=ఆ; వేదిం= అగ్నిస్థానమును; సమంతతః = అంతటను; గంధపుష్పైః= గంధములచేతను బూ

లచేతను; సాంకురాభిః (అధ్యాహృతము)=మొలకలతో (జాజాలతో)(గూడిన ; సువర్ణపాలికాభిశ్చ=బంగారు పాలికలచేతను; సాంకురైః= మొలకలతో(గూడిన; భద్రకుంభైశ్చ=అడుగులేని పాత్రిలచేతను; అంకురాఢ్యైః=మొలకలుగల; శరావైశ్చ = మూఁకుళ్లచేతను; సధూపకైః= ధూపముతో(గూడిన; ధూపపాత్రైః= ధూపమువేయు పాత్రలచేతను; శంఖపాత్రైః= శంఖమువంటి పాత్రములచేతను; స్రువైః= హోమముసేయునుపకరణములయిన స్రువంబులనెడు పాత్రలచేతను; స్రుగ్భిః= హోమముసేయునుపకరణములయిన స్రుక్కులనెడు పాత్రములచేతను ; అర్ఘ్యాభిపూరితైః= పూజార్థమగుజలముచేనింపఁబడిన; పాత్రైః=పాత్రలచేతను; లాజపూర్ణైః= పేలాలచేనిండిన; పాత్రీభిశ్చ(పాత్రైః)= పాత్రములచేతను; అభిసంస్కృతైః = సంస్కరింపఁబడిన; అక్షతైః = అక్షతలచేతను; అలంచకార=అలంకరించెను.

అధికంబగుతపస్సుగలవాఁడును భగవంతుండునగు వసిష్ఠమహర్షి, జనకునకు "ఆలాగే" యనిచెప్పి, విశ్వామిత్రుని ధార్మికుండగు శతానందునిం బురస్కరించికొని, పెండ్లిపందిలినడుమను వేదిఁ గల్పించి, యావేదికిం, జుట్టును, గంధపుష్పంబులును, జాజాలతో నింపియుండు బంగారుపాలికలును, జాజాలతో(గూడిన అడుగులేని పాత్రలును మూఁకుళ్లును, ధూపముతో(గూడిన ధూపపాత్రలును శంఖమువంటిపాత్రంబులును, స్రుక్స్రువంబులును, అర్ఘ్యపాత్రంబులును పేలాలతో నిండిన పాత్రంబులును, ఉంచి యలంకరించెను. అని, తాత్పర్యము.

దర్భైస్సమైస్సమాస్తీర్య విధివన్మంత్రపూర్వకమ్. ౨౩
అగ్నిమాధాయ వేద్యాం తు విధిమంత్రపురస్కృతమ్
జుహావాగ్నౌ మహాతేజా వసిష్ఠో భగవానృషిః. ౨౪

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమయిన బ్రహ్మవర్చస్సుగలవాఁడును; భగవాన్= మాహాత్మ్యముగలవాఁడునగు; ఋషిః = ఋషియయిన; వసి-

ష్ఠః=వసిష్ఠుఁడు; వేద్యాం=వేదియం
దు;అగ్నిం=నిప్పును; ఆదాయ=
గ్రహించినంతనే;విధివత్=యథా
శాస్త్రముగా; మంత్రపూర్వకం=
మంత్రముముందుగల్గునట్లుగా; స
మైః = ఒకదానికొకటిసమానము
గానుండు;దర్భైః= దర్భలచేత;
సమాస్తీర్య=పఱిచి;అగ్నౌ=అగ్ని
హోత్రమునందు; విధిమంత్రపుర
స్కృతం= వేదమునందలిమంత్రము
లుమున్నుగాఁ బఠింపఁగాఁ గల్గునట్లు
గా; జుహావ=హోమము చేసెను.

మహాతేజుండైనభగవంతుండై
నవసిష్ఠమహర్షి , వేదియంద
గ్నిఁ బ్రతిష్ఠించి, శాస్త్రపద్ధతిని , స
మంత్రకముగా , నొకదానికొకటి
హెచ్చుతక్కువలు లేని, దర్భలంబఱ
చి, వైదికమంత్రంబులచే, వధూవరు
లకభ్యుదయార్థంబు, హోమము
చేసెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీసీతారామవివాహోత్సవః.

తత స్సీతాం సమానీయ సర్వాభరణభూషితామ్
సమక్ష మగ్నే స్సంస్థాప్య రాఘవాభిముఖే తదా. ౨౫
అబ్రవీ జ్జనకో రాజా కౌసల్యానందవర్ధనమ్

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట;త
దా=అప్పుడు;రాజా=రాజయిన;
జనకః=జనకుఁడు;సర్వాభరణభూ
షితాం= ఎల్లసొమ్ములచేతను అలం

కరింపఁబడిన; సీతాం=సీతను; సమానీయ=తోడ్కొనివచ్చి; అగ్నేః=అగ్నిహోత్రమునకు; సమక్షం=ఎదుటను; రాఘవాభిముఖే = రాముని యొక్క యెదుటను; సంస్థాప్య=నిలిపి; కౌసల్యానందవర్ధనం= కౌసల్యాసంతోషమును వృద్ధిఁబొందించునట్టి రామునింగూర్చి; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంతట, నప్పుడు, జనకమహారాజు, సొమ్ములన్నియుఁ బెట్టియలంకరింపఁబడియున్న సీతం దోడ్కొనివచ్చి, యగ్నికిని రామునకును ఎదుటను నిల్పి, కౌసల్యకు సంతోషవృద్ధిసేయు రాముం జూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇయం సీతా మమ సుతా సహధర్మచరీ తవ. ౨౬
ప్రతీచ్ఛ చైనాం భద్రం తే పాణిం గృహ్ణీష్వ పాణినా

టీక॥ మమ = నాయొక్క; సుతా = కొమార్తెయైన; ఇయం=ఈ; సీతా=సీత; తవ=నీకు; సహధర్మచరీ= కూడ ధర్మము నాచరించునది, ధర్మపత్ని యనుట; భవిష్యతి(అధ్యాహృతము)= కాఁగలదు. ఏనాం=ఈసీతను; ప్రతీచ్ఛ=ప్రతిగ్రహింపుము. ("చకారము పాదపూరణార్థకము) తే= నీకు; భద్రం=మంగళము; అస్తు= (అధ్యాహృతము)అగుఁగాక. పాణినా=హస్తముచేత; పాణిం=హస్తమును; గృహ్ణీష్వ=పట్టుకొనుము.

నాకొమార్తె సీత యిదిగో! ఈబిడ నీకు ధర్మపత్ని కాఁగలదు; ఈబిడను బ్రతిగ్రహింపుము; నీకు మంగళము గుఁగాక; నీహస్తమున నీబిడ హస్తము గ్రహింపుము.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థములు.—ఇయం= "ఇదిగో" నీవుపరాక్రమంబున శివధనువును విఱిచి జయించినది "ఇదిగో" దీనిరూపంబును సౌందర్యంబును లావణ్యంబునుం జూడుము; సీతా=నాఁగటిచాలు, అందుఁ బుట్టుటవలన నాపేరుగలది. ఇది, సరిలేని సౌందర్యాదులుగల్గినది మాత్రంబె కాదు నాఁగటిచాలునఁ బుట్టుటం జేసి, అయోనిజ కావున, దీనియందు సమస్తగుణంబులును ఒప్పియుండును. ఇయంసీ

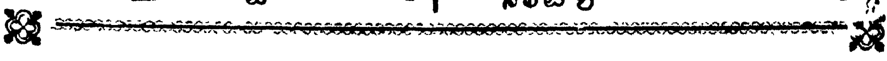

తా="ఇదిగో! సీత; నీవు సిద్ధాశ్రమం
బున జనకునియొక్క శివధనువున్నది,
దాని వంచిన వాఁడగాని కూఁతురి
యైన సీతం బెండ్లాడఁగలఁడు" అని,
విన్నప్పటినుండి, సీతంగ్గిన కుతూ
హలంబునకు విషయంబుగానుండిన
సీత ఇదిగో! చూడుము; లేక; సీత మి
అపువంటివి కావున, సీతంజూడఁగా
నే, మెఱుపుంజూచినట్లు, కండ్లకేమి
యుఁగనుపడకుండఁజేసి, మొదట
నాపాతంబుగ సీతా శరీరకాంతిం
జూచి సంతసనె, సీతాశరీరంబునుం
గూడఁజూడనేరక, సంభ్రాంతంబు
లయినకండ్లతోనున్న, రాముంజూ
చి, జనకుండు "ఇయంసీతా (ఇదిగో!
సీత)" అని, చెప్పుచున్నాఁడు; లేక;
సిద్ధాశ్రమంబుననుండి, సీతయందుఁ
గుతూహలంబు రామునిమనంబునను నె
లకొనియుండుటంజేసి, "ప్రాసా
దేసాపథిపథిచ సాపృష్ఠతస్సాపుర
స్సా" (మేడపయినిప్రతిమార్గము
నందును వెనుకనుముందటను అదియే
కన్పట్టుచున్నది) అని, చెప్పఁబడి
యుండురీతి, విరహిజనంబులకు, భా
వనా విశేషంబునఁ, బ్రియజనంబె
ల్లెడలను గాన్పించుచుండుఁ గావున,
నట్లు ప్రపంచంబంతయు సీతామ
యంబుగఁ జూచుచున్న [illegible]
జనకుఁడయ్యెంబోవ సీతను విశేషంబు
గాఁజేయుటకై జనకుఁడు "ఇయం
సీతా" (ఇదిగో! సీత) యని చెప్పుచు
న్నాఁడు. మనసు తా=నా కూఁతు
రు, నాచేఁ బెంపఁబడినది; సౌంద
ర్యంబు గల్గియున్నను, యయోనిజ
యయినను, దుష్టుల సహవాసం
బున దూషిత యని తలంపవలదు;
కర్మఠులని వినుతి కెక్కిన మాచేఁ
బోషింపఁబడినది; కావున, జన్మ
శుద్ధిమాత్రంబె గాక, కులశుద్ధియు
నుం గల్గియున్నది; లేక; మనసు
తా=నా కూఁతురు, నీవెట్లు దశరథు
నకుఁ బ్రియకుమారుఁడవో, అట్లే,
యిది నాకుఁ బ్రియపుత్రి; కావున, నీవు
దీనియందు స్థిరంబుగఁ బ్రేమయుంచ
వలయు; తవ సహధర్మచరీ=నీకు
ధర్మపత్నికాఁగలదు, నీవు భోగంబు
నకుమాత్రంబె యీవనిత యని తలం
పకుము, దీనితోడనే నీవు ధర్మములనా
చరింపుము, దీని నే ధర్మపత్నిగాఁ జే
కొనుము; అయోనిజత్వరూపంబగు
జన్మశుద్ధి యిట్టులొండుస్థలంబునం
గూడ లేము, అట్లే, కులశుద్ధియునుం

చేరి, రెండుసంగతులదివారకొనదను టచెప్పనక్కఱలేదు; కావున, దీనిం దక్కమఱియొక్కదానిధర్మపత్ని గాఁజేకొనుటయుక్తంబుగాదనుట; లేక; తవసహధర్మచరీ=నీకు సరి యయిన ధర్మమునాచరించునది, నీవెట్టిధర్మమునాచరింతువో, ఇ దియునుఅట్టిధర్మమునే యాచ రించునది; లోకంబున, నొక్కనివలె మఱియొక్కరుండను; ఇదియట్లుగా దు; లోకవిలక్షణంబుగా, నీయట్లె యుండుటంజేసి, నీకీసీత యొతగినది, దీనిందక్క మఱియేవనితయునీకుఁబ త్నిగాఁదగుటకానేరదు. ఏనాం ప్రతీ చ్ఛచ = ఈసీతను, ప్రతిగ్రహింపు ము, (చకారంబున) ధర్మపత్నినిగాఁ జేకొనుము. ఇట్టిలక్షణంబులు గలది గావున, పరాక్రమంబునజయింపఁ బడినదనిసాధారణ బుద్ధియుంచక, నేనుజెప్పినట్లు, దీనినేధర్మపత్నిగా వరింపుము. తేభద్రం=నీకుమంగళ మగుఁగాక, ఇట్టిశుభలక్షణంబులుగ లదానింబెండ్లాడుటవలన నీకుసమ స్తమంగళంబులునుఘటిల్లును; లేక; దృష్టిదోషంబుగాకుండుఁగాక. పా ణినాపాణింగృహ్ణీష్వ=నీహస్తము చేదీనిహస్తమునుబట్టుకొనుము; ప్ర ణయకోపంబుగల్గినకాలంబుననీహ స్తంబునఁబాదంబుపట్టుకొనుటయు ఘటిల్లుఁగాక, ఇప్పుడుమాత్రముహ స్తమునేపట్టుకొనుము; లేక; సిద్ధా శ్రమంబునుండి, సీతావిషయకంబగు ననురాగంబు రామునకుం గల్గియు న్నదగుటంజేసి, భావనాబలంబున, సీతకుఁ బ్రణయకోపంబు గల్గినట్లు దోఁచి, యందుమీఁదఁబాదంబునేప ట్టుకొనుట సంభవించునని యెంచి, "పాణింగృహ్ణీష్వ (హస్తమునుబట్టు కొనుము)" అని, చెప్పుచున్నాఁడు.

ఎవ్వరికిని గదలింపనుంగూడనిశి వధనువును రాముండులీలమెయి వి ఱచుటవలనను, రామునియప్రమే యంబగురూపంబునను, ఆకాలము నందుఁగలిగినసంవిధానవైచిత్రివల నను, జనకుండు, బ్రహ్మనిష్ఠుండు కా వున, రాముండువిష్ణుదేవుండనియుసీ త శ్రీదేవియనియుమనంబుననెఱింగి, దేవరహస్యంబు వెల్లడియగుట ఇష్ట ముకాకుండుటంజేసి, స్పష్టముగాఁ గాకున్నను, ధ్వనివృత్తిచే, సీతారా ములయనాదిసంబంధంబునుసూచిం పుచున్నాఁడు. —ఇయం=ఇదిగో! జగత్సృష్ట్యాది కారణభూతుండవు

సాక్షాద్విష్ణుదేవుండవగు నీవు రామరూపంబున నవతరించినట్లే, లక్ష్మియును సీతారూపంబున నవతరించియున్నది; చూడుము ; మీకు దాంపత్యంబు నిత్యంబయినను , మనుష్యత్వంబు ననుసరించి, వేగ నీతం బెండ్లగుము; సీతా=నాఁగటిచాలునఁబుట్టినదగుటం జేసి, యయోనిజ; నీవు, దేవకార్యార్థంబుగాఁ, గౌసల్యాగర్భంబునఁ, బుట్టినవాఁడవు, అట్లు పుట్టుకయే లేనిదై నిన్ననుసరించుటకై మనుష్యత్వంబున మాత్రఁబవలంబించి, నిన్నే వరింపుచు, నీకునుం దనకును నిత్యదాంపత్యం బున్నట్లు ; సూచింపుచున్నది. మమ సుతా=నా కూఁతురు; నాయింటం బెరిఁగినందున నేను కూఁతురుగా భావించి నీకు దానము సేయుచున్నాను. తవ సహధర్మచరీ=నీకు ధర్మపత్ని, నీయట్లు ధర్మంబుల నాచరించునట్టిది, నీవలెనుండునది, నీకవినాభూతమై జగత్సృష్ట్యాదులందు నీకుఁ దోడ్పాటును వహించియుండునది. ఏనాం ప్రతీచ్ఛ చ = దీని నంగీకారమునుం జేయుము, నిత్యపత్నిగా నున్నదైనను, ఇప్పుడు, మనుష్యత్వంబు నభినయించుటకై, యంగీకరింపుము; [illegible] కుమంగళమగుఁగాక; [illegible] మనుష్యుఁడవై యున్నను జగన్నాథుఁడవగు నీకు నిత్యనిర్థయగు దానిని చ్చెదనని చెప్పుటకు సాహసించుటకు మ[illegible]వలెను. పాణినా పాణింగృహ్ణీష్వ=హస్తముచే హస్తముఁబట్టుకొనుము, నీ వెప్పుడు వక్షస్థలంబున ధరించినవాఁడవు, ఇప్పుడు మనుష్యుల ననుసరించుటకై, హస్తంబును బట్టుకొనుము, లేక , నీవిదివఱకెన్నిమాఱులో ప్రణయకోపకాలంబునం దుహస్తముచే దీని పాదంబులం బట్టియుందువు; ఇప్పుడు, చిరవియోగంబుగల్గుటం జేసి, విరహిజనసాధారణంబైనయుత్కంఠాబలంబునఁ, బ్రియననునయించుటకై, పాదంబులం బట్టఁజూతువు కాఁబోలు; అట్లు చేయకుము ; వివాహమునందు పేముచేయునట్లు, ఇప్పుడు మాత్రము, చేతిం బట్టుకొనుము.

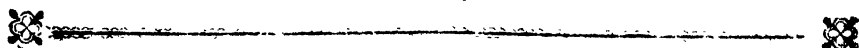
ఇయం = ఈ, ఇదివీర్యశుల్క, "పరాక్రమంబుఁజూపి, క్రయంబునకుంబోలెఁగొనంబడినది, శివధనువునువిఱిచినందున నాచే జయింపఁబడినది" అనియలంతిగాఁ దలంపవల

దు; మఱిపుంబోలె మఱియు మన్నది,
"ఇదిగో!" చూడుము; నీకనుగొం
పింపఁదగినది; నీవెంతగౌరవించిన
నువానికిందగినది; సీతా=నాఁగటి
చాలునఁబుట్టినది, నీవు మొదలగుస
మస్తజంతుజాలంబులభరించుచున్న
సాక్షాద్భూదేవికిఁగూఁతురు, కావు
న, నీవిప్పుడునవశ్యంబ నీవిదియం
దుబహుమానం బుంచవలయును;
భార్యగానుండునప్పుడు విశేషంబు
గాబహుమానింపవలయునని చెప్ప
నేల; మఱియు, సీత=ఇదియయోనిజ,
నీవుకౌసల్యకుఁబుట్టినవాఁడవు కావు
న నీకును దీనికిని జాలనంతరంబు
న్నది, ఇందువలనను నీవుదీనియందుఁ
జాలగౌరవబుద్ధి యుంచవలసియు
న్నది. మమసుతా=నాకొమార్తె,
రాజరాజుండనగు నాచేఁబెంపఁబడి
నది, కావున, నాయందుండుగౌరవం
బును నీవు దీనియందుం జూపవల
యును; మమసుతా=నాకుమార్తె,
నేను బ్రహ్మనిష్ఠుండను, జాలఁదపస్వి
ని, దీనియందుగౌరవంబుంచకున్న
చో, నాకుంగోపంబుగల్గు, దానంజే
సినీకుఁగీడువాటిల్లు; తవసహధర్మ
చరీ=నీకు ధర్మపత్ని, నీవుదీనిన
గ్రపత్నిగానుంచుకొనవలయును; ఏ
నాం=ప్రతీచ్ఛచ, దీనింబరిగ్రహిం
పుము; తేభద్రం=అట్లు మేము చెప్పిన
ట్లు చేసిన నీకు మంగళంబౌదవు.

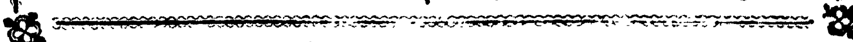
ఇయం=ఈ; నీవెవ్వరికినింగద
లింపనుంగూడని శివధనువును రెండు
గావిఱిచి యసదృశంబగు పరాక్ర
మంబుఁజూపి, జయించినది, ఇదియె,
నీ పరాక్రమంబునకు సరియయినది
కాకున్నను గణింపవలయుననుట;
సీతా=నాఁగటిచాలునంబుట్టినది, త
ల్లిలేనిది, లోకంబునందల్లిలేనిబిడ్డ
యందుఁబ్రేమ యెచ్చుగాఁ జేయుదు
రు, నీవునట్లు తప్పక దీనియందుదయ
యుంచవలయు; మమసుతా=నా
కూఁతురు, నేను బెంచినవాఁడను,
నేను బ్రహ్మనిష్ఠుండను గావున నా
వలనఁబెంపుడు సౌఖ్యంబును దీని
కిఁ గల్గియుండదు; అట్లు నేను
బ్రహ్మనిష్ఠుండనై యుంటంజేసి, నీవు
దీని నుపేక్షించినను విచారించు వా
రులేరగుటవలన, నట్లు చేయక, దీని
యందు దృఢంబగు ప్రేమయుంచ
వలయునని, యిప్పుడె చెప్పెదను;
తవసహధర్మచరీ = నీకుధర్మ
పత్ని, నీవుధర్మపత్నిగాగ్రహించి

నంబూలు, మేముకర్మతులముకావు ననదియెమాకుంబ్రార్థనీయంబు ; ఏనాంప్రతీచ్ఛ= దీనినంగీకరింపుము ; చాలగౌరవమునుంగల్గిన, తలిదండ్రులిచ్చుగాంబుచ్చుకొనుటకుండామెత్వరపడుదురు; ఇట్టిదానింబుచ్చుకొనుటకుంగొంతప్రార్థించినంగనికాదనుట. భద్రం=నీకుమంగళమగుంగాక; ఇట్టివారియందుంబ్రేమయుంచుటవలనను, బ్రహ్మనిష్ఠులమగుమామాటవినుటవలనను, నీకుమంగళంబుగల్గును.

తనిశ్లోకి.—ఇయం = ఇదిగో! రూపసౌందర్యంబులనేనధికుండనని గర్వంబునొంది యూరకుండకుము, నీవలెరూపసౌందర్యంబులుగల్గియుండుసీతంజూడుము; సీతా= నాంగటిచాలునంబుట్టినది, బంగారుతీంగెయును భూమియందేపుట్టును, అట్లు,బంగారుతీంగెవంటిదికావున, భూమియందుంబుట్టినది; అట్లయోనిజకావున, నాభిజాత్యవిచారంబెయ్యక్కఱలేదు;మమసుతా = నాకొమార్తె , ఇట్టిదినాచేం బెంపంబడుటంజేసి, నేనుధన్యుండనైతిని; తవ సహధర్మచరీ=నీకు, కూడధర్మమునాచరించునది, ధర్మమునాచరించుటకుసహాయురాలు , నీవుచేయుధర్మంబులకుం బ్రవర్తకురాలు;ఏనాంప్రతీచ్ఛ = నిన్నువరించియున్నదీని, విడిచిపెట్టక, యాదరించిగ్రహింపుము. భద్రంతే=నీకుమంగళంబగుంగాక; ముందుప్రార్థింపంబోవుకార్యంబునకనను కూలుండవుగమ్ము ; పాణినాపాణిం,గృహ్ణీష్వ=హస్తముచేహస్తమును బట్టుకొనుము,నీవు, ఎవ్వరికినింగదలింపనంగూడనిశివధనువును లీలమెయివిఱువందగినంతటి హస్తంబుగలవాండవు , సీతహస్తంబతిమృదులంబు, కావునం,దిన్నగాం, బట్టుకొనుము, మఱికొందఱువచింపుచున్నారు— ఇయం = ఈ,నిన్నువిడువనప్పుడు మాత్రంబెయుండునది; సాధారణపతివ్రతయె,భర్తనువిడిచియుండనేరదని, "ఆర్తార్తేముదితేహృష్టాప్రోషితేమలినాకృశా। మృతేమ్రియేత యానారీసాస్త్రీజ్ఞేయాపతివ్రతా" (భర్త, దుఃఖితుండయినదుఃఖిత, సంతసించినసంతసించునది, దూరదేశంబునకుం బోయినప్పుడు మలినమైకృశాంగియగునది, మృతుండ

యునఁ బ్రాణంబువిడుచునది, యిట్టి స్త్రీ, పతివ్రతయని తెలియందగు) మొదలగుశాస్త్రంబులఁ జెప్పఁబడియుండ; లోకవిలక్షణయునుసర్వోత్తమయునగు నిదియిట్లని చెప్పనేల? ఇయం=ఈ, సీయాత్మయనినీశరీరంబనినీఛాయయని వేదంబులఁజెప్పఁబడినది; కావున, నిదినిదోషమేః ఒకవేళ దోషంబుండినది నీదేగదా! స్వాత్మదోషంబుగాని, స్వశరీరదోషంబుగాని, స్వచ్ఛాయా దోషంబుగాని, తనదేకదా! నీవెట్లునిదోషుండవో, అట్లు, యిదియునిదోషురాలు; నీ తా=నాఁగటిచాలునంబుట్టినది; అట్లు, భూమియందుఁ బుట్టినది, "మాతరమంగనాః (స్త్రీలు గుణంబులందల్లిఁబోలుదురు)" అని, యుండుటవలన, భూదేవి కొమార్తె యగుటంజేసి, క్షమాదిసద్గుణంబులున్నవని చెప్పఁబనిలేదు. మమసుతా=నాకొమార్తె, భూమికొమార్తెయయినను, నేనుబురాకృతపుణ్యవశంబుననీనింబెంచినవాఁడనగుటవలన, నీకిచ్చుచున్నవాఁడను; ఏనాం ప్రతీచ్ఛచ= ఇట్టిదానినంగీకారమునుంజేయుము, ఇట్టిదానినీవంటిపాత్రులు, తామెకోరుదురు, కావున, అంగీకరింపుమని చెప్పటయుఁ గూడ నుపచారార్థంబగుచున్నది. భద్రం తే= నీకుమంగళమగుఁగాక, ఇదియిట్టి లక్షణంబులుగల్గియుండుటనీకేసఫలంబు, భోగ్యంబగుపదార్థంబు పుష్కలంబగుటభోక్తకేకదా! ఫలంబుగల్గించును; పాణినా పాణిం గృహ్ణీష్వ= నీహస్తముచేదీనిహస్తమును, గ్రహింపుము, సీతముగ్ధకావునచెయిచాఁచి నీచెయిఁబట్టుకొనంజాలదు, కావుననీవేపట్టుకొనుము.

(ఈశ్లోకమందు, ముందు వ్రాయఁబడినవానికభిన్నంబులగునర్థంబులు, విస్తరభయంబున, విడువంబడినవి).

పతివ్రతా మహాభాగా ఛాయేవానుగతా సదా. ౨౭

టీక॥ఇయం(అధ్యాహృతము)=ఈ సీత; పతివ్రతా=పతియందువిడువనిభక్తిగలదై; మహాభాగా=పూజ్యమైనభాగ్యముగలదై; సదా=ఎల్లప్పుడు; ఛాయేవ=నీడవలె; త్వాం (అధ్యాహృతము)=నిన్ను; అనుగ

తా = వెంబడించినదై; భవిష్యతి (అధ్యాహృతము)= ఉండఁగలదు.
ఈసీత, పతివ్రతయయి, మహాభాగ్యంబునొంది, నిన్ను నీడవలెనను సరింపుచుండంగలదు. అని, జనకుండు రామునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా ప్రాక్షిపద్రాజా మంత్రపూతం జలం తదా

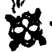
టీక॥ రాజా = జనకమహారాజు; తదా = అప్పుడు; ఇతి = ఇట్లు; ఉక్త్వా = చెప్పి; మంత్రపూతం = మంత్రముచేఁబరిశుద్ధమయిన; జలం = నీటిని; రామహస్తే (అధ్యాహృతము) = రాముని చేతియందు; ప్రాక్షిపత్ = విడిచెను.
అప్పుడు జనకమహారాజిట్లు చెప్పి, రామునిహస్తంబున సమంత్రంబుగా నీళ్లువిడిచెను. అని తాత్పర్యము

సాధు సాధ్వితి దేవానా మృషీణాం వదతాం తదా. ౨౮
దేవదుందుభి నిర్ఘోషః పుష్పవర్షో మహానభూత్

టీక॥ తదా = అప్పుడు; దేవానాం = దేవతలును; ఋషీణాం = ఋషులును; సాధుసాధు = బలే! బలే! ఇతి = అని; వదతాం = చెప్పుచుండఁగా; మహాన్ = అధికమయిన; దేవదుందుభినిర్ఘోషః = దేవతలభేరులధ్వనియును; పుష్పవర్షః = పూలవానయును; అభూత్ = కల్గినది.
అప్పుడు, దేవతలును ఋషులును, "బలే! బలే!" అని, చెప్పిరి; దేవతలు భేరులవాయించిరి, పూలవానగురిపించిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం దత్త్వా తదా సీతాం మంత్రోదకపురస్కృతామ్. ౨౯
అబ్రవీ జ్జనకో రాజా హర్షేణాభిపరిప్లుతః

టీక॥ తదా = అప్పుడు; రాజా = రాజయిన; జనకః = జనకుండు; ఏవం = ఇట్లు; సీతాం = సీతను; మంత్రోదకపురస్కృతాం = మంత్రములను నీళ్లనుముందిడఁబడినది గాఁగలదానిఁగా; దత్త్వా = ఇచ్చి; హర్షేణ =

సంతోషముచేత; అభిపరిప్లుతః=తడుపఁబడినవాఁడై; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అప్పుడు, జనకమహారాజు, ఇట్లు, మంత్రజలంబులతోఁగూడ సీతను రామునకొసంగి, సంతోషంబునం దడిసి, ఇట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్మణా గచ్ఛ భద్రం తే ఊర్మిళా ముద్యతాం మయా. ౩౦
ప్రతీచ్ఛ పాణిం గృహ్ణీష్వ మాభూ త్కాలస్య పర్యయః

టీక॥ లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా! ఆగచ్ఛ=రమ్ము; తే=నీకు; భద్రం=మంగళము; అస్తు=(అధ్యాహృతము) అగుఁగాక. మయా=నాచేత; ఉద్యతం= ఇవ్వ నిశ్చయింపఁబడిన; ఊర్మిళాం= ఊర్మిళను; ప్రతీచ్ఛ=అంగీకరింపుము; పాణిం=హస్తమును; గృహ్ణీష్వ=గ్రహింపుము. కాలస్య= కాలముయొక్క; పర్యయః = అతిక్రమించుట; మాభూత్=కాకపోవుఁగాక.

లక్ష్మణుఁడా! రమ్ము; నీకు మంగళమగుఁగాక; నేను నీకూర్మిళనిచ్చెద నంగీకరింపుము; పాణిగ్రహణముం జేయుము; జాగుసేయకుము. అని, జనకుండు లక్ష్మణునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

త మేవ ముక్త్వా జనకో భరతం చా భ్యభాషత. ౩౧

టీక॥ జనకః=జనకుండు; ఏవం=ఇట్లు; తం=ఆలక్ష్మణుంగూర్చి; ఉక్త్వా=చెప్పి; భరతంచ= భరతునింగూర్చియు; అభ్యభాషత=చెప్పెను.

జనకుండు, ఇట్లు, లక్ష్మణునితోఁ జెప్పి, భరతునితోను, ఇట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

గృహాణ పాణిం మాండవ్యాః పాణినా రఘునందన

టీక॥ రఘునందన=భరతుఁడా! మాండవ్యాః= మాండవియొక్క; పాణిం=హస్తమును; పాణినా=హస్తముచేత; గృహాణ=గ్రహిం

కిం మయాఽపకృతం తస్య మహర్షే ర్భావితాత్మనః
యన్మామనాగసం భక్తా మిష్టాం త్యజతి ధార్మికః. ౪

టీక॥ భావితాత్మనః=ధ్యానింపఁబడినపరమాత్మగల; తస్య=ఆ; మహర్షేః = పూజ్యుఁడైనఋషి యగువసిష్ఠునకు; మయా=నాచేత; కిం=ఏమి; అపకృతం=అపకారము చేయఁబడినది. యత్=ఏకారణము వలన; ధార్మికః=ధర్మమునాచరించునట్టివసిష్ఠుఁడు; అనాగసం=అపరాధములేనిదానను, భక్తాం=అనురాగముఁగలదానను; ఇష్టాం=కోరఁబడినదానననగు; మాం=నన్ను; త్యజతి=విడుచునో.

ధార్మికుఁడగువసిష్ఠుండు, నిరపరాధినియునుభక్తురాలనుఁబ్రియయునగునన్నువిడుచునంతటి యపకారము, ఆత్మవేత్తయగువసిష్ఠునకేమిచేసితిని. అని, చింతించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి సా చింతయిత్వా తు వినిశ్శ్వస్య పునఃపునః
నిర్ధూయ తాం స్తదా భృత్యాన్ శతశ శ్శత్రుసూదన
జగామా నిలవేగేన పాదమూలం మహాత్మనః. ౫

టీక॥ శత్రుసూదన=పగతురం జంపురాముఁడా! సా=ఆకామధేనువు; ఇతి=ఇట్లు; చింతయిత్వా తు=ఆలోచించినంతనే; పునఃపునః=మాటిమాటికి; వినిశ్శ్వస్య=నిట్టూర్పువిడిచి; తదా=అప్పుడు; తాన్=ఆ; భృత్యాన్=భటులను; శతశః=నూఱునూఱుగా; నిర్ధూయ=విదిలించి; మహాత్మనః= పూజ్యస్వభావముఁగలవసిష్ఠునియొక్క; పాదమూలం=అడుగులదరిని; అనిలవేగేన=వాయువేగముచేత; జగామ=పోయెను.

శత్రువులం జంపునట్టి రాముఁడా! ఆకామధేనువిట్లుచింతించి, మాటిమాటికిని ట్టూర్పునిగుడించుచు, ఒక్కొకమాటు నూఱునూఱుమందినిగానాభటులనందఱవిదిలించి, వా

యువేగంబున, మహాత్ముండగువసిష్ఠునిపాదమూలంబుఁజేరెను.

అని, తాత్పర్యము.

శబళా సా రుదంతీ చ క్రోశంతీ చేద మబ్రవీత్
వసిష్ఠస్యాగ్రత స్థిత్వా మేఘదుందుభిరావిణీ. ౬

టీక॥ సా=ఆ; శబళా=కామధేనువు; వసిష్ఠస్య=వసిష్ఠునియొక్క; అగ్రతః=ముందటను; స్థిత్వా=ఉండి; రుదంతీచ= ఏడ్చుచును; క్రోశంతీ చ=అఱచుచును; మేఘదుందుభిరావిణీ=మబ్బువలెను భేరివలెనుధ్వనించుచు; ఇదం=దీనిని; అబ్రవీత్=పలికెను.

ఆకామధేనువు, వసిష్ఠునిముందట, నిలిచి, యేడ్చుచు, మేఘదుందుభులుంబోలెనఱచుచు, ఇట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

భగవన్ కిం పరిత్యక్తా త్వయాహం బ్రహ్మణస్సుత
యస్మా ద్రాజభృతా మాం హి నయంతే త్వత్సకాశతః. ౭

టీక॥ బ్రహ్మణః=బ్రహ్మదేవునియొక్క; సుత=కుమారుఁడవగు; భగవన్=మహాత్మ్యముగల వసిష్ఠుఁడా! త్వయా=నీచేత; అహం=నేను; పరిత్యక్తా కిం= విడువఁబడితినా యేమి? యస్మాత్=ఏకారణమువలన; రాజభృతాః= రాజుయొక్క నౌకరులు; త్వత్సకాశతః=నీసమీపమునుండి; మాం= నన్ను; నయంతే హి=కొనిపోవుచున్నారో.

బ్రహ్మపుత్రుండవుభగవంతుండవునగువసిష్ఠుఁడా! నీవునన్నువిడిచినావా యేమి? నన్నేలయీరాజభటులునీసమీపమునుండి యీడ్చికొనిపోయెదరు. అని, కామధేనువు వసిష్ఠునితోఁజెప్పెను. అని తాత్పర్యము.

ఏవముక్తస్తు బ్రహ్మర్షి రిదం వచన మబ్రవీత్

టీక॥ బ్రహ్మర్షిః=బ్రాహ్మణుండును ఋషియు నగు వసిష్ఠుండు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాఁడై; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

బ్రహ్మర్షియగు వసిష్ఠుండు, కామధేనువుచెప్పినమాటవిని, యిట్లు నిబదులుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము

శోకసంతప్తహృదయాం స్వసార మివ దుఃఖితామ్. ౮
నత్వాం త్యజామి శబలే నాపి మేఽ పకృతంత్వయా
ఏష త్వాం నయతే రాజా బలా న్మత్తో మహాబలః. ౯
నహితుల్యం బలం మహ్యం రాజాత్వద్య విశేషతః
బలీ రాజా క్షత్రియశ్చ పృథివ్యాః పతిరేవచ. ౧౦

టీక॥ శబలే=కామధేనువా; శోకసంతప్తహృదయాం, శోక = దుఃఖముచేత, సంతప్త=తపింపఁబడుచున్న, హృదయాం=మనంబుగల; స్వసారమివ=చెల్లెలివలె; దుఃఖితాం=ఏడ్చుచున్న; త్వాం = నిన్ను; నత్యజామి=విడిచిపెట్టను; త్వయా=నీచేతను; మె = నాకొఱకు; నాపకృతం = అపకారముచేయఁబడలేదు; మహాబలః, మహత్ = అధికమైన; బలః=పరాక్రమముగల; ఏషః=ఈ; రాజా= విశ్వామిత్రమహారాజు; మత్తః= నాసమీపమునుండి; త్వాం=నిన్ను; బలాత్=బలమువల్ల; నయతె = తీసుకొనిపోవుచున్నాఁడు; మహ్యం, మమ=నాకు(షష్ఠ్యర్థమందుఁజతుర్థి); తుల్యం = విశ్వామిత్రమహారాజుతోసరియైన; బలం=సేనాబలము; నహి = లేదుగదా; (తపోబలముచేనిగ్రహించుటకు) రాజాతు=రాజుగానున్నవిశ్వామిత్రుఁడు; అద్యవిశేషతః=ఇవ్వబడినయాతిథ్యముగలయీదినమందె; అవధ్యః(అధ్యాహృతము)=చంపఁదగినవాఁడుకాడు; బలీ=బలవంతుఁడైన; రాజా=రాజు; (మరియు) పృథివ్యాః=భూమికి; పతిరేవచ=పరిపాలించు ప్రభువునుగానున్నాఁడు (కావునఁజంపఁగూడదనుట).

ఓ కామధేనువా, దుఃఖముచేఁద

పింపబడుచున్నమనస్సుగల్గితోఁబుట్టువవలె నేఁచుచున్న నిన్నునే విడువంజాలను మహాబలవంతుండగు నీవిశ్వామిత్రమహారాజు నాసమీపమునుండినిన్నుబలాత్కారముగాఁ దీసికొనిపోవుచున్నాఁడు, నాకారాజుతోసరియైన సేనాబలములేదు, తపోబలముచే నిగ్రహించుటకుఁ బరిపాలించునట్టి రాజుగానున్నాఁడు, మఱియు, నిప్పుడే యాతిథ్యమిచ్చితిగావునజంపగూడదు. ఇంతియెగాక, పృథ్వీపతింజంపినమహాపాతకము. అని, కామధేనువుతో, వసిష్ఠమహర్షి చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇయమక్షౌహిణీ పూర్ణా సవాజిరథ సంకులా
హస్తి ధ్వజసమాకీర్ణా తేనాసౌ బలవత్తరః. ౧౧

టీక॥ హస్తిధ్వజసమాకీర్ణా, హస్తి= ఏనుంగులయందు గట్టఁబడిన, ధ్వజ=టెక్కెములచేత, సమాకీర్ణా=వ్యాప్తమై; సవాజిరథసంకులా, సవాజి=గుఱ్ఱములతోఁగూడియున్న, రథ= అరదములచేత; సంకులా= కిక్కిరిసికొనియున్నట్టి; ఇయం=ఈ; అక్షౌహిణీ = సేన; పూర్ణా = నిండుగనున్నది; తేన = దానిచేత; అసౌ = ఈ విశ్వామిత్ర మహారాజు; బలవత్తరః= అతిశయించిన బలముగలవాఁడు.

ఓ కామధేనువా యేనుంగులయందుగట్టఁబడినధ్వజములచేసంకీర్ణమై గుఱ్ఱములు గట్టఁబడిన రథములచే వ్యాప్తమైయున్న యీవిశ్వామిత్రమహారాజుయొక్క సేన సంపూర్ణముగా నున్నది కావున నావిశ్వామిత్రుండుమిక్కిలిబలము గలవాఁడై యున్నాఁడని, వసిష్ఠమహాముని కామధేనువుతోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవముక్తా వసిష్ఠేన ప్రత్యువాచ వినీతవత్
వచనం వచనజ్ఞా సా బ్రహ్మర్షి మమితప్రభమ్. ౧౨

టీక॥ ఏవం = ఈప్రకారము; వసిష్ఠేన=వసిష్ఠమహామునిచేత; ఉక్తా=చెప్పఁబడినదియు; వినీతవత్, వినీతా = వినీతమైనదియు; వచనజ్ఞా,వచన=మాటను, జ్ఞా=ఎఱింగినదియునైన; సా=ఆకామధేనువు; అమితప్రభం, అమిత=మితిలేని,ప్రభం=కాంతిగల; బ్రహ్మర్షిం=బ్రాహ్మణుఁడునుఋషియునైనవసిష్ఠునిఁగూర్చి;వచనం=మాటను;ప్రత్యువాచ=బదులుచెప్పెను.

వచనస్వారస్యముఁదెలిసినయాకామధేనువు వసిష్ఠమహామునిచేనిట్లుచెప్పంబడివినీతయైయమితతేజస్సుగలయావసిష్ఠ మహర్షినిఁగూర్చి యుత్తరవుఁజెప్పెను.అని,తాత్పర్యము.

నబలం క్షత్రియస్యాహు ర్బ్రాహ్మణో బలవత్తరః
బ్రహ్మన్ బ్రహ్మబలం దివ్యం క్షత్రా త్తు బలవత్తరమ్. ౧౩

టీ॥బ్రహ్మన్=బ్రాహ్మణుఁడా! క్షత్రియస్య=క్షత్రియునియొక్క;బలం=బలము;నబలం=అల్పబలము; బ్రాహ్మణః = బ్రాహ్మణుఁడు;బలవత్తరః=ఎక్కుడుబలముగలవాఁడు;బ్రహ్మబలం = బ్రాహ్మణబలము; క్షత్రాత్ తు=క్షత్రియబలమునకంటె; దివ్యం=శ్రేష్ఠమైనది; బలవత్తరం=అధికబలయుక్తమైనది;ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని;ఆహుః=చెప్పుదురు.

బ్రాహ్మణుఁడవగు నోవసిష్ఠమహామునీ, క్షత్రియునియొక్కబలమల్పబలము బ్రాహ్మణుఁడుమిగులఁబలముగలవాఁడు,బ్రాహ్మణునిబలముక్షత్రియునిబలమునకన్నను శ్రేష్ఠంబునధికబలిష్ఠంబునని పెద్దలుచెప్పుదురు. అని, తాత్పర్యము.

అప్రమేయబలం తుభ్యం న త్వయా బలవత్తరః
విశ్వామిత్రో మహావీర్య స్తేజస్తవ దురాసదమ్. ౧౪

టీక॥బ్రహ్మన్(అధ్యాహృతము)=బ్రాహ్మణుఁడా!తుభ్యం(తవ)(షష్ఠ్యర్థమందుచతుర్థి) = నీయొక్క; బలం=(అధ్యాహృతము)=తపోబల

ము; అప్రమేయబలం= కొలతపెట్టుటకలవిగానిబలము; మహావీర్యః=అధికమైనపరాక్రమముగల; విశ్వామిత్రః= విశ్వామిత్రమహారాజు; త్వయా(త్వత్తః)(పంచమ్యర్థమందుతృతీయా)= నీకంటె; బలవత్తరః = అధికమైన బలముగలవాఁడు; న = కాఁడు; తవ=నీయొక్క; తేజః= ప్రభావము; దురాసదం = సహింపశక్యమైనదికాదు.

వసిష్ఠమహామునీ నీయొక్క బలమింతని చెప్పుట కలవిగాదు మిగులపరాక్రమము గలవాఁడైనను విశ్వామిత్రమహారాజు నీకంటెనతిశయుఁడుకాఁడు.నీప్రభావమె మిక్కిలియునధికమైనది.అని, తాత్పర్యము.

నియుఙ్క్ష్వమాం మహాభాగ త్వద్బ్రహ్మబలసంభృతామ్
తస్య దర్పబలం యత్త న్నాశయామి దురాత్మనః. ౧౫

టీక॥ మహాభాగ=పూజ్యుఁడవైనవసిష్ఠమహామునీ; త్వద్బ్రహ్మబలసంభృతాం, త్వత్=నీయొక్క; బ్రహ్మబల = మంత్రబలముచేత; సంభృతాం=వృద్ధిబొందినప్రభావముగల; మాం=నన్ను; నియుఙ్క్ష్వ=నియోగింపుము; దురాత్మనః=దుష్టస్వభావముగల; తస్య = ఆవిశ్వామిత్రునియొక్క; దర్పబలం, దర్ప=గర్వముచేతనైన; బలం=బలము; యత్=ఏదికలదో; తత్=దానిని; నాశయామి=పోగొట్టుచున్నాను.

పూజ్యుఁడవైనవసిష్ఠమహర్షీ నీమంత్రప్రభావమువలన వృద్ధినొందినమహిమగల నన్ను నియోగింపుముదురాత్ముండగు నావిశ్వామిత్రునియొక్కగర్వబలమంతయు నాశముఁజేసెదను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్తస్తు తయా రామ వసిష్ఠస్సు మహాయశాః
సృజస్వేతి తదోవాచ బలం పరబలారుజమ్. ౧౬

టీక॥ రామ=రాముఁడా! సుమహాయశాః, సుమహత్=అధికమైన, యశాః=కీర్తిగల; వసిష్ఠః=వసిష్ఠమహాముని; (తు అనునది పాదపూరణార్థము) తయా=ఆకామధేనువుచేత; ఇతి=ఇట్లు; ఉక్తః=చె

ప్పఁబడినవాఁడై; తదా=అప్పుడు; పరబలారుజం, పరబల=శత్రుబలమును, ఆరుజం=చంపునట్టి; బలం=సైన్యమును; సృజస్వ=సృజియింపుము; ఇతి=అని; ఉవాచ=పలికెను.

రాముఁడా ! మహాయశుండగు నావసిష్ఠమహర్షి, కామధేనువుచేనిట్లుఁ జెప్పఁబడిన వాఁడైయప్పుడు శత్రుబలంబుల నడఁగద్రొక్కఁ గలబలమును సృజియింపుమనియా కామధేనువుతోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా సురభి స్సా సృజత్తదా

టీక॥ సా=ఆ; సురభిః = కామధేనువు; తస్య=ఆవసిష్ఠమహాముని యొక్క; తత్=ఆ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; తదా=అప్పుడు; అస్సృజత్=సృజించెను.

ఆకామధేనువావసిష్ఠమహర్షి మాటవినియప్పుడుసృజించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్యా హుంభా రవోత్సృష్టాః పహ్లవా శ్శతశో నృప. ౧౭
నాశయంతి బలం సర్వం విశ్వామిత్రస్య పశ్యతః

టీక ॥ నృప = రాజా ! తస్యాః = ఆకామధేనువుయొక్క; హుంభారవోత్సృష్టాః, హుంభా=(పశువులుజేయు)హుంభాఅను, రవ=ధ్వనిచేత, ఉత్సృష్టాః = నిర్మింపఁబడిన; శతశః=వేనవేలైన; పహ్లవాః = పహ్లవులనుమ్లేచ్ఛజాతీయులు; విశ్వామిత్రస్య=విశ్వామిత్రమహారాజు; పశ్యతః= చూచుచుండఁగానే; (అనాదరమందుషష్ఠి) సర్వం=సమస్తమైన; బలం=విశ్వామిత్రుని సైన్యమును; నాశయంతి=(భూతార్థమందులట్) నశింపఁజేసిరి.

రాముఁడా ! ఆకామధేనువుయొక్క పశువులుసేయు హుంభాయనుశబ్దముచేనిర్మింపఁబడినపహ్లవులను మ్లేచ్ఛులావిశ్వామిత్రమహారాజు చూచుచుండగా నతని సైన్యమంతయుంజంపిరి. అని తాత్పర్యము

బలం భగ్నం తతో దృష్ట్వా రథేనాక్రమ్య కౌశికః. ౧౮
సరాజా పరమ క్రుద్ధో రోషవిస్ఫారితేక్షణః
పహ్లవా న్నాశయామాస శస్త్రై రుచ్చావచైరపి. ౧౯

టీక॥ తతః=పిమ్మట; కౌశికః=కుశికపుత్త్రుండును; రాజా=ప్రభువునగు; సః=ఆవిశ్వామిత్రుఁడు; భగ్నం = భంగపఱచఁ బడిన; బలం==తనసైన్యమును; దృష్ట్వా=చూచి; పరమక్రుద్ధః=మిక్కిలికోపముగలవాఁడై; రోషవిస్ఫారితేక్షణః, రోష=రోషముచేత, విస్ఫారిత=చక్కఁగాఁదెరవఁబడిన, ఈక్షణః=నేత్త్రములుగలవాఁడగుచు; రథేన=రథముచేత; ఆక్రమ్య=అరికట్టి; ఉచ్చావచైః=మీదనుగ్రిందను వ్యాపించునట్టి; శస్త్రైః=ఆయుధములచేత; పహ్లవాన్=పహ్లవసంజ్ఞగల మ్లేచ్ఛులను; నాశయామాస= చంపెను.

ఆపిమ్మట కుశికపుత్త్రుండగు విశ్వామిత్త్రమహారాజు నాశమునొందిన తన సైన్యమును జూచి రోషముచేగన్నులుఱుముచు నత్యంతకోపముతో మ్లేచ్ఛులను రథముచే నాక్రమించి యద్భుతంబులగు శస్త్రములచేతఁజంపెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశ్వామిత్రార్దితాన్ దృష్ట్వా పహ్లవాం ఛ్ఛతశ స్తదా.
భూయఏవా సృజత్కోపా చ్ఛకాన్యవన మిశ్రితాన్. ౨౦

టీక॥సా=(అధ్యాహృతము)ఆకామధేనువు; తదా=అప్పుడు; శతశః=నూఱునూఱులుగా; విశ్వామిత్రార్దితాన్, విశ్వామిత్ర=విశ్వామిత్త్రమహారాజుచేత, అర్దితాన్=హింసింపఁబడిన; పహ్లవాన్=పహ్లవులను మ్లేచ్ఛులను; దృష్ట్వా=చూచి; కోపాత్=కోపమువలన; యవనమిశ్రితాన్=యవనులతోఁగూడికొనియున్న; శకాన్=శకసంజ్ఞగల మ్లేచ్ఛులను; భూయఏవ=తిరిగియును; అస్పృజత్=పుట్టించెను.

అప్పుడా కామధేనువు, వేలకొలంది గా విశ్వామిత్రుని చేతం జంపబడిన పల్లవ సంజ్ఞికులగు మ్లేచ్ఛులం జూచికోపముతో యవనులతోం గూడియున్న శకసంజ్ఞులగు మ్లేచ్ఛులను రలసృజించెను. అని, తాత్పర్యము.

తై రాసీ త్సంవృతాభూమి శ్శకై ర్యవనమిశ్రితైః

టీక॥ తైః=అ; యవనమిశ్రితైః= యవనులతోడం గూడియున్న; శకైః = శకసంజ్ఞికమ్లేచ్ఛులచేత; భూమిః=భూమి; సంవృతా=ఆవరింపంబడినది; ఆసీత్=ఆయెను.

ఆయవనులతోం గూడియున్న శకసంజ్ఞగల మ్లేచ్ఛులచేత భూమియంతయు నావరింపం బడినదాయెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రభావద్భి ర్మహావీర్యై ర్హేమకింజల్క-సన్నిభైః. ౨౧
దీర్ఘాసి పట్టసధరై ర్హేమవర్ణాంబరావృతైః
నిర్దగ్ధం త ద్బలం సర్వం ప్రదీప్తై రివ పావకైః. ౨౨

టీక॥ ప్రభావద్భిః=ప్రకాశముగలవారును; మహావీర్యైః=మిక్కుటంబగు పరాక్రమముగలవారును; హేమకింజల్క-సన్నిభైః, హేమ= సంపంగిపువ్వుయొక్క, కింజల్క= కేసరములతో, సన్నిభైః=సమానకాంతిగలవారును; దీర్ఘాసిపట్టసధరైః, దీర్ఘ=పొడవైన, అసి= కత్తులను, పట్టస=పట్టసములను, ధరైః= ధరించినవారును; హేమవర్ణాంబరావృతైః, హేమవర్ణ= బంగారమువన్నెగల, అంబర = వస్త్రములచేత, ఆవృతైః=కట్టంబడియున్నవారునగు; శకైః=(అధ్యాహృతము) శకసంజ్ఞికమ్లేచ్ఛులచేత; ప్రదీప్తైః = మిక్కిలియుమండుచున్న; పావకైరివ= నిప్పులచేతవలె; తద్బలం, తత్=ఆవిశ్వామిత్రుని యొక్క, బలం=సైన్యము; సర్వం=అంతయును; నిర్దగ్ధం=కాల్పంబడెను.

మిగులం బ్రకాశించుచున్నట్టియు మిక్కుటంబగు పరాక్రమము

గల్గి, సంపంగిపూవులకు సరియైన కాంతులుగల్గిపొడవైనకత్తులు పట్టసములునుధరించికొని బంగారువన్నెబట్టలుగలయామ్లేచ్ఛులచేతనా విశ్వామిత్ర మహారాజు బలమంతయును,మండుచున్న నిప్పులచేతంబలె నిశ్శేషముగఁగాల్పంబడెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో స్త్రాణి మహాతేజా విశ్వామిత్రో ముమోచ హ
తైస్తై ర్యవనకాంభోజాః పప్లవాశ్చా కులీకృతాః. ౨౩

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; మహాతేజాః=అధికమైన పరాక్రమముగల; విశ్వామిత్రః=విశ్వామిత్రమహారాజు; అస్త్రాణి= అస్త్రములను; ముమోచ = ప్రయోగించెను ; ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము) తైస్తైః=ఆయాయస్త్రములచేత; యవనకాంభోజాః=యవనులు కాంభోజులును; పప్లవాశ్చ=పప్లవులును; ఆకులీకృతాః=కలతనొందినవారుగాఁజేయఁబడిరి.

అంతమిగులఁబరాక్రమవంతుండగు, విశ్వామిత్ర మహారాజమోఘంబులగునస్త్రములం బ్రయోగించెనంతనాయస్త్రములచేతయవనులు,కాంభోజులు,పప్లవులు,అనుపేరంబరగిన మ్లేచ్ఛులఁదలును,వ్యాకులముఁగలవారుగాఁజేయంబడిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే,
చతుఃపంచాశస్సర్గః

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండచతుఃపంచాశసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీ

పంచపంచాశసర్గప్రారంభః.

తత స్తా నాకులాన్ దృష్ట్వా విశ్వామిత్రాస్త్రమోహితాన్
వసిష్ఠ శ్చోదయామాస కామధు క్సృజ యోగతః. ౧

టీక॥ తతః=పిమ్మట; వసిష్ఠః=వసిష్ఠమహర్షి; విశ్వామిత్రాస్త్రమోహితాన్, విశ్వామిత్ర = విశ్వామిత్రునియొక్క, అస్త్ర=అస్త్రంబులచేత, మోహితాన్ = మోహము నొందింపబడినట్టియు; ఆకులాన్=కలతవడిపరువిడుచున్న; తాన్=ఆ యవనాదులను; దృష్ట్వా=చూచి; కామధుక్=ఓకామధేనువా; త్వం=(అధ్యాహృతము) నీవు; యోగతః=యోగమహిమవలన; తాన్ = (అధ్యాహృతము) ఆయవనాదులను; సృజ=పుట్టింపుము; ఇతి = (అధ్యాహృతము) అని; చోదయామాస=ప్రేరేపించెను.

పిమ్మటవసిష్ఠమహర్షి విశ్వామిత్రమహారాజుయొక్కయస్త్రవేటులకోర్వజాలక పరువిడుచున్నతనసైనికులం జూచి యోకామధేనువా నీవుయోగమహిమవలన మరలనాయవనాదులనుసృజింపుమని ప్రేరేపించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యా హుంభా రవా జ్జాతాః కాంభోజా రవిసన్నిభాః
ఊధస స్త్వథ సంజాతాః పప్లవా శ్శస్త్రపాణయః. ౨
యోనిదేశా చ్చ యవనా శ్శకృద్దేశా చ్ఛకా స్తథా
రోమకూపేషు చ మ్లేచ్ఛా హారీతా స్సకిరాతకాః. ౩

టీక॥ తస్యాః=ఆకామధేనువుయొక్క; హుంభారవాత్, హుంభ=హుంభయను; ఆరవాత్=ధ్వనివలన; రవిసన్నిభాః, రవి=సూర్యునితో, సన్నిభాః = సమానులయిన; కాంభోజాః= కాంభోజులనువార

లు; జాతాః=పుట్టిరి; అథ=పిమ్మట; ఊధసః= స్తనంబులనుండి; శస్త్రపాణయః, శస్త్రా=ఆయుధములు; పాణయః = చేతులందుగల; పహ్లవాః=పహ్లవులనువారలును; యోనిదేశాత్ = యోనిప్రదేశమునుండి; యవనాశ్చ=యవనులనువారలును; తథా=అలాగుననే; శకృద్దేశాత్= పురీషప్రదేశముననుండి; శకాః=శకులనువారును; రోమకూపేషు, రోమ= వెంట్రుకలయొక్క, కూపేషు=కుదుళ్లయందు; (ఇచటపంచమ్యర్థమందుసప్తమి) మ్లేచ్ఛాశ్చ= తురకలును; సకిరాతకాః=బోయలతోకూడిన; హారీతాః=హారీతులనువారును; సంజాతాః=పుట్టిరి.

ఆ కామధేనువుయొక్క హుంభయనుధ్వనివలన సూర్యునితోసమానులయిన కాంభోజులును స్తనప్రదేశంబువలన నస్త్రములను ధరించిన పహ్లవులనువారలును యోనిప్రదేశంబునుండి యవనులనువారలును శకృత్ప్రదేశమునుండి శకులనువారలును, రోమకూపములనుండి తురకలును, బోయలతోకూడిన హారీతులనువారలునుబుట్టిరి.

అని, తాత్పర్యము.

(ఇచట, ౪ శ్లోకములు,— "తస్యా ఇత్యాది చత్వారః" అని, గోవిందరాజులు వారు వ్యాఖ్యానమందు ప్రతీక చేసియున్నారు, సర్వదేశపుస్తకములందును 3, శ్లోకములే కనుపడుచున్నవి, కాబట్టి, నాలవశ్లోకము పండితులు వెదుకందగినదిగానున్నది.

తైస్తై ర్నిషూదితం సర్వం విశ్వామిత్రస్య తత్‌క్షణాత్
సపదాతిగజం సాశ్వం సరథం రఘునందన. ౫

టీక. రఘునందన= రాముఁడా! సపదాతిగజం= కాలుబలములతోను గజములతోనుంగూడినదియు; సాశ్వం= గుఱ్ఱములతోఁగూడినదియు; సరథం=రథములతోఁగూడినదియు నగు; విశ్వామిత్రస్య=విశ్వామిత్రమహారాజుయొక్క; సర్వం=సమస్తమైన; తత్ =ఆసైన్యము; తైస్తైః=ఆ

యాః కాంభోజ పహ్లవ యవనాదుల చేత; క్షణాత్=క్షణమాత్రములో నే; నిషూదితం=చంపఁబడినది.

రాముఁడా! కాలుబలముతోను గజములతోను గుఱ్ఱములతోను రథములతోనుంగూడిన విశ్వామిత్రమహారాజుయొక్క సర్వసైన్యమును నిమిషకాలములో నా కాంభోజపహ్లవయవనాదిమ్లేచ్ఛులచేతఁ జంపఁబడినది. అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్వా నిషూదితం సైన్యం వసిష్ఠేన మహాత్మనా
విశ్వామిత్ర సుతానాంచ శతం నానావిధాయుధమ్. ౬
అభ్యధావ త్సుసంక్రుద్ధం వసిష్ఠం జపతాంవరమ్

టీక॥ నానావిధాయుధం, నానావిధ=పలుఁదెఱంగులైన, ఆయుధం=ఆయుధములుగల; విశ్వామిత్ర సుతానాం, విశ్వామిత్ర=విశ్వామిత్రునియొక్క, సుతానాం=కొడుకులయొక్క; శతంచ=నూరును; మహాత్మనా=పూజ్యుఁడైన; వసిష్ఠేన=వసిష్ఠమహామునిచేత; నిషూదితం=చంపఁబడిన; సైన్యం=బలమును; దృష్ట్వా=చూచి; సుసంక్రుద్ధం=విశేషకోపముతోఁ గూడి యున్న; జపతాం=తపస్సు చేయువారలలో; వరం=శ్రేష్ఠుఁడైన; వసిష్ఠం=వసిష్ఠమహర్షిని గూర్చి; అభ్యధావత్=పరువెత్తెను.

విశ్వామిత్రునియొక్క కొడుకులు నూర్గురును మహాత్ముఁడైన వసిష్ఠమహామునిచేతఁ జంపఁబడిన తమ సైన్యమును జూచి మిగుల కోపముతోఁ గూడుకొనియున్నట్టియు తపముఁ జేయు వారలలో శ్రేష్ఠుఁడైనట్టి వసిష్ఠమహర్షిని గూర్చి పరువెత్తిరి. అని, తాత్పర్యము.

హుంకారేణైవ తాన్ సర్వాన్ దదాహ భగవా నృషిః. ౭

టీక॥ భగవాన్=మాహాత్మ్యము గల; ఋషిః=వసిష్ఠమహర్షి; తాన్=వారలను; సర్వాన్= అందఱను; హుంకారేణైవ=హుంకార

ముచేతనే; దదాహ=దహించెను. మాహాత్మ్యముగల వసిష్ఠమహర్షి వారలనందరను హుంకారముచేతనే దహించెను. అని తాత్పర్యము

తే సాశ్వరథపాదాతా వసిష్ఠేన మహాత్మనా
భస్మీకృతా ముహూర్తేన విశ్వామిత్రసుతాస్తదా. ౭

టీక॥ తదా=అప్పుడు; సాశ్వరథపాదాతాః=అశ్వములతోను రథములతోను పదాతులతోను గూడిన; తే=ఆ; విశ్వామిత్రసుతాః=విశ్వామిత్రుని కొడుకులు; ముహూర్తేన=ముహూర్తకాలములో; మహాత్మనా=మహాప్రభావముగల; వసిష్ఠేన=వసిష్ఠమహర్షిచేత; భస్మీకృతాః=బూడిదగాఁజేయఁబడిరి.

అప్పుడు చతురంగబలముతోఁ గూడిన నావిశ్వామిత్రునికొమారులు మహాప్రభావముగల వసిష్ఠునిచేత ముహూర్తకాలములో బూడిదగాఁజేయఁబడిరి. అని తాత్పర్యము

దృష్ట్వా వినాశితాన్ పుత్రాన్ బలంచ సుమహాయశాః
సవ్రీడశ్చింతయావిష్టో విశ్వామిత్రోభవత్తదా. ౮

టీక॥ తదా=అప్పుడు; సుమహాయశాః=మిగులనతిశయించినకీర్తి గల; విశ్వామిత్రః = విశ్వామిత్రమహారాజు; వినాశితాన్ = నాశము నొందింపఁబడిన; పుత్రాన్=కొడుకులను; బలంచ = బలమును; దృష్ట్వా=చూచి; సవ్రీడః=లజ్జతోఁగూడినవాఁడగుచు; చింతయా=చింతతోడను; ఆవిష్టః=కూడుకొనినవాఁడు; అభవత్=ఆయెను.

అప్పుడుమహాకీర్తిసంపన్నుండగువిశ్వామిత్రమహారాజుచనిపోయిన తనకొడులనుఁ జతురంగబలమును జూచిలజ్జతోను చింతతోనుం గూడినవాఁడాయెను.

అని, తాత్పర్యము.

సముద్రఇవ నిర్వేగో భగ్నదంష్ట్ర ఇవోరగః

ఉపరక్త ఇవాదిత్య స్సద్యో నిష్ప్రభతాం గతః. ౧౦

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆ విశ్వామిత్రుఁడు; సముద్రఇవ= సముద్రుఁడువలె; నిర్వేగః=యుద్ధ ప్రవృత్తిలేనివాఁడై; భగ్నదంష్ట్రః, భగ్న =విరవఁబడిన, దంష్ట్రః= కోరలుగల; ఉరగఇవ=సర్పమువలె; నిశ్శక్తిః = (అధ్యాహృతము) శక్తిలేనివాఁడై; ఉపరక్తః = రాహుగ్రస్తుఁడైన; ఆదిత్యఇవ = సూర్యుఁడువలె; సద్యః=అప్పుడు; నిష్ప్రభతాం = తేజోహీనమగుటను; గతః=పొందెను.

అప్పుడావిశ్వామిత్రుఁడు, వేగములేనిసముద్రమువలె యుద్ధప్రవృత్తిలేనివాఁడై తీయబడిన కోరలుగలసర్పమువలె శక్తిలేనివాఁడగుచు రాహువుచే గ్రహింపఁబడిన సూర్యునింబలె తేజోహైన్యమునుబొందెను. అని, తాత్పర్యము.

హతపుత్రబలో దీనో లూనపక్ష ఇవద్విజః
హతదర్పో హతోత్సాహో నిర్వేదం సమపద్యత. ౧౧

టీక॥ హతపుత్రబలః, హత=చంపఁబడిన, పుత్ర = కొడుకులును; బలః=చతురంగబలమునుగల; సః= (అధ్యాహృతము) ఆవిశ్వామిత్రుఁడు; లూనపక్షః, లూన=ఛేదింపఁబడిన; పక్షః=తెక్కలుగల; ద్విజఇవ= పక్షివలె; దీనః=దీనుఁడై; హతదర్పః, హత=కొట్టఁబడిన, దర్పః= అంతస్సారముగలవాఁడును; హతోత్సాహః, హత = కొట్టఁబడిన, ఉత్సాహః= ఉత్సాహశక్తిగలవాఁడునునై; నిర్వేదం=చతురంగబలమందునిష్ఫలత్వబుద్ధిని; సమపద్యత= పొందెను.

చంపఁబడినకొడుకులును సైన్యమునుంగల యావిశ్వామిత్రుఁడు ఛేదింపఁబడిన యీకెలుగలపక్షివలె దీనుఁడై గర్వమును త్సాహమును లేనివాఁడై చతురంగబలము మొదలగువానియందు నిష్ఫలత్వ బుద్ధినిఁ బొందెను. అని, తాత్పర్యము.

స పుత్ర మేకం రాజ్యాయ పాలయేతి నియుజ్య చ

పృథివీం క్షత్రధర్మేణ వనమేవా న్వపద్యత. ౧౨

టీక॥సః=ఆవిశ్వామిత్రుఁడు;ఏకం=ఒక్కఁడైమిగిలియున్న; పుత్రం=కొడుకును; క్షత్రధర్మేణ=క్షత్రధర్మముచేత; పృథ్వీం=భూమిని; పాలయ=పరిపాలింపుము;ఇతి=అని; రాజ్యాయ=రాజ్యముచేయుటకొఱకు;నియుజ్య=నియోగించి;వనమేవ=అరణ్యమునే; అన్వపద్యత=పొందెను; చకారము పాదపూరణార్థము.

ఆవిశ్వామిత్రుఁడుతనపుత్రులలోఁ జావక మిగిలియున్న యొకకుమారునిక్షత్రధర్మముతో భూమిఁబరిపాలింపుచుండుమని రాజ్యముసేయ నియమించి తానరణ్యమునకుంబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స గత్వా హిమవత్పార్శ్వం కిన్నరోరగసేవితమ్
మహాదేవప్రసాదార్థం తప స్తేపే మహాతపాః. ౧౩

టీక॥మహాతపాః=అధికమైనతపస్సుగల;సః=ఆవిశ్వామిత్రుఁడు;మహాదేవప్రసాదార్థం, మహాదేవ=ఈశ్వరునియొక్క, ప్రసాదార్థం=అనుగ్రహముగలుగుటకొఱకు;కిన్నరోరగసేవితం,కిన్నర=కిన్నరులచేతను,ఉరగ=సర్పములచేతను, సేవితం=సేవింపఁబడుచున్న; హిమవత్పార్శ్వం, హిమవత్=మంచుకొండయొక్క, పార్శ్వం=దరిని;గత్వా=పొంది; తపః=తపమును;తేపే = తపించెను;చేసెననుట.

అతిశయంబగుతపముగలయావిశ్వామిత్రుఁడీశ్వరానుగ్రహముగల్గుటకై కిన్నరులు సర్పములునువాసము సేయుచుండు నట్టి హిమాలయపాంతప్రదేశమునాశ్రయించి తపంబొనర్చెను.అని. తాత్పర్యము.

కేన చిత్త్వథ కాలేన దేవేశో వృషభధ్వజః
దర్శయామాస వరదో విశ్వామిత్రం మహాబలమ్. ౧౪

టీక॥ అథ=పిమ్మట; కేనచిత్ కాలేనతు=కొంతకాలమునకు; దేవేశః, దేవ=దేవతలకు, ఈశః= ప్రభువైన; వరదః=కోర్కులనిచ్చునట్టి; వృషభధ్వజః = వృషభము టెక్కెము గాగలయీశ్వరుఁడు; మహాబలం= అధికమైన బలముగల ; విశ్వామిత్రం=విశ్వామిత్రునిఁగూర్చి; ఆత్మానం=(అధ్యాహృతము) తనస్వరూపమును; దర్శయామాస = చూపించెను.

పిమ్మట మఱికొంతకాలమునకు దేవతలకుఁ బ్రభువును వరంబులనొసంగునట్టి పరమేశ్వరుఁడు మహాబలుఁడగు విశ్వామిత్రునకుఁదనస్వరూపంబుగను పరచెనని, తాత్పర్యము.

కిమర్థం తప్యసే రాజన్ బ్రూహి యత్తే వివక్షితమ్
వరదోస్మి వరో యస్తే కాంక్షితస్సోఽభిధీయతామ్. ౧౫

టీక॥ రాజన్=రాజైనవిశ్వామిత్రుఁడా; కిమర్థం=దేనికొఱకు; తప్యసే = తపముజేయుచున్నావు; తే=నీయొక్క; వివక్షితం=ఇష్టార్థము; యత్=ఏదో; బ్రూహి=చెప్పుము. అహం=(అధ్యాహృతము) నేను; వరదః=వరమునిచ్చువాఁడను; అస్మి=అగుచున్నాను; తే=నీయొక్క; కాంక్షితః=కోరఁబడిన; వరః=వరము; యః=ఏదో; సః=ఆవరము; అభిధీయతాం=చెప్పఁబడుగాక.

ఓరాజా! ఎందునిమిత్తము తపముసేయుచున్నావు, నీవివక్షితార్థమేదిచేప్పుము. నేను వరములనిచ్చువాఁడను నీచేఁ గోరఁబడువరమేదో దానిం జెప్పుము.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవముక్తస్తు దేవేన విశ్వామిత్రో మహాతపాః
ప్రణిపత్య మహాదేవ మిదం వచన మబ్రవీత్. ౧౬

టీక॥ మహాతపాః=అధికమైనతపస్సుగల; విశ్వామిత్రస్తు=విశ్వామి

త్రుఁడును; దేవేన= ఈశ్వరునిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః=పలుకఁబడిన వాఁడై; మహాదేవం= పరమేశ్వరుని; ప్రణిపత్య = నమస్కరించి; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=పలికెను.

అధికమైన తపముగల విశ్వామిత్రమహారాజు యీశ్వరుని చేనిట్లుఁజెప్పఁబడినవాఁడగుచు నాపరమేశ్వరు నమస్కరించి యీమాట చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యది తుష్టో మహాదేవ ధనుర్వేదో మమానఘ
సాంగోపాంగోపనిషద స్సరహస్యః ప్రదీయతామ్. ౧౭

టీక॥ అనఘ=పాపరహితుఁడవైన; మహాదేవ=ఈశ్వరుఁడా! తుష్టాయది= సంతుష్టుఁడవైతివేని; సాంగోపాంగోపనిషదః, సాంగ= అంగములతోను; ఉపాంగ=ఉపాంగములతోను; ఉపనిషదః= ఉపనిషత్తులతోనుం గూడినదియు; (అకారాంతమాషణము) సరహస్యః=ఉపదేశగమ్యంబులగు రహస్యమంత్రములతోనుంగూడినదియునగు; ధనుర్వేదః=ధనుర్వేదము; మమ=నాకు; ప్రదీయతాం=ఇయ్యఁబడుగాక.

పాపరహితుఁడవగునో మహాదేవుఁడా! నీవు సంతుష్టుఁడవైతివేని యంగములు పాంగము లుపనిషత్తులు మఱియు నుపదేశగమ్యంబులగు రహస్యమంత్రములు వీనితోఁ గూడియుండు ధనుర్వేదము నాకుఁ దయచేయుము. అని, తాత్పర్యము.

యాని దేవేషు చాస్త్రాణి దానవేషు మహర్షిషు
గంధర్వయక్షరక్షస్సు ప్రతిభాంతు మమాఽనఘ. ౧౮

టీక॥ అనఘ= పాపరహితుఁడవైనయోస్వామీ; దేవేషు = దేవతలందును; దానవేషు=దానవులయందును; మహర్షిషు = మహర్షులందును; గంధర్వయక్షరక్షస్సుచ=గంధర్వులందునుయక్షులందును రాక్షసులయందును; యాని=ఏ; అస్త్రాణి= అస్త్రములు; సంతి=(అధ్యాహృత

ము)కలవో; తాని=(అధ్యాహృతము)=అవన్నియు; మమ=నాయందు(సప్తమ్యర్థమందుషష్ఠి) ప్రతిభాంతు=ప్రకాశించుగాక.

పాపరహితుఁడవైన యోస్వామీ దేవదానవమహర్షిగంధర్వయక్షరక్షస్సులయందే యేయస్త్రములు గలవో యవియన్నియు నాయందుఁ బ్రకాశించుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

తవప్రసాదా ద్భవతు దేవదేవ మమేప్సితమ్

టీక॥ దేవదేవ= దేవతలకు దేవుఁడవైనయోస్వామీ; మమ= నాయొక్క; అన్యదపి= (అధ్యాహృతము)వేరైన; ఈప్సితం= మనోరథమును; తవ=నీయొక్క; ప్రసాదాత్=అనుగ్రహమువలన; భవతు= అగుగాక.

దేవతలకు దేవుండవైన యోస్వామీ ! మఱియొక నామనోరథమునుమీప్రసాదమువల్లనగుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ మస్త్వితి దేవేశో వాక్య ముక్త్వా గత స్తదా. ౧౯

టీక॥తదా=అప్పుడు; దేవేశః= దేవతలకుఁ బ్రభువైన యీశ్వరుఁడు; ఏవం=ఇట్లు; అస్తు=అగుగాక; ఇతి=అని; వాక్యం=వచనమును; ఉక్త్వా=పలికి; గతః=అంతర్హితుఁడాయెను.

అప్పుడు దేవదేవుండగునీశ్వరుఁడిట్లగుగాకయని వరమిచ్చి యంతర్హితుఁడాయెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాప్య చాస్త్రాణి రాజర్షి ర్విశ్వామిత్రో మహాబలః
దర్పేణ మహతాయుక్తో దర్పపూర్ణో భవత్తదా. ౨౦

టీక ॥ మహాబలః=అధికమైనబలముగల; రాజర్షిః — రాజునుఋషి

యనగు; విశ్వామిత్రః = విశ్వామిత్రుఁడు; అస్త్రాణి = అస్త్రములను; ప్రాప్య = పొంది; మహతా = అధికమైన; దర్పేణ = గర్వముతో; యుక్తః = కూడుకొనిన వాఁడయ్యెను; దర్పపూర్ణశ్చ, దర్ప = గర్వముచే తః; పూర్ణశ్చ = నిండినవాఁడును; అభవత్ = ఆయెను.

అప్పుడు మహాబలుండును రాజర్షియనగు విశ్వామిత్రుఁడు క్షత్రియత్వాదిప్రయుక్తగర్వముగలవాఁడయ్యె నస్త్రబలమబ్బుటచేమరంత గర్వము గలవాఁడాయెను.

అని, తాత్పర్యము.

వివర్ధమానో వీర్యేణ సముద్ర ఇవ పర్వణి
హతమేవ తదా మేనే వసిష్ఠ మృషిసత్తమమ్. ౨౧

టీక॥ తదా = అప్పుడు; సః = (అధ్యాహృతము) ఆవిశ్వామిత్రుఁడు; పర్వణి = పర్వమునందు; సముద్రఇవ = సముద్రమువలె; వీర్యేణ = పరాక్రమముచేత; వివర్ధమానః = వృద్ధిఁబొందినవాఁడగుచు; ఋషిసత్తమం = ఋషిశ్రేష్ఠుఁడగు; వసిష్ఠం = వసిష్ఠమహర్షిని; హతమేవ = చంపఁబడినవానిగానే; మేనే = తలఁచెను.

అప్పుడా విశ్వామిత్రుఁడు పర్వమందు సముద్రమువలె పరాక్రమముచేవృద్ధిఁబొందుచు ఋషిశ్రేష్ఠుఁడగు వసిష్ఠమహర్షిని జంపఁబడినవానిగానే తలంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో ऽగత్వాశ్రమపదం ముమోచాస్త్రాణి పార్థివః
యైస్తత్తపోవనం సర్వం నిర్దగ్ధం చాస్త్రతేజసా. ౨౨

టీక॥ తతః = పిమ్మట; పార్థివః = విశ్వామిత్రమహారాజు; ఆశ్రమపదం, ఆశ్రమ = వసిష్ఠాశ్రమముయొక్క, పదం = ప్రదేశమును; గత్వా = పొంది; తాని = (అధ్యాహృతము) ఆ; అస్త్రాణి = అస్త్రములను; ముమోచ = విడిచిపెట్టెను. యైః = ఏయస్త్రములచేతను; అస్త్రతేజసా

చ=స్వతేజస్సుచేతను; తత్తపోవనం, తత్ = ఆవసిష్ఠమహర్షియొక్క, తపోవనం= తపోవనము; సర్వం=అంతయును; నిదగ్ధం=కాల్పఁబడెనో;

ఆపిమ్మట విశ్వామిత్రమహారాజు వసిష్ఠాశ్రమప్రదేశమంతయు నా యస్త్రములచేతను స్వతేజస్సుచేతను నావసిష్ఠమహర్షి యొక్క తపోవనమంతయుఁ గాల్పఁబడినదో యాయస్త్రములను విడిచిపెట్టెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉదీర్యమాణ మస్త్రం త ద్విశ్వామిత్రస్య ధీమతః
దృష్ట్వా విప్రద్రుతాస్సర్వే మునయ శ్శతశో దిశః. ౨౩

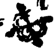
టీక॥తత్ర=(అధ్యాహృతము) ఆయాశ్రమమందున్న; మునయః=మునులు; ధీమతః=ధైర్యవంతుఁడైన; విశ్వామిత్రస్య=విశ్వామిత్రమహారాజుయొక్క; ఉదీర్యమాణం=ప్రయోగింపఁబడుచున్న; తత్ =ఆ; అస్త్రం= అస్త్రజాతమును; దృష్ట్వా=చూచి; శతశః= నూర్వురు నూర్వురుగా; దిశః= దిక్కులను గూర్చి; విప్రద్రుతాః=పరువెత్తిరి.

ఆవసిష్ఠాశ్రమమందుండు మును లందరును బ్రయోగింపఁబడుచున్న ధైర్యవంతుండగువిశ్వామిత్రునియొక్క యాయస్త్రములంజూచిగుంపులుగుంపులు గానలుదెసలందారిరి.

అని, తాత్పర్యము.

వసిష్ఠస్యచయే శిష్యా స్తథైవ మృగపక్షిణః
విద్రవంతి భయాద్భీతా నానాదిగ్భ్య స్సహస్రశః. ౨౪

టీక॥ వసిష్ఠస్య=వసిష్ఠమహామునియొక్క; శిష్యాః=శిష్యులు; యే=ఎవరో; తే=(అధ్యాహృతము)వారు; యథా= (అధ్యాహృతము) ఎట్లు; విద్రవంతి = పరుగెత్తిరి; తథైవ = అలాగుననే; మృగపక్షిణశ్చ=మృగములును, పిట్టలును; భయాత్ = భయమును గలుగఁజేయు చున్న యస్త్రము వలన; భీతాః= భయముపడినవై; నానాదిగ్భ్యః=తమతమ స్థానములనుండి; సహస్రశః=వేన వేలుగా; విద్రవంతి

(భూతార్థమందులట్) = పరుగెత్తినవి.

అప్పుడచటనున్న వసిష్ఠమహాముని యొక్క శిష్యులందఱట్లు బరువెత్తిరో యట్లు మృగములునుబక్షులును భయము గలుగఁజేయుచున్న యస్త్రజాతమువలన భయపెట్టఁబడినవై వేనవేలుగాఁదమతమ స్థానములనుండి పరువెత్తినవి.

అని, తాత్పర్యము.

వసిష్ఠస్యాశ్రమపదం శూన్యమాసీ న్మహాత్మనః

టీక॥ మహాత్మనః=పూజ్యుఁడైన; వసిష్ఠస్య=వసిష్ఠమహర్షియొక్క; ఆశ్రమపదం= తపోవనము; శూన్యం=చెట్లుపొదలు లేనిదిగా; ఆసీత్=ఉండెను.

పూజ్యుఁడైన వసిష్ఠమహర్షియొక్క తపోవనము, చెట్లుపొదలు మొదలగునవి లేనిదియై యుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

ముహూర్తమివ నిశ్శబ్ద మాసీ దిరిణ సన్నిభమ్. ౨౫

టీక॥ కించ=(అధ్యాహృతము) మఱియును; ముహూర్తం = ముహూర్తకాలము; నిశ్శబ్దమివ= శబ్దము లేనిదానివలెను; ఇరిణసన్నిభం, ఇరిణ = ఊషరక్షేత్రముతో, సన్నిభం= సరియైనదిగాను; ఆసీత్= ఉండెను.

మఱియు నాతపోవనము ముహూర్తకాలము శబ్దరహితముగాను నూషరక్షేత్రమునకు సరియైనదిగానుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

వదతో వై వసిష్ఠస్య మాభైరితి ముహుర్ముహుః
నాశయామ్యద్య గాధేయం నీహార మివ భాస్కరః. ౨౬

టీక॥ భాస్కరః=సూర్యుఁడు; నీహారమివ= మంచునువలె; గాధేయం=విశ్వామిత్రుని; అద్య=ఇప్పుడు; నాశయామి= చంపుచున్నాను;

మాభైః=భయముపడకుడు; ఇతి= అని; ముహుర్ముహుః=మాటిమాటికిని;వసిష్ఠస్య=వసిష్ఠమహాముని;వదతః = చెప్పుచుండఁగ (అనాదర మందుషష్ఠి) విద్రవంతి,ఇతి(అధ్యాహృతము)=పరుగెత్తిరనిపూర్వముతోనన్వయము.

రక్షకుఁడైన నేనుండగామీకేమి భయము, సూర్యోదయమంచునువలె నేనిప్పుడావిశ్వామిత్రునింజంపుదు న్నానుభయము పడవలదనివసిష్ఠమహామునిమాటిమాటికిం జెప్పుచుండగానాయనమాటను లక్ష్యపెట్టకభయముపడియుండున్నవారందరునుపలాయితులైరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవముక్త్వా మహాతేజా వసిష్ఠో జపతాం వరః
విశ్వామిత్రం తదా వాక్యం సరోష మిద మబ్రవీత్. ౨౭

టీక॥ మహాతేజాః=అతిశయించినతేజస్సుగల;జపతాంవరః=తపముచేయువారలలోఁశ్రేష్ఠుఁడైన; వసిష్ఠః=వసిష్ఠమహాముని;ఏవం = ఇట్లు; స్వాక్=(అధ్యాహృతము)తమజనములగూర్చి;ఉక్త్వా=చెప్పి; తదా=అప్పుడు;విశ్వామిత్రం = విశ్వామిత్రునిఁగూర్చి; సరోషం = రోషముతోఁగూడిన; ఇదం = ఈ; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = పలికెను.

అధికతేజోవంతుఁడును తపముచేయువారలలోఁశ్రేష్ఠుఁడునైనయావసిష్ఠమహాముని యిట్లు స్వజనముతోఁజెప్పి యంతనావిశ్వామిత్రునింగూర్చిరోషముతోఁగూడినయీమాటఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఆశ్రమం చిరసంవృద్ధం యద్వినాశిత వానసి
దురాచారోసి తన్మూఢ తస్మాత్త్వం న భవిష్యసి. ౨౮

టీక॥ మూఢ=తెలివిలేనివిశ్వామిత్రుఁడా! త్వం=నీవు;చిరసంవృద్ధం,చిర=బహుకాలమునుండి, సంవృద్ధం = వృద్ధిఁజేయఁబడిన; ఆశ్ర

మం—ఆశ్రమమును; యత్ —ఏ కారణమువలన; వినాశితవాన్ = నాశముఁ జేసినవాఁడవు; అసి = అయితివో; తత్ = ఆ కారణమువలన; దురాచారః = దుష్టమగు నాచారముగల వాడవు; అసి — అయితివి; తస్మాత్ = అందువలన; నభవిష్యసి = ఉండవు.

మూఢుఁడవయిన విశ్వామిత్రుఁడా! చిరకాలమునుండి వృద్ధిఁబొందింపఁబడిన నా యాశ్రమము నెందువల్ల నాశముఁ జేసినవాఁడవయితివో అందు వలన నింద్యమైన యాచారము గలవాఁడవయితివి నీవందువలన నెమిగులవు. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా పరమక్రుద్ధో దండ ముద్యమ్య సత్వరః
విధూమ మివ కాలాగ్నిం యమదండ మివాపరమ్. ౨౯

టీక॥ పరమక్రుద్ధః — మిక్కిలి కోపముతోఁ గూడియున్న వసిష్ఠమహాముని; ఇతి — ఇట్లు; ఉక్త్వా — పలికి; సత్వరః = త్వరతోఁ గూడినవాఁడగుచు; విధూమం = పొగలేని; కాలాగ్నిమివ = ప్రలయాగ్నినివలెను; అపరం = రెండవదైన; యమదండమివ = కాలదండమువలె; స్థితం — (అధ్యాహృతము) ఉన్నట్టి; దండం = బ్రహ్మదండమును; ఉద్యమ్య = ఎత్తుకొని; తస్థౌ = (అధ్యాహృతము) ఉండెను.

మిక్కిలి కోపముతోఁ గూడియున్న వసిష్ఠమహాముని యిట్లు చెప్పి త్వరతోఁ గూడినవాఁడై పొగలేని కాలాగ్నివలెను రెండవదగు కాలదండమునుంబలెనున్న బ్రహ్మదండముం బట్టి యుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే,

పంచపంచాశస్సర్గః

ఇతి, స్పష్టార్థము.

ఇతి, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండపంచపంచాశసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీ

షట్పంచాశసర్గప్రారంభః.

ఏవ ముక్తో వసిష్ఠేన విశ్వామిత్రో మహాబలః
ఆగ్నేయ మస్త్ర ముత్క్షిప్య తిష్ఠ తిష్ఠేతి చాబ్రవీత్. ౧

టీక॥ మహాబలః=అధికబలవంతుడగు, విశ్వామిత్రః=విశ్వామిత్రుఁడు; వసిష్ఠేన=వసిష్ఠునిచేత; ఏవం=ఈప్రకారము; ఉక్తః=పలుకఁబడినవాఁడగుచు; ఆగ్నేయం=అగ్నిదేవతాకమైన; అస్త్రం=అస్త్రమును; ఉత్క్షిప్య=ఎత్తి; తిష్ఠతిష్ఠ=నిలునిలు; ఇతిచ=అనియును; అబ్రవీత్=పలికెను.

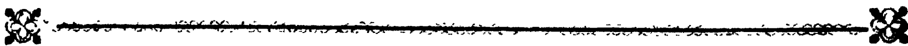
అధికబలముగల విశ్వామిత్రుఁడు, వసిష్ఠునిచేనిట్లు బలుకఁబడినవాఁడగుచు నాగ్నేయాస్త్రముఁ జేతంబట్టినిలునిలువ నిపలికెను. అని, తాత్పర్యము.

బ్రహ్మదండం సముత్క్షిప్య కాలదండ మివాఽపరమ్
వసిష్ఠో భగవాన్ క్రోధా దిదం వచన మబ్రవీత్. ౨

టీక॥ భగవాన్=మాహాత్మ్యముగల; వసిష్ఠః = వసిష్ఠుఁడు; అపరం=రెండవదైన; కాలదండమివ=యమదండమువలెనున్నట్టి ; బ్రహ్మదండం = బ్రహ్మదండమును; ఉత్క్షిప్య=ఎత్తి; క్రోధాత్=కోపమువలన; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=పలికెను.

మాహాత్మ్యముగల వసిష్ఠమహర్షి రెండవకాలదండముంబలె నున్న బ్రహ్మదండ మెత్తి క్రోధమువలన నీమాటఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

క్షత్రబంధో స్థితోస్మ్యేష యద్బలం తద్విదర్శయ
నాశయామ్యద్య తే దర్పం శస్త్రస్య తవ గాధిజ. ౩

టీక॥ క్షత్రబంధో=క్షత్రియాధముఁడవగు విశ్వామిత్రుఁడా! ఏషః=ఇదుగో; స్థితః=ఉన్నవాఁడను; అస్మి=అగుచున్నాను; తవ=నీయొక్క; బలం=బలము; యత్=ఏదో; తత్=దాన్ని; విదర్శయ=విస్తరించిచూపుము; గాధిజ=గాధిపుత్రుఁడవగువిశ్వామిత్రుఁడా! అద్య=ఇప్పుడు; తే=నీయొక్క; శస్త్రస్య=శస్త్రముయొక్క; దర్పం=గర్వమును; నాశయామి=నాశముఁజేయుచున్నాను.

క్షత్రియాధముండ వగు విశ్వామిత్రుఁడా! ఇదుగోయున్నాఁడను, నీబలమెట్టిదో దానింజక్కఁగాఁజూపుము, నీయొక్కయు నీశస్త్రముయొక్కయు, గర్వమును నాశముఁజేయుచున్నాఁడను. అని తాత్పర్యము.

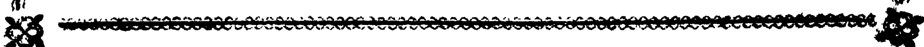
క్వచ తే క్షత్రియబలం క్వచ బ్రహ్మబలం మహత్
పశ్య బ్రహ్మబలం దివ్యం మమ క్షత్రియపాంసన. ౪

టీక॥ క్షత్రియపాంసన=క్షత్రియాధముఁడా; తే=నీయొక్క; క్షత్రియబలం=క్షత్రబలము; క్వచ=ఎక్కడ; మహత్=గొప్పదైన; బ్రహ్మబలం=బ్రాహ్మణబలము; క్వచ=ఎక్కడ; మమ=నాయొక్క, దివ్యం=అమోఘమైన; బ్రహ్మబలం=బ్రాహ్మణబలమును; పశ్య=చూడుము.

క్షత్రియాధముఁడా! నీయొక్క క్షత్రియబలమెక్కడ, గొప్పదగు బ్రహ్మబలమెక్కడ! శ్రేష్ఠంబగు నా బ్రహ్మబలమునుఁజూడుమని, వసిష్ఠుండు విశ్వామిత్రునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యాస్త్రం గాధిపుత్రస్య ఘోర మాగ్నేయ ముద్యతమ్
బ్రహ్మదండేన తచ్ఛాంత మగ్నేర్వేగ ఇవాంభసా. ౫

టీక॥ గాధిపుత్రస్య=గాధికొడుకగు; తస్య=ఆవిశ్వామిత్రునియొక్క; ఘోరం=భయంకరమగు; ఉద్యతం=ప్రయోగింపబడిన; ఆగ్నే

యం = అగ్నిదేవతాకమైన; అస్త్రం=అస్త్రము; యత్=(అధ్యాహృతము) ఏదో; తత్=ఆయస్త్రము; బ్రహ్మదండేన=బ్రహ్మదండముచేత; అంభసా=నీటిచేత; అగ్నేః=నిప్పుయొక్క; వేగఇవ=వేడిమివలె; శాంతం=చల్లార్పఁబడెను.

గాధికొమారుండగు విశ్వామిత్రునిచేఁ బ్రయోగింపఁబడి ఘోరంబుగ మండుచున్న నాయాగ్నేయాస్త్రము, నీటచేనార్పబడిననిప్పులవేడిమివలె నాబ్రహ్మదండముచేతం జల్లారెను.

అని, తాత్పర్యము.

వారుణం చైవ రౌద్రం చ ఐంద్రం పాశుపతం తథా
ఐషీకం చాపి చిక్షేప కుపితో గాధినందనః. ౬

టీక॥ గాధినందనః=గాధికొమారుఁడగువిశ్వామిత్రుఁడు; కుపితః=కోపముగలవాఁడగుచు; వారుణం చైవ=వరుణదేవతాకమైనయస్త్రమును; రౌద్రంచ=రుద్రదేవతాకమగునస్త్రమును; ఐంద్రం=ఇంద్రదేవతాకమగునస్త్రమును; తథా=అలాగుననె; పాశుపతం=పశుపతిదేవతాకమగునస్త్రమును; ఐషీకంచాపి = ఐషీకాస్త్రమును; చిక్షేప=పడవైచెను.

అంత గాధిపుత్రుండగువిశ్వామిత్రుండు మిగులఁ గోపముగలవాఁడగుచు వారుణాస్త్రము రౌద్రాస్త్రము నైంద్రాస్త్రము పాశుపతాస్త్రము నైషీకాస్త్రము, అను నస్త్రంబుల నొక్కపెట్టునఁబడవైచెను. అని, తాత్పర్యము.

మానవం మోహనం చైవ గాంధర్వం స్వాపనంతథా
జృంభణం మాదనం చైవ సంతాపన విలాపనే. ౭
శోషణం దారణం చైవ వజ్ర మస్త్రం సుదుర్జయమ్
బ్రహ్మపాశం కాలపాశం వారుణం పాశమేవచ. ౮
పైనాకాస్త్రం చ దయితం శుష్కార్ద్రే అశనీ ఉభె

దండాస్త్రమథ పైశాచం క్రౌంచమస్త్రం తథైవచ. ౯
ధర్మచక్రం కాలచక్రం విష్ణుచక్రం తథైవచ
వాయవ్యం మథనంచైవ అస్త్రం హయశిరస్తథా. ౧౦
శక్తిద్వయంచ చిక్షేప కంకాళం ముసలం తథా
వైద్యాధరం మహాస్త్రంచ కాలాస్త్రమథ దారుణమ్. ౧౧
త్రిశూలమస్త్రం ఘోరంచ కాపాలమథ కంకణమ్
ఏతాన్యస్త్రాణి చిక్షేప సర్వాణి రఘునందన. ౧౨

టీక॥ రఘునందన=రాముఁడా! మానవం = మనుదేవతాకమగు నస్త్రమును; మోహనం = మోహనాస్త్రమును; గాంధర్వం= గంధర్వదేవతాకాస్త్రమును; తథా= అట్లే; స్వాపనం= నిద్రఁబుట్టించునస్త్రమును; జృంభణం=ఆవలింతబుట్టించునస్త్రమును; మాదనం=మత్తుగలుగఁజేయు నస్త్రమును; సంతాపనవిలాపనే= సంతాపవిలాపములంగల్గఁజేయునస్త్రములను; శోషణం= శోషణమనుదానిని; దారణంచైవ= దారణమనుదానిని; సుదుర్జయం=జయింపనలవిగాని; వజ్రం= వజ్రమనునస్త్రమును; బ్రహ్మపాశం=బ్రహ్మపాశమును; కాలపాశం=కాలపాశమును; వారుణం= వరుణదేవతాకమగు; పాశమేవచ=పాశమును; పైనాకాస్త్రం = పైనాకమనునస్త్రమును; దయితం=దయితమనుదానిని; శుష్కార్ద్రే=శుష్కమును, ఆర్ద్రములను; ఉభే=రెండైన; అశనీ=పిడుగులను; దండాస్త్రం=దండాస్త్రమును; అథ= అపిమ్మట; పైశాచం = పైశాచాస్త్రమునుదానిని; తథైవ=అలాగుననే; క్రౌంచమస్త్రం= క్రౌంచమనుదానిని; ధర్మచక్రం= ధర్మచక్రమనుదానిని; కాలచక్రం=కాలచక్రమనుదానిని; తథైవచ= అలాగుననే; విష్ణుచక్రం=విష్ణుచక్రమును; వాయవ్యం= వాయుదేవతాకాస్త్రమును; మథనంచైవ =మథనమనుదానిని; తథా=అట్లు; హయశిరః=హయగ్రీవమను; అస్త్రం=అస్త్రమును; శక్తిద్వయంచ=రెండుశక్తులను;

చిక్షేప=పడవైచెను; తథా = అట్లు; కంకాళం=కంకాళమనుదానిని; ముసలం=ముసలమనుదానిని; మహాస్త్రంచ= గొప్పయాస్త్రముగ; వైద్యాధరం= విద్యాధరాస్త్రమును; కాలాస్త్రం=కాలాస్త్రమును; అథ=పిమ్మట; దారుణం=దారుణమనుదానిని; త్రిశూలం=త్రిశూలమనుదానిని; ఘోరమస్త్రం = ఘోరాస్త్రమును; కాపాలం=కాపాలమనుదానిని; అథ=ఇదప; కంకణం=కంకణమనుదానిని; సర్వాణి=సమస్తములైన; ఏతాని=ఈ; ... =అస్త్రములను; చిక్షేప = పడిచివైచెను.

అంతట నావిశ్వామిత్రుడుమిక్కుటంబగు కోపముతో మానవమనునది మొదలు కంకణమును వరకసీనామంబులచే పేర్కొనంబడియున్న యాస్త్రములనన్నింటిని బ్రహ్మముగఁ బ్రయోగించెను.

అని, తాత్పర్యము.

వసిష్ఠే జపతాం శ్రేష్ఠే తదద్భుత మివాభవత్

టీక॥ జపతాం=తపమొనరించువారలలో; శ్రేష్ఠే=ఉత్తముఁడైన; వసిష్ఠే= వసిష్ఠమహామునియందు; తత్=ఆయస్త్రక్షేపణము; అద్భుతమివ = ఆశ్చర్యముఁబలె; అభవత్=అయెను.

తపోవంతులలో మేటియగునా వసిష్ఠమహాముని పియందామెయాయాస్త్రప్రయోగము గాన్యలేశమైనం జేయఁజాలకపోవుటవల్ల మిగులనాశ్చర్యముగనుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

తాని సర్వాణి దండేన గ్రసతే బ్రహ్మణస్సుతః. ౧౩

టీక॥ బ్రహ్మణస్సుతః= బ్రహ్మపుత్రుఁడైనవసిష్ఠమహాముని; దండేన= బ్రహ్మదండముచేత; తాని = ఆ; సర్వాణి=సమస్తములైన యస్త్రములను; గ్రసతే= అగ్రసత (భూతార్థమందులట్)మ్రింగెను.

బ్రహ్మపుత్రుఁడైన వసిష్ఠమహామునియాయస్త్రములనన్నింటిని య

ద్భుతమగునట్లు, తనబ్రహ్మదండముచేగ్రసించెను. అని, తాత్పర్యము.

తేషు శాంతేషు బ్రహ్మాస్త్రం క్షిప్తవాన్ గాధినందనః

టీక॥ గాధినందనః=విశ్వామిత్రుఁడు; తేషు=ఆయస్త్రములన్నియు; శాంతేషు= చల్లఁబడినవగుచుండగా; బ్రహ్మాస్త్రం=బ్రహ్మదేవతాకమగుగొప్పయస్త్రమును; క్షిప్తవాన్= ప్రయోగించినవాఁడు; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము)= ఆయెను.

విశ్వామిత్రుఁడు, తనయస్త్రములన్నియువ్యర్థములు కాఁగా నప్పుడు బ్రహ్మాస్త్రమునుబ్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

తదస్త్రముద్యతం దృష్ట్వా దేవాస్సాగ్నిపురోగమాః. ౧౪
దేవర్షయశ్చ సంభ్రాంతా గంధర్వాస్సమహోరగాః

టీక॥ సాగ్నిపురోగమాః=మున్నిడుకొనఁబడినయగ్నిదేవుడుగల; దేవాః= దేవతలును; దేవర్షయశ్చ=దేవవిశేషులనబుషులును, సమహోరగాః= గొప్పసర్పములతోఁగూడిన; గంధర్వాశ్చ= గంధర్వులును; ఉద్యతం=ప్రయోగింపఁబడిన; తత్=ఆ; అస్త్రం=బ్రహ్మాస్త్రమును; దృష్ట్వా=చూచి; సంభ్రాంతాః= తొట్రుపాటుగలవారలు; అభవన్ (అధ్యాహృతము)= అయిరి.

అప్పుడు, అగ్నిదేవుఁడుముందుగాగల దేవతలును దేవర్షులును గంధర్వులును మహోరగులును విశ్వామిత్రునిచేఁబ్రయోగింపఁబడిన, బ్రహ్మాస్త్రముం జూచి భ్రాంతచిత్తులైరి. అని, తాత్పర్యము.

త్రైలోక్యమాసీత్సంత్రస్తం బ్రహ్మాస్త్రే సముదీరితే. ౧౫

టీక॥ బ్రహ్మాస్త్రే=బ్రహ్మాస్త్రము; సముదీరితే=ప్రయోగింపఁబడుచుండఁ

గానే; త్రైలోక్యం= ముల్లోకము లును; సంత్రస్తం=మిక్కిలిభయము పడినది; ఆసీత్ =ఆయెను.

బ్రహ్మాస్త్రమును బ్రయోగించగానే ముల్లోకములు దల్లడిల్లెను. అని, తాత్పర్యము.

తదప్యస్త్రం మహాఘోరం బ్రాహ్మం బ్రాహ్మేణ తేజసా
వసిష్ఠో గ్రసతే సర్వం బ్రహ్మదండేన రాఘవ. ౧౬

టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా! వసిష్ఠః=వసిష్ఠమహర్షి; బ్రాహ్మం=బ్రహ్మదేవతాకమైన; మహాఘోరం= అతిఘోరమైన; తత్ = ఆ; అస్త్రమపి=అస్త్రమును; సర్వం=అంతయును; బ్రాహ్మేణ= బ్రహ్మవిద్యాభ్యాసమువలనగలిగిన; తేజసా= తేజస్సుచేవృద్ధిబొందింపఁబడిన; బ్రహ్మదండేన= బ్రహ్మదండముచేత; గ్రసతే(అగ్రసత)మ్రింగెను. ఇచట(వృత్తేర్గదణీభారంవహతి) అన్నట్లు గ్రాసక్రియయందు దండమునకన్వయములేదు. అందువలననే వక్ష్యమాణార్థమునకు విరోధము లేదు.

రాముఁడా! వసిష్ఠమహర్షి బ్రహ్మదేవతాకమై మహాఘోరంబుగనున్న నాయస్త్రమంతయునుదనబ్రహ్మదండముచేతమ్రింగెను. అని తాత్పర్యము

బ్రహ్మాస్త్రం గ్రసమానస్య వసిష్ఠస్య మహాత్మనః
త్రైలోక్యమోహనం రౌద్రం రూప మాసీత్సుదారుణమ్. ౧౭

టీక॥ బ్రహ్మాస్త్రం= బ్రహ్మాస్త్రమును; గ్రసమానస్య=మ్రింగుచున్నట్టి; మహాత్మనః= మహానుభావుండగు; వసిష్ఠస్య=వసిష్ఠుని యొక్క; రూపం=స్వరూపము; త్రైలోక్యమోహనం, త్రైలోక్య= ముల్లోకములవారికి, మోహనం = మూర్ఛనొందించునదియు; రౌద్రం=భయంకరమైనదియు; సుదారుణం=చూడ శక్యముగానిదియునుగా; ఆసీత్= ఆయెను.

అప్పుడు బ్రహ్మాస్త్రమును మ్రింగ

గానే వసిష్ఠమహామునికిం ద్రైలోక్యమోహనంబును భయంకరంబునును దారుణంబును నగు రూపముం గలిగెను. అని, తాత్పర్యము.

రోమకూపేషు సర్వేషు వసిష్ఠస్య మహాత్మనః
మరీచ్య ఇవ నిష్పేతు రగ్నే ర్ధూమాకులార్చిషః. ౧౮

టీక॥ మహాత్మనః=మహాప్రభావుండైన; వసిష్ఠస్య= వసిష్ఠమహర్షియొక్క; సర్వేషు= సమస్తమైన; రోమకూపేషు, రోమ=వెంట్రుకలయొక్క; కూపేషు=కుదుళ్లనుండి;(పంచమ్యర్థమందుసప్తమి) ధూమాకులార్చిషః, ధూమ=పొగచేత, ఆకుల= సంకులమైన; అర్చిషః= మంటలుగల; అగ్నేరివ=అగ్నివల్లవలె; మరీచ్యః= విస్ఫులింగములు; నిష్పేతుః=రాలినవి.

మహాత్ముండగు వసిష్ఠమహర్షియొక్క సమస్తములయిన రోమకూపములనుండి పొగతోంగూడినమంటలుగలనిప్పునుండివచ్చుస్ఫులింగములచాట్పున జ్వాలలు బయలుపడినవి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాజ్వల ద్బ్రహ్మదండశ్చ వసిష్ఠస్య కరోద్యతః
విధూమ ఇవ కాలాగ్ని ర్యమదండ ఇవాపరః. ౧౯

టీక॥ వసిష్ఠస్య=వసిష్ఠమహామునియొక్క; కరోద్యతః, కర=హస్తముచేత, ఉద్యతః = ఎత్తంబడియున్న; బ్రహ్మదండశ్చ=బ్రహ్మదండమును; అపరః=రెండవదియగు; యమదండఇవ = కాలదండమువలె; విధూమః=పొగలేని; కాలాగ్నిరివ= ప్రళయాగ్నివలెను; అస్త్రగ్రాసేన(అధ్యాహృతము)=అస్త్రములను మ్రింగటచేత; ప్రాజ్వలత్=అధికముగ మండెను.

వసిష్ఠమహామునియొక్క హస్తమందు ధరింపంబడియున్న బ్రహ్మదండమును రెండవదియగు యమదండమువంటిదియు ధూమము లేక జ్వలించుచున్న కాలాగ్నియునుంబోలె మిగులమండుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతోఽస్తువన్ మునిగణా వసిష్ఠం జపతాం వరమ్
అమోఘం తే బలం బ్రహ్మన్ తేజో ధారయ తేజసా. ౨౦
నిగృహీతస్త్వయా బ్రహ్మన్ విశ్వామిత్రో మహాతపాః
ప్రసీద జపతాంశ్రేష్ఠ లోకా స్సంతు గతవ్యథాః. ౨౧

టీక ॥ తతః=పిమ్మట; మునిగణాః, ముని=మునులయొక్క, గణాః=సమూహములు; బ్రహ్మన్=బ్రాహ్మణుఁడా! తే=నీయొక్క; బలం=బలము; అమోఘం=శ్రేష్ఠమైనది; తేజసా = మహిమచేత; తేజః=బ్రహ్మాస్త్రతేజస్సును; ధారయ=ఉపశమింపుము; బ్రహ్మన్=బ్రాహ్మణుఁడా; మహాతపాః = అధికమయినతపముగల; విశ్వామిత్రః= విశ్వామిత్రుఁడు; త్వయా= నీచేత; నిగృహీతః = ఓటువడినాడు; జపతాంశ్రేష్ఠ=జపించువారలలో శ్రేష్ఠుఁడవైనవసిష్ఠుఁడా; ప్రసీద=ప్రసన్నుఁడవగుము; లోకాః= జనులు; గతవ్యథాః, గత=పోయిన, వ్యథాః =దుఃఖముగలవారలు; సంతు=అగుదురుగాక; ఇతి=(అధ్యాహృతము) అని; జపతాంవరం = జపించువారలలో శ్రేష్ఠుఁడైన; వసిష్ఠం=వసిష్ఠమహామునిని; అస్తువన్= స్తోత్రముజేసిరి.

ఓబ్రాహ్మణుఁడవగు వసిష్ఠుఁడా నీబలమెక్కుడైనది నీమహిమచేనా బ్రహ్మాస్త్రతేజముపశమింపుము. అధికమైనతపముగల విశ్వామిత్రుఁడు నీచేనోటువడెనుజపముచేయువారలలోనుత్తముఁడవైనవసిష్ఠుఁడా జనులందఱు దుఃఖములేని వారలగుదురుగాకయనిపూజ్యుఁడైనవసిష్ఠమహర్షిని స్తోత్రముజేసిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తో మహాతేజా శ్శమం చక్రే మహాతపాః

టీక॥మహాతపాః=అధికమైనతపముగలవాఁడును; మహాతేజాః=అధికమైన తేజస్సుగలవాఁడునగు వసిష్ఠుఁడు; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తః=చె

ప్పఁబడినవాఁడగుచు; శమం=కోప శాంతిని;చక్రే=చేసెను.

అధికతపమును తేజస్సునుగలవ సిష్ఠుఁడు. మునులచేనిట్లుఁబ్రార్థింపఁబడికోపశమనముఁజేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశ్వామిత్రోపి నిక్కృతో వినిశ్వస్యేద మబ్రవీత్. ౨౨

టీక॥ విశ్వామిత్రోపి=విశ్వామిత్రుఁడును; నిక్కృతః=తిరస్కరింపఁబడినవాఁడగుచు;వినిశ్వస్య=నిట్టూర్పువిడిచి;ఇదం=దీన్ని; అబ్రవీత్=పలికెను.

పరాభవ మొందిన విశ్వామిత్రుఁడును,నిట్టూర్పునిగుడించియీమాటఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ధిగ్బలం క్షత్రియబలం బ్రహ్మతేజోబలం బలమ్
ఏకేన బ్రహ్మదండేన సర్వాస్త్రాణి హతాని మె. ౨౩

టీక॥క్షత్రియబలం,క్షత్రియ=క్షత్రసంబంధియగు; బలం= బలము; ధిక్=నిందింపఁదగినబలము; బ్రహ్మతేజోబలం, బహ్మ= బ్రాహ్మణ్యరూపమైన;తేజః=తేజస్సుయొక్క; బలం=బల మే;బలం=ప్రశస్తమయిన బలము;ఏకేన=ఒకటైన; బ్రహ్మదండేన=బ్రహ్మదండముచేత; మె=నాయొక్క;సర్వాస్త్రాణి=బ్రహ్మాస్త్రముదక్కఁదక్కిన యస్త్రములన్నియు;హతాని=కొట్టువడినవి.

క్షత్రియబలమునిందింపదగిన బలముబ్రాహ్మణ్యరూపమగు తేజోబలమె, మిక్కిలియుశ్రేష్ఠమయినబలము,ఇప్పుడొకబ్రహ్మదండముచే నాయొక్కబ్రహ్మాస్త్ర వ్యతిరిక్తంబులగునన్నియస్త్రములునుం గొట్టువడినవని,విశ్వామిత్రుండు సెప్పెను.

అని,తాత్పర్యము.

తదే తత్సమవేక్ష్యాహం ప్రసన్నేంద్రియమానసః

తపోమహ త్సమాస్థాస్యే యద్వై బ్రహ్మత్వకారణమ్. ౨౪

టీక॥ తదేతత్=ఆయీరెంటిని; సమవేక్ష్య=చూచి; ప్రసన్నేంద్రియమానసః, ప్రసన్న=శాంతమైన, ఇంద్రియమానసః= ఇంద్రియములుమనస్సునుగల; అహం=నేను; యత్= ఏది; బ్రహ్మత్వకారణం = బ్రాహ్మణ్యాపాదకమైనదో; తత్ (అధ్యాహృతము)=ఆ; మహత్=గొప్పదైన; తపః=తపస్సును; సమాస్థాస్యే= అవలంబించెదను.

ఈరెండుబలములకుంగల మెచ్చుతగ్గులంజూచి విడువంబడినక్షుత్రరోషముగల నేను ముందు బ్రాహ్మణ్యాపాదకమైన తపమెద్దియో యట్టిగొప్పతపంబునవలంబించెదనని, విశ్వామిత్రుండుచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే,
షట్పంచాశస్సర్గః

ఇతి, స్పష్టార్థము.

ఇతి, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండషట్పంచాశసర్గటీక, ముగిసినది.

౫౭

సప్తపంచాశసర్గప్రారంభః.

తత స్సంత ప్తహృదయ స్మ్సర న్నిగ్రహ మాత్మనః
వినిశ్శ్వస్య వినిశ్శ్వస్య కృతవైరో మహాత్మనా. ౧
స దక్షిణాం దిశం గత్వా మహిష్యా సహ రాఘవ
తతాప పరమం ఘోరం విశ్వామిత్రో మహా త్తపః. ౨

టీక॥ రాఘవ=రఘువంశమునం దుఁబుట్టినరాముఁడా! తతః=పిమ్మట; సంతప్తహృదయః,సంతప్త=అధికముగఁ దపింపఁ బడుచున్న, హృదయః= మనంబుగలవాఁడును, ఆత్మనః = మనస్సుయొక్క; నిగ్రహం =నిరోధమును; స్మరన్=స్మరించుచున్నవాఁడును;మహాత్మనా=మహాప్రభావముగలవసిష్ఠునితో;కృతవైరః=చేయఁబడినవిరోధముగలవాఁడునగు;సః=ఆ;విశ్వామిత్రః=విశ్వామిత్రుఁడు;వినిశ్శ్వస్యవినిశ్శ్వస్వ = నిట్టూర్పువిడిచినిట్టూర్పువిడిచి;మహిష్యాసహ=భార్యతోఁగూడ;దక్షిణాం=శరావతీనదికి దక్షిణమైన; దిశం=దిక్కును; గత్వా=పొంది;ఘోరం=కఠినమైన; మహాత్తపః= అధికంబగుతపమును;పరమం= ఉత్కృష్టమగునట్లు; తతాప=తపించెను,(చేసెననుట.)

రాముఁడా ! అటువెనుక సంతాపమొందిన మనంబుతో మనోనిగ్రహముసేయవలయునను తలంపు గలిగిమహానుభావుండగువసిష్ఠునితో ద్వేషించియున్నయావిశ్వామిత్రుఁడు,మాటిమాటికినిట్టూర్పులు విడుచుచుభార్యతోఁగూడశరావతీనదిదక్షిణపుదిక్కు నాశ్రయించికఠినంబగు,గొప్పతపస్సును, సర్వోత్కృష్టమగునట్లొనర్చెను.అని తాత్పర్యము.

ఫలమూలాశనో దాంత శ్చకార సుమహా త్తపః

టీక ॥ సః=(అధ్యాహృతము)ఆవిశ్వామిత్రుఁడు; ఫలమూలాశనః,

ఫల=ఫలములు, మూల=గడ్డలు, అశనః=ఆహారముగాఁగలవాఁడగుచు; దాంతః= ఇంద్రియనిగ్రహముగలవాఁడై; మహత్తపః=శ్రేష్ఠమగుతపమును; చకార=చేసెను.

మఱియు నావిశ్వామిత్రుఁడు ఫలమూలంబులాహారముగాఁగైకొని నియమముతోనుత్తమంబగుతపంబు సల్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

{ఈయర్ధశ్లోకము గోవిందరాజులు లెక్కింపకుండినను మహేశతీర్థులు వ్యాఖ్యానించినందునటీకించఁబడెను.}

అథాస్య జజ్ఞిరే పుత్రా స్సత్య ధర్మపరాయణాః
హవిష్యందో మధుష్యందో దృఢనేత్రో మహారథః. ౩

టీక॥ అథ=పిమ్మట; అస్య=ఈవిశ్వామిత్రునకు; సత్యధర్మపరాయణాః, సత్య=సత్యమందును; ధర్మ= ధర్మమందును; పరాయణాః=ఆసక్తులగు; హవిష్యందః=హవిష్యందుఁడు; మధుష్యందః=మధుష్యందుఁడు; దృఢనేత్రః=దృఢనేత్రుఁడు; మహారథః=మహారథుఁడు (ఈనామంబులుగల); పుత్రాః=కొడుకులు; జజ్ఞిరే=కలిగిరి.

పిమ్మట, నీవిశ్వామిత్రునకు సత్యవంతులును, ధార్మికులునగు, హవిష్యందుఁడు, మధుష్యందుఁడు, దృఢనేత్రుఁడు, మహారథుఁడు, అనుపేళ్లుగలకొడుకులు జనించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

పూర్ణే వర్షసహస్రేతు బ్రహ్మా లోక పితామహః
అబ్రవీ న్మధురం వాక్యం విశ్వామిత్రం తపోధనమ్. ౪

టీక॥ వర్షసహస్రే=వేయిసంవత్సరములు; పూర్ణే=నిండగానే; లోకపితామహః, లోక=లోకములకన్నిటికి, పితామహః=తాతయైన; బ్రహ్మా = బ్రహ్మదేవుఁడు; ఆగత్య=(అధ్యాహృతము)వచ్చి ; తపోధనం=తపస్సేధనముగాగల; విశ్వామిత్రం= విశ్వామిత్రునిఁగూర్చి; మధురం=చెవులకింపైన; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అట్లుదపంబు సేయుచుండ వెయ్యిసంవత్సరములు నిండగానే సకలలోకపితామహుండగుబ్రహ్మదేవుండు వచ్చితపమే ధనముగాఁగల యావిశ్వామిత్రునిం గూర్చిమధురంబగుమాటఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

జితా రాజర్షిలోకా స్తే తపసా కుశికాత్మజ
అనేన తపసా త్వాంతు రాజర్షి రితి విద్మహే. ౫

టీక ॥ కుశికాత్మజ= కుశికపుత్రుండవగువిశ్వామిత్రుఁడా! తే= నీయొక్క; తపసా= తపస్సుచేత; రాజర్షిలోకాః = రాజులు ఋషులునగుజనులు; జితాః= జయింపఁబడిరి; అనేన=ఈనీచేఁజేయఁబడిన; తపసాతు= తపస్సుచేతనే; త్వాం=నిన్ను; రాజర్షిః=రాజుఋషివి; ఇతి=అని; విద్మహే = (అస్మ నే పదమార్షము) ఎఱింగితిమి.

విశ్వామిత్రుఁడా! నీతపస్సుచే రాజర్షిలోకంబులు జయింపఁబడినవి నీవొనరించినయీతపముచేత, నిన్నిపుడు, రాజర్షివనితలంచెదమని బ్రహ్మదేవుండు, విశ్వామిత్రునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వా మహాతేజా జగామ సహ దైవతైః
త్రివిష్టపం బ్రహ్మలోకం లోకానాం పరమేశ్వరః. ౬

టీక ॥ లోకానాం=లోకములకు; పరమేశ్వరః=ముఖ్యప్రభువగు; మహాతేజాః= అధికతేజస్సుగలబ్రహ్మదేవుఁడు;ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా= పలికి; దైవతైస్సహ= దేవతలతోఁగూడ; త్రివిష్టపం=స్వర్గమును;గత్వా(అధ్యాహృతము)= పొంది; తదను(అధ్యాహృతము)= ఆపిమ్మట; బ్రహ్మలోకం= స్వలోకమునుఁగూర్చి; జగామ=పోయెను.

సకలలోకములకుఁ బ్రభువును, మహాతేజుండునగు బ్రహ్మదేవుఁడిట్లు పలికి, దేవతలతోడంగూడి స్వర్గమునకు వెళ్లి, యాపిమ్మటం దనసదగు బ్రహ్మలోకముంగూర్చి వెళ్లెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశ్వామిత్రోపి తచ్ఛ్రుత్వా హ్రియా కించి దవాఙ్ముఖః
దుఃఖేన మహతాఽవిష్ట స్సమన్యు రిద మబ్రవీత్. ౭

టీక॥ విశ్వామిత్రోపి=విశ్వామిత్రుఁడును; తత్=ఆమాటను; శ్రుత్వా=విని; హ్రియా=సిగ్గుచేత; కించిత్=కొంచెము; అవాఙ్ముఖః=వంచఁబడినముఖముగలవాఁడై; మహతా=అధికమయిన; దుఃఖేన=వ్యసనముచే; ఆవిష్టః=ఆక్రమింపఁబడినవాఁడై; సమన్యుః=దైన్యముతోఁ గూడినవాఁడగుచు; ఇదం=దీన్ని; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

విశ్వామిత్రుఁడునామాటవినిలజ్జచేఁ గొంచముదలవంచికొని మహాదుఃఖముతోఁగూడి దైన్యమునొందినవాఁడగుచునీమాటఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తపశ్చ సుమహ త్తప్తం రాజర్షి రితి మాంవిదుః
దేవా స్సర్షిగణా స్సర్వే నాస్తి మన్యే తపఃఫలమ్. ౮

టీక॥ సుమహత్=మిక్కిలియధికమైన; తపశ్చ=తపమును; తప్తం=తపింపఁబడెను; (చేయఁబడెననుట) సర్షిగణాః=ఋషిసమూహములతోఁగూడిన; దేవాః=దేవతలు; సర్వే=అందరు; మాం=నన్ను; రాజర్షిః=రాజు ఋషియు; ఇతి=అని; విదుః=ఎఱింగిరి; తపఃఫలం=తపస్సునకుసరియైనఫలము; నాస్తి=లేదు; ఇతి=(అధ్యాహృతము) అని; మన్యే=తలఁచెదను, అనిముందఱికన్వయము.

గొప్పతపస్సు జేసితిని ఋషిగణములతోఁగూడినదేవతలందఱునన్ను రాజర్షియనిరి నాతపస్సునకిదిసరియైనఫలముకాదని తలంచెదననివిశ్వా

మిత్రుఁడు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతినిశ్చిత్య మనసా భూయఏవ మహాతపాః
తపశ్చకార కాకుత్థ్స పరమం పరమాత్మవాన్. ౯

టీక॥ కాకుత్థ్స=రామఁడా! మహాతపాః=పూజ్యమైనతపస్సుగల; పరమాత్మవాన్ = అతిశయమగు యత్నముగల విశ్వామిత్రుఁడు; ఇతి=ఇట్లు; మనసా=మనస్సుచేత; నిశ్చిత్య=స్థిరపఱచికొని; భూయఏవ=తిరిగియు; పరమం=మునుపటికన్న నెక్కువయగు; తపః=తపస్సును; చకార=చేసెను.

రాముఁడా! మహాతపుండును మహాయత్నముగలవాఁడునగు విశ్వామిత్రుఁడిట్లు మనంబున నిశ్చయించి మున్నుతాఁజేసియున్న తపమునకంటె నెక్కుడగుతపమొనర్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మిన్నేవ కాలేతు సత్యవాదీ జితేంద్రియః
త్రిశంకురితి విఖ్యాత ఇక్ష్వాకు కులవర్ధనః. ౧౦

టీక॥ఏతస్మిన్=ఈ; కాలఏవ=సమయమందే; (తు అనునది పాదపూరణార్థము) సత్యవాదీ= సత్యముబలుకువాఁడును; జితేంద్రియః=ఇంద్రియనిగ్రహముగలవాఁడును; ఇక్ష్వాకుకులవర్ధనః,ఇక్ష్వాకు= ఇక్ష్వాకు మహారాజుయొక్క, కులవర్ధనః=కులదీపకుఁడును; త్రిశంకుః=త్రిశంకువు; ఇతి=అని; విఖ్యాతః=ప్రసిద్ధుఁడు; యః(అధ్యాహృతము)=ఎవఁడు; అభూత్=(అధ్యాహృతము) ఉండెనో.

ఈసమయమందే సత్యవంతుఁడును జితేంద్రియుండును నిక్ష్వాకువంశవర్ధనుఁడునగు త్రిశంకువను ప్రసిద్ధుఁడెవఁడుండెనో. అని, తాత్పర్యము.

తస్య బుద్ధి స్సముత్పన్నా యజేయ మితి రాఘవ
గచ్ఛేయం సశరీరేణ దేవానాం పరమాం గతిమ్. ౧౧

టీక॥ రాఘవ = రాముఁడా! దేవానాం = దేవతలకు; పరమాం = ఉత్కృష్టమైన; గతిం = స్థానమయిన స్వర్గమును; సశరీరేణ = శరీరముతోఁ గూడిన; ఆత్మనా = (అధ్యాహృతము) నాచేతను; గచ్ఛేయం = పొందఁ వలయును; యజేయం = యజ్ఞము చేయవలయును; ఇతి = అని; తస్య = ఆత్రిశంకువునకు; బుద్ధిః = జ్ఞానము; సముత్పన్నా = పుట్టెను.

ఓ రాముఁడా ! దేవతాయోగ్యమయిన స్వర్గము, నీనాశరీరముతోఁ బొందవలెను, అందుకను వైనయాగము చేయవలెను, అని యాత్రిశంకువునకుఁదలంపు గలిగెను. అని, తాత్పర్యము.

సవసిష్ఠం సమాహూయ కథయామాస చింతితమ్
అశక్య మితి చాప్యుక్తో వసిష్ఠేన మహాత్మనా. ౧౨

టీక॥ సః = ఆత్రిశంకుమహారాజు; వసిష్ఠం = వసిష్ఠమహర్షిని; సమాహూయ = పలువించి; చింతితం = శరీరముతో స్వర్గముం జేరుటకనువయిన యజ్ఞము చేయుటను; కథయామాస = చెప్పెను; మహాత్మనా = మహాప్రభావుండగు; వసిష్ఠేన = వసిష్ఠమహర్షిచేత; అశక్యం = అట్టి యజ్ఞము జేయుట కలవిగాదు; ఇతి = అని; ఉక్తోపిచ = చెప్పఁబడినవాఁడునయ్యెను.

ఆ త్రిశంకుమహారాజు వసిష్ఠమహర్షిని రావించి శరీరముతో స్వర్గముఁ జేరుటకనువైన యజ్ఞము చేయుటనుఁ జెప్పిమహాను భావుఁడగు నా వసిష్ఠునిచే నట్టి యజ్ఞము జేయుటనీకశక్యమనియుం జెప్పఁబడినవాఁడాయెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రత్యాఖ్యాతో వసిష్ఠేన స యయౌ దక్షిణాం దిశమ్
తత స్తత్కర్మసిద్ధ్యర్థం పుత్రాం స్తస్య గతో నృపః. ౧౩

టీక॥ వసిష్ఠేన = వసిష్ఠమహామునిచేత; ప్రత్యాఖ్యాతః = నిరాకరింపఁ

బడినః;సః = ఆత్రిశంకువు; దక్షిణాం=దక్షిణపుదైన;దిశం=దిక్కునుగూర్చి;యయౌ=వెళ్లెను;తతః=పిమ్మట;నృపః= త్రిశంకువు;తత్కర్మసిద్ధ్యర్థం, తత్ =ఆ,కర్మ=సశరీరస్వర్గసాధనకర్మముయొక్క, సిద్ధ్యర్థం= సిద్ధించుటకొఱకు;తస్య= ఆవసిష్ఠమహామునియొక్క;పుత్రాన్ = కొమరులను; గతః= పొందెను.

వసిష్ఠమహర్షిచేత నిరాకరింపఁబడిన నాత్రిశంకువుదక్షిణదిక్కునకువెళ్లిపిమ్మటనాయజ్ఞకర్మ సిద్ధికొఱకువసిష్ఠమహాముని కొడుకులం బొందెను.అని, తాత్పర్యము.

వాసిష్ఠా దీర్ఘతపస స్తపో యత్రహి తేపిరే
త్రిశంకు స్సుమహాతేజా శ్శతం పరమ భాస్వరమ్. ౧౪
వసిష్ఠ పుత్రాన్ దదృశే తప్యమానాన్ యశస్వినః

టీక॥దీర్ఘతపసః=ఎక్కుడుతపముగల;వాసిష్ఠాః= వసిష్ఠునికొమారులు;యత్ర=ఎచ్చోటను; తపః= తపస్సును; తేపిరే=తపించుచున్నారో;("హి" అనునది పాదపూరణార్థము) తత్రగత్వా=(అధ్యాహృతము)అచ్చోటును బొంది; సుమహాతేజాః = అధికమయినపరాక్రమముగల; త్రిశంకుః= త్రిశంకుమహారాజు;పరమభాస్వరం=మిగులఁబ్రకాశించుచున్న; శతం=నూర్వురైన; (బహ్వర్థమందుశతమనినిపాతమగుట వలన సామానాధికరణ్యముగలదు) యశస్వినః= కీర్తివంతులగు;తప్యమానాన్=తపముఁజేయుచున్న; వసిష్ఠపుత్రాన్=వసిష్ఠునికొమారులను;దదృశే=చూచెను.

అధికమైన పరాక్రమముగలత్రిశంకుమహారాజు దీర్ఘతపస్సుగల వసిష్ఠపుత్రులెచ్చోటఁదపముజేయుచుండిరోయచ్చోటకి వెళ్లిమిక్కిలిఁబ్రకాశించుచుఁగీర్తిమంతులై తపంబొనర్చుచున్నవసిష్ఠపుత్రుల నూర్వురంజూచెను.అని,తాత్పర్యము.

సోభిగమ్య మహాత్మాన స్సర్వానేవ గురో స్సుతాన్. ౧౫

అభివాద్యానుపూర్వ్యేణ హ్రియా కించి దవాఙ్ముఖః
అబ్రవీ త్సుమహాభాగాన్ సర్వానేవ కృతాంజలిః. ౧౬

టీక॥ సః=ఆత్రిశంకుమహారాజు; మహాత్మానః (మహాత్మనః)= పూజ్యులైన; గురోః=గురువగువసిష్ఠమహామునియొక్క; సుతాన్=కొడుకులను; సర్వాన్ ఏవ=అందఱను; అభిగమ్య=పొంది; హ్రియా=సిగ్గుచేత; కించిత్ = కొంచము, అవాఙ్ముఖః= వంపఁబడినముఖముగలవాఁడగుచు; ఆనుపూర్వ్యేణ=వరుసగా; అభివాద్య = ప్రణమిల్లి; కృతాంజలిః = చేయఁబడినచేమోడ్పులుగలవాఁడగుచు; సుమహాభాగాన్=మిగులశ్రేష్ఠులగు; సర్వానేవ= అందరంగూర్చి; అబ్రవీత్ =పలికెను.

ఆత్రిశంకుమహారాజు పూజ్యులగుగురుపుత్రులనందరంగనుంగొనివసిష్ఠమహామునియొక్కనిరాకరణమువల్లఁగలిగినసిగ్గుచేఁగొంచముఁగఁదలవంచికొనిజ్యేష్ఠానుక్రమముందప్పకనమస్కరించిచేమోడ్పుగలవాఁడగుచుమహానుభావులగు వసిష్ఠపుత్రులనందరంగూర్చిపలికెను.

అని, తాత్పర్యము.

శరణం వః ప్రపద్యే హం శరణ్యాన్ శరణాగతః
ప్రత్యాఖ్యాతో స్మి భద్రం వో వసిష్ఠేన మహాత్మనా. ౧౭

టీక॥ శరణాగతః; శరణ=రక్షిత్రపేక్షచేత, ఆగతః=వచ్చిన; అహం=నేను; శరణ్యాన్=రక్షించుటయందుసమర్థులగు; వః= మిమ్ము; శరణం= రక్షించువారలుఁగా; ప్రపద్యే=పొందుచున్నాఁడను; వః=మీకు; భద్రం=మంగళము; మహాత్మనా=మహాప్రభావుండగు; వసిష్ఠేన=వసిష్ఠమహామునిచేత; ప్రత్యాఖ్యాతః = నిరాకరింపఁబడినవాఁడను; అస్మి=అగుచున్నాఁడను.

రక్షకులనపేక్షించివచ్చిన నేను రక్షణసమర్థులగుమిమ్ము రక్షకులుగాఁబొందుచున్నాఁడనుమీకుమంగ

శమగుఁగాక మహానుభావుండగు వసిష్ఠ మహర్షిచేనిరాకరింపఁబడితి నని, త్రిశంకువుజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యష్టుకామో మహాయజ్ఞం తదనుజ్ఞాతు మర్హథ
గురుపుత్రా నహంసర్వా న్నమస్కృత్య ప్రసాదయే. ౧౮

టీక॥మహాయజ్ఞం=గొప్పక్రతువును; యష్టుకామః = చేయవలయునని యిచ్ఛగలవాఁడను; తత్= ఆ యజ్ఞానుష్ఠానమును; అనుజ్ఞాతుం= అనుగ్రహించుటకు; యూయం=(అధ్యాహృతము)మీరు; అర్హథ=తగుదురు; అహం=నేను; సర్వాన్ = సమస్తులైన;గురుపుత్రాన్=గురుపుత్రులను; నమస్కృత్య=నమస్కారముచేసి; ప్రసాదయె = ప్రసన్నులుగఁజేసికొనుచున్నాఁడను.

గొప్పయజ్ఞముచేయఁగోరికగలవాఁడ నట్టియజ్ఞానుష్ఠానమను గ్రహించుటకుమీరుందగియున్నారునేగురుపుత్రులనందఱనమస్కరించిప్రసన్నులుకావలయునని ప్రార్థించుచున్నాఁడను.అని, తాత్పర్యము.

శిరసా ప్రణతో యాచె బ్రాహ్మణాన్ తపసిస్థితాన్
తే మాం భవంత స్సిద్ధ్యర్థం యాజయంతు సమాహితాః.౧౯
సశరీరో యథాఽహం హి దేవలోక మవాప్నుయామ్

టీక॥తపసి = తపమందు; స్థితాన్=ఉన్నట్టి;బ్రాహ్మణాన్=బ్రహ్మవేత్తలైన;వః=మిమ్ము;శిరసా= తలచేత; ప్రణతః=నమస్కరించినవాఁడనగుచు; యాచే=యాచించెదను;అహం=నేను; యథా=ఎట్లు; సశరీరః= శరీరముతోఁగూడినవాఁడనగుచు; దేవలోకం=స్వర్గమును;అవాప్నుయాంహి=పొందగలనో; తథా(అధ్యాహృతము)= అట్లు; తే=ప్రసిద్ధులగు; భవంతః=మీరు; సమాహితాః= అవహితులై; సిద్ధ్యర్థం=ఇష్టముసిద్ధించుట కొఱకు;మాం=నన్ను; యాజయంతు=

యాజింపఁజేయుదురు గాక.

తపోనిష్ఠులును బ్రహ్మవేత్తలు నగు మిమ్ము శిరంబుచే నమస్కరించియాచించెదను, నేనెట్లు శరీరముతోఁ గూడ స్వర్గ లోకముం బొందఁగలనో, యట్లుప్రసిద్ధులగు మీరలు సావధానచిత్తులరై నాయిష్టమును సిద్ధించునట్లు నన్ను యాజింపఁజేయుఁడనియాత్రిశంకుమహారాజుఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రత్యాఖ్యాతో వసిష్ఠేన గతి మన్యాం తపోధనాః. ౨౦
గురుపుత్రా న్వృతే సర్వా న్నాహం పశ్యామి కాం చన

టీక॥ తపోధనాః = తపమేధనముగాఁగలగురుపుత్రులారా ; వసిష్ఠేన = వసిష్ఠమహామునిచేత ; ప్రత్యాఖ్యాతః = నిరాకృతుఁడనైన ; అహం = నేను ; సర్వాన్ = సమస్తులగు ; గురుపుత్రాన్ = గురువుయొక్క కుమారులను ; ఋతే = వినాయించి ; అన్యాం = వేరైన ; కాంచనగతిం = ఏయొక్క యాజనోపాయమును ; నపశ్యామి = చూడలేను.

తపోవంతులగు గురుపుత్రులారా! వసిష్ఠమహర్షిచే నిరాకృతుఁడనైననేను, గురుపుత్రులయినమిమ్ముందక్క యజ్ఞసాధనోపాయము మఱియొక గతి యున్నట్టు చూడలేనని త్రిశంకువు సెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇక్ష్వాకూణాం హి సర్వేషాం పురోధాః పరమా గతిః. ౨౧
పురోధస స్తు విద్వాంస స్తారయంతి సదా నృపాన్

టీక॥ ఇక్ష్వాకూణాం = ఇక్ష్వాకువంశజులగు ; సర్వేషాం = రాజులకందఱకును ; పురోధాః = పురోహితుఁడగువసిష్ఠుఁడు ; పరమా = ముఖ్యమైన ; గతిహి = తారకము గదా ? విద్వాంసః = పండితులగు ; పురోధసస్తు = పురోహితులును ; సదా = ఎల్లప్పుడు ; నృపాన్ = రా

జులను; తారయంతి= తరింపఁజేయుచున్నారు.

వేత్తలగు పురోహితులు సర్వకాలములయందు రాజులనుఁదరింపఁజేయుచున్నారు ఇక్ష్వాకువంశపురాజులకందఱకును బురోహితుండగు వసిష్ఠమహర్షియె ముఖ్యతారకముగదా ! యనిత్రిశంకువుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్మా దనంతరం సర్వే భవంతో దైవతం మమ. ౨౨

టీక॥ తస్మాత్ = ఆవసిష్ఠునికంటె; అనంతరం=పిమ్మట; భవంతః= మీరు; సర్వే=అందఱును; మమ=నాకు; దైవతం=దైవములు.

సర్వరక్షకుఁడగు వసిష్ఠునికి వెనుకనాకుగురుపుత్రులగు మీరందరు దరింపఁ జేయ వలసినదైవములుగదా ! యనిత్రిశంకువుచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే,

సప్తపంచాశస్సర్గః.

ఇతి, స్పష్టార్థము.

ఇతి, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ సప్తపంచాశసర్గ టీక, ముగిసినది.

శ్రీ

అష్టపంచాశసర్గ ప్రారంభః.

తత స్త్రిశంకో ర్వచనం శ్రుత్వా క్రోధ సమన్వితమ్
ఋషిపుత్రశతం రామ రాజాన మిద మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ రామ=రాముఁడా! త్రిశంకోః=త్రిశంకుమహారాజుయొక్క; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; తతః=పిమ్మట; క్రోధసమన్వితం=కోపముతోఁ గూడుకొని యున్న; ఋషిపుత్రశతం, ఋషిపుత్ర=ఋషియగు వసిష్ఠముని కొడుకులయొక్క; శతం=నూరు; రాజానం=రాజైన త్రిశంకునుంగూర్చి; ఇదం=ఈ మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

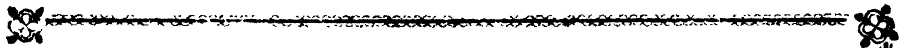
రాముఁడా! త్రిశంకుండు చెప్పినమాటవిని, పిమ్మట, కోపము నొందిన యావసిష్ఠమహామునియొక్క కొడుకులందఱు నారాజునుఁ గూర్చి యీమాటఁ జెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రత్యాఖ్యాతో హి దుర్బుద్ధే గురుణా సత్యవాదినా
తం కథంసమతిక్రమ్య శాఖాంతర ముపేయివాన్. ౨

టీక॥ దుర్బుద్ధే=చెడ్డతలంపుగల త్రిశంకుఁడా! సత్యవాదినా=తథ్యముపలుకుచున్నట్టి; గురుణా=గురువగువసిష్ఠమహర్షిచేత; ప్రత్యాఖ్యాతః హి=నిరాకరింపఁబడితివిగదా; తం=ఆయనను; సమతిక్రమ్య=విడిచిపెట్టి; శాఖాంతరం=ఆశ్రయాంతరమును; కథం=ఎట్లు; ఉపేయివాన్=అవలంబించిన వాఁడవు; అసి (అధ్యాహృతము)=ఐతివి.

దుర్మార్గుఁడవగు త్రిశంకుఁడా! కల్పాంతర వృత్తాంత పరిజ్ఞాత గావునయథార్థముఁ జెప్పిన గురువువలననిరాకరింపఁబడితివి సరిగదా? పిమ్మటనాయననువిడిచి యాశ్రయాంతరమునెందు కవలం

బించితివి, అని, తాత్పర్యము.

ఇక్ష్వాకూణాం హి సర్వేషాం పురోధాః పరమో గురుః
నచాతిక్రమితుంశక్యం వచనం సత్యవాదినః. ౩

టీక॥ ఇక్ష్వాకూణాం=ఇక్ష్వాకు వంశజు లయిన ; సర్వేషాం = అందఱకును; పురోధాః=పురోహితుఁడగు వసిష్ఠ మహాముని ; పరమః=ఎక్కుడైన; గురుః=ఆచార్యుఁడు; సత్యవాదినః, సత్య = యథార్థమును, వాదినః=పలుకుచున్నయావసిష్ఠునియొక్క; వచనం=మాట; అతిక్రమితుంచ = దాటుటకును; శక్యం=సాధ్యమైనది; న=కాదు.

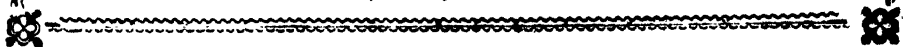
ఇక్ష్వాకువంశము రాజులకందఱకును బురోహితుఁడగు వసిష్ఠుండు పరమాచార్యుఁడు, సత్యవంతుఁడగు నాయన చెప్పినమాటయతిక్రమింప నలవి గానిదియని చెప్పెను, అని, తాత్పర్యము.

అశక్య మితిచోవాచ వసిష్ఠో భగవా నృషిః
తంవయం వై సమాహర్తుం క్రతుంశక్తాః కథంతవ. ౪

టీక॥ భగవాక్=మాహాత్మ్యము గలవాఁడును; ఋషిః=ఋషి యునగు; వసిష్ఠః=వసిష్ఠుఁడు; యం = (అధ్యాహృతము)ఏజన్నమును; అశక్యం=చేయనలవి గానిది; ఇతిచ=అనియును; ఉవాచ=పలికెనో; తవ=నీయొక్క; తం= అటువంటి; క్రతుం=జన్నమును; వయం=మేము; ('వై' అనునది పాదపూరణార్థము) సమాహర్తుం=చేయించుటకు; కథం=ఎట్లు; శక్తాః=సమర్థులము.

మాహాత్మ్యముగల ఋషియగు వసిష్ఠుండే యజ్ఞమును జేయుటకశక్యంబని చెప్పెనో నీయొక్కయాక్రతువును జేయించుటకు మేమెట్లు సమర్థులమగుదుమని చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

బాలిశ స్త్వం నరశ్రేష్ఠ గమ్యతాం స్వపురం పునః
యాజనే భగవాం చ్ఛక్త స్త్రైలోక్యస్యాపి పార్థివ. ౫

టీక॥ నరశ్రేష్ఠ=మనుష్యులలోనుత్తముండవగు రాజా; త్వం = నీవు; బాలిశః = మూర్ఖుఁడవు; పునః = మఱల; స్వపురం=నీయొక్క పట్టణము; గమ్యతాం=పొందఁబడు గాక; పార్థివ=రాజా; త్రైలోక్యస్యాపి, (త్రిష్వపిలోకేషు) = ముల్లోకముల యందును; యాజనే = యజ్ఞములు జేయించుటయందు; భగవాన్ = మాహాత్మ్యముగలవసిష్ఠుఁడు; శక్తః=సమర్థుఁడైయున్నవాఁడు.

రాజా మూర్ఖుఁడవు గనున్నావు మఱలనీవు నీపట్టణమునకు వెళ్లుము మాహాత్మ్యముగలవసిష్ఠమహాముని మూడులోకములయందును యాగములు జేయించుటకు సామర్థ్యము గలవాఁడని చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

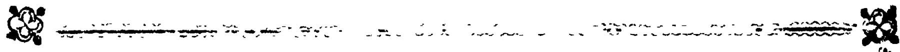
అవమానంచ తత్కర్తుం తస్య శక్ష్యామహే కథమ్

టీక॥ తత్ =అసాధ్యమైనయా యజ్ఞమును; తస్య=ఆవసిష్ఠమహాముని కి; అవమానంచ=తిరస్కారమును; కర్తుం=చేయుటకు; వయం=(అధ్యాహృతము) మేము; కథం=ఎట్లు; శక్ష్యామహే=సమర్థులమగుదుము

సాధింపశక్యము గాని యజ్ఞమును నావసిష్ఠమహామునికవమానమునుం జేయుటకు మేమెట్లు సమర్థులమగుదుము. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం తద్వచనం శ్రుత్వా క్రోధపర్యాకులాక్షరమ్. ౬
స రాజా పునరేవై తా నిదం వచన మబ్రవీత్

టీక॥ సః=ఆ; రాజా=త్రిశంకుమహారాజు; క్రోధపర్యాకులాక్షరం,

క్రోధ=కోపముచేత, పర్యాకుల=కలుషమగు, అక్షరం=వర్ణములు గల; తేషాం=ఆవసిష్ఠపుత్రులయొక్క; తత్=ఆ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; పునరేవ=తిరిగియును; ఏతాన్=ఈవసిష్ఠపుత్రులంగూర్చి; ఇదం=చెప్పఁబోవుప్రకారమైన; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

త్రిశంకుమహారాజు, కోపముతో మేళనమైయుండు నక్షరములు గల యావసిష్ఠపుత్రులయొక్క యామాటవిని వీరలంగూర్చి యిల నీమాటఁ జెప్పెను అని తాత్పర్యము.

ప్రత్యాఖ్యాతోస్మి గురుణా గురుపుత్రై స్తథైవచ. ౭
అన్యాం గతిం గమిష్యామి స్వస్తి వోస్తు తపోధనాః

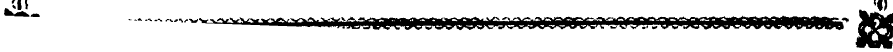
టీక॥ తపోధనాః=తపమేధనముగాఁగలవసిష్ఠపుత్రులారా! గురుణా=గురువగువసిష్ఠునిచేత; ప్రత్యాఖ్యాతః = నిరాకరింపఁబడినవాఁడను; అస్మి=ఐతిని; తథైవ=ఆలాగుననే; గురుపుత్రైః=గురుపుత్రులరగుమీచేతను; ప్రత్యాఖ్యాతః అస్మి(అధ్యాహృతము)=నిరాకరింపఁబడినవాఁడనైతిని; వః=మీకు; స్వస్తి=మంగళము; అస్తు=అగుగాక. అహం=(అధ్యాహృతము) నేను; అన్యాం=మఱియొక; గతిం=యాజకుని; గమిష్యామి=పొందగలను.(అనిచెప్పెనని పూర్వక్రియతోనన్వయము).

తపోధనులగు వసిష్ఠపుత్రులారా! నాగురువుచేతనట్లెగురుపుత్రులరగుమీచేతం బ్రత్యాఖ్యాతుండనైతిని మీకు మంగళమగు గాక నేను మఱియొకయాజకునింబొందెదను అని, త్రిశంకువు చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఋషిపుత్రా స్తు తచ్ఛ్రుత్వా వాక్యం ఘోరాభి సంహితమ్. ౮
శేపుః పరమసంక్రుద్ధా శ్చండాలత్వం గమిష్యసి

టీక॥ ఋషిపుత్రాః తు=వసిష్ఠమహామునికొడుకులును; ఘోరాభి

సంహితం, ఘోర=ఘోరమగు, అభిసంహితం= అభిప్రాయముతోఁ గూడియున్న; తత్=ఆ; వాక్యం=పలుకును; శ్రుత్వా=విని; పరమక్రుద్ధాః=అతిశయమగు కోపముగలవారగుచు; చండాలత్వం=చండాలభావమును; గమిష్యసి=పొందఁగలవు; ఇతి=(అధ్యాహృతము) అని; శేపుః=శపించిరి.

అప్పుఁడావసిష్ఠమహామునికొడుకులు సాత్త్వికులగుచుండియు [illegible] ష్మాపుత్రుండనగువసిష్ఠ నతిక్రమించి పురోహితాంతరాశ్రయణము చేసెదనననట్టి ఘోరాభిప్రాయయుక్తంబగు నాత్రిశంకునిమాటవిని పరమకోపనులగుచు చండాలుండవుగమ్మని, నాత్రిశంకువునకు, శాపంబిచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏవముక్త్వా మహాత్మానో వివిశుస్తే స్వమాశ్రమమ్. ౯

టీక॥ మహాత్మానః= మహాప్రభావముగల; తే=ఆవసిష్ఠునికొడుకులు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా=పలికి; స్వం=తమదైన; ఆశ్రమం=తపోవనమును; వివిశుః=ప్రవేశించిరి.

మహామహిమంబుగల నావసిష్ఠపుత్రులిట్లుశపించి తమ యాశ్రమముం జేరిరి. అని, తాత్పర్యము.

అథ రాత్ర్యాం వ్యతీతాయాం రాజా చండాలతాం గతః
నీలవస్త్రధరో నీలః పరుషో ధ్వస్తమూర్ధజః. ౧౦
చిత్యమాల్యానులేపశ్చ ఆయసాభరణోభవత్

టీక॥అథ=పిమ్మట; రాత్ర్యాం=ఆ రాత్రి; వ్యతీతాయాం=కడచిపోఁగానె; రాజా = త్రిశంకుమహారాజు; చండాలతాం= చండాలభావమును; గతః=పొందినవాఁడగుచు; నీలవస్త్రధరః, నీల = నల్లనైన, వస్త్ర=బట్టలను; ధరః=ధరించినవాఁడును; నీలః=నల్లనైనవాఁడును; పరుషః = బిరుసైనదేహముగలవాఁడును; ధ్వస్తమూర్ధజః, ధ్వస్త=కఱువలైన, మూర్ధజః=తలవెండ్రుకలుగలవాఁడును; చిత్యమాల్యానులే

పశ్చ, చిత్య = శ్మశానమందుగల, మాల్య=పూలదండలును, అనులేపశ్చ = బూడిదమైపూఁతయునుగలవాఁడును; ఆయసాభరణః, ఆయస=ఇనుముతోఁ జేయఁబడిన ; ఆభరణః= సొమ్ములుగలవాఁడును; అభవత్=ఆయెను.

పిమ్మటఁ దెల్లవారగానే యాత్రిశంకుమహారాజు, చండాలదేహము నొందినల్లని బట్టలుగట్టుకొని నల్లనివాఁడై బిరుసైనశరీరముగల్గి కుఱుచలగు తలవెంట్రుకలతో శ్మశానమందుండుపూలదండలుం గల్గియుం దలి బూడిదెను దేహమంతయుం బూసికొని యినుముతోఁ జేయంబడినసొమ్ములుగలవాఁడుగా నుండెను. (అనఁగా దొల్తరాజుధరించిన వస్తువులన్నియు నీరూపములుగలవిగానాయెననుట.)

అని, తాత్పర్యము.

> తం దృష్ట్వా మంత్రిణస్సర్వే త్యక్త్వా చండాలరూపిణమ్. ౧౧
> ప్రాద్రవన్ సహితా రామ పౌరా యే స్యానుగామినః

టీక॥ రామ=రాముఁడా! అస్య(ఇమం)= ఈరాజును; అనుగామినః= వెంబడించిపోయిన; పౌరాః=పురజనులు; యే=ఎవరో; తే=(అధ్యాహృతము)వారును; సర్వే=సమస్తులైన; మంత్రిణః=మంత్రులును; చండాలరూపిణం= చండాలరూపము నొందిన; తం=ఆత్రిశంకువును; దృష్ట్వా=చూచి; త్యక్త్వా=విడిచిపెట్టి; సహితాః = గుంపుఁగూడుకొని; ప్రాద్రవన్=పరుగెత్తిరి.

రాముఁడా! ఈరాజును వెంబడించివచ్చిన పురజనులునుమంత్రులును, అందరు చండాలరూపము నొందినయాత్రిశంకువునుజూచి త్యజించిగుంపుగూడిపఱుగెత్తిరి.

అని, తాత్పర్యము.

> ఏకోహి రాజా కాకుత్స్థ జగామ పరమాత్మవాన్. ౧౨
> దహ్యమానో దివారాత్రం విశ్వామిత్రం తపోధనమ్

టీక॥ కాకుత్స్థ=రామునఁడా! రాజా=త్రిశంకుమహారాజు; పరమాత్మవాన్=మిక్కిలిధైర్యముగలవాఁడై; దుఃఖేన=(అధ్యాహృతము)వ్యసనముచేత; దివా రాత్రం=రేయింబవలు; దహ్యమానః= దహింపఁబడుచున్నవాఁడగుచు; ఏకోహి=ఒక్కఁడుగానే; తపోధనం=తపము ధనముఁగాఁగల; విశ్వామిత్రం=వసిష్ఠవైరియైన విశ్వామిత్రునిఁగూర్చి; జగామ=వెళ్లెను.

రామునఁడా! త్రిశంకుమహారాజు మిక్కిలి ధైర్యముగలవాఁడై వ్యసనముచేత, రేయింబవలు దహింపఁబడుచున్నవాఁడగుచు, ఒక్కఁడుగానే వసిష్ఠవిరోధియైన, తపోవంతుండగు, విశ్వామిత్రునింగూర్చి వెళ్లెను. అని, తాత్పర్యము.

విశ్వామిత్రస్తుతం దృష్ట్వా రాజానం విఫలీకృతమ్. ౧౩
చండాలరూపిణం రామ మునిః కారుణ్యమాగతః

టీక॥ రామ = రామునఁడా! మునిః=మననశీలుఁడైన; విశ్వామిత్రస్తు=విశ్వామిత్రుఁడును; విఫలీకృతం=వసిష్ఠవాసిష్ఠులచే వ్యర్థముగఁజేయఁబడినమనోరథముగలవాఁడును; చండాలరూపిణం= చండాలరూపమునొందినవాఁడునగు; తం=ఆ; రాజానం= త్రిశంకుమహారాజును; దృష్ట్వా=చూచి; కారుణ్యం=దయను; ఆగతః=పొందెను

రామునఁడా! మననశీలుఁడగు విశ్వామిత్రమహాముని వసిష్ఠుని చేతనతనిపుత్రులచేతను వ్యర్థమనోరథుఁడుగాఁ జేయఁబడి చండాలరూపమునొందిన నా త్రిశంకుమహారాజునుజూచి దయగలవాఁడాయెనని, తాత్పర్యము

కారుణ్యాత్సమహాతేజా వాక్యం పరమధార్మికః. ౧౪
ఇదం జగాద భద్రం తె రాజానం ఘోరరూపిణమ్

టీక॥ రాజా=(అధ్యాహృతము) త్రిశంకుఁడా! తే=నీకు; భద్రం=మంగళము; అస్త్వితి వ్యాకృత్య=(అధ్యాహృతము)అగుఁగాకయని చెప్పి; పరమధార్మికః=మిగులధర్మాత్ముఁడును; సుమహాతేజాః=అధికమగు

తేజస్సుగలవాఁడును నగు; సః = ఆ విశ్వామిత్రుఁడు; కారుణ్యాత్ = దయవలన; ఘోరరూపిణం = కఠోరరూపముగల; రాజానం = త్రిశంకుమహారాజునుఁ గూర్చి; ఇదం = ఈ మాటను; జగాద = పలికెను.

త్రిశంకుఁడా! నీకు మంగళమగుగాక యని చెప్పి పరమధార్మికుండును మహాతేజోవంతుండును నగు, నా విశ్వామిత్రుఁడు ఘోరరూపమును బొందియున్న, త్రిశంకుమహారాజునుం గూర్చి దయతో నీమాటఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కిమాగమనకార్యం తే రాజపుత్ర మహాబల. ౧౫
అయోధ్యాధిపతే వీర శాపాచ్చండాలతాం గతః

టీక ॥ మహాబలం = అధికమైనబలముగలవాఁడవు; రాజపుత్ర = రాజకుమారుండవు; వీర = శూరుండవు నగు; అయోధ్యాధిపతే = అయోధ్యకు రాజవైన త్రిశంకుఁడా! తే = నీయొక్క; ఆగమనకార్యం = వచ్చినపని; కిం = ఏమి; కేన హేతునా = (అధ్యాహృతము) ఏకారణముచేత; శాపాత్ = శాపమువలన; చండాలతాం = చండాలత్వమును; గతః = పొందినవాఁడవయితివి.

మహాబలుండవు రాజపుత్రుండవు శూరుండవు నయోధ్యాపతివియు నగు త్రిశంకుమహారాజా! నీవు, వచ్చినపని యేమి యేకారణముచేత శాపమువలనఁ జండాలభావమునొందితివని, విశ్వామిత్రుండడిగెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ తద్వాక్యమాజ్ఞాయ రాజా చండాలతాం గతః. ౧౬
అబ్రవీత్ప్రాంజలిర్వాక్యం వాక్యజ్ఞో వాక్యకోవిదమ్

టీక॥ అథ = పిమ్మట; చండాలతాం = చండాలభావమును; గతః = పొందియున్న; రాజా = త్రిశంకుమహారాజు; తద్వాక్యం, తత్ = ఆవి

శ్వామిత్రునియొక్క; వాక్యం=పలుకును, ఆజ్ఞాయ = విని; వాక్యజ్ఞః= వాక్యమెఱింగిన త్రిశంకుమహారాజు; ప్రాంజలిః= శ్రేష్ఠమైనచేమోడ్పుగలవాఁడగుచు; వాక్యకోవిదం, వాక్య=మాటలాడుటయందు; కోవిదం=సమర్థుఁడైన విశ్వామిత్రునిగూర్చి వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

పిమ్మటఁ జండాలత్వము నొందినత్రిశంకు మహారాజు విశ్వామిత్రునిచేఁ జెప్పఁబడిన మాటవినిమాటలాడుటయందుచతురుండగు నా త్రిశంకుఁడుమంచిచేమోడ్పుగలవాడగుచుమాటలయందుసమర్థుఁడగువిశ్వామిత్రునింగూర్చి వాక్యము చెప్పెను, అని, తాత్పర్యము.

ప్రత్యాఖ్యాతోస్మి గురుణా గురుపుత్రైస్తథైవచ. ౧౭
అనవాప్యైవ తం కామం మయా ప్రాప్తో విపర్యయః

టీక॥ గురుణా=గురువగువసిష్ఠునిచేత; ప్రత్యాఖ్యాతః = నిరాకరింపఁబడినవాఁడను; అస్మి=అయితిని; తథైవ=అలాగుననే; గురుపుత్రైశ్చ, గురు=గురువగువసిష్ఠునియొక్క; పుత్రైశ్చ = కొడుకులచేతను; ప్రత్యాఖ్యాతః అస్మి = (అధ్యాహృతము)నిరాకరింపఁబడినవాఁడనైతిని; యం(అధ్యాహృతము)=ఏకోరికనుద్దేశించి; (గుర్వాద్యుపాసనము చేయఁబడెనో) తం=ఆ; కామం= కోరికను; అనవాప్యైవ=పొందకయే; మయా=నాచేత; విపర్యయః=జాతిభ్రంశము; ప్రాప్తః=పొందఁబడెను.

విశ్వామిత్రుఁడా! నేనునాయొక్క గురువుచేతను గురుపుత్రులచేతను నిరాకరింపఁబడినవాఁడనైతిని యేకోరికనుద్దేశించి గురువుగురుపుత్రులును బ్రార్థింపఁబడిరో యానామనోరథమునుబొందకయే విపరీతప్రయోజనమగుజాతి భ్రంశమునాచే నొందఁ బడినదియని త్రిశంకువుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సశరీరో దివం యాయామితి మే సౌమ్య దర్శనమ్. ౧౮

మయాచేష్టం క్రతుశతం తచ్చనాఽవాప్యతే ఫలమ్

టీక॥ సౌమ్య = సౌమ్యుఁడవగు విశ్వామిత్రుఁడా ! సశరీరః=శరీరముతోఁగూడినవాఁడనై; దివం=స్వర్గమును; యాయాం=పోందవలేను; ఇతి=అని; మే=నాయొక్క; దర్శనం=సంకల్పము; మయాచ=నాచేతను; క్రతుశతం=జన్నముల యొక్కనూరు; ఇష్టం=యజింపఁబడినది; తత్ ఫలం=ఆక్రతుశతఫలము; మయా=నాచేత; నావాప్యతే=పొందఁబడలేదు.

సౌమ్యుఁడవగు విశ్వామిత్రుఁడా ! యీశరీరముతోడనేస్వర్గమునకుఁ బోవలయునని, నాసంకల్పము నేను నూరుయజ్ఞములు చేసితిని దానిఫలమేమియునాచేఁబొందఁబడలేదు అని, త్రిశంకుఁడు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అనృతం నోక్తపూర్వం మె నచ వక్ష్యే కదాచన. ౧౯
కృచ్ఛ్రేష్వపి గత స్సౌమ్య క్షత్రధర్మేణ తే శపే

టీక॥ సౌమ్య=సుముఖుఁడవైన విశ్వామిత్రుఁడా; మే(మయా)=నాచేత; అనృతం = అసత్యము; ఉక్తపూర్వం = ముందుచెప్పఁబడినది; న=కాదు; కృచ్ఛ్రేషు=ఆపత్తులను; (ద్వితీయార్థమందుసప్తమి) గతోపి=పొందినవాఁడనయ్యును; కదాచన=ఎప్పుడును; నచవక్ష్యే=చెప్పుటయేలేదు; క్షత్రధర్మేణ= క్షత్రియత్వసాక్షిగా; తే=నీయొక్క; పురతః=(అధ్యాహృతము)ఎదుటను; శపే=శపథముచేసెదను.

సుముఖుఁడవైన విశ్వామిత్రుఁడా! నాచేనసత్యమింతకుమున్ను జెప్పఁబడలే దిక ముందు నెటువంటి యాపత్తులువచ్చినప్పటి కనృతమాడజాలను, అని, యిప్పుడు నీయెదుట నాక్షత్రధర్మముసాక్షిగాఁబ్రమాణముఁజేసెదను.

అని, తాత్పర్యము.

యజ్ఞై ర్బహువిధైరిష్టం ప్రజా ధర్మేణ పాలితాః. ౨౦
గురవశ్చ మహాత్మాన శ్శీలవృత్తేన తోషితాః

టీక॥ మయా (అధ్యాహృతము)=నాచేత; బహువిధైః=పలు తెఱంగులయిన; యజ్ఞైః=యాగముల చేత; ఇష్టం=యజింపఁబడినది అనేక విధంబులగు యాగంబులు చేయఁబడినవనుట. ప్రజాః=జనులు; ధర్మేణ=ధర్మముచేత; పాలితాః=రక్షింపఁబడిరి. మహాత్మానః=పూజ్యమయిన స్వభావముగల; గురవశ్చ = ఆచార్యులును; శీలవృత్తేన = మంచిగుణముతోఁ గూడిన యాచారముచే; తోషితాః = సంతసింపఁ జేయఁబడిరి.

నేను, నానావిధంబులగు యాగంబులం జేసితిని; ధర్మంబునం బ్రజలఁ బాలించితిని; మహాత్ములగు గురుజనంబుల వినయాదిగుణంబులచేత నుఁ బూజాదులచేతను సంతోషపఱిచితిని. అని, తాత్పర్యము.

ధర్మే ప్రయతమానస్య యజ్ఞం చాహర్తు మిచ్ఛతః. ౨౧
పరితోషం నగచ్ఛంతి గురవో మునిపుంగవ

టీక॥ మునిపుంగవ=మునిశ్రేష్ఠుఁడవయిన విశ్వామిత్రుఁడా! మమ=నేను; ధర్మే=ధర్మమందు; ప్రయతమానస్య= ప్రయత్నించుచుండఁగా; యజ్ఞంచ=యాగమును; ఆహర్తుం = చేయుటకు; ఇచ్ఛతః = ఇచ్ఛయించుచుండఁగా; గురవః=ఆచార్యులయిన వసిష్ఠాదులు; పరితోషం = సంతోషమును; నగచ్ఛంతి=పొందరు.

మునిశ్రేష్ఠుండవగు విశ్వామిత్రుఁడా! నేనిట్లు ధర్మము సంపాదించుటకై ప్రయత్నించుచు, యాగము సేయనిచ్ఛగింపఁగా, నా గురువులు, సంతోషమునొందరు.

అని, తాత్పర్యము.

దైవ మేవ పరం మన్యే పౌరుషంతు నిరర్థకమ్. ౨౨
దైవేనాక్రమ్యతే సర్వం దైవం హి పరమా గతిః

టీక॥ దైవమేవ=ప్రారబ్ధమగు నదృష్టము నే; పరం=అధికమైనదిగా;

మన్యే = తలఁచెదను. పౌరుషం తు=పురుషకారముమాత్రము; నిరర్థకం=ప్రయోజనములేనిది. దైవేన=ప్రారబ్ధమగునదృష్టముచేత; సర్వం=అంతయును; ఆక్రమ్యతే=తిరస్కరింపఁబడుచున్నది. దైవం=ప్రారబ్ధమగునదృష్టము; పరమా=ఉత్కృష్టమయిన; గతిఃహి=ప్రాప్యస్థానముగదా!

కావున, ప్రారబ్ధమగు నదృష్టమే యధికంబని తలంతు; పురుషకారంబునం బ్రయోజనం బేమియు లేదు; ఆ యదృష్టంబంతయు రూపుమాపి తానే స్థిరంబుగా నిలుచు; కావున, నది యే పరమగతి.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య మే పరమార్తస్య ప్రసాద మభికాంక్షతః. ౨౩
కర్తు మర్హసి భద్రం తే దైవోపహతకర్మణః

టీక॥ పరమార్తస్య=మిక్కిలి యుదుఃఖితుండను; దైవోపహతకర్మణః=దైవముచేఁ గొట్టఁబడిన పురుషకారముగలవాఁడను; ప్రసాదం=అనుగ్రహమును; అభికాంక్షతః=కోరువాఁడనగు; తస్య=అట్టి; మే=నాకు; ప్రసాదం(అధ్యాహృతము)=అనుగ్రహమును; కర్తుం=చేయుటకు; అర్హసి=తగుదువు. తే=నీకు; భద్రం=మంగళము; అస్తు (అధ్యాహృతము)=అగుఁగాక.

ఇట్లు, పరమదుఃఖితుండ; నా పురుషకారంబు దైవంబునం గొట్టఁబడియె; నీయనుగ్రహంబుఁ గోరెదను; అట్టి, నాయందనుగ్రహంబు సేయవలయు; నీకు మంగళమగుఁగాక.

అని, తాత్పర్యము.

నాన్యాం గతిం గమిష్యామి నాన్య శ్శరణ మస్తి మే. ౨౪
దైవం పురుషకారేణ నివర్తయితు మర్హసి

టీక॥ అన్యాం=ఇతరమయిన; గతిం=స్థానమును; నగమిష్యామి=పొందను. మే=నాకు; అన్యః=ఇతరుఁడు; శరణం=రక్షకుఁడుగా; నా

స్తి=లేదు.పురుషకారేణ=పౌరుషముచేత; దైవం=దైవమును; నివర్తయితుం= త్రిప్పుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

నేను, మఱియొక్కనియొద్దకుం బోను;నీవుదక్క నాకురక్షకుండుమఱియెవ్వండునులేదు. నీవు, పౌరుషంబున, దైవంబుత్రిప్పి, నాకనుకూలంబుగాఁజేయవలయును.అని, త్రిశంకువు, విశ్వామిత్రునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే,ఆదికావ్యే,
బాలకాండే , అష్టపంచాశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది,పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండాష్టపంచాశసర్గ, టీక,
ముగిసినది.

౫౯

ఏకోనషష్టితమసర్గప్రారంభః.

ఉక్తవాక్యంతు రాజానం కృపయా కుశికాత్మజః
అబ్రవీన్మధురం వాక్యం సాక్షాచ్చండాలరూపిణమ్. ౧

టీక॥ కుశికాత్మజస్తు=కుశవంశమందుఁబుట్టినవాని కొడుకయినవిశ్వామిత్రుఁడును;ఉక్తవాక్యం= చెప్పఁబడిన మాటగలవాఁడును; సాక్షాత్ = ప్రత్యక్షముగా;చండాళరూపిణం= చండాలునియొక్కయాకారము గలవాఁడునగు ; రాజానం= త్రిశంకుమహారాజునుగూర్చి; కృపయా=దయతో;మధురం= ఇంపైన;వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

విశ్వామిత్రుండును,ఇట్లుమాటలాడి, చండాళరూపంబుతోనెదుటనున్నత్రిశంకువుంజూచి, దయగల్గి,

ఇట్లని, మధురంబగునొకమాటచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఐక్ష్వాక స్వాగతం వత్స జానామి త్వాం సుధార్మికమ్
శరణం తే భవిష్యామి మాభైషీ నృపపుంగవ. ౨

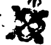
టీక॥ ఐక్ష్వాక=ఇక్ష్వాకువంశంబునంబుట్టిన; వత్స=బాలుఁడా! తే (అధ్యాహృతము) = నీకు; స్వాగతం=సుఖముతోడిరాక; అస్తు(అధ్యాహృతము) = అగుఁగాక. త్వాం=నిన్ను; సుధార్మికం=చక్కగాధర్మమునాచరించువానిఁగా; జానామి=ఎఱుంగుదును. తే=నీకు; శరణం=రక్షకుఁడను; భవిష్యామి=అయ్యెదను. నృపపుంగవ = రాజశ్రేష్ఠుఁడవయినత్రిశంకూ; మాభైషీః=భయపడకుము.

ఇక్ష్వాకువంశంబునంబుట్టిన త్రిశంకుమహారాజా! నీకుస్వాగతంబగుఁగాక; నీవుమిక్కిలియుధార్మికుండవనియెఱుంగుదు; నిన్నురక్షించెదను; నీవురాజులకందఱకునుమేటి విభయపడవలదు. అని తాత్పర్యము.

అహ మామంత్రయే సర్వా న్మహర్షీ న్పుణ్యకర్మణః
యజ్ఞసాహ్యకరా న్రాజ న్తతో యక్ష్యసి నిర్వృతః. ౩

టీక॥ అహం=నేను; పుణ్యకర్మణః=పరిశుద్ధంబులగు కర్మంబులుకలవారును; యజ్ఞసాహ్యకరాన్= యాగమునకుఁ దోడుపాటుసేయువారునగు; మహర్షీన్=పూజ్యులయినఋషులను; సర్వాన్=అందఱను; ఆమంత్రయే = పిలిచెదను. రాజన్=త్రిశంకుమహారాజా! తతః=అంతట; నిర్వృతః=సుఖముగలవాఁడవై; యక్ష్యసి= యాగముసేయఁగలవు.

నేను బుణ్యకర్ములును యాగమునకుఁ దోడ్పాటుసేయుంగలవారునగు మహర్షులనందఱం బిలిచెదను; అంత, నీవు, సుఖంబున, యాగముసేయఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

గురుశాపకృతంరూపం యదిదం త్వయివర్తతే
అనేన సహరూపేణ సశరీరో గమిష్యసి. ౪

టీక॥ త్వయి=నీయందు; యత్=ఏ; ఇదం=ఈ; గురుశాపకృతం=గురువులశాపంబుచేఁ జేయఁబడిన; రూపం=చండాళరూపము; వర్తతే=ఉన్నదో; తేన(అధ్యాహృతము)=ఆ; అనేన=ఈ; రూపేణసహ=చండాళరూపముతోఁగూడ; సశరీరః=దేహముతోఁగూడినవాఁడవై; స్వర్గం(అధ్యాహృతము)=స్వర్గమును; గమిష్యసి=పొందఁగలవు.

నీయందిప్పుడు, గురుశాపంబు సంగతిన యేచండాళరూపం బున్నదో, దానితోఁగూడనే, సశరీరుఁడవై, స్వర్గమునొందెదవు.

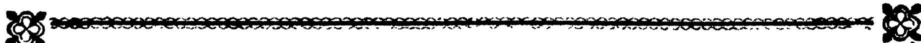
అని, తాత్పర్యము.

హస్తప్రాప్త మహం మన్యే స్వర్గం తవ నరాధిప
యస్త్వం కౌశిక మాగమ్య శరణ్యం శరణాగతః. ౫

టీక॥ నరాధిప=మనుష్యులకుఁ బ్రభువైన త్రిశంకూ; యః=ఏ; త్వం=నీవు; శరణ్యం=శరణుచొరఁదగినవాఁడగు; కౌశికం=విశ్వామిత్రుని; ఆగమ్య=పొంది; శరణాగతః=శరణుచొచ్చితివో; తస్య(అధ్యాహృతము)=అట్టి; తవ=నీకు; స్వర్గం=స్వర్గము; హస్తప్రాప్తం=అఱచేతనున్నదానిఁగా; అహం=నేను; మన్యే=తలఁచెదను.

త్రిశంకుమహారాజా! నీవు, శరణు చొరఁదగినవాఁడయిన, విశ్వామిత్రుని శరణుచొచ్చినావు, కావున, నీకు, స్వర్గము, అఱచేతనున్న విధంబున, ననాయాసంబుగా ఘటిల్లఁగలదని, తలంచెదను. అని, విశ్వామిత్రుఁడు, త్రిశంకువుతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వా మహాతేజాః పుత్రాన్ పరమధార్మికాన్
వ్యాదిదేశ మహాప్రాజ్ఞాన్ యజ్ఞసంభారకారణాత్. ౬

టీక॥ ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; మహాతేజాః=అధికమైనప్రభావముగలవిశ్వామిత్రుఁడు; పరమధార్మికాన్=మిక్కిలియుధర్మమునాచరించువారును; మహాప్రాజ్ఞాన్=గొప్పపండితులునగు; పుత్రాన్=కొడుకులను; యజ్ఞసంభారకారణాత్=యాగమునకుఁగావలసినవస్తువులకై; వ్యాదిదేశ=ఆజ్ఞాపించెను.

ఇట్లుచెప్పి, మహాతేజుండగు విశ్వామిత్రుఁడు, మిక్కిలియు ధార్మికులును, గొప్ప పండితులు నగు తన కొడుకులం బూచి, "మీరలు యాగంబునకుఁ గావలసినవానిసంపాదింపుఁడు" అని, యాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

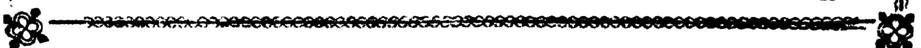
సర్వాన్ శిష్యాన్ సమాహూయ వాక్యమేత దువాచ హ

టీక॥విశ్వామిత్రః(అధ్యాహృతము)=విశ్వామిత్రుఁడు;శిష్యాన్=శిష్యులను;సర్వాన్=అందఱను; సమాహూయ=పిలిచి; ఏతత్=ఈ; వాక్యం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను. "హ" అనునది పాదపూరణార్థకము.

విశ్వామిత్రుఁడుదనశిష్యులనందఱంబిలిచి, వారలతో,నిట్లని,చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సర్వా నృషిగణా న్వత్సా ఆనయధ్వం మమాజ్ఞయా ౭
సశిష్యసుహృద శ్చైవ సర్త్విజ స్స బహుశ్రుతాన్

టీక॥వత్సాః=బాలురా ! మమ=నాయొక్క; ఆజ్ఞయా=ఆజ్ఞచేత; సశిష్యసుహృదశ్చైవ= శిష్యులతోను స్నేహితులతోనుంగూడినవియును; సర్త్విజః=ఋత్విజులతోఁగూడినవియును; సబహుశ్రుతాన్=చాలవిద్యగల వారితోఁగూడినవియునగు; ఋషిగణాన్=ఋషుల సమూహములను; సర్వాన్=అన్నింటిని; ఆనయధ్వం=

తోడొక్కనిరండు.

బాలురా! నాయాజ్ఞచేఁబోయి శిష్యులతోను స్నేహితులతోను ఋత్విజులతోను బంధితులతోనుం గూడి నఋషుల నందఱిం దోడ్కొనిరం డు. అని, తాత్పర్యము.

యదన్యో వచనం బ్రూయా న్మద్వాక్యబలచోదితః. ౧౭
తత్సర్వ మఖిలేనోక్తం మమా ఖ్యేయ మనాదృతమ్

టీక॥ అన్యః=ఇతరుఁడు; మద్వాక్యబలచోదితః= నామాటబల్మిచేఁ బ్రేరేపింపఁబడినవాఁడై; యత్=ఏ మాటను; బ్రూయాత్=చెప్పునో; తత్= ఆ; అనాదృతం= మన్నన లేకుండునట్లు; అఖిలేన = అందఱిచేతను; ఉక్తం=చెప్పఁబడినది; సర్వం=అంతయు; మమ=నాకు; ఆఖ్యేయం=చెప్పఁదగినది.

మీరు గాక, మఱియెవ్వఁడైనను నామాటవినినంతనే, యేదైనను జెప్పెనేని, యట్లనాదరణచేఁ జెప్పిన మాటలనన్నియు నాకుఁ జెప్పవలయును. అని, విశ్వామిత్రుఁడు, శిష్యులకుఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా దిశో జగ్ము స్తదాజ్ఞయా. ౯

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)=ఆ శిష్యులు; తస్య=ఆవిశ్వామిత్రునియొక్క; తత్=ఆ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా = విని; తదాజ్ఞయా=ఆవిశ్వామిత్రునియాజ్ఞచేత; దిశః = దిక్కులంగూర్చి; జగ్ముః=పోయిరి.

విశ్వామిత్రుండుచెప్పిన మాటనువిని, యతనియాజ్ఞను, శిష్యులందఱు, దిక్కులంగూర్చిపోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఆజగ్ము రథ దేశేభ్య స్సర్వేభ్యో బ్రహ్మవాదినః

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; సర్వేభ్యః = సమస్తములయిన ; దేశే

భ్యః = దేశములనుండి; బ్రహ్మవాదినః=బ్రహ్మమునుజెప్పునట్టిఋషులు; ఆజగ్ముః=వచ్చిరి.

అంత, సమస్తదేశంబులనుండియు, బ్రహ్మవాదులగుమునులు, వచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేచ శిష్యా స్సమాగమ్య మునిం జ్వలితతేజసమ్. ౧౦
ఊచుశ్చ వచనం సర్వే సర్వేషాం బ్రహ్మవాదినామ్

టీక॥ తే=ఆ; శిష్యాశ్చ=శిష్యులును; సర్వేచ=అందఱును; జ్వలితతేజసం= ప్రకాశించుచున్నకాంతిగల; మునిం=విశ్వామిత్రమహాముని; సమాగమ్య = చేరి; బ్రహ్మవాదినాం=బ్రహ్మమునుజెప్పునట్టిమునులయొక్క; సర్వేషాం=అందఱియొక్కయు; వచనం = మాటను; ఊచుః=చెప్పిరి.

ఆశిష్యులునందఱుఁగాంతిచేఁబ్రకాశించుచున్న విశ్వామిత్రుం జేరి, బ్రహ్మవాదులగు మునులందఱును దమతోఁజెప్పినమాట, నిట్లని, చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వా తే వచనం సర్వే సమాయాంతి ద్విజాతయః. ౧౦

టీక॥ద్విజాతయః=బ్రాహ్మణులు; సర్వే=అందఱును; తే=నీయొక్క; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; సమాయాంతి=వచ్చుచున్నారు

నీమాటనువిని, బ్రాహ్మణులందఱునువచ్చుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

సర్వదేశేషు చాగచ్ఛన్ వర్జయిత్వా మహోదయమ్

టీక॥సర్వదేశేషుచ=సమస్తదేశంబులందును; స్థితాః(అధ్యాహృతము) = ఉన్నవారు; మహోదయం=మహోదయుఁడనువాని; వర్జయిత్వా = విడిచి; ఆగచ్ఛన్=వచ్చిరి.

మహోదయుండుదక్క, సమస్తదేశంబులందుండు మునులునువచ్చినారు. అని, తాత్పర్యము.

వాసిష్ఠం తచ్ఛతం సర్వం క్రోధపర్యాకులాక్షరమ్. ౧౨
యదాహ వచనం సర్వం శృణు త్వం మునిపుంగవ

టీక॥ మునిపుంగవ = మునిశ్రేష్ఠుండవగు విశ్వామిత్రుఁడా! తత్ = ఆ; వాసిష్ఠం = వసిష్ఠునికొడుకులు; శతం = నూఱుగుఱను; సర్వం = అందఱును; క్రోధపర్యాకులాక్షరం = కోపముచేఁ దడఁబడుచున్న యక్షరములుగలవారలై; యత్ = ఏ; వచనం = మాటను; ఆహ (భూతార్థ మందులట్) = చెప్పిరో; తత్ = (అధ్యాహృతము) దానిః సర్వం = అంతను; త్వం = నీవు; శృణు = వినుము.

మునిశ్రేష్ఠుండవగు విశ్వామిత్రుఁడా! వసిష్ఠునికొడుకులు నూర్వురు, కోపంబునం దడఁబడుచున్న మాటలుగలవారలై, చెప్పినమాటలనంతయుఁ జెప్పెదము; వినుము.

అని, తాత్పర్యము.

క్షత్రియో యాజకో యస్య చండాలస్య విశేషతః. ౧౩
కథం సదసి భోక్తారో హవిస్తస్య సురర్షయః

టీక॥ విశేషతః = విశేషించి; యస్య = ఏ; చండాలస్య = చండాలునకు; క్షత్రియః = క్షత్రియుఁడు; యాజకః = యాగము సేయించువాఁడో; తస్య = ఆ చండాలుని యొక్క; సదసి = యాగసభయందు; సురర్షయః = దేవతలును ఋషులును; హవిః = హవిస్సును; కథం = ఎట్లు; భోక్తారః = భుజింపఁగలరు.

యాగము చేయించువాఁడు క్షత్రియుఁడైన విశ్వామిత్రుఁడు; మఱి చేయువాఁడు, చండాలుఁడు, అట్టి చండాలుని యాగమునందు దేవతలెట్లు హవిస్సును భుజింపుదురు? ఋషులు గాని యార్త్విజ్యమవలంబించి, హోమము సేయఁగా మిగిలిన హవిస్సునెట్లు భుజింపఁగలరు?

అని, తాత్పర్యము.

బ్రాహ్మణా వా మహాత్మానో భుక్త్వా చండాలభోజనమ్. ౧౪
కథం స్వర్గం గమిష్యంతి విశ్వామిత్రేణ పాలితాః

టీక॥ విశ్వామిత్రేణ=విశ్వామిత్రునిచేత; పాలితాః=పాలింపఁబడిన, మహాత్మానః=పూజ్యులుయినస్వభావముగల; బ్రాహ్మణాః= బ్రాహ్మణులుగాని; చండాళభోజనం=చండాలునియన్నమును; భుక్త్వా=తిని; కథం=ఎట్లు; స్వర్గం=స్వర్గమును; గమిష్యంతి=పొందఁగలరు?

విశ్వామిత్రునిమాటవిని చండాళాన్నము భక్షించు మహాత్ములగు బ్రాహ్మణులు నెట్లు, స్వర్గంబునొందఁగలరు? అని, తాత్పర్యము.

ఏత ద్వచన నైష్ఠుర్య మూచు స్సంర క్తలోచనాః. ౧౫
వాసిష్ఠా మునిశార్దూల సర్వే తే స మహోదయాః

టీక॥ మునిశార్దూల=మునిశ్రేష్ఠుఁడవయునవిశ్వామిత్రుఁడా! సమహోదయాః= మహోదయునితోఁగూడిన; తే=ఆ; వాసిష్ఠాః=వసిష్ఠునికొడుకులు; సర్వే=అందఱును; సంర క్తలోచనాః= మిక్కిలియు నెఱ్ఱనికండ్లుగలవారలై; ఏతత్=ఈ మాటను; వచననైష్ఠుర్యం= మాటయందుఁ గాఠిన్యముగల్గునట్లు; ఊచుః=చెప్పిరి.

మునిశ్రేష్ఠుండవగు విశ్వామిత్రుఁడా! మహోదయుండునువసిష్ఠపుత్రులునందఱును, కోపంబున నెఱ్ఱనైనకండ్లుగల్గి, యతిపరుషంబుగానిప్పుడు చెప్పినట్లు, చెప్పిరి. అని, శిష్యులువిశ్వామిత్రునితోఁ జెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తేషాం త ద్వచనం శ్రుత్వా సర్వేషాం మునిపుంగవః. ౧౬
క్రోధ సంర క్తనయన స్సరోష మిద మబ్రవీత్

టీక॥ తేషాం= ఆశిష్యులయొక్క; సర్వేషాం=అందఱియొక్కయు; తత్=ఆ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; మునిపుంగవః=మునిశ్రేష్ఠుండయిన విశ్వామిత్రుఁడు; క్రోధసంర క్తనయనః=కోపముచే మిక్కిలియు నెఱ్ఱనయిన కండ్లుగలవాఁడై; సరోషం= రోషముతోఁ గూడునట్లు; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

ఆశిష్యులందఱునుం జెప్పినమాటలువిని, మునిశ్రేష్ఠుండగు విశ్వామిత్రుండు, కోపంబునసెఱ్ఱనైనకన్నుగలవాఁడై, రోషముతో నిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

యే దూషయంత్యదుష్టం మాం తప ఉగ్రం సమాస్థితమ్. ౧౭
భస్మీభూతా దురాత్మానో భవిష్యంతి నసంశయః

టీక ॥ యే=ఎవరు;ఉగ్రం=భయంకరమయిన; తపః=తపస్సును; సమాస్థితం=అవలంబించియున్న; (కావునసే)అదుష్టం = దోషములేని; మాం=నన్ను; దూషయంతి=దూషించు చున్నారో; దురాత్మానః = దుష్టస్వభావముగల; తే=(అధ్యాహృతము)వారు;భస్మీభూతాః= బూడిదగానయినవారలు; భవిష్యంతి = కాఁగలరు; సంశయః=సందేహము;న=లేదు.

భయంకరంబగుతపస్సు సేయుచుండుటంబట్టి యదుష్టుండనగు నన్నెవ్వరు దూషించెదరో; దురాత్ములగు నా వసిష్ఠపుత్రులును మహోదయుండును, భస్మీభూతులు కాఁగలరు; ఇందు, సందియంబులేదు. అని, తాత్పర్యము.

అద్య తే కాలపాశేన నీతా వైవస్వతక్షయమ్. ౧౮
సప్తజాతి శతాన్యేవ మృతపా స్సంతు సర్వశః

టీక॥ తే=ఆవసిష్ఠపుత్రులు; అద్య=ఇప్పుడు; కాలపాశేన=యముని త్రాడుచేత; వైవస్వత క్షయం = యమునిగృహమును; నీతాః=కొనిపోఁబడినవారలై; సప్తజాతిశతాన్యేవ = ఏడునూఱుజన్మములవఱకు; సర్వశః = అన్నివిధములుగాను; మృతపాః=శవములఁద్రాగువారుగా,శవములభక్షించువారుగాననుట; సంతు=అగుదురుగాక.

ఆవసిష్ఠునికొడుకులు,ఇప్పుడు,కాలపాశంబునయమునియొద్దకునయింపఁబడిపిమ్మట, నేడునూఱుజన్మములవఱకునుపీనుఁగుమాంసంబులందినుచుందురుగాక. అని, తాత్పర్యము.

శ్వమాంసనియతాహారా ముష్టికా నామ నిర్ఘృణాః. ౧౯
వికృతాశ్చ విరూపాశ్చ లోకా ననుచరంత్విమాన్

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)=ఆ వసిష్ఠపుత్రులు; ముష్టికానామ=ముష్టికులనుహీనజాతులయి; శ్వమాంసనియతాహారాః= కుక్కమాంసమె నిత్యమైన యాహారము గాఁగలవారలయి; నిర్ఘృణాః=దయలేనివారలయి; వికృతాశ్చ=వికారముగలవారలయి, వికారముగలయాచారాదులు గలవారలయియనుట; విరూపాశ్చ = వికృతమయినయాకారముగలవారలయి; ఇమాన్= ఈ; లోకాన్=లోకంబులను; అనుచరంతు= అనుసరించితిరుగుదురుగాక.

ఆవసిష్ఠపుత్రులు, ముష్టికులను హీనజాతియందుఁ బుట్టి, కుక్కమాంసమునె నియతముగాఁదినుచు నిర్దయులై, వికృతమయినయాచారంబును, ఆకారంబునుంగల్గి, యీలోకంబులంజరింతురుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

మహోదయస్తుదుర్బుద్ధిర్మామదూష్యంహ్యదూషయత్. ౨౦
దూషిత స్సర్వలోకేషు నిషాదత్వం గమిష్యతి

టీక॥ దుర్బుద్ధిః=దుష్టబుద్ధిగల; మహోదయస్తు= మహోదయుండును; అదూష్యం=దూషింపఁదగనిః మాం = నన్ను; అదూషయత్ హి=దూషించెనుగదా! సః(అధ్యాహృతము)=ఆమహోదయుఁడు; సర్వలోకేషు= సమస్తలోకంబులందును ; దూషితః=దూషింపఁబడినవాఁడై; నిషాదత్వం=బోయవాఁడగుటను; గమిష్యతి=పొందఁగలడు.

దుర్బుద్ధియగుమహోదయుండు, దూషింపఁగూడనినన్నుదూషించెనుగదా! అతండుసమస్తలోకంబులందునుదూషితుండైనిషాదజాతియందుఁబుట్టును. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాణాతిపాతనిరతో నిరనుక్రోశ తాం గతః. ౨౧
దీర్ఘకాలం మమ క్రోధా ద్దుర్గతిం వర్తయిష్యతి

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)అమహోదయుఁడు; ప్రాణాతిపాతనిరతః= ప్రాణములయొక్క-నాశము సేయుటయందాసక్తుఁడై; నిరనుక్రోశ తాం= దయలేకుండుటను;గతః=పొందినవాఁడై;మమ=నాయొక్క;క్రోధాత్=కోపమువలన; దీర్ఘ కాలం=చిరకాలము; దుర్గతిం=దుష్టజీవికను; వర్తయిష్యతి=పొందఁగలఁడు.

అమహోదయుండు, ప్రాణనాశమందెయాసక్తుఁడై, నిర్దయుండై, నాదుకోపంబునంజేసి, చిరకాలంబు,నిందనీయంబగు జీవికనవలంబించియుండఁగలఁడు. అని,విశ్వామిత్రుఁడు, చెప్పెను. అని తాత్పర్యము.

ఏతావ దుక్త్వా వచనం విశ్వామిత్రో మహాతపాః. ౨౨
విరరామ మహాతేజా ఋషిమధ్యే మహామునిః

టీక॥మహామునిః=పూజ్యుఁడైన మునియును;మహాతపాః=అధికమయినతపస్సుగలవాఁడును; మహాతేజాః= అధికమయినప్రభావముగలవాఁడునగు; విశ్వామిత్రః= విశ్వామిత్రుఁడు; ఋషిమధ్యే=ఋషులనడుమను;ఏతావత్ = ఇంత;వచనం=మాటను;ఉక్త్వా = చెప్పి;విరరామ=ఊరకుండెను.

అధికమైనతపంబును ప్రభావంబునుంగల విశ్వామిత్ర మహాముని, ఋషులనడుమ,నింతమట్టుకుఁజెప్పి, యంతనూరకుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, ఏకోనషష్టితమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు , శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు,బాలకాండైకోనషష్టితమసర్గటీక,
ముగిసినది.

౹౦౨

షష్టితమసర్గ ప్రారంభః.

తపోబలహతాన్ కృత్వా వాసిష్ఠాన్ సమహోదయాన్
ఋషిమధ్యే మహాతేజా విశ్వామిత్రో భ్యభాషత. ౧

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమైనప్రభావముగల; విశ్వామిత్రః=విశ్వామిత్రుఁడు; సమహోదయాన్=మహోదయునితోఁ గూడిన; వాసిష్ఠాన్= వసిష్ఠునికొడుకులను; తపోబలహతాన్= తపముయొక్క బల్మిచేఁజంపఁబడినవారినిగా; కృత్వా=చేసి; ఋషిమధ్యే=ఋషులనడుమను; అభ్యభాషత=పలికెను.

మహాప్రభావుండగు విశ్వామిత్రుండుతనతపోబలంబున, మహోదయునితోఁగూడ, వసిష్ఠపుత్రుల, నందఱహతులఁగావించి, మరల, ఋషులసడుమ, నిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అయ మిక్ష్వాకుదాయాద స్త్రిశంకురితి విశ్రుతః
ధర్మిష్ఠశ్చ వదాన్యశ్చ మాంచైవ శరణంగతః. ౨
తేనానేన శరీరేణ దేవలోకజిగీషయా

టీక॥ అయం=వీఁడు; ఇక్ష్వాకుదాయాదః=ఇక్ష్వాకువుయొక్క వంశమునందుఁబుట్టినవాఁడు. త్రిశంకురితి=త్రిశంకువని; విశ్రుతః = ప్రసిద్ధుఁడు. ధర్మిష్ఠశ్చ=మిక్కిలియు ధార్మికుండును. వదాన్యశ్చ=చాలనీవిగలవాఁడును. తేస=అట్టిదియును, పూర్వముక్షత్రియరూపముగానున్నదియుననుట; అనేన = ఇట్టిదియునగు, ఇప్పుడుచండాళరూపముగానున్నదియునగుననుట; శరీరేణ= దేహముచేత ; దేవలోక జిగీషయా=స్వర్గమునుజయింపనిచ్ఛచేత; మాంచైవ=నన్నే; శరణం=రక్షకునిఁగా; గతః=పొందినాఁడు.

వీఁడు, ఇక్ష్వాకువంశంబునఁ బుట్టినవాఁడు; త్రిశంకువని వీనిపేరు; ఇతండు, మిగులధార్మికుఁడు, దా

తయు, ఇతఁడు, పూర్వము క్షత్రియ రూపముగా నుండి, యిప్పుడు శాపమునఁ, జండాళత్వమును బొందిన తన సశరీరముతోనే, స్వర్గము నొందఁగోరి, నన్ను శరణుచొచ్చినాఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

యథాయం స్వశరీరేణ స్వర్గలోకం గమిష్యతి. ౩
తథా ప్రవర్త్యతాం యజ్ఞో భవద్భిశ్చ మయాసహ

టీక॥ యథా=ఎట్లు; అయం=ఈత్రిశంకువు; స్వశరీరేణ = తనదేహముతో; స్వర్గలోకం=స్వర్గలోకమును; గమిష్యతి=పొందునో; తథా=అట్లు; భవద్భిశ్చ=మీచేతను; మయాసహ=నాతోఁగూడ; యజ్ఞః=యాగము; ప్రవర్త్యతాం=గపుపఁబడుఁగాక.
ఈత్రిశంకు వెట్లు, తనదేహంబుతో, స్వర్గము నొందునో; అట్లు మీరు, నన్నుంగూడి, యాగము జరిగింపుఁడు. అని, విశ్వామిత్రుఁడు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

విశ్వామిత్రవచ శ్శ్రుత్వా సర్వఏవ మహర్షయః. ౪
ఊచు స్సమేత్య సహితా ధర్మజ్ఞా ధర్మసంహితమ్

టీక॥ విశ్వామిత్రవచః=విశ్వామిత్రునిమాటను; శ్రుత్వా=విని; ధర్మజ్ఞాః= ధర్మంబుల నెఱింగిన; మహర్షయః= పూజ్యులయిన ఋషులు; సర్వఏవ = అందఱునే; సమేత్య=వచ్చి; సహితాః= ఒకటిగాఁగూడుకొనినవారలయి; ధర్మసంహితం= ధర్మముతోఁగూడియుండునట్లు; ఊచుః=చెప్పుకొనిరి.
విశ్వామిత్రునిమాటవిని, ధర్మజ్ఞులగు నామహర్షులందఱును, ఒకటిగాఁజేరి, పరస్పరమిట్లని, ధర్మయుక్తంబుగా మాటలాడుకొనిరి.
అని, తాత్పర్యము.

అయం కుశికదాయాదో మునిః పరమకోపనః. ౫
యదాహ వచనం సమ్య గేతత్కార్యం నసంశయః

టీక॥ కుశికదాయాదః=కుశికుని వంశమునందుఁబుట్టిన; పరమకోపనః=మిక్కిలియుఁగోపించునట్టి; అయం=ఈ; మునిః=విశ్వామిత్రమహాముని; యత్=ఏ; వచనం=మాటను; ఆహ=చెప్పుచున్నాఁడో; తత్ (అధ్యాహృతము)=ఆ; ఏతత్=ఇది; సమ్యక్=చక్కఁగా; కార్యం=చేయఁదగినది. సంశయః=సందేహము; న=లేదు.

కుశికవంశంబునం బుట్టినయీవిశ్వామిత్రుండు, మిగులఁగోపంబుగలవాఁడు; ఇతండు, చెప్పినది, చక్కఁగాఁజేయఁదగినదే; సంశయములేదు. అని, తాత్పర్యము.

అగ్నికల్పో హి భగవాన్ శాపం దాస్యతి రోషితః. ౬

టీక॥ భగవాన్=మాహాత్మ్యముగలవిశ్వామిత్రుఁడు; అగ్నికల్పో హి=నిప్పుతోసరివచ్చువాఁడుగదా! రోషితః=కోపింపఁజేయఁబడినవాఁడై; శాపం=శాపమును; దాస్యతి=ఇచ్చును.

భగవంతుండగు విశ్వామిత్రుండు, నిప్పువంటివాఁడు; ఇతనికిఁగోపంబుగలుగఁజేసితిమేని, మనలశపించును. అని, తాత్పర్యము.

తస్మాత్ప్రవర్త్యతాం యజ్ఞ స్సశరీరో యథా దివమ్
గచ్ఛే దిక్ష్వాకుదాయాదో విశ్వామిత్రస్య తేజసా. ౭
తథా ప్రవర్త్యతాం యజ్ఞ స్సర్వే సమధితిష్ఠత

టీక॥ తస్మాత్=అందువలన; యజ్ఞః=యాగము; ప్రవర్త్యతాం=జరగింపఁబడుఁగాక. యథా=ఎట్లు; ఇక్ష్వాకుదాయాదః=ఇక్ష్వాకువంశంబునంబుట్టినత్రిశంకువు; విశ్వామిత్రస్య=విశ్వామిత్రునియొక్క; తేజసా=ప్రభావముచేత; సశరీరః=దేహముతోఁగూడినవాఁడై; దివం=స్వర్గమును; గచ్ఛేత్=పొందునో; తథా=అట్లు; యజ్ఞః=యాగము; ప్రవర్త్యతాం=జరిగింపఁబడుఁగాక. సర్వే=అందఱును; సమధితిష్ఠత=ఆరంభింపుఁడు.

కావున, యాగము జరిగింపుఁడు,

కౌత్రిశంకువు, విశ్వామిత్రుని తేజంబున, నెట్లు, సశరీరంబుగా స్వర్గమునొందునో, అట్లు, యాగముసేయింపుడు; అందఱు నారంభింపుడు, అని, ఋషులు, పరస్పరగముమాటలాడుకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏవముక్త్వా మహర్షయ శ్చక్రు స్తాస్తాః క్రియా స్తదా. ౮
యాజకశ్చ మహాతేజా విశ్వామిత్రో భవత్క్రతౌ

టీక॥మహర్షయః = పూజ్యులయినఋషులు; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; తదా=అప్పుడు; తాస్తాః=ఆయా; క్రియాః=కార్యములను; చక్రుః=చేసిరి. క్రతౌ= యాగమునందు; యాజకశ్చ=యాగముసేయించువాఁడును; మహాతేజాః=అధికమయినప్రభావముగల; విశ్వామిత్రః=విశ్వామిత్రుఁడు; అభవత్=అయ్యెను.

మహర్షులిట్లు, పరస్పరముమాటలాడికొనియుంచికొని, అప్పుడు, యాగమునందయ్యెకార్యంబులం జేసిరి; మహాతేజుండగు విశ్వామిత్రుండును, అధ్వర్యుండయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

ఋత్విజ శ్చానుపూర్వ్యేణ మంత్రవ న్మంత్రకోవిదాః. ౯
చక్రుః కర్మాణి సర్వాణి యథాకల్పం యథావిధి

టీక॥మంత్రకోవిదాః=మంత్రంబులందుఁబండితులయిన; ఋత్విజశ్చ=ఋత్విజులును; అనుపూర్వ్యేణ=వరుసచేత; కర్మాణి=కార్యంబులను; సర్వాణి=అన్నింటిని; మంత్రవత్=మంత్రముగల్లునట్లుగాను; యథాకల్పం= కల్పసూత్రప్రకారముగాను; యథావిధి=యథాశాస్త్రముగాను; చక్రుః=చేసిరి.

మంత్రజ్ఞులగు, ఋత్విజులును, వరుసగా, సమస్తకర్మంబుల, మంత్రయుక్తంబుగఁ, గల్పసూత్రంబునఁజెప్పఁబడినట్లు యథాశాస్త్రంబుగఁజేసిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః కాలేన మహతా విశ్వామిత్రో మహాతపాః. ౧౦
చకారా వాహనం తత్ర భాగార్థం సర్వదేవతాః

స౬౦

టీక॥ తతః=అంతట; తత్ర=ఆ యాగమునందు; మహాతపాః=అధికమయిన తపస్సుగల ; విశ్వామిత్రః=విశ్వామిత్రుఁడు; మహతా=అధికమయిన; కాలేన=కాలముచేత; భాగార్థం= హవిర్భాగములనిచ్చుటకొఱకు; సర్వదేవతాః=సమస్తదేవతలంగూర్చి; ఆవాహనం=పిలుపును; చకార=చేసెను.

అంత, నాయాగంబునందు, మహాతపస్వియగువిశ్వామిత్రుండు, హవిర్భాగములనిచ్చుటకై, సమస్తదేవతలఁ, జిరకాలము, మంత్రంబులచేఁబిలచెను. అని, తాత్పర్యము.

నాభ్యాగమం స్తదాహూతా భాగార్థం సర్వదేవతాః. ౧౧

టీక॥ సర్వదేవతాః=సమస్తదేవతలు; భాగార్థం = హవిర్భాగముకొఱకు; తదాహూతాః=ఆవిశ్వామిత్రునిచేఁ బిలువఁబడినవారలై; నాభ్యాగమన్=రారైరి.

ఆవిశ్వామిత్రుఁడు హవిర్భాగముసంగుటకెంతపిలిచినను, దేవతలెవ్వరును రారైరి. అని తాత్పర్యము.

తతః క్రోధసమావిష్టో విశ్వామిత్రో మహామునిః
స్రువముద్యమ్య సక్రోధ స్త్రిశంకు మిద మబ్రవీత్. ౧౨

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; మహామునిః=పూజ్యుఁడైనమునియగు; విశ్వామిత్రః=విశ్వామిత్రుఁడు; క్రోధసమావిష్టః=కోపముచేనావేశింపఁబడినవాఁడై; స్రువం=స్రువమనెడు హోమముచేయు నుపకరణమును; ఉద్యమ్య=ఎత్తి; సక్రోధః=కోపముతోఁగూడినవాఁడై; త్రిశంకుం=త్రిశంకువునుగూర్చి; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, విశ్వామిత్రమహాముని, కోపంబునొంది, స్రువంబెత్తి, రోషంబున, త్రిశంకునింజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

పశ్య మే తపసోవీర్యం స్వార్జితస్య నరేశ్వర
ఏష త్వాం సశరీరేణ నయామి స్వర్గమోజసా. ౧౩

టీక॥ నరేశ్వర=మనుష్యులకుఁ బ్రభువైన త్రిశంకూ! మే=నాయొక్క; స్వార్జితస్య=చక్కగా సంపాదింపఁబడిన; తపసః= తపస్సుయొక్క; వీర్యం=ప్రభావమును; పశ్య = చూడుము. ఏషః=ఈ; అహం(అధ్యాహృతము)=నేను; ఓజసా=ప్రభావముచేత; త్వాం = నిన్ను; సశరీరేణ=దేహముతోఁగూడ; స్వర్గం=స్వర్గమును; నయామి= పొందించెదను.

త్రిశంకుమహారాజా ! నాదు స్వార్జితంబగు తపంబు ప్రభావముఁజూడుము; ఇదిగో! తపఃప్రభావంబున, నిన్నిప్పుడు, సశరీరంబుగా స్వర్గమునకుఁబోవునట్లు, చేసెదను.

అని, తాత్పర్యము.

దుష్ప్రాపం సశరీరేణ దివం గచ్ఛ నరాధిప

టీక॥ నరాధిప=మనుష్యులకుఁ బ్రభువైన, త్రిశంకూ! దుష్ప్రాపం= పొందఁగూడని; దివం=స్వర్గమును; సశరీరేణ=దేహముతోఁగూడ; గచ్ఛ=పొందుము.

త్రిశంకుమహారాజా! ఇతరులెవరికిని బొందఁగూడని స్వర్గమును, నీవు, సశరీరంబుగాఁబొందుము.

అని, తాత్పర్యము.

స్వార్జితం కించి దప్యస్తి మయా హి తపసః ఫలమ్. ౧౪
రాజన్ స్వతేజసా తస్య సశరీరో దివం వ్రజ

టీక ॥ రాజన్=త్రిశంకుమహారాజా! మయా=నాచేత; స్వార్జితం=చక్కగా సంపాదింపఁబడిన; తపసః=తపసుయొక్క; ఫలం=ఫలము; కించిదపి=కొంచెమైనను; అస్తి హి=ఉన్నదిగదా ! తస్య=ఆతపః ఫలముయొక్క; స్వతేజసా=తనప్రభావముచేత; సశరీరః = దేహముతోఁగూడినవాఁడవై; దివం=స్వర్గమును; వ్రజ=పొందుము.

త్రిశంకుమహారాజా! నేనుసంపాదించిన తపఃఫలంబు కొంచెంబైన

నున్నదిగదా! దానిప్రభావంబునం జేసి, నీవు దేహంబుతోఁగూడస్వర్గంబునకరుగుము. అని, విశ్వామిత్రుఁడు సెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉక్తవాక్యే మునౌ తస్మిన్ సశరీరో నరేశ్వరః. ౧౫
దివం జగామ కాకుత్థ్స మునీనాం పశ్యతాం తదా

టీక॥ కాకుత్థ్స=రాముఁడా! తస్మిన్=ఆ; మునౌ=విశ్వామిత్రమహాముని; ఉక్తవాక్యే=చెప్పఁబడినమాటగలవాఁడుకాఁగా; తదా=అప్పుడు; మునీనాం=మునులు; పశ్యతాం=చూచుచుండఁగా; నరేశ్వరః=మనుష్యులకుఁ బ్రభువైనత్రిశంకువు; సశరీరః=దేహముతోఁగూడినవాఁడై; దివం=స్వర్గమును; జగామ=పొందెను.

రాముఁడా! ఇట్లు, విశ్వామిత్రమహాముని చెప్పఁగానే, యప్పుడు మునులందఱుఁ జూచుచుండ త్రిశంకువు, దేహంబుతోఁగూడ, స్వర్గంబునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

దేవలోకగతం దృష్ట్వా త్రిశంకుం పాకశాసనః. ౧౬
సహసర్వై స్సురగణై రిదం వచన మబ్రవీత్

టీక॥ పాకశాసనః=పాకుండను రాక్షసునిశిక్షించినయింద్రుండు; దేవలోకగతం=స్వర్గమునుబొందిన; త్రిశంకుం=త్రిశంకువును; దృష్ట్వా=చూచి; సర్వైః=సమస్తములయిన; సురగణైస్సహ=దేవతలయొక్క సమూహములతోఁగూడ; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

దేవేంద్రుండు, ఇట్లుసశరీరంబుగాస్వర్గంబునొందిన త్రిశంకువుం జూచి, దేవతలనందఱంగూడి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

త్రిశంకో గచ్ఛ భూయ స్త్వం నాసి స్వర్గ కృతాలయః. ౧౭
గురుశాపహతో మూఢ పత భూమి మవాక్శిరాః

టీక॥ త్రిశఙ్కో = త్రిశంకూ! త్వం=నీవు; భూయః = మఱల; గచ్ఛ=పొమ్ము; స్వర్గకృతాలయః=స్వర్గమునందుఁ జేయఁబడినయునికిగలవాఁడవు; స్వర్గమునందుండఁదగినవాఁడవనుట; నాసి= కావు. మూఢ=తెలివిలేనిత్రిశంకూ! గురుశాపహతః=గురువులశాపంబుచేఁ గొట్టఁబడినవాఁడవు. అవాక్ఛిరాః=క్రింది మొగమయిన తలగలవాఁడవై; భూమిం=భూమిని గూర్చి; పత=పడుము, లేక, పొమ్ము.

త్రిశంకూ! నీవు మఱలఁబొమ్ము; నీవుస్వర్గంబునందుండఁదగవు; తెలివిలేనివాఁడా! నీవుగురుశాపంబునఁ గొట్టువడితివి; తలక్రిందుగా నేలంబడుము. అని, యింద్రుండు త్రిశంకుతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తో మహేంద్రేణ త్రిశంకు రపత త్పునః. ౧౮
విక్రోశమాన స్త్రాహీతి విశ్వామిత్రం తపోధనమ్

టీక॥ త్రిశంకుః=త్రిశంకువు; మహేంద్రేణ = దేవేంద్రునిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాఁడై; తపోధనం=తపస్సేధనముగాఁ గల; విశ్వామిత్రం=విశ్వామిత్రునిం గూర్చి; "త్రాహి=రక్షింపుము"; ఇతి=అని; విక్రోశమానః=అఱచుచు; పునః=మఱల; అపతత్=పడెను.

ఇట్లు, దేవేంద్రుండు చెప్పఁగానే, త్రిశంకువు, తపోధనుండగు విశ్వామిత్రుంగూర్చి "రక్షింపుము." అనియఱచుచు మఱలంబడెను.

అని, తాత్పర్యము.

త చ్ఛ్రుత్వా వచనం తస్య క్రోశమానస్య కౌశికః. ౧౯
రోష మాహారయ త్తీవ్రం తిష్ఠతిష్ఠేతిచా బ్రవీత్

టీక॥ క్రోశమానస్య=అఱచుచున్న; తస్య = ఆత్రిశంకువుయొక్క; తత్=ఆ; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా=విని; కౌశికః=విశ్వామిత్రుఁడు; తీవ్రం=తీక్ష్ణమయిన; రోషం=కోపమును; ఆహారయత్=చేసెను, "తిష్ఠతిష్ఠ=నిలునిలు;" ఇతి=అని; అబ్రవీచ్చ=చెప్పెను.

ఇట్లుఅచుచున్నయాత్రిశంకుమాటవిని,విశ్వామిత్రుండు, తీవ్రంబగుకోపంబునొంది , పడుచున్నత్రిశంకుంబూచి,"నిలునిలు" మనిచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఋషిమధ్యే స తేజస్వీ ప్రజాపతి రివా పరః. ౨౦
సృజన్ దక్షిణమార్గస్థాన్ సప్తర్షీ నపరాన్ పునః

టీక॥ తేజస్వీ=ప్రభావముగలః;సః=ఆవిశ్వామిత్రుఁడు; ఋషిమధ్యే=ఋషులనడుమను; పునః=మఱల;అపరాన్=ఇతరులఁయిన;దక్షిణమార్గస్థాన్ = దక్షిణపుదిక్కునందలి మార్గమునందుండు; సప్తర్షీన్=ఏడ్వురఋషులను; సృజన్=సృజించుచు;అపరః=ఇతరుఁడైన; ప్రజాపతిరివ=బ్రహ్మదేవుఁడనునట్లు ; అభూత్(అధ్యాహృతము)=ఉండెను.

మహాప్రభావుండగు నావిశ్వామిత్రుండు,ఋషులనడుమనుండి, దక్షిణపుదిక్కునందు,వేఱుగా, సప్తర్షులసృజించి,రెండవబ్రహ్మదేవుండనందగి,యుండెను.అనితాత్పర్యము.

నక్షత్రమాలా మపరా మసృజ త్క్రోధమూర్ఛితః. ౨౧
దక్షిణాం దిశమాస్థాయ మునిమధ్యే మహాయశాః

టీక॥మహాయశాః=అధికమయినకీర్తిగలవిశ్వామిత్రుఁడు ; క్రోధమూర్ఛితః= కోపముచేవ్యాపింపఁబడినవాఁడై;మునిమధ్యే=మునులనడుమను;దక్షిణాం = దక్షిణపు;దిశం=దిక్కును; ఆస్థాయ=అవలంబించి;అపరాం=ఇతరమయిన; నక్షత్రమాలాం=నక్షత్రములపఙ్క్తిని;అసృజత్=సృజించెను.

అధికంబగు కీర్తిగల విశ్వామిత్రుండు, చాలఁగోపించి,మునులనడుమనుండి, దక్షిణపుదిక్కునందు, క్రొత్తగానక్షత్రంబుల సృజించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సృష్ట్వా నక్షత్రవంశంచ క్రోధేన కలుషీ కృతః. ౨౨
అన్యమింద్రం కరిష్యామి లోకోవాస్యాద నింద్రకః

టీక॥ నక్షత్రవంశం=నక్షత్రములయొక్క సమూహమును ; సృష్ట్వాచ=సృజించియు; సః(అధ్యాహృతము) = ఆవిశ్వామిత్రుఁడు; క్రోధేన = కోపముచేత; కలుషీకృతః=కలఁకఁబాఱునట్లు చేయఁబడినవాఁడై; "అన్యం=ఇతరుఁడైన; ఇంద్రం=ఇంద్రుని; కరిష్యామి=చేసెదను; వా=లేనియెడల; లోకః=ప్రపంచమైనను; అనింద్రకః=ఇంద్రుండు లేనిదిగా; స్యాత్=అగును." లేక; "లోకోవా=లేనియెడ నేనుసృజించులోకము; అనింద్రకః=ఇంద్రుండు లేనిది; స్యాత్=అగును." (ఇతి=అని; సమకల్పయత్ = సంకల్పించెను).

ఇట్లు, నక్షత్రములసృజించి, విశ్వామిత్రుండు, కోపంబున "మఱియొకయింద్రునైనంజేసెదను, లేనియెడ ప్రపంచమునందింద్రుఁడె లేకపోవుఁగాక." (అర్థాంతరమందు.) లేనియెడ, నేనుసృజించులోకంబిందు ఇంద్రుండులేనిదియగుఁగాక" యని సంకల్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

దైవతాన్యపి సక్రోధా త్స్రష్టుం సముపచక్రమే. ౨౩

టీక॥ సః=ఆవిశ్వామిత్రుఁడు; క్రోధాత్=కోపమువలన; దైవతాన్యపి=దేవతలనుంగూడ; స్రష్టుం=సృజించుటకు; సముపచక్రమే=ప్రారంభించెను.

ఆవిశ్వామిత్రుండు, కోపంబున, దేవతలనుంగూడసృజింపయత్నించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః పరమసంభ్రాంతా స్సర్షిసంఘా స్సురాసురాః
విశ్వామిత్రం మహాత్మాన మూచు స్సానునయం వచః. ౨౪

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; సర్షిసంఘాః = ఋషులయొక్కసమూహముతోఁగూడిన; సురాసురాః=దేవతలునుఅసురులును; పరమసంభ్రాంతాః= మిక్కిలియు వెఱఁగుపడినవారై; మహాత్మానం=అధికమయిన ప్రభావముగల ; విశ్వామిత్రం=విశ్వామిత్రునిఁగూర్చి; సానునయ

యం = ఊఱడింపుతోఁగూడిన; వచః=మాటను; ఊచుః=చెప్పిరి.

అంత, ఋషులును దేవతలునసురులును, మిక్కిలియు వెఱఁగువడి, మహాత్ముండగువిశ్వామిత్రునియొద్దకు వచ్చి, యతనినూఱడించుచు, నిట్లని, చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

అయం రాజా మహాభాగ గురుశాపపరిక్షతః
సశరీరో దివం యాతుం నార్హత్యేవ తపోధన. ౧౩

టీక॥ మహాభాగ=పూజ్యమయిన, భాగ్యము గలవాఁడవు; తపోధన= తపస్సే ధనముఁగాఁ గలవాఁడవునగువిశ్వామిత్రుఁడా! గురుశాపపరిక్షతః= గురువులశాపముచేతఁగొట్టఁబడిన; అయం=ఈ; రాజా=త్రిశంకుమహారాజు; సశరీరః=దేహముతోఁగూడినవాఁడై; దివం=స్వర్గమును; యాతుం=పొందుటకు; నార్హత్యేవ=తగనేతగఁడు.

మహాభాగుండవు తపోధనుండవగువిశ్వామిత్రుఁడా! ఈత్రిశంకుమహారాజు, గురుశాపంబునం గొట్టువడినవాఁడు కావున, దేహంబుతోఁ గూడ స్వర్గంబునొందుటకుఁ దగఁడనుటసత్యము. అని, దేవతలువిశ్వామిత్రునితోఁ జెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తేషాం తద్వచనం శ్రుత్వా దేవానాం మునిపుంగవః
అబ్రవీత్సుమహద్వాక్యం కౌశిక స్సర్వదేవతాః. ౧౪

టీక॥ తేషాం=ఆ; దేవానాం=దేవతలయొక్క; తత్ = ఆ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; మునిపుంగవః = మునిశ్రేష్ఠుండగు; కౌశికః = విశ్వామిత్రుఁడు; సర్వదేవతాః=సమస్తదేవతలనుంగూర్చి; సుమహత్= మిక్కిలియుఁ బూజ్యమయిన; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

ఆదేవతలు చెప్పిన మాటనువిని, మునిశ్రేష్ఠుండగు విశ్వామిత్రుండు, దేవతల నెల్లరం జూచి, మిక్కిలియుఁ బూజ్యంబగు మాట చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సశరీరస్య భద్రం వ స్త్రిశంకో రస్య భూపతేః
ఆరోహణం ప్రతిజ్ఞాయ నానృతం కర్తు మర్హథ. ౨౭

టీక॥ వః=మీకు; భద్రం=మంగళము; అస్తు(అధ్యాహృతము)= అగుఁగాక. సశరీరస్య=దేహముతోఁ గూడిన; అస్య = ఈ; భూపతేః= భూమికిఁ బ్రభువైన; త్రిశంకోః=త్రిశంకువునకు; ఆరోహణం=స్వర్గము నెక్కుటను; ప్రతిజ్ఞాయ=ప్రతిజ్ఞ చేసి; అనృతం=దబ్బఱను; కర్తుం= చేయుటకు; నోత్సహే=కోరను.

మీకు మంగళమగుఁగాక; "ఈత్రిశంకు మహారాజు దేహముతోఁగూడ స్వర్గమునకుఁబోవుఁగాక;" యని ప్రతిజ్ఞఁజేసి, దానిదబ్బఱఁజేయనొల్లను. అని, తాత్పర్యము.

స్వర్గోఽస్తు సశరీరస్య త్రిశంకో రస్య శాశ్వతః

టీక॥ సశరీరస్య=దేహముతోఁ గూడిన; అస్య=ఈ; త్రిశంకోః=త్రిశంకువునకు; శాశ్వతః=స్థిరమయిన; స్వర్గః=స్వర్గము; అస్తు= అగుఁగాక.

ఈత్రిశంకువు, సశరీరముగానే, శాశ్వతంబగు స్వర్గంబునొందుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

నక్షత్రాణిచ సర్వాణి మామకాని ధ్రువాణ్యథ. ౨౮
యావ ల్లోకా ధరిష్యంతి తిష్ఠం త్వేతాని సర్వశః
మత్కృతాని సురా స్సర్వే తదను జ్ఞాతు మర్హథ. ౨౯

టీక॥ అథ=ఇంకను; మత్కృతాని= నాచేఁజేయఁబడినవి; (గనుకనే) మామకాని=నావైన; ఏతాని=ఈ; నక్షత్రాణి=నక్షత్రములు; సర్వాణి= అన్నియు; యావత్= ఎంతవఱకు; లోకాః=లోకంబులు; ధరిష్యంతి= ఉండునో; తావత్ (అధ్యాహృతము)=అంతవఱకు; సర్వశః=అన్నివిధంబులను; ధ్రువాణి= స్థిరములుగా; తిష్ఠంతు = ఉండుఁగాక. సురాః=దేవతలారా! సర్వే = అందఱును; తత్=దాని; అనుజ్ఞాతుం=

అంగీకరించుటకు; అర్హథ=తగుదురు.

నేనుసృజించిన యీనక్షత్రంబులన్నియు, లోకంబులుండుదనుక, స్థిరంబులయియుండుఁగాక ; దేవతలారా! మీరలందఱును, దానినొప్పుకొనవలయును. అని, విశ్వామిత్రుఁడు దేవతలతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవముక్తా స్సురా స్సర్వే ప్రత్యూచు ర్మునిపుంగవమ్

టీక॥సురాః=దేవతలు;సర్వే=అందఱును;ఏవం=ఇట్లు;ఉక్తాః=చెప్పఁబడినవారలై; మునిపుంగవం=ముని శ్రేష్ఠుండగువిశ్వామిత్రునింగూర్చి;ప్రత్యూచుః=బదులుచెప్పిరి.

విశ్వామిత్రుండు, చెప్పినమాటనువిని, దేవతలందఱును.అతని,కిట్లని, బదులుచెప్పిరి.అని, తాత్పర్యము.

ఏవం భవతు భద్రం తే తిష్ఠం త్వేతాని సర్వశః. ౩౦
గగనే తాన్య నేకాని వైశ్వానర పథాద్బహిః
నక్షత్రాణి మునిశ్రేష్ఠ తేషు జ్యోతిష్షు జాజ్వలన్. ౩౧
అవాక్ఛిరా స్త్రిశంకుశ్చ తిష్ఠత్వ మరసన్నిభః

టీక॥మునిశ్రేష్ఠ=మునులలోమేటియైనవిశ్వామిత్రుఁడా! తే=నీకు; భద్రం=మంగళము;అస్తు (అధ్యాహృతము)=అగుఁగాక. ఏవం=ఇట్లు;భవతు=అగుఁగాక. తాని=ఆ; ఏతాని=ఈ; అనేకాని=పెక్కులయిన;నక్షత్రాణి=నక్షత్రంబులు;సర్వశః=అన్నివిధంబులను; గగనే=ఆకాశమందు ; వైశ్వానర పథాత్=అనాదిగానుండు,జ్యోతిశ్చక్రముయొక్క-మార్గమనకంటెను;బహిః=వెలుపల; తిష్ఠంతు=ఉండుఁగాక! త్రిశంకుశ్చ=త్రిశంకువును; అవాక్ఛిరాః=క్రిందుమొగమయినతలగలవాఁడై; తేషు=ఆ;జ్యోతిష్షు=నక్షత్రంబులందు,నక్షత్రంబులనడుమనునట;జాజ్వలన్=మిక్కిలియుఁబ్రకాశించుచు;అమరసన్నిభః=దేవతతోసమానుఁడై;తిష్ఠతు = ఉండుఁగాక.

మునిశ్రేష్ఠుండవగువిశ్వామిత్రుండా! నీకుమంగళంబగుంగాక; నీవుచెప్పినట్లుయగుంగాక; నీవుసృజించిననక్షత్రంబులన్నియు, నాకాశమందనాదిజ్యోతిశ్చక్ర మార్గంబునకువెలుపల, నన్నివిధంబుల, శాశ్వతంబులుగానేయుండుంగాక; ఈత్రిశంకువును, వానినడుమందలక్రిందుగాంబ్రకాశించుచు, దేవతాసమానుండై యుండుంగాక. అని, తాత్పర్యము.

అనుయాస్యంతి చైతాని జ్యోతీంషి నృపసత్తమమ్. ౩౨
కృతార్థం కీర్తిమంతం చ స్వర్గలోకగతంయథా

టీక॥ ఏతాని = ఈ; జ్యోతీంషి చ = నక్షత్రంబులును; కృతార్థం = నెఱవేఱినపనిగలవాఁడును; కీర్తిమంతంచ = మంచికీర్తిగలవాఁడునగు; నృపసత్తమం = రాజశ్రేష్ఠుండయినత్రిశంకువును; స్వర్గలోకగతంయథా = స్వర్గలోకమునొందినవానింబోలె; అనుయాస్యంతి = అనుసరించును.

ఈనక్షత్రంబులును, కృతార్థుండునుగీర్తిశాలియునగు త్రిశంకుమహారాజును, స్వర్గమునొందినవానినెట్లో, అట్లనుసరింపుచుండును. అని, దేవతలు విశ్వామిత్రునకుంజెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

విశ్వామిత్రస్తు ధర్మాత్మా సర్వదేవై రభిష్టుతః. ౩౩
ఋషిభిశ్చ మహాతేజా బాఢ మిత్యాహ దేవతాః

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయినప్రభావముగలవాఁడును; ధర్మాత్మా = ధర్మబుద్ధిగలవాఁడునగు; విశ్వామిత్రస్తు = విశ్వామిత్రుండును; సర్వదేవైః = సమస్తదేవతలచేతను; ఋషిభిశ్చ = ఋషులచేతను; అభిష్టుతః = పొగడఁబడినవాఁడై; దేవతాః = దేవతలనుగూర్చి; "బాఢం = మంచిది"; ఇతి = అని; ఆహ = (కృతార్థమందులట్) చెప్పెను.

మహాప్రభావుండును ధర్మాత్ముండునగువిశ్వామిత్రుండట్లు దేవ

తలచేతను ఋషులచేతనుం బొగడంబడి, దేవతలంజూచి, "మంచిది" అని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో దేవా మహాత్మానో మునయశ్చ తపోధనాః. ౩౪
జగ్ము ర్యథాగతం సర్వే యజ్ఞస్యాంతే నరోత్తమ

టీక ॥ నరోత్తమ=పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముఁడా! తతః=అటుపిమ్మట; యజ్ఞస్య= యాగముయొక్క; అంతే = సమాప్తియందు; మహాత్మానః= పూజ్యమయినస్వభావముగల; దేవాః=దేవతలును; తపోధనాః= తపస్సే ధనముగాఁగల; మునయశ్చ=మునులును; సర్వే= అందఱును; యథాగతం=వచ్చినట్లు; జగ్ముః=పోయిరి.

పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముఁడా! అంతయాగంబుముగిసినపిదప, మహాత్ములగు దేవతలును, తపోధనులగుమునులునందఱును, వచ్చినట్లు, పోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, షష్టితమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండషష్టితమసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

ఏకషష్టితమసర్గప్రారంభః.

విశ్వామిత్రో మహాత్మాథ ప్రస్థితాన్ప్రేక్ష్య తానృషీన్
అబ్రవీన్నరశార్దూల స్సర్వాం స్తాన్వనవాసినః. ౧

టీ॥ అథ=అటుపిమ్మట; మహాత్మా=పూజ్యమయినస్వభావముగలవాఁడునగు; నరశార్దూలః=పురుషశ్రేష్ఠుండునగు; విశ్వామిత్రః=విశ్వామిత్రుఁడు; ప్రస్థితాన్=పయనమయిన; తాన్=ఆ; ఋషీన్=ఋషులను; ప్రేక్ష్య= చూచి; వనవాసినః=వనములోనున్న; తాన్=ఆఋషులను; సర్వాన్= అందఱినిగూర్చి; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, మహాత్ముండును పురుషశ్రేష్ఠుండు నగు విశ్వామిత్రుండు, యాగమునకై వచ్చినఋషులందఱు నుబోవుటంజూచి, తనతపోవనంబు ననుండుమునులంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

మహాన్విఘ్నః ప్రవృత్తోఽయం దక్షిణా మాస్థితో దిశమ్
దిశ మన్యాం ప్రపత్స్యామ స్తత్ర తప్స్యామహే తపః. ౨

టీ॥ అయం=ఈ; మహాన్=గొప్పదియగు; విఘ్నః=విఘ్నము; దక్షిణాం=దక్షిణపు; దిశం=దిక్కును; ఆస్థితః = అవలంబించినదై; ప్రవృత్తః=సంభవించినది. అన్యాం=వేఱైన; దిశం=దిక్కును; ప్రపత్స్యామః=పొందెదము. తత్ర=అచ్చట; తపః = తపస్సును; తప్స్యామహే=తపించెదము, చేసెదమనుట.

ఈదక్షిణపుదిక్కునందు గొప్పవిఘ్నముసంభవించినది; కావునమఱియొకదిక్కునకుఁబోవుదము; అచ్చటనెతపంబుసేయుదము.
అని, తాత్పర్యము.

పశ్చిమాయాం విశాలాయాం పుష్కరేషు మహాత్మనః
సుఖం తప శ్చరిష్యామః పరం తద్ధి తపోవనమ్. ౩

టీక॥ మహాత్మనః (మహాత్మానః)=పూజ్యమయినస్వభావముగలమునులారా! విశాలాయాం=వెడల్పుగల; పశ్చిమాయాం=పడమటిదిక్కునందు; పుష్కరేషు=పుష్కరతీరములందు; సుఖం=సుఖముగా; తపః=తపస్సును; చరిష్యామః=చేసెదము. తత్=అది; పరం=శ్రేష్ఠమయిన; తపోవనంహి=తపస్సునకుయోగ్యమయినవనముగదా!

విశాలమయిన పశ్చిమపుదిక్కునంబుష్కరతీర్థంబుల తీరంబులందు, సుఖముగాఁదపంబు గావింతము; అదిమంచితపోవనంబుగదా ! అని, విశ్వామిత్రుఁడుఋషులతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వా మహాతేజాః పుష్కరేషు మహామునిః
తప ఉగ్రం దురాధర్షం తేపే మూలఫలాశనః. ౪

టీక॥ ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; మహాతేజాః=అధికమయినప్రభావముగల; మహామునిః=పూజ్యుఁడైనయావిశ్వామిత్రుఁడు; పుష్కరేషు = పుష్కరతీర్థములందు; మూలఫలాశనః= గడ్డలునుబండ్లునేయాహారముగాఁగలవాఁడై; ఉగ్రం= భయంకరమయినదియును; దురాధర్షం=తిరస్కరింపఁగూడనిదియునగు; తపః=తపస్సును; తేపే=తపించెను, చేసెననుట.

ఇట్లాఋషులకుఁజెప్పి, మహాప్రభావుండగు విశ్వామిత్రమహాముని, పశ్చిమదిక్కునకుంబోయి, యందలి పుష్కరతీర్థంబుల తీరంబులందు, ఫలమూలంబులే యాహారంబుగాఁగొని, భయంకరంబును దురాధర్షంబునగుతపంబుగావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మిన్నేవ కాలేతు అయోధ్యాధిపతి నృపః
అంబరీష ఇతిఖ్యాతో యష్టుం సముపచక్రమే. ౫

టీక॥ ఏతస్మిన్=ఈ; కాలేత్వేవ=కాలమునందే; అయోధ్యాధిప

తిః=అయోధ్యకుఁ బ్రభువయిన; అంబరీషః=అంబరీషుఁడు; ఇతి=అని; ఖ్యాతః=ప్రసిద్ధుఁడగు; నృపః=రాజు; యష్టుం=యాగము సేయుటకు; సముపచక్రమే=ఆరంభించెను.

ఈకాలమునందే, అయోధ్యకుఁ బ్రభువయిన యంబరీషుఁడను రాజొకం డుయాగము సేయ నారంభించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య వై యజమానస్య పశు మింద్రో జహార హ
ప్రణష్టేతు పశౌ విప్రో రాజాన మిద మబ్రవీత్. ౬

టీక॥ యజమానస్య=యాగము సేయుచున్న; తస్య=ఆయంబరీషునియొక్క; పశుం=యాగపశువును; ఇంద్రః=ఇంద్రుఁడు; జహార=హరించెను. ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము) పశౌ=యాగపశువు; ప్రణష్టేతు=అగపడకపోఁగానే; విప్రః=పురోహితుండగు బ్రాహ్మణుండు; రాజానం=రాజును గూర్చి; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

యాగము సేయుచున్న యాయంబరీషునిపశువును దేవేంద్రుండపహరించెను; ఇట్లు, పశువుకనుపడకుండుటంజూచి, పురోహితుండు, రాజుతో, నిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

పశు రద్య హృతో రాజన్ ప్రణష్ట స్తవ దుర్నయాత్
అరక్షితారం రాజానం ఘ్నంతి దోషా నరేశ్వర. ౭

టీక॥ రాజన్=అంబరీషమహారాజా! పశుః=యాగపశువు; తవ=నీయొక్క; దుర్నయాత్=దుర్గతివలన, ప్రమాదమువలననుట; హృతః=అపహరింపఁబడినదై; అద్య=ఇప్పుడు; ప్రణష్టః=అగపడదయ్యె. నరేశ్వర=మనుష్యులకుఁ బ్రభువయినయంబరీషుఁడా! దోషాః=దోషములు; అరక్షితారం=కాపాడనట్టి; రాజానం=రాజును;

ఘ్నంతి=చంపుచున్నవి.

అంబరీషుఁడా! నీకేమతియుం డుటంజేసి, యాగపశువునెవ్వరో యపహరించిరి; అదియిప్పుడు కాఁ నంబడదయ్యె; ఇట్లు, ఏమతియునవె రాజును, దోషంబులుచంపును.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాయశ్చిత్తం మహద్ధ్యేత న్నరం వా పురుషర్షభ
ఆనయస్వ పశుం శీఘ్రం యావత్కర్మ ప్రవర్తతే. ౮

టీక॥ పురుషర్షభ=పురుషశ్రేష్ఠుండవగునంబరీషుఁడా! ఏతత్=ఈ, ప్రాయశ్చిత్తం= ప్రాయశ్చిత్తము; మహద్ధి=గొప్పదికదా ! యావత్=ఎంతలోపల; కర్మ=యాగకార్యము; ప్రవర్తతే=(భవిష్యదర్థమందులట్) జరుగఁగలదో; తావత్ (అధ్యాహృతము)= అంతలోపల; నరంవా= మనుష్యరూపమునైననను; పశుం=పశువును; ఆనయస్వ=కొనిరమ్ము.

మనుష్యశ్రేష్ఠుండవగు నంబరీషుఁడా! ఇప్పుఁడు, కల్గిన యపచారమునకుఁ జేయవలసిన ప్రాయశ్చిత్తంబుచాలగొప్పది; కనుపడకపోయినపశువును వెదకికొనితెచ్చుటయుత్తమము, లేనియెడల, మనుష్యపశువునైనను యాగకార్యారంభముసేయుటకు మున్నె, శీఘ్రంబుగాఁదేవలయును. అని, పురోహితుఁడుచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉపాధ్యాయ వచ శ్శ్రుత్వా సరాజా పురుషర్షభ
అన్వియేష మహాబుద్ధిః పశుం గోభి స్సహస్రశః. ౯

టీక॥ పురుషర్షభ= పురుషశ్రేష్ఠుండవగురాముఁడా ! ఉపాధ్యాయవచః= పురోహితునిమాటను; శ్రుత్వా=విని; మహాబుద్ధిః=అధికమైనబుద్ధిగలు; సః=ఆ; రాజా=అంబరీషమహారాజు; సహస్రశః=వేనవేలసంఖ్యగల; గోభిః=ఆవులతో; పశుం= పశువును; అన్వియేష=

వెదకెను.

పురుష శ్రేష్ఠుండవగు రాముఁడా! పురోహితునిమాటవిని, మహా బుద్ధిశాలియగు నాయంబరీషుండు, వేనవేలు గాగోవులంగొని, నరపశువును వెదకెను. అని, తాత్పర్యము.

దేశాన్ జనపదాంస్తాంస్తా న్నగరాణి వనానిచ
ఆశ్రమాణిచ పుణ్యాని మార్గమాణో మహీపతిః. ౧౦
స పుత్ర సహితం తాత సభార్యం రఘునందన
భృగుతుంగే సమాసీన మృచీకం సందదర్శ హ. ౧౧

టీక॥ తాత=నాయనవయిన; రఘునందన—రాముఁడా! మహీపతిః—భూమికిఁబ్రభువయిన; సః=ఆయంబరీషుండు; తాంస్తాన్— ఆయా; దేశాన్=దేశములను; జనపదాన్=గ్రామములను; నగరాణి=పట్టణములను; వనానిచ=అడవులను; పుణ్యాని=పవిత్రంబులగు; ఆశ్రమాణిచ—ఆశ్రమములను; మార్గమాణః=వెదకుచు; పుత్రసహితం=కొడుకులతోఁగూడినవాఁడును; సభార్యం=పెండ్లాముతోఁగూడినవాఁడును; భృగుతుంగే— భృగుతుంగమనుపర్వతమందు; సహ—కూడ, కొడుకులు భార్యవీరితోఁగూడననుట; ఆసీనం—కూర్చుండి యున్నవాఁడునగు; ఋచీకం—ఋచీకమహర్షిని; సందదర్శ—చూచెను. ("హ" అనునది పాదపూరణార్థకము.)

రాముఁడా! ఆయంబరీషుండు, అన్ని దేశంబుల గ్రామంబులఁబట్టణంబులనడవులఁబవిత్రంబులగు నాశ్రమంబుల వెదకుచు నెందును నరపశువుంబడయఁజాలక, భృగుతుంగంబను పర్వతంబునకరిగి, యచ్చోఁగొడుకులతో భార్యతోనుంగూడఁ గూర్చుండియున్న ఋచీకమహర్షిం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తమువాచ మహాతేజాః ప్రణమ్యాభి ప్రసాద్యచ
బ్రహ్మర్షిం తపసాదీప్తం రాజర్షి రమితప్రభః. ౧౨
పృష్ట్వా సర్వత్రకుశల మృచీకం త మిదం వచః

స౬౧

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమయిన ప్రభావముగలవాఁడును; అమితప్రభః=కొలతలేనికాంతిగలవాఁడును; రాజర్షిః = రాజునుబుషియనఁగునంబరీషుండు; తం=ప్రసిద్ధుండును; బ్రహ్మర్షిం=బ్రాహ్మణుండునుబుషియును; తపసా=తపస్సుచేత; దీప్తం = ప్రకాశించువాఁడునగు; ఋచీకం=ఋచీకుని; ప్రణమ్య=నమస్కరించి; అభిప్రసాద్య=సంతోషపఱచియు ; సర్వత్ర=అన్నిటను; కుశలం=క్షేమమునుః పృష్ట్వా=అడిగి; తం=ఆఋచీకునిగూర్చి; ఇదం=ఈ; వచః=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

అతిపరాక్రమశాలియు రాజర్షియుఁ గొలందిలేని కాంతిగలవాఁడునగు నంబరీషుండు, బ్రహ్మర్షియుఁ దపస్సుచేఁ బ్రకాశించువాఁడునగుఋచీకుని నమస్కరించి సంతోషపఱచి, యన్నిటనుకుశలంబడిగి, యతనితోనిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

గవాం శతసహస్రేణ విక్రీణీషే సుతం యది. ౧౩
పశోరర్థే మహాభాగ కృతకృత్యోస్మి భార్గవ

టీక॥ మహాభాగ=పూజ్యుఁడగు భాగ్యముగల; భార్గవ=భృగువంశమునందుఁబుట్టినఋచీకుఁడా! గవాం= గోవులయొక్క; శతసహస్రేణ=నూఱువేలచేత; పశోః = యాగపశువుయొక్క; అర్థే=ప్రయోజనముకొఱకు; సుతం=కొడుకును ; విక్రీణీషేయది=అమ్ముదువేని; కృతకృత్యః=నెఱవేఱినపనిగలవాఁడను; అస్మి=అగుదును.

మహాభాగుండవగు ఋచీకుఁడా! నూఱువేలయావులంబుచ్చుకొని, యొక్కకొడుకును, నాకుయాగపశువగుటకై, విక్రయింతువేని , నేనుకృతార్థుఁడనగుదును.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వే పరిసృతా దేశా యాజ్ఞీయం నలభే పశుమ్. ౧౪
దాతుమర్హసి మూల్యేన సుతమేకమితో మమ

టీక॥ దేశాః=దేశంబులు; సర్వే=అన్నియును; పరిసృతాః=సంచరింపఁబడినవి. యాజ్ఞీయం=యాగమునకుఁగావలసిన; పశుం=పశువును; నలభే=పొందనైతి. ఇతః=వీరిలో; ఏకం=ఒక; సుతం=కొడుకును; మూల్యేన=వెలచేత; మమ=నాకు; దాతుం=ఇచ్చుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

నేనన్ని దేశంబులందిరిగితిని; ఎందును నాయాగమునకుఁగావలసినపశువుఁ బడయలేనైతి; నీపికొడుకులలో, నొక్కని, వెలదీసికొని, నాకీవలయును. అని, యంబరీషుఁడు ఋచీకునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తో మహాతేజా ఋచీక స్త్వబ్రవీద్వచః. ౧౫

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమయిన ప్రభావముగల; ఋచీకస్తు=ఋచీకుఁడను; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాఁడై; వచః=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

మహాతేజుండగు ఋచీకుండును, అంబరీషునిమాటవిని, యిట్లని, చెప్పెను. అని. తాత్పర్యము.

నాహం జ్యేష్ఠ న్నరశ్రేష్ఠ విక్రీణీయాం కథంచన

టీక॥ నరశ్రేష్ఠ=పురుషశ్రేష్ఠుండవగునంబరీషుఁడా! కథంచన=ఎట్లయినను; అహం=నేను; జ్యేష్ఠం=పెద్దవానిని; నవిక్రీణీయాం=అమ్మను.

పురుషశ్రేష్ఠుండవగునంబరీషుఁడా! నేనేమైనను పెద్దకొడుకు నమ్ముటలేదు. అని, ఋచీకుఁడంబరీషునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఋచీకస్య వచ శ్శ్రుత్వా తేషాం మాతా మహాత్మనామ్. ౧౬
ఉవాచ నరశార్దూల మంబరీషం తపస్వినీ

టీక॥ ఋచీకస్య=ఋచీకునియొక్క; వచః=మాటను; శ్రుత్వా=

విని; తపస్వినీ=అధికమయినతపస్సుగల; మహాత్మనాం=పూజ్యమయినస్వభావముగల; తేషాం=ఆకొడుకులయొక్క; మాతా=తల్లి; నరశార్దూలం=పురుషశ్రేష్ఠుండగు; అంబరీషం = అంబరీషునిఁగూర్చి; ఉవాచ=పలికెను.

ఋచీకునిమాటవిని, మహాత్ములగునాకొడుకులతల్లి చాలఁదపస్సుగలది, పురుషశ్రేష్ఠుండగు నంబరీషుం జూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అవిక్రేయం సుతం జ్యేష్ఠం భగవా నాహ భార్గవః. ౧౭
మమాపి దయితం విద్ధి కనిష్ఠం శునకన్నృప
తస్మా త్కనీయసం పుత్రం నదాస్యే తవ పార్థివ. ౧౮

టీక॥ నృప=అంబరీషమహారాజా! భగవాన్=మాహాత్మ్యముగల; భార్గవః=భృగువంశంబునం బుట్టినఋచీకుండు; జ్యేష్ఠం=పెద్దవాఁడైన; సుతం=కొడుకును; అవిక్రేయం=అమ్మఁదగనివానిఁగా; ఆహ=చెప్పుచున్నాఁడు. మమాపి=నాకును; కనిష్ఠం=అందఱికన్నచిన్నవాఁడైన; శునకం=శునకుఁడనువానిని; దయితం=ఇష్టునిఁగా; విద్ధి=ఎఱుంగుము. పార్థివ=అంబరీషమహారాజా! తస్మాత్=అందువలన; తవ=నీకు; కనీయసం=అందఱికన్నఁజిన్నవాఁడైన; పుత్రం=కొడుకును; నదాస్యే=ఇవ్వను.

అంబరీషుఁడా! భగవంతుండును భార్గవుండునగు ఋచీకుండు, పెద్దకుమారునివిక్రయింపనని చెప్పెను; నాకుఁగనిష్ఠుండగు శునకుండను వాఁడుచాలఁబ్రియుండని యెఱుంగుము, కావున, నీకుఁగనిష్ఠునివ్వనొల్లను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాయేణహి నరశ్రేష్ఠ జ్యేష్ఠాః పితృషు వల్లభాః
మాతౄణాంతు కనీయాంస స్తస్మా ద్రక్షే కనీయసమ్. ౧౯

టీక ॥ నరశ్రేష్ఠ=మనుష్యశ్రేష్ఠుఁడవగునంబరీషుఁడా! ప్రాయేణ=

బాహుళ్యముచేత; జ్యేష్ఠాః=పెద్దకొడుకులు; పితౄణాం=తండ్రులవిషయమయి; వల్లభాః హి=ప్రియులుగదా! మాతౄణాంతు=తల్లులకును; కనీయాంసః=కడపటికొడుకులు; వల్లభాః(అధ్యాహృతము)= ప్రియులుగదా! తస్మాత్=అందువలన; కనీయసం(కనీయాంసం)=కడపటికొడుకును; రక్షే=కాపాడెదను.

అంబరీషుఁడా! ప్రాయముగా, లోకంబున, తండ్రులకుఁ బెద్దకొడుకులును దల్లులకు, కడపటికొడుకులునుఁ బ్రియులుగదా! కావున, నేనుఁ గడపటివానిరక్షించెదను. అని, తల్లి, యంబరీషునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉక్తవాక్యే మునౌ తస్మిన్ మునిపత్న్యాం తథైవచ
శునశ్శేఫ స్స్వయం రామ మధ్యమో వాక్య మబ్రవీత్. ౨౦

టీక ॥ రామ=రాముఁడా! తస్మిన్=ఆ; మునౌ= ఋచీకమహాముని; ఉక్తవాక్యే=చెప్పఁబడినమాటగలవాఁడు కాఁగా; తథైవచ=ఆలాగే; మునిపత్న్యాంచ=ఋచీకముని భార్యయు; ఉక్త వాక్యాయాం(అధ్యాహృతము)=చెప్పఁబడినమాటగలదికాఁగా; మధ్యమః= నడిమివాఁడైన; శునశ్శేఫః=శునశ్శేఫుఁడనువాఁడు; స్వయం=తానె; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

రాముఁడా! ఋచీకుండునుఅతనిభార్యయుఁ జెప్పినమాటవిని, నడిమికొడుకైన శునశ్శేఫుండనువాఁడు, తానే, యంబరీషుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

పితా జ్యేష్ఠ మవిక్రేయం మాతా చాహ కనీయసమ్
విక్రీతం మధ్యమం మన్యే రాజన్ పుత్రం నయస్వ మామ్. ౨౧

టీక॥ పితా=తండ్రి; జ్యేష్ఠం=పెద్దవాని; అవిక్రేయం=అమ్మఁదగనివానిగా; ఆహ=చెప్పుచున్నాఁడు; మాతాచ=తల్లియును; కనీయసం

(కనీయాంసం)=చిన్నవానిని; అవిక్రేయం ఆహ (అధ్యాహృతము)= అమ్మఁదగనివానిఁగాఁ జెప్పుచున్నది. రాజన్ =అంబరీషమహారాజా! మధ్యమం=నడిమివాఁడగు; పుత్రం= కొడుకును; విక్రీతం = అమ్మఁబడినవానిఁగా; మన్యే = తలంచెదను. మాం = నన్ను ; నయస్వ=కొనిపొమ్ము.

అంబరీషుఁడా! తండ్రి జ్యేష్ఠుని విక్రయింపనని చెప్పుచున్నాఁడు; తల్లి యుఁ గనిష్ఠుని విక్రయింపనని చెప్పుచున్నది; కావున, నడిమివాని విక్రయించినట్లు తలంచెదను; నడిమివాఁడనగు నన్నుఁ గొనిపొమ్ము. అని, శునశ్శేఫుండు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

గవాం శతసహస్రేణ శ్శునశ్శేఫం నరేశ్వరః
గృహీత్వా పరమప్రీతో జగామ రఘునందన. ౨౨

టీక॥ రఘునందన=రామునఁడా! నరేశ్వరః= మనుష్యులకుఁ బ్రభువైనయంబరీషుండు; గవాం = ఆవుల యొక్క; శతసహస్రేణ=నూఱువేలచేత; శునశ్శేఫం = శునశ్శేఫుని; గృహీత్వా=పుచ్చుకొని; పరమప్రీతః= మిక్కిలియు సంతసించినవాఁడై; జగామ=పోయెను.

అంబరీషమహారాజు, లక్షగోవులొసంగి, శునశ్శేఫునిం బుచ్చుకొని, పరమసంతోషంబునం బోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

అంబరీషస్తు రాజర్షీ రథమారోప్య సత్వరః
శునశ్శేఫం మహాతేజా జగామాశు మహాయశాః. ౨౩

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; మహాయశాః=అధికమయినకీర్తిగలవాఁడును; రాజర్షిః = రాజును ఋషియునగు; అంబరీషస్తు=అంబరీషుఁడును; సత్వరః=వేగిరపాటుగలవాఁడై; శునశ్శేఫం = శునశ్శేఫుని; రథం=రథమును; ఆరోప్య=ఎక్కించికొని; ఆశు=శీఘ్రముగా; జగామ=పోయెను.

మహాపరాక్రమశాలియును మహాకీర్తిగలవాఁడును రాజర్షియు నగునంబరీషుండు, వేగముగా, శునశ్శేఫునిరథంబెక్కించికొని, శీఘ్రం బుగాఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, ఏకషష్టితమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండైకషష్టితమసర్గటీక,
ముగిసినది.

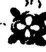
శ్రీ

ద్విషష్టితమసర్గప్రారంభః.

శునశ్శేఫం నరశ్రేష్ఠ గృహీత్వాతు మహాయశాః
వ్యశ్రామ్యత్పుష్కరే రాజా మధ్యాహ్నే రఘునందన. ౧

టీక॥నరశ్రేష్ఠ=పురుషశ్రేష్ఠుండవగు; రఘునందన=రాముఁడా!మహాయశాః= అధికమయినకీర్తిగల; రాజా=అంబరీషమహారాజు; శునశ్శేఫం=శునశ్శేఫుని; గృహీత్వాతు=పుచ్చికొనియె;మధ్యాహ్నే=పట్టపగటియందు;పుష్కరే = పుష్కరతీర్థమందు; వ్యశ్రామ్యత్ =విశ్రమించెను.

పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముఁడా ! మహాయశుండగునంబరీషుండు, ఇట్లు, శునశ్శేఫునిందోడ్కొని, పోవుచు, మధ్యాహ్నముకాఁగానే, పుష్కరతీర్థమందు కొంతవిశ్రమించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య విశ్రమమాణస్య శునశ్శేఫో మహాయశాః
పుష్కరక్షేత్ర మాగమ్య విశ్వామిత్రం దదర్శ హ. ౨
తప్యంత మృషిభి స్సార్థం మాతులం పరమాతురః

టీక॥ తస్య=ఆయంబరీషుండు; విశ్రమమాణస్య=విశ్రమించుచుండఁగా; మహాయశాః=అధికమయినకీర్తిగలవాఁడును; పరమాతురః=మిక్కిలియుదుఃఖితుఁడునగు; శునశ్శేఫః=శునశ్శేఫుఁడు; పుష్కరక్షేత్రం=పుష్కరస్థలమును; ఆగమ్య=పొంది; ఋషిభిస్సార్థం = ఋషులతోఁగూడ; తప్యంతం = తపస్సుచేయుచున్న; మాతులం=మేనమామయగు; విశ్వామిత్రం=విశ్వామిత్రునిఁ; దదర్శ=చూచెను. "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

అంబరీషుండు విశ్రమించుచుండఁగా, మహాయశుండునుబరమదుఃఖితుండునగు, శునశ్శేఫుండు, పుష్కరక్షేత్రంబునొంది, ఋషులతోఁగూడఁదపస్సుసేయుచున్న, తనమేనమామయగు విశ్వామిత్రునింబూచెను. అని, తాత్పర్యము.

వివర్ణవదనో దీన స్తృష్ణయాచ శ్రమేణ చ. ౩
పపా తాంకే మునే రాశు వాక్యం చేద మువాచ హ

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆశునశ్శేఫుఁడు; తృష్ణయాచ=దప్పిచేతను; శ్రమేణచ=అలసటచేతను; వివర్ణవదనః = రంగుతప్పిన మొగముగలవాఁడై; ఆశు = శీఘ్రముగా; మునేః=విశ్వామిత్రమహాముని యొక్క; అంకే=ఒడియందు; పపాత=పడెను. ఇదం=ఈ; వాక్యంచ=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను. "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

ఆశునశ్శేఫుండు, దప్పిచేతనుఅలసటచేతనురంగుదప్పిన ముఖముగల్గి, శీఘ్రంబుగా, విశ్వామిత్రునియుత్సంగముపైఁబడి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

న మే ఽస్తి మాతా న పితా జ్ఞాతయో బాంధవాః కుతః. ౪
త్రాతు మర్హసి మాం సౌమ్య ధర్మేణ మునిపుంగవ

టీక॥ మే=నాకు; మాతా=తల్లి; నాస్తి=లేదు. పితా=తండ్రి; న=లేదు. జ్ఞాతయః=దాయాదులును; బాంధవాః=బంధువులును; కుతః=ఎక్కడివారు? సౌమ్య= శాంతుఁడవును; మునిపుంగవ= మునిశ్రేష్ఠుండవునగు విశ్వామిత్రుఁడా! మాం=నన్ను; ధర్మేణ=ధర్మముచేత; త్రాతుం=రక్షించుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

నాకుఁదల్లిగాని తండ్రిగానిబంధువులుగానిజ్ఞాతులుగాని యెవ్వరును లేరు; (తలిదండ్రులున్ననునన్నురక్షింపకవిక్రయించుటంబట్టివారును లేనివారె); నీవుసౌమ్యుండవుముని శ్రేష్ఠుండవు, ధర్మంబుననన్నురక్షింపుము. అని, తాత్పర్యము.

త్రాతా త్వం హి మునిశ్రేష్ఠ సర్వేషాం త్వం హి భావనః. ౫

టీక॥ మునిశ్రేష్ఠ=మునులలో మేటివగువిశ్వామిత్రుఁడా! త్వం=నీవు; సర్వేషాం=అందఱకును; త్రాతా హి = రక్షించువాఁడవుగదా! త్వం=నీవు; భావనః=హితముగలుగఁజేయువాఁడవుగదా!

మునిశ్రేష్ఠుండవగు విశ్వామిత్రుఁడా! నీవెయందఱకునురక్షకుండవు, మేలుకలుగఁజేయువాఁడవు. అని, తాత్పర్యము.

రాజా చ కృతకార్యస్స్యా దహం దీర్ఘాయు రవ్యయః
స్వర్గలోక ముపాశ్నీయాం తప స్తప్త్వాహ్య నుత్తమమ్. ౬

టీక॥ రాజాచ=అంబరీషమహారాజును; కృతకార్యః=చేయఁబడిన పనిగలవాఁడు; స్యాత్=అగుఁగాక; అహం=నేను; దీర్ఘాయుః=దీర్ఘమయిన యాయుస్సుగలవాఁడనై; అవ్యయః=నాశములేనివాఁడనై; అనుత్తమం=తనకన్న శ్రేష్ఠమయినదిలేని; తపః=తపస్సును; త

త్వా=తపించి,చేసియనుట;స్వర్గలోకం=స్వర్గలోకమును; ఉపాశ్నుయాంహి=పొందుదునుగాక.

అంబరీషునికార్యమును నేఁజేయవలయును; నేనును దీర్ఘాయుష్మంతుండనై, యేమాత్రమునునాశముఁబొందక, శ్రేష్ఠంబగు తపంబుసల్పి,స్వర్గముఁ బొందవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

త్వం మే నాథోహ్యనాథస్య భవ భవ్యేన చేతసా
పితేవ పుత్రం ధర్మాత్మం స్త్రాతు మర్హసి కిల్బిషాత్. ౭

టీక॥ ధర్మాత్మన్=ధర్మబుద్ధిగలవిశ్వామిత్రుఁడా! త్వంహి=నీవే; భవ్యేన=మంగళకరమయిన; చేతసా=మనసుతో; అనాథస్య=నాథుఁడు లేనట్టి, రక్షకుండు లేనట్టియనుట; మే=నాకు; నాథః=నాథుండవు,రక్షకుండవనుట; భవ=అగుము.పుత్రం=కొడుకును;పితేవ=తండ్రివలె; కిల్బిషాత్= పాపమునుండి,ఆపదనుండియనుట; మాం=(అధ్యాహృతము) నన్ను ; త్రాతుం=రక్షించుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

ధర్మ బుద్ధిగల విశ్వామిత్రుఁడా ! నీవుమంగళకరంబగుహృదయంబుతో , ననాథుండనగునాకు నాథుండవుకమ్ము; తండ్రికొడుకునట్లు, ఈయాపదనుదొలఁగించినన్ను రక్షింపుము. అని,శునశ్శేపుఁడు విశ్వామిత్రునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య త ద్వచనం శ్రుత్వా విశ్వామిత్రో మహాతపాః
సాంత్వయిత్వా బహువిధం పుత్రా నిద మువాచ హ. ౮

టీక॥ తస్య=ఆశునశ్శేపునియొక్క;తత్=ఆ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; మహాతపాః=అధికమయినతపస్సుగల; విశ్వామిత్రః=విశ్వామిత్రుఁడు; బహువిధం=పలుతెఱంగులుగల్గునట్లుగా ; సాంత్వ

యిత్వా=లాలించి; పుత్రాన్=తనకొడుకులంగూర్చి; ఇదం=ఈమాటను; ఉవాచ=చెప్పెను "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

ఆశునశ్శేఫుండు చెప్పినమాట నువిని, మహాతపశ్శాలియగువిశ్వామిత్రుండు, పలుతెఱంగులననునయించి, తనకొడుకులంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యత్కృతే పితరః పుత్రాన్ జనయంతి శుభార్థినః
పరలోకహితార్థాయ తస్య కాలో యమాగతః. ౯

టీక॥ శుభార్థినః = మంగళము గోరునట్టి; పితరః = తండ్రులు; యత్కృతే=దేనికొఱకు; పుత్రాన్=కొడుకులను; జనయంతి=పుట్టించుచున్నారో; పరలోకహితార్థాయ= పరలోకమునందలి మేలనెడు ప్రయోజనముకొఱకు; తస్య=దానికి; అయం=ఈ; కాలః=సమయము; ఆగతః=వచ్చినది.

మంగళముఁగోరునట్టి తండ్రులు, ఏప్రయోజనమపేక్షించి, కొడుకులంబుట్టింతురో; మీకునుమాకునుబరలోకంబునందు మేలుగల్గుటకై, యాప్రయోజనంబునకిప్పుడు సమయంబుగల్గినది. అని, తాత్పర్యము.

అయంబాలో మునిసుతో మత్తశ్శరణమిచ్ఛతి
అస్య జీవితమాత్రేణ ప్రియం కురుత పుత్రకాః. ౧౦

టీక॥ పుత్రకాః=కొడుకులారా! మునిసుతః = మునికొడుకయిన; అయం=ఈ; బాలః=పిల్లవాఁడు; మత్తః=నావలన; శరణం=రక్షించుటను; ఇచ్ఛతి = కోరుచున్నాఁడు. అస్య=వీనికి; జీవితమాత్రేణ=కేవలప్రాణముచేత, ప్రాణమునుమాత్రమునిచ్చుటచేతననుట; ప్రియం=సంతోషమును; కురుత=చేయుఁడు.

కొడుకులారా! మునిపుత్రుండగునీచిన్నవాఁడు, నన్నుశరణుచొచ్చియున్నాఁడు; వీనికిఁబ్రాణంబుమాత్రంబొసంగి, సంతోషంబుగావింపుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

స ౬ ౨

సర్వే సుకృతకర్మాణ స్సర్వే ధర్మపరాయణాః
పశుభూతా నరేంద్రస్య తృప్తి మగ్నేః ప్రయచ్ఛత. ౧౧

టీక॥ యూయం(అధ్యాహృతము)=మీరలు;సర్వే=అందఱును;సుకృతకర్మాణః= పుణ్యరూపములయినకార్యములుగలవారలు ; సర్వే = అందఱును;ధర్మపరాయణాః= ధర్మముముఖ్యమయినగతిగాఁగలవారలు; నరేంద్రస్య=మనుష్యులకుఁబ్రభువైన యంబరీషునకు; పశుభూతాః = పశువయినవారలై;అగ్నేః=అగ్నిహోత్రునకు;తృప్తిం=సంతోషమును; ప్రయచ్ఛత= ఒసంగుఁడు.

మీరలందఱుఁ బుణ్యకర్ములరు, అందఱు, ధర్మమునందెయాసక్తులరు;అంబరీషునియాగమునకుఁబశువై,యగ్నికిందృప్తిసేయుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

నాథవాంశ్చ శునశ్శేఫో యజ్ఞశ్చా విఘ్నితో భవేత్
దేవతా స్తర్పితాశ్చ స్యు ర్మమ చాపి కృతంవచః. ౧౨

టీక॥ శునశ్శేఫశ్చ=శునశ్శేఫుఁడును;నాథవాన్ = నాథుఁడుగలవాఁడు,రక్షకుఁడుగలవాఁడనుట;భవేత్(అధ్యాహృతము)= అగును. యజ్ఞశ్చ = యాగమును;అవిఘ్నితః=విఘ్నములేనిది; భవేత్=అగును. దేవతాశ్చ = దేవతలును;తర్పితాః= తృప్తినొందఁజేయఁబడినవారు;స్యుః=అగుదురు;మమ=నాయొక్క;వచశ్చాపి=మాటయును; కృతం = చేయఁబడినది; భవేత్(అధ్యాహృతము)=అగును.

ఇట్లుచేసినచో, శునశ్శేఫుండునురక్షింపఁబడినవాఁడగును;అంబరీషునియాగమునుబూర్ణమగును;దేవతలునుదృప్తినొందినవారగుదురు; పితృవాక్యమును జేసినట్లగుచున్నది, అని,విశ్వామిత్రుఁడు, తనకొడుకులతోఁజెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

మునే స్తు వచనం శ్రుత్వా మధుష్యందాదయ స్సుతాః

సాభిమానం నరశ్రేష్ఠ సలీల మిద మబ్రువన్. ౧౩

టీక॥ నరశ్రేష్ఠ=పురుషశ్రేష్ఠుండవగురాముఁడా! మునేః=విశ్వామిత్రమహామునియొక్క; వచనం=మాటను; శ్రుత్వాతు=వినినంతనె; మధుష్యందాదయః=మధుష్యందుఁడు మొదలగు; సుతాః=కొడుకులు; సాభిమానం=అహంకారముతోఁగూడునట్లుగా; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రువన్=పలికిరి.

పురుష శ్రేష్ఠుండవగు రాముఁడా! విశ్వామిత్రుండు చెప్పినమాటనువిని, మధుష్యందుఁడు మొదలగునతనికొడుకులు, అహంకారంబునంజేసి, పరిహాసంబుగానిట్లని, చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

కథ మాత్మసుతాన్ హిత్వా త్రాయసే న్యసుతం విభో
అకార్య మివ పశ్యామ శ్శ్వమాంస ఇవ భోజనే. ౧౪

టీక॥ విభో=ఒడయఁడవయినతండ్రీ! కథం=ఎట్లు; ఆత్మసుతాన్=నీకొడుకులను; హిత్వా=విడిచిపెట్టికొని; అన్యసుతం=మఱియొకనికొడుకును; త్రాయసే=రక్షించెదవు. ఏతత్ (అధ్యాహృతము)=దీనిని; భోజనే(తిష్ఠతి)=అన్నముండఁగా; శ్వమాంసమివ = కుక్కమాంసమువలె(లక్షణచే)కుక్కమాంసమును భక్షించుటవలెననుట; అకార్యం=చేయఁదగనిదానిఁగా; "ఇవ" (అనుసదివాక్యాలంకారార్థకము) పశ్యామః=చూచుచున్నాము.

నీవుమాకొడయుఁడవు, అయినను, నీకొడుకులనురక్షించుటనువిడిచిపెట్టుకొని, మఱియొక్కనికొడుకునెట్టురక్షించెదవు; మంచియన్నమునువిడిచి కుక్కమాంసమునుదినుటవలెనకార్యమని యెంచెదము. అని, కొడుకులు విశ్వామిత్రునితోఁజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం త ద్వచనం శ్రుత్వా పుత్రాణాం మునిపుంగవః

క్రోధసంరక్తనయనో వ్యాహర్తు ముపచక్రమే. ౧౫

టీక ॥ తేషాం=ఆ; పుత్రాణాం=కొడుకులయొక్క; తత్=ఆ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; మునిపుంగవః=మునిశ్రేష్ఠుండగు విశ్వామిత్రుండు; క్రోధసంరక్తనయనః=కోపముచేమిక్కిలియు నెఱ్ఱనయినకండ్లుగలవాఁడై; వ్యాహర్తుం=చెప్పుటకు; ఉపచక్రమే=ఆరంభించెను.

ఆకొడుకులు చెప్పినమాటవిని, మునిశ్రేష్ఠుండగు విశ్వామిత్రుఁడు, మిక్కిలియుఁ గోపించి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

నిస్సాధ్వస మిదం ప్రోక్తం ధర్మాదపి విగర్హితమ్
అతిక్రమ్యతు మద్వాక్యం దారుణం రోమహర్షణమ్. ౧౬

టీక॥మద్వాక్యం=నామాటను; అతిక్రమ్యతు=మీఱియుఁగూడ; నిస్సాధ్వసం=భయములేనట్లుగా; ధర్మాదపి = ధర్మము వలనను; విగర్హితం = నిందింపఁ బడినది యును; దారుణం=భయంకరమును; (కావుననే)రోమహర్షణం=గగుర్పాటుకలుగఁ జేయునదియు నగు;ఇదం=ఈమాట; ప్రోక్తం=చెప్పఁబడినది.

నామాటనతిక్రమించియు,నెంతమాత్రమునుభయంబులేక, మీరు ధర్మంబువలననునిందితంబయినగగుర్పాటుగల్గించుచు భయంకరముగానుండు,నీమాటంజెప్పితిరి.

అని, తాత్పర్యము.

శ్వమాంసభోజిన స్సర్వే వాసిష్ఠా ఇవ జాతిషు
పూర్ణం వర్షసహస్రంతు పృథివ్యా మనువత్స్యథ. ౧౭

టీక॥యూయం (అధ్యాహృతము)=మీరలు; సర్వే=అందఱును; వాసిష్ఠాఇవ= వసిష్ఠునికొడుకులువలె; శ్వమాంసభోజినః= కుక్కమాంసమును దినువారలై; జాతిషు=ముష్టికులనుజాతులందు; పూ

ణాం = నిండిన; వర్షసహస్రాం తు = సంవత్సరములయొక్క వేయేండ్లు; పృథివ్యాం=భూమియందు;అనువత్స్యథ=ఉండఁగలరు.

మీరలు,అందఱు,వసిష్ఠునికొడుకులట్లు,ముష్టికులయి, కుక్కమాంసముఁదినుచు,వేయేండ్లు, భూమియందువసియింపఁగలరు. అని, విశ్వామిత్రుఁడు కొడుకులతోఁజెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

కృత్వా శాప సమాయుక్తాన్ పుత్రాన్ మునివర స్తథా
శునశ్శేఫ మువాచార్తం కృత్వా రక్షాం నిరామయమ్. ౧౭

టీక॥ మునివరః=మునిశ్రేష్ఠుండగువిశ్వామిత్రుఁడు; తథా=అట్లు; పుత్రాన్ = కొడుకులను;శాపసమాయుక్తాన్= శాపముతోఁగూడినవారలఁగా;కృత్వా = చేసి;ఆర్తం= దుఃఖమునొందినట్టి;శునశ్శేఫం = శునశ్శేఫునిఁగూర్చి;నిరామయం = బాధలేనట్లుగా;రక్షాం= మంత్రించినవిభూతిమొదలగు, రక్షను;కృత్వా = చేసి; ఉవాచ=చెప్పెను.

మునిశ్రేష్ఠుండగు విశ్వామిత్రుండు, అట్లుతనకొడుకులశపియించి, ఆతుఱండగుశునశ్శేఫుంజూచి,ఏమియుబాధలేనట్లు, మంత్రితవిభూతిమొదలగురక్షచేసి, యిట్లని, చెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

పవిత్రపాశై రాసక్తో రక్తమాల్యానులేపనః
వైష్ణవం యూప మాసాద్య వాగ్భిరగ్ని ముదాహర. ౧౮

టీక॥ త్వం(అధ్యాహృతము)= నీవు;పవిత్రపాశైః= దర్భలచేఁజేయఁబడినత్రాళ్లచేత; ఆసక్తః=కట్టఁబడినవాఁడవై; రక్తమాల్యానులేపనః=ఎఱ్ఱనిపువ్వుమాలికలునుమైపూఁతయునుగలవాఁడవై ; వైష్ణవం=విష్ణుదేవతాకమయిన; యూపం=యాగమునందుఁ బశువునుగట్టెడు స్తంభమును; ఆసాద్య=పొంది, వాగ్భిః=చెప్పఁబోవు, వచనము

లచేత; అగ్నిం=అగ్నిదేవునింగూర్చి; ఉదాహర = చెప్పుము, స్తుతింపు మనుట.

నీవు, దర్భలత్రాళ్లచేఁగట్టఁబడి, రక్తవర్ణంబులగు పుష్పమాలికలు నుమైపూఁతయును ధరించి, విష్ణుదేవతాకంబగుయూపస్తంభమునుబొందునప్పుడు, నేను జెప్పఁబోవువచనములచే, నగ్నిదేవునింగూర్చి, స్తుతింపుము. అని, తాత్పర్యము.

ఇమే తు గాథే ద్వే దివ్యే గాయేథా మునిపుత్రక
అంబరీషస్య యజ్ఞేస్మిం స్తత స్సిద్ధి మవాప్స్యసి. ౨౨

టీక॥ మునిపుత్రక=మునికుమారుండవగుశునశ్శేపుఁడా! అంబరీషస్య=అంబరీషునియొక్క; అస్మిన్=ఈ; యజ్ఞే = యాగమునందు; దివ్యే=శ్రేష్ఠములయిన; ఇమే = ఈ; గాథే=గాథలను; ద్వేతు=రెంటిని మాత్రము; గాయేథాః=గానము సేయుము.

మునికుమారుండవగు శునశ్శేపుఁడా; అంబరీషుఁడు సేయునీయాగమునందు, దివ్యంబులగునీగాథలరెంటినిమాత్రము గానము సేయుము; దాననీవాయుస్సును బొందుదువు. అని, విశ్వామిత్రుఁడు శునశ్శేపునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శునశ్శేఫో గృహీత్వా తే ద్వే గాథే సుసమాహితః
త్వరయా రాజసింహం త మంబరీష మువాచ హ. ౨౩

టీక॥ శునశ్శేఫః=శునశ్శేపుఁడు; తే=ఆ; గాథే=గాథలను; ద్వే=రెంటిని; గృహీత్వా=పుచ్చుకొని; సుసమాహితః =మిక్కిలియు నెమ్మది నొందినవాఁడై; త్వరయా=వేగముతో; రాజసింహం=రాజశ్రేష్ఠుండగు; తం=ఆ; అంబరీషం=అంబరీషునిఁగూర్చి; ఉవాచ=చెప్పెను. "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

శునశ్శేపుఁడా రెండుగాథల గ్రహించి, నెమ్మదినొందినవాఁడై, వేగమునంబోయి, రాజశ్రేష్ఠుండగు

తం=ఆ; అంబరీషం=అంబరీషునిఁ గూర్చి; ఉవాచ=చెప్పెను. ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము.)

శునశ్శేఫుఁడారెండుగాథలఁగ్రహించి, నెమ్మదినొందినవాఁడై, వేగముననంబోయి, రాజశ్రేష్ఠుండగు నంబరీషునిం జూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రాజసింహ మహాసత్త్వ శీఘ్రం గచ్ఛావహే సదః
నిర్వర్తయస్వ రాజేంద్ర దీక్షాంచ సముపావిశ. ౨౨

టీక॥ మహాసత్త్వ=అధికమయిన బలము గలవాఁడవును; రాజసింహ=రాజశ్రేష్ఠుఁడవగు నంబరీషుఁడా! శీఘ్రం=వడిగా; సదః=యాగశాలను; గచ్ఛావహే=పొందెదము. రాజేంద్ర=రాజశ్రేష్ఠుండవగునంబరీషుఁడా! దీక్షాంచ=యాగదీక్షను; నిర్వర్తయస్వ=నెఱవేర్పుము. సముపావిశ=ప్రవేశింపుము, ఆరంభింపుమనుట.

మహాబలుండవు రాజశ్రేష్ఠుండవునగునంబరీషుఁడా! శీఘ్రముగా యాగశాలకుఁబోవుదము; యాగదీక్షనారంభించి, నెఱవేర్పుము. అని, శునశ్శేఫుఁడంబరీషునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తద్వాక్య మృషిపుత్రస్య శ్రుత్వా హర్షసముత్సుకః
జగామ నృపతి శ్శీఘ్రం యజ్ఞవాట మతంద్రితః. ౨౩

టీక॥ ఋషిపుత్రస్య=ఋషికొమరుఁడైనశునశ్శేఫునియొక్క; తత్=ఆ; వాక్యం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; నృపతిః=మనుష్యులకుఁబ్రభువయినయంబరీషుఁడు; హర్షసముత్సుకః=సంతోషముచేతనుత్సాహముగలవాఁడై; అతంద్రితః=ఆలస్యమునొందనివాఁడై; శీఘ్రం=వడిగా; యజ్ఞవాటం=యాగశాలను; జగామ=పొందెను.

ఆశునశ్శేఫుఁడు చెప్పినమాట విని, యంబరీషుండు, సంతోషంబున నధికంబగు నుత్సాహంబు నొంది, జాగుసేయక, శీఘ్రంబుగా, యాగ

కాలకుంబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

సదస్యానుమతే రాజా పవిత్రకృతలక్షణమ్
పశుం రక్తాంబరం కృత్వా యూపే తం సమబంధయత్. ౨౪

టీక॥ రాజా=అంబరీషమహారాజు; సదస్యానుమతే=సభికులయనుమతియందు; స్థితః(అధ్యాహృతము)=ఉన్నవాఁడై; తం=ఆశునశ్శేఫుని; పవిత్రకృతలక్షణం= దర్భలచేఁజేయఁబడినగుఱుతుఁగల; రక్తాంబరం=ఎఱ్ఱనివస్త్రముగల; పశుం=పశువునుగా; కృత్వా=చేసి; యూపే=యూపస్తంభమునందు; సమబంధయత్=కట్టెను.

అంబరీషుండు, సదస్యులచే ననుమతుండై, యాశునశ్శేఫుని, దర్భలచేఁగట్టఁబడిన యెఱ్ఱనివస్త్రముఁ జుట్టిన పశువునుగాఁజేసి, యూపస్తంభమునందు, బంధించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సబద్ధో వాగ్భి రగ్ర్యాభి రభితుష్టావ వై సురౌ
ఇంద్ర మింద్రానుజం చైవ యథావ న్మునిపుత్రకః. ౨౫

టీక॥ మునిపుత్రకః=మునికుమారుండగు; సః=ఆశునశ్శేఫుండు; బద్ధః=కట్టఁబడినవాఁడై; అగ్ర్యాభిః=శ్రేష్ఠములయిన; వాగ్భిః=వాక్కులచేత; ఇంద్రం=ఇంద్రుని; ఇంద్రానుజంచైవ = ఇంద్రునితమ్ముండగునుపేంద్రుని; సురౌ = ఈదేవతలను; యథావత్=యథావిధిగా; అభితుష్టావ = స్తుతించెను. "వై" అనునది పాదపూరణార్థము.

ఆశునశ్శేఫుండు, యూపమునందుఁగట్టఁబడిన, శ్రేష్ఠంబులగు నాగాథలచే, నింద్రోపేంద్రులయథావిధింబ్రస్తుతించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రీత స్సహస్రాక్షో రహస్య స్తుతితర్పితః
దీర్ఘ మాయు స్తదా ప్రాదా చ్ఛునశ్శేఫాయ రాఘవ. ౨౬

టీక॥ రాఘవ = రాముఁడా! తతః = అంతట; సహస్రాక్షః = దేవేంద్రుఁడు; రహస్యస్తుతితర్పితః = ఎవరునెఱుంగకుండఁ జేసిన స్తోత్రముచేఁ దృప్తినొందఁ జేయఁబడినవాఁడై; ప్రీతః = సంతసించినవాఁడై; తదా = అప్పుడు; శునశ్శేఫాయ = శునశ్శేఫునికొఱకు; దీర్ఘం = అధికమయిన; ఆయుః = జీవితమును; ప్రాదాత్ = ఇచ్చెను.

రాముఁడా! అంత, దేవేంద్రుండు, శునశ్శేఫుండురహస్యముగాఁ జేసినస్తుతిచేఁదృప్తినొంది, సంతసించినవాఁడై, శునశ్శేఫునకుదీర్ఘాయువునిచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

సచ రాజా నరశ్రేష్ఠ యజ్ఞస్యచ సమాప్తవాన్
ఫలం బహుగుణం రామ సహస్రాక్షప్రసాదజమ్. ౨౭

టీక॥ నరశ్రేష్ఠ = పురుషశ్రేష్ఠుండవగు; రామ = రాముఁడా! సః = ఆ; రాజాచ = అంబరీషమహారాజును; యజ్ఞస్య = యాగముయొక్క; సహస్రాక్షప్రసాదజం = దేవేంద్రునియనుగ్రహంబువలనంగలిగిన; బహుగుణం = యాగఫలంబునకుఁ బలుమడుఁగులుహెచ్చైన; ఫలంచ = ఫలమును; సమాప్తవాన్ = పొందెను.

పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముఁడా! ఆయంబరీషుండును, దేవేంద్రునియనుగ్రహంబున యాగఫలంబుబహుగుణంబుగాఁనొందెను. అని, తాత్పర్యము.

విశ్వామిత్రోపి ధర్మాత్మా భూయస్తేపే మహాతపాః
పుష్కరేషు నరశ్రేష్ఠ దశ వర్షశతాని చ. ౨౮

టీక॥ నరశ్రేష్ఠ = పురుషశ్రేష్ఠుండవగురాముఁడా! ధర్మాత్మా = ధర్మబుద్ధి గలవాఁడును; మహాతపాః = అధికమయినతపస్సుగలవాఁడునగు; విశ్వామిత్రోపి = విశ్వామిత్రుఁడును; భూయః = మఱల; పుష్కరేషు = పుష్కరక్షేత్రములందు; వర్షశతాని = సంవత్సరముల

యొక్క-నూఱులు; దశచ=పదియు
ను; తేపే=తపస్సుచేసెను.

ధర్మాత్ముండును మహాతప
స్వియునగు విశ్వామిత్రుండునుమ
ఱలవేయిసంవత్సరములు పుష్కర
క్షేత్రంబులందుఁ దపంబుగావించె
ను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, ద్విషష్టితమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యాన బగు , శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండద్విషష్టితమసర్గటీక,
ముగిసినది.

౬౩

త్రిషష్టితమసర్గప్రారంభః.

పూర్ణే వర్షసహస్రే తు వ్రతస్నాతం మహామునిమ్
అభ్యాగచ్ఛన్ సురా స్సర్వే తపఃఫలచికీర్షవః. ౧

టీక॥వర్షసహస్రే=సంవత్సర
ములయొక్క-వేయియును;పూర్ణే-
తు=నిండఁగానే; సురాః=దేవత
లు;సర్వే=అందఱును; తపఃఫలచికీ
ర్షవః= తపస్సుయొక్క-ఫలమునుచే
యనిచ్ఛించినవారై; వ్రతస్నాతం=
వ్రతసమాప్తియందుస్నానముచేసి
న; మహామునిం=పూజ్యుఁడైనముని
యగు:విశ్వామిత్రునిగూర్చి;అభ్యాగ
చ్ఛన్=వచ్చిరి.

వేయేండ్లునిండఁగానే, దేవత
లందఱును, ఆతపంబునకుఫలంబొ
సంగఁగోరి , వ్రతాంతమందుస్నా
తుండగు విశ్వామిత్ర మహాముని
యొద్దకువచ్చిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అబ్రవీత్సుమహాతేజా బ్రహ్మా సురుచిరం వచః
ఋషి స్త్వమసి భద్రంతే స్వార్జితైః కర్మభి శ్శుభైః

టీక॥ సుమహాతేజాః=మిక్కిలి యధికమయినప్రభావముగలః; బ్రహ్మా=బ్రహ్మదేవుఁడు; "తే=నీకు; భద్రం=మంగళము; అస్తు(అధ్యాహృతము) = అగుఁగాక. త్వం=నీవు; స్వార్జితైః=చక్కఁగా సంపాదింపఁబడిన; శుభైః=మంగళకరంబులగు; కర్మభిః = కార్యములచేత; ఋషిః=ఋషియనువాఁడవు; అసి=అగుచున్నావు." ఇతి (అధ్యాహృతము)=అని; సురుచిరం=మనోహరమయిన; వచః = మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

మహాతేజుండగు బ్రహ్మదేవుండు, విశ్వామిత్రునింజూచి, "నీకు మంగళమగుఁగాక; నీవుచేసినమంగళకరంబులగుతపస్సులచే, నీవు, ఋషియనిచెప్పఁబడెదవు" అని, మనోహరంబుగాఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తమేవ ముక్త్వా దేవేశ స్త్రిదివం పున రభ్యగాత్

టీక॥ దేవేశః=దేవతలకుఁబ్రభువైన బ్రహ్మదేవుఁడు; తం= ఆవిశ్వామిత్రునిఁగూర్చి; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; త్రిదివం=స్వర్గమును; పునః=మరల; అభ్యగాత్ = పొందెను.

దేవతలకునుబ్రభువయినబ్రహ్మదేవుండు, ఆవిశ్వామిత్రునకిట్లుచెప్పి, మరల, స్వర్గంబునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశ్వామిత్రో మహాతేజా భూయ స్తేపే మహత్తపః. ౩

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమయినప్రభావముగల; విశ్వామిత్రః=విశ్వామిత్రుఁడు; భూయః=మరల; మహత్= గొప్పదైన; తపః=తపస్సును; తేపే=తపించెను, చేసెననుట.

మహాప్రభావుండగు విశ్వామిత్రుండు, మఱల, గొప్పతపంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్చట, "విశ్వామిత్రః" అనుస్థలమునందు, "వి" అని గాయత్రిమూఁడవయక్షరము గ్రహింపఁబడినది.

తతః కాలేన మహతా మేనకా పరమాప్సరాః
పుష్కరేషు నరశ్రేష్ఠ స్నాతుం సముపచక్రమే. ౪

టీక॥ నరశ్రేష్ఠ=పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రామునఁడా! తతః=అంతట; మహతా=దీర్ఘమయిన; కాలేన=కాలముచేత, కాలముకడచినవెనుకనుట; మేనకా=మేనకయనెడు; పరమాప్సరాః=శ్రేష్ఠయయినయప్సరస; పుష్కరేషు= పుష్కరతీర్థములందు; స్నాతుం=జలకమాడుటకు; సముపచక్రమే=ఆరంభించెను.

పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రామునఁడా! అంత, దీర్ఘకాలమునకువెనుక, మేనకయనెడునప్సరసపుష్కరతీర్థములందు స్నానముసేయుచుండెను. అని, తాత్పర్యము,

తాం దదర్శ మహాతేజా మేనకాం కుశికాత్మజః
రూపేణా ప్రతిమాం తత్ర విద్యుతం జలదే యథా. ౫

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమయినప్రభావముగల; కుశికాత్మజః=కుశికవంశమునందుఁ బుట్టినగాధికొడుకయినవిశ్వామిత్రుఁడు; రూపేణ = సౌందర్యముచేత; అప్రతిమాం=సరిలేనిదియయిన; తాం=ఆ; మేనకాం=మేనకను; తత్ర=ఆపుష్కరమునందు; జలదే=మేఘమునందు; విద్యుతంయథా=మెఱపునువలెఁ; దదర్శ=చూచెను.

మహాతేజుండగు విశ్వామిత్రుండు, సౌందర్యంబునసరిలేక, యాపుష్కరంబునందు, మేఘమునందు మెఱపుంబోలెఁ బ్రకాశించుచున్నయామేనకంబూచెను.

అని, తాత్పర్యము

దృష్ట్వా కందర్పవశగో ముని స్తా మిద మబ్రవీత్

టీక॥ మునిః=విశ్వామిత్రుఁడు; తాం= ఆమేనకను; దృష్ట్వా=చూచి; కందర్పవశగః= మన్మథునకు లోఁకువయగుటంబొందినవాఁడై; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

విశ్వామిత్రుండు, మేనకంజూచి పరవశుండై, దానితో, నిట్లని చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అప్సర స్స్వాగతం తే౽స్తు వస చేహ మమాశ్రమే. ౬
అనుగృహ్ణీష్వ భద్రం తే మదనేన సుమోహితమ్

టీక॥అప్సరః=అప్సరసా! తే=నీకు; స్వాగతం= సుఖముతోడిరాక; అస్తు=అగుఁగాక; ఇహ=ఇచ్చట; మమ=నాయొక్క; ఆశ్రమే= ఆశ్రమమందు; వసచ=ఉండుము. (చకారంబుచే)నాతోఁగ్రీడింపుచుండుము. తే=నీకు; భద్రం=మంగళము;అస్తు (అధ్యాహృతము)= అగుఁగాక. మదనేన= మన్మథునిచేత; సుమోహితం= మిక్కిలియు మోహము నొందునట్లు చేయఁబడిన; మాం (అధ్యాహృతము)= నన్ను;అనుగృహ్ణీష్వ=ఏలుకొనుము.

అప్సరసవయినమేనకా ! నీకు స్వాగతమగుఁగాక; నీవిచ్చట నాయాశ్రమమందుండి, నాతోఁగ్రీడింపుచుండుము; నీకుమంగళమగుఁగాక;మన్మథునిచేమోహము నొందింపఁబడిపరవశుండనైయున్న నన్ననుగ్రహింపుము.అని,విశ్వామిత్రుఁడు,మేనకతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్తా సా వరారోహా తత్ర వాస మథా కరోత్. ౭

టీక॥సా=ఆ; వరారోహా=ఉత్తమ(స్త్రీ)యైనమేనక; ఇతి=ఇట్లు; ఉక్తా=చెప్పఁబడినదై; అథ=అటుపిమ్మట;తత్ర=ఆవిశ్వామిత్రునియా

శ్రమమందు; వాసం=ఉనికిని; అకరోత్=చేసెను.

ఉత్తమ స్త్రీయయిన యామేనక, విశ్వామిత్రునిమాటలాలకించి, యచ్చట, వాసముచేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్యాం వసంత్యాం వర్షాణి పంచ పంచచ రాఘవ
విశ్వామిత్రాశ్రమే రామ సుఖేన వ్యతిచక్రముః. ౮

టీక॥ రాఘవ=రఘువంశమునందుఁబుట్టిన; రామ=రాముఁడా! విశ్వామిత్రాశ్రమే = విశ్వామిత్రుని యాశ్రమమందు; తస్యాం=ఆమేనక; వసంత్యాం = వాసముసేయుచుండగా; పంచ = అయిదును; [illegible]చ = అయిదును, పదియును [వర్]షాణి= సంవత్సరములు; సుఖేన=సుఖముచేత; వ్యతిచక్రముః= కడచినవి.

రఘువంశమునందుఁ బుట్టినరాముఁడా! ఇట్లామేనకవిశ్వామిత్రుని యాశ్రమమందు, వాసముసేయుచుండఁగానే, సుఖంబుగాఁబదిసంవత్సరంబులు, కడచినవి.

అని, తాత్పర్యము.

అథ కాలే గతే తస్మి న్విశ్వామిత్రో మహామునిః
సవ్రీళ ఇవ సంవృత్త శ్చింతాశోకపరాయణః. ౯

టీక॥ తస్మిన్=ఆ; కాలే=కాలము; గతే=కడవఁగానే; అథ=అటుపిమ్మట; మహామునిః=పూజ్యుఁడైన మునియగు; విశ్వామిత్రః=విశ్వామిత్రుఁడు; సవ్రీళః= సిగ్గుతోఁగూడినవాఁడు గాను; ("ఇవ" అనునదివాక్యాలంకారార్థకము.) చింతాశోకపరాయణః= వగుపునుదుఃఖమునే ముఖ్యమయినస్థితి గాఁగలవాఁడును గా; సంవృత్తః=ఆయెను.

ఆపదిసంవత్సరంబులు కడవఁగానే, విశ్వామిత్రమహాముని, సిగ్గుపడి, చింతయునుదుఃఖమునుంబొందెను. అని, తాత్పర్యము.

బుద్ధి ర్మునే స్సముత్పన్నా సామర్షా రఘునందన

టీక॥రఘునందన=రాముఁడా! మునేః = విశ్వామిత్రునికి; సామర్షాః = కోపముతోఁగూడినః బుద్ధిః=ఆలోచన;సముత్పన్నా = పుట్టెను.

రాముఁడా! ఆవిశ్వామిత్రుండు, కోపంబునొంది, యిట్లని, యాలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

సర్వం సురాణాం కర్మైత త్తపోపహరణం మహత్. ౧౦

టీక॥మహత్ = గొప్పదైన;తపోపహరణం=తపస్సునపహరించెడి;ఏతత్=ఇది; సర్వం=అంతయును;సురాణాం=దేవతలయొక్క;కర్మ=కార్యము.

నాతపంబు తఱుఁగునట్లు సేయుటకై, ఈకార్యంబంతయు దేవతలు చేసిరి. అని, తాత్పర్యము.

అహోరాత్రోపదేశేన గతా స్సంవత్సరా దశ
కామమోహాభిభూతస్య విఘ్నోయంప్రత్యుపస్థితః. ౧౧

టీక॥ అహోరాత్రోపదేశేన=అహోరాత్రంబనెడుకపటముచేత, ఒక్కయహోరాత్రమువలెననుట; దశ=పది; సంవత్సరాః=ఏండ్లు; గతాః=గడచినవి. కామమోహాభిభూతస్య= మన్మథునిచేఁ గలుగు మోహముచేఁ దిరస్కరింపఁబడిన;మమ(అధ్యాహృతము)=నాకు;అయం=ఈ; విఘ్నః=విఘ్నము;ప్రత్యుపస్థితః=కలిగినది.

ఒక్కయహోరాత్రంబట్లు పదిసంవత్సరంబులునుగడచినవి; మన్మథమోహంబునకులోఁబడుటవలననాకీవిఘ్నంబుసంభవించినది. అని,విశ్వామిత్రుండుచింతించెను. అని, తాత్పర్యము.

వినిశ్శ్వస న్మునివరః పశ్చాత్తాపేన దుఃఖితః
భీతా మప్సరసం దృష్ట్వా వేపంతీం ప్రాంజలిం స్థితామ్. ౧౨
మేనకాం మధురై ర్వాక్యై ర్విసృజ్య కుశికాత్మజః

ఉత్తరం పర్వతం రామ విశ్వామిత్రో జగామహ. ౧౩

టీక॥ రామ=రాముఁడా! మునివరః=మునిశ్రేష్ఠుండును; కుశికాత్మజః=కుశవంశమునందుఁ బుట్టిన గాధికొడుకునైన; విశ్వామిత్రః=విశ్వామిత్రుఁడు; వినిశ్శ్వసన్= అధికముగా నిట్టూర్పువిడుచుచు; పశ్చాత్తాపేన= అనుతాపముచేత; దుఃఖితః = దుఃఖమునొందినవాఁడై; భీతాం=భయపడినదియును; వేపంతీం= వడంకుచున్నదియును; ప్రాంజలిం=మంచి చేమోడ్పుగలదియై; స్థితాం=ఉన్నదియునగు; అప్సరసం = అచ్చరయయిన; మేనకాం=మేనకను; దృష్ట్వా=చూచి; మధురైః=మనోహరంబులగు; వాక్యైః=మాటలచేత; విసృజ్య=విడిచి; ఉత్తరం=ఉత్తరపుదిక్కునందుండు; పర్వతం=హిమవత్పర్వతమును; జగామ=పొందెను. ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

రాముఁడా ! మునిశ్రేష్ఠుండును గుశవంశమునందుఁ బుట్టినవాఁడునగు విశ్వామిత్రుండు, నిట్టూర్పులు విడుచుచుఁ, బశ్చాత్తాపంబు నొంది, దుఃఖించుచు, తనయెదుట, భయంబున వడంకుచుఁ, జేతులు మొగిడ్చి, నిలుచున్న మేనకం జూచి, తిన్నని మాటలనాబిడనంపి, హిమవత్పర్వతంబునకుఁబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

స కృత్వా నైష్ఠికీం బుద్ధిం జేతుకామో మహాయశాః
కౌశికీతీర మాసాద్య తప స్తేపే సుదారుణమ్. ౧౪

టీక॥ మహాయశాః=అధికమైన కీర్తిగల; సః=ఆవిశ్వామిత్రుఁడు; కౌశికీతీరం= కౌశికినదిగట్టును; ఆసాద్య=చేరి; నైష్ఠికీం=దృఢమయిన; బుద్ధిం=ఆలోచనను; కృత్వా=చేసి; ఇంద్రియాణి (అధ్యాహృతము)=ఇంద్రియంబులను; జేతుకామః= గెలువనిచ్ఛయించినవాఁడై; సుదారుణం= మిక్కిలిభయంకరంబగు; తపః=తపస్సును; తేపే=తపించెను, చేసెననుట.

అధికమయిన కీర్తిగల యా

విశ్వామిత్రుండు, కౌశికీనది గట్టుచేరి, దృఢమయిన సంకల్పముచేసి, యింద్రియంబుల జయింపనిచ్చగొని, యతిభయంకరంబగు తపంబు గావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య వర్షసహస్రంతు ఘోరం తప ఉపాసతః
ఉత్తరే పర్వతే రామ దేవతానా మభూ ద్భయమ్. ౧౫

టీక॥ రామ=రాముఁడా! ఉత్తరే=ఉత్తరపుదిక్కునందుండు; పర్వతే=హిమవత్పర్వతమునందు; వర్ష సహస్రంతు = సంవత్సరములయొక్క వేయిమాత్రము; తస్య = ఆవిశ్వామిత్రుఁడు; ఘోరం=భయంకరంబయిన; తపః=తపస్సును; ఉపాసతః=సేవింపుచుండఁగా; దేవతానాం=వేల్పులకు; భయం=వెఱపు; అభూత్=కల్గినది.

రాముఁడా! ఇట్లు, హిమవత్పర్వతమునందు, వేయేండ్లు, భయంకరంబుగా, నావిశ్వామిత్రుండు, తపంబుసేయఁగా, దేవతలుభయంబునొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఆమంత్రయన్ సమాగమ్య సర్వే సర్షిగణా స్సురాః
మహర్షిశబ్దం లభతాం సాధ్వయం కుశికాత్మజః. ౧౬

టీక॥ సర్షిగణాః= ఋషులసమూహముతోఁగూడిన; సురాః=దేవతలు; సర్వే=అందఱును; సమాగమ్య=వచ్చి; "అయం=ఈ; కుశికాత్మజః=విశ్వామిత్రుఁడు; మహర్షిశబ్దం= మహర్షి(పూజ్యుఁడగుఋషి)యనుశబ్దమును; సాధు = లెస్సగా; లభతాం=పొందునుగాక." ఇతి, ఉక్త్వా(అధ్యాహృతము)=అని, చెప్పి; బ్రహ్మాణం=(అధ్యాహృతము) బ్రహ్మదేవుని; ఆమంత్రయన్=పిలిచిరి.

దేవతలు ఋషులునందఱును బ్రహ్మదేవునికడకేతెంచి, "ఈవిశ్వామిత్రుండు "మహర్షి" యనిపిలువఁబడుఁగాక" అని, చెప్పి, బ్రహ్మదేవు

నివిశ్వామిత్రునియొద్దకువచ్చుటకుఁబిలిచిరి. అని, తాత్పర్యము.

దేవతానాం వచ శ్శ్రుత్వా సర్వలోకపితామహః
అబ్రవీ న్మధురం వాక్యం విశ్వామిత్రం తపోధనమ్. ౧౭

టీక ॥ సర్వలోకపితామహః= సమస్తలోకంబులకును తాతయయినబ్రహ్మదేవుఁడు; దేవతానాం=వేల్పులయొక్క; వచః=మాటను; శ్రుత్వా=విని; తపోధనం=తపస్సే ధనంబుగాఁగల; విశ్వామిత్రం = విశ్వామిత్రుంగూర్చి; మధురం=మనోహరంబయిన; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

సమస్తలోకంబులకుం బితామహుండగుబ్రహ్మదేవుండు, దేవతలమాటనువిని, తపోధనుండగువిశ్వామిత్రుంబూచి, మనోహరంబుగా, నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

మహర్షే స్వాగతం వత్స తపసోగ్రేణ తోషితః
మహత్త్వ మృషిముఖ్యత్వం దదామి తవ కౌశిక. ౧౮

టీక॥ మహర్షే=పూజ్యుఁడవయినఋషివగు; వత్స=బిడ్డఁడవగువిశ్వామిత్రుఁడా! స్వాగతం=సుఖముతోడిరాక; తే, అస్తు (అధ్యాహృతము)=నీకగుఁగాక; కౌశిక=విశ్వామిత్రుఁడా! తవ=నీయొక్క; ఉగ్రేణ = భయంకరంబగు; తపసా=తపస్సుచేత; తోషితః=సంతసింపఁజేయఁబడినవాఁడనై; మహత్త్వం = పూజ్యుఁడ వగుటను; (అనఁగా) ఋషిముఖ్యత్వం=ఋషులలో శ్రేష్ఠుఁడవగుటను; దదామి=ఇచ్చెదను.

మహర్షి వగుఁబిడ్డఁడా! నీకుస్వాగతంబగుఁగాక; నీవుచేసినభయంకరంబగుతపంబునకు సంతసించితిని; నీకుమహర్షిత్వం బిచ్చెదను. అని, బ్రహ్మ, విశ్వామిత్రునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

బ్రహ్మణ స్స వచ శ్శ్రుత్వా సర్వలోకేశ్వరస్య హ

నవిషణ్ణో నసంతుష్టో విశ్వామిత్ర స్తపోధనః. ౧౯

టీక॥ సర్వలోకేశ్వరస్య=సమస్త లోకంబులకును బ్రభువయిన; ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము) బ్రహ్మణః = నలువయొక్క; వచః=మాటను; శ్రుత్వా=విని; తపోధనః=తపస్సేధనముగాఁగల; సః= ఆ; విశ్వామిత్రః=విశ్వామిత్రుఁడు; నవిషణ్ణః= దుఃఖించినవాఁడునుగా లేదు. నసంతుష్టః= సంతోషించినవాఁడును గాలేదు.

సమస్తలోకనాయకుండగు బ్రహ్మదేవునిమాటవినితపోధనుండయినయావిశ్వామిత్రుండు,దుఃఖింపను లేదు;సంతోషింపను లేదు.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాంజలిః ప్రణతో భూత్వా సర్వలోకపితామహమ్
ప్రత్యువాచ తతో వాచం విశ్వామిత్రో మహామునిః. ౨౦

టీక॥మహామునిః=పూజ్యుఁడైన మునియగు; విశ్వామిత్రః= విశ్వామిత్రుఁడు; ప్రాంజలిః = మంచిచేమోడ్పులుగలవాఁడై; ప్రణతః=నమస్కరించినవాఁడు;భూత్వా=అయి;తతః=అంతట;సర్వలోకపితామహం=సమస్తలోకంబులకునుతాతయయిన బ్రహ్మదేవునిగూర్చి; వాచం=మాటను;ప్రత్యువాచ= బదులుచెప్పెను.

విశ్వామిత్రమహాముని,చేతులుమొగిడ్చి,నమస్కరించి,యంత, నెల్లలోకంబులకును బితామహుండయినబ్రహ్మదేవునితో,నిట్లని, చెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

మహర్షిశబ్దమతులం స్వార్జితైః కర్మభి శ్శుభైః
యది మే భగవా నాహ తతోహం విజితేంద్రియః. ౨౧

టీక॥ భగవాన్=మాహాత్మ్యముగల ; భవాన్ (అధ్యాహృతము)=నీవు; స్వార్జితైః=చక్కగా సంపాదింపఁబడిన;శుభైః=మంగళ

కరంబులగు; కర్మభిః=తపస్సులచే త; మే=నాకు; అతులం=దీటులేని; మహర్షిశబ్దం="మహర్షి" (పూజ్యుఁడైనఋషి) యనుపేరును; ఆహ యది=చెప్పదువేని; తతః=అందువలన; అహం=నేను; విజితేంద్రియః=చక్కఁగా జయింపఁబడిన యింద్రియంబులుగలవాఁడను.

భగవంతుండవగునీవు, నేనుజేసినమంగళకరంబులగు తపంబులకై, నాకు"మహర్షి" యనుపేరొసంగుదువేని, యప్పటికి, నేనుజితేంద్రియుండనయినట్లగుచున్నది. అని, విశ్వామిత్రుఁడు బ్రహ్మతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తమువాచ తతో బ్రహ్మా నతావ త్త్వం జితేంద్రియః
యతస్వ మునిశార్దూల ఇత్యుక్త్వా త్రిదివం గతః. ౨౨

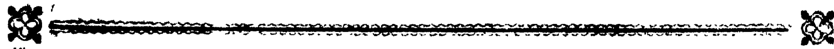
టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; బ్రహ్మా=బ్రహ్మదేవుఁడు! తం=ఆవిశ్వామిత్రుంగూర్చి; "మునిశార్దూల=ముని శ్రేష్ఠుండవగు విశ్వామిత్రుఁడా! త్వం = నీవు; జితేంద్రియస్తావత్= జయింపఁబడినయింద్రియంబులుగలవాఁడవుమాత్రము; న=కావు. యతస్వ = యత్నింపుము." ఇతి (అధ్యాహృతము)=అని; ఉవాచ=చెప్పెను. ఇతి=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; త్రిదివం = స్వర్గమును; గతః=పొందెను.

అంతబ్రహ్మదేవుండు, విశ్వామిత్రుంబూచి, "మునిశ్రేష్ఠుండవగువిశ్వామిత్రుఁడా! నీవుజితేంద్రియుండవుమాత్రముకావు; ఇంకంబ్రయత్నింపుము" అని, చెప్పి, స్వర్గంబునకుంబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

విప్రస్థితేషు దేవేషు విశ్వామిత్రో మహామునిః
ఊర్ధ్వబాహు ర్నిరాలంబో వాయుభక్ష స్తపశ్చరన్. ౨౩

టీక॥ దేవేషు=దేవతలు; విప్రస్థితేషు=బయలుదేఱఁగానే; మహామునిః=పూజ్యుఁడైనమునియగు; విశ్వామిత్రః=విశ్వామిత్రుండు; ఊర్ధ్వబా

స౬౩

హుః=పొడవుగానెత్తఁబడిన చేతులుగలవాఁడై; నిరాలంబః=ఊఁతలేనివాఁడై; వాయుభక్షః=గాలినేతినువాఁడై; తపః= తపస్సును; చరఞ్=చేయుచు; అభవత్(అధ్యాహృతము)=ఉండెను.

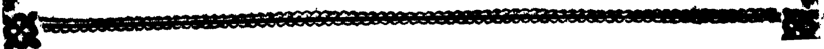
దేవతలుపయనంబయి పోఁగానే, మహామునియగు విశ్వామిత్రుండు, చేతులుపైకెత్తియెంతమాత్రంబునూఁతలేక నిరాలంబుఁడై, వాయువుందినుచుఁ, దపంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఘర్మే పంచతపా భూత్వా వర్షాస్వాకాశ సంశ్రయః
శిశిరే సలిలస్థాయీ రాత్ర్యహాని తపోధనః. ౨౪
ఏవం వర్షసహస్రం హి తపో ఘోర ముపాగమత్

టీక॥ తపోధనః=తపస్సేధనంబుగాఁగలవిశ్వామిత్రుఁడు; ఘర్మే=వేసంగి కాలమునందు ; పంచతపాః= అయిదింటినడుమనుతపస్సుసేయువాఁడై(నాల్గుప్రక్కలనాలుగగ్నిహోత్రంబుల నుంచికొనియుదవయగ్నిసూర్యుఁడుగా నెండలోఁదపస్సుసేయువాఁడై); వర్షాసు=వానకాలమునందు; ఆకాశసంశ్రయః= బయలెవాసస్థానముగాఁగలవాఁడై; శిశిరే=శిశిరఋతువునందు; రాత్ర్యహాని= రేయుంబవలును; సలిలస్థాయీ=నీటియందుండువాఁడై; ఏవం=ఈప్రకారముగా; వర్షసహస్రం=సంవత్సరములయొక్క వేయి; ఘోరం=భయంకరంబగు; తపః= తపస్సును; ఉపాగమత్ హి=పొందెనుగదా!

తపోధనుండగు విశ్వామిత్రుండు, వేసంగికాలంబునం బంచాగ్నిమధ్యంబుననుండుచు, వానకాలంబునబయలనిలుచుచు, శిశిర ఋతువునందు, రేయుంబవలును, నీటమునింగినటించుచు, నిట్లు, వేయిసంవత్సరంబులు, భయంకరంబుగఁ దపంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్మిఞ్ సంతప్యమానే తు విశ్వామిత్రే మహామునౌ. ౨౫

సంభ్రమస్సుమహా నాసీ త్సురాణాం వాసవస్యచ

టీక॥ మహామునౌ=పూజ్యుఁడయినమునియగు; తస్మిన్=ఆ; విశ్వామిత్రే=విశ్వామిత్రుఁడు; సంతప్యమానేతు = చక్కఁగాఁదపస్సుసేయుచుండఁగానే; సురాణాం=దేవతలకును; వాసవస్యచ=ఇంద్రునకును; సుమహాన్=మిక్కిలియునధికమయిన; సంభ్రమః=భయంబు; ఆసీత్ =కల్గినది.

ఆవిశ్వామిత్ర మహామునియిట్లుగ్రంబు గాఁదపముసేయుచుండఁగా దేవతలు నింద్రుండును, మిగులభయంబునొందిరి.

అని, తాత్పర్యము.

రంభా మప్సరసం శక్ర స్సహ సర్వై ర్మరుద్గణైః. ౨౮
ఉవాచాత్మహితం వాక్య మహితం కౌశికస్యచ

టీక ॥ శక్రః=ఇంద్రుఁడు; సర్వైః= సమస్తములయిన; మరుద్గణైస్సహ=దేవతల సమూహములతోఁగూడ; రంభాం=రంభయనెడు; అప్సరసం=అప్సరసనుగూర్చి; ఆత్మహితం= తనకుమేలుసేయునది; కౌశికస్య=విశ్వామిత్రునకు; అహితంచ=కీడుసేయునదియునైన; వాక్యం = మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

ఇంద్రుండు దేవతల నెల్లరంగూడి, రంభంజూచి, తనకుమేలును, విశ్వామిత్రునకుఁ గీడునుంగలుగుటకై, యిట్లని, చెప్పెనని తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, త్రిషష్టితమస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండత్రిషష్టితమసర్గటీక,
ముగిసినది.

(౫౬)

చతుష్షష్టితమసర్గప్రారంభః.

సురకార్య మిదం రంభే కర్తవ్యం సుమహ త్త్వయా
లోభనం కౌశికస్యే హ కామమోహసమన్వితమ్. ౧

టీక॥రంభే=రంభా! ఇహ=ఇప్పుడు; కౌశికస్య=విశ్వామిత్రుని యొక్క, విశ్వామిత్రునిః; కామమోహసమన్వితం = మన్మథునిచేతఁగలిగిన మోహముతోఁ గూడునట్లుగా; లోభనం=ఆసగొనఁజేయుట; ఇదం=ఈ; సుమహత్= మిక్కిలి యునధికమయిన; సురకార్యం=దేవతలపని; త్వయా=నీచేత; కర్తవ్యం=చేయఁబడవలసినది.

రంభా! నీవువిశ్వామిత్రునకు మన్మథమోహంబుకల్పించి, యతని, నీయందాసగొనునట్లుసేయవలయును; ఇదిగొప్పది, దేవతాకార్యము, కావున, దీని,నీవు తప్పకసేయవలయును. అని,యింద్రుండు, రంభతోననెను.

అని, తాత్పర్యము.

తథోక్తా సాఽప్సరా రామ సహస్రాక్షేణ ధీమతా
వ్రీళితా ప్రాంజలి ర్వాక్యం ప్రత్యువాచ సురేశ్వరమ్. ౨

టీక॥రామ=రాముఁడా! సా=ఆ; అప్సరాః=అచ్చరయైనరంభ; ధీమతా= బుద్ధిమంతుఁడగు; సహస్రాక్షేణ=ఇంద్రునిచేత; తథా=అట్లు;ఉక్తా=చెప్పఁబడినదై; వ్రీళితా=సిగ్గుపడినదై; ప్రాంజలిః =మంచి చేమోడ్పుఁగలదై; సురేశ్వరం = దేవేంద్రునిఁగూర్చి; వాక్యం=మాటను;ప్రత్యువాచ=బదులుచెప్పెను.

రాముఁడా! ఆరంభ,బుద్ధిమంతుండగు నింద్రుండుచెప్పినమాటవిని,సిగ్గుపడి,చేతులుమొగిడ్చి,దేవేంద్రుంజూచి,యిట్లనిచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అయం సురపతే ఘోరో విశ్వామిత్రో మహామునిః
ఘోర ముత్స్రుజతే క్రోధం మయి దేవ నసంశయః. ౩

టీక॥ సురపతే=దేవేంద్రుఁడా! మహామునిః=పూజ్యుఁడైన మునియగు; అయం=ఈ; విశ్వామిత్రః=విశ్వామిత్రుఁడు; ఘోరః=భయంకరుఁడు; దేవ=ఒడయఁడా! మయి=నాయందు; ఘోరం=భయంకరమయిన; క్రోధం=కోపమును; ఉత్స్రుజతే(భవిష్యదర్థమందు లట్)=విడుచును. సంశయః=సందేహము; న=లేదు.

దేవేంద్రుఁడా! ఈవిశ్వామిత్ర మహాముని, చాలఁగోపిష్ఠుఁడు; నేను బోదునేనినన్ను భయంకరంబుగాఁ గోపంబుపూనిశపించును, సందియము లేదు.

అని, తాత్పర్యము.

తతో హి మే భయం దేవ ప్రసాదం కర్తు మర్హసి

టీక॥ దేవ=ఒడయఁడా! మే=నాకు; భయం=వెఱపు; తతో హి=అందువలనఁగదా! ప్రసాదం=అనుగ్రహమును; కర్తుం=చేయుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

దేవేంద్రుఁడా! అందువలననేకదా! నాకు వెఱపుగలుగుచున్నది; కావున, నన్ననుగ్రహింపవలయును అని, రంభ దేవేంద్రునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త స్తయా రామ రంభయా భీతయా తదా. ౪
తా మువాచ సహస్రాక్షో వేపమానాం కృతాంజలిమ్

టీక॥ రామ=రాముఁడా! సహస్రాక్షః = వేయి కండ్లుగలయింద్రుఁడు; తదా= అప్పుడు; భీతయా=వెఱచిన; తయా=ఆ; రంభయా=రంభ చేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాఁడై; వేపమానాం= వడఁకుచున్నదియును; కృతాంజలిం=చేయఁబడినచేమోడ్పు

గలదియునగు; తాం= ఆరంభను గూర్చి; ఉవాచ=చెప్పెను.

రాముఁడా! అప్పుడిట్లు, వెఱపుఁజెందినరంభ సెప్పినమాటలవిని, సహస్రాక్షుండగు దేవేంద్రుండు, భయంబున వడంకుచు చేతులు మొగిడ్చికొని నిలుచున్న రంభఁజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

మాభైషి రంభే భద్రంతే కురుష్వ మమ శాసనమ్. ౫

టీక॥ రంభే=రంభా! మాభైషి (మాభైషీః)=వెఱవకుము. తే=నీకు; భద్రం=మంగళము; అస్తు=(అధ్యాహృతము) అగుఁగాక. మమ=నాయొక్క; శాసనం=ఆజ్ఞను; కురుష్వ=చేయుము.

రంభా! నీవు వెఱవకుము; నీకు మంగళమగుఁగాక; నేనాజ్ఞాపించినట్లు సేయుము.

అని, తాత్పర్యము.

కోకిలో హృదయగ్రాహీ మాధవే రుచిరద్రుమే
అహం కందర్పసహిత స్థాస్యామి తవ పార్శ్వతః. ౬

టీక॥ అహం=నేను; కందర్పసహితః = మన్మథునితోఁగూడినవాఁడనై; మాధవే=వసంతఋతువునందు; రుచిరద్రుమే=మనోహరమయిన వృక్షమునందు; హృదయగ్రాహీ=మనోహరమయిన; కోకిలః=కోయిలయయి; తవ= నీయొక్క; పార్శ్వతః=ప్రక్కను; స్థాస్యామి=ఉండెదను.

నేను, మన్మథునింగూడి, వసంతఋతువునందు, మనోహరంబగు వృక్షమునందు, మనోహరంబయిన కోయిలరూపంబునొంది, నీప్రక్కనుండెదను. అని, తాత్పర్యము.

త్వం హి రూపం బహుగుణం కృత్వా పరమభాస్వరమ్
తమృషిం కౌశికం రంభే భేదయస్వ తపస్వినమ్. ౭

టీక॥ రంభే=రంభా! త్వంహి=నీవును; బహుగుణం=అనేకములైన

శృంగార చేష్టాది గుణములుగలది యును; పరమభాస్వరం=మిక్కిలి యుఁబ్రకాశించునదియునగు; రూపం=ఆకారమును; కృత్వా=చేసి; తపస్విన్వనం=అధికమైనతపస్సుగల వాఁడును;ఋషిం=ఋషియునగు; తం=ఆ; కౌశికం=విశ్వామిత్రుని; భేదయస్వ=తపస్సునుండి భేదిల్లఁజే యుము.

రంభా! నీవును,శృంగారాదిగుణంబులుగల్గి పరమభాస్వరంబుగానుండురూపంబుధరించి, యుగ్రంబుగాఁదపంబుగావింపుచుండు, విశ్వామిత్రునిమనస్సును,తపంబునుం డిమఁబలునట్లుసేయుము. అని,యింద్రుండురంభతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సా శ్రుత్వా వచనం తస్య శ్రుత్వా రూప మనుత్తమమ్
లోభయామాస లలితా విశ్వామిత్రం శుచిస్మితా. ౮

టీక॥శుచిస్మితా=తెల్లనిచిఱునవ్వుగలదియును;లలితా = సుందరి యయినదియునగు;సా=ఆరంభ;తస్య=ఆయింద్రునియొక్క;వచనం= మాటను;శ్రుత్వా = విని;అనుత్తమం = తనకన్నశ్రేష్ఠములేని;రూపం=ఆకారమును; కృత్వా=చేసి; విశ్వామిత్రం=విశ్వామిత్రుని;లోభయామాస=ఆసగొనునట్లుచేసెను.

తెల్లనిచిఱునవ్వుగల్గి సుందరియయియుండురంభ, యింద్రునిమాట విని,ఉత్తమంబగురూపంబుధరించి, విశ్వామిత్రుంబ్రలోభించెను.

అని, తాత్పర్యము.

కోకిలస్యచ శుశ్రావ వల్గు వ్యాహరత స్స్వనమ్
సంప్రహృష్టేన మనసా తత ఏనా ముదైక్షత. ౯

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆ విశ్వామిత్రుఁడు;వల్గు = మనోహరంబుగా;వ్యాహరతః=కూయుచున్న;స్వనంచ=ధ్వనిని; శుశ్రావ=వినెను;తతః=అంతట;సంప్రహృష్టేన=మిక్కిలియుసంతసించిన; మన

సా—హృదయముతో; ఏనాం—ఈ రంభను; ఉదైక్షత—చూచెను.

ఆవిశ్వామిత్రుండు, మనోహరంబుగాఁ గూయుచున్నకోయిలకూఁతనువిని, యంతట, సంతుష్టంబగుమనంబుతో, నెదుటనిలుచున్నరంభం, జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

అథ తస్య చ శబ్దేన గీతేనా ప్రతిమేన చ
దర్శనేన చ రంభాయా ముని స్సందేహ మాగతః. ౧౦

టీక॥అథ = అటుపిమ్మట; మునిః=విశ్వామిత్రమహాముని; తస్య= ఆకోయిలయొక్క; శబ్దేనచ=ధ్వనిచేతను; రంభాయాః = రంభయొక్క; దర్శనేనచ = కనుపడుటచేతను; అప్రతిమేన=సరిలేని; గీతేనచ= గానముచేతను; సందేహం=సందియమును; ఆగతః=పొందెను.

అంత, విశ్వామిత్రమహాముని, యాకోయిలధ్వనివినియు, రంభం జూచియు, రంభ పాడినగానమునాలకించియు, సందేహంబునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

సహస్రాక్షస్య తత్కర్మ విజ్ఞాయ మునిపుంగవః
రంభాం క్రోధసమావిష్ట శ్శశాప కుశికాత్మజః. ౧౧

టీక॥మునిపుంగవః = మునిశ్రేష్ఠుండగు; కుశికాత్మజః = విశ్వామిత్రుండు; తత్=దాని; సహస్రాక్షస్య=ఇంద్రునియొక్క; కర్మ=కార్యమునుగా; విజ్ఞాయ=ఎఱింగి; క్రోధసమావిష్టః= కోపముచేనావేశింపఁబడినవాఁడై; రంభాం=రంభను; శశాప=శపించెను.

మునిశ్రేష్ఠుండగు విశ్వామిత్రుండు, దానిదేవేంద్రుండుచేసినపనిగానెఱింగి, కోపమునొంది, రంభ, నిట్లని, శపించెను. అని, తాత్పర్యము.

య న్మాం లోభయసే రంభే కామక్రోధజయైషిణమ్
దశ వర్షసహస్రాణి శైలీ స్థాస్యసి దుర్భగే. ౧౨

టీక॥దుష్కృతే=శ్రేష్ఠప్రయత్నంబుగలదానా; రంభే=రంభా! కామక్రోధజయైషిణం= కామముయొక్కయుఁ గోపముయొక్కయు జయించుటఁ గోరుచున్నట్టి; మాం=నన్ను; లోభయసే ఇతియత్= ఆసగొనునట్లు చేయుచున్నావను నదియేది గలదో; తస్మాత్ (అధ్యాహృతము)= అందువలన; వర్షసహస్రాణి=సంవత్సరములయొక్క వేలు; దశ=పది; శైలీ=ఱాయిగా; స్థాస్యసి=ఉండఁగలవు.

దుష్ట ప్రయత్నముసేయు రంభా! నీవు కామక్రోధంబులజయింపం బూనిననున్నఁ బ్రలోభించుచున్నావుకావున, నీవు, పదివేలేండ్లు, ఱాయిగానుండఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

> బ్రాహ్మణ స్సుమహాతేజా స్తపోబలసమన్వితః
> ఉద్ధరిష్యతి రంభే త్వాం మత్క్రోధకలుషీకృతామ్. ౧౩

టీక॥రంభే=రంభా! సుమహాతేజాః= మిక్కిలియనధికమయినప్రభావముగలవాఁడును; తపోబలసమన్వితః = తపస్సుబలిమితోఁగూడినవాఁడునగు; బ్రాహ్మణః=హాఁయుఁడు (బ్రహ్మపుత్రుండగువసిష్ఠుండనికొందఱందురు) ; మత్క్రోధకలుషీకృతాం=నాకోపముచేతఁగలఁకఁబాఱునట్లుచేయఁబడిన; త్వాం=నిన్ను; ఉద్ధరిష్యతి =మీఁదికెత్తును, శాపమునుండితొలఁగించుననుట.

రంభా! మహాప్రభావుండునుదపోబలంబు గలవాఁడునగు బ్రాహ్మణుండయినవసిష్ఠుండు, నాకోపంబునఁగలంకఁబాఱియున్ననిన్నుశాపంబునుండితొలంగించును. అని, విశ్వామిత్రుఁడురంభనుశపియించెను.

అని, తాత్పర్యము.

> ఏవ ముక్త్వా మహాతేజా విశ్వామిత్రో మహామునిః
> అశక్నువన్ ధారయితుం క్రోధం సంతాప మాగతః. ౧౪

టీక॥మహాతేజాః=అధికమయినప్రభావముగల; మహామునిః=పూ

జ్యుఁడయిన మునియగు ; విశ్వామిత్రః=విశ్వామిత్రుఁడు;క్రోధం=కోపమును;ధారయితుం=అణఁచుకొనుటకు;అశక్నువన్=చాలనివాఁడై;ఏవం=ఇట్లు;ఉక్త్వా=చెప్పి;సంతాపం=పశ్చాత్తాపమును ; అగతః=పొందెను.

మహాప్రభావుఁ డగువిశ్వామిత్ర మహామునికోపంబుపట్టలేక, యిట్లు రంభను శపియించి, యటుపిమ్మటఁ కోపమునిగ్రహింపఁజాల నయితినని,పశ్చాత్తాపంబునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య శాపేన మహతా రంభా శైలీ తదాఽ భవత్

టీక॥తదా = అప్పుడు;మహతా=గొప్పదైన;తస్య=ఆవిశ్వామిత్రునియొక్క ;శాపేన=శాపముచేత;రంభా=రంభ;శైలీ = ఱాయిగా;అభవత్=ఆయెను.

ఆప్పుడావిశ్వామిత్రుని మహాశాపంబునరంభ , శిలా రూపంబునొందెను. అని,తాత్పర్యము.

వచ శ్శ్రుత్వాతు కందర్పో మహర్షే స్సచ నిర్గతః

టీక కందర్పః=మన్మథుఁడును; సచ=ఆయింద్రుఁడును; మహర్షేః=పూజ్యుఁడైన ఋషియగు విశ్వామిత్రునియొక్క;వచః=మాటను; శ్రుత్వాతు = వినినంతనే;నిర్గతః=పోయెను.

మన్మథుండును దేవేంద్రుండును, విశ్వామిత్రమహర్షి రంభను శపియించుటవినినంతనె, యచ్చోటునుండకపాఱిరి. అని, తాత్పర్యము.

కోపేన స మహాతేజా స్తపోపహరణే కృతే
ఇంద్రియై రజితై రామ నలేభే శాంతి మాత్మనః. ౧౬

టీక॥రామ=రాముఁడా!మహాతేజాః=అధికమయినప్రభావముగల;సః = ఆవిశ్వామిత్రుఁడు;కోపేన=కినుకచేత; తపోపహరణే=తపస్సుయొక్కమోసపుచ్చి తీసికొనిపోవుట;కృతే = చేయఁబడఁగా;అజి

తైః=జయింపఁబడిన; ఇంద్రియైః= ఇంద్రియములచేత; ఆత్మనః=మనస్సుకు; శాంతిః=దుఃఖములేకుండుటను; నలేభే=పొందలేదు.

రాముఁడా! ఇట్లు, కోపమూలంబుగాఁ దపస్సుతఱుఁగుటంజూచి, మహాప్రభావుండగు విశ్వామిత్రుండు, జితేంద్రియుండు కానందునమనశ్శాంతింబొందఁడయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

బభూవాస్య మనశ్చింతా తపోపహరణే కృతే

టీక॥ తపోపహరణే = తపస్సుయొక్క మోసపుచ్చి తీసికొనిపోవుట; కృతే=చేయఁబడఁగా; అస్య= ఈవిశ్వామిత్రునకు; మనశ్చింతా= సంకల్పము; బభూవ=కలిగెను.

ఇట్లు, తపస్సుతఱుఁగఁగానే, విశ్వామిత్రుం డిట్లని, సంకల్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

నైవ క్రోధం గమిష్యామి నచ వక్ష్యే కథంచన. ౧౭
అథవానోచ్ఛ్వసిష్యామి సంవత్సర శతాన్యపి

టీక॥ క్రోధం=కోపమును; నైవ గమిష్యామి=పొందనేపొందను; కథంచన=ఎట్లయినను; నచవక్ష్యే= మాట లాడుటయును లేదు; అథవా=అటుకానిపక్షమున; సంవత్సరశతాన్యపి= ఏండ్లయొక్క నూఱులైనను; నోచ్ఛ్వసిష్యామి=నిట్టూర్పువిడువను.

నేనింకఁగోపంబునొందుటయే లేదు; మాటలాడుటయును లేదు; లేక, పెక్కునూఱేండ్లయినను నిట్టూర్పువిడువకయేయుండెదను.

అని, తాత్పర్యము.

అహం విశోషయిష్యామి హ్యాత్మానం విజితేంద్రియః. ౧౮

టీక॥ అహం=నేను; విజితేంద్రియః = చక్కగా జయింపఁబడిన యింద్రియంబులు గలవాఁడనై; ఆత్మానం = దేహమును; విశోష

యిష్యామి=ఎందునట్లుచేసెదనుగ దా!

నేనింద్రియంబులంజయించి, దేవతలను, శోషింపఁజేసెదను.

అని, తాత్పర్యము.

తావద్యావద్ధి మే ప్రాప్తం బ్రాహ్మణ్యం తపసా ర్జితమ్
అనుచ్ఛ్వసన్నభుంజాన స్తిష్ఠేయం శాశ్వతీ స్సమాః. ౧౯

టీక॥యావత్=ఎంతలోపల;తపసా=తపస్సుచేత;అర్జితం=సంపాదింపఁబడిన;బ్రాహ్మణ్యం=బ్రాహ్మణత్వము;మే=నాకు;ప్రాప్తం=పొందఁబడినది;భవిష్యతి=(అధ్యాహృతము) కాఁగలదో; తావద్ధి=అంతవఱకును; శాశ్వతీః= అనేకములయిన; సమాః=సంవత్సరములను;అనుచ్ఛ్వసన్=నిట్టూర్పువిడువనివాఁడనై; అభుంజానః=భుజింపనివాఁడనై; తిష్ఠేయం= ఉండెదను.

నాకెంతలోపల, తపంబునసంపాదింపఁబడు, బ్రాహ్మణత్వంబుకలుగునో,అంతవఱకును, పెక్కుసంవత్సరంబులయినను, నిట్టూర్పువిడువకభుజింపకయుండెదను.

అని, తాత్పర్యము.

న హి మే తప్యమానస్య క్షయం యాస్యంతి మూర్తయః'

టీక॥ తప్యమానస్య=తపంబు సేయుచున్న; మే = నాయొక్క; మూర్తయః=అవయవములు; క్షయం = నాశమును;నయాస్యంతి హి=పొందవుగదా!

నేనుదపంబు సేయుచుండెదను గావునఁ దపఃప్రభావంబునంజేసి, నాయవయవంబులుక్షయింపకుండెడు.అని,విశ్వామిత్రుఁడుసంకల్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం వర్షసహస్రస్య దీక్షాం స మునిపుంగవః. ౨౦
చకారా ప్రతిమాం లోకే ప్రతిజ్ఞాం రఘునందన

టీక॥రఘునందన=రాముఁడా!మునిపుంగవః=మునిశ్రేష్ఠుండగు;సః=

ఆవిశ్వామిత్రుఁడు; ఏవం=ఇట్లు;వర్షసహస్రస్య = సంవత్సరముల యొక్క వేయికి;దీక్షాం = దీక్షను; లోకే=ప్రపంచమునందు; అప్రతిమాం=సరిలేని;ప్రతిజ్ఞాం = ప్రతిననుచకార=చేసెను.

రామఁడా! మునిశ్రేష్ఠుండగు నా విశ్వామిత్రుండు, వేయిసంవత్సరంబులకుదీక్షను "నిట్టూర్పు విడువక ఘటింపక తపంబు గావించెదను" అని, ప్రతిజ్ఞనుం జేసెను. అని తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, చతుష్షష్టితమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండచతుష్షష్టితమసర్గటీక, ముగిసినది.

౬౫.

పంచషష్టితమసర్గప్రారంభః.

అథ హైమవతీం రామ దిశం త్యక్త్వా మహామునిః
పూర్వాం దిశ మనుప్రాప్య తపస్తేపే సుదారుణమ్. ౧

టీక॥ రామ=రామఁడా! అథ=అటుపిమ్మట; మహామునిః=పూజ్యుఁడైన మునియగు విశ్వామిత్రుఁడు; హైమవతీం = హిమవత్పర్వతసంబంధియగు; దిశం = దిక్కును; త్యక్త్వా=విడిచి; పూర్వాం=తూర్పు; దిశం=దిక్కును; అనుప్రాప్య=ప్రాపించి; సుదారుణం=మిక్కిలియుభయంకరంబగు; తపః=తపస్సును; తేపే=తపించెను, చేసెననుట.

రామఁడా! అంత, విశ్వామిత్రమహాముని యుత్తరపుదిక్కునువిడి

చి, తూర్పుదిక్కునకుఁబోయి, యతిభయంకరంబుగాఁ దపంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

మౌనం వర్షసహస్రస్య కృత్వా వ్రత మనుత్తమమ్
చకారా ప్రతిమం రామ తపః పరమదుష్కరమ్. ౨

టీక॥ రామ=రామఁడా! సః (అధ్యాహృతము) = ఆవిశ్వామిత్రుఁడు; వర్షసహస్రస్య=సంవత్సరములయొక్క వేయికి; అనుత్తమం= తనకన్న శ్రేష్ఠములేని; మౌనం= మాటలాడకుండుటయనెడు; వ్రతం = నియమమును; కృత్వా= చేసి; అప్రతిమం=సరిలేనిదియును; పరమదుష్కరం= ఎంతమాత్రమునుఁజేయుట కశక్యమయినదియునగు; తపః=తపస్సును; చకార=చేసెను.

రామఁడా! ఆవిశ్వామిత్రుఁడు, వేయిసంవత్సరములుమాటలాడకుండునట్లు, సంకల్పించి, లోకంబున నెచ్చటనుసరిలేనిదియు, నితరుల కెంతమాత్రంబును జేయనశక్యమైన దియునగుతపంబుగావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

పూర్ణే వర్షసహస్రేతు కాష్ఠభూతం మహామునిమ్
విఘ్నై ర్బహుభి రాధూతం క్రోధో నాంతర మావిశత్. ౩

టీక॥ వర్షసహస్రే = సంవత్సరములయొక్క వేయి; పూర్ణేతు=నిండఁగానే; బహుభిః= పెక్కులయిన; విఘ్నైః=విఘ్నములచేత; ఆధూతం=కొట్టఁబడినవాఁడైనను; కాష్ఠభూతం=కొయ్యగానున్నట్టి; మహామునిం=పూజ్యుఁడైన మునియగువిశ్వామిత్రునిఁ గూర్చి; క్రోధః=కోపము; అంతరం=అవకాశమును; నావిశత్=పొందలేదు.

వేయిసంవత్సరంబులును ముగియఁగానే, ఎన్నివిఘ్నంబులువచ్చినను, కొయ్యవలెనిశ్చలుండైనవిశ్వామిత్రుఁడుకోపంబునొందఁడయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

స కృత్వా నిశ్చయం రామ తప ఆతిష్ఠ దవ్యయమ్

టీక॥ రామ=రాముఁడా! సః=ఆవిశ్వామిత్రుఁడు; నిశ్చయం=ఏర్పాటును; కృత్వా=చేసికొని; అవ్యయం=నాశములేకుండునట్లు; తపః=తపస్సును; ఆతిష్ఠత్=అవలంబించియుండెను.

రాముఁడా! ఇట్లావిశ్వామిత్రుండు; ఏర్పాటుచేసికొని, విఘ్నము రాకుండునట్లు, నియమముఁగాఁ, దపంబు గావించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య వర్షసహస్రస్య వ్రతే పూర్ణే మహావ్రతః. ౪
భోక్తు మారబ్ధవా నన్నం తస్మిన్ కాలే రఘూత్తమ
ఇంద్రో ద్విజాతి ర్భూత్వా తం సిద్ధ మన్న మయాచత. ౫

టీక॥ రఘూత్తమ=రఘువంశంబునంబుట్టినవారలలో శ్రేష్ఠుండవగు రాముఁడా! తస్య=ఆ; వర్షసహస్రస్య= సంవత్సరంబుల వేయియొక్క; వ్రతే=నియమము; పూర్ణే=ముగియఁగా; మహావ్రతః=గొప్పనియమముగల విశ్వామిత్రుఁడు; అన్నం=అన్నమును, భోక్తుం=తినుటకు; ఆరబ్ధవాన్=యత్నించెను. తస్మిన్=ఆ; కాలే=కాలమునందు; ఇంద్రః=ఇంద్రుఁడు; ద్విజాతిః=బ్రాహ్మణుఁడు; భూత్వా=అయి; తం=ఆవిశ్వామిత్రుని; సిద్ధం=వండఁబడిన; అన్నం=అన్నమును; అయాచత=అడిగెను.

ఆ వేయిసంవత్సరంబుల నియమంబుముగియఁగానే, మహావ్రతంబు బూనియుండు విశ్వామిత్రుండు, అన్నముదిన యత్నించెను; అప్పుడింద్రుండు బ్రాహ్మణవేషంబుధరించి, యావిశ్వామిత్రునికడకేతెంచి, సిద్ధంబగునన్నంబుఁబెట్టుమనియాచించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మై దత్వా తదా సిద్ధం సర్వం విప్రాయ నిశ్చితః
నిశ్శేషితే న్నే భగవా నభుక్త్వైవ మహాతపాః. ౬

నకించి దవద ద్విప్రం మౌనవ్రత ముపస్థితః

టీక॥ భగవాన్=మాహాత్మ్యముగలవాఁడును, మహాతపాః=అధికమైనతపస్సుగలవాఁడును; మౌనవ్రతం=మాటలాడకుండుటయును; ఉపస్థితః= పొందినవాఁడగువిశ్వామిత్రుఁడు; నిశ్చితః=సంశయములేనివాఁడై; తదా=అప్పుడు; సిద్ధం=వండఁబడిన; సర్వం=అన్నమునంతను; తస్మై=ఆ; విప్రాయ=బ్రాహ్మణునికొఱకు; దత్వా=ఇచ్చి; అన్నే=సిద్ధాన్నము; నిశ్శేషితే=మిగులకుండునట్లుచేయఁబడఁగా; అభుక్త్వైవ=భుజింపకయే; విప్రం=బ్రాహ్మణునిఁగూర్చి; కించిత్=ఏమియును; నావదత్ = చెప్పఁడయ్యె.

ఇట్లు, మౌనవ్రతంబవలంబించి మహాతపంబుసేయు విశ్వామిత్రుండు, సంక్షేపింపక అప్పుడు, సిద్ధంబగునన్నంబునంతయు, నాబ్రాహ్మణునకొసంగి, యాబ్రాహ్మణుం డన్నమంతె యుఁదినివేయఁగా, నతనితో నేమియుఁబలుకకయూరకుండెను. అని, తాత్పర్యము.

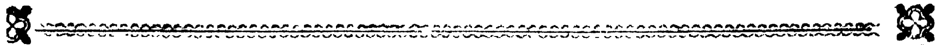
అథ వర్షసహస్రం వై నోచ్ఛ్వసన్మునిపుంగవః. ౭

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; మునిపుంగవః= మునిశ్రేష్ఠుండగువిశ్వామిత్రుఁడు, వర్షసహస్రం వై=సంవత్సరముల యొక్క వేయియంతయు; నోచ్ఛ్వసత్= నిట్టూర్పువిడువఁడయ్యె.

అంత, మునిశ్రేష్ఠుండగువిశ్వామిత్రుఁడు, వేయిసంవత్సరములు, నిట్టూర్పువిడువక, తపంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యా నుచ్ఛ్వసమానస్య మూర్ధ్ని ధూమో వ్యజాయత
త్రైలోక్యం యేన సంభ్రాంత మాదీపిత మివా భవత్. ౮

టీక॥ అనుచ్ఛ్వసమానస్య=ఊపిరివిడువకయుండునట్టి; తస్య=ఆ విశ్వామిత్రునియొక్క; మూర్ధ్ని=తలయందు; ధూమః=పొగ; వ్యజాయత = పుట్టినది. త్రైలోక్యం = మూఁడులోకములు; యేన= ఏపొ

గచేత; సంభ్రాంతం=కలతపెట్టఁబడినదై; ఆదీపితమివ=కాల్పఁబడినదివలె; అభవత్=ఆయెనో.

ఆవిశ్వామిత్రునియొక్క తపస్సుచేత; జగత్తు=ప్రపంచము; సంభ్రాంతం=కలతపెట్టఁబడినదై; ...

ఆవిశ్వామిత్రుఁడట్లుసెట్టూర్పు విడువకుండఁగా, వతనిశిరస్సునఁబొగ లేచినది; ఆపొగచేత; ముల్లోకంబులును, గలతనొందిని, కాల్పఁబడిన ట్లయినవి. అని, తాత్పర్యము.

> తతో దేవా స్సగంధర్వాః పన్నగాసురరాక్షసాః
> మోహితా స్తేజసా తస్య తపసా మందరశ్మయః. ౯
> కశ్మలోపహతా స్సర్వే పితామహ మథా బ్రువన్

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; సగంధర్వాః = గంధర్వులతోఁగూడిన; దేవాః=దేవతలును; పన్నగాసురరాక్షసాః=సర్పములును అసురులును రాక్షసులును; సర్వే=అందఱును; తస్య = ఆవిశ్వామిత్రునియొక్క; తపసా = తపస్సనెడి; తేజసా= అగ్నిచేత; మోహితాః = మూర్ఛనొందినవారలై; మందరశ్మయః=క్షయించిన తేజస్సుగలవారలై; కశ్మలోపహతాః= దుఃఖముచేఁగొట్టఁబడినవారలై; అథ=అటుపిమ్మట; పితామహం=బ్రహ్మదేవునిఁగూర్చి; అబ్రువన్=పలికిరి.

అంతదేవతలునుగంధర్వులును బన్నగులునుఅసురులును రాక్షసులును అందఱును, ఆవిశ్వామిత్రునితపస్సనెడు నగ్నిచే మూర్ఛితులయి కాంతివీడి, దుఃఖమునొంది, బ్రహ్మదేవునితో, నిట్లని, చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

> బహుభిః కారణై ర్దేవ విశ్వామిత్రో మహామునిః. ౧౦
> లోభితః క్రోధితశ్చైవ తపసా చాభి వర్ధతే

టీక ॥ దేవ=బ్రహ్మదేవుఁడా! మహామునిః= పూజ్యుఁడైనమునియగు; విశ్వామిత్రః=విశ్వామిత్రుఁడు; బహుభిః=అనేకములయిన; కారణైః=హేతువులచేత; లోభితః=ఆసగొనఁజేయఁబడినవాఁడయ్యును; క్రోధితశ్చైవ =కోపింపఁజేయఁబడినవాఁడయ్యును; తపసాచ= తపస్సు

చేతను; అభివర్ధతే=వృద్ధిబొందుచు న్నాఁడు.

బ్రహ్మదేవుఁడా! విశ్వామిత్రమహాముని, పెక్కు కారణంబుల, మనచే, లోభంబునొందునట్లును గోపంబునొందునట్లును జేయఁబడినను, దపంబునం జాల వృద్ధిఁ బొందుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

న హ్యస్య వృజినం కించి ద్దృశ్యతే సూక్ష్మమప్య థ. ౧౧

టీక॥ అథ=ఇంక; అస్య=ఈవిశ్వామిత్రునకు; సూక్ష్మమపి=కొంచెమయినను; కించిత్=ఏదైన; వృజినం=పాపము; నదృశ్యతేహి=అగపడదుగదా!

ఇప్పుడీవిశ్వామిత్రునియందు, ఏదైననుగొంచెమయినను బాపంబులేదు. అని, తాత్పర్యము.

నదీయతే యదిత్వస్య మనసా యదభీప్సితమ్
వినాశయతి త్రైలోక్యం తపసా సచరాచరమ్. ౧౨

టీక। అస్య= ఈవిశ్వామిత్రునకు; మనసా=మనస్సుచేత; యత్=ఏది; అభీప్సితం = కోరఁబడినదో; తత్ (అధ్యాహృతము) తు = అది మాత్రము; నదీయతేయది=ఇవ్వఁబడదేని; అయం(అధ్యాహృతము)= ఈవిశ్వామిత్రుఁడు; తపసా=తపస్సుచేత; సచరాచరం=జంగమస్థావరములతోఁ గూడిన; త్రైలోక్యం=ముల్లోకంబులను; వినాశయతి=నశింపఁజేయును.

ఈవిశ్వామిత్రుఁడు కోరిన, దానినితని కివ్వకుండుదుమేని, యితండు తపంబున, జంగమస్థావరంబులతోఁ గూడినముల్లోకంబులనశింపఁజేయును. అని, తాత్పర్యము.

వ్యాకులాశ్చ దిశ స్సర్వా నచ కించి త్ప్రకాశతే
సాగరాః క్షుభితా స్సర్వే విశీర్యంతే చ పర్వతాః. ౧౩

టీక॥ దిశః=దిక్కులు; సర్వాశ్చ=అన్నియును; వ్యాకులాః = కలఁతనొందినవి. కించిచ్చ=ఏదియును; నప్రకాశతే = ప్రకాశింపదు. సాగరాః=సముద్రములు; సర్వే=అన్నియును; క్షుభితాః=కలఁతపెట్టఁబడినవి. పర్వతాశ్చ= పర్వతంబులును; విశీర్యంతే=పడుచున్నవి.

దిక్కులన్నియుఁ గలంతనొంది యున్నవి; ఏవియుఁ బ్రకాశింపద య్యె; సముద్రింబులన్నియుఁగలంత పడియున్నవి; పర్వతంబులునుసడలి పడుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రకంపతే చ పృథివీ వాయు ర్వాతి భృశాకులః
బ్రహ్మ న్నప్రతిజానీమో నాస్తికో జాయతే జనః. ౧౪

టీక బ్రహ్మన్=బ్రహ్మదేవుఁడా! పృథివీచ = భూమియును;ప్రకంపతే=వడంకుచున్నది. వాయుః=గాలి; భృశాకులః=మిక్కిలియును గలంతఁజెందినదై; వాతి=వీఁచుచున్నది;జనః=జనము;నాస్తికః=పరలోకములేదనువాఁడట్లు ; జాయతే=అగుచున్నది. నప్రతిజానీమః=ఎఱుంగము.

బ్రహ్మదేవుఁడా!భూమివడంకుచున్నది;గాలిమిక్కిలియుఁగలంతపడివీచుచున్నది;జనులునాస్తికులట్లు, కర్మములవిడచియున్నారు;దీనికిఁబ్రతీకారమేమి సేయవలయునో మే మెఱుంగము. అని, తాత్పర్యము.

సమ్మూఢ మివ త్రైలోక్యం సంప్రక్షుభితమానసమ్
భాస్కరో నిష్ప్రభ శ్చైవ మహర్షే స్తస్య తేజసా. ౧౫

టీక|| తస్య=అ;మహర్షేః=పూజ్యుఁడైన ఋషియగు విశ్వామిత్రునియొక్క; తేజసా = కాంతిచేత;త్రైలోక్యం= మూఁడులోకంబులనుండుజనము ; సంప్రక్షుభితమానసం= మిక్కిలియుగలంతపెట్టఁబడిన బుద్ధిగలదై ; సమ్మూఢమివ=మోహముఁజెందినట్లున్నది. భాస్కరశ్చైవ=సూర్యుఁడును;నిష్ప్రభః=కాంతిలేనివాఁడుగా; భవతి=అగుచున్నాఁడు.

మహర్షియగునావిశ్వామిత్రునికాంతింజేసి, ముల్లోకంబులనుండు వారును కలంతనొంది మోహము నొందినట్లున్నవారు ; సూర్యుండు కాంతివీడిమందుండు గాఁ గానంబడెడి. అని,తాత్పర్యము.

బుద్ధిం న కురుతే యావ న్నాశే దేవ మహామునిః
తావ త్ప్రసాద్యో భగవా నగ్నిరూపో మహాద్యుతిః. ౧౬

టీక॥ దేవ=బ్రహ్మదేవుఁడా! మహామునిః= పూజ్యుఁడైనమునియగు విశ్వామిత్రుఁడు; యావత్ = ఎంతలోపల; నాశే= నశింపఁజేయుట యందు; బుద్ధిం=తలంపును; నకురుతే=చేయఁడో; తావత్=అంతలోపల; భగవాన్=మాహాత్మ్యముగలవాఁడును; అగ్నిరూపః=నిప్పువంటిరూపముగలవాఁడును; మహాద్యుతిః= గొప్పకాంతిగలవాఁడునగు విశ్వామిత్రుఁడు; ప్రసాద్యః= సంతసింపఁజేయఁదగినవాఁడు.

బ్రహ్మదేవుఁడా! భగవంతుఁడును నిప్పువంటివాఁడునునగు విశ్వామిత్ర మహాముని, లోకములనన్నింటిని నశింపఁ జేయఁ దలంపుగొనుటకుమున్నె, యతనిసంతోషపఱచుట మేలు.

అని, తాత్పర్యము.

కాలాగ్నినా యథా పూర్వం త్రైలోక్యం దహ్యతేఽఖిలమ్
దేవరాజ్యం చికీర్షేత దీయతా మస్య యన్మతమ్. ౧౭

టీక॥ పూర్వం=మునుపు; కాలాగ్నినా=ప్రళయకాలము నందలియగ్నిహోత్రునిచేత; యథా=ఎట్లో; తథా(అధ్యాహృతము)=అట్లు; అనేన(అధ్యాహృతము)= ఈవిశ్వామిత్రునిచేత; త్రైలోక్యం=ముల్లోకంబులు; అఖిలం=సమస్తమును; దహ్యతే= దహింపఁబడును. అయం(అధ్యాహృతము)= ఈవిశ్వామిత్రుఁడు; దేవరాజ్యం=దేవతలదొరతనమును; చికీర్షేత=చేయఁగోరును. అస్య=వినికి; యత్=ఏది; మతం=ఇష్టమో; తత్ (అధ్యాహృతము)=అది; దీయతాం=ఇవ్వఁబడుఁగాక.

పూర్వము ప్రళయాగ్నిదహించినట్లు, ఈవిశ్వామిత్రుఁడు, ముల్లోకంబులనన్నింటిని దహింపఁగలఁడు; ఇతండు, ఇంక దేవరాజ్యంబునుం జేయఁగోరినను గోరును; కావున, ఇతండుకోరుదానినిమ్ము. అని, దేవతలు బ్రహ్మదేవునితోఁ జెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్సురగణా స్సర్వే పితామహపురోగమాః

విశ్వామిత్రం మహాత్మానం మధురం వాక్య మబ్రువన్. ౧౮

టీక॥ తతః=అంతట; పితామహపురోగమాః=బ్రహ్మదేవుఁడు ముందు నడచువాఁడుగాఁగల; సురగణాః=దేవతలసమూహంబులు; సర్వే=అన్నియును; మహాత్మానం=పూజ్యమగుస్వభావముగల; విశ్వామిత్రం=విశ్వామిత్రుని గూర్చి; మధురం=మనోహరంబగు; వాక్యం=మాటను; అబ్రువన్=చెప్పిరి.

అంత, దేవతలందఱును, బ్రహ్మదేవుముందిడికొని, మహాత్ముండగు విశ్వామిత్రునియొద్దకుఁబోయి, యతనితో, మధురంబుగా, నిట్లని, చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

బ్రహ్మర్షే స్వాగతం తేఽస్తు తపసా స్మ సుతోషితాః

టీక॥ బ్రహ్మర్షే=బ్రాహ్మణుండవు ఋషివగు విశ్వామిత్రుఁడా! తే=నీకు; స్వాగతం=సుఖముతోడిరాక; అస్తు=అగుఁగాక. తపసా=తపస్సుచేత; సుతోషితాః=చక్కగాసంతోషపఱుపఁబడిన వారలము; స్మ (స్మః)=అగుచున్నాము.

బ్రహ్మర్షివగు విశ్వామిత్రుఁడా! నీకుస్వాగతంబగుఁగాక; నీవు చేసినతపంబునకుఁ జాలసంతోషించితిమి. అని, దేవతలుచెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

బ్రాహ్మణ్యం తపసోగ్రేణ ప్రాప్తవా నసి కౌశిక. ౧౯

టీక॥ కౌశిక=విశ్వామిత్రుఁడా! ఉగ్రేణ= భయంకరంబగు; తపసా=తపంబుచేత; బ్రాహ్మణ్యం=బ్రాహ్మణుండ వగుటను; ప్రాప్తవాన్=పొందినవాఁడవు; అసి=అగుచున్నావు.

విశ్వామిత్రుఁడా! నీవుభయంకరంబగుతపంబుచేసినందున బ్రాహ్మణత్వంబునొందితివి.

అని, తాత్పర్యము.

దీర్ఘ మాయుశ్చ తే బ్రహ్మన్ దదామి సమరుద్గణః
స్వస్తి ప్రాప్నుహి భద్రం తే గచ్ఛ సౌమ్య యథాసుఖమ్. ౨౦

టీక॥ బ్రహ్మర్షే=బ్రాహ్మణుఁడవయినవిశ్వామిత్రుఁడా! అహం=(అధ్యాహృతము)నేను; సమరుద్గణః = దేవతాసమూహంబుతోఁ గూడినవాఁడనై; తే = నీకు; దీర్ఘం=అధికమయిన; ఆయుశ్చ= ఆయుస్సును; దదామి=ఇచ్చెదను; స్వస్తి = మంగళమును; ప్రాప్నుహి=పొందుము. తే=నీకు;భద్రం= మంగళము; అస్తు=(అధ్యాహృతము)అగుఁగాక; సౌమ్య=శాంతుఁడవగువిశ్వామిత్రుఁడా! యథాసుఖం=సుఖమునతిక్రమింపక;గచ్ఛ= పొమ్ము.

బ్రాహ్మణుండవుశాంతుండవునగువిశ్వామిత్రుఁడా!నీకునేనునుదేవతలునుంజేరి, దీర్ఘంబగు నాయుస్సు నిచ్చెదము; నీవుమంగళమును బొందుము;నీకుమంగళమగుఁగాక; సుఖముగాఁబొమ్ము, అని,బ్రహ్మదేవుండువిశ్వామిత్రునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

పితామహవచ శ్శ్రుత్వా సర్వేషాం చ దివౌకసామ్
కృత్వా ప్రణామం ముదితో వ్యాజహార మహామునిః. ౨౧

టీక॥ మహామునిః=పూజ్యుఁడైనమునియగువిశ్వామిత్రుండు;పితామహవచః=బ్రహ్మదేవునిమాటను; దివౌకసాం=దేవతలయొక్క; సర్వేషాంచ= అందఱియొక్కయు; వచః(అధ్యాహృతము)=మాటను; శ్రుత్వా=విని; ముదితః=సంతసించినవాఁడై; ప్రణామం=నమస్కారమును;కృత్వా=చేసి; వ్యాజహార=చెప్పెను.

విశ్వామిత్రమహాముని,బ్రహ్మదేవుండునుదేవతలును జెప్పినమాటవిని,సంతసించి,వారికినమస్కారము చేసి,యిట్లని,చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

బ్రాహ్మణ్యం యది మే ప్రాప్తం దీర్ఘ మాయు స్తథైవచ
ఓంకారశ్చ వషట్కారో వేదాశ్చ వరయంతు మామ్. ౨౨

టీక॥ మే=నాకు; బ్రాహ్మణ్యం=బ్రాహ్మణత్వమును; తథైవచ=అలా

గే; దీర్ఘం= అధికమయిన; ఆయుః=ఆయుస్సును; ప్రాప్తం యది=పొందఁబడెనేని; ఓంకారశ్చ= ఓం, అనునదియును; వషట్కారః= వషట్, అను నదియును; వేదాశ్చ=వేదంబులును; మాం=నన్ను; వరయంతు=వరింపుఁగాక.

నాకుబ్రాహ్మణత్వము దీర్ఘాయువును గల్గునేని, ఓంకారమును వషట్కారమును వేదంబులును నేను మఱియొకరికిఁజెప్పుటకును యాగమునందుయాజనంబున వినియోగించుటకును, దగువాఁడనగుదుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

క్షత్రవేదవిదాం శ్రేష్ఠో బ్రహ్మవేదవిదామపి
బ్రహ్మపుత్రో వసిష్ఠో మా మేవం వదతు దేవతాః. ౨౩

టీక॥ దేవతాః=దేవతలారా! క్షత్రవేదవిదాం = క్షత్రియులకు యోగ్యములయిన వేదముల నెఱింగినవారిలోను; బ్రహ్మవేదవిదామపి=బ్రాహ్మణులకుయోగ్యములయిన వేదముల నెఱింగినవారిలోను; శ్రేష్ఠః=మేటియయినవాఁడును; బ్రహ్మపుత్రః= బ్రహ్మదేవునికొడుకునగు; వసిష్ఠః=వసిష్ఠుఁడు; మాం=నన్నుఁగూర్చి; ఏవం=ఇట్లు; వదతు=చెప్పుఁగాక.

దేవతలారా ! క్షత్రియులకు యోగ్యంబులగు వేదంబుల నెఱింగిన వారిలోను బ్రాహ్మణులకుయోగ్యంబులగు వేదంబుల నెఱింగిన వారిలోను శ్రేష్ఠుండును బ్రహ్మదేవునికుమారుండునైయుండువసిష్ఠుండు, మీరు చెప్పినట్లు, నన్నుఁగూర్చి, "బ్రాహ్మణుఁడు" అని, చెప్పవలయును. అని, తాత్పర్యము.

యద్యయం పరమః కామః కృతో యాంతు సురర్షభాః

టీక॥ అయం=ఈ; పరమః=ముఖ్యమయిన; కామః=కోర్కి; కృతో యది= చేయఁబడెనేని; సురర్షభాః = దేవతాశ్రేష్ఠులు; యాంతు=పోవుదురు గాక.

నాకుముఖ్యము గానుండు యీ కోర్కి నెఱవేర్చితిరేని దేవతలందఱు వెళ్లవచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రసాదితో దేవై ర్వసిష్ఠో జపతాం వరః. ౨౪
సఖ్యం చకార బ్రహ్మర్షి రేవ మస్త్వితిచా బ్రవీత్

టీక॥ తతః=అంత; జపతాం=జపముసేయువారిలో; వరః=శ్రేష్ఠుఁడును; బ్రహ్మర్షిః= బ్రాహ్మణుఁడునుఋషియునగు; వసిష్ఠః= వసిష్ఠుఁడు; దేవైః=వేల్పులచేత; ప్రసాదితః = సంతోషపఱుపఁబడినవాఁడై; సఖ్యం=స్నేహమును; చకార=చేసెను. "ఏవం=ఇట్లు; అస్తు=అగుఁగాక;" ఇతిచ=అనియును; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, జపముసేయు వారిలో శ్రేష్ఠుండునుబ్రహ్మర్షియునగు వసిష్ఠుండు, దేవతలచేసంతోషపఱుపంబడి, విశ్వామిత్రునితో సఖ్యంబుగావించి, "దేవతలుచెప్పినట్లేయగుఁగాకని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

బ్రహ్మర్షి స్త్వం న సందేహ స్సర్వం సంపత్స్యతే తవ. ౨౫
ఇత్యుక్త్వా దేవతాశ్చాపి సర్వా జగ్ము ర్యథాగతమ్

టీక॥ త్వం=నీవు; బ్రహ్మర్షిః=బ్రహ్మర్షివి; సందేహః=సందియము; న=లేదు; సర్వం=అన్నియును; తవ=నీకు; సంపత్స్యతే=కలుగును; ఇతి=అని; ఉక్త్వా=చెప్పి; దేవతాశ్చాపి=దేవతలును; సర్వాః=అందఱును; యథాగతం=వచ్చినట్లు; జగ్ముః=పోయిరి.

నీవుబ్రహ్మర్షివి, ఇందుకుసందియంబులేదు, బ్రహ్మర్షికింగల నధికారములన్నియు నీకునుం గలుగు; అని, చెప్పి, దేవతలందఱును, వచ్చినట్లు, పోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

విశ్వామిత్రోపి ధర్మాత్మా లబ్ధ్వా బ్రాహ్మణ్య ముత్తమమ్
పూజయామాస బ్రహ్మర్షిం వసిష్ఠం జపతాం వరమ్

టీక॥ ధర్మాత్మా=ధర్మబుద్ధిగల; విశ్వామిత్రోపి=విశ్వామిత్రుఁడును; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన; బ్రాహ్మణ్యం = బ్రాహ్మణత్వమును; ల

ప్త్వా=పొంది; జపతాం=జపము సేయువారలలో; వరం=శ్రేష్ఠుడును; బ్రహ్మర్షిం=బ్రాహ్మణుండును ఋషియునగు; వసిష్ఠం=వసిష్ఠుని; పూజయామాస=పూజించెను.

ధర్మాత్ముండగు విశ్వామిత్రుడు, ఉత్తమంబగు బ్రాహ్మణ్యంబు నొంది, మునిశ్రేష్ఠుండును బ్రహ్మర్షియునగు వసిష్ఠునిం బూజించెను.

అని, తాత్పర్యము.

కృతకామో మహీం సర్వాం చచార తపసి స్థితః

టీక॥ అయం (అధ్యాహృతము)=ఈ విశ్వామిత్రుడు; కృతకామః = చేయఁబడిన కోర్కిగలవాఁడై; తపసి=తపస్సునందు; స్థితః=ఉన్నవాఁడై; మహీం = భూమిని; సర్వాం=అంతను; చచార=తిరిగెను.

ఈ విశ్వామిత్రుండిట్లు తనకోర్కిం బొంది, తపస్సు సేయుచు, భూమియంతయుం దిరిగెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఈ యొకటియు నఱశ్లోకము వ్యాఖ్యాతలచే నుదాహరింపఁబడకుండినను, మూలంబునఁ గానుపట్టుటం జేసి, లెక్కింపక, వ్యాఖ్యాతంబయ్యె.

ఏవం త్వనేన బ్రాహ్మణ్యం ప్రాప్తం రామ మహాత్మనా. ౨౬

టీక॥ రామ=రాముఁడా! మహాత్మనా= పూజ్యమైన స్వభావముగలు; అనేన=ఈ విశ్వామిత్రునిచేత; ఏవం తు=ఇట్లు; బ్రాహ్మణ్యం= బ్రాహ్మణత్వము; ప్రాప్తం = పొందఁబడినది.

రాముఁడా! మహాత్ముండగు నీ విశ్వామిత్రుండు, ఈ ప్రకారముగనే, బ్రాహ్మణ్యంబు నొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏష రామ మునిశ్రేష్ఠ ఏష విగ్రహవాం స్తపః
ఏష ధర్మపరో నిత్యం వీర్యస్యైష పరాయణమ్. ౨౭

టీక॥ రామ = రాముఁడా! ఏషః=ఈ విశ్వామిత్రుఁడు; మునిశ్రే

ష్ఠః= మునులలోమేటియయినవాం డు;ఏషః = ఈవిశ్వామిత్రుండు;వి గ్రహవాన్ = ఆకారముగల; త పః=తపస్సు; ఏషః= ఈవిశ్వామి త్రుండు; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; ధ ర్మపరః= ధర్మమునందాసక్తుం డు; ఏషః=ఈవిశ్వామిత్రుండు; వీ ర్యస్య=పరాక్రమమునకు;పరాయ ణం=ముఖ్యస్థానము.

రాముండా! ఈవిశ్వామిత్రుం డుమునులలోశ్రేష్ఠుండు; ఇతండు, ఆకారంబు నొందినతపస్సనందగు, ఇతండు,ఎప్పుడును ధర్మమునేసే యువాండు; ఇతండు,మహాపరాక్ర మశాలి;అని,శతానందుండు,రాము నకుంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వా మహాతేజా విరరామ ద్విజోత్తమః

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమయి నప్రభావముగల ; ద్విజోత్తమః= బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుండగు శతానందుం డు;ఏవం=ఇట్లు;ఉక్త్వా=చెప్పి;విర రామ=ఊరకుండెను.

మహాతేజుండును బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠుండునగుశతానందుండు రామున కట్లుచెప్పి,యంతనూరకుండెను. అని,తాత్పర్యము.

శతానందవచ శ్శ్రుత్వా రామలక్ష్మణసన్నిధౌ. ౨౮
జనకః ప్రాంజలి ర్వాక్య మువాచ కుశికాత్మజమ్

టీక ॥ రామలక్ష్మణసన్నిధౌ= రామునియొక్కయు లక్ష్మణునియొ క్కయుసమీపమునందు;శతానంద వచః=శతానందునిమాటను; శ్రు త్వా=విని; జనకః = జనకుండు; ప్రాంజలిః= మంచిచేమోడ్పులుగ లవాండై; కుశికాత్మజం=విశ్వామి త్రునింగూర్చి;వాక్యం=మాటను;ఉ వాచ=చెప్పెను.

రామలక్ష్మణులసమీపంబున,శ తానందుండుచెప్పినమాటవిని, జన కుండు, చేతులుమొగిడ్చి, విశ్వామి త్రునింజూచి,యిట్లని,చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ధన్యోఽస్మ్యను గృహీతోఽస్మి యస్యమే మునిపుంగవ. ౨౯

యజ్ఞం కాకుత్థ్ససహితః ప్రాప్తవా నసి ధార్మిక

టీక॥ ధార్మిక=ధర్మమునాచరించునట్టి; మునిపుంగవ=మునిశ్రేష్ఠుండవగువిశ్వామిత్రుఁడా! త్వం (అధ్యాహృతము)=నీవు; కాకుత్థ్ససహితః=కకుత్థ్సవంశంబునంబుట్టిన రామలక్ష్మణులతోఁగూడినవాఁడవై; యస్య=ఏ; మే = నాయొక్క; యజ్ఞం=యాగమునుఁగూర్చి; ప్రాప్తవాన్=వచ్చినవాఁడవు; అసి=అగుచున్నానో; సఃఅహం (అధ్యాహృతము)=అట్టినేను; ధన్యః=పుణ్యవంతుండను; అస్మి=అగుచున్నాను. అనుగృహీతః=అనుగ్రహింపఁబడినవాఁడను; అస్మి=అగుచున్నాను.

ధార్మికుండవు మునిశ్రేష్ఠుండవునగు విశ్వామిత్రుఁడా, నీవు, కాకుత్థ్సవంశంబునంబుట్టిన రామలక్ష్మణులంగూడి, నాయాగంబునకువచ్చినావు, కావున, నేనుధన్యుండను అనుగ్రహింపఁబడినవాఁడను అగుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

పాలితో హం త్వయా బ్రహ్మన్ దర్శనేన మహామునే. ౩౦

టీక ॥ మహామునే=పూజ్యుఁడయినమునివగు; బ్రహ్మన్=బ్రాహ్మణుఁడవయినవిశ్వామిత్రుఁడా! అహం=నేను; త్వయా=నీచేత; దర్శనేన=చూచుటచేత; పాలితః=రక్షింపఁబడినవాఁడను.

బ్రాహ్మణుండవగు విశ్వామిత్రమహామునీ! నీవుదర్శనం బొసఁగినన్నుఁబాలించితివి.

అని, తాత్పర్యము.

విశ్వామిత్ర మహాభాగ బ్రహ్మర్షీణాం వరోత్తమ
గుణా బహువిధాః ప్రాప్తా స్తవ సందర్శనా న్మయా. ౩౧

టీక॥బ్రహ్మర్షీణాం=బ్రహ్మర్షులలో; వరోత్తమ=శ్రేష్ఠులలోశ్రేష్ఠుఁడవయిన; మహాభాగ=పూజ్యమయినభాగ్యముగల; విశ్వామిత్ర=విశ్వామిత్రుఁడా! తవ=నీయొక్క; సందర్శనాత్ = చూచుటవలన;

మయా=నాచేత; బహువిధాః = పలుతెఱంగులయిన; గుణాః=గుణములు; ప్రాప్తాః=పొందఁబడినవి.

బ్రహ్మర్షులలో నుత్తమోత్తముఁడవు, మహాభాగుండవగు విశ్వామిత్రుఁడా! నిన్నుఁజూచుటవలన, నాకుబహుగుణంబులు ప్రాప్తించినవి. అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్చటఁ, బూర్వార్థము, వ్యాఖ్యానంబులందుదహరింపకున్నందున, లెక్కింపఁబడదయ్యె.

విస్తరేణ చ తే బ్రహ్మన్ కీర్త్యమానం మహత్తపః. ౩౧
శ్రుతం మయా మహాతేజో రామేణ చ మహాత్మనా

టీక॥ మహాతేజః=అధికమయినప్రభావముగల; బ్రహ్మన్=బ్రాహ్మణుఁడవయిన విశ్వామిత్రుఁడా! విస్తరేణచ= అతిశయముచేతను; కీర్త్యమానం=పొగడఁబడుచున్న; మహత్=గొప్పదగు; తే= నీయొక్క; తపః=తపస్సు; మయా=నాచేతను; మహాత్మనా=పూజ్యస్వభావముగల; రామేణచ=రామునిచేతను; శ్రుతం=వినఁబడినది.

మహాతేజుండవు బ్రాహ్మణుండవునగువిశ్వామిత్రుఁడా! మిక్కిలియుఁ గొనియాడంబడుచున్న నీమహాతపస్సును, నేనునుమహాత్ముండగు రాముఁడునువింటిమి.

అని, తాత్పర్యము.

సదస్యైః ప్రాప్య చ సదః శ్రుతాస్తే బహవో గుణాః. ౩౨

టీక॥సదః=సభను; ప్రాప్య=పొంది; స్థితైః(అధ్యాహృతము)=ఉన్నట్టి; సదస్యైశ్చ=సభికులచేతను; తే = నీయొక్క; బహవః=పెక్కులయిన; గుణాః=గుణములు; శ్రుతాః=వినఁబడినవి.

సభకువచ్చియున్నసభికులునునీపెక్కుగుణంబులనాలకించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అప్రమేయం తపస్తుభ్య మప్రమేయం చ తే బలమ్
అప్రమేయా గుణాశ్చైవ నిత్యం తే కుశికాత్మజ. ౩౩

సర్గ ౫

పితామహస్య చ యథా యథా చైవ హ్యుమాపతేః

టీక॥ కుశికాత్మజ=విశ్వామిత్రుఁడా! పితామహస్యచయథా=బ్రహ్మదేవునియొక్కవలెను; ఉమాపతేర్యథాచైవహి= శివునియొక్కవలెను; తుభ్యం= (షష్ఠ్యర్థమందుఁజతుర్థి) నీయొక్క; తపః=తపస్సు; అప్రమేయం=లెక్కింపరానిది. తే=నీయొక్క; బలంచ=లావును; అప్రమేయం=లెక్కింపరానిది. తే=నీయొక్క; సత్వం = ఎల్లప్పుడును; గుణాశ్చైవ=గుణములును ; అప్రమేయాః=లెక్కింపఁగూడనివి.

విశ్వామిత్రుఁడా! బ్రహ్మదేవునియు శివునియు తపోబల గుణంబులట్లు, నీ తపస్సును, బలంబును, గుణంబులును, ఎల్లప్పుడును, "ఇంత" అని లెక్కింపనలవిగావు.

అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్చట, "పితామహస్య" అనునదిమొదలుగాఁ గలయర్ధశ్లోకము, వ్యాఖ్యానంబుల నుదాహరింపకుంటంజేసి, లెక్కింపఁబడదయ్యె.

తృప్తి రాశ్చర్యభూతానాం కథానాం నాస్తి మే విభో

టీక॥ విభో= ఒడయుఁడవైనవిశ్వామిత్రుఁడా ! ఆశ్చర్యభూతానాం=అచ్చెరువయిన; కథానాం= కతలయొక్క; శ్రవణే(అధ్యాహృతము)=వినుటయందు; తృప్తిః=చాలుననుట; మే=నాకు; నాస్తి=కలుగదయ్యె.

ఒడయుఁడవైనవిశ్వామిత్రుఁడా! ఆశ్చర్యములుగానుండునీకథలెంతవినినం "జాలు" ననిమే తోఁచ దయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

కర్మకాలో మునిశ్రేష్ఠ లంబతే రవిమండలమ్. ౩౪

టీక॥ మునిశ్రేష్ఠ=మునులలోమేటివగువిశ్వామిత్రుఁడా! ఏషః (అధ్యాహృతము) = ఇది; కర్మకాలః= కర్మముచేయవలసినకాలము. రవిమండలం= సూర్యమండలము; లంబతే=వంగుచున్నది.

మునిశ్రేష్ఠుండవగువిశ్వామిత్రుఁడా! సూర్యాస్తమయముకాఁబోవు

చున్నది కాన, నేను, సాయంకాలము నందుఁజేయువలయు కర్మణంబులుఁ జేయఁబోయెదను.

అని, తాత్పర్యము.

శ్వః ప్రభాతే మహాతేజో ద్రష్టు మర్హసి మాం పునః

టీక॥ మహాతేజః=అధికమయిన ప్రభావముగల విశ్వామిత్రుఁడా! శ్వః=రేపు; ప్రభాతే=ప్రాతఃకాలమునందు; మాం=నన్ను; పునః=మఱల; ద్రష్టుం=చూచుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

మహాప్రభావుండవగు విశ్వామిత్రుఁడా! రేపు ప్రాతఃకాలంబునన న్నుమఱలంజూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

స్వాగతం తపతాం శ్రేష్ఠ మా మనుజ్ఞాతు మర్హసి. ౩౫

టీక॥ తపతాం=తపస్సుచేయువారలలో; శ్రేష్ఠ=మేటివగు విశ్వామిత్రుఁడా! స్వాగతం=సుఖముతోడిరాక; అస్తు=(అధ్యాహృతము) అగుఁగాక. మాం=నన్ను; అనుజ్ఞాతుం=అనుమతించుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

తపస్సుసేయువారలలో శ్రేష్ఠుండవగు విశ్వామిత్రుఁడా! నీకు స్వాగతమగుఁగాక; నాకనుజ్ఞయియ్యి. అని, జనకుండు, విశ్వామిత్రునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము

ఏవ ముక్తో మునివరః ప్రశస్య పురుషర్షభమ్
విససర్జాశు జనకం ప్రీతం ప్రీతమనా స్తదా. ౩౬

టీక॥ తదా=అప్పుడు; మునివరః=మునిశ్రేష్ఠుండగు విశ్వామిత్రుఁడు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాఁడై; ప్రీతమనాః=సంతసించినమనస్సుగలవాఁడై; పురుషర్షభం=పురుషశ్రేష్ఠుఁడును; ప్రీతం=సంతసించినవాఁడునగు; జనకం=జనకుని; ప్రశస్య=కొనియాడి; ఆశు=శీఘ్రముగా; విససర్జ=విడిచెను.

అప్పుడు, ఇట్లు, జనకుండు చెప్పఁగా, మునిశ్రేష్ఠుండగు విశ్వామిత్రుండు, సంతసించి, యట్లు, సంతసించియున్న పురుషశ్రేష్ఠుండగు జనకునింగొనియాడి, శీఘ్రంబుగాఁ బంపెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వా మునిశ్రేష్ఠం వైదేహో మిథిలాధిపః
ప్రదక్షిణం చకారాశు సోపాధ్యాయ స్సబాంధవః. ౩౭

టీక॥ వైదేహః=విదేహదేశంబునకు రాజయిన; మిథిలాధిపః=మిథిలానగరంబునకుఁ బ్రభువునగు జనకుండు; మునిశ్రేష్ఠం=మునులలోమేటియయిన విశ్వామిత్రునింగూర్చి; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; ఆశు=శీఘ్రముగా; సోపాధ్యాయః=ఉపాధ్యాయునితోఁ గూడినవాఁడై; సబాంధవః=బంధువులతోఁగూడినవాఁడై; ప్రదక్షిణం=ప్రదక్షిణమును; చకార=చేసెను.

ఇట్లు, విదేహదేశమునకు రాజయిన జనకుండు, విశ్వామిత్రునితోఁ జెప్పి, శీఘ్రంబుగా, నుపాధ్యాయునిబంధువులనుంగూడి, యతనికిఁ బ్రదక్షిణంబు చేసెను. అని తాత్పర్యము

విశ్వామిత్రోపి ధర్మాత్మా సహరామ స్సలక్ష్మణః
స్వవాట మభిచక్రామ పూజ్యమానో మహర్షిభిః. ౩౮

టీక॥ ధర్మాత్మా=ధర్మబుద్ధిగల; విశ్వామిత్రోపి=విశ్వామిత్రుఁడును; సహరామః=రామునితోఁ గూడినవాఁడై; సలక్ష్మణః=లక్ష్మణునితోఁగూడినవాఁడై; మహర్షిభిః=పూజ్యులయిన ఋషులచేత; పూజ్యమానః=పూజింపఁబడుచున్నవాఁడై; స్వవాటం=తనస్థానమునుగూర్చి; అభిచక్రామ=పోయెను.

ధర్మాత్ముండగు విశ్వామిత్రుండును, రామలక్ష్మణులంగూడి, మహర్షులచేఁ బూజింపఁబడుచు, తనవిడిదికిఁ బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

బాలకాండే, పంచషష్టితమస్సర్గః
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండపంచషష్టితమసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ
షట్షష్టితమసర్గప్రారంభః.

తతః ప్రభాతే విమలే కృతకర్మా నరాధిపః
విశ్వామిత్రం మహాత్మాన మాజుహావ సరాఘవమ్. ౧

టీక॥ తతః = అంతట; నరాధిపః = మనుష్యులకుఁ బ్రభువయినజనకుఁడు; విమలే = స్వచ్ఛమయిన; ప్రభాతే = ప్రాతఃకాలముకాఁగా; కృతకర్మా = చేయఁబడినకర్మములుగలవాఁడై; మహాత్మానం = పూజ్యమయినస్వభావముగల; సరాఘవం = రామలక్ష్మణులతోఁగూడిన; విశ్వామిత్రం = విశ్వామిత్రుని; ఆజుహావ = పిలిపించెను.

అంత, స్వచ్ఛమయినప్రాతఃకాలముకాఁగా, జనకుండు, ప్రాతఃకాలమునందుఁ జేయవలసినకర్మంబులం జేసి, మహాత్ముఁడగు విశ్వామిత్రుని రామలక్ష్మణులను రప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

తమర్చయిత్వా ధర్మాత్మా శాస్త్రదృష్టేన కర్మణా
రాఘవౌ చ మహాత్మానౌ తదా వాక్యముపాచ హ. ౨

టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మబుద్ధిగలజనకుండు; శాస్త్రదృష్టేన = శాస్త్రమునందుఁ జూడఁబడిన; కర్మణా = విధిచేత; తం = ఆవిశ్వామిత్రుని; మహాత్మానౌ = పూజ్యస్వభావముగల; రాఘవౌ చ = రామలక్ష్మణులను; అర్చయిత్వా = పూజించి; తదా = అప్పుడు; వాక్యం = మాటను;

ఉవాచ = చెప్పెను. "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

ధర్మాత్ముండగు జనకుండు, యథావిధిగ, నా విశ్వామిత్రుని మహాత్ములగు రామలక్ష్మణులనుం బూజించి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

భగవన్ స్వాగతం తేఽస్తు కిం కరోమి తవానఘ
భవా నాజ్ఞాపయతు మా మాజ్ఞాప్యో భవతా హ్యహమ్. ౩

టీక॥ భగవన్ = మాహాత్మ్యము గల; అనఘ = పాపములేని విశ్వామిత్రుఁడా! తే = నీకు; స్వాగతం = సుఖముతోడి రాక; అస్తు = అగుఁగాక. తవ = నీకు; కిం = దేనిని; కరోమి = చేయుదును? భవాన్ = (పూజ్యుండవగు) నీవు; మాం = నన్ను; ఆజ్ఞాపయతు = ఆనతిమ్ము. అహం = నేను; భవతా = (పూజ్యుండవగు) నీచేత; ఆజ్ఞాప్యోహి = ఆజ్ఞాపింపఁదగినవాఁడనుగదా!

భగవంతుండవు పాపములేనివాఁడవునగు విశ్వామిత్రుఁడా! నీకు స్వాగతంబగుఁగాక; నీకేమి సేయుదును? నీవు నాకాజ్ఞాపింపుము; నేను నీచే నాజ్ఞాపింపఁదగిన వాఁడనే కదా! అని, జనకుండు విశ్వామిత్రునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త స్స ధర్మాత్మా జనకేన మహాత్మనా
ప్రత్యువాచ మునిర్వీరం వాక్యం వాక్యవిశారదః. ౪

టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మబుద్ధి గలవాఁడును; వాక్యవిశారదః = మాటలయందుఁ బండితుండునగు; సః = ఆ; మునిః = విశ్వామిత్రమహాముని; మహాత్మనా = పూజ్యమయిన స్వభావముగల; జనకేన = జనకునిచేత; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తః = చెప్పఁబడినవాఁడై; వీరం = పరాక్రమశాలియగు జనకునిగూర్చి; వాక్యం = మాటను; ప్రత్యువాచ = బదులు చెప్పెను.

ధర్మాత్ముండును మాటలాడుటయందుఁ బండితుండు నగు నా విశ్వామిత్రమహాముని, మహాత్ముఁడగు జనకునిమాటవిని, వీరుండగు జనత

నింజూచి, యిట్లు, బదులు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

పుత్రౌ దశరథస్యేమౌ క్షత్రియౌ లోకవిశ్రుతౌ
ద్రష్టుకామౌ ధనుశ్శ్రేష్ఠం యదేతత్త్వయి తిష్ఠతి. ౫

టీక॥ క్షత్రియౌ=క్షత్రియులును; లోకవిశ్రుతౌ= ప్రపంచమునందుఁ బ్రసిద్ధులును; ఇమౌ = ఈ; దశరథస్య=దశరథునియొక్క; పుత్రౌ=కొడుకులైన రామలక్ష్మణులు; యత్= ఏది; త్వయి=నీయందు; తిష్ఠతి=ఉన్నదో; తత్ (అధ్యాహృతము)= ఆ; ఏతత్=ఈ; ధనుశ్శ్రేష్ఠం=విండ్లలో మేటియయినదానిని; ద్రష్టుకామౌ=చూడనిచ్చగించువారలు; భవతః (అధ్యాహృతము)=అగుచున్నారు.

ఈ దశరథుని కొడుకు లిర్వురును క్షత్రియవంశోత్పన్నులు, లోకప్రసిద్ధులు; వీరలు నీయొద్దనుండు శివధనుస్సునఁ జూడఁగోరెదరు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతద్దర్శయ భద్రం తే కృతకామౌ నృపాత్మజౌ
దర్శనా దస్య ధనుషో యథేష్టం ప్రతియాస్యతః. ౬

టీక॥ తే=నీకు; భద్రం=మంగళము; అస్తు (అధ్యాహృతము) = అగుఁగాక. ఏతత్=ఈధనుస్సును; దర్శయ=చూపుము. నృపాత్మజౌ= రాచకొమరులైన రామలక్ష్మణులు; అస్య=ఈ; ధనుషః=వింటియొక్క; దర్శనాత్=చూచుటవలన; కృతకామౌ= చేయఁబడిన కోర్కెగలవారలై; యథేష్టం = యథేష్టంబుగా; ప్రతియాస్యతః=మరలపోయెదరు.

నీకు మంగళమగుఁగాక; ఈధనుస్సునుఁ జూపుము. ఈ రాచకొమారులు, దానింజూచి, తమకోర్కెం బొంది, యథేష్టంబుగా, మరలపోయెదరు. అని విశ్వామిత్రుఁడు జనకునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు జనకః ప్రత్యువాచ మహామునిమ్

టీక॥ జనకస్తు=జనకుఁడును; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః= చెప్పఁబడిన

వాఁడైః మహామునిం=పూజ్యుఁడైన మునియగు విశ్వామిత్రునిగూర్చి; ప్రత్యువాచ=బదులుచెప్పెను.

జనకుండును, విశ్వామిత్రుఁడు చెప్పినమాటవిని, విశ్వామిత్రమహామునింజూచి, యిట్లని, బదులుచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రూయతా మస్య ధనుషో యదర్థ మిహ తిష్ఠతి. ౭

టీక॥ ఏతత్ (అధ్యాహృతము)= ఈధనుస్సును; ఇహ=ఇచ్చట; యదర్థం= ఏప్రయోజనముకొఱకు; తిష్ఠతి=ఉన్నదో; అస్య=ఈ; ధనుషః= వింటియొక్క; తత్ (అధ్యాహృతము)=ఆప్రయోజనము; శ్రూయతాం=వినఁబడుఁగాక.

ఈ ధనువిచ్చట నెందుకున్నదో, ఆప్రయోజనమును జెప్పెద, వినుండు. అని, తాత్పర్యము.

దేవరాత ఇతి ఖ్యాతో నిమే ష్షష్ఠో మహీపతిః
న్యాసోయం తస్య భగవ& హస్తే దత్తో మహాత్మనా. ౮

టీక॥ భగవన్=మాహాత్మ్యము గలవిశ్వామిత్రుఁడా! నిమేః=నిమిచక్రవర్తికి; షష్ఠః=ఆఱవవాఁడైన; దేవరాత ఇతి=దేవరాతుండని; ఖ్యాతః= ప్రసిద్ధుఁడగు; మహీపతిః=రాజు; ఆసీత్= (అధ్యాహృతము) ఉండెను; తస్య=ఆదేవరాతునియొక్క; హస్తే=చేతియందు; మహాత్మనా = అధికమయినప్రభావముగల యీశ్వరునిచేత; అయం= ఈధనుస్సు; న్యాసః=నిక్షేపముగా; దత్తః = ఇవ్వఁబడినది.

భగవంతుండవగువిశ్వామిత్రుఁడా! నిమిచక్రవర్తికాఱవపురుషుఁడు దేవరాతుండనురాజొకండుండెను; శివుండీధనుస్సును, అతనిచేతికి, నిక్షేపమునుంచుకొనుటకై, యిచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

దక్షయజ్ఞవధే పూర్వం ధను రాయమ్య వీర్యవా&
రుద్రస్తు త్రిదశా& రోషా త్సలీల మిద మబ్రవీత్. ౯

టీక॥ పూర్వం = మున్ను; దక్షయజ్ఞవధే = దక్షుని యాగముధ్వంసము సేయుటయందు; వీర్యవాన్ = పరాక్రమముగల; రుద్రస్తు = శివుఁడు; రోషాత్ = కోపమువలన; ధనుః = విల్లును; ఆయమ్య = ఆకర్షించి; త్రిదశాన్ = దేవతలంగూర్చి; సలీలం = విలాసముతోఁగూడునట్లుగ; ఇదం = ఈమాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

మున్ను, దక్షుని యాగమును ధ్వంసము సేయుకాలమునందు, పరాక్రమశాలియగు శివుండు, ధనుస్సునాకర్షించి, కోపంబున, దేవతలంబిలిచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

యస్మా ద్భాగార్థినో భాగా న్నాకల్పయత మేసురాః
వరాంగాణి మహార్హాణి ధనుషా శాతయామి వః. ౧౦

టీక॥ సురాః = దేవతలారా! యస్మాత్ = ఏకారణమువలన; భాగార్థినః = హవిర్భాగమును గోరునట్టి; మే = నాకు; భాగాన్ = హవిర్భాగములను; నాకల్పయత = కలిగింపరైతిరో; తస్మాత్ (అధ్యాహృతము) = ఆకారణమువలన; వః = మీయొక్క; మహార్హాణి = శ్రేష్ఠములయిన; వరాంగాణి = శిరంబులను; ధనుషా = వింటిచేత; శాతయామి = నఱకెదను.

దేవతలారా! యాగమునందు, నేను హవిర్భాగమును గోరఁగా, నాకుభాగమును గలిగింపరైతిరి, కావున, శ్రేష్ఠంబులగు మీశిరంబుల, ధనువుచే, ఛేదించెదను. అని, శివుఁడు దేవతలతోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో విమనస స్సర్వే దేవా వై మునిపుంగవ
ప్రసాదయంతి దేవేశం తేషాం ప్రీతో భవ ద్భవః. ౧౧

టీక॥ మునిపుంగవ = మునిశ్రేష్ఠుండవగు విశ్వామిత్రుఁడా! తతః = అటుపిమ్మట; దేవాః = దేవతలు; సర్వే వై = అందఱునే; విమనసః = దుఃఖమునొందినవారలై; దేవేశం = దేవతలకుఁ బ్రభువయిన శివుని; ప్రసాద

యంతిః=(భూతార్థ=మందులట్) సంతోషపడిరి. భవః=శివుఁడు; తేషాం=ఆదేవతలకు;ప్రీతః=సంతసించినవాఁడు ; అభవత్ = అయ్యెను.

మునిశ్రేష్ఠుండవగువిశ్వామిత్రుఁడా! అంత,దేవతలందఱును దుఃఖంబునొంది,శివునిసంతోషపఱచిరి; శివుండునువారలవిషయమయి, ప్రీతినొందెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రీతియుక్త స్స సర్వేషాం దదౌ తేషాం మహాత్మనామ్

టీక॥సః=ఆశివుఁడు; ప్రీతియుక్తః= సంతోషముతోఁగూడినవాఁడై;మహాత్మనాం= పూజ్యమయిన స్వభావముగల; తేషాం=ఆదేవతలకు;సర్వేషాం=అందఱకును;తత్ (అధ్యాహృతము)= ఆధనుస్సును; దదౌ=ఇచ్చెను.

శివుండు సంతోషము నొంది, యాధనుస్సును , దేవతలకందఱకును,ఇచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

తదేత ద్దేవదేవస్య ధనూరత్నం మహాత్మనః ౧౨
న్యాసభూతం తదా న్యస్త మస్మాకం పూర్వకే విభో

టీక॥విభో=ఒడయుఁడవయినవిశ్వామిత్రుఁడా!మహాత్మనః=అధికమయినప్రభావముగల ; దేవదేవస్య= దేవతలకును దేవుఁడయినయీశ్వరునియొక్క;తత్=ఆ; ఏతత్= ఈ;ధనూరత్నం = ధనుశ్శ్రేష్ఠము; న్యాసభూతం = నిక్షేపరూపముగా;అస్మాకం=మాయొక్క;పూర్వకే= పూర్వపురుషుఁడయినదేవరాతునియందు;తదా = అప్పుడు;దేవైః(అధ్యాహృతము) = దేవతలచేత;న్యస్తం=ఉంచఁబడినది.

ఒడయుఁడవయినవిశ్వామిత్రుఁడా! మహాత్ముండును దేవదేవుండునగు శివునిదయినయట్టియీధనుస్సును,మునుపు, మాపూర్వపురుషుఁడయినదేవరాతునకు, దేవతలొసంగిరి. అని, తాత్పర్యము.

అథ మే కృషతః క్షేత్రం లాంగలా దుత్థితా మయా. ౧౩

క్షేత్రం శోధయతా లబ్ధా నామ్నా సీతేతి విశ్రుతా

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; మే=నేను; క్షేత్రం=యాగభూమిని; కృషతః = దున్నుచుండఁగా; లాంగలాత్ =నాఁగలివలన; కన్య(అధ్యాహృతము)=పడుచు; ఉత్థితా = లేచినది. క్షేత్రం=యాగభూమిని; శోధయతా= పరిశుద్ధము సేయుచున్న; మయా=నాచేత; లబ్ధా=పొందఁబడిన, కనుక నే; సా(అధ్యాహృతము)=ఆపడుచు; నామ్నా=పేరుచేత; సీతేతి=సీతయని(నాఁగటిచాలునఁబుట్టినది); విశ్రుతా= ప్రసిద్ధనొందినది.

అంత, నేను, యాగము సేయుటకై, భూమి దున్నుచుండఁగా, నాఁగలివలన నొక కన్యపుట్టినది; అది, నేను యాగభూమిని శోధింపుచుండఁగా, నాఁగటిచాలునంబుట్టినది, కావున, "సీత" యని ప్రసిద్ధి నొందినది.

అని, తాత్పర్యము.

భూతలా దుత్థితా సాతు వ్యావర్ధత మమాత్మజా. ౧౪

టీక॥ భూతలాత్=నేలనుండి; ఉత్థితా=పుట్టిన; సాతు= ఆసీతయును; మమ=నాయొక్క; ఆత్మజా= కొమారితెగా; వ్యావర్ధత=వృద్ధిఁబొందినది.

ఇట్లు, భూమివలనంబుట్టినయా సీతను, నాకొమారితెగా నుంచికొని, పెంచితిని. అని, తాత్పర్యము.

వీర్యశుల్కే తి మే కన్యా స్థాపితే య మయోనిజా

టీక॥ మే=నాయొక్క; ఇయం= ఈ; అయోనిజా=యోనివలనంబుట్టనట్టి; కన్యా=కొమార్తె; వీర్యశుల్కా=పరాక్రమమే వెలగాఁగలది; ఇతి=అని; స్థాపితా=ఉంచఁబడినది.

ఈకూఁతురు, అయోనిజ కావున, వీర్యవంతునకే యివ్వఁదగినదని యెంచి, యెవ్వరికినివ్వక యే, యుంచితిని.

అని, తాత్పర్యము.

భూతలా దుత్థితాం తాంతు వర్ధమానాం మమాత్మజామ్. ౧౫

వరయామాసు రాగమ్య రాజానో మునిపుంగవ

టీక ॥ మునిపుంగవ=మునిశ్రేష్ఠుండవగువిశ్వామిత్రుఁడా! భూతలాత్=నేలనుండి; ఉత్థితాం=పుట్టినదియును; వర్ధమానాం=వృద్ధిఁబొందుచున్నదియును; మమ=నాయొక్క; ఆత్మజాం=కూతురునగు; తాంతు=ఆసీతను; రాజానః=రాజులు; ఆగమ్య=వచ్చి; వరయామాసుః=వరించిరి.

మునిశ్రేష్ఠుండవగు విశ్వామిత్రుఁడా! రాజులనేకులువచ్చి, నేలంబుట్టి, వర్ధిల్లుచున్ననాకొమార్తెయగుసీత "నిమ్మని" యడిగిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తేషాం వరయతాం కన్యాం సర్వేషాం పృథివీక్షితామ్. ౧౮
వీర్యశుల్కేతి భగవన్ న దదామి సుతామహమ్

టీక॥ భగవన్=మాహాత్మ్యము గలవిశ్వామిత్రుఁడా! అహం=నేను; కన్యాం=పడుచును; వరయతాం=వరించునట్టి; తేషాం=ఆ; పృథివీక్షితాం = రాజులకు; సర్వేషాం = అందఱకును; "వీర్యశుల్కా"=పరాక్రమమే వెలగాఁగలది; ఇతి=అని; ఉక్త్వా=(అధ్యాహృతము) చెప్పి; సుతం=కూఁతురును; నదదామి = (భూతార్థమందులట్)ఇవ్వనైతిని.

భగవంతుండవగువిశ్వామిత్రుఁడా! ఇట్లుకన్యనువరింపవచ్చినరాజులకందఱకును, "ఈకన్యక పరాక్రమముగలవానికేయివ్వఁదగినది" అని, చెప్పి, కొమార్తెనివ్వనైతిని.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్సర్వే నృపతయ స్సమేత్య మునిపుంగవ. ౧౯
మిథిలా మభ్యుపాగమ్య వీర్యజిజ్ఞాసవ స్తదా

టీక॥ మునిపుంగవ=మునిశ్రేష్ఠుండగువిశ్వామిత్రుఁడా! తతః = అటుపిమ్మట; నృపతయః=రాజులు; సర్వే=అందఱును; సమేత్య=చేరి;

మిథిలాం = మిథిలను; అభ్యాగమ్య = పొంది; తదా = అప్పుడు; వీర్యజిజ్ఞాసవః = పరాక్రమమును దెలిసికొనఁగోరువారలు; అభవన్ (అధ్యాహృతము) = అయిరి.

అంత రాజులందఱును జేరి, మిథిలకువచ్చి, కన్యఁబొందుటకెట్టి పరాక్రమంబుగావలయునో, దానిం దెలియఁగోరిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తేషాం జిజ్ఞాసమానానాం వీర్యం ధను రుపాహృతమ్. ౧౭

టీక॥ వీర్యం = పరాక్రమమును; జిజ్ఞాసమానానాం = తెలియఁగోరుచున్న; తేషాం (కృతే) = వారలకుఁగాను; ధనుః = విల్లు; ఉపాహృతం = తేఁబడినది.

ఇట్లు, కన్నియకుపిలువయ యున పరాక్రమంబు తెలియంగోరిన యారాజులకు, శివధనువుం దెచ్చిచూపితిని. అని, తాత్పర్యము.

న శేకు గ్రహణే తస్య ధనుష స్తోలనే పివా

టీక॥ తే (అధ్యాహృతము) = ఆ రాజులు; తస్య = ఆ; ధనుషః = వింటియొక్క; గ్రహణే = ఎత్తుటయందును; తోలనేపివా = కదలించుటయందైనను; న శేకుః = చాలరైరి.

ఆరాజులు, ఆధనుస్సును, ఎత్తుటకుఁగాని, ఇట్టటుఁకదలించుటకుఁగాని, శక్తులుకారైరి.

అని, తాత్పర్యము.

తేషాం వీర్యవతాం వీర్య మల్పం జ్ఞాత్వా మహామునే. ౧౮
ప్రత్యాఖ్యాతా నృపతయ స్త న్నిబోధ తపోధన

టీక॥ తపోధన = తపస్సేధనంబుగాగల; మహామునే = పూజ్యుఁడవయిన మునివగు విశ్వామిత్రుఁడా! వీర్యవతాం = పరాక్రమముగల, తేషాం = ఆ రాజులయొక్క; వీర్యం = పరాక్రమమును; అల్పం = కొంచెముగా; జ్ఞాత్వా = తెలిసికొని; మయా (అధ్యాహృతము) = నాచేత; నృపతయః =

రాజులు; ప్రత్యాఖ్యాతాః—నిరాకరింపఁబడిరి. తత్=అటువెనుక; నిబోధ—తెలిసికొనుము.

తపోధనుండవగు విశ్వామిత్రమహాముని! పరాక్రమశాలులగు నారాజులపరాక్రమంబల్పంబు గాఁ దెలిసికొని, యారాజులనేను నిరాకరించితిని, అటువెనుక టివృత్తాంతంబు వినుము. అని, తాత్పర్యము.

తతః పరమకోపేన రాజానో మునిపుంగవ. ౨౦
న్యరుంధన్మిథిలాం సర్వే వీర్యసందేహమాగతాః

టీక॥ మునిపుంగవ= మునిశ్రేష్ఠుండవగు విశ్వామిత్రుఁడా! తతః=అంత; రాజానః=రాజులు; సర్వే=అందఱును; వీర్యసందేహ—పరాక్రమమతిశయమయిన సంశయమును; ఆగతాః=పొందినవారలై, పరమకోపేన=అధికమయినకోపముచేత; మిథిలాం—మిథిలను; న్యరుంధన్—అడ్డగించిరి.

మునిశ్రేష్ఠుండవగు విశ్వామిత్రుఁడా! అంత రాజులందఱును, పరాక్రమములేనివారనెడు సంశయంబుగలుగుటంజేసి, మిక్కిలియుఁగోపించి, మిథిలచుట్టును, ముట్టడించిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఆత్మాన మవధూతం తే విజ్ఞాయ నృపపుంగవాః. ౨౧
రోషేణ మహతా విష్టాః పీడయన్మిథిలాం పురీమ్

టీక॥ తే=ఆ; నృపపుంగవాః=రాజశ్రేష్ఠులు; ఆత్మానం—తన్ను; అవధూతం= తిరస్కరింపఁబడినవానిఁగా; విజ్ఞాయ=తెలిసికొని; మహతా—అధికమయిన; రోషేణ=కోపముచేత; ఆవిష్టాః=ఆవేశింపఁబడినవారలై; మిథిలాం=మిథిలయను; పురీం—పట్టణమును; పీడయన్=(అపీడయన్)బాధించిరి.

ఆరాజులు, నాచే వారుతిరస్కరింపఁబడినట్లెంచికొని, చాలఁగోపంబునొంది, మిథిలా పట్టణంబును ముట్టడించి, పీడగలుగునట్లు చేసిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సంవత్సరే పూర్ణే క్షయం యాతాని సర్వశః. ౨౨
సాధనాని మునిశ్రేష్ఠ తతో హం భృశదుంఖితః

టీక॥ మునిశ్రేష్ఠ=మునులలో మేటి వయినవిశ్వామిత్రుఁడా! తతః=అంత; సంవత్సరే = పండ్రెండేండ్లు; పూర్ణే= నిండఁగా; సాధనాని=ఉపకరణము లు; సర్వశః = అంతయును; క్షయం=నాశమును; యాతాని=పొందినవి. తతః=అందువలన; అహం= నేను; భృశదుఃఖితః=మిక్కిలియు దుఃఖము నొందినవాఁడను; అభవం (అధ్యాహృతము)=అయితిని.

అంత, నొకసంవత్సరంబు నిండఁగానే, నాదుసైన్యసామగ్రియంతయుఁ దఱిఁగినది ; దానంజేసి, నేను జాలదుఃఖంబు నొందితిని.

అని, తాత్పర్యము.

తతో దేవగణాన్ సర్వాన్ తపసా హం ప్రసాదయమ్. ౨౩
దదుశ్చ పరమప్రీతా శ్చతురంగబలం సురాః

టీక॥ తతః=అంతట; అహం= నేను; తపసా=తపస్సుచేత; దేవగణాన్=దేవతాసమూహంబులను; సర్వాన్=అన్నింటిని; ప్రసాదయం (ప్రాసాదయం)= సంతోషపఱిచితిని. సురాశ్చ=దేవతలును; పరమప్రీతాః= మిక్కిలియు సంతసించినవారలై; చతురంగబలం = రథంబులేనుంగులు గుఱ్ఱంబులు కాల్బలమునను నాలుగంగములుగల సేనను ; దదుః=ఇచ్చిరి.

అంతట, నేను దపంబు గావించి, దేవతలనందఱ సంతోషపఱిచితిని; దేవతలును, జాల సంతోషపడి, నాకుఁ జతురంగసేన, నొసంగిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతో భగ్నా నృపతయో హన్యమానా దిశోయయుః. ౨౪
అవీర్యా వీర్యసందిగ్ధా స్సామాత్యాః పాపకర్మణః

టీక॥ పాపకర్మణః(పాపకర్మాణః) = పాపముగలిగించుకార్య

ములుగలవారును; అవీర్యాః = పరాక్రమములేనివారలును; వీర్యసందిగ్ధాః = సందేహింపఁబడినపరాక్రమముగలవారలును; సామాత్యాః = మంత్రులతోఁగూడినవారునగు; నృపతయః = రాజులు; తతః = ఆసేనవలన; భగ్నాః = భంగమునొందినవారలయి; హన్యమానాః = కొట్టఁబడుచున్నవారలై; దిశః = దిక్కులనుగూర్చి; యయుః = పోయిరి.

పాపిష్ఠులును బరాక్రమహీనులును సంశయింపఁదగిన పరాక్రమముగలవారలునగు నారాజులు, మంత్రులతో, నాసేనవలన, నవమానపడి, కొట్టఁబడి, దిక్కులకుం బాఱిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తదేతన్మునిశార్దూల ధనుః పరమభాస్వరమ్. ౨౫
రామలక్ష్మణయోశ్చాపి దర్శయిష్యామి సువ్రత

టీక॥ సువ్రత = మంచివ్రతంబుగల; మునిశార్దూల = మునిశ్రేష్ఠుండవగువిశ్వామిత్రుఁడా! తత్ = ఆ; ఏతత్ = ఈ; పరమభాస్వరం = మిక్కిలియునుబ్రకాశించుచున్నట్టి; ధనుః = వింటిని; రామలక్ష్మణయోశ్చాపి = రామలక్ష్మణులకునుగూడ; దర్శయిష్యామి = చూపెదను.

సువ్రతుండవగుమునిశ్రేష్ఠుండవగు విశ్వామిత్రుఁడా! పరమభాస్వరంబగు, నీధనుస్సును రామలక్ష్మణులకునుంజూపెదను.

అని, తాత్పర్యము.

యద్యస్య ధనుషో రామః కుర్యాదారోపణంమునే. ౨౬
సుతామయోనిజాం సీతాం దద్యాం దాశరథేరహమ్

టీక॥ మునే = విశ్వామిత్రమహామునీ! రామః = రాముఁడు; అస్య = ఈ; ధనుషః = వింటియొక్క; ఆరోపణం = ఎక్కుపెట్టుటను; కుర్యాద్యది = చేయునేని; అహం = నేను; అయోనిజాం = యోనియందుఁ బుట్టనట్టి; సుతాం = కూఁతురయిన; సీతాం = సీతను; దాశరథేః = దశరథునికొడుకైనరామునకు; దద్యాం = ఇత్తును.

విశ్వామిత్రుఁడా! రాముండు, ఈధనువు నెక్కు పెట్టునేని, నాకూఁతురయి నయయోనిజయగుసీతను ద శరథపుత్రుండగు రామునికిత్తును. అని, జనకుండు, విశ్వామిత్రునకుఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, షట్షష్టితమస్సర్గః
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండషట్షష్టితమసర్గటీక, ముగిసినది.

౬౭

సప్తషష్టితమసర్గ ప్రారంభః.

జనకస్య వచ శ్శ్రుత్వా విశ్వామిత్రో మహామునిః
ధను ర్దర్శయ రామాయ ఇతి హోవాచ పార్థివమ్. ౧

టీక॥ మహామునిః=పూజ్యుఁడయినమునియగు; విశ్వామిత్రః= విశ్వామిత్రుఁడు; జనకస్య= జనకుని యొక్క; వచః= మాటను; శ్రుత్వా=విని; పార్థివం=జనకమహారాజునుగూర్చి; రామాయ="రామునికొఱకు; ధనుః=వింటిని; దర్శయ=చూపుము" ఇతి=అని; ("హ") అనునది పాదపూరణార్థము; ఉవాచ=చెప్పెను.

విశ్వామిత్రమహాముని, జనకుండుచెప్పినమాటవిని, జనకుంబూచి, "రామునకు శివధనువుంజూపుము" అని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్స రాజా జనక స్సామంతా న్వ్యాదిదేశ హ
ధను రానీయతాం దివ్యం గంధమాల్యవిభూషితమ్. ౨

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; రాజా=రాజయిన; సః=ఆ; జనకః=

జనకుఁడు; సామంతాన్=మంత్రులను; దివ్యం=స్వర్గమునందుఁబుట్టినదియును; గంధమాల్య విభూషితం=గంధముచేతను బుష్పమాలికలచేతను అలంకరింపఁబడినదియునగు; ధనుః=విల్లు; ఆనీయతాం=తేఁబడునుగాక. ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; వ్యాదిదేశ= ఆజ్ఞాపించెను. "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

అంత, జనకమహారాజు, మంత్రులంఁబిలిచి, "గంధమాల్యంబులచే నలంకరింపఁబడినదివ్యంబగుశివధనువుంగొనితెండు" అనియాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

జనకేన సమాదిష్టా స్సచివాః ప్రావిశన్ పురీమ్
త ద్ధనుః పురతః కృత్వా నిర్జగ్ముః పార్థివాజ్ఞయా. ౩

టీక॥ సచివాః=మంత్రులు; జనకేన=జనకునిచేత; సమాదిష్టాః=ఆజ్ఞాపింపఁబడినవారలై; పురీం=పట్టణమును; ప్రావిశన్= చొచ్చిరి. పార్థివాజ్ఞయా= రాజుపంపుచేత; తత్=ఆ; ధనుః=శివధనుస్సును; పురతః=ముందట; కృత్వా= చేసికొని, ఉంచికొనియనుట; నిర్జగ్ముః=బయలువెడలిరి.

మంత్రులిట్లుజనకునిచే నాజ్ఞాపింపఁబడి, పట్టణంబుప్రవేశించి, యొడయుని పంపునంజేసి, శివధనువుం గైకొని, మఱలివచ్చిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నృణాం శతాని పంచాశ ద్వ్యాయతానాం మహాత్మనామ్
మంజూషా మష్టచక్రాం తాం సమూహు స్తే కథంచన. ౪

టీక॥ వ్యాయతానాం=పొడవుగానుండువారలును; మహాత్మనాం=అధికమయినబలము గలవారలునగు; నృణాం=పురుషులయొక్క; పంచాశత్=ఏఁబది; శతాని=నూఱులు; అష్టచక్రాం=ఎనిమిదిచక్రంబులుగల; తాం=ఆ; మంజూషాం=పెట్టెయును; సమూహుః=ఈడ్చిరి. తే=ఆ యయిదువేలమందియును; కథంచన=అతిప్రయాసముచేత; సమూహుః=(అధ్యాహృతము) ఈడ్చిరి.

పొడువుగల దేహము గలవార

లును మహాబలులునగు నయిదువేల మందిపురుషులు, ఎనిమిదిచక్రములు గల్గిబండివలెనుండునాపెట్టికనులాగిరి;ఆయయిదువేలమందియు,నతిప్రయాసంబుననే లాగుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తా మాదాయ తు మంజూషా మాయసీం యత్ర త ద్ధనుః
సురోపమం తే జనక మూచు నృపతిమంత్రిణః. ౫

టీక॥ తే=ఆ; నృపతిమంత్రిణః= రాజుయొక్క-మంత్రులు;యత్ర=దేనియందు;తత్=ఆ;ధనుః=విల్లు; అస్తి(అధ్యాహృతము)= ఉన్నదో; ఆయసీం = ఇనుపదైన; తాం=ఆ; మంజూషాం=పేటికను; ఆదాయ తు = తీసికొనివచ్చిరో; సురోపమం=దేవతలతోఁబోల్కి-గల; జనకం=జనకునింగూర్చి; ఊచుః= చెప్పిరి.

ఆమంత్రులు ఆశివధనువుంబెట్టియున్న యినపపెట్టియందీసికొని, దేవతుల్యుండగు జనకమహారాజుం జూచి,యిట్లని,చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇదం ధనుర్వరం రాజన్ పూజితం సర్వరాజభిః
మిథిలాధిప రాజేంద్ర దర్శనీయం యదిచ్ఛసి. ౬

టీక॥ మిథిలాధిప=మిథిలకుఁబ్రభువయిన; రాజేంద్ర=రాజశ్రేష్ఠుండవగు; రాజన్=జనకమహారాజా! యత్=దేనిని;దర్శనీయం=చూపదగినదానిఁగా;ఇచ్ఛసి=కోరుచున్నావో!సర్వరాజభిః= ఎల్లరాజులచేతను;పూజితం = పూజింపఁబడిన; తత్(అధ్యాహృతము)=ఆ;ధనుర్వరం = విండ్లలోశ్రేష్ఠమయినది;ఇదం=ఇదిగో.

మిథిలకుఁబ్రభుండవు రాజశ్రేష్ఠుండవగుజనకమహారాజా ! నీవు రామునకు దేనింజూపఁగోరితివో,సమస్తరాజులచేతనుంబూజింపఁబడినయాధనుశ్శ్రేష్ఠంబు తెచ్చితిమి;ఇదిగో చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

తేషా న్నృపో వచ శ్శ్రుత్వా కృతాంజలి రభాషత
విశ్వామిత్రం మహాత్మానం తౌచౌభే రామలక్ష్మణౌ. ౭

టీక॥ నృపః=జనకమహారాజు; తేషాం= ఆమంత్రులయొక్క; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; కృతాంజలిః=చేయఁబడినచేమోడ్పు గలవాఁడై; మహాత్మానం=పూజ్యమయినస్వభావముగల; విశ్వామిత్రం = విశ్వామిత్రునింగూర్చి; తౌ=ఆ; రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులను; ఉభౌచ=ఇద్దఱనుంగూర్చి; అభాషత=పలికెను.

జనకుండా మంత్రులమాటవిని, చేతులు మొగిడ్చి, మహాత్ముండగు విశ్వామిత్రుని రామలక్ష్మణులనిద్దఱుం జూచి యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇదం ధనుర్వరం బ్రహ్మన్ జనకై రభిపూజితమ్
రాజభిశ్చ మహావీర్యై రశక్తైః పూరితుం పురా. ౯

టీక॥ బ్రహ్మన్=బ్రాహ్మణుండవగువిశ్వామిత్రుఁడా! ఇదం=ఈ; ధనుర్వరం = ధనుశ్శ్రేష్ఠము; జనకైః= జనకవంశమునందుఁ బుట్టిన రాజులచేతను; మహావీర్యైః=అధికమయినపరాక్రమముగలవారును; పురా=మున్ను; పూరితుం=ఎక్కుపెట్టుటకు; అశక్తైః = శక్తిలేనట్టి; రాజభిశ్చ = రాజులచేతను; అభిపూజితం=పూజింపఁబడినది.

బ్రాహ్మణుండవగు విశ్వామిత్రుఁడా! ఈధనుస్సు, పూర్వము మావంశస్థులగుజనకులచేతను దీనిం బూరింపఁజాలని మహావీర్యులగు నితరరాజులచేతనుం బూజింపఁబడుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

నైత త్సురగణా స్సర్వే నాసురా నచ రాక్షసాః
గంధర్వయక్షప్రవరా స్సకిన్నరమహోరగాః. ౧౦

టీక॥ ఏతత్=దీని; సురగణాః=దేవతాసమూహములు; సర్వే=అన్నియును; పూరయితుం=(అధ్యాహృతము) ఎక్కుపెట్టుటకు; శక్తాః=(అధ్యాహృతము) సమర్థములు; న=కావు. అసురాః=అసురులును;

(పూరయితుంశక్తాః=ఎక్కుపెట్టుటకుసమర్థులు;)న=కారు. రాక్షసాశ్చ=రాక్షసులును; న=కారు. సకిన్నరమహోరగాః = కిన్నరులతోడను మహాసర్పంబుల తోడనుం గూడిన; గంధర్వయక్షప్రవరాః= గంధర్వులలోను యక్షులలోను శ్రేష్ఠులగువారలు; న=(అధ్యాహృతము)కారు.

దేవతలుగాని యసురులుగాని రాక్షసులుగాని, గంధర్వులుగాని, యక్షులుగాని,కిన్నరులుగాని యురగులుగాని, యీధనువుం బూరింపఁజాలరు. అని, తాత్పర్యము.

క్వ గతి ర్మానుషాణాంచ ధనుషో స్య ప్రపూరణే
ఆరోపణే సమాయోగే వేపనే తోలనేపి వా. ౧౦

టీక॥అస్య=ఈ;ధనుషః=వింటియొక్క;ప్రపూరణే=వంచుటయందుఁగాని; ఆరోపణే=అల్లెత్రాడు నెక్కించుటయందుఁగాని ; సమాయోగే=బాణముఁగూర్చుటయందుగాని; వేపనే= అల్లెత్రాడునీడ్చుటయందుఁగాని;తోలనేపివా=కదలించుటయందుఁగాని; మానుషాణాం చ=మనుష్యులలోపలను; క్వ=ఎవ్వనియందు; గతిః=శక్తి;స్యాత్ (అధ్యాహృతము)=ఉండును.

దేవాదులకె యిట్లుండగా, నీధనుస్సునువంచుటకుఁగాని,యల్లెత్రాడుమోపెట్టుకుఁగాని , బాణంబుఁ గూర్చుటకుఁగాని,అల్లెత్రాడునీడ్చుటకుఁగాని, యిట్టటుకదలించుటకుఁ గాని, మనుష్యులలోనెవ్వరునుంజాలరనిసిద్ధంబె. యని, తాత్పర్యము.

తదేత ద్ధనుషాం శ్రేష్ఠ మానీతం మునిపుంగవ
దర్శయై త న్మహాభాగ అనయో రాజపుత్రయోః. ౧౧

టీక॥మునిపుంగవ=మునిశ్రేష్ఠుండవగువిశ్వామిత్రుఁడా!ధనుషాం= విండ్లలో;శ్రేష్ఠం = మేటిదయిన; తత్=అట్టి; ఏతత్=ఈశివధనువు; ఆనీతం=తేఁబడినది. మహాభాగ= పూజ్యంబగు భాగ్యముగలవిశ్వామిత్రుఁడా! ఏతత్=దీని;అనయోః= ఈ; రాజపుత్రయోః=రాచకొమ

రులగు రామలక్ష్మణులకు; దర్శయ= చూపుము.

మునిశ్రేష్ఠుండవగు విశ్వామిత్రుఁడా! విండ్లలోశ్రేష్ఠంబును, ఇదివరకెవ్వరిచేతను మోపిడుంగూడనిదియునగు నీశివధనువు తేఁబడియున్నది; మహాభాగుండవగు విశ్వామిత్రుఁడా! రాచకొమరులగు నీరామలక్ష్మణులకుదీనింజూపుము. అని, జనకుండు, విశ్వామిత్రునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశ్వామిత్రస్తు ధర్మాత్మా శ్రుత్వా జనకభాషితమ్
వత్స రామ ధనుః పశ్య ఇతి రాఘవ మబ్రవీత్. ౧౨

టీక॥ ధర్మాత్మా=ధర్మబుద్ధి గల; విశ్వామిత్రస్తు=విశ్వామిత్రుఁడును; జనకభాషితం=జనకునిమాటను; శ్రుత్వా=విని; రాఘవం=రామునిఁగూర్చి; "వత్స=బిడ్డఁడవగు; రామ=రాముఁడా! ధనుః=వింటిని; పశ్య=చూడుము." ఇతి=అని; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

ధర్మాత్ముండగు విశ్వామిత్రుండు, జనకుండు చెప్పినమాటనువిని, రామునింజూచి, "రాముఁడా! విల్లు చూడుము." అని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

బ్రహ్మర్షే ర్వచనా ద్రామో యత్ర తిష్ఠతి త ద్ధనుః
మంజూషాం తా మపావృత్య దృష్ట్వా ధను రథా బ్రవీత్. ౧౩

టీక॥ రామః=రాముఁడు; బ్రహ్మర్షేః = బ్రాహ్మణుండును ఋషియునగు విశ్వామిత్రునియొక్క; వచనాత్= మాటవలన; యత్ర=దేనియందు; తత్=ఆ; ధనుః=విల్లు; తిష్ఠతి=ఉన్నదో; తాం = ఆ; మంజూషాం=పేటికను; అపావృత్య=తెఱచి; ధనుః=వింటిని; దృష్ట్వా=చూచి; అథ=అటుపిమ్మట; అబ్రవీత్= చెప్పెను.

రాముండు, బ్రహ్మర్షియగు విశ్వామిత్రునిపంపుగైకొని, ఆధనువునుంచియుండు పేటికందెఱచి, ధనువుంజూచి, యంత, విశ్వామిత్రునితో, నిట్లని చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇదం ధనుర్వరం బ్రహ్మన్ సంస్పృశామీహ పాణినా
యత్నవాంశ్చ భవిష్యామి తోలనే పూరణేపివా. ౧౪

టీక॥ బ్రహ్మన్=బ్రాహ్మణుఁడవగు విశ్వామిత్రుఁడా! ఇహ = ఇప్పుడు; ఇదం=ఈ; ధనుర్వరం=ధనుశ్శ్రేష్ఠమును; పాణినా=హస్తముచేత; సంస్పృశామి= తాఁకుచున్నాను. తోలనే=కదలించుటయందును; పూరణేపివా= మోపెట్టుటయందును; యత్నవాంశ్చ= ప్రయత్నముగలవాఁడను; భవిష్యామి=అయ్యెదను.

బ్రాహ్మణుండవగు విశ్వామిత్రుఁడా! ఇప్పుడీ ధనుశ్శ్రేష్ఠంబును జేతముట్టెదను, మఱియు, దానిం గదలించుటకును మోపెట్టుటకునుం బ్రయత్నించెదను. అని, తాత్పర్యము.

బాఢ మిత్యేవ తం రాజా మునిశ్చ సమభాషత

టీక॥ రాజా= జనకమహారాజును; మునిశ్చ= విశ్వామిత్రమహామునియును; తం = ఆరామునింగూర్చి; "బాఢం=మంచిది;" ఇత్యేవ=అనియే; సమభాషత=పలికెను.

జనకమహారాజును విశ్వామిత్రమహామునియును, రామునింజూచి, 'మంచిది' అని, చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

లీలయా స ధను ర్మధ్యే జగ్రాహ వచనా న్మునేః. ౧౫

టీక॥ సః=ఆరాముఁడు; మునేః= విశ్వామిత్రమహామునియొక్క; వచనాత్=మాటవలన; లీలయా=విలాసముచేత; ధనుః=వింటిని; మధ్యే= నడుమను; జగ్రాహ=పట్టుకొనెను.

రాముండు, విశ్వామిత్రునియనుజ్ఞనొంది, ఎంతమాత్రంబును బ్రయాసములేక, లీలతో, నాధనుర్మధ్యంబుఁ బట్టుకొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

పశ్యతాం నృసహస్రాణాం బహూనాం రఘునందనః
ఆరోపయ త్స ధర్మాత్మా సలీల మివ త ద్ధనుః

టీక॥ బహూనాం = పెక్కులయిన; నృసహస్రాణాం=మనుష్య

లయొక్కవేలు; పశ్యతాం=చూచుచుండఁగా; ధర్మాత్మా=ధర్మబుద్ధిగల; సః=ఆ; రఘునందనః= రాముఁడు; తత్=ఆ; ధనుః=వింటిని; సలీలమివ =విలాసముతోఁగూడినట్లుగానే; ఆరోపయత్ =మోపెట్టెను.

పెక్కువేల జనంబులు చూచుచుండఁగా, ధర్మాత్ముండగు నా రాముండు, శివధనువును, ఎంతమాత్రంబును శ్రమంబులేకయె, మోపెట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్చట, నుత్తరార్ధంబు, వ్యాఖ్యాతలచే లెక్కింపబడనందున, లెక్కింపఁబడదయ్యె.

ఆరోపయిత్వా ధర్మాత్మా పూరయామాస తద్ధనుః. ౧౬

టీక॥ ధర్మాత్మా=ధర్మబుద్ధిగల రాముఁడు; తత్ =ఆ; ధనుః=వింటిని; ఆరోపయిత్వా(ఆరోప్య)=మోపెట్టి; పూరయామాస=బాణముతోఁగూర్చెను.

ధర్మాత్ముండగు రాముండు, ఇట్లు మోపెట్టియాశివధనువును బాణముతోఁబూరించెను. అని తాత్పర్యము.

తద్బభంజ ధనుర్మధ్యే నరశ్రేష్ఠో మహాయశాః

టీక॥ మహాయశాః=గొప్పకీర్తిగలవాఁడును; నరశ్రేష్ఠః=పురుషులలో మేటియయినవాఁడునగు రాముండు; తత్ =ఆ; ధనుః=వింటిని;

మధ్యే=నడుమను; బభంజ= విఱిచెను.

మహాయశుండును బురుషశ్రేష్ఠుండునగు రాముండు, ఆశివధనువును, నడుమను, విఱిచివేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య శబ్దో మహా నాసీ న్నిర్ఘాతసమనిస్వనః. ౧౭
భూమికంపశ్చ సుమహాన్ పర్వతస్యే వ దీర్యతః

టీక॥ తస్య=ఆధనువువిఱుచుట యొక్క; శబ్దః=ధ్వని; మహాన్=గొప్పదియు; నిర్ఘాతసమనిస్వనః=పిడుగుధ్వనితోసమానమయిన ధ్వనియునుగా; ఆసీత్=అయినది. పర్వతస్య=కొండ, దీర్యతఇవ=పగులుచుండునప్పుడువలె; సుమహాన్=మిక్కిలియు నధికమయిన; భూమికంపశ్చ = భూకంపమును; ఆసీత్=(అధ్యాహృతము)కలిగినది.

ఆధనువువిఱుచుటంగలిగినధ్వని, పిడుగుపడుధ్వనింబోలి గొప్పదిగానుండినది, పర్వతంబు పగులునప్పుడుంబోలె నప్పుడు భూమిమిక్కిలియువడంకినది.

అని, తాత్పర్యము.

నిపేతు శ్చ నరా స్సర్వే తేన శబ్దేన మోహితాః. ౧౮
వర్జయిత్వా మునివరం రాజానం తౌ చ రాఘవౌ

టీక॥ మునివరం=మునిశ్రేష్ఠుండగువిశ్వామిత్రుని; రాజానంచ=జనకమహారాజును; తౌ=ఆ; రాఘవౌచ=రామలక్ష్మణులను; వర్జయిత్వా=విడిచి; నరాః=మనుష్యులు; సర్వే=అందఱును; తేన=ఆ; శబ్దేన=ధ్వనిచేత; మోహితాః=మూర్ఛిల్లం జేయం బడినవారలై; నిపేతుః=పడిరి.

మునిశ్రేష్ఠుండగువిశ్వామిత్రుండునుజనకమహారాజునురామలక్ష్మణులునుందక్క దక్కినమనుష్యులందఱును, ఆధ్వనికి, మూర్ఛిల్లి, నేలంబడిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రత్యాశ్వస్తే జనే తస్మి న్రాజా విగతసాధ్వసః. ౧౯
ఉవాచ ప్రాంజలి ర్వాక్యం వాక్యజ్ఞో మునిపుంగవమ్

టీక॥తస్మిన్=ఆ;జనే=జనము; ప్రత్యాశ్వస్తే= ఊఱడిల్లఁగా; వాక్యజ్ఞః = మాటలనెఱింగిన; రాజా=జనకమహారాజు; విగతసాధ్వసః= పోయినభయముగలవాఁడై; ప్రాంజలిః= మంచిచేమోడ్పుఁగలవాఁడై;మునిపుంగవం=మునిశ్రేష్ఠుండగువిశ్వామిత్రునిగూర్చి; వాక్యం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

ఇట్లుమూర్ఛిల్లిపడినజనులందఱు మూర్ఛదేఱఁగానే, మాటలయందుఁబండితుండగు, జనకుండుసిభయుండై చేతులుమొగిడ్చి, మునిశ్రేష్ఠుండగు విశ్వామిత్రుంజూచి,యిట్లని,చెప్పెను.అని, తాత్పర్యము.

భగవన్ దృష్టవీర్యో మే రామో దశరథాత్మజః. ౨౦

టీక॥భగవన్=మాహాత్మ్యము గలవిశ్వామిత్రుఁడా! దశరథాత్మజః = దశరథునికొడుకయిన; రామః=రాముఁడు; మే=నాకు;దృష్టవీర్యః= చూడఁబడినపరాక్రమము గలవాఁడు.

భగవంతుండవగువిశ్వామిత్రుఁడా!దశరథునిపుత్రుండగురామునిపరాక్రమంబు నేనుజూచితిని.

అని, తాత్పర్యము.

అత్యద్భుత మచింత్యం చ న తర్కిత మిదం మయా

టీక॥ఇదం=ఇది;మయా=నాచేత; నతర్కితం=ఊహింపఁబడనిది. అచింత్యంచ=తలంపరానిది. అత్యద్భుతం= మిక్కిలియునాశ్చర్యము గల్గించునది.

ఎవ్వఁడైన నీశివధనుస్సునువంచి విఱచునని నేనిదివఱకూహింపలేదు; దేవతలకు నశక్యమయినందున మనస్సుచేనైనఁదలంచుట కవకాశంబు గల్గదయ్యె; ఇంతబాలుండింతటికార్యంబు సేయుటచాల నాశ్చర్యము గానున్నది. అని,తాత్పర్యము.

జనకానాం కులే కీర్తి మాహరిష్యతి మే సుతా. ౨౧
సీతా భర్తార మాసాద్య రామం దశరథాత్మజమ్

టీక॥ మే=నాయొక్క;సుతా=కొమార్తెయయిన; సీతా=సీత; దశరథాత్మజం=దశరథునికొడుకైన; రామం=రాముని;భర్తారం=

పెనిమిటినిగా; ఆసాద్య=పొంది; జనకానాం= జనకవంశస్థులయొక్క; కులే=వంశమునందు; కీర్తిం=కీర్తిని; ఆహరిష్యతి=చేయఁగలదు.

నాకూఁతురగు సీత, దశరథకుమారుండగు రాముని పెనిమిటిగాఁబడసి, జనకవంశంబునకుఁ గీర్తి కలుగఁజేయును. అని, తాత్పర్యము.

మమ సత్యా ప్రతిజ్ఞా చ వీర్యశుల్కేతి కౌశిక. ౨౨

టీక॥ కౌశిక=విశ్వామిత్రుఁడా! సీతా(అధ్యాహృతము)=సీత; వీర్యశుల్కా= పరాక్రమంబె వెలగాఁగలది ఇతి=అనెడు, ప్రతిజ్ఞా=ప్రతిన; సత్యా=అనృతము కానిది; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము)=అయినది.

"సీత పరాక్రమంబు గలవానికే యిచ్చెదను" అని, నేనుఁజేసిన ప్రతినయును సత్యంబయినది.
అని, తాత్పర్యము.

సీతా ప్రాణై ర్బహుమతా దేయా రామాయ మే సుతా

టీక॥ ప్రాణైః(పంచమ్యర్థమందుఁదృతీయ)=ప్రాణములకన్నను; బహుమతా= అధికముగాఁ గౌరవింపఁబడినదియు; మే = నాయొక్క; సుతా=కొమార్తెయునగు; సీతా=సీత; రామాయ=రామునికొఱకు; దేయా=ఇవ్వఁదగినది.

నా ప్రాణంబులకన్న నెచ్చుగా నెన్నఁబడుచుండు నదియు నాకొమార్తెయు నగు సీతను రామునకొసంగెదను.
అని, తాత్పర్యము.

భవతో ఽనుమతే బ్రహ్మ౯ శీఘ్రం గచ్ఛంతు మంత్రిణః. ౨౩
మమ కౌశిక భద్రం తే అయోధ్యాం త్వరితా రథైః

టీక॥ బ్రహ్మ౯=బ్రాహ్మణుండవగు; కౌశిక=విశ్వామిత్రుఁడా! తే=నీకు; భద్రం=మంగళము; అస్తు=(అధ్యాహృతము) అగుఁగాక. భవతః=నీయొక్క; అనుమతే=అనుజ్ఞయందు; మమ=నాయొక్క; మంత్రిణః=మంత్రులు; త్వరితాః=వేగిరపడినవారలై; రథైః=రథములచేత; అయోధ్యాం = అయోధ్యానగరమునుఁగూర్చి; శీఘ్రం=శీఘ్రముగా;

గచ్ఛంతు=పోదురుగాక.

బ్రాహ్మణుండవగు విశ్వామిత్రుఁడా! నీకుమంగళమగుఁగాక; నీయనుజ్ఞనొంది, నాదుమంత్రులు వేగిరపడి రథంబులనెక్కి శీఘ్రుంబుగా నయోధ్యకుఁబోవుదురుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

రాజానం ప్రశ్రితై ర్వాక్యై రానయంతు పురం మమ. ౨౭
ప్రదానం వీర్యశుల్కాయాః కథయంతు చ సర్వశః

టీక॥ మంత్రిణః=(అధ్యాహృతము) మంత్రులు; ప్రశ్రితైః=అణఁకువగల; వాక్యైః=మాటలచేత; రాజానం= దశరథమహారాజును; మమ=నాయొక్క; పురం=పట్టణమునుగూర్చి; ఆనయంతు=తోడితెత్తురుగాక. వీర్యశుల్కాయాః=పరాక్రమము వెలగాఁగల సీతయొక్క; ప్రదానంచ=ఇచ్చుటను; సర్వశః=అంతను; కథయంతు=చెప్పుదురుగాక.

మంత్రులుపోయి, వినయంబున నిచ్చటివృత్తాంతములంజెప్పి, దశరథునిటకుందోడితెత్తురుగాక; పరాక్రమంబుగలవానికెయివ్వఁదగిన సీతను రామునకిచ్చుటకును నిశ్చయించుటమొదలగు వృత్తాంతము నంతయు, నతనికిం జెప్పుదురుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

మునిగుప్తౌచ కాకుత్థ్సౌ కథయంతు నృపాయ వై. ౨౮

టీక॥ కాకుత్థ్సౌ=రామలక్ష్మణులను; మునిగుప్తౌచ= విశ్వామిత్రమహామునిచేరక్షింపఁబడిన వారలనుగాను; నృపాయ=దశరథమహారాజుకొఱకు; కథయంతు=చెప్పుదురుగాక.

మంత్రులు "రామలక్ష్మణులు, విశ్వామిత్రమహామునిచేరక్షింపఁబడియున్నవారు" అని, దశరథునకుం జెప్పుదురుగాక. అని, తాత్పర్యము.

ప్రీయమాణం తు రాజాన మానయంతు సుశీఘ్రగాః

టీక॥ మంత్రిణః(అధ్యాహృతము)=మంత్రులు; సుశీఘ్రగాః=మిక్కి

లియు శీఘ్రముగాఁబోవు వారలై; ప్రీయమాణం= సంతోషించుచున్న ట్టి; రాజానంతు=దశరథమహారాజును; ఆనయంతు=తోడితెత్తురు. మంత్రులు, శీఘ్రముగాఁబోయి యీమాటలు చెప్పఁగా సంతోషం బనొందియుండు నాదశరథునిఁ దోడితెత్తురుగాక. అని, జనకుండు, విశ్వామిత్రునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

కౌశికశ్చ తథేత్యాహ రాజాచాభాష్యమన్త్రిణః. ౨౬
అయోధ్యాం ప్రేషయామాస ధర్మాత్మా కృతశాసనాన్
యథావృత్తం సమాఖ్యాతు మానేతుంచ నృపం తదా. ౨౭

టీక॥ కౌశికశ్చ=విశ్వామిత్రుఁడును; తథేతి=ఆలాగున; ఆహ=(భూతార్థమందులట్)చెప్పెను. తదా=అప్పుడు; ధర్మాత్మా=ధర్మబుద్ధిగల; రాజాచ=జనకమహారాజును; కృతశాసనాన్=చేయఁబడిన(ఇవ్వఁబడినయనుట) వివాహాహ్వానపత్రికలుగల; మంత్రిణః=మంత్రులను; ఆభాష్య=పిలిచి; యథావృత్తం= జరిగినట్లు; సమాఖ్యాతుం=చెప్పుటకును; నృపం=దశరథమహారాజును; ఆనేతుంచ=తోడితెచ్చుటకును; అయోధ్యాం= అయోధ్యనుగూర్చి; ప్రేషయామాస=పంపెను.

విశ్వామిత్రుండు "నాలాగే" యనెను, ధర్మాత్ముండగు జనకుండును మంత్రుల బిలిచి, వివాహాహ్వాన పత్రికల నిచ్చి, "జరిగినవృత్తాంతము నంతయుఁ జెప్పి దశరథునితోడి తెండు" అని, యాజ్ఞాపించి, యయోధ్యకుఁ బంపెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, సప్తషష్టితమస్సర్గః
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ సప్తషష్టితమసర్గ, టీక, ముగిసినది.

(౧౨)

అష్టషష్టితమసర్గప్రారంభః.

జనకేన సమాదిష్టా దూతా స్తే క్లాంతవాహనాః
త్రిరాత్ర ముషితా మార్గే తేయోధ్యాం ప్రావిశ న్పురీమ్.౧

టీక॥ జనకేన=జనకునిచేత; సమాదిష్టాః=ఆజ్ఞాపింపఁబడిన; తే=ఆ; దూతాః=వార్తనుదీసికొనిపోవువారలు; క్లాంతవాహనాః=అలసినగుఱ్ఱములుగలవారలై; త్రిరాత్రం=మూఁడురాత్రులు; మార్గే=దారియందు; ఉషితాః=ఉండువారలై; తే=వారు; అయోధ్యాం=అయోధ్యయనెడు; పురీం=పట్టణమును; ప్రావిశ న్=ప్రవేశించిరి.

జనకునిచేనాజ్ఞాపింపఁబడినయావార్తాహరులు, తమగుఱ్ఱము లలయునట్లువేగిరముగా, మూఁడురాత్రములు పయినముసేసి, యయోధ్యాపట్టణముప్రవేశించిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాజ్ఞో భవన మాసాద్య ద్వారస్థా నిద మబ్రువ న్

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)=ఆదూతలు; రాజ్ఞః=రాజయినదశరథునియొక్క; భవనం=ఇంటిని; ఆసాద్య=చేరి; ద్వారస్థా న్=వాకిటనుండువారలనుగూర్చి; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రువ న్=పలికిరి.

ఆదూతలుదశరథునియిల్లుచేరి వాకిటనుండు కావలివాండ్రంజూచి యిట్లనిచెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

శీఘ్రం నివేద్యతాం రాజ్ఞే దూతా న్నో జనకస్య చ

టీక॥ రాజ్ఞే=రాజయినదశరథునికొఱకు; జనకస్య=జనకునియొక్క; ("చ")అనునది పాదపూరణార్థము; దూతా న్=వార్తాహరులయిన; నః=మమ్ములను; నివేద్యతాం=తెలియఁజేయఁబడుఁగాక.

"జనకునిదూతలమగు మేము వచ్చియున్నాము" అని, దశరథునకుం దెల్పుఁడు, అని, దూతలు, ద్వారపాలకులతోఁ జెప్పిరి, అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్తా ద్వారపాలాస్తే రాఘవాయ న్యవేదయన్

టీక॥ తే=ఆ; ద్వారపాలాః=వాకిలికావలివాండ్రు; ఇతి=ఇట్లు; ఉక్తాః=చెప్పఁబడినవారలై; రాఘవాయ = దశరథునికొఱకు; న్యవేదయన్=తెల్పిరి.

ఆద్వారపాలకులు, దూతల మాటవిని, "జనకునికడనుండిరాయబారులువచ్చియున్నారు" అని,దశరథునకుం దెల్పిరి. అని,తాత్పర్యము.

ఈయొకటియునగుశ్లోకంబువ్యాఖ్యాతలచే నుదాహృతంబుకాకుండుటంజేసి యిచ్చోలెక్కింపఁబడదయ్యె.

తే రాజవచనాద్దూతా రాజవేశ్మ ప్రవేశితాః
దదృశు ర్దేవసంకాశం వృద్ధం దశరథం నృపమ్. ౨

టీక॥ తే=ఆ;దూతాః=రాయబారులు; రాజవచనాత్=దశరథునిమాటవలన; రాజవేశ్మ=దశరథునిగృహమును; ప్రవేశితాః=ప్రవేశింపఁజేయఁబడినవారలై; దేవసంకాశం= దేవతతోసమానుఁడును; వృద్ధం=ముదుసలివాఁడునగు; నృపం=రాజయిన;దశరథం=దశరథుని;దదృశుః=చూచిరి.

ఆరాయబారులు,దశరథునిపంపున,రాజగృహంబు లోనికింబోవఁగావలివాండ్లచేవిడువఁబడిదేవతుల్యుండునువృద్ధుండునగు దశరథమహారాజుంజూచిరి.అనితాత్పర్యము.

బద్ధాంజలిపుటాః సర్వే దూతా విగతసాధ్వసాః
రాజానం ప్రయతా వాక్య మబ్రువ న్మధురాక్షరమ్. ౩

టీక॥దూతాః= రాయబారులు;సర్వే=అందఱును;బద్ధాంజలిపుటాః= కట్టఁబడినచేమోడ్పులనెడుదొప్పలుగలవారలై; విగతసాధ్వసాః= పోయినభయంబుగలవారలై;ప్రయతాః=పరిశుద్ధులయి;రాజానం = దశరథమహారాజునుగూర్చి;మధురాక్షరం= మనోహరంబులగునక్షరంబులుగల; వాక్యం= మాటను;అబ్రువన్=చెప్పిరి.

ఆ రాయబారులందఱును, చేతులు మొగిడ్చి, భయంబువీడి, పరిశుద్ధులయి, దశరథునింజూచి, మధురంబుగా, సిట్లని, చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

మైథిలో జనకో రాజా సాగ్నిహోత్ర పురస్కృతమ్
కుశలంచా వ్యయం చైవ సోపాధ్యాయపురోహితమ్. ౪
ముహుర్ముహు ర్మధురయా స్నేహసంయుక్తయా గిరా
జనక స్త్వాం మహారాజ పృచ్ఛతే సపురస్సరమ్. ౫

టీక॥ మహారాజ=దశరథమహారాజా! మైథిలః = మిథిలాధిపతియగు; జనకః = జనకుండగు; రాజా= రాజు ; సాగ్నిహోత్రపురస్కృతం=ముందిడఁబడినయగ్నిహోత్రములతోఁగూడినవాఁడును; సోపాధ్యాయపురోహితం = ఋత్విజులతోను బురోహితునితోనుం గూడినవాఁడవును; సపురస్సరం=ముందునడచువారితోఁగూడిన వాఁడవు నగు; త్వాం = నిన్ను; జనకః=జనకుఁడు (మొదటిది జనకశబ్దము దూరస్థంబగుటవలన రెండవమాటును జెప్పఁబడినది); కుశలంచ = క్షేమమును; అవ్యయంచైవ = నాశములేకుండుటను; ముహుర్ముహుః=మాటిమాటికిని; మధురయా = మనోహరమును; స్నేహసంయుక్తయా=చెలిమితోఁగూడినదియునగు; గిరా=మాటచేత; పృచ్ఛతే= అడుగుచున్నాఁడు.

దశరథమహారాజా! మిథిలాధిపతియగు జనకమహారాజు, "నీకును నీయగ్నిహోత్రంబులకును నీఋత్విజులకును బురోహితునకును నీపరివారజనులకును క్షేమంబె? యారోగ్యంబె?" యనిమాటిమాటికిని, స్నేహంబునమధురంబగువాక్యంబున నడుగుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

పృష్ట్వా కుశల మవ్యగ్రం వైదేహో మిథిలాధిపః
కౌశికానుమతే వాక్యం భవంత మిద మబ్రవీత్. ౬

టీక॥ మిథిలాధిపః = మిథిలకుఁ బ్రభువయిన; వైదేహః=జనకుఁడు; అవ్యగ్రం= కొంచెతలేని; కుశలం= క్షేమమును; పృష్ట్వా=అడిగి; కౌశి

కానుమతే=విశ్వామిత్రునియనుజ్ఞ యాందు; భవంతం = (పూజ్యుఁడవగు) నిన్నుఁగూర్చి; ఇదం = ఈ; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

మిథిలకుఁ బ్రభువయినజనకమహారాజు, ఇట్లుకొలంతలేని క్షేమం బడిగి, విశ్వామిత్రునియనుమతిని, నీతోనీమాటఁజెప్పుమనెను.

అని, తాత్పర్యము.

పూర్వం ప్రతిజ్ఞా విదితా వీర్యశుల్కా మమాత్మజా
రాజానశ్చ కృతామర్షా నిర్వీర్యా విముఖీకృతాః. ౭

టీక॥ఆత్మజా=కొమార్తె; వీర్యశుల్కా=పరాక్రమంబెవెలగాఁగలది; ఇతి(అధ్యాహృతము)=అనెడు; మమ=నాయొక్క; పూర్వం=మునుపటి; ప్రతిజ్ఞా=ప్రతిన; విదితా=ఎఱుంగఁబడినది; కృతామర్షాః=చేయఁబడినకోపముగల; రాజానశ్చ=రాజులును; నిర్వీర్యాః=పోయినపరాక్రమముగలవారలై; విముఖీకృతాః=పెడమొగముగలవారలుగాఁజేయఁబడినారు; ఇతి(అధ్యాహృతము)=అనునదియును; విదితం(అధ్యాహృతము)=ఎఱుంగఁబడినది.

"నాకొమార్తె నుబరాక్రమంబుగలవానికెయిత్తును" అని, మున్నే చేసినప్రతిన మీకందఱకునుం దెలిసియేయున్నది; రాజులునుగోపించి యుద్ధమునకువచ్చి, నిర్వీర్యులయి పరాజయంబునొందిరి" అనునదియును దెలిసినదియె. అని, తాత్పర్యము.

సేయం మమ సుతా రాజన్ విశ్వామిత్రపురస్సరైః
యదృచ్ఛయా గతై ర్వీరై ర్నిర్జితా తవ పుత్రకైః. ౮

టీక॥రాజన్=విశ్వామిత్రమహారాజా! సా=అట్టి; అయం=ఈ; మమ=నాయొక్క; సుతా=కూఁతురు; యదృచ్ఛయా=భాగ్యముచేత; ఆగతైః=వచ్చినవారును; విశ్వామిత్రపురస్సరైః= విశ్వామిత్రుండు ముందుగానడచువాఁడుగాఁగలవారును; వీరైః=పరాక్రమశాలులునగు; తవ=నీయొక్క; పుత్రకైః=చిన్నికొడుకులచేత (పూజార్థమం

దుబహువచనము) రామునిచేతనను టః నిర్జితా=జయింపఁబడినది.

విశ్వామిత్రమహారాజా! అట్లు సమానరాజులకునుం గోర్కిగలిగి యెవ్వరికినింబొందరాని నాకూఁతురయినసీతను, నాభాగ్యంబునవిశ్వామిత్రునివెంటవచ్చిన పరాక్రమశాలియగునీచిన్నికొడుకయిన, రాముండుసాధించెను. అని, తాత్పర్యము.

తచ్చ రాజన్ ధను ర్దివ్యం మధ్యే భగ్నం మహాత్మనా
రామేణహి మహారాజ మహత్యాం జనసంసది. ౯

టీక॥ మహారాజ=పూజ్యుఁడవైనరాజవగు; రాజన్=దశరథమహారాజా; తత్=ఆ; దివ్యం= శ్రేష్ఠమయిన; ధనుశ్చ=శివధనువును; మహాత్మనా=అధికమయినపరాక్రమముగల; రామేణహి=రామునిచేత; మహత్యాం = గొప్పదైన; జనసంసది=జనులసభయందు; మధ్యే=నడుమను; భగ్నంహి= విఱువఁబడినది గదా!

దశరథమహారాజా! ఇదివఱకెవ్వరిచేనైనను గదలింపనుంగూడని దివ్యంబగుశివధనువును, మహాపరాక్రమశాలియగు, రాముండు, పెక్కండ్రుజనులుచూడఁగా, నడుమం బట్టివిఱిచెను. అని, తాత్పర్యము.

అస్మై దేయా మయా సీతా వీర్యశుల్కా మహాత్మనే
ప్రతిజ్ఞాం కర్తు మిచ్ఛామి త దనుజ్ఞాతు మర్హసి. ౧౦

టీక॥ మయా=నాచేత; వీర్యశుల్కా= పరాక్రమంబేవెలగాఁగల; సీతా=సీత; మహాత్మనే=అధికమయినపరాక్రమంబుగల; అస్మై=ఈరామునికొఱకు; దేయా=ఇవ్వఁదగినది; ప్రతిజ్ఞాం=ప్రతినను; కర్తుం= చేయుటకు; ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను. తత్= దానిని; అనుజ్ఞాతుం=అంగీకరించుటకు; అర్హసి= తగుదువు.

నేను, పరాక్రమంబుగలవానికే యివ్వఁదగినసీతను, మహాపరాక్రమశాలియగురామునకిచ్చెదను; నాప్రతినను నెఱవేర్పఁగోరెదను; నీవుదానికనుజ్ఞ యివ్వవలయును, అని, తాత్పర్యము.

సోపాధ్యాయో మహారాజ పురోహితపురస్సరః
శీఘ్ర మాగచ్ఛ భద్రం తే ద్రష్టు మర్హసి రాఘవౌ. ౧౧

టీక॥ మహారాజ=దశరథమహారాజా! త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; సోపాధ్యాయః=ఋత్విజులతోఁగూడినవాఁడవై; పురోహితపురస్సరః=పురోహితుఁడు ముందు నడచువాఁడు గాఁగలవాఁడవై; శీఘ్రం=వేగిరముగా; ఆగచ్ఛ= రమ్ము; తే=నీకు; భద్రం=మంగళము; అస్తు(అధ్యాహృతము)=అగుఁగాక. రాఘవౌ= రామలక్ష్మణులను; ద్రష్టుం=చూచుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

దశరథమహారాజా! నీవుఋత్విజులను బురోహితునింగూడి, శీఘ్రంబుగా రావలయును;నీకుమంగళమగుఁగాక; నీవురామలక్ష్మణులం జూడవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రీతించ మమ రాజేంద్ర నిర్వర్తయితు మర్హసి
పుత్రయో రుభయో రేవ ప్రీతిం త్వ మపి లప్స్యసే. ౧౨

టీక॥ రాజేంద్ర=రాజశ్రేష్ఠుఁడవగుదశరథుఁడా! మమ=నాకు;ప్రీతించ=సంతోషమును; నిర్వర్తయితుం=నెఱవేర్చుటకు;అర్హసి=తగుదువు; త్వమపి= నీవును; ఉభయోః=ఇద్దఱయిన; పుత్రయోః=కొడుకులయందును;ప్రీతిం=సంతోషమును; లప్స్యసఏవ= పొందనే, పొందుదువు.

రాజశ్రేష్ఠుఁడవగుదశరథుఁడా! నాప్రార్థననంగీకరించి నాకుసంతోషంబుసేయవలయును, నేనుగూతురులనిచ్చిఅసంతోషంబునం జూచునట్లునీవును నీయిద్దఱకొడుకులసంతోషంబునుఁజూడఁగలవు.అని,జనకుండునీతోఁజెప్పుమనెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం విదేహాధిపతి ర్మధురం వాక్య మబ్రవీత్
విశ్వామిత్రాభ్యనుజ్ఞాత శ్శతానంద మతే స్థితః. ౧౩

టీక॥విదేహాధిపతిః=విదేహదేశంబునకుఁ బ్రభువయిన జనకుండు;

స ౬౮

విశ్వామిత్రాభ్యనుజ్ఞాతః=విశ్వామిత్రునిచేననుమతింపఁబడినవాఁడై;శతానందమతే= శతానందునిసమ్మతియందు; స్థితః=ఉన్నవాఁడై; ఏవం=ఇట్లు; మధురం=మనోహరమ్ముగు; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్= చెప్పెను.

విదేహాధిపతియగుజనకుండు,విశ్వామిత్రునియనుమతిని శతానందునిసమ్మతియునొంది,యీప్రకారముగా,మధురంబగుమాటఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా విరతా దూతా రాజగౌరవశంకితాః

టీక ॥ దూతాః=రాయబారులు; ఇతి = ఈప్రకారముగా; ఉక్త్వా = చెప్పి; రాజగౌరవశంకితాః=రాజునందలిగౌరవంబుచేభయంపడినవారలై ; విరతాః=ఊరకుండిరి.

రాయబారులు, ఈప్రకారము దశరథునితోఁజెప్పి, రాజుముందట నెచ్చుగామాటలాడఁగూడ నందున నంతనూరకుండిరి.అని తాత్పర్యము.

ఈయర్థశ్లోకంబు, వ్యాఖ్యాతలచేనుదాహృతంబు కాకుండుటంజేసి,యిచ్చో లెక్కింపఁబడదయ్యె.

దూతవాక్యం తు తచ్ఛ్రుత్వా రాజా పరమహర్షితః
వసిష్ఠం వామదేవంచ మంత్రిణోఽన్యాంశ్చ సోఽబ్రవీత్. ౧౪

టీక॥తత్=ఆ;దూతవాక్యం=రాయబారుల మాటను;శ్రుత్వాతు=వినినంతనే; సః=ఆ;రాజా=దశరథమహారాజు;పరమహర్షితః=మిక్కిలియుసంతసించినవాఁడై; వసిష్ఠం=వసిష్ఠునిగూర్చియు;వామదేవంచ=వామదేవునిగూర్చియు;అన్యాన్= ఇతరులయిన; మంత్రిణశ్చ=మంత్రులంగూర్చి;అబ్రవీత్= చెప్పెను.

ఆ రాయబారులమాట వినినంతటనే,దశరథుండు,సంతోషంబుననుప్పొంగి,వసిష్ఠునివామదేవుని మఱియునితరులగు మంత్రులనుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

గుప్తః కుశికపుత్రేణ కౌసల్యానందవర్ధనః

లక్ష్మణేనసహ భ్రాత్రా విదేహేషు వసత్యసౌ. ౧౫

టీక॥ అసౌ=ఈ; కౌసల్యానందవర్ధనః=కౌసల్యకుసంతోషమును వృద్ధిఁ బొందించునట్టి రాముఁడు; భ్రాత్రా=తోఁబుట్టువగు; లక్ష్మణేనసహ=లక్ష్మణునితోఁగూడ; కుశికపుత్రేణ= విశ్వామిత్రునిచేత; గుప్తః= రక్షింపఁబడినవాఁడై; విదేహేషు=విదేహదేశమునందు; వసతి=ఉన్నాఁడు.

కౌసల్యకు సంతోషమునువృద్ధిఁ బొందించునట్టిమనరాముండు,లక్ష్మణునింగూడి,విశ్వామిత్రునిచేరక్షింపఁబడుచు,నిప్పుడు,విదేహదేశమందున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

దృష్టవీర్యస్తు కాకుత్స్థో జనకేన మహాత్మనా
సంప్రదానం సుతాయాస్తు రాఘవే కర్తుమిచ్ఛతి. ౧౬

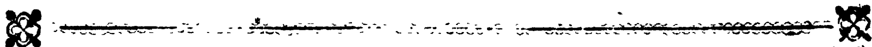
టీక॥ కాకుత్స్థస్తు=రాముఁడును;మహాత్మనా = అధికమయినపరాక్రమంబుగల; జనకేన=జనకమహారాజుచేత; దృష్టవీర్యః=చూడఁబడినపరాక్రమంబుగలవాఁడు. అభవత్(అధ్యాహృతము)=అయ్యెను. జనకః(అధ్యాహృతము)=జనకుఁడు; రాఘవేతు=రామునియందు; సుతాయాః=కొమార్తెయొక్క; సంప్రదానం=ఇచ్చుటను; కర్తుం=చేయుటకు; ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాఁడు.

మహాపరాక్రమశాలియగు జనకుండు, రామునిపరాక్రమంబుగనుంగొనెను; జనకుండు,తనకూఁతును, రామునకియ్యఁ గోరుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యది వో రోచతే వృత్తం జనకస్య మహాత్మనః
పురీం గచ్ఛామహే శీఘ్రం మాభూత్కాలస్య పర్యయః. ౧౭

టీక॥మహాత్మనః =పూజ్యమైన స్వభావముగల; జనకస్య=జనకుని యొక్క; వృత్తం=సమాచారము; వః=మీకు;రోచతేయది=ఇష్టమగునేని;శీఘ్రం=వేగిరముగా; పురీం=మిథిలానగరమునుఁగూర్చి; గచ్ఛా

స ౬౮

మహే=పోదము. కాలస్య=కాలముయొక్క; పర్యయః= మీఱుట; మాభూత్=కాకుండుఁగాక!

మహాత్ముఁడగు జనకుండు పంపినవృత్తాంతముమీకు సమ్మతమగునేని, శీఘ్రంబుగా, మిథిలాపురికరుగుదము; జాగుకారాదు. అని, వసిష్ఠాదులతోనసెను. అని, తాత్పర్యము.

మంత్రిణో బాఢ మిత్యాహు స్సహసర్వై ర్మహర్షిభిః

టీక॥మంత్రిణః=మంత్రులు; మహర్షిభిః = పూజ్యులగుఋషులతో; సర్వైస్సహ=ఎల్లరతోనుంగూడి; "బాఢం=మంచిది;" ఇతి=అని; ఆహుః = (భూతార్థమందులట్) చెప్పిరి.

మంత్రులును, మహర్షులునందఱును, "మంచిది" అని, చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సుప్రీత శ్చాబ్రవీ ద్రాజా శ్వో యాత్రేతి స మంత్రిణః. ౧౭

టీక॥సః=ఆ; రాజాచ=దశరథమహారాజును; సుప్రీతః= మిక్కిలియుసంతసించినవాఁడై; మంత్రిణః=మంత్రులఁగూర్చి; శ్వః=రేవు; యాత్రా=పయనము. ఇతి=అని; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

ఆదశరథమహారాజు, పరమసంతుష్టుండై, మంత్రులంజూచి, "రేవుబయనంబయ్యెదము" అని, చెప్పెను.

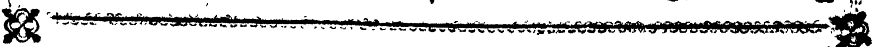
అని, తాత్పర్యము.

మంత్రిణ స్తా న్నరేంద్రస్య రాత్రిం పరమసత్కృతాః

ఊషు స్తే ముదితా స్సర్వే గుణై స్సర్వై స్సమన్వితాః. ౧౮

టీక॥సర్వైః=సమస్తములయిన; గుణైః=గుణములతో; సమన్వితాః=కూడినవారలైన; తే=ఆ; నరేంద్రస్య=మనుష్యులకుఁబ్రభువైనజనకునియొక్క; మంత్రిణః= మంత్రులు; సర్వే=అందఱును; పరమసత్కృతాః= మిక్కిలియుఁబూజింపఁబడినవారలై; ముదితాః= సంతసించినవారలై; తాం=ఆ; రాత్రిం=రేయియంతయు; ఊషుః = ఉండిరి.

మంత్రిగుణంబులన్నియుగలిగినట్టి

యీ జనకుని మంత్రులందఱును, దశరథునివలన మిక్కిలియును సత్కారమునొంది, సంతోషంబున, నారాత్రియంతయు, నుండిరి.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే, బాలకాండే, అష్టషష్టితమస్సర్గః
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండాష్టషష్టితమసర్గటీక, ముగిసినది.

౬౯

ఏకోనసప్తతితమసర్గప్రారంభః.

తతో రాత్ర్యాం వ్యతీతాయాం సోపాధ్యాయ స్సబాంధవః
రాజా దశరథో హృష్ట స్సుమంత్ర మిద మబ్రవీత్. ౧

టీక॥తతః=అంతట; రాత్ర్యాం=రేయి; అతీతాయాం=కడవఁగా; సోపాధ్యాయః= ఋత్విజులతోఁ గూడినవాఁడును; సబాంధవః=బంధువులతోఁగూడినవాఁడునగు; దశరథః = దశరథుఁడనెడు; రాజా=రాజు; హృష్టః= సంతసించినవాఁడై; సుమంత్రం=సుమంత్రునిగూర్చి; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంతనారాత్రికడవఁగానే, దశరథమహారాజు ఋత్విజులను బంధువులనుంగూడి, సంతసించి, సుమంత్రుంబూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

అద్య సర్వే ధనాధ్యక్షా ధన మాదాయ పుష్కలమ్
వ్రజంత్వగ్రే సువిహితా నానారత్నసమన్వితాః. ౨

టీక॥అద్య=ఇప్పుడు; ధనాధ్యక్షాః= బొక్కసమునధికారులు; స

ర్వే=అందఱును; పుష్కలం=శ్రేష్ఠమయిన; ధనం = ధనమును; ఆదాయ=తీసికొని; నానారత్నసమన్వితః = పలుతెఱంగులయినమణులతోఁగూడినవారలై; సువిహితాః= మిక్కిలియు సిద్ధులయి ; అగ్రే= ముందట; వ్రజంతు = పోవుదురుఁగాక.

ఇష్టము, కోశాధికారులందఱును, శ్రేష్ఠంబగుధనంబుఁదీసికొని, నానావిధంబులగు రత్నంబులతోఁగూడి, సిద్ధులయి, ముందటంబోవుదురుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

చతురంగబలం చాపి శీఘ్రం నిర్యాతు సర్వశః
మమా జ్ఞాసమకాలంచ యానయుగ్య మనుత్తమమ్. ౩

టీక॥ మమ=నా యొక్క; ఆజ్ఞాసమకాలంచ=ఆజ్ఞకుసమానమయినకాలమునందె; చతురంగబలంచాపి = నాలుగంగములుగలసేనయును; అనుత్తమం=తనకన్న శ్రేష్ఠములేనిది; యానయుగ్యం = మేనాలు మొదలగుయానంబులునురథంబులు మొదలగునవియును; సర్వశః = అన్నియును; శీఘ్రం=వేగముగా; నిర్యాతు=బయలుదేఱుఁగాక.

నేను, ఆజ్ఞ చేసినక్షణమందె, చతురంగంబగుసేనయును, శ్రేష్ఠంబులగుమేనాలు రథంబులుమొదలగునవియును, అన్నియును, బయలువెడలుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

వసిష్ఠో వామదేవశ్చ జాబాలి రథ కాశ్యపః
మార్కండేయస్సు దీర్ఘాయుః ఋషిః కాత్యాయన స్తథా. ౪
ఏతే ద్విజాః ప్రయాంత్వగ్రే స్యందనం యోజయస్వ మే
యథా కాలాత్యయో నస్యా ద్దూతాహి త్వరయంతిమామ్. ౫

టీక॥ యథా=ఎట్లు; కాలాత్యయః=కాలముగడచుట; నస్యాత్=కాదో; తథా(అధ్యాహృతము)=అట్లు; వసిష్ఠః=వసిష్ఠుఁడును; వామదేవశ్చ=వామదేవుఁడును; జాబాలిః=జాబాలియును; అథ=ఇంకను; కాశ్యపః=కాశ్యపుఁడును; దీర్ఘాయుః= అధికమైనయాయుస్సుగల;

మార్కండేయశ్చ = మార్కండేయుఁడును; కాత్యాయనః = కాత్యాయనుఁడనెడు; ఋషి స్తథా= ఋషియును; ఏ తే=ఈ; ద్విజాః= బ్రాహ్మణులు; అగ్రే=ముందట; ప్రయాంతు=పోవుదురుగాక. మే=నాకు; స్యందనం=రథమును; యోజయ స్వ=కూర్పుము. దూతాః= రాయబారులు; మాం= నన్ను; త్వరయంతిహి = తొందరపఱచుచున్నారు గదా!

జాగుకానట్లుగా, వసిష్ఠుండును వామదేవుండును జాబాలియునుగాశ్యపుండును దీర్ఘాయువగు మార్కండేయుండును గాత్యాయనుండును, ఈబ్రాహ్మణులుముందఱంబోదురుగాక; నన్నుదూతలుతొందరపఱచుచున్నారుగదా! అని, దశరథుండుసుమంత్రునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

వచనాత్తు నరేంద్రస్య సా సేనా చతురంగిణీ
రాజాన మృషిభి స్సార్థం వ్రజంతం పృష్ఠతో న్వగాత్. ౬

టీక ॥ నరేంద్రస్య=మనుష్యులకుఁబ్రభువయిన దశరథమహారాజుయొక్క; వచనాత్తు = మాటవలననే; చతురంగిణీ= నాలుగంగములుగల; సా=ఆ; సేనా=దండు; ఋషిభిస్సార్థం = ఋషులతోఁగూడ; వ్రజంతం=పోవుచున్న; రాజానం= దశరథమహారాజును; పృష్ఠతః = వెంటను; అన్వగాత్ = వెంబడించెను.

దశరథమహారాజునాజ్ఞను,ఆచతురంగసేన,ఋషులతోఁగూడఁబోవుచున్న దశరథమహారాజువెంటవెంబడించివెళ్లెను.అని,తాత్పర్యము.

గత్వా చతురహం మార్గం విదేహా నభ్యుపేయివాన్
రాజా తు జనక శ్శ్రీమాన్ శ్రుత్వా పూజా మకల్పయత్. ౭

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆ దశరథుఁడు; చతురహం= నాలుగు దినములు; మార్గం= దారిని; గత్వా=పొంది; విదేహాన్=విదేహదేశమును;అభ్యుపేయివాన్=పొందెను. శ్రీమాన్=సంపదగలిగినట్టి; రాజా=రాజయిన; జనకస్తు=జనకుఁడును; శ్రుత్వా = విని; పూ

జాం=ప్రజను; అకల్పయత్=చేసెను.

ఆదశరథుండు నాలుగుదినము లుపయనంబుచేసి విదేహదేశంబు ప్రవేశించెను; శ్రీమంతుండగు జనకుండును, దశరథుండుతనదేశముఁ బ్రవేశించుటనువిని, యచ్చటనచ్చటఁ నతనికిఁబూజఁగావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో రాజాన మాసాద్య వృద్ధం దశరథ న్నృపమ్
జనకో ముదితో రాజా హర్షంచ పరమం యయౌ. ౮

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; రాజా=రాజయినః;జనకః=జనకుఁడు; వృద్ధం=ముదుసలివాఁడును ; నృపం=మనుష్యులకుఁబ్రభువునయిన; దశరథం = దశరథుండనెడు; రాజానం=రాజును;ఆసాద్య=పొంది; ముదితః=సంతసించినవాఁడై; పరమం=అధికమయిన;హర్షంచ=గ ర్వాటును; యయౌ=పొందెను.

అంత,జనకమహారాజు,వృద్ధుండగుదశరథమహారాజుంబూచి, సంతసంబున, మిక్కిలియుగగుర్వాటు నొందెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉవాచచ నరశ్రేష్ఠో నరశ్రేష్ఠం ముదాన్వితః

టీక॥నరశ్రేష్ఠః=పురుషశ్రేష్ఠుం డగుజనకుండు;ముదా = సంతోషముతో; అన్వితః=కూడికొనినవాఁడై;నరశ్రేష్ఠం=పురుషశ్రేష్ఠుండగు దశరథునింగూర్చి; ఉవాచచ=మాటనుంజెప్పెను.

పురుషశ్రేష్ఠుండగు, జనకమహారాజు,సంతోషంబునొంది, పురుషశ్రేష్ఠుండగుదశరథునింబూచి, యిట్లని,చెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

స్వాగతం తే మహారాజ దిష్ట్యా ప్రాప్తోసి రాఘవ. ౯
పుత్రయో రుభయోః ప్రీతిం లప్స్యసే వీర్యనిర్జితామ్

టీక॥ రాఘవ=రఘువంశమునం దుఁబుట్టిన; మహారాజ=దశరథమహారాజా! తే=నీకు; స్వాగతం=సుఖముతోడిరాక;అస్తు(అధ్యాహృత

ము)=అగుగాక. దిష్ట్యా=భాగ్యముచేత; ప్రాప్తః=వచ్చినవాఁడవు; అసి=అగుచున్నావు ఉభయోః=ఇద్దఱయిన; పుత్రయోః=కొడుకులయొక్క; వీర్యనిర్జితాం=పరాక్రమముచేజయింపఁబడిన, సంపాదింపఁబడినయనుట; ప్రీతిం=సంతోషమును;లప్స్యసే=పొందఁగలవు.

రఘువంశంబునంబుట్టిన దశరథమహారాజా ! నీకుస్వాగతంబగుఁగాక; మాభాగ్యంబుననీవిచ్చోటికివచ్చితివి; నీయిద్దఱుకొడుకులపరాక్రమంబునంగలిగినసంతోషంబుననుభవింపఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

దిష్ట్యా ప్రాప్తో మహాతేజా వసిష్ఠో భగవా నృషిః. ౧౦
సహసర్వై ర్ద్విజశ్రేష్ఠై ర్దేవై రివశతక్రతుః

టీక॥ మహాతేజాః=అధికంబగుకాంతిగలవాఁడును ; భగవాన్=మాహాత్మ్యంబుగలవాఁడును; వసిష్ఠః=వసిష్ఠుండను ; ఋషిః=ఋషి; ద్విజశ్రేష్ఠైః = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులతోఁ; సర్వైస్సహ=అందరితోఁగూడ; దేవైః(సహ)=దేవతలతోఁగూడ; శతక్రతురివ=నూఱుయాగంబులుగల దేవేంద్రుండుం బోలె; దిష్ట్యా=భాగ్యముచేత; ప్రాప్తః=వచ్చినవాఁడు.

మహాతేజుండును భగవంతుండు నగు వసిష్ఠమహర్షి, బ్రాహ్మణవర్యులనెల్లరంగూడి, దేవతలంగూడి నూఱు యాగంబులుచేసిన దేవేంద్రుండుంబోలె, మాభాగ్యంబున, నిచ్చోటికేతెంచె. అనితాత్పర్యము.

దిష్ట్యా మే నిర్జితా విఘ్నా దిష్ట్యా మే పూజితం కులమ్. ౧౧
రాఘవైస్సహ సంబంధా ద్వీర్యశ్రేష్ఠై ర్మహాత్మభిః

టీక॥ మహాత్మభిః=పూజ్యమగుస్వభావముగలవారును ; వీర్యశ్రేష్ఠైః=పరాక్రమంబుననేటియయినవారునగు;రాఘవైస్సహ= రఘువంశంబునం బుట్టినవారితోఁగూడ; సంబంధాత్ = వియ్యమువలన;దిష్ట్యా=భాగ్యముచేత; మే=నాయొక్క; విఘ్నాః=విఘ్నములును; నిర్జితాః = జయింపఁబడినవి. దిష్ట్యా=భాగ్యముచేత; మే=నాయొ

కన్యా; కులం=వంశము; పూజితం=పూజింపఁబడినది.

పరాక్రంబున శ్రేష్ఠులునుమహాత్ములునగురఘువంశంబునం బుట్టిన వారితో వియ్యంబు దొరకొనుటం జేసి, నాభాగ్యంబున, నావిఘ్నంబులు నశించినవి; నాభాగ్యంబున నాకులంబు ప్రశస్తంబైనది. అని తాత్పర్యము.

శ్వః ప్రభాతే నరేంద్రేంద్ర నిర్వర్తయితు మర్హసి. ౧౨
యజ్ఞస్యాంతే నరశ్రేష్ఠ వివాహ మృషిసమ్మతమ్

టీక॥ నరశ్రేష్ఠ=పురుషశ్రేష్ఠుండవును; నరేంద్రేంద్ర= మనుష్యుల కుఁబ్రభువులగువారిలో శ్రేష్ఠుఁడవు నగుదశరథుఁడా! శ్వః=రేపు; ప్రభాతే= ఉదయమున; యజ్ఞస్య= యాగముయొక్క; అంతే=కొనను; ఋషిసమ్మతం=ఋషులకిష్టంబగు; వివాహం=పెండ్లిని; నిర్వర్తయితుం=నెఱవేర్చుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

పురుషశ్రేష్ఠుండవు రాజశ్రేష్ఠుండవునగుదశరథుఁడా ! రేపటిప్రాతఃకాలమునందు, యాగాంతంబున ఋషులకుసమ్మతంబగునటుల, వివాహంబు నెఱవేఱుపవలయును. అని, జనకుండుదశరథునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య త ద్వచనం శ్రుత్వా ఋషిమధ్యే నరాధిపః. ౧౩
వాక్యం వాక్యవిదాం శ్రేష్ఠః ప్రత్యువాచ మహీపతిమ్

టీక॥ తస్య=ఆజనకమహారాజుయొక్క; తత్=ఆ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; వాక్యవిదాం=మాటలనెఱింగినవారిలో; శ్రేష్ఠః=మేటియయిన; నరాధిపః=మనుష్యులకుఁబ్రభువగుదశరథుఁడు; ఋషిమధ్యే= ఋషులనడుమను; మహీపతిం=భూమికిఁ బ్రభువయినజనకునింగూర్చి; వాక్యం=మాటను; ప్రత్యువాచ=బదులుచెప్పెను.

ఆజనకుండు చెప్పినమాటవిని, మాటలయందుఁ బండితులలో శ్రేష్ఠుండగు దశరథమహారాజు, ఋషులనడుమనుజనకమహారాజుంజూచి

యిట్లని, బదులు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిగ్రహో దాతృవశ శ్శ్రుత మేత న్మయా పురా. ౧౪
యథా వక్ష్యసి ధర్మజ్ఞ త త్కరిష్యామహే వయమ్

టీక॥ ధర్మజ్ఞ = ధర్మంబు నెఱింగినజనకుఁడా! ప్రతిగ్రహః = పుచ్చుకొనుట; దాతృవశః = ఇచ్చువానియధీనము, మయా = నాచేత; ఏతత్ = ఇది; పురా = మున్ను; శ్రుతం = వినఁబడినది. యథా = ఎట్లు; వక్ష్యసి = చెప్పుదువో; తత్ = అట్లు; వయం = మేము; కరిష్యామహే = చేయుదుము.

ఇచ్చువాఁడు, ఎప్పుడిచ్చునో, అప్పుడు, పుచ్చుకొనువాఁడు, పుచ్చుకొనునేగాని, వేఱులేదు కావున, ప్రతిగ్రహము దాతయధీనము; నీవిట్లు కన్యాప్రదానము చేయుటను నేను వినియున్నాఁడను; నీ వెట్లు చెప్పుదువో మేమట్లే, చేయుదుము. అని, దశరథుఁడు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ధర్మిష్ఠంచ యశస్యంచ వచనం సత్యవాదినః. ౧౫
శ్రుత్వా విదేహాధిపతిః పరం విస్మయ మాగతః

టీక॥ విదేహాధిపతిః = విదేహదేశంబునకుఁ బ్రభువయినజనకుండు; సత్యవాదినః = సత్యమునె మాటలాడునట్టిదశరథునియొక్క; ధర్మిష్ఠంచ = మిక్కిలియు ధర్మముగలదియును; యశస్యంచ = కీర్తిగలిగించునదియునగు; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; పరం = అధికమయిన; విస్మయం = ఆశ్చర్యమును; ఆగతః = పొందినవాఁడాయెను.

విదేహదేశంబునకధిపతియగుజనకుండు, మిక్కిలియుధర్మంబుతోఁ గూడినదియును గీర్తికరంబునగు నా దశరథుని మాటను విని, మిగులనాశ్చర్యంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సర్వే మునిగణాః పరస్పరసమాగమే. ౧౬
హర్షేణ మహతా యుక్తా స్తాం నిశా మవస న్సుఖమ్

టీక॥ తతః = అంతట; మునిగణాః = మునులయొక్కసమూహ

ములు; సర్వే = అన్నియును; పరస్పర సమాగమే = ఒండొరులచేరికకాఁగా; మహతా = అధికమయిన; హర్షేణ = సంతోషముతో; యుక్తాః = కూడినవారలై; సుఖం = సుఖముగా; తాం = ఆ; నిశాం = రాత్రియంతయు; అవసన్ = ఉండిరి.

అంత, మునులందఱును, ఒండొరులకును సమాగమంబుగలుగుటం జేసి, మిగులసంతసంబంది, యారాత్రి యంతయు, సుఖంబుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

రాజాచ రాఘవౌ పుత్రౌ నిశామ్య పరిహర్షితః. ౧౭
ఉవాస పరమప్రీతో జనకేన సుపూజితః

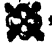
టీక॥ రాజాచ = దశరథమహారాజును; పుత్రౌ = కొడుకులయిన; రాఘవౌ = రామలక్ష్మణులను; నిశామ్య = చూచి; పరిహర్షితః = గగుర్పాటునొందినవాఁడై; జనకేన = జనకునిచేత; సుపూజితః = చక్కఁగాఁ బూజింపఁబడినవాఁడై; పరమప్రీతః = మిక్కిలియు సంతసించినవాఁడై; ఉవాస = ఉండెను.

దశరథమహారాజును, దనకొడుకులగు రామలక్ష్మణులంజూచి, సంతోషంబునఁ గగుర్పాటునొంది, జనకునిచేఁబూజింపఁబడి, మిగులసంతసింపుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

జనకోపి మహాతేజాః క్రియాం ధర్మేణ తత్త్వవిత్. ౧౮
యజ్ఞస్యచ సుతాభ్యాంచ కృత్వా రాత్రిమువాసహ

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును; తత్త్వవిత్ = సిద్ధాంతము నెఱింగినవాఁడునగు; జనకోపి = జనకుండును; యజ్ఞస్య = యాగముయొక్క; క్రియాం = కార్యమును; సుతాభ్యాం = కొమార్తెలకొఱకు; క్రియాం (అధ్యాహృతము) = అంకురార్పణము మొదలగు కార్యమును; కృత్వా = చేసి; రాత్రిం = రేయియందు; ఉవాస = ఉండెను (హ అనునది పాదపూరణార్థము)

మహాతేజుండును ధర్మతత్త్వంబు నెఱింగినవాఁడునగు జనకుండును, యాగమునకు మిగతపడిన కార్య

మునిర్వర్తించి, కోమాతేలకును వివాహమునకుముందుచేయవలసిన యంకురార్పణముమొదలగు కార్యములునెఱవేర్చి, యారాత్రియంత యుగడపెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే,ఏకోనసప్తతితమస్సర్గః
ఇది,స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ ఏకోనసప్తతితమసర్గ, టీక, ముగిసినది.

(శ్రీ)

సప్తతితమసర్గప్రారంభః.

తతః ప్రభాతే జనకః కృతకర్మా మహర్షిభిః
ఉవాచ వాక్యం వాక్యజ్ఞ శ్శతానందం పురోహితమ్. ౧

టీక॥తతః=అంతట;ప్రభాతే= ప్రాతఃకాలమునందు; వాక్యజ్ఞః= మాటలనెఱింగినట్టి; జనకః= జనకుండు;కృతకర్మా= చేయఁబడిన యాగకార్యముగలవాఁడై; మహర్షిభిః=పూజ్యులగుఋషులతో; సహితః(అధ్యాహృతము)=కూడినవాఁడై; పురోహితం=పురోహితుండగు;శతానందం = శతానందునిగూర్చి;వాక్యం=మాటను;ఉవాచ=చెప్పెను.

అంత ప్రాతఃకాలముకాఁగానే, చక్కఁగా మాటలాడనెఱింగినజనకుండును, యాగీయకార్యములనిర్వర్తించి, మహర్షులంగూడి, పురోహితుండగు శతానందునిం జూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

భ్రాతా మమ మహాతేజా యవీయా నతిధార్మికః
కుశధ్వజ ఇతిఖ్యాతః పురీ మధ్యవస చ్ఛుభామ్. ౨
వార్యాఫలకపర్యంతాం పిబ న్నిక్షుమతీం నదీమ్.

("వార్యామలకపర్యంతాం" అని పాఠాంతరము.)

సాంకాశ్యాం పుణ్యసంకాశాం విమాన మివ పుష్పకమ్. ౩

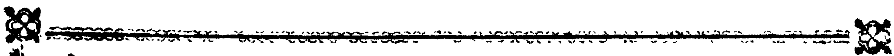
టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయి నపరాక్రమముగలవాఁడును; అతిధార్మికః = మిక్కిలియు ధర్మమునాచరించువాఁడును; కుశధ్వజ ఇతి = కుశధ్వజుఁడని; ఖ్యాతః = ప్రసిద్ధుఁడునగు; మమ = నాయొక్క; యవీయాన్ = పిన్నవాఁడైన; భ్రాతా = తోడంబుట్టువు; శుభాం = మంగళకరమును; వార్యాఫలకపర్యంతాం, వారి = నీటియందు; ఆ = వెదజల్లఁబడిన, ఫలక = శూలములుగల; పర్యంతాం = చుట్టునుండు ప్రదేశములుగలదియును; వార్యామలకపర్యంతాం, (పాఠాంతరము) = నీటియుసిరికచెట్లుగలచుట్టునుండు ప్రదేశములుగలదియును; పుణ్యసంకాశాం = పరిశుద్ధముగానుండునదియును; పుష్పకం = పుష్పకమనెడు; విమానమివ (స్థితం) = విమానమనునట్లున్నది యునగు; సాంకాశ్యాం = సాంకాశ్యయనెడు; పురీం = పట్టణమును; ఇక్షుమతీం = ఇక్షుమతియనెడు; నదీం = ఏటిని; పిబన్ = త్రాగుచు; అధ్యవసత్ = (వర్తమానార్థమందు లఙ్) అధిష్ఠించియున్నాఁడు.

మహాపరాక్రమశాలియుఁ బరమధార్మికుండునగు నాతమ్ముఁడు కుశధ్వజుండనువాఁడు, శత్రువురాకుండుటకై, చుట్టున అగడ్తలయందుఁ బాఁతిపెట్టఁబడిన శూలములుగలిగి (చుట్టునునీటియుసిరికచెట్లుగలిగి) మంగళకరంబై, పుణ్యంబై, పుష్పకవిమానంబుంబోలెఁ గనుపట్టుచున్న, సాంకాశ్యయనెడు పట్టణంబునందు, ఇక్షుమతీనది నీళ్లుత్రావుచు, నివసించుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

త మహం ద్రష్టు మిచ్ఛామి యజ్ఞగోప్తా స మే మతః
ప్రీతిం సోపి మహాతేజా ఇమాం భోక్తా మయా సహ. ౪

టీక॥ అహం = నేను; తం = ఆకుశధ్వజునిని; ద్రష్టుం = చూచుటకు; ఇచ్ఛామి = కోరెదను. సః = ఆకుశధ్వజుఁడు; మే = నాయొక్క; యజ్ఞ

గోప్తా = యాగమురక్షించువాఁడు గా; మతః = ఎన్నఁబడినవాఁడు. మహాతేజాః = అధికమైన పరాక్రమంబుగల; సోపి = ఆకుశధ్వజుండును; మయాసహ = నాతోఁగూడ; ఇమాం = ఈ; ప్రీతిం = సంతోషమును; భోక్తా = అనుభవింపఁగలఁడు.

నేనాకుశధ్వజునిం జూడఁగోరదను; అతండు, నాయాగంబురక్షించువాఁడు; మహా పరాక్రమ శాలియగునతండును, ఈశివధనుర్భంగంబునను సీతావివాహంబుననుంగల్గుసంతోషంబు ననుభవింపనర్హుండు. అని, జనకుండుశతానందునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తేతు వచనే శతానందస్య సన్నిధౌ
ఆగతాః కేచి దవ్యగ్రా జనక స్తాన్ సమాదిశత్

టీక॥ శతానందస్య = శతానందునియొక్క; సన్నిధౌ = సమీపమునందు; ఏవం = ఇట్లు; వచనే = మాట; ఉక్తేతు = చెప్పఁబడఁగానే; అవ్యగ్రాః = సోమరులుకాని; కేచిత్ = కొందఱు; ఆగతాః = వచ్చినారు. జనకః = జనకుఁడు; తాన్ = వారలను; సమాదిశత్ = ఆజ్ఞాపించెను.

జనకుండిట్లు, శతానందునిముందటఁజెప్పఁగానే, కొందఱుసోమరులుకానివారువచ్చిరి; జనకుండువారలకాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఈశ్లోకంబు, వ్యాఖ్యాతలచేఁబరిగణితంబుకానందున, నిచ్చటనులెక్కింపఁబడదయ్యె.

శాసనాత్తు నరేంద్రస్య ప్రయయు శ్శీఘ్రవాజిభిః
సమానేతుం నరవ్యాఘ్రం విష్ణు మింద్రాజ్ఞయా యథా. ౫

టీక॥ తే (అధ్యాహృతము) — వారు; నరేంద్రస్య = మనుష్యులకుఁ బ్రభువయినజనకునియొక్క; శాసనాత్తు = ఆజ్ఞవలననే; నరవ్యాఘ్రం = పురుషశ్రేష్ఠుండగు కుశధ్వజుని; ఇంద్రాజ్ఞయా = ఇంద్రునిపనుపుచేత; విష్ణుం యథా = విష్ణుదేవునింబోలె; సమానేతుం = తెచ్చుటకు; శీఘ్రవాజిభిః = వేగిరముగా నడచుగుఱ్ఱంబులచేత; ప్రయయుః = పోయిరి.

వారలు, జనకుండాజ్ఞాపించినంతటనే, పురుషశ్రేష్ఠుండగు కుశధ్వజుని, దేవేంద్రునాజ్ఞనువిష్ణుదేవునట్లు, తోడ్కొనివచ్చుటకై, వేగంబుగాఁ బోవుగుఱ్ఱంబులనెక్కి, పోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సాంకాశ్యాం తే సమాగత్య దదృశుశ్చ కుశధ్వజమ్
న్యవేదయ న్యథా వృత్తం జనకస్య చ చింతితమ్

టీక॥ తే=ఆదూతలు; సాంకాశ్యాం=సాంకాశ్యాపురిని; సమాగత్య= పొంది. కుశధ్వజం=కుశధ్వజుని; దదృశుః=చూచిరి; యథావృత్తం=జరిగినట్టును; జనకస్య=జనకమహారాజుయొక్క; చింతితంచ=అభిప్రాయమును; న్యవేదయన్ చ= తెల్పనుదెల్పిరి.

ఆదూతలు, సాంకాశ్యంజేరి, కుశధ్వజునిజూచి, రాముండు శివధనువునువిఱుచుటమొదలగు జరిగినవృత్తాంతమును, జనకునియభిప్రాయంబునుందెల్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఈశ్లోకంబును, రాబోవునర్ధశ్లోకంబును, వ్యాఖ్యానంబుల నుదాహరింపఁబడకుండుటంజేసి, యిచ్చట, లెక్కింపఁబడదయ్యె.

తద్వృత్తం నృపతి శ్శ్రుత్వా దూతశ్రేష్ఠై ర్మహాబలైః
ఆజ్ఞయా థ నరేంద్రస్య ఆజగామ కుశధ్వజః. ౫౯

టీక॥ నృపతిః= మనుష్యులకుఁబ్రభువయిన; కుశధ్వజః= కుశధ్వజుండు; మహాబలైః=అధికంబగుబలము గల; దూతశ్రేష్ఠైః=(పంచమ్యర్థమందుఁద్వితీయ) రాయబారులలో మేటియగువారలవలన; తత్=ఆ; వృత్తం = వృత్తాంతమును; శ్రుత్వా=విని; అథ=అటుపిమ్మట; నరేంద్రస్య = మనుష్యులకుఁబ్రభువయినజనకునియొక్క; ఆజ్ఞయా= పనుపుచేత; ఆజగామ=వచ్చెను.

మనుష్యులకుఁబ్రభువయిన కుశధ్వజుండు, బలవంతులగుదూత శ్రేష్ఠులవలన, నావృత్తాంతమంతయు విని, జనకమహారాజుపనుపునం జేసిమిథిలకువచ్చెను. అని తాత్పర్యము

స దదర్శ మహాత్మానం జనకం ధర్మవత్సలమ్. ౬

టీక॥ సః=ఆకుశధ్వజుఁడు; మహాత్మానం = పూజ్యమయినస్వభావముగలవాఁడును; ధర్మవత్సలం=ధర్మంబునందు మిక్కిలియునాసక్తిగలవాఁడునగు; జనకం=జనకుని; దదర్శ=చూచెను.

ఆకుశధ్వజుండు, మహాత్ముండును ధర్మమునందు మిగులనాసక్తుండునగు జనకమహారాజుంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

సోభివాద్య శతానందం రాజానంచాపి ధార్మికమ్
రాజార్హం పరమం దివ్య మాసనంచా ధ్యరోహత. ౭

టీక॥ సః=ఆకుశధ్వజుఁడు; శతానందం=శతానందుని; ధార్మికం=ధర్మంబునాచరించునట్టి; రాజానంచాపి= జనకమహారాజును; అభివాద్య=నమస్కరించి; రాజార్హం=రాజునకుఁదగినదియును; పరమం = ఉన్నతమైనదియును; దివ్యం=శ్రేష్ఠమైనదియునగు; ఆసనం చ=సింహాసనమును; అధ్యరోహత=ఎక్కెను.

ఆకుశధ్వజుండు, శతానందునకును ధార్మికుండగుజనకమహారాజునకును నమస్కారముచేసి, రాజయోగ్యంబును, మిగులనున్నతంబును శ్రేష్ఠంబునగు, సింహాసనంబునెక్కెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉపవిష్టా వుభౌ తౌ తు భ్రాతరా వతి తేజసౌ
ప్రేషయామాసతు ర్వీరౌ మంత్రిశ్రేష్ఠం సుదామనమ్. ౮

టీక ॥ వీరౌ=పరాక్రమశాలులును; అతితేజసౌ = మిక్కిలియుఁగాంతిగలవారునగు; తౌ=ఆ; భ్రాతరౌ= తోడంబుట్టువులు; ఉభౌ=ఇద్దఱును; ఉపవిష్టౌతు=కూర్చుండినంతనే; మంత్రిశ్రేష్ఠం = మంత్రులలోమేటియయిన; సుదామనం=సుదామనుండనువానిని; ప్రేషయామాసతుః=పంపిరి.

పరాక్రమశాలులును తేజస్వులునగుతోడంబుట్టువులయిన యాజనకకుశధ్వజులిర్వురును, ఆసనంబునం గూర్చుండి, మంత్రిశ్రేష్ఠునిసుదామనుండను వాని, దశరథుని కడకుఁబంపిరి.

అని, తాత్పర్యము.

గచ్ఛ మంత్రిపతే శీఘ్ర మైక్ష్వాక మమితప్రభమ్
ఆత్మజైస్సహ దుర్ధర్ష మానయస్వ సమంత్రిణమ్. ౯

టీక ॥ మంత్రిపతే=మంత్రిశ్రేష్ఠుండవగుసుదామనుఁడా! శీఘ్రం=వేగిరముగా; గచ్ఛ=పొమ్ము. అమితప్రభం=కొలఁతపెట్టరానికాంతిగలవాఁడును; దుర్ధర్షం=ఎదిరింపఁగూడనివాఁడును; సమంత్రిణం=మంత్రులతోఁ గూడినవాఁడునగు; ఐక్ష్వాకం= ఇక్ష్వాకువంశమువంద్రుఁబుట్టిన దశరథుని; ఆత్మజైస్సహ=కొడుకులతోఁగూడ; ఆనయస్వ=తోడ్కొనిరమ్ము.

మంత్రిశ్రేష్ఠుండవగు సుదామనుఁడా! నీవుశీఘ్రింబుగాఁబోయి, కొలంతపెట్టరాని కాంతిగల్గి దుర్ధర్షుండై, మంత్రులంగూడియున్న దశరథమహారాజును, అతనికొడుకులనుండోడితెమ్ము. అని, చెప్పి, పంపిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఔపకార్యం సగత్వాతు రఘూణాం కులవర్ధనమ్
దదర్శ శిరసా చైన మభివాద్యే దమబ్రవీత్. ౧౦

టీక ॥ సతు=ఆసుదామనుండును; ఔపకార్యం=విడిదిని; గత్వా=పొంది; రఘూణాం=రఘువంశమునందుఁబుట్టినవారలయొక్క; కులవర్ధనం= వంశమునువృద్ధిఁబొందించునట్టిదశరథుని; దదర్శ=చూచెను. ఏనం=ఈదశరథుని; శిరసా చ=తలచేతను; అభివాద్య= నమస్కరించి; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్=పలికెను.

ఆసుదామనుండు, దశరథుండుండువిడిదికింబోయి, యచ్చట, రఘువంశవర్ధనుండగు దశరథునింజూచి, యతనికిసాష్టాంగంబుగ నమస్కరించియిట్లనిచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

అయోధ్యాధిపతే వీర వైదేహో మిథిలాధిపః
స త్వాం ద్రష్టుం వ్యవసిత స్సోపాధ్యాయపురోహితం. ౧౧

టీక॥వీర=పరాక్రమశాలివగు; అయోధ్యాధిపతే= అయోధ్యకు

ప్రభువయినదశరధుఁడా! మిథిలాధిపః=మిథిలకుఁబ్రభువయిన; సః=ఆ; వైదేహః=జనకుఁడు; సోపాధ్యాయ పురోహితం=ఋత్విజుల తోనుపురోహితులతోసంగూడిన; త్వాం=నిన్ను; ద్రష్టుం=చూచుటకు; వ్యవసితః=యత్నముగలవాఁడు; భవతి(అధ్యాహృతము)=అగుచున్నాఁడు.

పరాక్రమశాలివి, అయోధ్యాధిపుఁడవగుదశరథుఁడా! మిథిలానాథుఁడగునాజనకుండు, ఋత్విజులతోను బురోహితునితోసంగూడనిన్నుఁ జూడఁగోరుచున్నాఁడు. అని, సుదామనుండు చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

మంత్రిశ్రేష్ఠవచ శ్శ్రుత్వా రాజా సర్షిగణ స్తదా
సబంధు రగమ త్తత్ర జనకో యత్ర వర్తతే. ౧౨

టీక ॥ మంత్రిశ్రేష్ఠవచః=మంత్రులలోమేటియయినసుదామనుని మాటను, శ్రుత్వా=విని; తదా=అప్పుడు; రాజా= దశరథమహారాజు; సర్షిగణః=ఋషులసమూహముతోఁగూడినవాఁడై; సబంధుః=బంధువులతోఁ గూడినవాఁడై; యత్ర=ఎచ్చట; జనకః=జనకుఁడు; వర్తతే=ఉన్నాఁడో; తత్ర=అచ్చటికి; అగమత్ =పోయెను.

మంత్రిశ్రేష్ఠుండగు, సుదామనుండు చెప్పినమాటనువిని, యప్పుడు, దశరథుండు, ఋషులనుబంధువులనుంగూడి, జనకుండున్నచోటికింబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

స రాజా మంత్రిసహిత స్సోపాధ్యాయ స్సబాంధవః
వాక్యం వాక్యవిదాం శ్రేష్ఠో వైదేహ మిద మబ్రవీత్. ౧౩

టీక॥ వాక్యవిదాం=మాటలనెఱింగినవారిలో, శ్రేష్ఠః = మేటియయిన; సః=ఆ; రాజా = దశరథమహారాజు; మంత్రిసహితః=మంత్రులతోఁగూడినవాఁడై ; సోపాధ్యాయః = ఋత్విజులతోఁగూడినవాఁడై; సబాంధవః=బంధువులతోఁగూడినవాఁడై; వైదేహం=విదేహదేశంబునకధిపతియయిన, జనకునిగూర్చి; ఇదం=ఈ; వాక్యం=మాటను;

అబ్రవీత్=చెప్పెను.

మాటలయందుఁ బండితుండగు నాదశరథమహారాజు, మంత్రులను ఋత్విజులనుబంధువులనుంగూడి, జనకమహారాజుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

విదితంతే మహారాజ ఇక్ష్వాకుకులదైవతమ్
వక్తా సర్వేషు కృత్యేషు వసిష్ఠో భగవా నృషిః. ౧౪

టీక॥ మహారాజ = జనకమహారాజా! భగవాన్=మాహాత్మ్యము గలవాఁడును; ఋషిః=ఋషియైనట్టి; వసిష్ఠః=వసిష్ఠుఁడు; ఇక్ష్వాకుకులదైవతం=ఇక్ష్వాకువంశమునఁ బుట్టినవారలకిలువేల్పు; సర్వేషు=సమస్తములయిన; కృత్యేషు=కార్యములందు; వక్తా=మాటలాడువాఁడు; ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; తే=నీకు; విదితం=తెలిసినది.

జనకమహారాజా! భగవంతుండగువసిష్ఠమహర్షి, ఇక్ష్వాకువంశంబునఁబుట్టిన వారికిలువేల్పనియు, వారి కార్యములనన్నింటను, మాటలాడువాఁడనియు, నీకుఁ దెలిసియే యున్నది. అని, తాత్పర్యము.

విశ్వామిత్రాభ్యనుజ్ఞాత స్సహసర్వై ర్మహర్షిభిః
ఏష వక్ష్యతి ధర్మాత్మా వసిష్ఠో మే యథాక్రమమ్. ౧౫

టీక॥ ఏషః=ఈ; ధర్మాత్మా=ధర్మస్వభావుండగు; వసిష్ఠః=వసిష్ఠుఁడు; విశ్వామిత్రాభ్యనుజ్ఞాతః=విశ్వామిత్రునిచే నంగీకరింపఁబడినవాఁడై; మహర్షిభిః=పూజ్యులయినఋషులతో; సర్వైస్సహ=అందఱితోఁగూడ; మే = నాయొక్క; కులం(అధ్యాహృతము)=వంశమును; యథాక్రమం=వరుసఁదప్పక; వక్ష్యతి=చెప్పఁగలఁడు.

ధర్మాత్ముండగునీవసిష్ఠుండు, విశ్వామిత్రునియనుజ్ఞనొంది, మహర్షులనందఱంగూడి, నావంశంబుక్రమంబు గాఁజెప్పును. అని, దశరథుండుజనకునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వా నరశ్రేష్ఠ రాజ్ఞాం మధ్యే మహాత్మనాం
తూష్ణీంభూతే దశరథే వసిష్ఠో భగవా నృషిః
ఉవాచ వాక్యం వాక్యజ్ఞో వైదేహం సపురోధసం. ౧౬

టీక॥ నరశ్రేష్ఠ=పురుషశ్రేష్ఠుండగు; దశరథే=దశరథుఁడు; మహాత్మనాం=అధికమయినపరాక్రమంబుగల; రాజ్ఞాం=రాజులయొక్క; మధ్యే=నడుమను; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; తూష్ణీంభూతే=ఊరకున్నవాఁడుకాఁగా; వాక్యజ్ఞః=మాటల నెఱింగినవాఁడును; భగవాన్=మాహాత్మ్యంబుగలవాఁడును; ఋషిః = ఋషియునగు; వసిష్ఠః=వసిష్ఠుఁడు; సపురోధసం=పురోహితునితోఁగూడియున్న; వైదేహం = జనకునిఁగూర్చి; వాక్యం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

పురుషశ్రేష్ఠుండగు దశరథుండు, మహాత్ములగురాజులనడుమ, నిట్లుచెప్పి, యూరకుండఁగానే, మాటలయందుఁ బండితుండును భగవంతుండునగువసిష్ఠమహర్షి, పురోహితునింగూడియున్న జనకుంజూచి యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము

అవ్యక్తప్రభవో బ్రహ్మా శాశ్వతో నిత్య అవ్యయః
తస్మా న్మరీచి స్సంజజ్ఞే మరీచేః కాశ్యపస్సుతః. ౧౭

టీక॥ అవ్యక్తప్రభవః=తెలియనికారణముగలవాఁడును; శాశ్వతః=బహుకాలముండువాఁడును; నిత్యః=కాలత్రయమందునుండువాఁడును; అవ్యయః=నాశములేనివాఁడును; బ్రహ్మా=నలువ; అస్తి(అధ్యాహృతము)=కలఁడు. తస్మాత్=ఆబ్రహ్మవలన; మరీచిః=మరీచి; సంజజ్ఞే=పుట్టెను; మరీచేః=మరీచికి; కాశ్యపః=కాశ్యపుఁడు; సుతః=కొడుకు.

ఎవ్వరికిం దెలియరాని కారణంబుగల్గి, శాశ్వతుండై, నిత్యుండై, నాశరహితుండై, యుండు బ్రహ్మకలఁడు; అతనికిమరీచిపుట్టెను; ఆమరీచికి కాశ్యపుండుపుట్టెను.

అని, తాత్పర్యము.

వివస్వాన్ కాశ్యపాజ్జజ్ఞే మను ర్వైవస్వతస్స్మృతః

మనుః ప్రజాపతిః పూర్వ మిక్ష్వాకుస్తు మనోస్సుతః. ౧౮

టీక॥ కాశ్యపాత్ = కాశ్యపునివలన; వివస్వాన్ = సూర్యుఁడు; జజ్ఞే = పుట్టెను. వైవస్వతః = సూర్యునికొడుకు; మనుః = మనువు, అని; స్మృతః = చెప్పఁబడినాఁడు. పూర్వం = మునుపు; మనుః = మనువు; ప్రజాపతిః = మనుష్యులకుఁ బ్రభువు గా; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము) = ఉండెను. మనోః = మనువుయొక్క; సుతస్తు = కొడుకును; ఇక్ష్వాకుః = ఇక్ష్వాకువనువాఁడు.

కాశ్యపునకు సూర్యుఁడు పుట్టెను; సూర్యుని కొడుకు మనువనువాఁడు; ఆమనువె, మున్ను రాజయ్యెను; ఆమనువునకు, ఇక్ష్వాకుఁడనువాఁడు పుట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

త మిక్ష్వాకు మయోధ్యాయాం రాజానం విద్ధిపూర్వకమ్

టీక॥ తం = ఆ; ఇక్ష్వాకుం = ఇక్ష్వాకువును, పూర్వం = మునుపటి; అయోధ్యాయాం = అయోధ్యయందు, మొదటివాఁడైనయనుట; రాజానం = రాజును గా; విద్ధి = ఎఱుంగుము.

ఆ ఇక్ష్వాకువె యయోధ్యయందు మొదటి రాజని యెఱుంగుము.

అని, తాత్పర్యము.

ఇక్ష్వాకోస్తు సుతశ్శ్రీమాన్ కుక్షి రిత్యేవ విశ్రుతః. ౧౯

టీక॥ ఇక్ష్వాకోస్తు = ఇక్ష్వాకువుయొక్కయు; సుతః = కొడుకు; శ్రీమాన్ = సంపదగలిగినట్టి; కుక్షిరిత్యేవ = కుక్షియనియె; విశ్రుతః = ప్రసిద్ధుఁడయ్యెను.

ఇక్ష్వాకువు, కొడుకు, శ్రీమంతుండగు కుక్షియయ్యెను.

అని, తాత్పర్యము.

కుక్షే రథాత్మజ శ్శ్రీమాన్ వికుక్షి రుదపద్యత
వికుక్షేస్తు మహాతేజా బాణః పుత్రః ప్రతాపవాన్. ౨౦

టీక॥ అథ = అంతట; కుక్షేః = కుక్షికి; శ్రీమాన్ = సంపదగలవాఁడగు; వికుక్షిః = వికుక్షియను; ఆత్మజః = కొడుకు; ఉదపద్యత = పుట్టెను.

కులంపు జూడఁగోరుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

అభిషేకం కరిష్యామి తాసు నిత్యం యతవ్రతా

టీక॥అహం (అధ్యాహృతము)= నేను; యతవ్రతా=దృఢమయిన నియమముగలదాననై; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; తాసు=ఆతామరకొలనులందు; అభిషేకం=స్నానమును ; కరిష్యామి= చేసెదను.

నేను,దృఢమయిననియమం బవలంబించి , యాతామర కొలఁకులందు, స్నానంబుచేసెదను ; ఉస్నోదకంబుగోరను. అని,తాత్పర్యము.

సహ త్వయా విశాలాక్ష రంస్యే పరమనందినీ. ౧౮

విశాలాక్ష=వెడలుపైన కండ్లుగల రాముఁడా! అహం (అధ్యాహృతము)=నేను;తాసు(అధ్యాహృతము)= ఆతామరకొలనులందు;త్వయాసహ= నీతోఁగూడ; పరమనందినీ = మిక్కిలి యుసంతోషముగలదాననై;రంస్యే = క్రీడించెదను.

విశాలంబులగునేత్రంబులుగల రాముఁడా!ఆతామరకొలంకులందు , నిన్నుఁగూడి, పరమసంతోషంబునం,క్రీడించుచుండెదను.అని, తాత్పర్యము.

ఏవం వర్షసహస్రాణాం శతం వాహం త్వయా సహ
వ్యతిక్రమం న వేత్స్యామి స్వర్గోఽపి నహి మే మతః.౧౯

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము) = నేను ; ఏవం=ఇట్లు; త్వయాసహ = నీతోఁగూడ;స్థితా(అధ్యాహృతము)= ఉన్నదాననై, వ్యతిక్రమం=(వ్యతిక్రాంతం)కడచిన;వర్షసహస్రాణాం=సంవత్సరములవేలయొక్క;శతంవా=నూటినైనను ; నవేత్స్యామి=ఎఱుంగకుండెదను. త్వయావినా(అధ్యాహృతము) నిన్నువిడిచి ; స్వర్గోపి=స్వర్గమయినను ; మే=నాకు;మతః=ఇష్టమయినది; నహి=కాదుగదా!

ఈప్రకారమునీతోఁగూడనరణ్యంబునవాసంబు సేయుచు , నూఱువేలసంవత్సరంబులుగడచినను , ఇంతకాలంబైనదనియెఱుంగకుండెదను ; ఇంకఁబదునాలుగు సంవత్సరములెంత మాత్ర

ము! నిన్నువిడిచి, స్వర్గలోకంబులో, నుండుటయును, నాకిష్టముకాదు. అని, తాత్పర్యము.

స్వర్గే౽పి చ వినా వాసో భవితా యది రాఘవ
త్వయా మమ నరవ్యాఘ్ర నాహం తమపి రోచయే. ౨౦

టీక॥ నరవ్యాఘ్ర=మనుష్యశ్రేష్ఠుండవగు; రాఘవ=రాముడా! మమ=నాకు; త్వయావినా=నిన్నువిడిచి; స్వర్గే౽పిచ=స్వర్గమునందైనను; వాసః=ఉనికి; భవితాయది=కాగలదేని; అహం=నేను; తమపి=దానింగూడ; నరోచయే=సమ్మతింపను.

పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముడా! నాకుస్వర్గలోకంబున వాసంబుసిద్ధించినను, నీవులేకున్నచో, నేనుదానింగూడ నెంతమాత్రముసమ్మతింపను. అని, తాత్పర్యము.

అహం గమిష్యామి వనం సుదుర్గమం
మృగాయుతం వానరవారణైర్యుతమ్

టీక॥ అహం=నేను; సుదుర్గమం=ఎంతమాత్రము చొరరానిదియును; మృగాయుతం=మృగములతోఁగూడినదియును; వానరవారణైః=కోఁతులతోను ఏనుంగులతోను; యుతం=కూడినదియునగు; వనం=అడవిని; గమిష్యామి=పొందెదను.

నేను, అడవిలోనికింజొరనలవి కాకున్నను, అందుఁగోఁతులు నేనుంగులు మున్నగుమృగంబులున్నను, నేను, దప్పక, నీతోఁగూడ, నడవికి, వచ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

వనే నివత్స్యామి యథా పితుర్గృహే
తవైవ పాదావుపగృహ్య సంయతా. ౨౧

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము)=నేను; తవ=నీయొక్క; పాదావేవ=అడుగులనే; ఉపగృహ్య=పట్టుకొని; సంయతా=నియమముగలదాననై; పితుః=తండ్రియొక్క; గృహేయథా=ఇంటియందుంబోలె; వనే=అడవి

యంతు; నివత్స్యామి=ఉండెదను.

నేను,నియమంబున, నీపాదంబుల నాశ్రయించి, తండ్రియింటనుండునట్లు సుఖంబుగా, వనంబుననుండెదను.

అ:, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— అహం = నేను:సుదుగణమం;వ్య గాయుతం—మృగరూపుండగు మారీచునితోఁ గూడినది యును;వానరవారణై:= వానరశ్రేష్ఠులగుసుగ్రీవాదులతో; యుతం=కూడినదియునగు;వనం;గమిష్యామి;వనే= అశోకవనమునందు;తవ; పాదా వేవ;ఉపత్రకా:.....తా; పితుః; గృహేయథా;నివత్స్యామి.

నేనడవికినీతోఁ గూడవత్తును; అచ్చట మారీచుండను రాక్షసుండు, మృగరూపంబుననుండును;వానివలన, నీకునునాకునువియోగంబుగలుగు; మఱియునవ్వనంబున, వానరశ్రేష్ఠులగు సుగ్రీవాదులుండురు;వారలతో నీకు స్నేహంబుఘటిల్లు;మఱియు నేను,నిన్నువిడిచినపిమ్మట, నశోకవనంబుఁజేరి, యచ్చట, తండ్రియింట నేనుండినప్పుడుంబోలె, నిన్నువిడిచి,యొంటిగా, నీపాదంబులుస్మరించు చుందును.అని,సీత, భావికథను,సూచించినది.

అనన్యభావా మనురక్తచేతసం
త్వయా వియుక్తాం మరణాయ నిశ్చితామ్
నయస్వ మాం సాధు కురుష్వ యాచనాం
న తే మయాతో గురుతా భవిష్యతి. ౨౨

టీక॥ అనన్యభావాం = ఇతరునియందుమనసుగలదికానిదానను ; అనురక్తచేతసం=నీయందనురాగముగలమనసుగలదానను, కావుననె; త్వయా= నీచేత; వియుక్తాం= విడువబడినదానను, అగుదు నేని; మరణాయ=చచ్చుటకొఱకు ; నిశ్చితాం=నిశ్చయించుకొన్నదాననగు;మాం=నన్ను;నయస్వ= కొనిపొమ్ము. యాచనాం = ప్రార్థనను;సాధు=చక్కఁగా; కురుష్వ=చేయుము.అతః=దీనివలన; మయా=నాచేత; తే=నీకు; గురుతా=భారము ; నభవిష్యతి=కాదు.

నిన్నుఁదక్క,మఱియెవ్వనిం గన్నెత్తి చూడనిదానను,నీయందనురాగంబుగలదానను, నీవువిడిచిపోవుదువేనిమరణం

బునొంద నిశ్చయించినదానను; అట్టిన న్ను నీతోఁగూడ వనంబునకుఁదీసికొనిపొమ్ము; నాప్రార్థనననంగీకరింపుము; నన్నుఁగొనిపోవుటవలన, నాచే నీకేమియుఁగష్టము రాదు. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— నిన్నుఁదక్క మఱియెవ్వనిం గన్నెత్తి చూడనిదానను నీయందు మిక్కిలియునను రాగంబుగల దాననగు నేను, నీచే విడువఁబడి, యశోక వనంబులోఁజిక్కి, యరివోసికొనియె యునంబ్రాణంబువిడువఁజూచునంతలో నీవు, హనుమంతుని నాయొద్దకుంబంపి, నాజాడందెలిసికొని, నన్నుంగొని తెచ్చుకొమ్ము; అట్లు, దేవతలు రావణుంజంపుమని ప్రార్థించుచున్నారే! వారిప్రార్థనననంగీకరింపుము; ఇట్లు చేయుట, నీకెంతమాత్రము? అని, సీతాదేవి, రామునితోఁజెప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

తథా బ్రువాణా మపి ధర్మవత్సలో
నచ స్మ సీతాం నృవరో నినీషతి
ఉవాచ చైనాం బహు సన్నివర్తనే
వనే నివాసస్య చ దుఃఖితాం ప్రతి. ౨౩

టీక॥ధర్మవత్సలః=ధర్మమునందతిప్రీతిగల; నృవరః=మనుష్యశ్రేష్ఠుండగు రాముండు; తథా=అట్లు; బ్రువాణామపి=చెప్పుచున్నదైనను; సీతాం=సీతను; ననినీషతిచస్మ=తోడ్కొనిపోవనిచ్ఛింపనే లేదు. సన్నివర్తనే=మఱలించుటనిమిత్తమయి; వనే=అడవియందు; నివాసస్య=ఉనికియొక్క; దుఃఖితాం ప్రతిచ=దుఃఖముగల్గుటనుగూర్చియు; ఏనాం=ఈసీతనుగూర్చి; బహు=అధికముగా; ఉవాచచ=చెప్పెను,

ధర్మమునందతిప్రీతిగలపురుషోత్తముండగు రాముండు, సీతాదేవియిట్లు ప్రార్థించుచున్నను, ఆబిడనువనంబునకుఁ దోడ్కొనిపోవ నొప్పఁడయ్యె; ఆబిడనునిలుపునిమిత్తమయి, వనవాసంబునంగల్గుదుఃఖంబులంగూర్చి, యధికముగా, నాబిడకుం జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, సప్తవింశ స్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండసప్తవింశసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీః

అష్టావింశసర్గప్రారంభః.

స ఏవం బ్రువతీం సీతాం ధర్మజ్ఞో ధర్మవత్సలః
న నేతుం కురుతే బుద్ధిం వనే దుఃఖాని చింతయన్. ౧

టీక॥ ధర్మజ్ఞః= ధర్మమునెఱింగినవాఁడును; ధర్మవత్సలః = ధర్మమునందాసక్తిగలవాఁడునగు; సః = ఆ రాముఁడు; వనే=అడవియందలి ; దుఃఖాని=కష్టములను;చింతయన్ = తలంచుచు; ఏవం=ఇట్లు; బ్రువతీం= చెప్పుచున్న; సీతాం=సీతను; నేతుం = కొనిపోవుటకు; బుద్ధిం=తలంపును ; నకురుతే (ధాత్వర్థమందులట్) = చేయఁడయ్యె.

సీతయిట్లుచెప్పుకొన్నను, ధర్మంబునెఱింగినవాఁడును ధార్మికుండునగురాముండు , వనంబునందుఁగలుగుకష్టంబులందలంచుకొని,యాబిడందనతోఁగూడనరణ్యంబునకుఁగొనిపోవుటకు,ఎంతమాత్రమంగీకరింపఁడయ్యె,

అని, తాత్పర్యము.

సాంత్వయిత్వా పున స్తాంతు బాష్పదూషితలోచనామ్
నివర్తనార్థే ధర్మాత్మా వాక్య మేత దువాచ హ. ౨

టీక॥ ధర్మాత్మా=ధర్మస్వభావుండగు రాముండు ; బాష్పదూషితలోచనాం=కన్నీటిచేఁగలఁకఁ బాఱినకండ్లుగల; తాం=ఆసీతను; సాంత్వయిత్వాతు=ఓదార్చియు; పునః=మఱల; నివర్తనార్థే = నిలుపుటయనుప్రయోజనమునిమిత్తమయి; ఏతత్ = ఈ; వాక్యం=మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.

"హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

ధర్మాత్ముండగు రాముండు, కన్నీళ్లనిండి కలంకంబారిన కండ్లతో నున్న సీతాదేవినూఱడించి, యాబిడ నవ్వట నెనిలువు నిమిత్తమయి, మఱలనిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సీతే మహాకులీనాసి ధర్మే చ నిరతా సదా
ఇహాచర స్వధర్మం త్వం మా యథా మనస స్సుఖమ్. ౩

టీక॥ సీతే=సీతా! త్వం=నీవు; మహాకులీనా = పూజ్యమయినకులమునందుఁబుట్టినదానవును; సదా = ఎల్లప్పుడును; ధర్మే= ధర్మమునందు; నిరతాచ=ఆసక్తిగలదానవును; అసి= అగుచున్నావు; ఇహ=ఇచ్చటనే; స్వధర్మం=నీదైనధర్మమును; యథా= ఎట్లు; మనసః=మనసునకు; సుఖం= సౌఖ్యము; భవతి (అధ్యాహృతము)= కలుగునో; తథా (అధ్యాహృతము)= అట్లు; మాం=నన్నుద్దేశించి; ఆచర = చేయుము.

సీతా! నీవు, పూజ్యమగువంశమునం బుట్టినదానవు, మఱియు నెల్లప్పుడును ధర్మమునందు మిక్కిలియాసక్తి గలదానవు; నివిచ్చటనేయుండి నీమనసునకుసుఖంబు గల్గునట్లుగా, నన్నుద్దేశించి, నీవు చేయవలసినధర్మము నాచరించుచుండుము. అని, తాత్పర్యము.

లేక; పూరార్థము సమానము.

ఇహ:స్వధర్మం=నీదైనధర్మమునే; ఆచర=చేయుము. యథా=ఎట్లు; మా నసః=మనసునకు; సుఖం=సౌఖ్యము; భవతి=కలుగునో; తథా=అట్లు; మా (ఆచర)=చేయకుము.

నీవు గొప్పకులంబునఁ బుట్టినదానవు, ధర్మమునందాసక్తిగలదానవు, నీవిచ్చటనుండి ధర్మమునె యాచరించుచుండుము; నీమనసున కిష్టమయినట్లు మాత్రము సేయకుము.

అని, తాత్పర్యము.

సీతే యథా త్వాం వక్ష్యామి తథా కార్యం త్వయాఽబలే

టీక॥ అబలే=స్త్రీవగు; సీతే= సీతా! యథా=ఎట్లు; త్వాం=నిన్నుఁగూర్చి; వక్ష్యామి=చెప్పుదునో; తథా = అట్లు; త్వయా=నీచేత; కార్యం=చే

యున్నగినది.

అబలవగుసీతా! నేనునీకెట్లుచెప్పు చున్నానో,నీవట్లు చేయవలయును, గానిస్వతంత్రించంగూడదు.

అని, తాత్పర్యము.

వనేహి దోషా బహవో వదత స్తాన్నిబోధమే. ౮

టీక॥ వనే=అడవియందు ; బహవః=పెక్కులయినః దోషాః = దోషములు; సంతి (అధ్యాహృతము)హి= ఉన్నవిగదా! వదతః = చెప్పుచున్న; మే=(పంచమ్యర్థమందుషష్ఠి) నావలన; తాన్=ఆదోషములను ;నిబోధ= తెలిసికొనుము.

అడవియందుఁ బెక్కుకష్టములున్నవి; నేనునీకువానిం జెప్పెదను; వినుము.

అని, తాత్పర్యము.

సీతే విముచ్యతా మేషా వనవాసకృతా మతిః.

టీక॥ సీతే=సీతా! ఏషా=ఈః వనవాసకృతా= అడవినుండుటయందుఁ జేయఁబడిన;మతిః = తలంపు ; విముచ్యతాం= విడువఁబడుగాక.

సీతా ! అడవిలో వాసంబు సేయవలయునను తలంపును విడువుము.

అని, తాత్పర్యము.

బహుదోషం హి కాంతారం వన మిత్యభిధీయతే. ౫

టీ॥ "కాంతారం=చోరరాని; వనం=అడవి; బహుదోషం=పెక్కుకష్టములుగలది; "ఇతి=అని;అభిధీయతేహి=చెప్పఁబడుచున్నదిగదా!

"ప్రవేశించుటకశక్యమయినమహారణ్యంబుననుండువారలకుఁ బెక్కుకష్టములుసంభవించును" అని , జనులుచెప్పుచుండగా,వినియున్నావుగదా!

అని, తాత్పర్యము.

హితబుద్ధ్యా ఖలు వచో మయైత దభిధీయతే

టీక॥మయా=నాచేత;హితబుద్ధ్యాఖలు= మేలుసేయవలెనను బుద్ధిచేతనేక

దా! ఏతత్ = ఈ; వచః = మాట; అభిధీయతే = చెప్పఁబడుచున్నది.

నీ మేలుఁగోరియే నేనీమాటం జెప్పుచున్నానుగాని, నిన్ను భరించుట కష్టమని కాదు. అని, తాత్పర్యము.

సదా సుఖం న జానామి దుఃఖమేవ సదా వనమ్. ౬

టీక॥ వనం = అడవి; సదా = ఎల్లప్పుడును; దుఃఖమేవ = దుఃఖముఁగలిగించునదే. సదా = ఎల్లప్పుడును; సుఖం = సౌఖ్యము; న = లేదు. ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; జానామి = ఎఱుంగుచున్నాను.

అడవిలోనుండుటచే, నెప్పటికిని గష్టమే గల్గును; ఒకప్పుడైనను సుఖముగల్గదు అని, నేను నిశ్చయించియున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

గిరినిర్ఝరసంభూతా గిరికందరవాసినామ్
సింహానాం నినదా దుఃఖాః శ్రోతుం దుఃఖ మతో వనమ్. ౭

టీక॥ గిరినిర్ఝరసంభూతాః = పర్వతంబులయందలి సెలయేఱులయందుఁబుట్టిన; నినదాః = ధ్వనులును; గిరికందరవాసినాం = పర్వతంబులయందలిగుహలందుండునట్టి; సింహానాం = సింహములయొక్క; నినదాశ్చ (అధ్యాహృతము) = ధ్వనులును; శ్రోతుం = వినుటకు; దుఃఖాః = దుఃఖముఁగలిగించునవి. అతః = ఇందువలన; వనం = అడవి; దుఃఖం = దుఃఖముఁగలిగించునది.

కొండలయందలి సెలయేఱుల ధ్వనులును గుహలందుండు సింహంబుల ధ్వనులును, వినుటకలవిగావు, కావున, నడవిలోనుండుట కష్టము. అని, తాత్పర్యము.

క్రీడమానాశ్చ విస్రబ్ధా మత్తాః శూన్యే మహామృగాః
దృష్ట్వా సమభివర్తంతే సీతే దుఃఖ మతో వనమ్. ౮

టీక॥ శూన్యే = నిర్జనప్రదేశమునందు; విస్రబ్ధాః = భయములేనివై; క్రీడమానాః = విహరించుచున్నవియు; మత్తాః = క్రొవ్వినవియునగు; మహామృగాశ్చ = గొప్పమృగములును; అస్మాన్ (అధ్యాహృతము) = మనలను; దృష్ట్వా = చూచి; సమభివర్తంతే = ఎదురొఁనివచ్చును. సీతే = సీతా! అతః = ఇందువలన; వనం =

అడవి:దుఃఖం=కష్టముగలిగించునది.

సీతా! నిర్జనప్రదేశములందు,భయంబులేక, విచ్చలవిడిగాఁగ్రీడించుచు మదించియుండు, సింహశార్దూలాది క్రూరజంతువులు, మనలంజూచినంతనే, సంభ్రమంబున,మనలఁజంపుటకు,మనయొద్దకువచ్చును;కావున, వనంబులో నుండుటకష్టము.అని,తాత్పర్యము.

సగ్రాహాః స్సరిత శ్చైవ పంకవత్యశ్చ దుస్తరాః
మత్తైరపి గజై ర్నిత్య మతో దుఃఖతరం వనమ్. ౯

టీక॥నిత్యం = ఎల్లప్పుడు; సగ్రాహాః=మొసళ్లతోఁగూడినవియును; పంకవత్యశ్చ=అధికముగాబురదగలవియును;మత్తైః=మదించిన;గజైరపి= ఏనుగులచేతను;దుస్తరాః=దాఁటఁగూడనివియునగు;సరితశ్చైవ=నదులును; సంతి(అధ్యాహృతము) = కలవు. అతః=ఈకారణమువలన; వనం=అడవి; దుఃఖతరం = మిక్కిలియదుఃఖముగలిగించునది.

అడవిలోనచ్చటచ్చట, ఎల్లప్పుడును మొసళ్లుగలిగి విశేషముగా బురదతోఁగూడి, మత్తగజంబులకైనను దాఁటనలవిగాకుండు,నదులుగలవు;వానినిదాఁటియవ్వలిగట్టుచేర,మనకలవిగాదు; కావున,వనములోనుండుటమహాకష్టము.

అని, తాత్పర్యము.

లతాకంటకసంపూర్ణాః కృకవాకూపనాదితాః
నిరపాశ్చ సుదుర్గా శ్చ మార్గా దుఃఖ మతో వనమ్.౧౦

టీక॥మార్గాః = దారులు;లతాకంటకసంపూర్ణాః=తీఁగెలచేతను ముండ్లచేతనునిండినవిగాను;కృకవాకూపనాదితాః= అడవికోళ్లచేతధ్వనింపఁజేయఁబడినవిగాను; నిరపాశ్చ=నీళ్లులేనివిగాను;సుదుర్గాశ్చ= ఎంతమాత్రముచూరనలవిగానివిగాను;సంతి(అధ్యాహృతము)=ఉండును-అతః = ఇందువలన;వనం=అడవి;దుఃఖం = కష్టముగలిగించునది-

అడవిలోనిమార్గంబులు, దీఁగెలతోను ముండ్లతోనునిండి భయంకరంబులగునడవికోళ్లధ్వనులతోఁ గూడినీళ్లుకొంచెమైనను లేకచూరలనలవిగాకుండును ; కావున,వనంబులలోనుండుటకష్టము-

అని, తాత్పర్యము-

సుప్యతే పర్ణశయ్యాసు స్వయం భగ్నాసు భూతలే
రాత్రిషు శ్రమఖిన్నేన తస్మా ద్దుఃఖతరం వనమ్. ౧౧

టీక॥ శ్రమఖిన్నేన= అలసటచేదుః ఖమునొందినవానిచేతను ; భూతలే= నేలయందు; స్వయం=తమకుఁదామె; భగ్నాసు=రాలిన; పర్ణశయ్యాసు= ఆకులనెడుపాన్పులందు ; రాత్రిషు= రాత్రులందును; సుప్యతే= నిద్రపోవు టయగుచున్నది. తస్మాత్= అందువలన; వనం=అడవి; దుఃఖతరం=మిక్కిలియుదుఃఖముఁగలిగించునది.

పగలంతయుఁ బండ్లుగడ్డలుదిని గొం లసి,దుఃఖంబున, రాత్రులందు, నేలంద మంతనె రాలిన పత్రంబులం బఱచుకొని, పరుండె, నిద్రింపవలయును;కావున, నడవిలోనుండుటమహాకష్టము. అని, తాత్పర్యము.

అహోరాత్రంచ సంతోషః కర్తవ్యో నియతాత్మనా
ఫలై ర్వృక్షావపతితైః సీతే దుఃఖ మతో వనమ్. ౧౨

టీక॥ సీతే=సీతా ! అహోరాత్రంచ=పవలును రేయును ; నియతాత్మనా=నియమంబుతోఁగూడినమనసుగలవానిచేత; వృక్షావపతితైః = చెట్లనుండిపడిన; ఫలైః=పండ్లచేత ; సంతోషః=సంతోషము ; కర్తవ్యః= చేయఁబడవలసినది. అతః=ఇందువలన; వనం=అడవి; దుఃఖం=దుఃఖము గలిగించునది.

సీతా! రేయుంబవలును, నియమంబునఁ, దమంతనె చెట్లనుండిరాలినపండ్లందిని, తృప్తినొంది యుండవలయును. ఇంకేమియుదొరకదు;కావున, నడవిలోనుండుటకష్టము.అని, తాత్పర్యము.

ఉపవాసశ్చ కర్తవ్యో యథాప్రాణేన మైథిలి
జటాభారశ్చ కర్తవ్యో వల్కలాంబరధారిణా. ౧౩

టీక॥ మైథిలి=సీతా! యథాప్రాణేన=యథాశక్తిచేత; ఉపవాసశ్చ=ఉపవాసమును; కర్తవ్యః= చేయఁబడవలసినది.వల్కలాంబరధారిణా= నారచీరలంగట్టుకొనినవానిచేత;జటాభారశ్చ=జటలభారమును ; కర్తవ్యః=

డవలసినది.

సీతా! అడవిలోనికిఁబోయిన పిమ్మట, యథాశక్తిను పవాసంబులు సేయవలయు; నారచీరలు గట్టుకొనిజడలుధరించి యుండవలయు.

అని, తాత్పర్యము.

దేవతానాం పితౄణాంచ కర్తవ్యం విధిపూర్వకమ్
ప్రాప్తానా మతిథీనాంచ నిత్యశః ప్రతిపూజనమ్. ౧౪

టీక॥ దేవతానాం= దేవతలకును; పితౄణాంచ= పితరులకును; ప్రాప్తానాం=వచ్చిన; అతిథీనాంచ=అతిథులకును; నిత్యశః=ఎల్లప్పుడును; విధిపూర్వకం=శాస్త్రము ముందుగలుగునట్లుగా, శాస్త్రప్రకారముగా నను ట; ప్రతిపూజనం= పూజ ; కర్తవ్యం=చేయఁబడవలసినది.

నిత్యము, దేవతలకును పితరులకును అప్పుడప్పుడువచ్చునతిథులకును,యథావిధిగఁబూజసేయుచుండవలయు.

అని, తాత్పర్యము.

కార్య స్త్రి రభిషేకశ్చ కాలేకాలేచ నిత్యశః
చరతా నియమేనైవ తస్మా ద్దుఃఖతరం వనమ్. ౧౫

టీక। నియమేనైవ —నియమముచేతనే; చరతా=ఆచరించువానిచేత; నిత్యశః=ప్రతిదినమునందును; కాలేకాలే—అన్యోన్యకాలమునందు; త్రిః= మూఁడుమాఱులు ; అభిషేకశ్చ — స్నానమును; కార్యః—చేయఁదగినది.తస్మాత్—అందువలన; వనం= అడవి ; దుఃఖతరం=మిక్కిలిదుఃఖముగలిగించునది.

ఎల్లప్పుడునియమంబవలంబించియె యుండవలయు ; మఱియుఁబ్రతిదినమునందును , ప్రాతర్మధ్యాహ్న సాయంకాలములందు , మూఁడుమాఱులు,స్నానముసేయుచుండవలయు; కావున, నడవిలోనుండుటమహాకష్టము.

అని, తాత్పర్యము.

ఉపహారశ్చ కర్తవ్యః కుసుమైః స్వయ మాహృతైః
ఆర్షేణ విధినా వేద్యాం బాలే దుఃఖ మతో వనమ్. ౧౬

టీక॥ స్వయం=తనచేతనె. ఆహృతైః=తేఁబడిన; కుసుమైః=పూలచేత; వేద్యాం=అగ్నివేదికయందు ; ఆర్షేణ=ఋషులకుందగిన; విధినా=విధానముచేత; ఉపహారః=పూజయును;కర్తవ్యః=చేయఁబడవలసినది. బాలే=చిన్నదానవగుసీతా ! అతః=ఇందువలన; వనం = అడవి ; దుఃఖం=దుఃఖముగలిగించునది.

వానప్రస్థులగు ఋషులుసేయు విధంబునఁ, దానుగోసితెచ్చిన పూలచేత, నగ్నివేదికిఁ, బ్రతిదినమును , బూజసేయుచుండవలయు; నీవుచిన్నదానవు , కావున , నిట్టికష్టకార్యంబులుసేయఁజాలవు, కావున , వనఁబులోనుండుట,కష్టము. అని,తాత్పర్యము.

యథాలబ్ధేన సంతోషః కర్తవ్య స్తేన మైథిలి
యతాహారై ర్వనచరై ర్నిత్యం దుఃఖ మతో వనమ్.౧౭

టీక॥ మైథిలి = సీతా! యతాహారైః= నియతమయినయాహారముగల; వనచరైః=వనంబునం దిరుగువారలచేత;నిత్యం=ఎల్లప్పుడును;యథాలబ్ధేన=ఎంతదొరకినదోఅంత; తేన=ఆఫలాదిపదార్థముచేత;సంతోషః = తృప్తి;కర్తవ్యః=చేయఁబడవలసినది- అతః=ఇందువలన;వనం=అడవి; దుఖం=దుఃఖముగలిగించునది-

సీతా! వనంబునన్నుండువారలు, ఆహారమునునియతముగాఁజేసికొని, యెల్లప్పుడును, బండ్లుమొదలగునవియెంత దొరకునో,అంతమాత్రముచేతనె, తృప్తిఁబొందుచుండవలయును;కావున,వనంబులోనుండుట,కష్టము-

అని, తాత్పర్యము-

అతీవ వాతా స్తిమిరం బుభుక్షా చాత్ర నిత్యశః
భయానిచ మహాంత్యత్ర తతో దుఃఖతరం వనమ్- ౧౮

టీక॥ అత్ర=ఈవనమునందు; నిత్యశః=ఎల్లప్పుడును; వాతాః = వాయువులును; తిమిరం= చీఁకటియును ; బుభుక్షాచ=తిననిచ్ఛయు , ఆఁకలియుననుట; అతీవ=అధికములు. అత్ర= ఈవనమునందు; భయానిచ=భయంబులును; మహాంతి=అధికములు.తతః= అందువలన; వనం=అడవి; దుఃఖతరం =

మిక్కిలియు దుఃఖము గలిగించునది.

వనమునందు, ఎప్పుడును, గాలిమెచ్చుగావీచుచుండును; రాత్రులందుంజీకటియధికముగానుండును; ఎల్లప్పుడును, ఆఁకలియధికముగాఁ గలిగి యుండును; మఱియు, గొప్పభయములును గలుగను; కావున, వనంబులో నుండుట, మహాకష్టము. అని, తాత్పర్యము.

సరీసృపాశ్చ బహవో బహురూపాశ్చ భామిని
చరంతి పృథివీం దర్పా త్తతో దుఃఖతరం వనమ్. ౧౯

టీక॥ భామిని=స్త్రీవగుసీతా! బహవః=పెక్కులగునవియును; బహురూపాశ్చ = అధికమయినయాకారముగలవియునగు; సరీసృపాశ్చ; సర్పములును; దర్పాత్=గర్వమువలన; పృథివీం= భూమిని; చరంతి=పొందుచుండును. తతః= అందువలన; వనం=అడవి; దుఃఖతరం= మిక్కిలియు దుఃఖము గలిగించునది.

మిక్కిలియుఁ బెద్దవైనకొండపాము లనేకంబులు, గర్వంబున, నేలపైఁ, దిరుగుచుండును; నీవు స్త్రీవి, కావున, వానిం జూడఁగానే భయంబు నొందుదువు; అందువలన, వనంబులోనుండుట మహాకష్టము. అని, తాత్పర్యము.

నదీనిలయనా స్సర్పా నదీకుటిలగామినః
తిష్ఠం త్యావృత్య పంథానం తతో దుఃఖ తరం వనమ్. ౨౦

టీక॥ నదీనిలయనాః = నదులెయునికిపట్టుగాఁ గలవియును; నదీకుటిలగామినః=నదులంబోలెఁగుటిలంబుగా నడుచునవియునగు; సర్పాః= పాములు; పంథానం=మార్గమును; ఆవృత్య= అడ్డగించి; తిష్ఠంతి= ఉండును. తతః = అందువలన; వనం = అడవి; దుఃఖతరం = మిక్కిలియు దుఃఖము గలిగించునది.

నదులంబోలెఁగుటిలంబుగాఁబోవునవియు నదులయందుండునవియునగు మహాసర్పంబులు, దారికడ్డముగాఁ బరుండియుండును; కావున, వనంబులో నుండుట, మహాకష్టము. అని, తాత్పర్యము.

పతంగా వృశ్చికాః కీటా దంశాశ్చ మశకై స్సహ

బాధంతే నిత్య మబలే సర్వం దుఃఖ మతో వనమ్. ౨౧

టీక॥ అబలే=స్త్రీవగుసీతా! పతంగాః=మిడుతలును; వృశ్చికాః = తేళ్లును; కీటాః=పురుగులును; దంశాశ్చ = అడవియీఁగెలును; మశకైస్సహ=దోమలతోఁగూడ; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; భాధంతే=బాధించుచుండును. అతః=ఇందువలన; వనం=అడవి; సర్వం = అంతయును; దుఃఖం= దుఃఖముగలిగించునది.

మిడుతలును తేళ్లును పురుగులును అడవియీఁగెలును దోమలును, ఎల్లప్పుడు బాధించుచుండును; నీవు స్త్రీవి కావున, ఈ కష్టమునోర్చియుండలేవు; అందువలన, వనంబులోనుండుట మహాకష్టము. అని, తాత్పర్యము.

ద్రుమాః కంటకినశ్చైవ కుశకాశాశ్చ భామిని
వనే వ్యాకులశాఖాగ్రా స్తేన దుఃఖతరం వనమ్. ౨౨

టీక॥ భామిని=స్త్రీవగుసీతా! వనే=అడవియందు; ద్రుమాః = వృక్షములును; కుశకాశాశ్చ = దర్భలును తెల్లును. కంటకినశ్చైవ = ముండ్లుగలవిగాను; వ్యాకులశాఖాగ్రాః= ఒకటితోనొకటియొరసుకొనియున్నకొమ్మలు నుకొనలునుగలవిగాను; సంతి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నవి. తేన=అందుచేత; వనం=అడవి; దుఃఖతరం=మిక్కిలియు దుఃఖముగలిగించునది.

అడవియందు చెట్లు కొమ్మలు దట్టముగా నొకటితోనొకటియొరసుకొని, యుండును; దర్భలును తెల్లును దట్టముగా మొలిచియుండును; కావున, నడుచుటకు గొంచెమయినను దారియు యుండదు; అందువలన, వనంబులోనుండుట మహాకష్టము. అని, తాత్పర్యము.

కాయక్లేశాశ్చ బహవో భయాని వివిధానిచ
అరణ్యవాసే వసతో దుఃఖ మేవ తతో వనమ్. ౨౩

టీక॥ అరణ్యవాసే=వనమనునివాసస్థానమునందు; వసతః=ఉండువానికి; బహవః=అనేకములయిన; కాయక్లేశాశ్చ=దేహకష్టములును; వివిధాని = నా

నుమాత్రము; మహారణ్యే= కాఱడవి యందు; విహృత్య =క్రీడించి; పరమప్రీతః= మిక్కిలియు సంతసించిన వాఁడ నై; తవ=నీయొక్క; వచనే= మాట యందు; స్థాస్యామి=ఉండెదను.

నేను, ఈపదునాలుగు సంవత్సరంబులు మాత్రము, మహారణ్యంబునందు సుఖంబుగాఁ గాలంబు గడపి, [illegible] బహుసంతోషంబున, [illegible] యుండెదను. అని రాముఁడు కౌసల్యతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వా ప్రియం పుత్రం బాష్పపూర్ణాననా తదా
ఉవాచ పరమార్తా తు కౌసల్యా పుత్రవత్సలా. ౧౮

టీక॥ తదా=అప్పుడు; పుత్రవత్సలా= కొడుకునందలిప్రేమగల ; కౌసల్యా=కౌసల్య; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తా= చెప్పఁబడినదై; బాష్ప పూర్ణానానా = కన్నీటనిండిన ముఖముగలదై; పరమార్తా= మిక్కిలియుదుఃఖము నొందినదై ("తు" అనునది పాదపూరణార్థము); ప్రియం = సంతోషకరుండగు; పుత్రం= కొడుకునుగూర్చి; ఉవాచ=చెప్పెను.

అప్పుడు, రాముండు చెప్పినదివిని, కొడుకునందలిప్రేమంబుగల కౌసల్యాదేవి, మొగంబంతయుఁ గన్నీరునిండఁగాఁ, బరమదుఃఖితయయి, ప్రియపుత్రుఁడగు రాముంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆసాం రామ సపత్నీనాం వస్తుం మధ్యే న మే క్షమమ్

టీక॥ రామ=రాముఁడా! ఆసాం= ఈ; సపత్నీనాం= సవతులయొక్క; మధ్యే=నడుమునందు; వస్తుం=ఉండుటకు; మే=నాకు; నక్షమం= మంచిది కాదు.

రాముఁడా! నాకుశత్రువులయినయీ సవతులనడుమనుండుట నాకు మంచిది కాదు; కావున, నన్నునీతోఁగూడఁ దీసికొనిపొమ్ము. అనితాత్పర్యము.

నయ మామపి కాకుత్స్థ వనం వన్యాం మృగీం యథా. ౧౯

యది తే గమనే బుద్ధిః కృతా పితు రపేక్షయా

టీక॥ కాకుత్స్థ=రాముఁడా! పితుః=తండ్రియొక్క; అపేక్షయా=ఇచ్ఛచేత; తే=నీకు; గమనే=పోవుటయందు; బుద్ధిః=తలంపు; కృతాయది=చేయఁబడిన దగునేని; వన్యాం=అడవియందుఁబుట్టిన; మృగీయథా=లేడినింబోలె; మామపి=నన్నును; వనం=అడవిని; నయ=పొందింపుము.

రాముఁడా! నీవుతండ్రియాజ్ఞచొప్పునఁ నడవికింబోవ నిశ్చయించితివేని, అడవిలేడినింబోలె నన్నునుఅడవికిఁదీసికొనిపొమ్ము; అడవిలేడి యడవిలోసంతోషంబుననుండునట్లు, నేనును,నీకుశ్రమంబుగలుగఁజేయక సంతోషంబుననుండెదను. అని, కౌసల్యారామునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం తథా రుదతీం రామో రుదన్ వచన మబ్రవీత్. ౨౦

టీక॥ రామః=రాముఁడు; రుదన్=ఏడ్చుచు; తథా=అట్లు; రుదతీం=ఏడ్చుచున్న; తాం=ఆకౌసల్యనుగూర్చి, వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=పలికెను.

అట్లువచించి యేడ్చుచున్నతల్లిని గౌసల్యంజూచి, [illegible]నుదుఃఖంబునరోదనంబుసేయుచు, నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

జీవంత్యా హి స్త్రియా భర్తా దైవతం ప్రభు రేవచ

టీక॥ భర్తా=పెనిమిటి; జీవంత్యాః=బ్రతికియున్న; స్త్రియాః=ఆఁడుదానికి; దైవతం=దేవుఁడును ప్రభురేవచహి=అధిపతియునుగదా!

బ్రతికియున్నంతవఱకు,ఆఁడుదానికిఁ బెనిమిటియే దేవుండుఁబ్రభుండు, మఱియెవ్వరిని, ఆఁడుదియాశ్రయింపఁగూడదు. అని, తాత్పర్యము.

భవత్యా మమచైవాద్య రాజా ప్రభవతి ప్రభుః. ౨౧

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; ప్రభుః=నియామకుండును; రాజా=రాజు

నగుదశరథమహారాజు; భవత్యాః=నీకును; మమచైవ=నాకును; ప్రభవతి=

నియామకుండగుచున్నాఁడు.

అట్లగుటంజేసి, దశరథ మహారాజు, నాకుమాత్రమెకాదు; నాకును నీకునుంగూడ, నియామకుండగుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

సనాథా వయం రాజ్ఞా లోకనాథేన ధీమతా

టీక॥ లోకనాథేన = ప్రపంచమునకుఁ బ్రభుండును; ధీమతా = ధర్మబుద్ధి గలవాఁడునగు; రాజ్ఞా = దశరథమహారాజుచేత; సనాథాః (అధ్యాహృతము) = నాథునితోఁగూడియున్న; వయం = మనము; అనాథాః = నాథుఁడు లేనివారలము; నహి = కాముగదా!

లోకంబునంతయుఁ బాలింపఁగల వాఁడును, ధార్మికుండునగు దశరథ మహారాజు మనకు నాథుండై యున్నాఁడు గదా! నీవనాథవుగావే! నీకేమితక్కువ? అనాథయుంబోలె నేల భయంపడుచున్నావు? అని, తాత్పర్యము.

భరతశ్చాపి ధర్మాత్మా సర్వభూతప్రియంవదః. ౨౨

టీక॥ భరతశ్చాపి = భరతుండును; ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుండు. సర్వభూతప్రియంవదః = సమస్తప్రాణులకును బ్రియముగా మాటలాడువాఁడు.

"అయితే, నాకుఁ జవతులవలని భయంబున్నదే" యనిచెప్పెదవు కాఁబోలు; రాజు కాఁబోలు. భరతుండును, మిక్కిలి ధార్మికుండు; సర్వప్రాణులకును బ్రియము సేయువాఁడు; కావున, నీయందు మాతృభక్తియుంచి, నిన్ను రక్షించుచుండును; భయపడకుము. అని, తాత్పర్యము.

భవతీ మనువర్తేత సహి ధర్మరత స్సదా

టీక॥ ధర్మరతః = ధర్మమునందాసక్తుండగు; సః = ఆభరతుండు; సదా = ఎల్లప్పుడును; భవతీం = నిన్ను; అనువర్తేతహి = అనుసరించుచు సేయుందును.

"అయితే, భరతుండు, స్వభావంబున ధార్మికుండయ్యును, కైకేయిమాట విని, యేమైన నను నపకారంబు సేయు

ను" అనియందువు కాఁబోలు; అతఁడు, ధర్మంబునందు మిక్కిలియుం బ్రీతిగలఁవాఁడు; కావున, నతం డెప్పుడును, ఎవ్వరు చెప్పినను ధర్మవిరుద్ధంబగు మార్గంబునం బ్రవర్తింపఁడు; ఎల్లప్పుడు నసీకుఁ బరిచర్య సేయుచు నేయుండును.

అని, తాత్పర్యము.

యథా మయి తు నిష్క్రాంతే పుత్రశోకేన పార్థివః. ౨౩
శ్రమం నావాప్నుయాత్ కించి దప్రమత్తా తథా కురు

టీక॥ మయి= నేను; నిష్క్రాంతే తు= పోఁగానే; యథా= ఎట్లు, పార్థివః= దశరథమహారాజు; పుత్రశోకేన= పుత్రదుఃఖముచేత; కించిత్= కొంచెమయినను; శ్రమం= ఆయాసమును; నావాప్నుయాత్= పొందకుండునో; తథా= అట్లు; అప్రమత్తా= ఏమఱుపాటులేనిదానవై; కురు= చేయుము.

నేను వనంబునకుఁ బోయినపిదప, నీవెంతమాత్రమే మఱుపాటులేనిదానవై, దశరథమహారాజునకుఁ, బుత్రదుఃఖంబునం గొంచెమయిన నాయాసంబు గల్గకుండునట్లు, మంచిమాటలం దేర్చుచు, నుపచారంబులు సేయుచుండుము.

అని, తాత్పర్యము.

దారుణ శ్చాప్యయం శోకో యథైనం న వినాశయేత్. ౨౪
రాజ్ఞో వృద్ధస్య సతతం హితం చర సమాహితా

టీక॥ యథా= ఎట్లు; దారుణః= భయంకరమయిన; అయం= ఈ; శోకశ్చ= పుత్రదుఃఖమును; ఏనం= ఈ దశరథమహారాజును; నవినాశయేత్= నశింపఁజేయదో; తథా (అధ్యాహృతము)= అట్లు; త్వం (అధ్యాహృతము)= నీవు; సతతం= ఎల్లప్పుడును; సమాహితా= ఎచ్చరికగలదానవై; వృద్ధస్య= ముసలివాఁడగు; రాజ్ఞః= దశరథమహారాజునకు; హితం= ప్రియమును; చర= చేయుము.

భయంకరమగు, నీపుత్రశోకమున, వృద్ధుండగు దశరథమహారాజునకు, మరణంబు గల్గకుండునట్లు, నీ వెచ్చరికతో

సుండి, యతనికిఁ బ్రియంబులగు నుపచారంబులు సేయుచుండుము.

అని, తాత్పర్యము.

వ్రతోపవాసనిరతా యా నారీ పరమోత్తమా. ౨౭
భర్తారం నానువర్తేత సాతు పాపగతిర్భవేత్

టీ॥ యా=ఏ; నారీ=స్త్రీ; వ్రతోపవాసనిరతా= వ్రతములయందునుఉపవాసములయందు నాసక్తురాలయి; పరమోత్తమా = మిక్కిలియుశ్రేష్ఠురాలై; భర్తారం= పెనిమిటిని; నానువర్తేత = అనుసరింపదో; సాతు= ఆవిడయు; పాపగతిః=పాపమేఫలముగాఁగలది; భవేత్ =అగును.

ఎల్లప్పుడును వ్రతంబులునుపవాసంబులుఁజేయుచు, మిక్కిలియు నుత్తమయనిపేరువహించిన స్త్రీయును, పెనిమిటి ననుసరించియుండదేని, పాపిష్ఠురాలేయగును. అని, తాత్పర్యము.

భర్తుః శుశ్రూషయా నారీ లభతే స్వర్గ ముత్తమమ్. ౨౮
అపి యా నిర్నమస్కారా నివృత్తా దేవపూజనాత్

టీక॥ యా=ఏయాఁడుది; నిర్నమస్కారా= నమస్కారములుచేసనిదియును, భర్తకన్న నితరులగుబ్రాహ్మణాదులకు నమస్కారము సేయనిదయుననుట; దేవపూజనాత్ = దేవతలపూజించుటనుండి; నివృత్తా= మఱలినదియునో, దేవపూజ సేయకున్నదియునో; సా(అధ్యాహృతము)= ఆ; నార్యపి= స్త్రీయయినను; భర్తుః = పెనిమిటియొక్క; శుశ్రూషయా= సేవచేత; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన; స్వర్గం= స్వర్గమును; లభతే=పొందుచున్నది.

బ్రాహ్మణులు మొదలగు పెద్దలకెప్పుడునునమస్కరింపక దేవతలంబూజింపకుండు స్త్రీయును, భర్తకు భక్తితో శుశ్రూషసేయుచుండునేని, యుత్తమంబగుస్వర్గంబునొందును.

అని, తాత్పర్యము.

శుశ్రూషామేవ కుర్వీత భర్తుః ప్రియహితే రతా. ౨౯

టీక॥ నారీ (అధ్యాహృతము)= స్త్రీ; భర్తుః= పెనిమిటికి; ప్రియహితే= ఇష్టంబును మేలునగు దానియందు; రతా= ఆసక్తురాలై; శుశ్రూషామేవ=సేవనే; కుర్వీత= చేయవలెను.

ఆడుది, యెప్పటికిని, పెనిమిటికి, సంతోషంబు గలిగించునవియు మేలు గలిగించునవియునగు కార్యంబులం జేయుచు, సేవచేయుచు నేయుండవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

ఏష ధర్మః పురా దృష్టో లోకే వేదే శ్రుత స్మృతః

టీక॥ ఏషః=ఈ; ధర్మః= ధర్మము; పురా=పూర్వమునుండి; లోకే= లోకమునందు; దృష్టః=చూడఁబడినది. వేదే=వేదమునందు; శ్రుతః= వినఁబడినది. స్మృతః=స్మృతులయందును జెప్పఁబడినది.

ఈ ధర్మము, లోకంబునందలి శిష్టాచారము వలనం దెలియవచ్చుచున్నది; అట్లు వేదమునను జెప్పఁబడియున్నది; తదనుకూలముగనే స్మృతులయందునుం జెప్పఁబడియున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

అగ్నికార్యేషుచ సదా సుమనోభిశ్చ దేవతాః. ౨౮
పూజ్యాస్తే మత్కృతే దేవి బ్రాహ్మణాశ్చైవ సువ్రతాః

టీక॥ దేవి=తల్లీ! మత్కృతే=నాకొఱకు; అగ్నికార్యేషుచ = హోమములయందును; సుమనోభిశ్చ= పుష్పములచేతను; దేవతాః=దేవతలును; సువ్రతాః = మంచివ్రతములుగల; బ్రాహ్మణాశ్చైవ = బ్రాహ్మణులును; తే=నీకు; పూజ్యాః పూజింపఁదగినవారలు.

తల్లీ! నీవు, నేనువచ్చువఱకు సాక్షేమార్థమై, హోమములచేతను బుష్పాదులచేతను దేవతలం బూజింపుచుండుము; మఱియు, బ్రాహ్మణోత్తములను వివిధదానములచేతం దనుపుచుండుము. అని తాత్పర్యము.

ఏవం కాలం ప్రతీక్షస్వ మమాగమనకాంక్షిణీ. ౨౯
నియతా నియతాహారా భర్తృశుశ్రూషణే రతా

టీక॥ త్వం అభ్యాభ్యాతము)= నీవు; ఏవం=ఇట్లు; మమ=నాయొక్క; ఆగమనకాంక్షిణీ=వచ్చుటనుగోరు దానవై; నియతా=నియమముతోఁగూడిన దానవై; నియతాహారా= నియమముతోఁగూడినయాహారముగల దానవై; భర్తృశుశ్రూషణే=పతిసేవయందు; రతా=ఆసక్తిగలదానవై; కాలం = నేనువచ్చుకాలమును ; ప్రతీక్షస్వ=ఎదురుచూచుచుండుము.

నీవిట్లు, నేను సుఖంబుగా ... గా వచ్చుటంగోరుచు, ... నియమంబు వలంబించి మధుమాంసాదులవిడిచి శుద్ధంబగుసాత్త్వికాహారంబు గొనుచుఁ బెనిమిటికిశుశ్రూష సేయుచు, నీపదునాలుగువత్సరంబులను గడుపుము.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాప్స్యసే పరమం కామం మయి ప్రత్యాగతే సతి. ౩౦
యది ధర్మభృతాం శ్రేష్ఠో ధారయిష్యతి జీవితమ్

టీక॥ మయి=నేను; ప్రత్యాగతే సతి=మఱలరాఁగా నే; ధర్మభృతాం= ధర్మంబుభరించువారలలోపల ; శ్రేష్ఠః=ఉత్తముండగుదశరథ మహారాజు; జీవితం=ప్రాణమును ; ధారయిష్యతి యది=తాల్చియుండునేని; పరమం = ఉత్తమంబయిన; కామం= కోరికని ; ప్రాప్స్యసే=పొందఁగలవు.

నేనువనంబునఁడివ అలవచ్చినపిమ్మట, ధార్మికోత్తముండగు దశరథుండు బ్రతికియున్నపక్షమున, నీవు నీకోర్కెలను నిండఁటిఁబొందఁగలవు. అని, రాముండు, కౌసల్యతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తాతు రామేణ బాష్పపర్యాకులేక్షణా. ౩౧
కౌసల్యా పుత్రశోకార్తా రామం వచన మబ్రవీత్

టీక॥ కౌసల్యా=కౌసల్యాదేవి; రామేణ=రామునిచేత; ఏవం= ఇట్లు; ఉక్తాతు=చెప్పఁబడినదైనంతనె; బాష్పపర్యాకులేక్షణా= కన్నీరుచేఁగలఁతఁజెందినకండ్లుగలదై; పుత్రశోకార్తా= పుత్రదుఃఖముచేఁబీడింపఁబడినదై; రామం=రామునిగూర్చి; వచనం= మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

కౌసల్యాదేవి, రాముండు చెప్పినది విని, తనప్రియపుత్రుండగు రాముండు వనంబునకుం బోవుచున్నాండేయనిపుత్రి దుఃఖంబునం బరితపించుచుం, గన్నులనుండ నీళ్లు గార్చుచు, రామునింజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

గమనే సుకృతాం బుద్ధిం న తేశక్నోమి పుత్రక. ౩౨
వినివర్తయితుం వీర నూనం కాలో దురత్యయః

టీక॥ వీర = పరాక్రమశాలివగు; పుత్రక = చిన్నికొడుకా! గమనే = పోవుటయందు; సుకృతాం = మిక్కిలియు దృఢమయిన; తే = నీయొక్క; బుద్ధిం = తలంపును; వినివర్తయితుం = మఱలించుటకు; నశక్నోమి = చాలను. కాలః = కాలము; దురత్యయః = అతిక్రమింపఁగూడనిది. నూనం = నిశ్చయము.

కొడుకా! నీవు పరాక్రమశాలివి; కావుననే కొందును భయములేదు; వనంబునకుం బోవలయునని నీవు గట్టిగాం బట్టియున్నావు; దానిం ద్రిప్పుటకు నాచేతం గాలేదు; కావుననే కాలము నతిక్రమింపనలవిగాదని చెప్పుదురు.
అని, తాత్పర్యము.

గచ్ఛ పుత్ర త్వ మేకాగ్రో భద్రం తేస్తు సదా విభో. ౩౩

టీక॥ పుత్ర = కొడుకా! త్వం = నీవు; ఏకాగ్రః = కలఁకఁబాఱిన మనసులేనివాఁడవై; గచ్ఛ = పొమ్ము; విభో = ప్రభుండవగు రాముఁడా! సదా = ఎల్లప్పుడును; తే = నీకు; భద్రం = మంగళము; అస్తు = అగుంగాక.

కొడుకా! నీవు చాపలంబునొందకవనంబునకుం బొమ్ము; నీకెందునుమంగళమేయగును గాక. అని, తాత్పర్యము.

పునస్త్వయి నివృత్తేతు భవిష్యామి గతక్లమా

టీక॥ త్వయి = నీవు; పునః = మఱల; నివృత్తేతు = మఱలిరాఁగానే; గతక్లమా = పోయినదుఃఖము గలదానను; భవిష్యామి = కాఁగలను.

నీవు మఱలవనంబునుండి రాఁగానే నాదుఃఖంబంతయుం బోయి, నాకు సు

తంబుగలుగును. అని, తాత్పర్యము.

ప్రత్యాగతే మహాభాగే కృతార్థే చరితవ్రతే. ౨౬
పితు రానృణ్యతాం ప్రాప్తే త్వయి లప్స్యే పరం సుఖమ్

టీక మహాభాగే=పూజ్యమగుభాగ్యముగలవాఁడవును; కృతార్థే = నెఱవేఱిన ప్రయోజనము గలవాఁడవును; చరితవ్రతే=చేయఁబడినవ్రతముగలవాఁడవును; పితుః=తండ్రికి; ఆనృణ్యతాం=ఋణము లేకుండుటను; ప్రాప్తే=పొందినవాఁడవగు; త్వయి=నీవు; ప్రత్యాగతే=మఱలి రాఁగానే; పరం=అధికమయిన; సుఖం=సౌఖ్యమును; లప్స్యే=పొందఁగలను.

మహాభాగుండవగు నీవు, పితృవచనపరిపాలన వ్రతంబాచరించి, కృతార్థుండవై, తండ్రిఋణంబుఁదీర్చుకొని, వనంబునుండి మఱలవచ్చినపిదప, నేను పరమసౌఖ్యంబునొందఁగలను.

అని, తాత్పర్యము.

కృతాంతస్య గతిః పుత్ర దుర్విభావ్యా సదా భువి. ౨౭
య స్త్వా సంచోదయతి మే వచ ఆచ్ఛిద్య రాఘవ

టీక॥ రాఘవ=రామఁడా! యః=ఏది; మే=నాయొక్క; వచః=మాటను; ఆచ్ఛిద్య = తిరస్కరించి; త్వాం=నిన్ను; సంచోదయతి=ప్రేరించుచున్నదో; పుత్ర=కొడుకా! తస్య (అధ్యాహృతము)=అట్టి; కృతాంతస్య= దైవముయొక్క; గతిః=గమనము; సదా=ఎల్లప్పుడును; భువి=భూమియందు; దుర్విభావ్యా=ఎన్నరానిది.

రామఁడా! నేనెంత చెప్పినను వినకుండ వనంబునకుఁబోఁగోరునట్లు నిన్నుఁ బ్రేరేపించుచున్నదే, ఈదైవబలము, ఇంతయని యెన్నుటకలవి గాదు.

అని, తాత్పర్యము.

గచ్ఛేదానీం మహాబాహో క్షేమేణ పున రాగతః. ౨౮
నందయిష్యసి మాం పుత్ర సామ్నా వాక్యేన చారుణా

టీక॥ మహాబాహో= పెద్దచేతులు గలరామఁడా! ఇదానీం=ఇప్పుడు; గ

చ్ఛ=పొమ్ము. పుత్ర= కొడుకా! క్షేమే ణ=క్షేమముతో; ఆగతః= వచ్చినవాండవై; మాం=నన్ను; సామ్నా= తిన్ననిదియును; చారుణా=మనోహరంబునగు; వాక్యేన=మాటచేత; నందయిష్యసి=సంతసింపఁజేయఁగలవు.

రామునా! నీవుమహాబాహుండవు కావున, నీకన్నిటనుజయంబె కలుగును; నీవుమఱలక్షేమంబుననిచ్చటికి వచ్చి మనోహరంబగుసామవచనంబున, నన్నానందింపఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

అపీదానీం స కాల స్స్యా ద్వనా త్ప్రత్యాగతం పునః. ౩౭
య త్త్వాం పుత్రక పశ్యేయం జటావల్కలధారిణమ్

టీక॥ పుత్రక=చిన్నికొడుకా! యత్=ఏకాలమునందు; పునః= మఱల; వనాత్=అడవినుండి; ప్రత్యాగతం= వచ్చినవాఁడవును; జటావల్కలధారిణం=జడలనునారచీరలనుదాల్చిన వాఁడవునగు; త్వాం=నిన్ను; పశ్యేయం= చూతునో; సః=ఆ; కాలః=కాలము; ఇదానీం=ఇప్పుడే; అపిస్యాత్ = కలుగునా!

ఏకాలమునందు, నాకు, జడలనునారచీరలనుదాల్చి వనంబునుండి మఱలివచ్చిననిన్నుఁ, జూడఁగలుగునో, అట్టి, చతుర్దశసంవత్సరానంతర కాలము, ఇప్పుడెవచ్చినచో నాకుసంతోషముగానుండును. అని, తాత్పర్యము.

తథాహి రామం వనవాస నిశ్చితం
సమీక్ష్య దేవీ పరమేణ చేతసా. ౩౮
ఉవాచ రామం శుభలక్షణం వచో
బభూవ చ స్వస్త్యయనాభికాంక్షిణీ

టీక॥ దేవీ=కౌసల్యాదేవి; తథా= అట్లు; వనవాసనిశ్చితం=వనంబుననుండుటయందు నిశ్చయించియున్న; రామం=రాముని; సమీక్ష్య=చూచి; పరమేణ=ఉత్తమంబగు; చేతసా = మనస్సుచేత; శుభలక్షణం=మంగళకరంబులగులక్షణములుగల; రామం= రామునిగూర్చి; వచః=మాటను; ఉవాచహి=

చెప్పినుగదా! స్వస్త్యయనాభికాంక్షిణీచ=మంగళాశీర్వచనముసేయఁ గోరునదియు; బభూవ=అయినది.

కౌసల్యాదేవి, రాముఁడట్లు పితృవచన ప్రకారమున వనవాసంబు సేయనిశ్చయించియున్నాఁడని యెఱింగి, మంగళ లక్షణంబులతోఁగూడినయారాముంజూచి, ఆదరంబుతోఁ దా నారామునకుఁ దగిన విధంబునం జెప్పి, రామునకు, మంగళాశీర్వచనంబులొసంగంగోరెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, చతుర్వింశస్సర్గః.
ఇదస్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండ చతుర్వింశసర్గటీక, ముగిసినది.

---

(౨౫)

షడ్వింశసర్గప్రారంభః.

సా పనీయ త మాయాస ముపస్పృశ్య జలం శుచిః
చకార మాతా రామస్య మంగళాని మనస్వినీ. ౧

టీక॥ మనస్వినీ= మంచిమనస్సుగల; మాతా=తల్లియయిన; సా=ఆ కౌసల్య=తం=ఆ; ఆయాసం=దుఃఖమును; అపనీయ=విడిచి; జలం=నీటిని; ఉపస్పృశ్య= ఆచమించి; శుచిః=పరిశుద్ధయై; రామస్య= రామునకు; మంగళాని= మంగళాశీర్వచనములను; చకార=చేసెను.

మంచిమనసుగలయాకౌసల్యాదేవి, యాదుఃఖంబునువిడిచి, రోదనంబుగావించుటవలనఁగలిగిన మైలంబోఁగొట్టుకొనుటకై, యాచమనంబుచేసి, రామునకు మంగళాశీర్వచనంబులుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

న శక్యసే వారయితుం గచ్ఛేదానీం రఘూత్తమ
శీఘ్రం చ వినివర్తస్వ వర్తస్వచ సతాం క్రమే. ౨

టీక॥ రఘూత్తమ = రాముఁడా! వారయితుం=అడ్డగించుటకు ; నశక్యసే=అలవిగాకున్నావు.ఇదానీం = ఇప్పుడు; గచ్ఛ=పొమ్ము. శీఘ్రం = శీఘ్రముగా ; వినివర్తస్వచ= మఱలిరమ్ము.సతాం=పెద్దలయొక్క; క్రమే=మార్గమునందు;వర్తస్వచ=ఉండుము.

రాముఁడా! నేనెంత చెప్పినను వినక వనంబునకుఁ బోవనిశ్చయించియున్నావు; నీయిష్టప్రకారమిప్పుడు వనంబునకుంబొమ్ము; అయితే అట్లయుచ్చటనుండక, పదునాలుగు సంవత్సరములయిన వెంటనే, మఱలిరమ్ము; సత్పురుషుల యాచారమునువదలకుము.

అని, తాత్పర్యము.

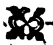
యం పాలయసి ధర్మం త్వం ధృత్యాచ నియమేనచ
సవై రాఘవశార్దూల ధర్మస్త్వామభిరక్షతు. ౩

టీక॥ రాఘవశార్దూల=రఘువంశమునందుత్తముఁడవైన రాముఁడా! త్వం=నీవు; ధృత్యాచ=సంతోషముచేతను; నియమేనచ = నియతిచేతను; యం=ఏ; ధర్మం=ధర్మమును; పాలయసి= పాలించుచున్నావో, తప్పకయనుష్ఠించుచున్నావోయనుట; సః= ఆ ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); ధర్మః= ధర్మము; త్వాం= నిన్ను; అభిరక్షతు= అంతటను గాపాడునుగాక.

రాముఁడా! నీవు, సంతోషంబుగలవాఁడవై, నియమంబున, నే ధర్మంబును, గొంచెమయినను దప్పకుండ ననుష్ఠించుచున్నాఁడవో, ఆధర్మమె నిన్ను సమస్తకాలంబులందును రక్షించుచుండుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

యేభ్యః ప్రణమసే పుత్ర చైత్యేష్వాయతనేషుచ
తేచ త్వామభిరక్షంతు వనే సహ మహర్షిభిః. ౪

టీక॥ పుత్ర=కొడుకా; చైత్యేషు= నాలుగుదారులుకలయు మార్గములం

దును; ఆయతనేషుచ = దేవాలయములందును; యేభ్యః = ఎవరికొఱకు; ప్రణమసే = నమస్కరించుచున్నావో; తే చ = ఆదేవతలును; వనే = అడవియందు; మహర్షిభిస్సహ = పూజ్యులయినఋషులతోఁగూడ; స్థితం(అధ్యాహృతము) = ఉన్న; త్వాం = నిన్ను; అభిరక్షంతు = అంతటను గాపాడుదురుగాక.

కొడుకా! నీవు, [illegible] పుణ్యక్షేత్రంబులయందును సమస్తస్థానంబులందును, ఏదేవతలకు నమస్కారము సేయుచుందువో, ఆదేవతలు, అడవియందు మహర్షులతోఁగూడనున్న నిన్ను, అన్నివిషయంబులం గాపాడుదురుగాక. అని, తాత్పర్యము.

యాని దత్తాని తేఽస్త్రాణి విశ్వామిత్రేణ ధీమతా
తాని త్వా మభిరక్షంతు గుణై స్సముదితం సదా. ౫

టీక॥ ధీమతా = బుద్ధిమంతుఁడగు; విశ్వామిత్రేణ = విశ్వామిత్రుని చేత; తే = నీకొఱకు; యాని = ఏ; అస్త్రాణి = అస్త్రములు; దత్తాని = ఇవ్వఁబడినవో; తాని = ఆయస్త్రంబులు; గుణైః = గుణముల చేత; సముదితం = శ్రేష్ఠుఁడవగు; త్వా = నిన్ను; సదా = ఎల్లప్పుడును; అభిరక్షంతు = అంతటను, కాపాడుచుండుఁగాక.

బుద్ధిమంతుండగు విశ్వామిత్రుండు, నీకొసంగినదివ్యాస్త్రంబులన్నియు, సద్గుణ సంపన్నుండవగునిన్ను, ఎల్లప్పుడును, సమస్తస్థలంబులందును, రక్షించుచుండుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

పితృశుశ్రూషయా పుత్ర మాతృశుశ్రూషయా తథా
సత్యేనచ మహాబాహో చిరం జీవాభి రక్షితః. ౬

టీక॥ మహాబాహో = పెద్దచేతులుగల; పుత్ర = కొడుకా! పితృశుశ్రూషయా = పితృసేవచేతను; తథా = అట్లు; మాతృశుశ్రూషయా = మాతృసేవచేతను; సత్యేనచ; సత్యముచేతను; అభిరక్షితః = అంతటను గాపాడఁబడినవాఁడవై; చిరం = బహుకాలము; జీవ = బ్రతుకుము.

మహాబాహుఁడవగు రాముఁడా! నీవు, ధర్మంబుదప్పక చేయుచుఁడినపి

తృసేవయు మాతృసేవయు నీసత్యవ్రతంబును, నిన్ను, అన్ని సంకటంబులనుండి రక్షింపుచుండుఁగాక.

అని, తాత్పర్యము.

సమిత్కుశపవిత్రాణి వేద్యశ్చా యతనానిచ
స్థండిలాని విచిత్రాణి శైలా వృక్షాః క్షుపా హ్రదాః. ౭
పతంగాః పన్నగా స్సింహా స్త్వాం రక్షంతు నరోత్తమ

టీక॥ నరోత్తమ=పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముఁడా! సమిత్కుశపవిత్రాణి= సమిత్తులును దర్భలును బవిత్రంబులును (దర్భముడులును); వేద్యశ్చ = అగ్నివేదికలును; ఆయతనానిచ= దేవస్థానంబులును; విచిత్రాణి = నానావిధములయిన; స్థండిలాని= దేవపూజసేయు స్థలంబులును, శైలాః = పర్వతంబులును; వృక్షాః= వృక్షములును; క్షుపాః= చిన్నచెట్లును ; హ్రదాః= మడుగులును ; పతంగాః = పక్షులును ; పన్నగాః=సర్పములును ; సింహాః=సింహంబులును; త్వాం= నిన్ను; రక్షంతు= కాపాడుచుండుఁగాక.

పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముఁడా ! అరణ్యంబునందలి యాశ్రమంబులనుండు, సమిత్తులునుదర్భలునుబవిత్రములు నగ్నివేదికలును దేవస్థానంబులును దేవపూజసేయుటకై యేర్పఱిచిన నానావిధస్థలంబులును బర్వతంబులును బెద్ద వృక్షంబులును జిన్నచెట్లునుమడుగులును బక్షులునుసర్పంబులును సింహంబులును నిన్నుఁ గాపాడుచుండుఁగాక.

అని, తాత్పర్యము.

స్వస్తి సాధ్యాశ్చ విశ్వేచ మరుతశ్చ మహర్షయః. ౮

టీక॥ సాధ్యాశ్చ = సాధ్యులనుదేవతలును; విశ్వేచ=విశ్వదేవులును; మరుతశ్చ = వాయువులును; మహర్షయః= పూజ్యులయిన ఋషులును; తే (అధ్యాహృతము)= నీకొఱకు ; స్వస్తి=మంగళమును; కుర్వంతు (అధ్యాహృతము)=చేయుదురుగాక.

సాధ్యులును, విశ్వదేవులును , వాయువులును, మహర్షులును, నీకుమంగళంబొసంగుచుండురుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

స్వస్తి ధాతా విధాతాచ స్వస్తి పూషా భగో౽ర్యమా।

టీక॥ ధాతా=సమస్తప్రపంచంబునకును ఆధారమయిన విరాట్పురుషుండును; విధాతాచ = బ్రహ్మదేవుండును; స్వస్తి=మంగళమును ; కుర్వతాం (అధ్యాహృతము)= చేయుదురుగాక. పూషా=పూషయనుసూర్యుఁడును ;భగః= భగుండనుసూర్యుండును ; అర్యమా=అర్యముండనుసూర్యుఁడును; స్వస్తి=మంగళమును; కుర్వతు (అధ్యాహృతము)=చేయుదురుగాక.

సమస్తప్రపంచముల కాధారభూతుండైన విరాట్పురుషుండును బ్రహ్మదేవుండును నీకుమంగళం బొసంగుదురుగాక; మఱియు, ద్వాదశాదిత్యుల లోఁజేరిన పూషయును భగుండును అర్యముండును నీకు మంగళంబు నిచ్చుచుందురుగాక. అని, తాత్పర్యము.

లోకపాలాశ్చ తే సర్వే వాసవప్రముఖా స్తథా. ౯

టీక॥ తథా=అట్లు; వాసవప్రముఖాః = ఇంద్రుండుమొదలుగాఁగల; తే=ఆ; లోకపాలాశ్చ=దిక్పాలురును; సర్వే=అందఱును; స్వస్తి, కుర్వంతు (అధ్యాహృతము)= మంగళకరమును, చేయుచుందురుగాక.

అట్లు, దేవేంద్రుండు మొదలుగాఁ గలదిక్పాలురు, ఎనమండ్రును, నీకుమంగళంబొసంగుచుందురుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

ఋతవశ్చైవ పక్షాశ్చ మాసా స్సంవత్సరాః క్షపాః
దినానిచ ముహూర్తాశ్చ స్వస్తి కుర్వంతు తే సదా. ౧౦

టీక॥ ఋతవశ్చైవ= ఋతువులును;పక్షాశ్చ= పక్షంబులును; మాసాశ్చ=మాసంబులును; సంవత్సరాః = సంవత్సరంబులును ; క్షపాః=రాత్రులును; దినానిచ= పగళ్లును;ముహూర్తాశ్చ=దినములో మూఁడవయవభాగములును, రెండుగడియలకాలములును నట; తే=నీకొఱకు ; సదా=ఎల్లప్పుడును; స్వస్తి=మంగళమును ; కుర్వంతు=చేయుఁగాక.

వసంతాదిఋతువులును శుక్లపక్ష కృష్ణపక్షంబులును చైత్రాదిమాసంబులును ప్రభవాదిసంవత్సరంబులును రాత్రులును దినములును ముహూర్తంబులును నీకెల్లప్పుడును మంగళంబొసంగుచుండుగాక. అని, తాత్పర్యము.

స్మృతి ధృతిశ్చ ధర్మశ్చ పాతుత్వాం పుత్ర సర్వతః

టీక॥ పుత్ర=కొడుకా ! స్మృతిః= ధ్యానమును; ధృతిశ్చ= యోగంబును; ధర్మశ్చ=ధర్మమును; త్వాం=నిన్ను; సర్వతః=అంతటను; పాతు= రక్షించుచుండుఁగాక.

కొడుకా! ధ్యానంబును యోగంబును ధర్మంబును, ఏకష్టమును రాకుండ, నిన్ను, రక్షించుచుండుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

స్కందశ్చ భగవాన్ దేవ స్సోమశ్చ స బృహస్పతిః. ౧౧
సప్తర్షయో నారదశ్చ తే త్వాం రక్షంతు సర్వతః

టీక॥ భగవాన్= మాహాత్మ్యము గల; దేవః=దేవుండగు; స్కందశ్చ= కుమారస్వామియును; సోమశ్చ=చంద్రుండును; సః=ఆ ; బృహస్పతిః= బృహస్పతియును; సప్తర్షయః= సప్తఋషులును; నారదశ్చ= నారదుండును; తే=వారలందఱును; త్వాం= నిన్ను; సర్వతః=అంతటను; రక్షంతు= కాపాడుదురుగాక.

భగవంతుండగు కుమారస్వామియును జంద్రుండును బృహస్పతియును, సప్తర్షులును నారదుండును, నీకేమియుఁగష్టములేకుండునట్లు నిన్నురక్షించుచుందురుగాక. అని, తాత్పర్యము.

యాశ్చాపి సర్వత స్సిద్ధా దిశశ్చ సదిగీశ్వరాః. ౧౨
స్తుతా మయా వనే తస్మిన్ పాంతు త్వాం పుత్ర నిత్యశః

టీక॥ పుత్ర=కొడుకా ! సదిగీశ్వరాః=దిక్పాలురతోఁగూడిన; యాః=ఏ; దిశః=దిక్కులు; సర్వతః = అంతటను; సిద్ధాః = ప్రసిద్ధములై యున్న

హాః; తాః (అధ్యాహృతము) చాపి=అ పియును; మయా=నాచేత; స్తుతాః= పొగడఁబడినవై; తస్మిన్=అ; వనే= అడవియందు; త్వాం=నిన్ను; సర్వశః= ఎల్లప్పుడును; పాంతు=రక్షించుచుందురుగాక.

కొడుకా! ప్రసిద్ధమయిన దిక్కులు నుదిక్పాలురును, నేను జేయు స్తోత్రంబులచేఁ బ్రసన్నులయి, యడవియందు నిన్నెల్లప్పుడును గాపాడుచుందురు గాక. అని, తాత్పర్యము.

శైలాస్సర్వే సముద్రాశ్చ రాజా వరుణ ఏవచ. ౧౩
ద్యౌరంతరిక్షం పృథివీ నద్యస్సర్వాస్తథైవచ
నక్షత్రాణిచ సర్వాణి గ్రహాశ్చ సహదేవతాః. ౧౪
అహోరాత్రే తథాసంధ్యే పాంతు త్వాం వనమాశ్రితమ్

టీక॥ శైలాః=పర్వతములును, సర్వే=సమస్తములయిన; సముద్రాశ్చ=సముద్రములును; రాజా= కుబేరుండును; వరుణఏవచ= వరుణుండును; ద్యౌః=స్వర్గంబును; అంతరిక్షం=ఆకాశమును; పృథివీ= భూమియును; తథా=అట్లు; సర్వాః= సమస్తములయిన; నద్యఏవచ=నదులును; సర్వాణి=సమస్తములయిన; నక్షత్రాణిచ = నక్షత్రంబులును; సహదేవతాః=అభిమానిదేవతలతోఁగూడిన; గ్రహాశ్చ= గ్రహములును; తథా=అట్లు; అహోరాత్రే= పగలును రాత్రియును; సంధ్యే= సంధ్యాకాలములును; వనం=అడవిని; ఆశ్రితం=పొందిన; త్వాం, నిన్ను; పాంతు=రక్షించుచుందురుగాక.

కులపర్వతంబులును సమస్తసముద్రంబులును స్వర్గంబును ఆకాశంబును భూమియును నదులును నక్షత్రంబులన్నియు నంగారకాది గ్రహంబులును దదభిమానిదేవతలును అహోరాత్రంబులును సంధ్యలును, అడవిలోనున్ననిన్ను రక్షించుచుండుఁగాక; మఱియును, కుబేరుండును వరుణుండునునిన్ను రక్షించుచుందురుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

ఋతవశ్చైవ షట్పుణ్యా మాసాస్సంవత్సరాస్తథా. ౧౫
కలాశ్చ కాష్ఠాశ్చ తథా తవ శర్మ దిశంతుతే

టీక॥ తే=ఆ; పుణ్యాః — పవిత్రములయిన; ఋతవః=ఋతువులు; షట్=ఆఱును; మాసాః= మాసములును; తథా=అట్లు;సంవత్సరాః= సంవత్సరములును; కలాశ్చ=కలలును; తథా=అట్లు; కాష్ఠాశ్చ=కాష్ఠలును; తవ—నీకు; శమ=సుఖమును ; దిశంతు=ఇచ్చునుగాక.

పవిత్రంబులగు ఋతువులాఱును, మాసంబులును సంవత్సరంబులును కలలును గాష్ఠలును, నీకరణ్యంబునసౌఖ్యం బిచ్చుచుండుఁగాక.

అని, తాత్పర్యము.

మహావనే విచరతో మునివేషస్య ధీమతః. ౧౬
తవాదిత్యాశ్చ దైత్యాశ్చ భవంతు సుఖదా స్సదా

టీక॥ ఆదిత్యాశ్చ=అదితికొడుకులయిన దేవతలును; దైత్యాశ్చ= దితికొడుకులయినయసురులును ; ధీమతః= బుద్ధిమంతుండవును; మునివేషస్య=మునియొక్క—వేషంబువంటివేషము గలవాఁడవును; మహావనే=కాఱడవియందు; విచరతః ; తిరుగుచున్నవాఁడవు నగు; తవ=నీకు; సదా=ఎల్లప్పుడును; సుఖదాః=సుఖమునిచ్చువారలు;భవంతు= అగుదురుగాక.

ధర్మబుద్ధిగలవాఁడవై పితృశాసనంబున మునివేషంబుధరించి కాఱడవిం దిరుగుచున్ననీకు దేవతలునసురులు నెల్లప్పుడును సౌఖ్యాభాసంగుచుందురు గాక. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాం పిశాచానాం రౌద్రాణాం క్రూరకర్మణామ్. ౧౭
క్రవ్యాదానాంచ సర్వేషాం మాభూత్పుత్రక తే భయమ్

టీక॥ పుత్రక=చిన్నికొడుకా! రౌద్రాణాం= మిక్కిలియుఁగోపముగల; క్రూరకర్మణాం=క్రూరములయినకార్యముగల;రాక్షసానాం — (పంచమ్యర్థమందుషష్ఠి)రాక్షసుల వలనను; పిశాచానాం= (పంచమ్యర్థమందు షష్ఠి)=పిశాచముల వలనను;సర్వేషాం= సమస్తములయిన; క్రవ్యాదానాంచ= (పంచమ్యర్థమందుషష్ఠి)క్రూరమృగములవలనను ; భయం = భయము; తే=నీకు;మాభూత్ — కలుగకుండుఁగాక.

తాత్పర్యము, సులభము.

ప్లవగా వృశ్చికా దంశా మశకాశ్చైవ కాననే. ౧౮
సరీసృపాశ్చ కీటాశ్చ మాభూవన్ గహనే తవ

టీక॥ గహనే=చొరరానిః కాననే=అడవియందు; తవ=నీకు; ప్లవగాః=కోఁతులును; వృశ్చికాః=తేళ్లును; దంశాః=అడవియీఁగెలును; మశకాశ్చైవ=దోమలును; సరీసృపాశ్చ=పాములును; కీటాశ్చ=ఇతరములయిన, పురుగులును; మాభూవన్=లేకపోవుఁగాక.

చొరరానియరణ్యంబునఁ, గోఁతులును దేళ్లునడవియీఁగలును దోమలును బాములునంకనితరములయిన పురుగులును, నిన్నుబాధింపకుండెడుఁగాక.

అని, తాత్పర్యము.

మహాద్విపాశ్చ సింహాశ్చ వ్యాఘ్రా ఋక్షాశ్చ దంష్ట్రిణః. ౧౯
మహిషా శ్శృంగిణో రౌద్రా న తే ద్రుహ్యంతు పుత్రక

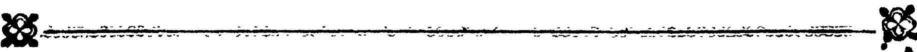
టీక॥ పుత్రక = కొడుకా! దంష్ట్రిణః=కోఁఱలుగల; మహాద్విపాశ్చ=పెద్దయేనుఁగులును; సింహాశ్చ=సింహములును; వ్యాఘ్రాః=పెద్దపులులును; ఋక్షాశ్చ=ఎలుఁగుగొడ్డులును; శృంగిణః=కొమ్ములుగల; రౌద్రాః=భయంకరములయిన; మహిషాః = ఎనుఁబోతులును; తే = నీకొఱకు, నిన్ననుట; నద్రుహ్యంతు=బాధింపకుండుఁగాక.

కొడుకా! పెద్దయేనుంగులు సింహంబులుఁ బెద్దపులులు నెలుఁగుబంటులు మొదలగు కోఁఱలుగలమృగంబులును, భయంకరములయిన యెనుఁబోతులు మొదలగు కొమ్ములుగలమృగంబులును, అడవియందు నిన్నుబాధింపకుండెడుఁగాక.

అని, తాత్పర్యము.

నృమాంసభోజినో రౌద్రా యేచాన్యే సత్త్వజాతయః. ౨౦
మా చ త్వాం హింసిషుః పుత్ర మయా సంపూజితాస్త్విహ

టీక॥ పుత్ర=కొడుకా! అన్యే=ఇతరములయినవియును; నృమాంసభోజినః= మనుష్యమాంసమునుదినునవియును; రౌద్రాః = భయంకరములయినవి

యనఁగు; సత్త్వజాతయః=బలమునకు జన్మస్థానములయినజంతువులు, బలిష్ఠములయిన క్రూరజంతువులనుట; యే (సంతి)=ఏవిగలవో; తే(అధ్యాహృతము)చ=అవియును;ఇహ=ఇచ్చట; మయా=నాచేత; సంపూజితాః = చక్కఁగాఁ బూజింపఁ బడినవినై ; త్వాం=నిన్ను;మాహింసిషుశ్చ = బాధింపకుండునుగాక.

మఱియు, మనుష్యమాంసంబుదిను చుభయంకరంబులైయుండు నితరములయినక్రూరజంతువులును, నేనిచ్చటం జేయుపూజచేసంతోషంబునొంది, నిన్నడవియం దెంతమాత్రము బాధింపకుండెడుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

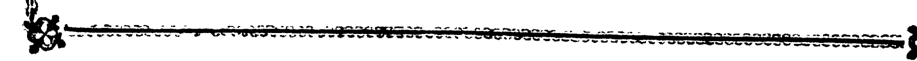
ఆగమాస్తే శివా స్సంతు సిధ్యంతుచ పరాక్రమాః. ౨౧
సర్వసంపత్తయే రామ స్వస్తిమాన్ గచ్ఛ పుత్రక

టీక॥ తే=నీయొక్క ; ఆగమాః= మార్గములు; శివాః=మంగళకరములుగా; సంతు=అగుఁగాక. పరాక్రమాశ్చ=పరాక్రమములును ; సిధ్యంతు=సఫలంబులగుఁగాక.పుత్రక=చిన్నికుమారుఁడవైన ; రామ= రాముఁడా!సర్వసంపత్తయే=సమస్తముసిద్ధించుటకొఱకు; స్వస్తిమాన్=మంగళముగలవాఁడవై; గచ్ఛ=పొమ్ము.

రాముఁడా ! నీవుపోవు మార్గంబులు నీకుసుఖంబునిచ్చుచుండుఁగాక; అన్నిస్థలములయందును నీ పరాక్రమంబున కెదురులేకపోవుఁగాక ; నీవెందును మంగళంబునొందుదు , సమస్తధర్మంబులుఁబడయుటకై , వనంబునకుంబొమ్ము. అని. తాత్పర్యము.

స్వస్తి తే స్త్వంతరిక్షేభ్యః పార్థివేభ్యః పునఃపునః. ౨౨
సర్వేభ్య శ్చైవ దేవేభ్యో యేచ తే పరిపంథినః

టీ॥ అంతరిక్షేభ్యః= ఆకాశమునందుండు దేవతలవలనను; పార్థివేభ్యః= భూమియందుండు దేవతలవలనను; దేవేభ్యః = దేవతలవలన ; సర్వేభ్యశ్చైవ=అందఱివలనను ; తే=నీయొక్క; పరిపంథినః=శత్రువులు; యే= ఎవరో; తేభ్యః (అధ్యాహృతము)చ= వారివలనను; తే=నీకు; స్వస్తి=మం

గళము; అస్తు=కలుగుఁగాక.

అంతరిక్షంబుననుండు దేవతలును భూమియందుండుదేవతలునితర దేవతలందఱును, నీకుమంగళం బొసంగుదురుగాక;నీకుశత్రువులయిన వారిలఁగూడనీకుమంగళంబు నేసెయు(?) చుందురుగాక.అని,తాత్పర్యము.

గురుస్సోమశ్చ సూర్యశ్చ ధనదోథ యమ స్తథా. ౨౩
పాంతు త్వా మర్చితా రామ దండకారణ్య వాసినమ్

టీక॥రామ=రాముఁడా! గురుః=బృహస్పతియును; సోమశ్చ=చంద్రుండును; సూర్యశ్చ = సూర్యుండును; అథ=ఇంక; ధనదః = కుబేరుండును; తథా=అట్లు; యమః=యముండును; అర్చితాః=పూజింపఁబడిన వారలై; దండకారణ్యవాసినం=దండకారణ్యమునందున్న; త్వాం=నిన్ను ; పాంతు=రక్షించుదురుగాక.

రాముఁడా! బృహస్పతియుఁ జంద్రుండునుసూర్యుండును గుబేరుండును యముండును, నేనుజేయుపూజకుఁదృప్తినొంది,దండకారణ్యంబున నివసించుచున్ననిన్నుఁగాపాడుదురుగాక.

అని,తాత్పర్యము.

అగ్నిర్వా యు స్తథా ధూమో మంత్రాశ్చర్షిముఖాచ్చ్యుతాః. ౨౪
ఉపస్పర్శనకాలే తు పాంతు త్వాం రఘునందన

టీక॥రఘునందన=రాముఁడా! ఉపస్పర్శనకాలేతు=స్నానము సేయుకాలమునందును;అగ్నిః = అగ్నిహోత్రుండును;వాయుః=వాయువును; తథా=అట్లు; ధూమః=అగ్నిహోత్రమునందలిపొగయును;ఋషిముఖాత్ = విశ్వామిత్రమహర్షినోటనుండి; చ్యుతాః=జాఱిన,ఉపదేశింపఁబడినయనుట; మంత్రాశ్చ=మంత్రములును;త్వాం = నిన్ను;పాంతు=రక్షించుచుండెడుఁగాక.

రాముఁడా!నీవునదులలోస్నానము సేయునప్పుడును, అగ్నిదేవుండునువాయుదేవుండును, అట్లు అగ్నిహోత్రధూమంబునువిశ్వామిత్రమహర్షినీకుపదేశించినమంత్రంబులును,నిన్నుఁగాపాడుచుండెడుఁగాక.అని,తాత్పర్యము.

సర్వలోకప్రభు ర్బ్రహ్మా భూతభర్తా తథర్షయః. ౨౫
యేచ శేషా స్సురా స్తే త్వాం రక్షంతు వనవాసినమ్

టీక॥సర్వలోకప్రభుః= సమస్తలోకంబులకును నాయకుండగు; బ్రహ్మా=బ్రహ్మదేవుండును; భూతభర్తా = ప్రాణులనుబోషించునట్టి నారాయణుండును; తథా=అట్లు; ఋషయః=ఋషులును; శేషాః=మిగిలిన; సురాః=దేవతలు; యే(సంతి)=ఎవరున్నారో; తేచ=వారును; వనవాసినం = అడవియందున్న; త్వాం=నిన్ను; రక్షంతు=కాపాడుదురుగాక.

సమస్తలోకంబులకును నాయకుండగు బ్రహ్మదేవుండును సమస్తప్రాణులను బోషించునట్టి నారాయణుండును ఋషులును, దక్కిన దేవతలును, వనవాసంబు సేయునిన్ను, గాపాడుచుందురు గాక. అని, కౌసల్య, రామునకు మంగళాశీర్వచనంబులు చేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి మాల్యై స్సురగణా& గంధై శ్చాపి యశస్వినీ. ౨౬
స్తుతిభి శ్చానురూపాభి రానర్చా యతలోచనా

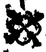
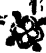
టీక॥యశస్వినీ = అధికమయినకీర్తిగల; ఆయతలోచనా= పెద్దకండ్లుగల కౌసల్య; ఇతి = ఇట్లు; ఉక్త్వా(అధ్యాహృతము)=చెప్పి; మాల్యైః = పుష్పమాలికల చేతను; అనురూపాభిః= తగిన; స్తుతిభిశ్చ=స్తోత్రముల చేతను; సురగణా& =దేవతల సమూహములను; ఆనర్చ=పూజించెను.

అధికమయిన కీర్తిగలదియు బెద్దకండ్లుగలదియునగు కౌసల్య, యిట్లు రామునకు మంగళాశీర్వచనంబు లొసంగి, పుష్పమాలికల చేతను నానావిధస్తోత్రంబుల చేతను, దేవతలంబూజించెను.

అని, తాత్పర్యము.

జ్వలనం సముపాదాయ బ్రాహ్మణేన మహాత్మనా. ౨౭
హావయామాస విధినా రామమంగళకారణాత్

టీక॥కౌసల్యా(అధ్యాహృతము)—కౌసల్య ; రామమంగళకారణాత్ =

రామునకుమంగళముగలుగవలెననుకారణమువలనఁ జ్వలనం=అగ్నిహోత్రమును; సముపాదాయ=తెచ్చి ; మహాత్మనా=ప్రాజ్ఞస్వభావంబుగల ; బ్రాహ్మణేన=బ్రాహ్మణునిచేత; విధినా = శాస్త్రముచే; హావయామాస=హోమము చేయించెను.

కౌసల్య,యంత, రామునకు మంగళముగల్గుటకై యగ్నిహోత్రమునుగొనితెచ్చి , మహాత్ముండగు బ్రాహ్మణుని చే, యథాశాస్త్రముగా, హోమము చేయించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఘృతం శ్వేతాని మాల్యాని సమిధశ్శ్వేత సర్షపాన్.-౨౮
ఉపసంపాదయామాస కౌసల్యా పరమాంగనా

టీక॥పరమాంగనా= ఉత్తమస్త్రీయయిన , కౌసల్యా=కౌసల్య ; ఘృతం=నేతిని; శ్వేతాని=తెల్లని; మాల్యాని=పుష్పమాలికలను; సమిధః=సమిత్తులను; శ్వేతసర్షపాన్ = తెల్లనియావాలను; ఉపసంపాదయామాస=సంపాదించెను.

స్త్రీలలోనుత్తమయయిన కౌసల్యాదేవి, హోమమునకై , నేయి, తెల్లనిపుష్పమాలికలు, సమిధలు, తెల్లయావాలు, పిసిరిప్పించెను. అని, తాత్పర్యము-

ఉపాధ్యాయ స్స విధినా హుత్వా శాంతి మనామయమ్-౨౯
హుతహవ్యావశేషేణ బాహ్యం బలి మకల్పయత్

టీ॥సః=ఆ;ఉపాధ్యాయః= ఋత్విజుండు; శాంతిం=సమస్తోపద్రవములుశమించుటను;అనామయం= ఆరోగ్యంబునుం గూర్చి;విధినా=శాస్త్రముచే; హుత్వా=హోమముచేసి;హుతహవ్యావశేషేణ=హోమముచేయఁబడిన హవిస్సులోమిగిలినదానిచేత;బాహ్యం= వెలుపటి;బలిం=బలిని ; అకల్పయత్ = చేసెను,

ఆఋత్విజుండు, సమస్తోపద్రవములుశమించుటకైయును ఆరోగ్యము గలుగుటకైయునుయథావిధిగ హోమము చేసి, హోమముసేయఁగా మిగిలినహవిస్సుచే, బాహ్యబలిం గావించెను.అని, తాత్పర్యము.

మధుదధ్యక్షతఘృతై స్స్వస్తి వాచ్య ద్విజాం స్తతః- ౩౦

వాచయామాస రామస్య వనే స్వస్త్యయనక్రియాః

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆ ఋత్విజుఁడు; మధుదధ్యక్షతఘృతైః= తేనెచేతను పెరుగుచేతను అక్షతలచేతను నేయిచేతను; ద్విజాన్=బ్రాహ్మణులను; స్వస్తిం=పుణ్యాహమును; వాచ్య (వాచయిత్వా)=చెప్పించి; తతః=అటు పిమ్మట; వనే = అడవియందు; రామస్య=రామునకు; స్వస్త్యయనక్రియాః= మంగళముగలిగించుమంత్రములను; వాచయామాస=చెప్పించెను.

ఋత్విజుండగు నాబ్రాహ్మణుండు, తేనెయుఁ బెరుఁగు నక్షతలును నేయియుదక్షిణలొసంగి, బ్రాహ్మణులచేఁ బుణ్యాహంబుచదివించి, మఱియు, వనంబున రామునకుమంగళంబుగలిగించు మంత్రంబులం జదివించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్తస్మై ద్విజేంద్రాయ రామమాతా యశస్వినీ. ౩౧
దక్షిణాం ప్రదదౌ కామ్యాం రాఘవం చేద మబ్రవీత్

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; యశస్వినీ = అధికమయినకీర్తిగల; రామమాతా = రామునితల్లి; ద్విజేంద్రాయ= బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుండగు; తస్మై=ఆఋత్విజునికొఱకు; కామ్యాం=కోరఁదగిన, గొప్పదైనయనుట; దక్షిణాం=దక్షిణను; ప్రదదౌ=ఇచ్చెను. రాఘవం = రామునిగూర్చి; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్=పలికెను.

అంత, గొప్పకీర్తిగలరామునితల్లియగుకౌసల్య, యాబ్రాహ్మణోత్తముండగుఋత్విజునకు, గొప్పదక్షిణనొసంగి, రామునింజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

య న్మంగళం సహస్రాక్షే సర్వదేవనమస్కృతే. ౩౨
వృత్రనాశే సమభవ త్తత్తే భవతు మంగళమ్

టీక॥ సర్వదేవనమస్కృతే=సమస్తదేవతలచేతనుసమస్కరింపఁబడిన; సహస్రాక్షే= దేవేంద్రునియందు; వృత్రనాశే = వృత్రునిచావు నిమిత్తమై;

యత్=ఏ; మంగళం=మంగళము;సమభవత్=కలిగెనో;తత్=ఆ;మంగళం=మంగళము;తే=నీకు; భవతు=కలుగుగాక.

సమస్తదేవతలచేతను నమస్కరింపబడుచుండు దేవేంద్రునకు, వృత్రాసురుని వధించుటయందు, ఏ మంగళము కలిగెనో, ఆ మంగళంబు నీకును గలుగుగాక. అని, తాత్పర్యము.

యన్మంగళం సుపర్ణస్య వినతా కల్పయత్పురా- ౩౩
అమృతం ప్రార్థయానస్య తత్తే భవతు మంగళమ్

టీక॥పురా=మున్ను; వినతా=వినత;అమృతం= అమృతమును;ప్రార్థయానస్య=కోరుచున్న; సుపర్ణస్య=గరుత్మంతునకు;యత్=ఏ;మంగళం=మంగళమును; అకల్పయత్=కావించెనో;తత్=ఆ;మంగళం= మంగళము; తే=నీకు;భవతు=కలుగుగాక.

మునుపు, వినత, తనకొడుకుగరుత్మంతుఁడమృతంబుకొరకుఁబోవునప్పుడతనికి,ఏమంగళంబుగావించెనో, ఆమంగళంబునీకుఁగలుగుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

అమృతోత్పాదనే దైత్యాన్ ఘ్నతో వజ్రధరస్య యత్-౩౪
అదితి ర్మంగళం ప్రాదా త్తత్తే భవతు మంగళమ్

టీక॥అదితిః = అదితిదేవి;అమృతోత్పాదనే= అమృతంబుపుట్టించుటయందు;దైత్యాన్= దితికొడుకులయినయసురులను; ఘ్నతః=చంపుచున్న;వజ్రధరస్య = వజ్రాయుధంబుదాల్చినట్టిదేవేంద్రునకు;యత్=ఏ; మంగళం=మంగళమును;ప్రాదాత్=ఇచ్చెనో;తత్= ఆ;మంగళం=మంగళము; తే=నీకు;భవతు=కలుగుగాక.

అదితిదేవి,యసురులఁజంపునట్టితనకొడుకుదేవేంద్రునకు, సముద్ర మథనకాలమునందు,ఏమంగళంబొసంగెనో, ఆమంగళంబునీకిప్పుడుగలుగుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

త్రీన్ విక్రమాన్ ప్రక్రమతో విష్ణో రమిత తేజసః- ౩౫
యదాసీన్మంగళం రామ తత్తే భవతు మంగళం

టీక॥ రామ= రాముడా! త్రిక్ష = మూడైన; విక్రమాః = అడుగులను ; ప్రక్రమతః = ఉంచుచున్న; అమితతేజసః = కొలదిలేనిప్రభావముగల ; విష్ణోః=విష్ణుదేవునకు ; యత్ =ఏ; మంగళం=మంగళము; ఆసీత్ = ఉండెనో ; తత్ = ఆ; మంగళం = మంగళము; తే= నీకు; భవతు = కలుగుఁగాక.

రాముడా! త్రివిక్రమావతారంబున బలిచక్రవర్తియొసంగినమూడడుగుల నేలంగొలుచుకొనునప్పుడు, కొలందిలేని ప్రభావంబుగల విష్ణుదేవునకేమంగళం బుండినదో, ఆమంగళంబునీకిప్పుడుగలుగుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

ఋతవ స్సాగరా ద్వీపా వేదా లోకా దిశ శ్చ తే. ౩౬
మంగళాని మహాబాహో దిశంతు శుభమంగళాః

టీక॥ మహాబాహో = పెద్దచేతులుగలరాముడా! శుభమంగళాః = మంగళములకునుమంగళములయిన, మంగళద్రవ్యములకునుఅతిశయమునిచ్చునవియయినయనుట; ఋతవః = వసంతాది ఋతువులును; సాగరాః = సముద్రములును; ద్వీపాః = ద్వీపములును; వేదాః = వేదములును; లోకాః = స్వర్గాదిలోకములును; దిశశ్చ=దిక్కులును; తే=నీకొఱకు; మంగళాని = మంగళములను; దిశంతు=ఇచ్చునుగాక.

పెద్దచేతులుగలరాముడా! స్వభావమునమంగళస్వరూపంబుగానున్న దానికినిమంగళంబునొసంగంజాలిన, వసంతర్తుమొదలయినఋతువులునుసముద్రంబులును ద్వీపంబులును వేదములును స్వర్గాదిలోకంబులునుదిక్కులును, నీకుమంగళంబుల నొసంగుచుండుఁగాక. అని, కౌసల్యరామునితోఁజెప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి పుత్రస్య శేషాశ్చ కృత్వా శిరసి భామినీ. ౩౭
గంధైశ్చాపి సమాలభ్య రామ మాయతలోచనా
ఓషధీం చాపి సిద్ధార్థాం విశల్య కరణీం శుభామ్. ౩౮
చకార రక్షాం కౌసల్యా మంత్రై రభిజ జాప చ

టీక॥ ఆయతలోచనా = పెద్దకండ్లుగల; భామినీ = స్త్రీయయిన; కౌసల్యా =

కౌసల్య;ఇతి=ఇట్లు; ఉక్త్వా(అధ్యాహృతము)=చెప్పి; పుత్రస్య=కొడుకైన రామునియొక్క; శిరసి = తలయందు; శేషాః=అక్షతలను;కృత్వాచ=చేసియు, ఉంచియుననుట; రామం=రాముని; గంధైః=గంధములచేత;సమాలభ్యాచాపి=పూసియు;సిద్ధార్థాం = నిశ్చితమైనప్రయోజనముగల, చూడఁబడినఫలముగలయనుట; శుభాం=మంగళకరమైన;విశల్యకరణీం(దేహములోపలనిఱుకుకొనినబాణమును వెలికిఁదీయునట్టి)= విశల్యకరణియను;ఓషధీంచాపి =మూలికను;రక్షాం=రక్షనుగా;చకార = చేసెను.

మంత్రైః=మంత్రములచే; అభిజజాప చ=అభిమంత్రించెను.

పెద్దకండ్లుగల కౌసల్యాదేవి, యిట్లాశీర్వదించి, రామునిశిరంబునఁనక్షతలనుంచి,రాముని దేహమునకుసుగంధంబునలంది, యిదివఱకుఁ బెక్కుమాఱులుపరీక్షింపఁబడివీర్యవంతమని నిశ్చయింపఁబడిన, దేహములోపలనిఱుకుకొనినబాణమును వెలికిఁదీయునట్టి , విశల్యకరణియను మూలికను, రక్షణార్థమయి, రామునిచేతిలోరక్షగాఁగట్టి, దాని,మంత్రంబులనభిమంత్రించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉవాచాతి ప్రహృష్టేవ సా దుఃఖవశవర్తినీ. ౩౯
వాఙ్మాత్రేణ న భావేన వాచా సంసజ్జమానయా

టీక॥దుఃఖవశవర్తినీ = దుఃఖముయొక్కయధీనతలోనుండునట్టి;సా=ఆకౌసల్య;భావేన=మనసుచేత; న=కాదు.వాఙ్మాత్రేణ=నోటమాత్రము; అతిప్రహృష్టేవ(స్థితా)= మిక్కిలియుసంతోషించినదివలెనున్నదై; అసంసజ్జమానయా = తొట్రుపడుచున్న;వాచా=మాటచేత;ఉవాచ=పలికెను.

ఆకౌసల్య, దుఃఖసముద్రములోమునింగియున్నను, మనసునంగాకున్నను, ప్రయాణకాలంబుననమంగళంబు సేయరాదుకావున,నోటమాత్రముమహాసంతోషంబునొందినట్లుచూపట్టుచుఁ, దొట్రుపాటుతో,నిట్లని,చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఆనమ్య మూర్ధ్ని చాఘ్రాయ పరిష్వజ్య యశస్వినీ. ౪౦

అవద త్పుత్ర సిద్ధార్థో౽ గచ్ఛ రామ యథా సుఖమ్

టీక॥యశస్వినీ = అధికమయినకీర్తిఁగలకౌసల్యాదేవి; రామం (అధ్యాహృతము) = రాముని;ఆనమ్య(ఆనమయ్య)=వంచి;మూర్ధ్ని = శిరస్సునందు;ఆఘ్రాయచ=మూర్కొనియు;పరిష్వజ్య=కవుఁగిలించి; అవదత్=పలికెను.పుత్ర=కుమారుఁడవగు;రామ=రాముఁడా.సిద్ధార్థః=ఈడేఱినప్రయోజనములుగలవాఁడవై;యథాసుఖం=సుఖముగా;గచ్ఛ=పొమ్ము.

అధికమయిన కీర్తిఁగల కౌసల్యాదేవి,రామునివంచిశిరంబునమూర్కొనికవుంగిలించికొని,యిట్లని, చెప్పెను; కొడుకా!నీవుకృతకృత్యుండవై , సుఖంబుగా,నడవికింబొమ్ము.

అని, తాత్పర్యము.

అరోగం సర్వసిద్ధార్థ మయోధ్యాం పున రాగతమ్.౪౧
పశ్యామి త్వాం సుఖం వత్స సుస్థితం రాజ వర్త్మని

టీక॥వత్స = బిడ్డఁడా!అరోగం=రోగములేనివాఁడవును; సర్వసిద్ధార్థం(సిద్ధసర్వార్థం)= ఈడేఱినయన్నిప్రయోజనములునుగలవాఁడవును; పునః=మఱల;అయోధ్యాం=అయోధ్యను;ఆగతం=పొందినవాఁడవును; రాజవర్త్మని=రాజులమార్గమునందు;సుస్థితం=చక్కఁగానున్నవాఁడవునగు; త్వాం=నిన్ను;సుఖం=సుఖముగా; పశ్యామి=చూచెదను.

బిడ్డఁడవగురాముఁడా! నీవేమియు రోగంబునొందకసమస్తప్రయోజనంబులంబొంది క్షేమంబున మఱలనయోధ్యకు వచ్చి, రాజమార్గంబయిన రాజ్యాధిపతిత్వంబునవలంబించియుండఁగాఁ, జూడఁగలను. అని,తాత్పర్యము.

ప్రణష్టదుఃఖసంకల్పా హర్షవిద్యోతి తాననా. ౪౨
ద్రక్ష్యామి త్వాం వనా త్ప్రాప్తం పూర్ణచంద్ర మివోదితమ్

టీక॥అహం(అధ్యాహృతము)=నేను;ప్రణష్టదుఃఖసంకల్పా— బొత్తిగానశించినదుఃఖమును జింతయునుగలదాననై;హర్షవిద్యోతితాననా— సంతోషముచేఁబ్రకాశింపఁజేయఁబడిన ముఖముగలదాననై;వనాత్ — అడవినుండి;

ప్రాప్తం=వచ్చిన; త్వాం=నిన్ను; ఉదితం = ఉదయించిన; పూర్ణచంద్రమివ=నిండుచంద్రునింబోలె; ద్రక్ష్యామి= చూడఁగలను.

నేను, నాదుఃఖంబునుజింతయునున శింపఁగా, సంతోషంబునఁ బ్రకాశించు ముఖంబుతోఁగూడినదాన నై, పూర్ణ చంద్రుండుదయించునట్లు, అడవినుండి మఱలవచ్చిననిన్నుఁ,జూడఁగలను.

అని, తాత్పర్యము.

భద్రాసనగతం రామ వనవాసాది హాగతమ్. ౪౩
ద్రక్ష్యామిచ పున స్త్వాంతు తీర్ణవంతం పితు ర్వచః

టీక॥ రామ = రాముఁడా! వనవాసాత్ =అడవియందుండుటనుండి, అడవియందుండుటను విడిచియనుట ; ఇహ=ఇచ్చటికి ; ఆగతం=వచ్చినవాఁడవును; పితుః=తండ్రియొక్క ; వచః= మాటను ; తీర్ణవంతం=దాఁటినవాఁడవును, నెఱవేర్చినవాఁడవనుట; భద్రాసనగతం= సింహాసనమును బొంది నవాఁడవునగు; త్వాంతు=నిన్ననుఁ; పునశ్చ= మఱల ; ద్రక్ష్యామి = చూడఁగలను.

రాముఁడా! తండ్రియాజ్ఞను నెఱవేర్చి, యడవినివిడిచి యిచ్చటికివచ్చి , సింహాసనంబునధిష్ఠించియున్న, నిన్ను, నేను. మఱలం, జూడఁగలను.

అని, తాత్పర్యము.

మంగళై రుపసంపన్నో వనవాసా దిహాగతః. ౪౪
వధ్వా మమచ నిత్యం త్వం కామాన్ సంవర్ధ యాహి భో

టీక॥ త్వం=నీవు; వనవాసాత్ = అడవినుండుటనువిడిచి ; ఇహ=ఇచ్చటికి; ఆగతః = వచ్చినవాఁడవై ; మంగళైః=మంగళములతో; ఉపసంపన్నః= కూడినవాఁడవై ; వధ్వాః=నాకోడలు సీతయొక్కయు; మమచ=నాయొక్కయు; నిత్యం=ఎల్లప్పుడు; కామాన్ = కోరఁబడుపదార్థములను;సంవర్ధ(సంవర్ధయ)=వృద్ధిఁబొందింపుము . భో యాహి=పోవయ్యా.

అడవినుండియిచ్చటికివచ్చి సమస్త మంగళద్రవ్యంబులనుంగూడి , నాకును నాకోడలు సీతకును ఎల్లకోరుకలను నెఱవేర్పుచుండుము;ఇప్పుడునీయిష్టప్రకా

రమువనంబునకుంబొమ్ము. అని, తాత్పర్యము.

మయార్చితా దేవగణా శ్శివాదయో
మహర్షయో భూతమహాసురోరగాః. ౪౫
అభిప్రయాతస్య వనం చిరాయ తే
హితాని కాంక్షంతు దిశశ్చ రాఘవ

టీక॥ రాఘవ = రాముఁడా ! మయా = నాచేతను; అర్చితాః = పూజింపఁబడిన; శివాదయః = శివుఁడు మొదలుగాఁగల; సురగణాః = దేవతాసమూహములును; మహర్షయః = పూజ్యులయినఋషులును ; భూతమహాసురోరగాః = భూతములునుగొప్ప యసురులునుసర్పములును; దిశశ్చ = దిక్కులును; వనం = అడవినిగూర్చి; అభిప్రయాతస్య = పోవుచున్న ; తే = నీకు ; హితాని = మేలుగలిగించువానిని; చిరాయ = బహుకాలము ; కాంక్షంతు = కోరుచుండెడుఁగాక.

రాముఁడా ! దిక్కులునుసర్వంబులును అసురులును భూతంబులును మహర్షులునుశివుఁడుమున్నగు దేవతలును , నేనిప్పుడుచేసినపూజకుఁ దృప్తినొంది, వనంబునకుఁబోవుచున్ననీకు , బహుకాలము , మేలుసేయుచుందురుగాక. అని, కౌసల్య, రామునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతీవ చాశ్రుప్రతిపూర్ణలోచనా
సమాప్యచ స్వస్త్యయనం యథా విధి. ౪౬
ప్రదక్షిణం చైవ చకార రాఘవం
పునః పునశ్చాపి నిపీడ్య సస్వజే

టీక॥సా(అధ్యాహృతము) = ఆకౌసల్య;ఇతీవచ = ఈప్రకారముగాను;అశ్రుప్రతిపూర్ణలోచనా = కన్నీరునిండినకండ్లుగలదై;స్వస్త్యయనం = మంగళాశీర్వచనమును; యథావిధి = యథాశాస్త్రముగ;సమాప్యచ = ముగించియు; రాఘవం = రామునిఁగూర్చి; ప్రదక్షిణంచైవ = ప్రదక్షిణమును; చకార =

చేసెను. పునఃపునశ్చాపి = పలుమారును; నిపీడ్య=పట్టుకొని; సస్వజే = కౌఁగిలించుకొనెను.

ఆకౌసల్య, యిట్లుకండ్లనిండఁగన్నీరువారుచుండఁగా, రామునకు, యథాశాస్త్రముగ మంగళాశీర్వచనంబొనరించి, రత్నాధకమయి రామునిచుట్టును తిరిగి, యతనిబలుమరుఁగ కౌఁగిలించుకొనెను. అని, తాత్పర్యము.

తథాచ దేవ్యా స కృతప్రదక్షిణో
నిపీడ్య మాతు శ్చరణౌ పునఃపునః. ४४
జగామ సీతానిలయం మహాయశా
స్స రాఘవః ప్రజ్వలిత స్స్వయా శ్రియా

టీక॥ తథా=అట్లు; దేవ్యా = కౌసల్యాదేవిచేత; కృతప్రదక్షిణః=చేయఁబడినప్రదక్షిణముగల; సచ=ఆరాముఁడును; పునఃపునః=పలుమారును; మాతుః=తల్లియొక్క; చరణౌ = పాదములను; నిపీడ్య=పట్టుకొని; మహాయశాః= అధికమయినకీర్తిగల; సః=ఆ; రాఘవః=రాముఁడు; స్వయా= తనదైన; శ్రియా= కాంతిచేత; ప్రజ్వలితః=ప్రకాశించుచున్నవాఁడై; సీతానిలయం=సీతయింటినిగూర్చి; జగామ=పోయెను.

అట్లుకౌసల్యాదేవిరత్నాధకమైప్రదక్షిణంబుచేసినపిదప, నధికమయినకీర్తిగలయారాముండు, తల్లికౌసల్యపాదంబులకుఁబలుమారుమ్రొక్కి, యదిమహాదుఃఖకాలంబయినను, గాంతిమంతుండు కావున, నిజకాంతిచేఁదేజరిల్లుచు, సీతాదేవియింటికింబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

అయోధ్యాకాండే, పంచవింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండ పంచవింశసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీ

షడ్వింశసర్గప్రారంభః.

అభివాద్యచ కౌసల్యాం రామ స్సంప్రస్థితో వనమ్
కృతస్వ స్త్యయనో మాత్రా ధర్మిష్ఠే వర్త్మని స్థితః. ౧
విరాజయ న్రాజసుతో రాజమార్గం నరై ర్వృతమ్
హృదయా న్యామమంథేవ జనస్య గుణవ త్తయా. ౨

టీక॥ రాజసుతః = రాచకొమరుండైన; రామః = రాముఁడు; మాత్రా = తల్లిచేత; కృతస్వ స్త్యయనః = చేయఁబడినమంగళాశీర్వచనములుగలవాఁడై; కౌసల్యాం = కౌసల్యను; అభివాద్యచ = నమస్కరించియు; ధర్మిష్ఠే = మిక్కిలియు ధర్మముగల; వర్త్మని = మార్గమునందు; స్థితః = ఉన్నవాఁడై; వనం = అడవిని గూర్చి; సంప్రస్థితః = పయనమయినవాఁడై; విరాజయన్ = ప్రకాశించుచు; నరైః = మనుష్యులచేత; వృతం = కప్పఁబడిన; రాజమార్గం = రాజమార్గమును; ప్రవిష్టః (అధ్యాహృతము) = చొచ్చినవాఁడై; గుణవ త్తయా = ప్రశస్తములగుగుణములుగల్గుటచేత; జనస్య = జనముయొక్క; హృదయాని = మనసులను; ఆమమంథేవ = చిలికినట్లుండెను.

రాచకొమరుండగు రాముండు, తల్లిచేమంగళాశీర్వచనంబునొంది, కౌసల్యకునమస్కరించి, ధార్మికంబగుమార్గంబునవలంబించి, వనంబునకుంబోవ సమకట్టి, నిజకాంతిం జేజరిల్లుచు, మనుష్యులతో నిండియుండు రాజమార్గంబుఁజొరఁగా గుణవంతుండు గావున, నా రామునచ్చటిజనులుచూడఁగానే, వారలమనంబులు, రామునందలిప్రీతివిశేషంబున, మిక్కిలియుఁ జలనంబునొందినవి.

అని, తాత్పర్యము.

వైదేహీచాపి త త్సర్వం న శుశ్రావ తపస్వినీ

టీక॥ తపస్వినీ = అభిషేకార్థ మయిువ్రతంబునవలంబించిన; వైదేహీచాపి=సీతయును ; తత్ =ఆసమాచారమును; సర్వం= అంతను ; నశుశ్రావ=వినదయ్యె.

అభిషేకార్థమయి, నియమంబున వ్రతంబవలంబించియున్నసీతాదేవికి, రామునివనవాసంబు గుఱించినవృత్తాంతం బేమియుఁదెలియదు. అని, తాత్పర్యము.

తదేవ హృది తస్యాశ్చ యౌవరాజ్యాభిషేచనమ్. ౩

టీక॥ తస్యాశ్చ= ఆబిడయొక్క ; హృది=మనసునందు;తత్ =ఆ; యౌవరాజ్యాభిషేచనమేవ= యువరాజుదొరతనమునందభిషేకించుటయె;అవర్తత(అధ్యాహృతము)=ఉండినది.

సీతాదేవి, మనంబున, రామునకు యౌవరాజ్యంబున, బట్టాభిషేకంబు సేయఁబడుననియె,తలంచుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

దేవకార్యం స్వయం కృత్వా కృతజ్ఞా హృష్టచేతనా
అభిజ్ఞా రాజ ధర్మాణాం రాజపుత్రం ప్రతీక్షతే. ౪

టీక॥ కృతజ్ఞా=కార్యములనెఱింగినదియు; రాజధర్మాణాం= రాజుల నడవడికలయొక్క , నడవడికల ననుట; అభిజ్ఞా=ఎఱింగినదియునగు సీతాదేవి; స్వయం=తానె; దేవకార్యం = దేవపూజను; కృత్వా=చేసి ; హృష్టచేతనా=సంతసించిన మనసుగలదై , రాజపుత్రం=రాచకొమారుండగు రామునిః ప్రతీక్షతే= (భూతార్థమందులట్) ఎదురుచూచుచుండినది.

సీతాదేవి,దానె దేవతాపూజఁజేసి,రాజునకుఁబట్టాభిషేకమయిన పిమ్మటఁబట్టమహిషి చేయవలసిన కార్యములనెఱింగినదియు రాజులనడవడికల నెఱింగినదియుఁగావున , రాచకొమరుండగురాము నెదురుసూచుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రవివేశాథ రామస్తు స్వం వేశ్మ సువిభూషితమ్
ప్రహృష్టజనసంపూర్ణం హ్రియా కించి దవాఙ్ముఖః. ౫

టీక॥అథ=అటుపిమ్మట; రామస్తు=రాముండును; హ్రియా = సిగ్గుచేత; కించిత్=కొంచెము; అవాఙ్ముఖః=వంగిన ముఖముగలవాండై; సువిభూషితం=మిక్కిలియుంజక్కంగా నలంకరింపంబడినదియు; ప్రహృష్టజనసంపూర్ణం= మిక్కిలియు సంతసించియుండు జనులచే నిండినదియునగు; స్వం = తనదైన; వేశ్మ=ఇంటిని; ప్రవివేశ=చొచ్చెను.

అంత, రాముండు, "ఈదుఃఖవృత్తాంతము నెట్లు సీతకుంజెప్పుదు"నని, లజ్జచేందలవంచుకొని, చక్కంగానలంకరింపంబడిమహాసంతోషంబునొందియుండుజనులతో నొప్పుచుండు తనగృహంబుం బ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ సీతా సముత్పత్య వేపమానాచ తం పతిమ్
అపశ్య చ్ఛోక సంతప్తం చింతావ్యాకులితేంద్రియమ్. ౬

టీక॥అథ=అటుపిమ్మట; సీతా=సీత; సముత్పత్య=తటాలునలేచి; వేపమానా= వడంకుచు; శోకసంతప్తం=దుఃఖముచేందపింపం జేయంబడినవాండును; చింతావ్యాకులితేంద్రియం= చింతచేం గలంతనొందునట్లుచేయంబడినయింద్రియములుగలవాండునగు; తం = ఆ; పతిం = పెనిమిటియైనరామునిం; అపశ్యత్=చూచెను.

అంత, సీతాదేవి, తటాలునలేచి, భయంబునవడంకుచు, మహాదుఃఖంబునొంది కలంతనొందిన యింద్రియంబులతోనున్న పెనిమిటిని రాముంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం దృష్ట్వా స హి ధర్మాత్మా న శశాక మనోగతమ్
తం శోకం రాఘవ స్సోఢుం తతో వివృతతాం గతః. ౭

టీక ॥ ధర్మాత్మా= ధర్మస్వభావుండైన; సః=ఆ; రాఘవః=రాముండు; తాం=ఆసీతాదేవిని; దృష్ట్వా=చూచి; మనోగతం=మనంబునొందియున్న; తం=ఆ; శోకం = దుఃఖమును; సోఢుం=సహించుటకు; నశశాకహి= చాలండయ్యెంగదా! తతః= అందువలన; వివృతతాం = బయలుపడుటను; గతః=పొందినాండు.

ధర్మాత్ముండగు నారాముండు,

సీతంబూడఁగాఁనే, మనంబులోనున్న దుఃఖంబు నెంతమాత్రమునడంచు కొనలేకపోయెను; గావున, నతనిదుఃఖము బయలుపడెను. అని, తాత్పర్యము.

వివర్ణవదనం దృష్ట్వా తం ప్రస్విన్న మమర్షణమ్
ఆహ దుఃఖాభిసంతప్తా కి మిదానీ మిదం ప్రభో. ౮

టీక॥వివర్ణవదనం= తెల్లఁబాఱినముఖముగలవాఁడును; ప్రస్విన్నం = చెమటనొందిన వాఁడును ; అమర్షణం= దుఃఖమును దాళఁజాలనివాఁడును అగు;తం=ఆరాముని; దృష్ట్వా=చూచి ; సా(అధ్యాహృతము)=ఆసీత ; దుఃఖాభిసంతప్తా = దుఃఖముచేఁదపింపఁజేయఁబడినదై;ఆహ=చెప్పెను. ప్రభో= నాథుఁడా!ఇదానీం=ఇప్పుడు; ఇదం= ఈదుఃఖము;కిం=ఎందుకు?

దేహంబంతయుఁ జెమటపట్టఁగాఁ దెల్లఁబాఱినముఖంబుతోఁగూడి దుఃఖంబుదాళఁజాలకున్న యారాముని జూచి, సీతాదేవి, మిగులదుఃఖంబునొంది, యిట్లని,చెప్పెను; "నాథుఁడా!నీవిప్పుడేలయిట్లుదుఃఖించుచున్నావు?"

అని, తాత్పర్యము.

అద్య బార్హస్పత శ్శ్రీమా నుక్తః పుష్యోను రాఘవ
("శ్రీమాన్యుక్తః" ఇతిపాఠాంతరమ్.)
ప్రోచ్యతే బ్రాహ్మణైః ప్రాజ్ఞైః కేన త్వ మసి దుర్మనాః. ౯

టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా! అద్య= ఇప్పుడు; బార్హస్పతః = బృహస్పతిదేవతగాఁగలదియును ; శ్రీమాన్ = సంపదగలదియు, సంపదనిచ్చునదియు ననుట; ఉక్తః= పట్టాభిషేకార్హమని చెప్పఁబడినదియును; యుక్తః(అని,పాఠాంతరము)=పట్టాభిషేకమునకుఁదగినదియునగు; పుష్యః=పుష్యనక్షత్రము; ప్రాజ్ఞైః=పండితులగు; బ్రాహ్మణైః= బ్రాహ్మణులచేత; ప్రోచ్యతేను= చెప్పఁబడుచున్నదిగదా!త్వం=నీవు; కేన=దేనిచేత;దుర్మనాః=దుఃఖముగలవాఁడవు;అసి=అగుచున్నావు?

రాముఁడా! పండితులగుబ్రాహ్మణులు, బృహస్పతిదేవతాకంబునుసంపదనిచ్చునదియు నిప్పుడు నీపట్టాభిషేకమున

కుఁదగిననక్షత్రముగా నిర్ణయింపఁబడినదియునగుపుష్యనక్షత్రము, ఇప్పుడు, వచ్చియున్నదనిచెప్పుచున్నారు; నీవిట్టి మంగళసమయంబునందిట్లేల దుఃఖించుచున్నావు? అని, తాత్పర్యము.

న తే శతశలాకేన జలఫేననిభేన చ
ఆవృతం వదనం వల్గు ఛత్రేణాపి విరాజతే. ౧౦

టీక॥ తే=నీయొక్క; వల్గు= సుందరమయిన; వదనం=ముఖము; శతశలాకేన=నూఱుకమ్ములుగలదియు; జలఫేననిభేనచ=నీటినురుఁగువంటిదియు నగు; ఛత్రేణ=గొడుగుచేత; ఆవృతం=కప్పఁబడినదై; నవిరాజతే = ప్రకాశింపకున్నది.

సుందరంబగునీముఖంబు, నూఱుకమ్ములుగలిగి నీటినురుంగుంబోలె ధవళంబై యుండు శ్వేతచ్ఛత్రంబులేకుండుటంజేసి, వానిచేఁగప్పఁబడుటంగల్గుప్రకాశంబునొందకున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

వ్యజనాభ్యాంచ ముఖ్యాభ్యాం శతపత్ర నిభేక్షణమ్
చంద్రహంసప్రకాశాభ్యాం వీజ్యతే న తవాననమ్. ౧౧

టీక॥ శతపత్రనిభేక్షణం = తామరపూలతోసమానములయిన కండ్లుగల; తవ=నీయొక్క; ఆననం= ముఖము; ముఖ్యాభ్యాం=శ్రేష్ఠములును; చంద్రహంసప్రకాశాభ్యాం= చంద్రునియొక్కయు హంసపక్షియొక్కయుఁగాంతివంటికాంతిగలదియునగు; వ్యజనాభ్యాంచ=చామరములచేతను; నవీజ్యతే=వీవఁబడకున్నది.

తామరపూలవంటికండ్లతో నొప్పుచున్ననీముఖమును, జంద్రుండునుహంసయుంబోలెఁ దెల్లఁగా శ్రేష్ఠములయియుండుచామరంబు, లెందువలనవీవకున్నవి? అని, తాత్పర్యము.

వాగ్మినో వందిన శ్చాపి ప్రహృష్టా స్త్వాం నరర్షభ
స్తువంతో నాత్ర దృశ్యంతే మంగళై స్సూతమాగధాః- ౧౨

టీక॥ నరర్షభ = పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముఁడా! వాగ్మినః = వాచాలకులయిన; వందినశ్చాపి = స్తుతిపాఠకులును; సూతమాగధాః = పురాతనవృత్తాంతములంజెప్పుసూతులను వారును వంశావళింగీర్తించుమాగధులను వారలును; ప్రహృష్టాః = సంతసించినవారలై; మంగళైః = మంగళవచనంబులచేత; త్వాం = నిన్ను; స్తువంతః = పొగడుచు; అత్ర = ఇచ్చట ; నదృశ్యంతే = చూడఁబడకున్నారు.

పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముఁడా! వాచాలురగుస్తుతిపాఠకులును బూర్వవృత్తాంతంబులం బ్రశంసించు సూతులును వంశావళింగీర్తించు మాగధులును, సంతోషంబున, నిన్నిచ్చట మంగళవచనంబులం బ్రస్తుతింపకున్నారేమి? అని, తాత్పర్యము.

నతే క్షౌద్రంచ దధిచ బ్రాహ్మణా వేదపారగాః
మూర్ధ్ని మూర్ధాభిషిక్తస్య దదతిస్మ విధానతః. ౧౩

టీక॥ వేదపారగాః = వేదముల యంతమునెఱింగిన ; బ్రాహ్మణాః = బ్రాహ్మణులు; మూర్ధాభిషిక్తస్య = తలకుస్నానముచేసిన; తే = నీయొక్క; మూర్ధ్ని = తలయందు; క్షౌద్రంచ = తేనెను; దధిచ = పెరుగును ; విధానతః = శాస్త్రమువలన; నదదతిస్మ = ఇవ్వరైరి , అభిషేకింపరైరియనుట.

వేదవేదాంతవేత్తలగు బ్రాహ్మణులు, శిరస్స్నానంబుచేసి పరిశుద్ధుండవై యుండు నీశిరసునఁ, దేనెయు బెరుఁగును యథావిధిగఁ, దీర్థోదకముతో, నభిషేకింపకున్నారేమి? అని, తాత్పర్యము.

నత్వాం ప్రకృతయస్సర్వా శ్శ్రేణీ ముఖ్యాశ్చ భూషితాః
అనువ్రజితు మిచ్ఛంతి పౌరజానపదా స్తథా. ౧౪

టీక॥ ప్రకృతయః = మంత్రులు మున్నగువారలు ; సర్వాః = అందఱును; శ్రేణీముఖ్యాశ్చ = వీధులకుముఖ్యులయినవారలును; తథా = అట్లు; పౌరజనపదాః = పట్టణమునందుండు వారలను గ్రామంబులనుండువారలును; భూషితాః = అలంకరింపఁ బడినవారలై ; త్వాం = నిన్ను; అనువ్రజితుం = వెం

బడించుటకు; నేచ్ఛంతి=కోరకున్నారు.

మంత్రులుమిత్రులుమున్నగువారలును అమాత్యవీథులజనులలో ముఖ్యులయియుండువారలును బట్టణవాసి జనులును గ్రామంబులనుండు జనులును, జక్కఁగానలంకరించుకొని, నిన్ను వెంబడింపకున్నారేమి? అని, తాత్పర్యము.

చతుర్భిర్వేగసంపన్నైర్హయైః కాంచనభూషితైః
ముఖ్యః పుష్యరథో యుక్తః కిం న గచ్ఛతి తేఽగ్రతః. ౧౫

టీక॥ వేగసంపన్నైః=వేగముతోఁ గూడినవియును; కాంచనభూషితైః=బంగారుచే నలంకరింపఁ బడినవియునగు; చతుర్భిః=నాలుగైన; హయైః=గుఱ్ఱములతో; యుక్తః=కూడిన; ముఖ్యః=శ్రేష్ఠమయిన; పుష్యరథః=ఉత్సవార్థమయినరథము; కిం=ఎందుకు; తే=నీయొక్క, అగ్రతః = ముందట; నగచ్ఛతి=పోకున్నది.

మంచి వేగముగల్గి బంగారముచే నలంకరింపఁబడియుండునాలుగుగుఱ్ఱములుగట్టి యుత్సవార్థమయి సింగారింపఁబడియుండు పుష్యరథంబు, నీముందట నడవకున్నదేమి? అని, తాత్పర్యము.

న హస్తీ చాగ్రతః శ్రీమాం స్తవలక్షణపూజితః
ప్రయాణే లక్ష్యతే వీర కృష్ణమేఘగిరిప్రభః. ౧౬

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగు రాముఁడా! తవ=నీయొక్క; ప్రయాణే=పయనమునందు; అగ్రతః = ముందట; కృష్ణమేఘగిరిప్రభః = నల్లనిమేఘము యొక్కయుఁ బర్వతము యొక్కయుఁ గాంతివంటి కాంతిగలదియును; శ్రీమాన్=సంపదగలదియును, సంపదగలిగించునదియనుసనుట; లక్షణపూజితః=లక్షణములచేఁ బూజింపఁబడినవియునగు, శుభలక్షణంబులు గలదియు నగుననుట; హస్తీచ = ఏనుంగును; నలక్ష్యతే=చూడఁబడకున్నది.

పరాక్రమశాలివగు రాముఁడా! నల్లనిమేఘంబుపోలిక బర్వతంబు మాడ్కిఁ ఒప్పారుచు శ్రీమంతంబై శుభలక్షణంబులుగలిగియుండుపట్టపేనుంగు, నీవువీథింబోవునప్పుడు, నీముందట, లేకున్నదేమి? అని, తాత్పర్యము.

నచ కాంచనచిత్రం తే పశ్యామి ప్రియదర్శన
భద్రాసనం పురస్కృత్య యాంతం వీర పురస్కృతమ్. ౧౨

టీక॥ ప్రియదర్శన=సంతోషకరిం బగుచూచుటగల రాముఁడా ! కాంచనచిత్రం=బంగారుచేఁ జిత్రవర్ణముగా నుండు; భద్రాసనం=సింహాసనమును; పురస్కృత్య=ముస్నిడుకొని ; వీరపురస్కృతం=పరాక్రమశాలులగు వారల చేముందిడుకొనఁబడిన; తే= నీయొక్క; యాంతంచ=గమనమును; నపశ్యామి= చూడకున్నాను.

చూపరులకు సంతోషంబుఁగల్గించు నట్టి రాముఁడా !నీవు,బంగారముచే న లంకరింపఁబడిన సింహాసనంబును ముం దిడుకొనిధీరులు వెంటరాఁగా,వీధి నూ రేగకున్నావేమి?అని, తాత్పర్యము.

అభిషేకో యథా సజ్జః కి మిదానీ మిదం తవ
అపూర్వో ముఖవర్ణశ్చ న ప్రహర్షశ్చ లక్ష్యతే. ౧౪

టీక॥ యథా=ఎట్లు;అభిషేకః=అభిషేకము;సజ్జః=సిద్ధమయినదో;తథా (అధ్యాహృతము)=అట్లు;అపూర్వః= ముందులేని;ముఖవర్ణశ్చ= మొగమురంగును;దృశ్యతే(అధ్యాహృతము)= చూడఁబడుచున్నది. ప్రహర్షశ్చ=సంతోషమును; నలక్ష్యతే = చూడఁబడకున్నది. ఇదానీం=ఇప్పుడు;తవ=నీకు ; ఇదం=ఈదుఃఖము; కిం=ఎందుకు?

ఇప్పుడెంతసంతోషముగాఁ బట్టాభిషేకము సన్నద్ధముగానున్నదో , అంతదుఃఖముగా, నిదివఱకెన్నఁడునులేని, యీరంగునీ మొగమునకుఁ గలిగియున్నది;సంతోషముకనుపడలేదు;నీకిప్పుడింత దుఃఖంబేలవచ్చినది? అని,సీత,రాముని తోఁజెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

ఇతీవ విలపంతీం తాం ప్రోవాచ రఘునందనః

టీక॥రఘునందనః=రాముఁడు ; ఇతీవ=ఇట్లు; విలపంతీం= ఏడ్చుచున్న; తాం=ఆసీతనుగూర్చి; ప్రోవాచ= చెప్పెను.

ఇట్లువిలపించుచున్న సీతాదేవింజూచి,రాముం,డీప్రకారము చెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

సీతే తత్ర భవాం స్తాతః ప్రవ్రాజయతి మాం వనమ్. ౧౯

టీక॥ సీతే=సీతా! తత్రభవాన్=పూజ్యుఁడైన; తాతః=తండ్రియగుదశరథమహారాజు; మాం=నన్ను; వనం=అడవిని; ప్రవ్రాజయతి=పొందించుచున్నాఁడు.

సీతా! పూజ్యుండగునాతండ్రిదశరథమహారాజు, నన్నూరువిడిచి యడవికిఁబొమ్మని యాజ్ఞాపించుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

కులే మహతి సంభూతే ధర్మజ్ఞే ధర్మచారిణి
శృణు జానకి యేనేదం క్రమేణాభ్యాగతం మమ. ౨౦

టీక॥ మహతి=పూజ్యమయిన; కులే=వంశమునందు; సంభూతే=పుట్టినదానవును; ధర్మజ్ఞే = ధర్మంబునెఱింగిన దానవును; ధర్మచారిణి=ధర్మమునాచరించుదానవునగు; జానకి=జనకునికొమార్తెవైనసీతా! ఇదం=ఇది; మమ=నాకు; యేన=ఏ; క్రమేణ=మార్గముచేత; అభ్యాగతం=వచ్చినదో; తం(అధ్యాహృతము)=ఆమార్గమును; శృణు=వినుము.

సీతా! నీవుపూజ్యంబగు వంశంబునం బుట్టినదానవు, ధర్మంబు దెలిసినదానవు, ధర్మంబు నెయాచరించుదానవు, పరమ ధార్మికుండగుజనకునికొమార్తెవు, కావున, ధర్మమునతిక్రమింపవు; నాకీవనవాసమెట్లు సంభవించినదో, ఆరీతిం జెప్పెదను. వినుము. అని, తాత్పర్యము.

రాజ్ఞా సత్యప్రతిజ్ఞేన పిత్రా దశరథేన చ
కైకేయ్యై మమ మాత్రే తు పురా దత్తౌ మహావరౌ. ౨౧

టీక॥ పురా=మునుపు; మమ = నాయొకటి; మాత్రే=తల్లియయిన; కైకేయ్యైతు = కైకేయికిమాత్రము; రాజ్ఞా=రాజును; సత్యప్రతిజ్ఞేన=అబద్ధముకానిప్రతినగలవాఁడును; పిత్రాచ=తండ్రియునగు; దశరథేన=దశరథునిచేత; మహావరౌ=గొప్పవరములురెండు; దత్తౌ=ఇయ్యఁబడినవి.

మునుపు, చేసినప్రతినతప్పనివాఁడును నాతండ్రియునగుదశరథమహారాజు,

నాతల్లికైకేయికి, గొప్పవరంబులు రెండు, ఇచ్చినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

తయాద్య మమ సజ్జేస్మి న్నభిషేకే నృపోద్యతే
ప్రచోదిత స్స సమయో ధర్మేణ ప్రతినిర్జితః. ౨౨

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; నృపోద్యతే=రాజుచేఁ బ్రయత్నింపఁబడిన; మమ=నాయొక్క; అస్మిన్=ఈ; అభిషేకే=పట్టాభిషేకము; సజ్జే=సిద్ధముకాఁగా; తయా=ఆకైకేయిచేత; సః= ఆ; సమయః=వరసంకేతము; ప్రచోదితః=ప్రవర్తిల్లఁజేయఁబడినది. దశరథశ్చ (అధ్యాహృతము) = దశరథుండును; ధర్మేణ=ధర్మముచేఁ; ప్రతినిర్జితః=జయింపఁబడినాఁడు.

ఇప్పుడు, దశరథుని యాజ్ఞ చొప్పున, నాకుఁ బట్టాభిషేకంబు సన్నద్ధమయి యుండఁగా, నాకైకేయి, దశరథుని, ఆ వరంబులడిగినది; దశరథుండును, ధర్మంబు దప్పనివాఁడు కావున, ఆవిడకు లోఁబడినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

చతుర్దశ హి వర్షాణి వస్తవ్యం దండకే మయా

టీక॥ మయా=నాచేత; దండకే=దండకారణ్యమునందు; చతుర్దశ=పదునాలుగు; వర్షాణి=ఏండ్లను; వస్తవ్యం హి=ఉండుటకావలయునుగదా!

ఆరెండు వరంబులలో, నొకటికిఁగా, నేను, దండకారణ్యంబునఁ, బదునాలుగు సంవత్సరంబులు, వాసంబు సేయవలయును. అని, తాత్పర్యము.

పిత్రా మే భరతశ్చాపి యౌవరాజ్యే నియోజితః. ౨౩

టీక॥ భరతశ్చాపి = భరతుండును గూడ; మే=నాయొక్క; పిత్రా= తండ్రిచేత; యౌవరాజ్యే= యువరాజుదొరతనమునందు; నియోజితః= ఆజ్ఞాపింపఁబడినాఁడు.

ఆరెండవ వరంబునకై, భరతుని గూడ, నప్పుడె, నాతండ్రి దశరథమహారాజు, యువరాజుగానుండు నట్లేర్పఱిచినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

సోహం త్వామాగతో ద్రష్టుం ప్రస్థితో విజనం వనమ్

స ౭౬

టీక॥ సః=అట్టి; అహం=నేను; విజనః=జనులులేని; వనం=అడవినిగూర్చి; ప్రస్థితః = పయనమయిన వాఁడనై; త్వాం=నిన్ను; ద్రష్టుం=చూచుటకై; ఆగతః=వచ్చినాఁడ.

అట్లు, గావున, నేనిప్పుడువిజనంబగు వనంబునకుంబోవనిశ్చయించి, నిన్నుఁ జూచిపోవుటకై, యిచ్చటికివచ్చినాను. అని, తాత్పర్యము.

భరతస్య సమీపేతు నాహం కథ్యః కదాచన. ౨౪

టీక॥ భరతస్య=భరతునియొక్క; సమీపేతు= సమీపమునందుమాత్రము; అహం=నేను; కదాచన=ఒకానొకప్పుడును; నకథ్యః = చెప్పఁదగినవాఁడను గాను.

భరతునిసమీపంబునమాత్రము, నన్నెప్పటికిని, శ్లాఘింపవలదు. అని, తాత్పర్యము.

బుద్ధియుక్తా హి పురుషా నసహంతే పరస్తవమ్

టీక॥ బుద్ధియుక్తాః = సంపదతోఁ గూడిన; పురుషాః=పురుషులు; పరస్తవం=ఇతరులఁబొగడుటను; నసహంతే హి=ఓర్వరుగదా!

శ్రీమంతులగుపురుషులు, తమయెదుట, ఇతరపురుషులంబొగడుటను, సహింపరు. అని, తాత్పర్యము.

తస్మాన్న తే గుణాః కథ్యా భరతస్యాగ్రతో మమ. ౨౫

టీక॥ తస్మాత్=అందువలన; మమ=నాయొక్క; గుణాః=గుణములు; భరతస్య=భరతునియొక్క; అగ్రతః=ముందట; నకథ్యాః=చెప్పఁదగినవికావు.

అట్లగుటంజేసి, నీవు, భరతునియెదుట, నాగుణంబులను, శ్లాఘించి, చెప్పవలదు. అని, తాత్పర్యము.

నాపిత్వం తేన భర్తవ్యా విశేషేణ కదాచన

టీక॥ త్వం=నీవు; కదాచన=ఒకానొకప్పుడును; తేన= ఆభరతునిచేత;

విశేషేణ=అతిశయముచేత; భర్తవ్యా పి=పోషింపఁబడవలసినదానవును; న= కావు.

ఎప్పటికినినిన్నుఁబోషింపవలెనను యంతయెచ్చైనయావశ్యకత భరతునకు లేదు;బంధుత్వముచేత, సామాన్యముగా నిన్నువాఁడుపోషింపఁవలసినవాఁడే కానివేలుకాదు. అని, తాత్పర్యము.

అనుకూలతయా శక్యం సమీపే త్వస్య వర్తితుమ్. ౨౬

టీక॥ అనుకూలతయాతు=అనుకూలముగానుండుటచేతమాత్రము;అస్య=ఈభరతునియొక్క=;సమీపే=సమీపమునందు, వర్తితుం=ఉండుటకు;శక్యం=కావచ్చును.

నీవీభరతునకనుకూలముగా నున్న[illegible]యిననే, యతనిసమీపంబుననుండఁగ[illegible]వు;లేనిచో నుండలేవు.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మై దత్తం నృపతినా యౌవరాజ్యం సనాతనమ్

టీక॥ నృపతినా = మనుష్యులకుఁబ్రభుండైనదశరథమహారాజుచేత ; సనాతనం= పురాతనమయిన ; యౌవరాజ్యం=యువరాజుదొరతనము;తస్మై=ఆభరతునికొఱకు; దత్తం=ఇయ్యఁబడినది.

దశరథమహారాజు, సనాతనంబగు యువరాజుదొరతనమును , ఆభరతునకేయిచ్చియున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

స ప్రసాద్య స్త్వయా సీతే నృపతిశ్చ విశేషతః. ౨౭

టీక॥ సీతే=సీతా! త్వయా = నీచేత; సః=ఆభరతుఁడును ; నృపతిశ్చ = మనుష్యులకుఁబ్రభువైనదశరథమహారాజును; విశేషతః=అతిశయమువలన;ప్రసాద్యః = సంతోషింపఁజేయఁదగినవాఁడు.

సీతా! నీవాభరతునకును,దశరథమహారాజునకును, విశేషించి, సంతోషంబుగల్గునట్లు, సేయుచుండవలయు.

అని, తాత్పర్యము.

అహంచాపి ప్రతిజ్ఞాం తాం గురోస్సమనుపాలయన్
వనమద్యైవ యాస్యామి స్థిరా భవ మనస్వినీ. ౨౮

టీక॥ అహంచాపి = నేనును; గురోః = తండ్రియొక్క; తాం = ఆ; ప్రతిజ్ఞాం = ప్రతినను; సమనుపాలయన్ = పాలించుచు; అద్యైవ = ఇప్పుడె; వనం = అడవినిగూర్చి; యాస్యామి = పోయెదను. త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; మనస్వినీ = మంచిమనసుగలదానవై; స్థిరా = నిలుకడగలదానవు; భవ = అగుము.

నేనును, దండ్రియగు దశరథమహారాజుచేసిన యాప్రతిజ్ఞంబరిపాలించుటకై, యిప్పుడెయడవికిఁబోయెదను; నీవు మంచిమనస్సుతోనిలుకడగా నుండుము.

అని, తాత్పర్యము.

యాతే చ మయి కల్యాణి వనం మునినిషేవితమ్
వ్రతోపవాసపరయా భవితవ్యం త్వయాఽనఘే. ౨౯

టీక॥ అనఘే = పాపములేనిదానవు; కల్యాణి = మంగళస్వరూపిణివగు సీతా! మయి = నేను; మునినిషేవితం = మునులచేసేవింపఁబడిన; వనం = అడవిని; యాతేచ = పొందఁగానే; త్వయా = నీచేత; వ్రతోపవాసపరయా = నియమమునందునుపవాసమునందును ఆసక్తిగలదానవుగా; భవితవ్యం = ఉండుటకావలసినది.

పాపములేనిదానవు మంగళస్వరూపిణివగుసీతా! నేనుమునులు నివసించు దండకారణ్యంబునకుఁబోయినపిదప, నీవు, వ్రతంబునవలంబించి, యుపవాసంబులుసలుపుచుండవలయు?

అని, తాత్పర్యము.

కాల్య ముత్థాయ దేవానాం కృత్వా పూజాం యథావిధి
వందితవ్యో దశరథః పితా మమ నరేశ్వరః. ౩౦

టీ॥ త్వయా (అధ్యాహృతము) = నీచేత; కాల్యం = ప్రత్యూషఃకాలమునందును; ఉత్థాయ = లేచి; యథావిధి = యథాశాస్త్రముగ; దేవానాం = దేవతలయొ

కడా; పూజాం=పూజను; కృత్వా = చేసి; మమ=నాయొక్క; పితా= తండ్రియును;నరేశ్వరః = మనుష్యులకుఁ బ్రభువైనవాఁడునగు; దశరథః= దశరథుఁడు; వందితవ్యః= నమస్కరింపఁబడవలెను.

నీవు ప్రతిదినమును, ఉషఃకాలమునం దు నిద్రలేచి , యథావిధిగ దేవతలం బూజించి, మనుష్యులకెందఱకుఁ బ్రభుండైన నాతండ్రి దశరథ మహారాజునకు నమస్కారముసేయవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

మాతాచ మమ కౌసల్యా వృద్ధా సంతాపకర్శితా
ధర్మమేవా గ్రతః కృత్వా త్వత్త స్సమ్మాన మర్హతి. ౩౦

టీక॥ ధర్మమేవ=ధర్మమునే; అగ్రతః=ముందట; కృత్వా=చేసికొని, ఇడుకొని; స్థితా = (అధ్యాహృతము) ఉన్నదియును; వృద్ధా= ముసలిదియును; సంతాపకర్శితా= దుఃఖముచేఁగృశింపఁజేయఁ బడినదియును; మమ=నాయొకడా; మాతా=తల్లియునగు; కౌసల్యాచ=కౌసల్యయును ; త్వత్తః=నీవలన;సమ్మానం = గౌరవమును; అర్హతి=పొందఁదగును.

కేవలముధర్మము నేయాశ్రయించియున్నదియువృదురాలును దుఃఖసముద్రంబునమునిఁగియున్నదియునగు నాతల్లి కౌసల్యను,నీవు, గౌరవించుచుండవలయును. అని, తాత్పర్యము.

వందితవ్యా శ్చ తే నిత్యం యా శ్శేషా మమ మాతరః
స్నేహప్రణయసంభోగై స్సమాహి మమ మాతరః. ౩౧

టీక॥ మమ=నాయొకడా; శేషాః= మిగిలిన; మాతరః = తల్లులు; యాః (సంతి) = ఎవ్వరుగలరో; తాః (అధ్యాహృతము)చ=వారలును; తే= నీకు; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును ; వందితవ్యాః= నమస్కరింపఁబడ వలసినవారలు. మమ=నాకు; మాతరః=తల్లులు; స్నేహప్రణయసంభోగైః, స్నేహ= చెలిమిచేతను, ప్రణయ=ప్రేమచేతను , సంభోగైః=పోషించుటచేతను ("భోగో రాజ్యేధనే సౌఖ్యేపాలనాభ్య వహారయోః" అనివైజయంతి); సమాహి=

సమానలుగదా!

నాయందు స్నేహంబును ప్రేమయు నుంచుట, నన్నుఁగాపాడుట, ఈవిషయములందు, నాతల్లులందఱు నాకుసమానలే, కావునఁ, గౌసల్యకుంబోలెనితరలయిననాతల్లులకును, నీవునమస్కారంబుసేయుచుండవలయు.

అని, తాత్పర్యము.

భ్రాతృపుత్రసమౌ చాపి ద్రష్టవ్యౌ చ విశేషతః
త్వయా భరతశత్రుఘ్నౌ ప్రాణైః ప్రియతరౌ మమ. ౩౩

టీక॥ మమ=నాకు; ప్రాణైః=(పంచమ్యర్థమందుఁ దృతీయ) ప్రాణంబులకన్న; ప్రియతరౌ=అధికప్రియులయిన; భరతశత్రుఘ్నౌచాపి= భరతుండును శత్రుఘ్నుండును; త్వయా=నీచేత; విశేషతః=అతిశయమువలన; భ్రాతృపుత్రసమౌ = తోఁబుట్టువుతోను గొడుకుతోను సమానులుగా; ద్రష్టవ్యౌ = చూడఁబడవలసినవారు.

నాకునాప్రాణంబులకన్న నధికప్రియులయిన, భరతశత్రుఘ్నులను, నీవు, విశేషించి, నీతోఁబుట్టువును గొడుకునుం జూచుకొనునట్లు, చూచుకొనవలయును. అని, తాత్పర్యము.

విప్రియం నచ కర్తవ్యం భరతస్య కదాచన
స హి రాజా ప్రభుశ్చైవ దేశస్యచ కులస్యచ. ౩౪

టీక॥ భరతస్య=భరతునకు; కదాచన=ఒకానొకప్పుడును; విప్రియంచ=విరోధమును; నకర్తవ్యం = చేయఁబడఁగూడదు. సః=ఆభరతుఁడు; దేశస్యచ= దేశమునకును; కులస్యచ=ఇంటికిని; రాజా=రాజును; ప్రభుశ్చైవహి=నియామకుండుసుగదా!

భరతుండీదేశమునకును మనయింటికినిగూడ, రాజును ప్రభుండును, గావున, నీవతనికెప్పుడును, విరోధము సేయఁగూడదు. అని, తాత్పర్యము.

ఆరాధితాహి శీలేన ప్రయత్నైశ్చోపసేవితాః
రాజానస్సంప్రసీదంతి ప్రకుప్యంతి విపర్యయే. ౩౫

టీక॥ రాజానః=రాజులు; శీలేన=స్వభావముచేత; ఆరాధితాః=సంతోషింపఁజేయఁబడినవారలయి; ప్రయత్నైః=యత్నములచేత; ఉపసేవితాశ్చ=సేవింపఁబడినవారలునై; సంప్రసీదంతిహి=సంతోషింతురుగదా! విపర్యయే=వేఱువిధమునందు; ప్రకుప్యంతి=మిక్కిలియుఁగోపమునొందుదురు.

రాజులు, తమకు శీలమును గాంచి వర్తించి, యాలస్యాదులు లేక మెల్లప్పుడును సేవించుచుండినచో, సంతోషింతురు; అట్లుగాకున్నచో, మిక్కిలియుఁగోపమునొందుదురు.

అని, తాత్పర్యము.

ఔరసానపి పుత్రాన్హి త్యజంత్యహితకారిణః
సమర్థాన్ సంప్రగృహ్ణంతి జనానపి నరాధిపాః. ౩౬

టీక॥ నరాధిపాః=మనుష్యులకుఁబ్రభువులయినవారలు, రాజులనుట; అహితకారిణః=అనిష్టముసేయునట్టి; ఔరసాన్=తమవలనఁదమధర్మపత్నికిఁబుట్టిన; పుత్రానపి= కొడుకులనయినను; త్యజంతిహి = విడుతురుగదా! సమర్థాన్=సమర్థులయిన; జనానపి=సాధారణజనులనైనను; సంప్రగృహ్ణంతి=స్వీకరింతురు.

రాజులు, తమకు విరోధముసేయుదురేని, తమకుఁదమధర్మపత్నులందుఁబుట్టిన, ధర్మప్రదులగు, నౌరసపుత్రులనైనను, బరిత్యజింతురు; బంధువులుకాని సాధారణజనులయినను, సమర్థులును దమకుహితము సేయువారలగుదురేని, వారలంబరిగ్రహింతురు.

అని, తాత్పర్యము.

సా త్వం వసేహ కల్యాణి రాజ్ఞః సమనువర్తినీ
భరతస్య రతా ధర్మే సత్యవ్రతపరాయణా. ౩౭

టీక॥ కల్యాణి=మంగళస్వరూపిణివగుసీతా! సా=అట్టి; త్వం = నీవు; రాజ్ఞః=రాజయిన; భరతస్య = భరతునకు; సమనువర్తినీ=అనుకూలురాలవై; ధర్మే=ధర్మమునందు; రతా = ఆసక్తురాలవై; సత్యవ్రతపరాయణా=సత్యమునునియమమునుముఖ్యమయినగతిగాఁగలదానవై; ఇహ=ఇచ్చట; వస=

ఉండుము.

మంగళస్వరూపిణివగుసీతా! అట్లు భరతునకనుకూలముగాఁబ్రవర్తించినఁ జానికిఁగష్టముగలుగదు, గావున, నీవు, రాజయినభరతుననువర్తించుచు, ధర్మంబువదలక, సత్యంబునునియమంబు నవలంబించి, యిచ్చటనె, యుండుము. అని, తాత్పర్యము.

అహం గమిష్యామి మహావనం ప్రియే
త్వయాహి వ స్తవ్య మిహైవ భామిని
యథా వ్యళీకం కురుషే న కస్యచి
త్తథా త్వయా కార్య మిదం వచో మమ. ౩౮

టీక॥ప్రియే = ప్రియురాలవగుసీతా! అహం = నేను; మహావనం = గొప్పఅడవిని; గమిష్యామి = పోయెదను. భామిని = స్త్రీవగుసీతా! త్వయా = నీచేత; ఇహైవ = ఇచ్చటనే; వస్తవ్యంహి = ఉండుట కావలసినదిగదా! యథా = ఎట్లు; కస్యచిత్ = ఒకానొకనికిని; వ్యళీకం = అప్రియమును; నకురుషే = చేయకుందువో; తథా = అట్లు; త్వయా = నీచేత; కార్యం = చేయఁదగినది. ఇదం = ఇది; మమ = నాయొక్క; వచః = మాట.

ప్రియురాలవగుసీతా! నేను, గొప్పఅడవిలోనుండఁబోయెదను; నీవు, స్త్రీవికావున, నాతోనడవికి రాఁదగవు; నీవిచ్చటనె యుండవలయుఁగదా! ఇచ్చట, నెవ్వానికిని, నీవప్రియంబుగాకుండునట్లు, అనుకూలముగా, నడుచుకొనుచుండుము; ఇదే నేనుజెప్పుమాట! అని, రాముండు, సీతాదేవికిం, జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే, అయోధ్యాకాండే, షడ్వింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండషడ్వింశసర్గ టీక, ముగిసినది.

---

(౫౨)

సప్తవింశసర్గ ప్రారంభః.

ఏవ ముక్తాతు వైదేహీ ప్రియార్హా ప్రియవాదినీ
ప్రణయా దేవ సంక్రుద్ధా భర్తార మిద మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ ప్రియార్హా=సంతోషముగలిగించుమాటలకేదగినదియును; ప్రియవాదినీ=సంతోషముగలిగించుమాటలంజెప్పునదియునగు; వైదేహీ=సీత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తాతు= చెప్పఁబడినదై సంతనె; ప్రణయా దేవ=స్నేహంబువలననె; సంక్రుద్ధా= మిక్కిలికోపించినదై; భర్తారం=పెనిమిటినిగూర్చి; ఇదం= ఈమాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

సంతోషకరంబులగుమాటలెచెప్పందగినదియు, సంతోషకరంబుగనె మాటలాడునదియునగు సీతాదేవి, పెనిమిటిచెప్పినమాటలనువిని, స్నేహంబుననె, మిక్కిలియుఁగోపంబునొంది, పెనిమిటినిరాముఁజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కి మిదం భాషసే రామ వాక్యం లఘుతయా ధ్రువమ్
త్వయా య దపహాస్యం మే శ్రుత్వా నరవరాత్మజ. ౨

టీక॥నరవరాత్మజ= మనుష్యులకుఁ బ్రభుండైన దశరథుని కుమారుండవగు; రామ=రాముఁడా ! త్వయా= నీచేత; భాషితం(అధ్యాహృతము)= చెప్పఁబడిన; యత్ =ఏమాట ; శ్రుత్వా=విని; మే=నాకును ; అపహాస్యం=పరిహసింపఁదగినదో; తత్ (అధ్యాహృతము)=అట్టి ; లఘుతయా= చులకనయగుటచేత ; ధ్రువం= నిశ్చయింపఁబడిన, చులుకనయనినిశ్చయింపఁబడినయనుట; వాక్యం= మాటను; భాషసే=చెప్పుచున్నావు.ఇదం = ఇది; కిం=ఏమి?

రాముఁడా!నీవురాజపుత్రుండవు,నీవిప్పుడు,నావంటియాఁడుదానికింగూడ పరిహాసముసేయఁదగినట్టి,పనికిమాలిన మాటంజెప్పుచున్నావే!ఇదియేమి విచిత్రము!ఇదివరకెన్నఁడును నీనోటనే ని

ట్టి మాటలను విన్నది లేదు! అని, తాత్పర్యము.

ఆర్యపుత్ర పితా మాతా భ్రాతా పుత్ర స్తథా స్నుషా
స్వాని పుణ్యాని భుంజానా స్స్వంస్వం భాగ్య ముపాసతే. ౩

టీ॥ ఆర్యపుత్ర=(ఇది, సంస్కృతములోఁ బెనిమిటిఁ బిలుచుశబ్దము) పూజ్యుండవగు దశరథునికుమారుఁడవయిన రాముఁడా! పితా=తండ్రియును; మాతా=తల్లియును; భ్రాతా=తోడఁబుట్టువును; పుత్రః=కొడుకును; తథా=అట్లు; స్నుషా=కోడలును; స్వాని=తమవయిన; పుణ్యాని=పుణ్యంబులను, పుణ్యఫలంబులననుట; భుంజానాః=అనుభవించుచు; స్వంస్వం=తమతమ; భాగ్యం=శుభాశుభకర్మమును; ఉపాసతే=పొందుచున్నారు.

పెనిమిటివగు రాముఁడా! తండ్రియును దల్లియును దోఁబుట్టువును, గొడుకును గోడలును, వీరలందఱుఁ, దమతమపుణ్యాపాపములఫలంబుల ననుభవించుచు, వానివలనం దమకుఁగలుగు, శుభాశుభకర్మంబులను, దామె యనుభవించుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

భర్తుర్భాగ్యంతు భార్యైకా ప్రాప్నోతి పురుషర్షభ

టీక॥ పురుషర్షభ=పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముఁడా! భార్యా=పెండ్లాము; ఏకాతు=ఒక్కతెయె; భర్తృభాగ్యం=పెనిమిటిభాగ్యమును; ప్రాప్నోతి=పొందుచున్నది.

పెనిమిటికర్ధశరీరమయినభార్యయొక్కతెమాత్రమె, తనపెనిమిటికిం గలుగుశుభాశుభకర్మంబులనె, దాను, బొందుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

అత శ్చైవాహ మాదిష్టా వనే వ స్తవ్య మిత్యపి. ౪

టీక॥ అతః=ఇందువలన; అహమపి=నేనును; "వనే=అడవియందు; వస్తవ్యం=ఉండుటకావలయును" ఇతి=అని; ఆదిష్టాచైవ=ఆజ్ఞాపింపఁబడినదాననే.

అట్లగుటం జేసి, నిన్నాజ్ఞాపించుట

మాంగ్రసనుచేతనే, నన్నును, అడవిలో నుండవలయునని, యాజ్ఞాంచినట్లియ గుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

న పితా నాత్మజో నాత్మా న మాతా న సఖీజనః
ఇహ ప్రేత్యచ నారీణాం పతి రేకో గతి స్సదా. ౪

టీక॥ నారీణాం=స్త్రీలకు;పితా=తండ్రి; గతిః(అధ్యాహృతము)=ప్రాప్యస్థానము; న=కాదు. ఆత్మజః=కొడుకు;న=కాదు.ఆత్మా=తానును. న=కాదు. మాతా=తల్లి; న=కాదు. సఖీజనః=చెలికత్తెజనము; న=కాదు. ఇహ=ఈలోకమునందును; ప్రేత్యచ=పరలోకమందును;పతిః=పెనిమిటి ; ఏకః=ఒకఁడే;సదా=ఎల్లప్పుడును; గతిః=ప్రాప్యస్థానము.

స్త్రీలకుఁదండ్రిగాని , కొడుకుగాని, తల్లిగాని , చెలికత్తెలుగాని , గతి కానేరరు ; వారలుదమకుఁదామెస్వతంత్రలునుగారు;పెనిమిటియొకఁడు, మాత్రమే,వారలకీలోకమునందునుబరలోకమునందును , ఎల్లప్పుడును, గతి యగును; మఱియెవ్వఁడునులేఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

యది త్వం ప్రస్థితో దుర్గం వన మద్యైవ రాఘవ
అగ్రత స్తే గమిష్యామి మృద్నంతీ కుశకంటకాన్. ౬

టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా!త్వం=నీవు;అద్యైవ=ఇప్పుడె; దుర్గం=చొరరాని;వనం=అడవినిగూర్చి; ప్రస్థితో యది=పయనమగుదువేని; అహం(అధ్యాహృతము)=నేను;కుశకంటకాన్=దర్భముక్కలను;మృద్నంతీ=మెత్తగిల్లఁజేయుచు; తే=నీకు;అగ్రతః=ముందట; గమిష్యామి=పోయెదను.

రాముఁడా! నీవిప్పుడెగహనంబగునరణ్యంబునకుంబోవఁ బయనంబగుదువేని, నేను,నీముందట,దర్భముక్కలమెత్తగాఁ బాదంబులనదుముచుఁ, బోయెదను; వెనుకవచ్చునట్టినీకువానిపైఁబాదంబులుంచుటకుఁగష్టముండదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఈర్ష్యారోషౌ బహిష్కృత్య భుక్తశేష మివోదకమ్

నయ మాం వీర విస్రబ్ధః పాపం మయి న విద్యతే.౭.

టీక॥ వీర= పరాక్రమశాలివగురాముఁడా ! త్వం(అధ్యాహృము)=నీవు ; ఈర్ష్యారోషౌ = ఓర్వమినిగోపంబును;భుక్తశేషం= తినఁబడిమిగిలిన,త్రావఁగామిగిలినయనుట;ఉదకమివ= జలమునుంబోలె; బహిష్కృత్య=విడిచి;విస్రబ్ధః=నమ్మకముగలవాఁడవై;మాం= నన్ను; నయ=కొనిపొమ్ము. మయి = నాయందు; పాపం = దోషము ; నవిద్యతే=లేదు.

నీవు,పరాక్రమశాలివి, నీకెందును భయములేదు,నావంటివాండ్రెందఱి నైనంగాపాడఁజాలుదువు, నేనుస్త్రీని భయపడవలదు; "నేనురావలదనఁగా వినక,వచ్చెదనని చెప్పుచున్నదే" యని యోర్వమియు, "నామాటనతిక్రమించు చున్నదే"యనికోపంబును, దాఁగిమిగిలినజలంబునువిడుచునట్లు, పరిత్యజించి, నాయందునమ్మకంబుంచి, నన్నునుగొనిపొమ్ము; నేనునీకేమియునపకారంబుసేయలేదు. అని,తాత్పర్యము.

ప్రాసాదాగ్రై ర్విమానై ర్వా వైహాయ సగతేన వా
సర్వావస్థాగతా భర్తుః పాదచ్ఛాయా విశిష్యతే.౮

టీక॥ప్రాసాదాగ్రైః = (పంచమ్యర్థమందుఁ దృతీయ, ఇట్లుముందు నెఱుంగునది) మేడలశిఖరములకన్నను ; విమానైర్వా=విమానములకన్నను;వైహాయసగతేనవా=ఆకాశమునందలిగమనముకన్నను; సర్వావస్థాగతా, సర్వావస్థా= అన్నియవస్థలందును , ఆగతా=అనుగతమయిన; భర్తుః= పెనిమిటియొక్క; పాదచ్ఛాయా=అడుగులనీడ, పాదసేవయనుట; విశిష్యతే = అధికమగుచున్నది.

మేడలపైనుండుటకన్నను విమానంబులనుండుటకన్నను , అణిమాదిసిద్ధులంబొంది యాకాశంబునం దిరుగుటకన్నను , అన్నియవస్థలందు నేకరీతిగాఁ బెనిమిటిననుసరించి, యతనిపాదంబులకు సేవసేయుటయె,యధికము.

అని,తాత్పర్యము.

అనుశిష్టాచ మాత్రాచ పిత్రాచ వివిధాశ్రయమ్

టీక॥ మాత్రాచ=తల్లిచేతను ; పిత్రాచ = తండ్రిచేతను ; వివిధాశ్రయం=నానాప్రకారములుగా ; అనుశిష్టా=శిక్షింపఁబడినదానను; అస్మి=అగుచున్నాను.

నాతల్లియును నాతండ్రియును, నాకీవిషయమునుగురించి, నానావిధము లుగా, నుపదేశించి యున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

నాస్మి సంప్రతి వక్తవ్యా వర్తితవ్యం యథా మయా. ౯

టీక॥ యథా=ఎట్లు; మయా=నాచేత; వర్తితవ్యం = ఉండుటకావలయునో; తథా (అధ్యాహృతము) = అట్లు; సంప్రతి=ఇప్పుడు; వక్తవ్యా= చెప్పఁబడ వలసినదానను; నాస్మి = కాను.

నేనెట్లు నడుచుకొనవలయునో, ఆ సంగతియిప్పుడునాకెవ్వరును దేశింపవలసినదిలేదు ; నాకిదివఱకె నాతలిదండ్రులుపదేశించి యున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

అహం దుర్గం గమిష్యామి వనం పురుషవర్జితమ్
నానామృగగణాకీర్ణం శార్దూలవృకసేవితమ్. ౧౦

టీక॥ అహం=నేను ; దుర్గం = చొరరానిదియును; పురుషవర్జితం= జనులచేవిడువఁబడినదియును ; నానామృగగణాకీర్ణం= నానావిధములయినమృగములచేవ్యాపింపఁబడినదియును; శార్దూలవృకసేవితం=పెద్దపులులచేతను [illegible] ళ్లచేతనుసేవింపఁబడినదియు నగు; [illegible] = అడవిని; గమిష్యామి= పొందెదను.

అరణ్యంబు, చొరరానిదయ్యుజనులులేనిదైనను , పెద్దపులులు దోడేళ్లు మొదలగు నానావిధములయిన మృగంబులతో నిండిన దైనను, నేనుదప్పక, నీతోఁగూడ, నరణ్యంబునకు,వచ్చెదను.

అని, తాత్పర్యము.

సుఖం వనే నివత్స్యామి యథైవ భవనే పితుః
అచింతయంతీ త్రీన్ లోకాన్ చింతయంతీ పతివ్రతమ్. ౧౧

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము)=నేను; త్రీన్=మూడైన; లోకాన్ = లోకములను; అచింతయంతీ = ఎన్ననిదాననై; పతివ్రతం= పెనిమిటివిషయమయిన వ్రతమును, శుశ్రూషననుట; చింతయంతీ=చింతింపుచు; వనే=అడవియందు; పితుః= తండ్రియొక్క; భవనే యథైవ= ఇంటియందువలె; సుఖం=సుఖముగా; వత్స్యామి=ఉండెదను.

నేను, త్రైలోక్యాధిపత్యమునైనను లెక్కింపక, పెనిమిటివలనగు శుశ్రూషసేయుట దక్క మఱి వేఱు తలంపక, మా తండ్రియింట నుండునట్లు, సుఖంబుగా, వనంబులో నుండెదను.

అని, తాత్పర్యము.

శుశ్రూషమాణా తే నిత్యం నియతా బ్రహ్మచారిణీ
సహ రంస్యే త్వయా వీర వనేషు మధుగంధిషు. ౧౨

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగు రాముఁడా! అహం(అధ్యాహృతము)= నేను; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; తే = నీకు; శుశ్రూషమాణా=పరిచర్యసేయుచు; నియతా=నియమముగలదాననై; బ్రహ్మచారిణీ= తపంబునొందుచు; మధుగంధిషు=తేనెచేమంచివాసనగల; వనేషు=వనములయందు; త్వయాసహ=నీతోఁగూడ; రంస్యే=క్రీడించుచుండెదను.

పరాక్రమశాలివగు రాముఁడా! నేను నీకెల్లప్పుడును సేవసేయుచు, నియమంబునఁ దపంబునల్పుచు, మంచితేనియలుగల్గుటచేసుగంధంబు గుబాళించుచుండు వనంబులందు, నిన్నుఁగూడె, క్రీడింపుచుండెదను అని, తాత్పర్యము.

త్వం హి శక్తో వనే కర్తుం రామ సంపరిపాలనమ్
అన్యస్యాపి జనస్యేహ కింపునర్మమ మానద. ౧౩

టీక॥ మానద=మానంబునిచ్చునట్టి; రామ=రాముఁడా! త్వం=నీవు; వనే=అడవియందు; అన్యస్య=ఇతరమైన; జనస్యాపి=జనముయొక్కయు; సంపరిపాలనం=కాపాడుటను; కర్తుం=చేయుటకు; శక్తోహి= చాలినవాఁడవుగదా! ఇహ= ఇప్పుడు; మమ = నాయొక్క; సంపరిపాలనం, కర్తుం, శక్తః, ఇతి

(అధ్యాహృతము) = కాపాడుటకు నే యుటకుఁ జాలినవాఁడవని; కింపునః (వక్తవ్యం)=చెప్ప నేల?

నామానసంబుఁ గాపాడునట్టి రాముఁడా! నీవు, అడవియందు, నన్ను, ఇం కనితరజనులనుగూడఁ, గాపాడఁ గలవాఁడవు; అట్టి నిన్ను నేను గాపాడుమని చెప్పవలెనా?

అని, తాత్పర్యము.

సహత్వయా గమిష్యామి వన మద్య న సంశయః

టీ॥ అహం(అధ్యాహృతము)= నేను; త్వయాసహ=నీతోఁగూడ; అద్య=ఇప్పుడు; వనం=అడవినిగూర్చి; ఆగమిష్యామి=వచ్చెదను. సంశయః=సందేహము; న= లేదు.

నేనిప్పుడు నీతోఁగూడ నే యడవికి వచ్చెదను; ఈవిషయమునందించుకయు నాకు సందేహము లేదు. అని, తాత్పర్యము.

నాహం శక్యా మహాభాగ నివర్తయితు ముద్యతా. ౧౪

టీక॥ ఉద్యతా = వనంబునకువచ్చుటకుఁ బ్రయత్నించిన; అహం= నేను; నివర్తయితుం=మఱలించుటకు; శక్యా= అలవియయినదానను; న= కాను.

ఇట్లువనంబునకు నీతోఁగూడ రావలయునని నిశ్చయించియున్నన న్ను, ఇచ్చటనిలుపనీకలవి గాదు. అని, తాత్పర్యము.

ఫలమూలాశనా నిత్యం భవిష్యామి న సంశయః

టీక। అహం(అధ్యాహృతము)= నేను; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; ఫలమూలాశనా = పండ్లును గడ్డలు నెయాహారము గాఁగలదానను; భవిష్యామి=అయ్యెదను. సంశయః=సందేహము; న=లేదు.

"వనంబున, మంచియాహారంబుదొరకదు; పండ్లను గడ్డలనుదినియుండవలయును" అనియందు వేమొ; నేనెల్లప్పుడును బండ్లను గడ్డలనే దినుచుండెదను; మంచియాహారంబే నాకక్కఱలేదు; దీనికి సందేహము లేదు. అని, తాత్పర్యము.

న తే దుఃఖం కరిష్యామి నివసంతీ సహత్వయా. ౧౫

టీక॥అహం(అధ్యాహృతము)=నేను; త్వయాసహ=నీతోఁగూడ; నివసంతీ=ఉండుచు; తే=నీకు; దుఃఖం=దుఃఖమును; నకరిష్యామి=చేయను.

నేను, నీకేవిధమయినదుఃఖమునుం జేయక, నీతోఁగూడనుండెదను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్ఛామి సరిత శ్శైలాన్ పల్వలాని వనాని చ
ద్రష్టుం సర్వత్ర నిర్భీతా త్వయా నాథేన ధీమతా. ౧౬

టీక॥అహం(అధ్యాహృతము)=నేను; ధీమతా=బుద్ధిమంతుఁడవైన; నాథేన=పెనిమిటివగు; త్వయా=నీతో; సహితా (అధ్యాహృతము)=కూడినదాననై; నిర్భీతా= భయములేనిదాననై; సరితః=నదులను; శైలాన్=పర్వతములను; పల్వలాని=నీళ్లుగల చిన్నపల్లములను; వనానిచ= వనంబులను; సర్వత్ర=అంతటను ; ద్రష్టుం=చూచుటకు;ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను.

నేను , బుద్ధిమంతుండవునాథుండవగునీవు తోడుండఁగా , నెంతమాత్రముభయములేక, అడవియందుండు, నదులనుబర్వతంబులను నీళ్లునిలిచియుండుపల్లములను వనంబులను , వీనినన్నిటినింజూడఁగోరుచున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

హంసకారండవాకీర్ణాః పద్మినీ స్సాధుపుష్పితాః
ఇచ్ఛేయం సుఖినీ ద్రష్టుం త్వయా వీరేణ సంగతా. ౧౭

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము)=నేను; వీరేణ= పరాక్రమశాలివగు; త్వయా=నీతో; సంగతా=కూడినదాననై ; సుఖినీ=అధికమయినసుఖముగలదాననై;హంసకారండవాకీర్ణాః=హంసపక్షులచేతను నీరుకోళ్ల చేతను వ్యాపింపఁబడినవియును ; సాధుపుష్పితాః=చక్కఁగాఁ బూచినవియునగు; పద్మినీః=తామరకొలనులను; ద్రష్టుం=చూచుటకు; ఇచ్ఛేయం= కోరుదును.

నేను, బరాక్రమశాలివగు నిన్నుఁగూడి , భయంబులేక , సుఖముగా, హంసపక్షులును నీరుకోళ్లును గలిగి చక్కఁగాఁబూచియుండుతామరకొలం

డు, రాచకార్యంబులనేమి, మఱియితర కార్యంబులనేమి, యెట్లు, నెఱవేర్చుకొనుచుండునో, మనకతనిసేవించుటయిట్టి కాలంబునందులభింపదయ్యె" అనితలంచుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

రాజాపి తౌ మహాతేజా స్సస్మార ప్రోషితౌ సుతౌ
ఉభౌ భరతశత్రుఘ్నౌ మహేంద్రవరుణోపమౌ. ४

టీక॥మహాతేజాః=అధికమయినకాంతిగల;రాజాపి = దశరథమహారాజును;ప్రోషితౌ=దేశాంతరము నందుండువారును;మహేంద్రవరుణోపమౌ=దేవేంద్రునితోనువరుణునితోనుం బోలికగలవారునగు;సుతౌ= కొడుకులయిన;తౌ=ఆ;భరతశత్రుఘ్నౌ = భరతశత్రుఘ్నులను; ఉభౌ=ఇద్దఱను; సస్మార=తలంచెను.

లోకోత్తరులగుపుత్రులనొందుటవలనంగలిగినయధికమయినకాంతిగల దశరథమహారాజును, కొడుకులయందతిప్రీతిగలవాఁడగుటంజేసి, రామలక్ష్మణులతోఁగూడియున్నను, దేశాంతరమునందున్న, దేవేంద్రవరుణులకు సరివచ్చుకొడుకుల,భరతశత్రుఘ్నుల,నిద్దఱను,ఏకరీతిగా,స్మరింపుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వ ఏవ తు తస్యేష్టా శ్చత్వారః పురుషర్షభాః
స్వశరీరా ద్వినివృత్తా శ్చత్వార ఇవ బాహవః. ५

టీక॥చత్వారః=నల్వురయిన;పురుషర్షభాః=పురుషశ్రేష్ఠులను రామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులు ; సర్వేతు=అందఱును;తస్య=ఆదశరథునకు;స్వశరీరాత్ = తనదేహమునుండి;వినివృత్తాః=బయలువెడలిన;చత్వారః= నాలుగయిన;బాహవఇవ = చేతులువోలె;ఇష్టాఏవ=ప్రియులయ్యె; ఆసన్(అధ్యాహృతము)=ఉండిరి.

ఆదశరథుఁడు, పురుషోత్తములగు రామలక్ష్మణ భరతశత్రుఘ్నులయందు నల్వురియందును,లోకంబులయందునాలుగుచేతులుగలవాఁడు దనకున్నయన్నిచేతులయందునేకరీతిగా ప్రీతియుంచునట్లు,ఏకరీతిగాఁ బ్రీతిగలిగియుండెను.అని, తాత్పర్యము.

తేషామపి మహాతేజా రామో రతికరః పితుః
స్వయంభూరివ భూతానాం బభూవ గుణవత్తరః. ౬

టీ॥ భూతానాం=ప్రాణులలోపల; స్వయంభూరివ=బ్రహ్మదేవుండువలె; తేషామపి=ఆసల్వురిలోను; గుణవత్తరః=అధికముగా గుణములు గలవాఁడును; మహాతేజాః=అధికమయిన కాంతిగలవాఁడునగు; రామః=రాముఁడు; పితుః=తండ్రియయినదశరథునకు; రతికరః=అధికమయినప్రీతిసేయువాఁడు; బభూవ=ఆయెను.

భూతంబులలోపలబ్రహ్మదేవుండధికగుణవంతుండగునట్లు, రాముండానల్వురిలోపలనుమిక్కిలియుగుణవంతుండు మహాతేజుండుఁగావున, దండ్రియగుదశరథునకునతనియందె యధికంబుగాఁబ్రీతికలిగియుండెను. అని, తాత్పర్యము. (ఇదిగోవిందరాజీయవ్యాఖ్యానంబుననుసరించినది.)

భూతానాం=దేవతలు మొదలగు ప్రాణులలోపల; గుణవత్తరః(అధ్యాహృతము)=మిక్కిలియును గుణంబులుగల; స్వయంభూరివ=బ్రహ్మదేవుండువలె; తేషామపి=ఆనల్వురిలోపలను; గుణవత్తరః= మిక్కిలియునుగుణంబులుగలవాఁడును; మహాతేజాః= అధికమయినకాంతిగల[illegible]నగు; రామః= రాముఁడు; పితుః=(బ్రహ్మపక్షమందు) తండ్రియగు విష్ణుదేవునకు (రామపక్షమందు) దశరథునకు - రతికరః=అధికప్రీతిసేయువాఁడు; బభూవ=ఆయెను.

దేవతలు మొదలగుప్రాణులలోపల నధికగుణవంతుండగు బ్రహ్మదేవుండుతనతండ్రియగు విష్ణుదేవునకధిక ప్రీతిసేయునట్లు, ఆనల్వురిలోపలనధికగుణంబులుగలవాఁడును మహాతేజుండునగు రాముండు, తండ్రియగుదశరథునకధికప్రీతిసేయుచుండెను. అని, తాత్పర్యము. (ఇది, మహేశ్వరతీర్థీయ వ్యాఖ్యానముననుసరించినది.) పితుః (అధ్యాహృతము)=తండ్రియగువిష్ణునకును; భూతానాం=ప్రాణులకును; గుణవత్తరః(అధ్యాహృతము)=మిక్కిలియును గుణంబులుగల; స్వయంభూరివ=బ్రహ్మదేవుండువలె; గుణవత్తరః=మిక్కిలియునుగుణంబులుగలవాఁడును ; మహాతేజాః=అధికమయినకాంతి గలవాఁడునగు; రామః=రాముఁడు; పితుః = దశరథునకును; తేషామపి=ఆతోడఁబుట్టువులకును; రతికరః= మిక్కిలియునుబ్రీతిసేయువాఁడు; బభూవ=ఆయెను.

అధికగుణవంతుండగు బ్రహ్మదేవుం

డు, తనతండ్రియగు విష్ణునకును సమస్త భూతంబులకును అధికప్రీతిగలిగించునట్టి, అధికగుణవంతుండును మహాతేజుండునగు రాముండును, తనతండ్రియగు దశరథునికిని, దనతమ్ములకును, అఖిల [illegible] ముగలుగఁజేయుచు [illegible], తాత్పర్యము.(ఇది, మునిభావప్రకాశికననుసరించినయర్థము).

సహి దేవై రుదీర్ణస్య రావణస్య వధార్థిభిః
అర్థితో మానుషే లోకే జజ్ఞే విష్ణు స్సనాతనః. ౭

టీక॥సనాతనః=శాశ్వతుండగు; విష్ణుః=విష్ణుదేవుండు; ఉదీర్ణస్య=గర్వించినట్టి; రావణస్య= రావణునియొక్క; వధార్థిభిః=చంపుటనుగోరునట్టి ; దేవైః=దేవతలచేత; అర్థితః=కోరఁబడినవాఁడై; మానుషే=మనుష్యసంబంధియగు; లోకే=లోకమందు ; సః=ఆ రాముఁడుగా; జజ్ఞేహి=పుట్టెనుగదా!

శాశ్వతుండగు విష్ణుదేవుండు, వరబలంబునఁగర్వించియున్న రావణునిఁజంపుటకొఱకు దేవతలచేఁబ్రార్థింపఁబడి, మనుష్యలోకంబున, రాముఁడుగాఁబుట్టెనుగదా! అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— సహి=వాఁడుగదా! తనకుఁబుట్టుకలేనిదైనను నానావిధంబులుగాఁబుట్టునని వేదంబు నందును బ్రసిద్ధుండైనవాఁడనుట; సనాతనః= నిత్యుండయిన; విష్ణుః= వ్యాపకుండగు విష్ణుదేవుండు; దేవైః=("దివు, క్రీడావిజిగీషావ్యవహారద్యుతిస్తుతి మోదమదస్వప్నకాంతిగతిషు" అనుధాతువునంబుట్టినది.) క్రీడించుటయె స్వభావముగాఁగలవారు, నీచకార్యప్రవృత్తిగలవారనుట, యెదుటివాని బోరఁగెలంద్రోయ నిచ్చగించువారు, వ్యవహారముముఖ్యముగాఁ దలంచువారు, పరమార్థబుద్ధిలేని వారునుతమకార్యమునుమాత్రమె చూచువారును (తమకనుకూలముగాఁగృష్ణుండు నరకాసురుంజంపిన వెనుక నతండు పారిజాతంబుకోరఁగా నతనితోనే యుద్ధముసేసినట్టిస్వకార్యధురంధరు) లనుట. స్తోత్రముచేసి బేలుపుచ్చువారు, సహంకరించియుండువారు, నట్టిదేవతలచేత, "ఇట్టివారిచేతననుటచే, నెట్టివారికిని, విష్ణుండు సులభుండని సూచింపఁబడుచున్నది. ఉదీర్ణస్య=గర్వించిన, తనకువరంబొసంగినవారని యెనుందలంపక యాదేవతలమీఁదనె యుద్ధముసే

యువాఁడనుట; రావణస్య=రావణుని యొక్క-ఉపధార్షిణాభిః; అభి=తః=ఉపాసనలచేమెచ్చినవాఁడుకాదు, డుపాసకకోరఁబడినవాఁడై, యిందువలనను సౌలభ్యముసూచింపఁబడుచున్నది. మానుషే లోకే= దేవతలుగూడమనుష్యగంధము నోర్వలేక, రోఁతపడుచు, భూమికియోజనంబునకన్ననుదూరంబుగా నుండి, హవిర్భాగంబుగొనియెదరు, అట్టిదేవతలును; విష్ణుదేవునకు మనుష్యుల వంటివారలె, అట్టివిష్ణుదేవుండును, మనుష్యలోకంబునందుఁ బుట్టుటంజేసి, సర్వప్రాణులకును అతిసులభుం డద్దేవుఁడని సూచితమగుచున్నది. జజ్ఞే=రామరూపంబునఁబుట్టెను, నరసింహాదులు వలె నావిర్భవింపలేదు, గర్భవాసంబుచేసిపుట్టెను, యట్టును సాధారణమనుష్యులుగూడ, పదిమాసంబులే గర్భదుఃఖంబనుభవించువారైనను, ఈవిష్ణుమాత్రము "తతశ్చద్వాదశేమాసి" అనిచెప్పఁబడినచొప్పున, పండ్రెండు మాసంబులు గర్భంబుననుండిపుట్టెను. "ఆహా! యెంతభక్తవత్సలత!" యని యాశ్చర్యకరంబగువాత్సల్యమును సూచించుచున్నది.

"సనాతనః విష్ణుః జజ్ఞే" (శాశ్వతుండగువిష్ణుండుపుట్టెను) అనుటచే, తాను శాశ్వతుండైనను సర్వవ్యాపకుండైనను, నశ్వరంబును వ్యాప్యంబునగు మనుష్య శరీరంబు నవలంబించెను, అనిదయాళుతయె వ్యంజితమగుచున్నది.

శాశ్వతుండును సర్వవ్యాపకుండునగువిష్ణుదేవుండు, తన్నుదుగుణంబులకిరవైనవారును, స్వకార్యమాత్రధురంధరులునగుదేవతలు, రావణవధంబునకై, కోరిన మాత్రముననే, పరమదయాళువుకావునఁ, దనకన్ననెంతయుఁగనిష్ఠులగు దేవతలకునుగూడ రోఁతగలిగించునట్టిమనుష్యలోకంబునందు, నశ్వరంబును సర్వవిఘ్నంబులఁగష్టంబునగు మనుష్యదేహంబవలంబించి, మనుష్యులకన్న నెచ్చుగాఁ బండ్రెండుమాసంబులుగర్భదుఃఖంబుననుభవించి, రామరూపంబునంబుట్టెను; ఆహా! ఎంతభక్తవత్సలుండురమానాథుండు! అట్టి, విష్ణుదేవునియవతారంబగుటంజేసి, రామునియందునమస్తసద్గుణంబులును, ఒప్పియుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

కౌసల్యా శుశుభే తేన పుత్రేణామిత తేజసా
యథా వరేణ దేవానా మదితి ర్వజ్రపాణినా. ౮

టీక॥ అమితతేజసా=కొలందిలేనిపరాక్రమంబుగల; తేన=ఆ; పుత్రేణ=కొడుకయినరామునిచేత ; కౌసల్యా=కౌసల్య; దేవానాం=దేవతలలోపల ; వరేణ=శ్రేష్ఠుఁడయిన;వజ్రపాణినా=వజ్రాయుధముచేతి యందుఁగల యింద్రునిచేత;అదితిర్యథా=అదితివలె, శుశుభే=ప్రకాశించెను.

అందఱికొడుకులలోపలను శ్రేష్ఠుం డనునప్రమేయంబగు పరాక్రమంబుగలవాఁడునగు రామునింబుత్రుంగాఁ బడసి,కౌసల్య , దేవతాశ్రేష్ఠుండగునింద్రు సంగన్నయదితివోలెఁబ్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సహి రూపోపపన్నశ్చ వీర్యవా ననసూయకః
భూమా వనుపమ స్సూను గుణై ర్దశరథోపమః. ౯

టీక॥ సః=ఆరాముఁడు;రూపోపపన్నశ్చ=సౌందర్యముతోఁగూడినవాఁడును;వీర్యవాన్=పరాక్రమంబుగలవాఁడు;అనసూయకః=గుణములయందు దోషారోపము సేయనివాఁడును ; గుణైః=గుణములచేత; దశరథోపమః=దశరథునితోఁబోలికగలవాఁడును; కావున నే;భూమౌ=భూమియందు; అనుపమః=సరిలేని; సూనుః= కొడుకునుగా; ఆసీత్(అధ్యాహృతము)హి=ఉండెనుగదా!

ఆరాముండు , సౌందర్యముగలిగి, పరాక్రమశాలియయి , అసూయలేనివాఁడై,గుణంబులదశరథునింబోలుచు , ఇట్లుసమస్త గుణంబులు గలిగియుండుటంజేసి,“ఇట్టికొడుకెవ్వరికినిలేఁ” డని యనందగియుండెను. అని, తాత్పర్యము.

సచ నిత్యం ప్రశాంతాత్మా మృదుపూర్వం తు భాషతే
ఉచ్యమానోపి పరుషం నోత్తరం ప్రతిపద్యతే. ౧౦

టీక॥సః = ఆరాముండు (చకారము పాదపూరణార్థము) ; పరుషం=నిష్ఠురపుమాటను;ఉచ్యమానోపి = చెప్పఁబడినవాఁడైనను;ఉత్తరం= బదులును;నప్రతిపద్యతే=పొందఁడు, చెప్పఁడనుట. తు=మఱేమనఁగా;నిత్యం= ఎల్లప్పుడును;ప్రశాంతాత్మా=కోపములేని మనసుగలవాఁడై; మృదుపూర్వం=మె

త్తన ముందు గాఁగల్గునట్లుగా ; భాష తే=మాటరాడసు.

ఆరాముండు, తనుఁజూచియెవ్వరేని, పరుషముగా మాటలాడినను, అతండు దానికి బదులుపరుషంబుగా నెంతమాత్రమును జెప్పఁడు; మఱియు, యెల్లప్పుడును గోపంబులేని మనంబుగలవాఁడగుటంజేసి, తిన్ననగా నేయతనికిం జెప్పును.అని, తాత్పర్యము.

కథంచి దుపకారేణ కృతే నైకేన తుష్యతి
నస్మరత్య పకారాణాం శతమప్యాత్మ వత్తయా. ౧౧

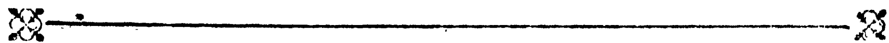
టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆరాముఁడు; కథంచిత్=ఎటులైనను, అనఁగా, "ఎట్లయిననేమ్ము గానిమ్ము" అనియలక్ష్యముగానైనను, లేక, చేయవలెననునభ్యవసాయముతోఁగాకపోయినను, లేక, స్వకార్యమునుద్దేశించియయినను, లేక, స్వల్పముగానైనను, లేక, పరిహాసముగానైనను,అనుట; కృతేన=చేయఁబడినః;ఏకేన = ఒకటైన; ఉపకారేణ= ఉపకారముచేతనే; తుష్యతి = సంతోషించును.ఆత్మవత్తయా= మంచిమనస్సు గలవాఁడగుటచేత ; అపకారాణాం=అపకారములయొక్క ; శతమపి= లెక్క-లేనివానినైనను; నస్మరతి=తలంపఁడు.

రాముండు, తనకెవ్వండైననేవిధముగానైనను ఒకటి-మాటుపకారంబు చేసెనేని, దానికెల్లప్పుడునుసంతోషించియుండును; ఏవ్వఁడుగానియెన్నియపకారములు చేసినను, మంచిమనసుగలవాఁడుగావున , వానినెప్పుడునుస్మరింపఁడు.అని,తాత్పర్యము.

శీలవృద్ధై ర్జ్ఞానవృద్ధై ర్వయోవృద్ధైశ్చ సజ్జనైః
కథయ న్నాస్త వైనిత్య మస్త్రయోగ్యాంతరేష్వపి. ౧౨

టీ॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆరాముఁడు;సజ్జనైః=మంచివారైన;శీలవృద్ధైః= మంచియాచారముచేగొప్పవారగు వారితోను;జ్ఞానవృద్ధైః = జ్ఞానముచేగొప్పవారగువారితోను;వయోవృద్ధైశ్చ= వయసుచేముదుసలులగువారితోను; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; అస్త్రయోగ్యాంతరేష్వపి= అస్త్రాభ్యాసము సేయుకాల

ములందును; కథయన్ = మాటలాడుచు; ఆస్త=ఉండెను "వై" అనునది పాదపూరణార్థకము.

ఆ రాముండు, ఎల్లప్పుడును, అస్త్రాభ్యాసము సేయు కాలమునందు కాలము నడుమ... జ్ఞనులగు సదాచారస... లు మోక్షముగోరువారలు... వీరతోఁగూడ, ... గుఱించియు, వేదాంతశాస్త్రంబులను గుఱించియు, సంప్రదాయములను గుఱించియు, మాటలాడుచుండును.

అని, తాత్పర్యము.

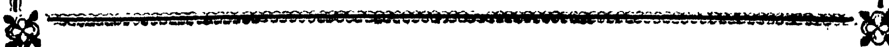
బుద్ధిమాన్ మధురాభాషీ పూర్వభాషీ ప్రియంవదః
వీర్యవాన్నచ వీర్యేణ మహతా స్వేన విస్మితః. ౧౩

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆరాముండు; బుద్ధిమాన్= ప్రశస్తమగుబుద్ధి గలవాడును; మధురాభాషీ= ఇంపుగా మాటలాడువాండును; పూర్వభాషీ= ముందుగామాటలాడువాండును; ప్రియంవదః=ఇష్టమునే చెప్పువాండును; వీర్యవాన్=పరాక్రమశాలియును; స్వేన=తనదైన; మహతా=గొప్పదగు; వీర్యేణ=పరాక్రమముచేత; నవిస్మితశ్చ= గర్వములేనివాండును గా; ఆసీత్=(అధ్యాహృతము)ఉండెను.

రాముండు, మంచిబుద్ధిగలిగి, మధురంబుగా మాటలాడువాండై, ఎట్టివానితో నైనను తానే ముందుమాటలాడుచుం బరులకత్యాశ్చర్యంబుగలిగించు పరాక్రమంబుగలవాండైనను, ఎంతమాత్రము నుదనపరాక్రమంబునకు గర్వింపక యుండెను. అని, తాత్పర్యము.

నచానృతకథో విద్వాన్ వృద్ధానాం ప్రతిపూజకః
("బ్రాహ్మణప్రతిపూజకః" అనిపాఠాంతరము)
అనురక్తః ప్రజాభిశ్చ ప్రజాశ్చాప్యనురంజతే. ౧౪

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆరాముండు; నానృతకథశ్చ= అబద్ధపుమాటలేనివాండును; విద్వాన్=పండితుండును; వృద్ధానాం=పెద్దలయొక్క; ప్రతిపూజకః = ఎదురుగానిపూజించువాండును; బ్రాహ్మణప్రతిపూజకః (అనిపాఠాంతరము)= బ్రాహ్మణుల నెదుర్కొని పూజించువాండును; ప్రజాభిః = జనుల

చేత; అనురక్తశ్చ=ప్రేమయుంచఁబడి
నవాఁడును; ప్రజాశ్చ=జనులను; అను
రంజతే (అనురంజయతి)=సంతసింపఁ
జేయుచుండును.

రాముండు, దబ్బఱలాడఁడు, పండి
తుండు, వృద్ధులకుఁ (బ్రాహ్మణులకు)
బూజసేయువాఁడు ; ప్రజలతనియం
దుఁబ్రేమగల్గియుండిరి ; అతండునుబ్ర
జలయందనురాగంబుగల్గియుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

సానుక్రోశో జితక్రోధో బ్రాహ్మణప్రతిపూజకః
దీనానుకంపీ ధర్మజ్ఞో నిత్యం ప్రగ్రహ వాం శ్శుచిః. ౧౫

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆరా
ముఁడు; సానుక్రోశః= దయతోఁగూడి
నవాఁడును; జితక్రోధః= జయింపఁబడి
నకోపముగలవాఁడును ; బ్రాహ్మణప్ర
తిపూజకః=బ్రాహ్మణుల నెదుర్కొని
పూజించువాఁడును; దీనానుకంపీ= దరి
ద్రులయందెచ్చుగాదయగలవాఁడును ;
ధర్మజ్ఞః= ధర్మంబులనెఱింగినవాఁ
డును; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును ; ప్రగ్రహ
వాన్=నిగ్రహంబగు, నియమంబుగలవాఁ
డును; శుచిః=పరిశుద్ధుఁడును ; పరధ
నంబుకోరనివాఁడునట.

రాముండు, దయగలవాఁడు ; కో
పంబుజయించినవాఁడు; బ్రాహ్మణులం
గన్నమాత్రమున నెదుర్కొనిపూజించు
వాఁడు; దరిద్రులనుచూచినప్పుడె, వార
లదానమానాదుల నాదరించువాఁడు;
ధర్మంబులనెఱింగినవాఁడు; ఎప్పుడు
ను, చలనంబులేని నియమంబు గలవాఁ
డు; పరధనంబుగోరఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

కులోచితమతిః క్షాత్ర ధర్మం స్వం బహుమన్యతే
మన్యతే పరయా కీర్త్యా మహ త్స్వర్గఫలం తతః. ౧౬

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆరా
ముఁడు; కులోచితమతిః=ఇక్ష్వాకువం
శంబునకుఁదగినబుద్ధిగలవాఁడు; స్వం=
తనదైన; క్షాత్రధర్మం=క్షత్రియులధ
ర్మమును; బహుమన్యతే= అధికమనిత
లంచును; తతః = తనదగుక్షాత్రధ
ర్మంబువలన; పరయా = అధికమయి
న; కీర్త్యా=కీర్తితోఁ; మహత్= గొప్ప

వయినః స్వర్గఫలం = స్వర్గమనుఫలము; భవతీతి (అధ్యాహృతము)=కలుగునని; మన్యతే=తలంచును.

రాముండు, తనకులంబునకుఁదగినట్లు, దయ, దాక్షిణ్యము, శరణాగతసంరక్షణము, మొదలగువానియందాసక్తం బగు బుద్ధిగలవాఁడు; తనక్షత్రియమునే యధికముగా నెంచును; తనక్షత్రధర్మముచక్కగా ననుష్ఠింపఁబడునేని దానివలననే, మహాకీర్తియు, స్వర్గంబును, గల్గునని, తలంచును.

అని, తాత్పర్యము.

నాశ్రేయసి రతో విద్వాన్నవిరుద్ధకథారుచిః
ఉత్తరోత్తరయుక్తౌ చ వక్తా వాచస్పతి ర్యథా. ౧౭

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆ రాముండు; విద్వాన్=పండితుండు; కావుననే; అశ్రేయసి= మంచిదికానివానియందు; నరతః=ఆసక్తుఁడుకాఁడు. నవిరుద్ధకథారుచిః=ధర్మమునకువిరుద్ధములయిన మాటలయందిష్టముగలవాఁడుకాఁడు. ఉత్తరోత్తరయుక్తౌ=బదులుబదులుగాఁజెప్పయుక్తియందు; వాచస్పతిర్యథా = బృహస్పతివలె; వక్తా చ=చెప్పువాఁడును.

రాముఁడు, పండితుండు కావున, మంచిదికానివానియందాసక్తుండుకాఁడు; ధర్మవిరుద్ధములయినమాటలు చెప్పఁడు; బృహస్పతివలె, బదులుకుబదులుయుక్తులు చెప్పును.

అని, తాత్పర్యము.

అరోగ స్తరుణో వాగ్మీ వపుష్మాన్ దేశకాలవిత్
లోకే పురుషసారజ్ఞ స్సాధు రేకో వినిర్మితః. ౧౮

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆ రాముఁడు; అరోగః=వ్యాధిలేనివాఁడు; తరుణః= యౌవనంబుగలవాఁడు; వాగ్మీ=చక్కగా మాటలాడువాఁడు; వపుష్మాన్= మంచిదేహంబు గలవాఁడు; దేశకాలవిత్ = దేశమునుగాలమునెఱింగినవాఁడు; పురుషసారజ్ఞః=పురుషునిమనోనిశ్చయము నెఱింగినవాఁడు; లోకే=జగత్తునందు; ఏకః=ఒకఁడైన; సాధుః=సత్పురుషుఁడు ;ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; వినిర్మితః= నిశ్చయింపఁబడినాఁడు.

రాముండు , వ్యాధియేమియులేనివాఁడు; మంచియౌవనంబు గలవాఁడు;

చక్కఁగా మాటలాడువాఁడు; దృఢం బగు దేహంబు గలవాఁడు; దేశకాలంబులకుఁ దగినట్టు నడువనేర్చినవాఁడు; చూచినమాత్రముననె పురుషుని హృదయంబు గనుంగొనువాఁడు; లోకంబునందంతయు, అపకార్యులపైఁ గోపంబులేని సాధు వితం డొకండె యనినిశ్చయింపఁబడెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తుశ్రేష్ఠై ర్గుణై ర్యుక్తః ప్రజానాం పార్థివాత్మజః
బహిశ్చర ఇవ ప్రాణో బభూవ గుణతః ప్రియః. ౧౯

టీక॥ శ్రేష్ఠైః = ఉత్తమములయిన; గుణైః = గుణములతోఁ; యుక్తః = కూడిన; సః = ఆ; పార్థివాత్మజస్తు = రాచకొమరుండైన రాముండుమాత్రము; ప్రజానాం = జనులకు; బహిశ్చరః = బైటఁ దిరుగుచుండు; ప్రాణ ఇవ = ప్రాణము వలె; గుణతః = గుణములచేత; ప్రియః = ఇష్టుఁడు; బభూవ = ఆయెను.

ఇట్లుత్తమంబులగు గుణంబులు గలిగియున్న రాముండు, తన గుణంబులచేఁ, బ్రజలకు, బైటనుండు ప్రాణంబుం బోలెఁ బ్రియుఁడు గానుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

సమ్య గ్విద్యా వ్రతస్నాతో యథావ త్సాంగవేదవిత్
ఇష్వస్త్రే చ పితు శ్శ్రేష్ఠో బభూవ భరతాగ్రజః. ౨౦

టీక॥ భరతాగ్రజః = భరతునికన్నయయినరాముండు; సమ్యక్ = చక్కఁగా; విద్యావ్రతస్నాతః = విద్యలవలనను వ్రతంబులవలనను స్నానముచేసినవాఁడును, అధ్యయనముచేసి, వ్రతంబులాచరించిసమావర్తనంబు చేసినవాఁడనుట; యథావత్ = యథాశాస్త్రముగా; సాంగవేదవిత్ = అంగములతోఁ గూడినవేదంబులనెఱింగినవాఁడును; ఇష్వస్త్రే = బాణంబులందునుఅస్త్రంబులందును; పితుః = తండ్రికన్న; శ్రేష్ఠః = ఎచ్చయినవాఁడునుగా; బభూవ = ఆయెను.

భరతునకన్నయగురాముండు, చక్కఁగా వేదంబులనధ్యయనించివ్రతంబులాచరించి స్నాతకమునుజేసికొని; శిక్షావ్యాకరణాది వేదాంగంబులను వేదములను, అర్థంబులతో నెఱింగినవాఁ

డై, విలువిద్యయందు నస్త్రంబులందుఁ దండ్రికన్న నెక్కువైనవాఁడైయుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

కల్యాణాభిజన స్సాధు రదీన స్సత్యవా గృజుః
వృద్ధై రభివినీతశ్చ ద్విజై ర్ధర్మార్థదర్శిభిః. ౨౧

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆరాముండు; కల్యాణాభిజనః=మంగళంబులకుఁబుట్టిల్లు; లేక, మంగళకరంబైనతలిదండ్రులవంశంబుగలవాఁడు; సాధుః=దోషములేనివాఁడు; అదీనః=దైన్యములేనివాఁడు; సత్యవాక్=సత్యమయినమాటగలవాఁడు; ఋజుః= వక్రబుద్ధిలేనివాఁడు; ధర్మార్థదర్శిభిః= ధర్మంబు నర్థంబునుజూచునట్టి; వృద్ధైః=పెద్దలగు; ద్విజైః=బ్రాహ్మణులచేత; అభివినీతశ్చ=చక్కఁగాశిక్షింపఁబడినవాఁడు.

రాముండు, ఎప్పుడునుమంగళంబులుగలవాఁడు (మంగళములుగలతలిదండ్రులకులంబులు గలవాఁడు); నిర్దోషుండు, ఎట్టియాపదలందును దైన్యంబునొందనివాఁడు; ఎట్టికష్టములనైనను, సత్యమునేమాటలాడువాఁడు, వక్రబుద్ధిలేనివాఁడు, ధర్మార్థంబులనెఱింగినపెద్దలగుబ్రాహ్మణులచే శిక్షింపఁబడినవాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ధర్మకామార్థతత్త్వజ్ఞ స్స్మృతిమా న్ప్రతిభానవాన్
లౌకికే సమయాచారే కృతకల్పో విశారదః. ౨౨

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆరాముఁడు; ధర్మకామార్థతత్త్వజ్ఞః=ధర్మముయొక్కయుఁ గామముయొక్కయు నర్థముయొక్కయుసిద్ధాంతమునెఱింగినవాఁడు; స్మృతిమాన్=మఱపులేకుండుటగలవాఁడు; ప్రతిభానవాన్=క్రొత్తక్రొత్తగావికాసమునొందుచుండుబుద్ధిగలవాఁడు; లౌకికే=లోకసంబంధియగు; సమయాచారే=సంకేతమువలనఁగాఁదగినయాచారమునందు; కృతకల్పః = చేయఁబడిన న్యాయముగలవాఁడు; విశారదః=పండితుండు.

రాముండు, ధర్మముఁగామము నర్థము, వీనిలోనేదేదియెప్పుడెప్పుడుసేయవలయునో, ఆయా నిర్ణయంబులనెఱింగినవాఁడు, మఱపులేనివాఁడు; వి

వాదమునందు, క్రొత్తక్రొత్తగావికాసమునొందుచుండు, ప్రతిభయనెడు, బుద్ధివిశేషముగలవాఁడు, లౌకికంబగుసాంకేతికాచారంబువిషయమై, ఘాన్యాయంబులఁ దెలిసినవాఁడు; పండితుండు. అని, తాత్పర్యము.

నిభృత స్సంవృతాకారో గుప్తమంత్ర స్సహాయవాన్
అమోఘక్రోధహర్షశ్చ త్యాగసంయమకాలవిత్. ౨౩

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆరాముఁడు; నిభృతః = వినయంబుగలవాఁడు; సంవృతాకారః = మూయఁబడినబొమ ముడిపాటులోనగుదేహము నందలివికారముగలవాఁడు ; గుప్తమంత్రః=ఎవ్వరికిం దెలియని యాలోచనంబుగలవాఁడు ; సహాయవాన్ =తోడుగలవాఁడు; అమోఘ క్రోధహర్షశ్చ= వ్యర్థముకాని కోపంబును సంతోషంబునుగలవాఁడును; త్యాగసంయమకాలవిత్= ఈవియొక్కయు నార్జించుటయొక్కయుఁ గాలముల నెఱింగినవాఁడును.

రాముండు, వినయముగలవాఁడు; తనమనసుననుండునభిప్రాయం బెవ్వరికినిం దెలియనట్లుబొమముడి మొదలగు వికారంబులనొందఁడు, అతండు సేయునాలోచనంబు, ఫలపర్యంతం బెవ్వరికినిం దెలియదు; సహాయవంతుండు, అతనికోపముగాని సంతోషముగానివ్యర్థముకాదు; ఎప్పుడు దానుదానము సేయవలయునో దానార్జించునది యెప్పుడో యట్టికాలవిశేషంబులఁ దెలిసినవాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

దృఢభక్తి స్స్థిరప్రజ్ఞో నాసద్గ్రాహీ న దుర్వచాః
నిస్తంద్రి రప్రమత్తశ్చ స్వదోషపరదోషవిత్. ౨౪

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆరాముఁడు; దృఢభక్తిః=నిశ్చలమయినభక్తిగలవాఁడు; స్థిరప్రజ్ఞః = మఱపులేనిబుద్ధిగలవాఁడు; అసద్గ్రాహీన= మంచిదికానిదానిగ్రహించువాఁడుకాఁడు; లేక, దుష్టులగ్రహించువాఁడుకాఁడు; దుర్వచాఃన= చెడ్డమాటగలవాఁడుకాఁడు; నిస్తంద్రిః=ఆలస్యములేనివాఁడు; అప్రమత్తశ్చ= ఏమఱుపాటులేనివాఁడును; స్వదోషపరదోషవిత్=తనదో

షమును ఇతరుల దోషము నెఱింగినవాఁడు.

రాముండు, పెద్దలయందు నిశ్చలంబగు భక్తిగలవాఁడు ; మఱపులేనిబుద్ధిగలవాఁడు; మంచిదికానివానిఁ గాని దుష్టులఁగాని గ్రహింపఁడు; ఒకరికప్రియంబగుమాటఁ జెప్పఁడు ; ఆలస్యంబునుయేమఱుపాటులేనివాఁడు ; లోకంబులోనందఱును వేదశాస్త్రంబులఁ జక్కఁగా నెఱుంగుదురు; ఎవ్వనికిని దన దోషంబు దెలియదు ; ఇతండట్లుకాదు, తనదోషంబు నెదుటివానిదోషంబు నెఱుంగును.

అని, తాత్పర్యము.

శాస్త్రజ్ఞ శ్చ కృతజ్ఞశ్చ పురుషాంతరకోవిదః
యః ప్రగ్రహానుగ్రహయో ర్యథాన్యాయం విచక్షణః ౨౫

టీక॥ యః=ఏ రాముఁడు ; శాస్త్రజ్ఞః=శాస్త్రముల నెఱింగినవాఁడో; కృతజ్ఞశ్చ=తనకుఁబరునిచేఁ జేయఁబడిన యుపకారము నెచ్చుగా నెఱుంగువాఁడునో, లేక, సిద్ధాంతము నెఱుంగువాడునో; పురుషాంతరకోవిదః = పురుషుల తారతమ్యమునందుఁబండితుండో ; లేక, పురుషులహృదయమునందుఁ బండితుండో; ప్రగ్రహానుగ్రహయోః= స్వీకరించుటయందు ననుగ్రహించుట యందును; యథాన్యాయం = యథాశాస్త్రముగా; విచక్షణః = పండితుండో; అట్టివాఁడనుట.

రాముండు , శాస్త్రముల నెఱింగినవాఁడు, ఎవ్వఁడేనితనకుస్వల్పోపకారము చేసినను దానినధికముగాఁ దలంచువాఁడు (సిద్ధాంతముల నెఱింగినవాఁడు) ; పురుషుల తారతమ్యము దెలిసినవాఁడు (పురుషులహృదయంబు నెఱుంగువాఁడు); శాస్త్రంబుదప్పకమిత్రులుమున్నగువారలస్వీకరించుటకును వారిననుగ్రహించుటయందునుం బండితుండు.

అని, తాత్పర్యము.

సత్సంగ్రహప్రగ్రహణే స్థానవి న్నిగ్రహస్యచ
ఆయకర్మణ్యు పాయజ్ఞ స్సందృష్టవ్యయకర్మవిత్. ౨౬

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆరాముఁడు సత్సంగ్రహప్రగ్రహణే = పెద్ద

లనుస్వీకరించుటయందును బరిపాలించుటయందును; విచక్షణః (అధ్యాహృతము) = పండితుండు; నిగ్రహస్య = దుష్టులనిగ్రహించుటయందును; స్థానవిచ్ఛ = అవకాశము నెఱింగినవాఁడును; ఆయకర్మణి = వచ్చుబడి సేయుటయందు; ఉపాయజ్ఞః = ఉపాయము నెఱింగినవాఁడు; సందృష్టవ్యయకర్మవిత్ = శాస్త్రమునందుఁజూడఁబడినకర్చు సేయుట నెఱింగినవాఁడు.

రాముండు పెద్దలస్వీకరించి పాలింపసమర్థుఁడు. దుష్టులశిక్షింపనుదగిన కాలము దెలిసినవాఁడు; పుష్పంబులనుండి మధుకరంబుం బోలె, ప్రజలనుండి, వారలకుఁ గష్టంబు లేనట్లుగాఁ ద్రవ్యంబు గొనసమర్థుఁడు; "వచ్చుబడిలో సగముపాలుగాని నాలవపాలుగాని మూఁడుపాళ్లుగాని కర్చు సేయవచ్చును" అని, శాస్త్రమునందుఁ జెప్పఁబడినరీతిగా, సెలవు సేయును. అని, తాత్పర్యము.

శ్రైష్ఠ్యం శాస్త్రసమూహేషు ప్రాప్తోవ్యామిశ్రకేషుచ
అర్థధర్మౌ చసంగృహ్య సుఖతంత్రో నచాలసః. ౨౮

టీక॥సః (అధ్యాహృతము) = ఆరాముఁడు; శాస్త్రసమూహేషు = న్యాయము వేదాంతము మున్నుగాఁగల శాస్త్రములసమూహములందును; వ్యామిశ్రకేషుచ = సంస్కృతము ప్రాకృతము మున్నగు భాషలు చేరియుండు, కావ్యనాటకాదిగ్రంథములందును; శ్రైష్ఠ్యం = ఎచ్చుగుటను; ప్రాప్తః = పొందినవాఁడు; అర్థధర్మౌచ = అర్థమును ధర్మమును; సంగృహ్య = సంపాదించి; సుఖతంత్రః = సుఖమె ప్రధానముగాఁగలవాఁడు; అలసఃనచ = సోమరి కాఁడు.

రాముండు, న్యాయవైశేషిక వేదాంత వ్యాకరణ మీమాంసాది శాస్త్రంబులందును, కావ్యనాటకాది సంస్కృతప్రాకృతగ్రంథములందును. బండితులగువారలలో శ్రేష్ఠుండనినుతికెక్కినవాఁడు, అర్థమును ధర్మంబును సంపాదించియే సుఖంబు సేవించును, సోమరితనమును లేనివాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

వైహారికాణాం శిల్పానాం విజ్ఞాతార్థవిభాగవిత్

ఆరోహే వినయేచైవ యుక్తో వారణవాజినామ్. ౨౮

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)=ఆరాముఁడు ; వైహారికాణాం=విహరించుటయె ప్రయోజనముగాఁగల; శిల్పానాం=సంగీతాదివిద్యలయొక్క ; విజ్ఞాతా=విశేషములనెఱుంగువాఁడు ; అర్థవిభాగవిత్ = ధనముయొక్క పంపకమును దెలిసినవాఁడు , వారణవాజినాం = ఏనుంగులయొక్క-యుగుఱ్ఱములయొక్క-యు; ఆరోహే= ఎక్కుట యందును; వినయేచైవ = నానావిధములుగా నడుపుటయందును ; లేక, శిక్షించుటయందును ; యుక్తః = సమర్థుఁడు.

రాముండు , విహారార్థంబులగు సంగీతాదిశిల్పంబులఁ జక్కఁగా నెఱుంగును; "ధర్మాయయశసేఽర్థాయ ఆత్మనేస్వజనాయచ, పంచధావిభజన్ విత్తమిహాముత్ర సశోభతే" (ధర్మముకొఱకును కీర్తికొఱకును లౌకిక కార్యము కొఱకుఁ, దనకొఱకు, బంధుస్నేహితులకొఱకు, ఇట్లు, అయిదు భాగంబులుగా ధనంబు విభజించువాఁ, డీలోకంబునన బరలోకంబునను బ్రకాశించును) అని చెప్పఁబడినరీతిని , ధనము విభజించు ప్రకారంబు దెలిసినవాఁడు ; ఏనుగులనుగుఱ్ఱంబులను, ఎక్కి-నానావిధంబులుగా నడుపుటయందును శిక్షించుటయందునుసమర్థుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ధనుర్వేదవిదాం శ్రేష్ఠో లోకేఽతిరథసమ్మతః

అభియాతా ప్రహర్తాచ సేనానయవిశారదః. ౨౯

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆరాముఁడు; ధనుర్వేదవిదాం=విలువిద్యనెఱింగినవారిలోపల ; శ్రేష్ఠః= ఎచ్చైన వాఁడు; లోకే=జగత్తునందు ; అతిరథసమ్మతః = పెక్కు-విలుకాండ్రతోఁబోరెడువారిచేఁ బూజింపఁబడినవాఁడు , అభియాతా = శత్రువులకెదురుగాఁబోవువాఁడు; ప్రహర్తాచ= శత్రువులఁజంపువాఁడును ; సేనానయవిశారదః = సేననడుపుట యందుఁ బండితుండు.

రాముండు, ధనుర్వేదంబు దెలిసిన

వారిలో శ్రేష్ఠుండు ; లోకంబునందంతటను బెక్కువిలుకాండ్రతోఁ బోరఁగల యట్టివారి చేతనుం బూజింపఁబడిన వాఁడు; లోకంబున నేరాజేని, శత్రువులు తనమీఁదికెత్తివచ్చినప్పుడు వానితో యుద్ధము సేయును, అప్పుడు సేనాముఖంబుననుండఁడు, ఇతండట్లు కాదు, శత్రువులయొద్దకుఁ దానెపోయి, సేనాముఖంబున నిలిచియుద్ధము సేసి, శత్రువులంజంపువాఁడు శత్రుసేనతన సేనలోనికిఁ జొరనవకాశంబుగలుగకుండునట్లు తనసేనను వ్యూహంబులందీర్ప సమర్థుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

అప్రధృష్యశ్చసంగ్రామే క్రుద్ధైరపి సురాసురైః

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆరాముఁడు; సంగ్రామే— యుద్ధమునందు; క్రుద్ధైః—కోపమునొందిన; సురాసురైరపి — దేవతలచేతను అసురులచేతను; అప్రధృష్యశ్చ = ఎదిరింపఁగూడని వాఁడును.

సురాసురులు; విరోధంబు విడిచి, కోపంబున, వచ్చిరేని, వారును, యుద్ధమునందు రామునెదిరింపలేరు.

అని, తాత్పర్యము.

ఈయర్ధశ్లోకంబు, వ్యాఖ్యానంబులందుదాహరింపఁబడియున్నను, బరిగణితంబు కాకుండుటంజేసి, యిచ్చోటలెక్కింపఁబడదయ్యె.

అనసూయో జితక్రోధో నదృప్తో నచ మత్సరీ
నచావమంతా భూతానాం నచకాలవశానుగః. ౩౦

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆరాముఁడు; అనసూయః = గుణమునందు దోషము నారోపించు గుణములేని వాఁడు; జితక్రోధః=జయింపబడినకోపము గలవాఁడు; నదృప్తః=గర్వించినవాఁడు కాఁడు; మత్సరీన=ఇతురులకుమంచిగలుగుటయందోర్వమిలేనివాఁడు కాఁడు; భూతానాం—ప్రాణులయొక్క; అవమంతాచన= అవమానించు వాఁడును కాఁడు; కాలవశానుగశ్చన= కాలమునకువశ్యుఁడైయుండుటననుసరించు వాఁడును కాఁడు.

రాముండు, మంచియందుదోషమునారోపింపఁడు; కోపమును దనయధీనము

చేసికొనినవాఁడు;గర్వితుండు కాఁడు; మచ్చరములేనివాఁడు ; ప్రాణులనవమానింపఁడు; అన్యోన్యకాలములంగల్గు కోపరాజసములకులొంగఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవం శ్రేష్ఠగుణైర్యుక్తః ప్రజానాం పార్థివాత్మజః
సమ్మత స్త్రిషు లోకేషు

టీక॥పార్థివాత్మజః=రాచకొమరుండగురాముఁడు;ప్రజానాం= జనుల లోపల;ఏవం=ఇట్లు ; శ్రేష్ఠగుణైః= లోకోత్తరంబులగుగుణంబులతో; యుక్తః=కూడినవాఁడు; త్రిషు=మూఁడైన;లోకేషు = లోకములందు; సమ్మతః=పూజింపఁబడినవాఁడు.
రాముండు,జనులలో నెవ్వరియందునుఁబొరకనియిట్టిలోకోత్తర గుణంబులుగలవాఁడు,ముల్లోకంబులందునుబూజనొందెను.
అని, తాత్పర్యము.

వసుధాయాః క్షమాగుణైః. ౩౧
బుద్ధ్యా బృహస్పతే స్తుల్యో వీర్యే ణాపి శచీపతేః

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆరాముఁడు; క్షమాగుణైః= ఓర్పుప్రధానముగాఁగల గుణములచేత ; వసుధాయాః=భూమికి ; తుల్యః= సరివచ్చువాఁడు;బుద్ధ్యా = బుద్ధిచేత;బృహస్పతేః=బృహస్పతికి;తుల్యః (అధ్యాహృతము)=సరివచ్చువాఁడు; వీర్యేణ= పరాక్రమముచేత;శచీపతేః= శచీదేవికిభర్తయగునింద్రునకు; తుల్యః(అధ్యాహృతము)అపి=సరివచ్చువాఁడును.
రాముండు,ఓర్పుమొదలగు వానిచేభూమికిసరియగును;బుద్ధియందు బృహస్పతికిసరివచ్చును; పరాక్రమంబున,దేవేంద్రునకుసమానుండు,
అని, తాత్పర్యము.

15.8.9
22.8.86

తథా సర్వప్రజాకాంతైః ప్రీతిసంజననైః పితుః. ౩౨
గుణైర్విరురుచే రామో దీప్తః సూర్య ఇవాంశుభిః

టీక॥తథా=అట్లు;సర్వప్రాజాకాంతైః=సమస్తజనులకును ప్రియంబులును;

పితుః=తండ్రికి;ప్రీతిసంజననైః=సంతోషముగలిగించునవియునగు; గుణైః=గుణంబులచే;దీప్తః= ప్రకాశించుచున్న; సూర్యః=సూర్యుఁడు;అంశుభిరివ=కిరణంబులచేతవలె;విరురుచే= ప్రకాశించెను.

అట్లు,స్త్రీలకును బాలురకును యౌవనవంతులకును వృద్ధులకును బౌరులకును బండితులకును సంతోషంబుగలిగించునవియుఁ దండ్రియగు దశరథునకుఁ బ్రీతిఁ బుట్టించునవియునగు గుణంబులచే స్వతస్సుందరుండైన యా రాముఁడు స్వతఃప్రకాశవంతుండగు సూర్యుఁడు తన కిరణంబులచేతంబోలెఁ, బ్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తమేవం వ్రతసంపన్న మప్రధృష్యపరాక్రమం. ౩౨
లోకపాలోపమం నాథ మకామయత మేదినీ

టీక॥ మేదినీ=భూమి;ఏవం వ్రతసంపన్నం = ఇట్లు ఆశ్రితసంరక్షణమను వ్రతముతోఁగూడినవాఁడును; అప్రధృష్యపరాక్రమం = ఎదిరింపఁగూడని పరాక్రమంబుగలవాఁడును ; లోకపాలోపమం=దిక్పాలకులతోఁ బోల్కిగలవాఁడునగు,తం=ఆ రాముని;నాథం=ప్రభువుగా;అకామయత= కోరెను.

భూమి, యిట్లు ఆశ్రితసంరక్షణమందు బద్ధవ్రతుండై ఎదురులేని పరాక్రమంబుగల్గి, దిక్పాలురకు సరివచ్చుచున్న రామునిం దనకుఁ బ్రభువుగాఁ గోరెను.

అని, తాత్పర్యము.

లేక; ఏవం= ఇట్లు బాలకాండమునందుఁ జెప్పఁబడినట్లుగా ; వ్రతసంపన్నం = "రామస్తుసీతయాసార్ధం" (రాముఁడు సీతతోఁగూడఁ గ్రీడించెను) అని చెప్పినట్లు ; పత్నీవ్రతము , అనఁగా, క్రీడించుటయను వ్రతముతోఁగూడినవాఁడును ; అప్రధృష్యపరాక్రమం = ఎదిరింపఁగూడని పరాక్రమంబు గలవాఁడును; లోకపాలోపమం; (విశేషణోభయపదము) లోకపాల= లోకంబులఁ బాలించువాఁడును ; ఉపమం=సమీపమందులక్ష్మి, యనఁగా, సీతగలవాఁడునగు;తం=అట్లు లక్ష్మితో సమస్తభోగంబుల ననుభవించుచున్న రాముని ; మేదినీ=భూమియును; నాథం= పెనిమిటిగా; అకామయత=కోరెను.

బాలకాండము కడపటఁ జెప్పబడినట్లుగా, నెల్లప్పుడు, పత్నితోఁ గ్రీడించుచు, నెదురులేక శత్రువులం జంపుచు,

లోకంబులం బాలింపఁగలిగి, యెల్లప్పుడు సీతారూపయగు లక్ష్మితోఁగూడి, సమస్తభోగంబుల ననుభవించుచున్న రామునింజూచి, భూమియును, వారును చెనిమిటిగా, వరించెను

అని, తాత్పర్యము.

ఏతైస్తు బహుభిర్యుక్తం గుణైరనుపమైః స్సుతమ్. ౩౪
దృష్ట్వా దశరథో రాజా చక్రే చింతాం పరంతపః

టీక॥ అనుపమైః = సరిలేని; బహుభిః = పెక్కులయిన; ఏతైః = ఈ; గుణైస్తు = గుణములతోను; యుక్తం = కూడినః; సుతం = కొడుకయిన రాముని; దృష్ట్వా = చూచి; పరంతపః = శత్రువులఁ దాపమునొందఁజేయువాఁడును; రాజా = రాజునగు; దశరథః = దశరథుఁడు; చింతాం = ఆలోచనమును; చక్రే = చేసెను.

ఇట్లువ్వరియందు సగపడని లెక్కలేని గుణంబులతోఁగూడియున్నతన కుమారుండగు రామునింజూచి; శత్రువులసంహరించువాఁడైనదశరథమహారాజు; ఆలోచించెను.

అని, తాత్పర్యము.

అథ రాజ్ఞో బభూవైవం వృద్ధస్య చిరజీవినః. ౩౫
ప్రీతిరేషా కథం రామో రాజా స్యాన్మయి జీవతి

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; చిరజీవినః = బహుకాలముగా బ్రతుకుచున్నవాఁడును; వృద్ధస్య = ముదుసలియునగు రాజ్ఞః = దశరథమహారాజునకు; ఏవం = ఈప్రకారముగా; "మయి = నేను; జీవతి = బ్రతుకుచుండఁగా; కథం = ఎట్లు; రామః = రాముఁడు; రాజా = రాజు; స్యాత్ = అగును" ఏషా = ఈ; ప్రీతిః = (లక్షణచే) చింత; బభూవ = గ్గినది.

అంత, బహుకాలము బ్రతికి వృద్ధుండగుటం జేసి, దశరథమహారాజు, ఈప్రకారము "నేను బ్రతికియుండఁగా, రాముం డెట్లు రాజు కాఁగలఁ"డని, యిట్లు చింతించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏషా హ్యస్య పరాప్రీతి హృది సంపరివర్తతే. ౩౬
కదా నామ సుతం ద్రక్ష్యామ్యభిషిక్తమహం ప్రియం

టీక॥ "అహం=నేను; కదా నామ=ఎప్పుడు ("నామ" అనునది వాక్యాలంకారార్థము); అభిషిక్తం= అభిషేకింపఁబడిన; ప్రియం=ఇష్టుఁడైన; సుతం=కొడుకును; ద్రక్ష్యామి=చూడఁగలను; ఏషా=ఈ; పరా=అధికమయిన; ప్రీతిః=చింత; అస్య=ఈదశరథునియొక్క; హృది=మనసునందు; సంపరివర్తతే హి=చక్కఁగానాటుకొన్నదిగదా!

"ఎప్పుడు, నేను రాజ్యమునందభిషిక్తుండగు నా ప్రియకుమారుండయిన రాముంజూడఁగలను." ఇట్లు, దశరథుండు, ఎల్లప్పుడును మనంబునఁ గోరుచుండును. అని, తాత్పర్యము.

వృద్ధికామో హి లోకస్య సర్వభూతాను కంపనః. ౩౭
మత్తః ప్రియతరో లోకే పర్జన్య ఇవ వృష్టిమాన్

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము) = రాముఁడు; లోకస్య=జనముయొక్క; వృద్ధికామో హి= వృద్ధిగోరువాఁడుగదా! సర్వభూతానుకంపనః=సర్వప్రాణులనుదయతోఁజూచువాఁడు; వృష్టిమాన్=వర్షముగలిగినట్టి; పర్జన్య ఇవ (స్థితః)=మేఘమువలెనున్నవాఁడు; లోకే=జనులవిషయమయి; మత్తః= నాకన్నను; ప్రియతరః = ఎచ్చుగాఁబ్రియుండు.

నాకుమారుండగు, రాముండు, జనుల వృద్ధినిగోరును; సమస్త ప్రాణులందు నుదయగలవాఁడు; వానగురియుచుండు మేఘముఁబోలె జనులసంతాపమును హరించువాఁడు; నాకన్నను, జనులకతండు చాలఁబ్రియుండు. అని, తాత్పర్యము.

యమ శక్ర సమో వీర్యే బృహస్పతి సమో మతౌ. ౩౮
మహీధర సమో ధృత్యాం మత్తశ్చ గుణవత్తరః

టీక॥ రామః(అధ్యాహృతము)=రాముఁడు; వీర్యే= పరాక్రమమందు; యమశక్రసమః=యమునితోను దేవేంద్రునితోను సమానుఁడు; మతౌ = బుద్ధియందు; బృహస్పతిసమః= బృహస్పతితోసమానుఁడు; ధృత్యాం=ధైర్యమునందు; మహీధరసమః = పర్వతముతోసమానుఁడు; మత్తశ్చ=నాకన్నను; గుణవత్తరః=ఎచ్చుగాగుణంబులుగలవాఁడు.

రాముండు పరాక్రమంబున యమ

దేవేంద్రులవంటివాఁడు; బృహస్పతివలెఁ, జాలబుద్ధిగాలి; ధైర్యంబునఁ, బర్వతమునకు సరివచ్చును; నాకన్నను అధికగుణవంతుండు. అని, తాత్పర్యము.

అహం మహీ మిమాం కృత్స్నా మధి తిష్ఠంత మాత్మజం. ౩౯
అనేన వయసా దృష్ట్వా యథా స్వర్గ మవాప్నుయామ్

టీక॥అహం=నేను; ఇమాం=ఈ; మహీం=భూమిని; కృత్స్నాం= అంతను; అధితిష్ఠంతం = అధిష్ఠించుచున్న, పాలించుచున్నయనుట; ఆత్మజం=కొడుకైన రాముని; అనేన = ఈ; వయసా=వయసుతో; దృష్ట్వా—చూచి; యథా=ఎట్లు; స్వర్గం=స్వర్గమును; అవాప్నుయాం=పొందుదునో; తథాభవేత్కిం (అధ్యాహృతము)— అట్లగు నాయేమి.

నాకీవయసుననే, రాముండు, ఈ భూమండలము నంతటిని బాలింపఁగా, నతనింజూచి, స్వర్గంబునొందునట్లుఘటిల్లునాయేమి? అని, దశరథుండు, చింతించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేతై ర్వివిధై స్తైస్తై రన్యపార్థివ దుర్లభైః. ౪౦
శిష్టై రపరిమేయైశ్చ లోకే లోకోత్తరై ర్గుణైః
తం సమీక్ష్య మహారాజో యుక్తం సముదితై శ్శుభైః. ౪౧
నిశ్చిత్య సచివై స్సార్ధం యువరాజ మమన్యత

టీక॥ఇతి=ఇట్లు; వివిధైః= పలుదెఱంగులయినవియును; అన్యపార్థివదుర్లభైః = ఇతరరాజులకుఁ బొందఁగూడనవియునగు; తైః తైః=ఆయా; ఏతైః= ఇప్పుడు చెప్పఁబడినగుణంబులతోను; అపరిమేయైశ్చ= లెక్కింపరానివియును; లోకే= ప్రపంచమందు; లోకోత్తరైః= శ్రేష్ఠంబులును; శిష్టైః= ఇప్పుడు చెప్పఁగామిగిలిన; సముదితైః= చేరినవియును ; శుభైః = మంగళకరములునగు; గుణైశ్చ= గుణములతోను; యుక్తం=కూడిన; తం=ఆ రాముని; సమీక్ష్య=చూచి; మహారాజః= దశరథమహారాజు; సచివైస్సార్ధం= మంత్రులతోఁగూడ; నిశ్చిత్య=ఏర్పాటుచేసి; యువరాజం= యువరాజునుగా; అమన్య

త=తలంచెను.

ఇట్లు, నానావిధంబులును ఇతరరాజమర్గభంబులునగునీగుణంబులును, మఱిలెక్కకురాని, లోకోత్తరంబులును మంగళకరములునగునితరగుణంబులును కలిగియున్న యారాముంజూచి, దశరథమహారాజు, మంత్రులతోనాలోచించి, "రాముండు యువరాజుకాఁగలండు" అని, నిశ్చయించెను.

అని, తాత్పర్యము.

దివ్యంతరిక్షే భూమౌచ ఘోర ముత్పాతజం భయం. ౪౨
సంచచక్షేథ మేధావీ శరీరే చాత్మనో జరాం

టీక॥ అథ=అటుతర్వాత; మేధావీ= బుద్ధిమంతుండగుదశరథుండు; దివి=స్వర్గమునందును; అంతరిక్షే= ఆకాశమునందును; భూమౌచ=భూమియందును; ఉత్పాతజం= ఉత్పాతములవలనఁగలిగిన; భయం=భయమును; ఆత్మనః=తనయొక్క; శరీరే= దేహమునందు(ఉన్న) జరాం=ముదుసలితసమును; సంచచక్షే=చెప్పెను.

అంత బుద్ధిమంతుండగు, దశరథుండు, "స్వర్గమునందును ఆకాశమునందును భూమియందును నానావిధంబులగు నుత్పాతంబులు భయంకరంబులయినవి జనించుచున్నవి; ఇవి రాజునకుఁగీడు చెప్పునవి ; మఱియు, నాదేహమందు వార్ధకమధికమగుచున్నది; కావున, శీఘ్రంబుగా, రామునకుఁబట్టంబుఁగట్టవలయును" అని, మంత్రులకుఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

పూర్ణ చంద్రానన స్యాథ శోకాపనుద మాత్మనః. ౪౩
లోకే రామస్య బుబుధే సంప్రియత్వం మహాత్మనః

టీక॥ అథ = అటుతర్వాత; సః(అధ్యాహృతము)=ఆదశరథుఁడు; మహాత్మనః=అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడును; పూర్ణ చంద్రాననస్య = నిండుచందురునివంటిముఖముగలవాఁడునగు; రామస్య=రామునియొక్క; ఆత్మనః=తనకు; శోకాపనుదం=దుఃఖమునుపోఁగొట్టునట్టి; లోకే = జనమువిషయమయి; సంప్రియత్వం=చాలనిష్టుండగుటను; బుబుధే=తెలిసికొనెను.

అంత, "మిక్కిలియును బుద్ధిశాలియు నిండుచందురునింబోలు ముఖంబుగ

లవాఁడునగు రాముండు, జనులకుంజా లంబ్రియుండు; దానంజేసి, అతనికిఁబట్టముగట్టుటకుజనులొప్పరో యేమోయని తనకు దుఃఖముకలిగెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆత్మనశ్చ ప్రజానాంచ శ్రేయసేచ ప్రియేణచ. ౪౪
ప్రాప్తకాలేన ధర్మాత్మా భక్త్యాత్వరిత వాన్నృపః

టీక॥ధర్మాత్మా = ధర్మబుద్ధిగలనృపః = దశరథమహారాజు; ఆత్మనశ్చ=తనయొక్కయు; ప్రజానాంచ= జనులయొక్కయు; శ్రేయసేచ=మంచి కొఱకును; ప్రియేణచ—(చతుర్థ్యర్థమందుఁదృతీయ) సంతోషము కొఱకును; ప్రాప్తకాలేన=లభించిన యుక్తకాలముతో; సహితః(అధ్యాహృతము)= కూడినవాఁడై; భక్త్యా=ప్రీతిచేత, త్వరితవాన్=వేగిరపడెను.

ధర్మాత్ముండగు దశరథమహారాజు, తనకును జనులకును, మంచియును సంతోషంబును గలుగుటకై, యుక్తకాలంబునఁ, బ్రీతియుక్తుండై, రామాభిషేకంబునకై, త్వరపడెను.
అని, తాత్పర్యము.

నానానగరవాస్తవ్యాన్ పృథగ్జానపదానపి. ౪౫
సమానినాయ మేదిన్యాః ప్రధానాన్ పృథివీ పతీన్

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆదశరథుండు; నానానగరవాస్తవ్యాన్=పలు విధంబులయిన పట్టణంబులనుండునట్టిజనంబులను;జానపదానపి=గ్రామసమూహమునందుండు వారలను; మేదిన్యాః=భూమికి;ప్రధానాన్=ముఖ్యులయిన;పృథివీపతీన్ = రాజులను;పృథక్=వేఱుగా; సమానినాయ=రప్పించెను.

దశరథుండు, నానాపట్టణంబులనుండుజనంబులను గ్రామంబులనుండుజనంబులను, ముఖ్యులగురాజులను, సాధారణులగురాజులను, వేర్వేఱుగాఁబిలిపించెను. అని, తాత్పర్యము.

నతు కేకయ రాజానం జనకం వానరాధిపః. ౪౬
త్వరయా చాన యామాస పశ్చాత్తౌశ్రోష్యతః ప్రియమ్

టీక॥ నరాధిపః = మనుష్యులకుఁ బ్రభువయినదశరథుండు; త్వరయాచ = శీఘ్రపాటు చేతను, (చకారముచే) దూరమున నుండువారగుట చేతను, కేకయరాజానం (కేకయరాజం) = కేకయరాజునుగాని; జనకంవా = జనకునిఁగాని; "తౌ = ఆయిర్దఱు; పశ్చాత్ = వెనుకను; ప్రియం = ప్రియమగు రామాభిషేకవార్తను; శ్రోష్యతః = వినఁగలరు" ఇతిమత్వా (అధ్యాహృతము) = అని, తలంచి; నాసయామాస = రప్పింపలేదు.

దశరథమహారాజు, అవకాశము లేకుండుటం జేసియు దూరస్థులగుటం జేసియు, కేకయరాజును గాని జనకమహారాజును గాని, "వారలు, కార్యమయిన వెనుకనైనప్రియవార్తవినంగలరు" అని, తలంచి, పిలిపింపఁడయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

> తాన్ వేశ్మ నానాభరణై ర్యథార్హం ప్రతిపూజితాన్. ౪౭
> దదర్శాలంకృతో రాజా ప్రజాపతి రివ ప్రజాః

టీ॥ రాజా = దశరథమహారాజు; అలంకృతః = అలంకరింపఁబడినవాఁడై; వేశ్మనానాభరణైః = ఇండ్లచేతను నానావిధంబులగు సొమ్ములచేతను; యథార్హం = యథాయోగ్యముగా; ప్రతిపూజితాన్ = పూజింపఁ బడిన; తాన్ = ఆవచ్చినవారలను; ప్రజాః = జనులను; ప్రజాపతిరివ = బ్రహ్మదేవుఁడుం బోలె; దదర్శ = చూచెను.

దశరథమహారాజు, అట్లుతనయాజ్ఞచేవచ్చినవారలకు విడుదులుచూపించి, నానావిధంబులగుభూషణంబులనొసంగి, సత్కారంబుచేసి, యాపిమ్మట బ్రహ్మదేవుండుప్రజలంజూచునట్లు, వారలంజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

> అథోప విష్టే నృపతౌ తస్మిన్ పర బలార్దనే. ౪౮
> తతః ప్రవివిశు శ్శేషా రాజానో లోక సమ్మతాః

టీక॥ అథ = అంత; పరబలార్దనే = శత్రుసేనలఁబీడించునట్టి; తస్మిన్ = ఆ; నృపతౌ = దశరథమహారాజు; ఉపవిష్టే = కూర్చుండఁగా; తతః = ఆపిమ్మట; శేషాః = మిగిలిన; లోకసమ్మతాః = లోకులకిష్టులయిన; రాజానః = రాజులు; ప్రవివిశుః = లోనికిఁజొచ్చిరి.

అంత, శత్రుసైన్యంబులంజకాఁడు

నట్టియాదశరథమహారాజు, కూర్చుండి నవెనుక, జనకుండుగేకయరాజునుంద కరుగదక్షిణజనసమ్మతులగు రాజులురా జసభఁబ్రవేశించిరి. అని తాత్పర్యము.

అథ రాజవితీర్ణేషు వివిధే ష్వాసనేషుచ. ౪౫
రాజాన మేవాభిముఖా నిషేదు ర్నియతా నృపాః

టీక॥అథ=అంతట;నృపాః=రాజులు;రాజవితీర్ణేషు= దశరథమహారాజుచేనివ్వఁబడిన ; వివిధేషు=నానావిధంబులయిన;ఆసనేషు=సింహాసనంబులందు(చకారంబు పాదపూరణార్థము); రాజానమేవ = దశరథమహారాజును గూర్చియే; అభిముఖాః=ఎదురైనముఖములవారలై ; నియతాః=నియమముగలవారలై ; నిషేదుః=కూర్చుండిరి.

అంత,నారాజులు, దశరథునిచేనిర్దిష్టంబులగు నానావిధంబులయినయాసనంబులందు,అతనికెదురుగా, రాజునొద్దఁగూచుండు తెఱంగున,నియమంబుగలిగి,కూర్చుండిరి. అని తాత్పర్యము.

స లబ్ధమానై ర్వినయాన్వితై నృపైః
పురాలయై ర్జానపదైశ్చ మానవైః
ఉపోపవిష్టై ర్నృపతి ర్వృతో బభౌ
సహస్రచక్షు ర్భగవా నివా మరైః. ౪౦౫

టీక॥ లబ్ధమానైః = పొందఁబడినపూజగలవారలును; వినయాన్వితైః= అణఁకువతోఁగూడినవారలును;పురాలయైః = పట్టణంబునందునికిగలవారలును;జానపదైః= గ్రామములనుండువారును; ఉపోపవిష్టైః=దగ్గిఱదగ్గిఱగాఁ గూర్చున్నవారునగు ; నృపైః=రాజులచేతను; మానవైశ్చ=జనులచేతను;వృతః=చుట్టఁబడిన; నృపతిః=దశరథమహారాజు ; అమరైః=దేవతలచే; వృతః (అధ్యాహృతము)= చుట్టఁబడిన; భగవాన్=మాహాత్మ్యముగల; సహస్రచక్షురివ= వేయికండ్లుగలదేవేంద్రుండువలె;బభౌ=ప్రకాశించెను.

దశరథుండు, పట్టణంబులనుండియు గ్రామంబులనుండియు,వచ్చిన, రాజులను,బ్రజలును,దనవలనఁబూజనొంది, తనవచనంబు వినఁగావలయునని , వినయ

యంబునదగ్గిఱదగ్గిఱగా వచ్చితనచుట్టు నుంగూర్చుండఁగా; వారలనడుమనుం డునప్పుడు, దేవతలనడుమనుండుభగవంతుండగు దేవేంద్రుండుంబోలె బ్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

అయోధ్యాకాండే, ప్రథమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండ ప్రథమసర్గటీక,

ముగిసినది.

శ్రీ

ద్వితీయసర్గప్రారంభః.

తతః పరిషదం సర్వా మామంత్ర్య వసుధాధిపః .

హిత ముద్ధర్షణం చైవ మువాచ ప్రథితం వచః. ౧

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; వసుధాధిపః= భూమికిఁ బ్రభువైన దశరథుండు పరిషదం=సభను; సర్వాం=అంతను; ఆమంత్ర్య=పిలిచి; ఏవం=ఇట్లు; హితం=

మేలు సేయునదియు; ఉద్ధర్షణం= సంతోషింపఁజేయునదియు; ప్రథితం= ప్రసిద్ధమునగు, స్పష్టమయినయర్థముగలదియునగు అనుట; వచః=మాటను ; ఉవాచ=చెప్పెను.

అంత, దశరథమహారాజు, సభలో నివారలనందఱంజూచి, మేలుసేయునదియు సంతోషముగల్గించునదియు స్పష్టార్థమునగుమాటఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

దుందుభిస్వనకల్పేన గంభీరేణా నునాదినా
స్వరేణ మహతా రాజా జీమూత ఇవ నాదయన్. ౨
రాజలక్షణయుక్తేన కాంతేనా నుపమేనచ
ఉవాచ రసయుక్తేన స్వరేణ నృపతి నృ్పాన్. ౩

టీక॥ నృపతిః=మనుష్యులకుఁ బ్రభువైన; రాజా=దశరథమహారాజు ; నృపాన్=రాజులనుగూర్చి; దుందుభిస్వనకల్పేన=భేరీధ్వనితో సమానమయినదియు; గంభీరేణ= భయంకరంబును; అనునాదినా= ప్రతిధ్వని గలిగించునదియు; రాజలక్షణయుక్తేన=రాజలక్షణములతోఁ గూడినదియును ; కాంతేన= మృదువయినదియు; అనుపమేనచ=సరిలేనిదియు; రసయుక్తేన= మాధుర్యముతోఁగూడినదియునగు; స్వరేణ=ధ్వనిచేత; మహతా=అధికమయిన; స్వరేణ=ధ్వనిచేత; నాదయన్=ధ్వనించుచున్న; జీమూతఇవ(స్థితః)= మేఘమువలెనున్నవాఁడై; ఉవాచ=చెప్పెను.

మనుష్యులకుఁబ్రభుండగు దశరథమహారాజు, భేరీధ్వనికిని మేఘ గర్జనంబునకుసరివచ్చుచు గంభీరంబై, దిక్కులం బ్రతిధ్వనిగలిగించుచు, రాజార్హంబగులక్షణంబుగలిగి, మృదువై, మనోహరంబయిన, స్వరంబున, నాసభలోనిరాజులంజూచి, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

విదితం భవతా మేత ద్యథా మే రాజ్య ముత్తమమ్
పూర్వకై ర్మమ రాజేంద్రై స్సుతవ త్పరిపాలితమ్. ४

టీక॥ మే=నాయొక్క; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన; రాజ్యం=రాజ్యము ; మ

మ=నాకు; పూర్వకైః = ముందుండిన; రాజేంద్రైః = రాజశ్రేష్ఠులచేత; సుతవత్=కొడుకువలె;యథా=ఎట్లు;పరిపాలితం=రక్షింపఁబడినదో ; తత్ (అధ్యాహృతము)=అట్టి;ఏతత్ = ఈవిధము;భవతాం=మీకు; విదితం=తెలిసియున్నది.

ఇప్పుడు, నాదైన యీరాజ్యమును, నాకుముందుండినరఘుమహారాజు మున్నగువారలు,పుత్రునింబోలె, రక్షింపుచుండిరనుటమీకుఁదెలిసియేయున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

సోఽహ మిక్ష్వాకుభి స్సర్వై ర్నరేంద్రైః పరిపాలితమ్
శ్రేయసా యోక్తుకామోఽస్మి సుఖార్హ మఖిలంజగత్. ౫

టీక॥సః=అట్టి;అహం = నేను;ఇక్ష్వాకుభిః= ఇక్ష్వాకువంశమునందుఁబుట్టిన;నరేంద్రైః = రాజులచేత ; సర్వైః=అందఱిచేతను; పరిపాలితం=రక్షింపఁబడినదియును; సుఖార్హం=సుఖమునకుఁదగినదియునగు; అఖిలం=సమస్తమయిన ; జగత్=రాజ్యమును; శ్రేయసా = మంచితో; యోక్తుకామః=కూర్పఁగోరువాఁడను; అస్మి=అగుచున్నాను.

ఇక్ష్వాకువంశంబునం బుట్టినరాజులందఱునుసుఖంబుగా రక్షింపుచుండినసుఖార్హంబగునీరాజ్యంబునకు, నేనిపుడు,శ్రేయంబొనఁగూర్పఁగోరెదను.

అని, తాత్పర్యము.

మయాప్యాచరితం పూర్వైః పంథాన మనుగచ్ఛతా
ప్రజా నిత్య మనిద్రేణ యథా శక్త్యభి రక్షితాః. ౬

టీక॥ పూర్వైః=మునుపటిరాజులచేత;ఆచరితం=అనుష్ఠింపఁబడిన; పంథానం=మార్గమును;అనుగచ్ఛతా=అనుసరించువాఁడను;నిత్యం=ఎల్లప్పుడును;అనిద్రేణ= తూఁగులేనివాఁడనగు, జాగరూకుండననుట; మయాపి=నాచేతను;ప్రజాః=జనులు; యథాశక్తి=శక్తినతిక్రమింపక;అభిరక్షితాః = కాపాడఁబడిరి.

నేనును,మునుపటిరాజులాచరించినపద్ధతిననుసరింపుచు, నెప్పుడునేమఱక,జాగరూకుండనై, నాశక్తికొలంది, జనులరక్షించినాఁడను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇదం శరీరం కృత్స్నస్యలోకస్య చరతా హితమ్
పాండురస్యాతపత్రస్య ఛాయాయాం జరితం మయా. ౭

టీక॥కృత్స్నస్య=సమస్తమయిన; లోకస్య=జగత్తునకు; హితం = మేలును, చరతా=చేయుచున్న; మయా = నాచేత; ఇదం=ఈ; శరీరం=దేహము; పాండురస్య= తెల్లని; ఆతపత్రస్య = గొడుగుయొక్క; ఛాయాయాం = నీడయందు; జరితం=ముదుసలితనముగలదిగాఁజేయఁబడినది.

నేనుసమస్తలోకంబునకును, మేలుసేయుచు, సమస్తశత్రువుల జయించుచు, నెదురులేక, ప్రజలఁబాలింపుచు, శ్వేతచ్ఛత్రంపు నీడయందే సంచరింపుచు, నిట్లువార్ధకంబునొందితిని.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాప్య వర్షసహస్రాణి బహూన్యాయూంషి జీవతః
జీర్ణస్యాస్యశరీరస్య విశ్రాంతి మభిరోచయే. ౮

టీక॥బహూని=అనేకములయిన; వర్షసహస్రాణి = సంవత్సరములయొక్క వేలు, అఱువదివేల సంవత్సరంబులనుట; ఆయూంషి = జీవితకాలమును, ప్రాప్య=పొంది; జీవతః = బ్రతుకుచున్నదియు; జీర్ణస్య = ముసలితనమునొందినదియునగు; అస్య=ఈ ; శరీరస్య=దేహమునకు; విశ్రాంతిం = ఊఱటను; అభిరోచయే=కోరుచున్నాను.

నేను, అఱువదివేలసంవత్సరములవఱకుజీవించి, యిప్పుడు, వృద్ధుండనైతి ; కావున, నింకశ్రమపడలేను, విశ్రాంతిం గోరుచున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

రాజప్రభావజుష్టాం హి దుర్వహా మజితేంద్రియైః
పరిశ్రాంతోఽస్మి లోకస్యగుర్వీం ధర్మధురం వహన్. ౯

టీక॥అహం (అధ్యాహృతము)=నేను; రాజప్రభావజుష్టాం= రాజుయొక్క, శౌర్యధైర్యాది ప్రభావములచే సేవింపఁబడినదియును; అజితేంద్రియైః = జయింపఁబడనియింద్రియములు గలవారిచేత; దుర్వహాం= మోయనలవిగానిదియును; గుర్వీం=గొప్పదియునగు; లోకస్య=జగత్తుయొక్క; ధర్మధురం=

ధర్మమనెడుభారమును ; వహన్=మోయుచు;పరిశ్రాంతః=అలసటనొందినవాఁడను; అస్మిహి = అగుచున్నానుగదా!

శౌర్యాదులుగలవానికి మాత్రంబె చేయసాధ్యమును,జితేంద్రియులుకాని వారలకుఁజేయనలవిగానిదియుమిగులఁ గష్టంబునగు నీధర్మపరిపాలనంబుసేయుచునలసియున్నాఁడను.

అని, తాత్పర్యము.

సోహం విశ్రమ మిచ్ఛామి పుత్రం కృత్వా ప్రజాహితే
సన్నికృష్టా నిమాన్ సర్వా ననుమాన్య ద్విజర్షభాన్. ౧౦

టీక॥సః=అట్టి;అహం= నేను ; ప్రజాహితే = జనులమేలువిషయమునందు;పుత్రం=కొడుకును;కృత్వా = చేసి ; నియమించియనుట = సన్నికృష్టాన్=సమీపించియున్న; అంతరంగభూతులైనయనుట;ఇమాన్=ఈ; ద్విజర్షభాన్=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులను ; సర్వాన్=అందఱను;అనుమాన్య = ఒప్పించి;విశ్రమం=ఊరటను;ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.

ఇట్లు,పరిశ్రాంతుఁడనువృద్ధుండనగు నేను,ప్రజారక్షణమందు, నాపుత్రుని యమించి,యంతరంగ భూతులయిన బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులగు వసిష్ఠాదులనందఱి సమ్మతిపడునట్లుచేసి,విశ్రాంతి నొందఁ గోరుచున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

అనుజాతోహి మాం సర్వై ర్గుణైర్జ్యేష్ఠో మమాత్మజః
పురందరసమో వీర్యే రామః పరపురంజయః ౧౧

టీక॥వీర్యే = పరాక్రమమునందు; పురందసమః=దేవేంద్రునితోసమానుఁడును;పరపురంజయః = శత్రువులపట్టణంబులజయించువాఁడును; మమ=నాయొక్క; జ్యేష్ఠః=పెద్ద; ఆత్మజః=కొడుకునగు;రామః=రాముఁడు;మాం=నన్ను;సర్వైః=సమస్తములయిన; గుణైః=గుణములచేత; అనుజాతోహి = అనుసరించిపుట్టినాఁడుగదా!

నాపెద్దకొడుకురాముండు, పరాక్రమంబున దేవేంద్రునకుసరివచ్చు వాఁడు; శత్రువులపట్టణంబులజయించువాఁడు;అన్నిగుణంబులను, నన్నుఁబోలిపుట్టినాఁడు,అని, తాత్పర్యము.

తం చంద్ర మివపుష్యేణ యుక్తం ధర్మభృతాం వరమ్
యౌవరాజ్యే నియోక్తాస్మి ప్రీతః పురుషపుంగవమ్. ౧౨

టీక॥అహం(అధ్యాహృతము)= నేనుఃధర్మభృతాం=ధర్మమునుభరించువారిలోపల;వరం=శ్రేష్ఠుఁడును; పురుషపుంగవం=పురుషశ్రేష్ఠుండును ; పుష్యేణ = పుష్యనక్షత్రముతో , యుక్తం=కూడిన, చంద్రమివ (స్థితం) = చంద్రుండుంబోలె నున్నవాఁడు నగు; తం=ఆరాముని;ప్రీతః= సంతోషముగలవాఁడనై;యౌవరాజ్యే = యువరాజుదొరతనమునందు;నియోక్తాస్మి= నియమించెదను.

ధార్మికులలోఁ శ్రేష్ఠుండును బురుషశ్రేష్ఠుండును,బుష్యనక్షత్రముతోఁగూడినచంద్రుండుఁబోలెనతిప్రకాశంబు గలవాఁడునగునారాముని, సంతోషంబున,యువరాజుగాఁజేయఁగోరెదను.

అని, తాత్పర్యము.

అనురూపస్స వై నాథో లక్ష్మీవాన్ లక్ష్మణాగ్రజః
త్రైలోక్యమపి నాథేన యేన స్యా న్నాథవత్తరమ్. ౧౩

టీక॥ యేన=ఏ;నాథేన=ప్రభుండగురామునిచేత;త్రైలోక్యమపి = ముల్లోకంబులును;నాథవత్తరం=అధికముగాఁబ్రభువుగలది; స్యాత్=అగునో;లక్ష్మీవాన్=కాంతిగలవాఁడును; లక్ష్మణాగ్రజః = లక్ష్మణునకన్నయనగు; సః=ఆరాముఁడు; అనురూపః=తగిన; నాథోవై=ప్రభువుగదా!

ఎవ్వఁడు,ప్రభువైన, ముల్లోకంబులునుఅధికముగా,సనాథములగునో, అట్టి,లక్ష్మీవంతుండును , తమ్ముండగులక్ష్మణునియందధిక ప్రీగతిలవాఁడగుటం జేసియాశ్రితులందంతటను అట్లెయధిక ప్రీతిసేయువాఁడనినెన్నందగినవాఁడు నగురాముండు, మీకుందగిననాథుండు.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—సః=ఆరాముఁడు; అనురూపఃనాథః= సహజుండగునాథుండు; ఇతరులుప్రార్థానువర్తులు కావుననౌపాధికులు. అనురూపః=అనుకూలమయిన రూపము గలవాఁడు, సుందరవిగ్రహుండనుట. అనురూపః=అనుసరించురూపంబుగలవాఁడు, అన్నిటనువ్యాపించియుండువాఁడు. అనురూ

పః=తనయందను ప్రతిష్ఠములైనరూపములుగలవాడు,సమస్తశరీరిమయుండు అనురూపః=అనుస్యూతములైననానారూపములుగలవాఁడు, నానావిధములగునవతారములచే నిండియుండు వాఁడు;అనురూపః=ఓ రుద్రస్యరూపమివ రూపంయస్యసః,ఉరూపః= శివునిరూపంబువంటిరూపంబుగలవాఁడు "ఉరూపుఁడు" సనభవతీత్యనురూపః=అతండుకానివాఁడు"అనురూపుఁడు"శివునిశరీరమువంటిశరీరముగలుగనివాఁడు, శివుఁడుంబోలె,విరూపాక్షుండుకాఁడు మఱి,పుండరీకాక్షుండనుట. వినాథః=పక్షులకునాథుండగుహంసము, తత్సంబంధీవైనాథః = దాని సంబంధముగలవాఁడు, వైనాథుఁడు, హంసవాహనుండగుబ్రహ్మ; సవైనాథః = ఆ బ్రహ్మతోఁ గూడిన వాఁడు, నాభికమలంబునబ్రహ్మదేవునిధరించువాఁడనుట. వినాథః= పక్షులకుఁ బ్రభువయినగరుత్మంతుఁడు,తత్సంబంధీవైనాథః=గరుడవాహనుండగువాఁడు,అనురూపుండగు;నాథుఁడగుటకుఁ గారణంబు.— లక్ష్మీవాన్=లక్ష్మీదేవిగలవాఁడు,లక్ష్మీదేవికిఁ బెనిమిటియనుట. లక్ష్మణాగ్రజః=లక్ష్మణునకన్న; సాక్షాద్విష్ణుండైనను,అవతారోపాధిచే, మనుష్యుండుగానున్నాఁడనుట;లక్ష్మణశబ్దము ఆశ్రితోపలక్షణము; ఆశ్రితులనుతమ్ములన్నవోలెరక్షించువాఁడు,"రాముండనురూపుండగునాథుండు" అనుటకుఁగారణాంతరము.—త్రైలోక్యమపి = ముల్లోకంబులును; లేక, "నిత్యము.అనిత్యము, నిత్యానిత్యము" అని మూఁడువిధంబులగు ప్రపంచమును ; యేననాథేన = ఏప్రభువుచేత ; ఇతనికి నాథత్వమునిత్యమనుట, నాథవత్తరం = అధికముగాఁ బ్రభువు గలదో; "నాథవత్"(ప్రభువుగలది) అనుటచేతనే, ఇంద్రాదివ్యావృత్తి (వారల ప్రభుత్వమనిత్యము కావున) యగుచున్నది. "నాథవత్తరం"(అధికముగాఁ బ్రభువుగలది) అనిచెప్పుట,బ్రహ్మరుద్రవ్యావృత్త్యర్థకము. బ్రహ్మరుద్రులనాథత్వము విష్ణునను గ్రహంబునంగలిగినది గదా ! అట్లు"యుగకోటిసహస్రాణి విష్ణుమారాధ్యపద్మభూః,పునస్త్రైలోక్యధాతృత్వం ప్రాప్తవానితిశుశ్రుమః" (బ్రహ్మదేవుండు,పెక్కువేలకోట్ల యుగంబులువిష్ణునారాధించిముల్లోకంబులకధిపతియగుటంబొందెను("మహాదేవ స్సర్వమేధే మహాత్మాహుత్వాత్మానందేవదేవోబభూవ" (మహాత్ముండగుశివుండు,సర్వమేధంబునఁ, బరమాత్ముఁడగు

విష్ణువు నారాధించి, దేవదేవుండయ్యె ను) అని, పురాణంబులు చెప్పుచున్నవి. ఇది, వైష్ణవమతము ననుసరించిన యర్థము.

స = ఆరాముఁడు; అనురూపః = శివుని రూపంబువంటిరూపంబుగలుగని వాఁడు; శివునకుమాత్రము దక్కు వయయిన వాఁడు; శివుండు సర్వేశ్వరుండు కావున, విష్ణుండునుద దాశ్రితుండగుటం జేసి, శివునికన్న నితరులగువారికిఁ దక్కిని, విష్ణ్వవతారరూపుండగు రాముండధికుండనుట. యేననాథేన త్రైలోక్య మపి నాథవత్తరం = ఏనాథునిచే ముల్లోకంబులును అధికముగాఁ బ్రభువుగలదో, "త్రైలోక్యమపి" (ముల్లోకంబులును) అని, యభావద్యోతకంబగు, అపిశబ్దమును జేర్చుటచే, "శివుం[illegible] వ్వఁడును యథార్థ[illegible] త్రైలోక్యనాథుండు కాఁడు, ఈవిష్ణుండుమాత్రము, అతనియనుగ్రహమునం జేసి, త్రైలోక్యనాథత్వమునొందెను; ఇతండు, పరమేశ్వర సంపూర్ణానుగ్రహపాత్రుండు" అని, సూచింపఁబడినది. "నాథవత్తరం" అనుటచే, "త్రైలోక్యము, ఇంద్రాదులచే, నాథవంతమగుచున్నది; ఇతనిచేత, నాథవత్తరమగుచున్నది; శివునిచే, నాథవత్తమ మగుచున్నది, యని, వ్యంజితమగుచున్నది. (ఇది శైవమతము ననుసరించినయర్థము.)

అనేన శ్రేయసా సద్య స్సంయోజ్యైవ మిమాం మహీమ్
గతక్లేశో భవిష్యామి సుతే తస్మి న్నివేశ్య వై. ౧౪

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నేను; తస్మిన్ = ఆ; సుతే = కొడుకైన రామునియందు; ఇమాం = ఈ; మహీం = భూమిని; నివేశ్య = ఉంచి ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); అనేన = ఈ; శ్రేయసా = మేలుతో; ఏవం = ఇట్లు; సద్యః = ఇప్పుడె; సంయోజ్య = కూర్చి; గతక్లేశః = పోయినదుఃఖముగలవాఁడను; భవిష్యామి = అయ్యెదను.

నేను, ఈరాజ్యభారమును, నాజ్యేష్ఠపుత్రుండగు రామునకప్పగించి, దీనివలననిప్పుడే రాజ్యంబునకు మేలొనగూర్చి, విశ్రాంతుండనయ్యెదను.

అని, తాత్పర్యము.

యదిదం మే నురూపార్థం మయా సాధు సుమంత్రితమ్

భవంతో మేనుమన్యంతాం కథంవా కరవాణ్యహమ్. ౧౫

టీక॥ఇదం=ఇది; మే=నాకు, అనురూపార్థం(యది) = తగినప్రయోజనముగలదగునేని; మయా=నాచేత; సాధు=దోషములేనట్లుగా; సుమంత్రితం (యది)=చక్కఁగా నాలోచింపఁబడినదగునేని; భవంతః=మీరు; మే=నాకొఱకు; అనుమన్యంతాం=అనుమతింపుఁడు; కథంవా=ఎట్లు; కరవాణి=చేయుదును.

నేనిప్పుడు, రామునభిషేకింప వలయుననితలంపుగొనుట, వృద్ధుండగునాకుచితమగునేని, నేనుదీని,నిర్దోషంబుగాఁ జక్కఁగా నాలోచించితినని, మీరుతలంతురేని, మీరలొప్పుకొనుఁడు; నేనుమంత్రిమెట్లుచేయఁగలను. అని తాత్పర్యము

యద్య ప్యేషా మమ ప్రీతి ర్హితమ న్య ద్విచింత్యతామ్
అన్యా మధ్యస్థ చింతా హి విమర్దాభ్యధికోదయా. ౧౬

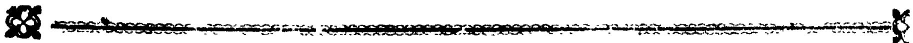
టీక॥ఏషా=ఈ, రామునభిషేకించుటయనునది; మమ=నాయొక్క; ప్రీతిర్యద్యపి=కోరికయైనను; అన్యత్=వేఱైన; హితం = మేలు; విచింత్యతాం=ఆలోచింపుఁడు. మధ్యస్థచింతా, మధ్యస్థ=పక్షపాతములేనివారియొక్క, చింతా=ఆలోచన; అన్యా=విలక్షణమయినది; విమర్దాభ్యధికోదయాహి = విచారముచేతమిక్కిలియధికమయినఫలములుగలదిగదా!

రామునభిషేకింపవలయుననునది నేను గోరినదైనను, వేఱు హితంబు మీకుఁదోఁచునేని దానిం జెప్పుఁడు; నిష్పక్షపాతులగు మధ్యస్థులాలోచించుట దానాలోచించుట కన్న వేఱైనది, యుక్తిప్రతియుక్తులచేమఱియు మేలుగూర్చినది. అని, దశరథుండు సభలోనుండువారలతోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి బ్రువంతం ముదితాః ప్రత్యనందన్ నృపా నృపమ్
వృష్టిమంతం మహామేఘం నదంత ఇవ బర్హిణః. ౧౭

టీక॥ ఇతి=ఈప్రకారము; బ్రువంతం=చెప్పుచున్న; నృపం = దశరథమహారాజును; నృపాః=సభలోనిరాజులు; వృష్టిమంతం=వానగల; మహామే

ఘం=గొప్పమేఘంబును; నదఀంతః = అఱచుచున్న; బహీఀణఇవ=నెమళ్లు వలె;ముదితాః = సంతసించినవారలై ; ప్రశస్యనందర్ = ప్రశంసించిరి.

దశరథుండిట్లుచెప్పుటవిని,యాసభలోనిరాజులందఱు,వర్షించుచున్న మేఘంబుఁజూచి,మయూరంబులు,సంతోషంబునం గూయుచుఁ బ్రశంసించు నట్లు,దశరథునింబ్రశంసించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

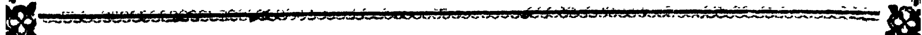
స్నిగ్ధో నునాదీ సంజజ్ఞే తత్ర హర్షసమీరితః
జనౌఘోద్ఘుష్టసన్నాదో విమానం కంపయన్నివ. ౧౮

టీక॥ తత్ర = ఆసభయందు; స్నిగ్ధః=స్నేహంబుతోఁగూడినదియును ; అనునాదీ=ప్రతిధ్వనిగల్గించునదియు ; హర్షసమీరితః= సంతోషంబువలనం బుట్టినదియునగు; జనౌఘోద్ఘుష్టసన్నాదః=జనులచేతనఱచిచెప్పఁబడిన "మంచిది"యనెడుధ్వని;విమానం = విమానాకారమగుకట్టడమును ; కంపయన్నివ=కదల్చుచున్నదివోలె,సంజజ్ఞే= పుట్టెను.

సంతోషంబువలననాసభనుండు జనులు "మంచిది!మంచిది!" అని , గట్టిగా నఱవఁగా,నాధ్వని,స్నిగ్ధంబయి, ప్రతిధ్వనిగలుగఁజేయుచు, నచ్చటివిమానమునుగదలించునోయనునట్లు, పెల్లు రేఁగినది. అని,తాత్పర్యము.

తస్య ధర్మార్థవిదుషో భావ మాజ్ఞాయ సర్వశః
బ్రాహ్మణా జనముఖ్యాశ్చ పౌరజానపదైస్సహ. ౧౯
సమేత్య మంత్రయిత్వాతు సమతాగతబుద్ధయః
ఊచుశ్చ మనసా జ్ఞాత్వా వృద్ధం దశరథం నృపమ్. ౨౦

టీక॥ధర్మార్థవిదుషః = ధర్మమునర్థమునెఱింగిన;తస్య = ఆదశరథునియొక్క;భావం= తాత్పర్యమును; సర్వశః=అన్నివిధంబులను;ఆజ్ఞాయ= తెలిసికొని;బ్రాహ్మణాః = వసిష్ఠుండు మున్నగుబ్రాహ్మణులును ; జనముఖ్యాశ్చ=జనులలోపెద్దలగురాజులును; పౌరజానపదైస్సహ = పట్టణంబులనుండువారలతోనుగూడ;సమేత్య=చేరి; మంత్రయిత్వాతు=ఆలోచించిమె ; సమ

తాగతబుద్ధయః;సమతనుబొందినబుద్ధులుగలవారలై,ఐకమత్యమును బొందినవారలైయుండుట;మనసాచ=మనసుచేతను;జ్ఞాత్వా=తెలిసికొని;వృద్ధం = ముదుసలియును;నృపం=రాజునగు;దశరథం=దశరథునిగూర్చి;ఊచుః= పలికిరి.

దశరథుండు,ధర్మార్థకామంబుల నెఱింగి చెప్పినమాటతాత్పర్యంబు నన్నివిధంబులఁదెలిసికొని,వసిష్ఠాదిబ్రాహ్మణులునురాజులును బ్రజలతోఁజేరియాలోచించి,నైకమత్యంబునొంది,తమతమమనంబులోఁ జక్కఁగా విచారించి, వృద్ధుండగుదశరథమహారాజుంజూచి; యిట్లని,చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

అనేకవర్ష సాహస్రో వృద్ధస్త్వ మసి పార్థివ
స రామం యువరాజాన మభిషించస్వ పార్థివం. ౨౧

టీక॥పార్థివ = దశరథమహారాజా!త్వం=నీవు ; అనేకవర్షసాహస్రః=పెక్కులయినసంవత్సరములయొక్కవేలుగల;వృద్ధః = ముదుసలివి;అసి=అగుచున్నావు;సః=అట్టినీవు; రామం=రాముని ; పార్థివం=భూమిపాలింపఁదగిన;యువరాజానం (యువరాజం)=యువరాజునుగా; అభిషించస్వ=అభిషేకింపుము.

దశరథమహారాజా! నీవు పెక్కువేలసంవత్సరంబులుజీవించి వృద్ధుండవైతివి;కావున,నీవు, రాముని, యౌవరాజ్యమునం,దభిషేకింపుము.

అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్ఛామో హి మహాబాహుం రఘువీరం మహాబలం
గజేన మహతాయాంతం రామం ఛత్రావృతాననం. ౨౨

టీక॥ వయం (అధ్యాహృతము)=మేము;మహాబాహుః= పెద్దచేతులుగలవాఁడును;రఘువీరం; రఘువంశమునఁబుట్టినవారిలోఁజాలబరాక్రమశాలియగువాఁడును;మహాబలం =అధికమయినబలముగలవాఁడును; మహతా=గొప్పదైన;గజేన=ఏనుంగుచేత ; ఆయాంతం=వచ్చుచున్నవాఁడును ; ఛత్రావృతాననం = గొడుగుచేఁ గప్పఁబడినముఖముగలవాఁడునగు ; రామం=రామునిఇచ్ఛామోహి=చూడఁ, గోరుచున్నాముగదా!

మేము,మహాబాహుండును మహాబలుం డునురఘువంశంబునఁబుట్టినవారిలోము ఖ్యుండునగు రాముండు, గొప్ప యేనుం గు నెక్కి శ్వేతచ్ఛత్రంబునీడను వచ్చు చుండ గాఁ,జూడఁగోరుచున్నాము.

అని,సభలోనివారలుదశరథునితోఁ జెప్పిరి. అని,తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—"మీకురక్షకుండుద శరథుండుండఁగా, రామాభిషేకమునే లగోరెదరు?" అని యాశంక రాఁగా, "మేము, రక్షణార్థమయి రామాభిషే కమునుగోరలేదు , కుమారుండగురా మునిసౌందర్యంబుఁజూచితిమి,యింకఁ, బట్టాభిషిక్తుండగు రాముని సౌందర్యం బుఁజూడఁగోరెదము"అని , చెప్పుచు న్నారు.—"ఇచ్ఛామః" అనిబహువచ నము చెప్పుటచే, "అట్లుకోరుటయందం దఱమునైకమత్యమునొంది యున్నార ము"అని,సూచింపఁబడుచున్నది.ఇచ్ఛా మః=పట్టాభిషిక్తుండైయుండఁగాఁ జూ డఁగోరుచున్నాము. ఇచ్ఛామః; మాకి చ్ఛమాత్రమున్నది కార్యనిర్వాహమునీ యధీనముగదా!ఇచ్ఛామః=మేము కో రుచున్నాము "శ్రేయాంసిబహువిఘ్నా ని" (మన్చివిచాలవిఘ్నంబులుగలవి)అని యున్నది, ఇట్టిశ్రేయస్సుమాకులభించు నోయేమో!ఇచ్ఛామః=అభిషేకమగుఁ గాక,కాకపోవుఁగాక, మేమేమిసేయఁ గలము; మేమేమో! కో[illegible] వస్తువుఁ జూడనందఱు[illegible]గదా! ఇచ్ఛామః=నీవన్నివిధంబుల [illegible]కుండ వగుటవలననోటితోఁ జెప్పరాదనియెం చి,యింతకాలము , మనసులోఁగోరు చుంటిమి, ఇప్పుడునీయభిప్రాయంబుదె లియవచ్చుటంజేసి, "కోరుచున్నాము" అని,చెప్పెదము . ఇచ్ఛామః = (బ హు వచనముయి నందున) కొంద ఱికిచ్ఛయున్నది , కొందఱికిలేదనికా దు , అందఱము కోరు చున్నా ము . సి = ఈ కోరికి అందఱి యందును ప్రసిద్ధమేకదా!నీవామాటఁ జెప్పినంతనే, సభికుల ప్రశంసాధ్వనినీ యిల్లంతయునిండినదిగదా! "అకామ యతమేదినీ" (భూమి రామునినాథునిఁ గాఁగోరెదను)నీవునాథుండవున్నను,ఇ ప్పుడే, భూమిరామునిఁ గోరలేదా!

మహాబాహుం=నిడుపైన చేతులు గలవాఁడు,అతనిబాహుబలంబున కెం త మాత్ర మీభూమిఁ బాలించుట ? "శక్తస్త్రైలోక్యమప్యేకః" (ఒకఁ డె ముల్లోకంబులునుం బాలింపఁజాలు) అని , చెప్పఁబడియున్నదిగదా! మ హాబాహుం "బాహుచ్ఛాయామవష్ట భ్య" యనునట్లుబాహుచ్ఛాయయె మ

మ్ములరక్షింపఁజాలు. రఘువీరం— "దీనార్త్ దానేన రాఘవః" (రాఘవుండుదరిద్రులను దానముచేమన్నించును) అని ప్రసిద్ధుండగు రాఘవుండు. రఘువీరం= రఘువు కన్న ధార్మికుండు . మహాబలం=మనోబలముగలవాఁడు, దృఢమయినమనంబుగలవాఁడు. దృఢవ్రతుండనుట. మహాగజేన=గొప్పగజముచేత, శత్రుంజయమనెడు పట్టపేనుంగుచేత, నీవుపట్టాభిషేక కాలమునందొసంగినకిరీటపట్టబంధాదులు, ఏనుఁగునెక్కివచ్చినప్పుడుచక్కగామాకగపడును, రథాదుల నెక్కినైననగపడదు. మహతాగజేన= రాముండుమహాగజమువోలెనడుచువాఁడుకావున, నతండువలెనడువంగలగొప్పయేనుంగయినశత్రుంజయముచేత, ఆయాంతం = మహావీధిలో. ప్రతియింటివాకిటనువచ్చుచున్న; ఆయాంతం=వీధిలోవచ్చుచున్న, "ఏకస్స్వాదునభుంజీత" (ఒకండెమధురపదార్థముమభుజింపరాదు) అనునట్లు, మేముమాత్రమెకాదు, వీధిలోవచ్చునపుడు, భార్యా పుత్రమిత్రాదులునుజూచెదరు. రామం=సౌందర్యముచేత, జనులమనసునురంజించునట్టిరాముని. ఛత్రావృతాననం= దృష్టిదోషములేకుండుటకై, గొడుగుచేఁ గప్పఁబడినముఖముగలవాఁడు. కొంచెముగనుపడుచుఁగొంచెముగపడకుండుటచే, ఎచ్చుగాఁజూడవలయునను కోరికనుగలిగించుచుండుముఖంబుగలవాఁడు. గాలియెండలకువాడకుండునట్లుఛత్రముచేఁగప్పఁబడినముఖంబు గలవాఁడు. ఛత్రావృతాననం="ఏకచ్ఛత్రాంమహీంభుఙ్క్తే"అని సాముద్రికమందుఁ జెప్పఁబడినలక్షణంబులుగలదియు, సమస్తరాజులజయించియుండుటం దెల్పు శ్వేతచ్ఛత్రముచేమిక్కిలియుఁ బ్రకాశమునొందినదియునగుముఖంబుగలవాఁడు. "రఘువీరం"అనుటచేత, ఏనుంగుమీఁదఁగూర్చుండునెడనుండువీర్యవిశేషము సూచింపఁబడుచున్నది. "మహాబలం"అనుటచే, మదపుటేనుంగునైననుదృణంబుగానెంచిదానిపైనెక్కసమర్థుండని సూచితమగుచున్నది. రామం=తనసౌందర్యముచేతనుగజము నలంకరించువాఁడు. ఛత్రావృతాననం= తనముఖకాంతిమండలముచేతంబో లెఛత్రావరణముచేతనుంగలిగిన సౌందర్యంబుగలవాఁడు. ఇట్లు, అభిషేకానంతరముకాఁదగిన "రాముండేనుంగునెక్కుటనుకోరెదము", అని, చెప్పటచే, అభిషేకముచేయవలసినదనివ్యంజితమగుచున్నది.

ఇతి తద్వచనం శ్రుత్వా రాజా తేషాం మనఃప్రియం
అజానన్నివ జిజ్ఞాసు రిదం వచన మబ్రవీత్. ౨౩

టీక॥ఇతి=ఈప్రకారముగా; తద్వచనం=ఆసభలోనివారలమాటను; శ్రుత్వా=విని; రాజా = దశరథమహారాజు; తేషాం = వారలయొక్క; మనఃప్రియం=మనస్సునందలిసంతోషమును; అజానన్నివ = తెలియనివాఁడువోలె; జిజ్ఞాసుః=తెలియఁగోరినవాఁడై; ఇదం= ఈ; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

ఇట్లాసభలోనివారలు చెప్పినమాట విని, దశరథమహారాజు, వారలమనస్సంతోషం బెఱింగినవాఁడయ్యును, ఎఱుంగనివాఁడువోలెనభినయించి, వారలనోటిమూలముగనే, యెఱుంగఁగోరి, వారలఁజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వైవ వచనం యన్మే రాఘవంపతి మిచ్ఛథ
రాజాన స్సంశయోఽయం మే కిమిదం బ్రూత తత్త్వతః. ౨౪

టీక॥ రాజానః=రాజులారా; మే=నాయొక్క; వచనం = మాటను; శ్రుత్వైవ=వినినంతనె! రాఘవం=రామునిః; పతిం=ప్రభువునుగా ; ఇచ్ఛథ(ఇతి) యత్ = కోరుచున్నారలనుటయేదిగలదో; (సః)అయం=ఆయిది; మే= నాకు; సంశయః=సందేహము, సందేహకారణమనుట. ఇదం = ఈరామాభిషేకమునుగోరుట; కిం= ఎందుకు? తత్త్వతః=యథార్థముగా; బ్రూత= చెప్పుఁడు.

రాజులారా! నేనురామాభిషేకము చేసెదనని చెప్పినంతనె, మీరుముందు వెనుకనాలోచింపక , "రాముండు ప్రభువుకావలయు"నని కోరుచున్నారలు, కావుల, నాకుసంశయముగలుగుచున్నది; మీరలెందుకు రామాభిషేకముఁగోరితిరి? యథార్థముగాఁ జెప్పుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

కథం ను మయి ధర్మేణ పృథివీ మనుశాసతి
భవంతో ద్రష్టు మిచ్ఛంతి యువరాజం మహాత్మజం. ౨౫

టీక॥ అయం=నేను;ధర్మేణ = ధర్మముచేత;పృథివీం=భూమిని; అనుశాసతి=పాలింపుచుండఁగా ; భవంతః=మీరలు;మమ= నాయొక్క; ఆత్మజం=కొడుకును; యువరాజం=యువరాజునుగా;ద్రష్టుం=చూచుటకు; కథన్ను=ఎట్లు("ను"అనునది ప్రశ్నార్థకము);ఇచ్ఛంతి=కోరుచున్నారలు.

నేను ధర్మమార్గంబుదప్పక భూమిని బాలింపుచుండఁగా, మీరలు . నాకొడుకు యువరాజుకాఁగాఁ జూడవలయునని యెట్లుకోరుచున్నారలు? మీరట్లుకోరునట్లుగా, నేనేమితప్పుగావించితిని . అని, దశరథుండు , సభలోనివారలతోఁ జెప్పెను.అని, తాత్పర్యము.

తే త మూచు ర్మహాత్మానం పౌరజానపదై స్సహ

టీక॥ తే=ఆరాజులు;పౌరజానపదైస్సహ =పట్టణములనుండువారలతోను గ్రామంబులనుండువారలతోను గూడి ; మహాత్మానం= పూజ్యమయినస్వభావముగల; తం=ఆదశరథునిగూర్చి ; ఊచుః=చెప్పిరి.

ఆసభలోనిరాజులును బట్టణంబుల గ్రామంబుల నుండుజనులు , మహాత్ముండగుదశరథునితో, నిట్లని, చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

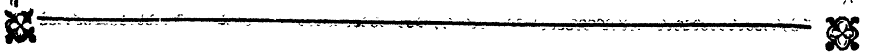
బహవో నృప కల్యాణా గుణాః పుత్రస్య సంతి తే. ౨౬

టీక॥ నృప = దశథమహారాజా! తే=నీయొక్క;పుత్రస్య=కొడుకయిన రామునకు; బహవః=అనేకములయిన కల్యాణాః=మంగళకరంబులగు ; గుణాః=గుణంబులు; సంతి=ఉన్నవి.

.దశరథమహారాజా! నీకొడుకైనరామునియందు , పెక్కుగుణంబులుమంగళకరంబులయినవున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— నృప = మనుష్యులఁబాలించువాఁడా!అని, సంబోధించుటచే , "నీకునునీకొడుకునకునుదారతమ్యమున్నది,నీయందుమనుష్యులఁబాలించుటయనుగుణంబుమాత్రమున్నది, అతనియందుఁబెక్కుకల్యాణగుణంబులున్నవి" అన, సూచింపఁబడు చున్నది , తేపుత్రస్య—నీకొడుకునకు;"రామునిం బ్రశంసించుట వలన , దశరథున

కసూయకల్గునో యేమో" యని "నీకొడుకునకు" అని, చెప్పఁబడినది; రాముండట్లు పెక్కు కల్యాణగుణంబులు గల్గియుండుటెల్ల, నీకుఁబుట్టుటవలననె, యనుట. "గుణాః" అని, బహువచనము ప్రయోగించుటచేతనె, బహుత్వము సిద్ధమయినను, మఱల, "బహవః" (అనేకములయినవి) అని చెప్పుటచేత, "లెక్కపెట్టరాని గుణంబులు గలవాఁ" డని సూచింపఁనది. "పుత్రస్యగుణాః" (కొడుకసద్గుణంబులు) అని, జన్మసిద్ధంబులని చెప్పుచే గుణంబులకు స్వాభావికత్వంబు చెప్పఁబడినది. కల్యాణాః = హేయంబులు కానివి, లేక, శుభంబులయినవి. ఇట్లు, "రాముండు, స్వాభావికాసంఖ్యేయకల్యాణగుణుం" డని సూచితమయినది.

గుణాన్ గుణవతో దేవ దేవకల్పస్య ధీమతః
ప్రియానానందనాన్ కృత్స్నాన్ ప్రవక్ష్యామోద్య తాన్ శృణు. ౨౭

టీక॥ దేవ = దశరథమహారాజా! గుణవతః = ప్రశస్తంబులగు గుణంబులు గలవాఁడును; దేవకల్పస్య = దేవతతో సమానుఁడును; ధీమతః = బుద్ధిశాలియునగు; రామస్య (అధ్యాహృతము) = రాముని యొక్క; ప్రియాన్ = ఇష్టములును; ఆనందనాన్ = సంతోషము గలిగించునవియునగు; తాన్ = ఆ; గుణాన్ = గుణంబులను; కృత్స్నాన్ = అన్నింటిని; అద్య = ఇప్పుడు; ప్రవక్ష్యామః = చెప్పెదము; శృణు = వినుము.

దశరథమహారాజా! గుణవంతుండును దేవతుల్యుండును బుద్ధిమంతుండునగు రాముని, ప్రియంబులు సంతోషజనకంబులునగు గుణంబులనన్నింటిని జెప్పెదము; వినుము.

విశేషార్థము.—"గుణవతః గుణాన్" (గుణంబులుగల రాముని యొక్క గుణంబులను) అనుటచే, గుణంబులు, ఆరోపింపఁబడినవి కావనియు, స్వాభావికంబులనియు సూచితమయినది. "దేవకల్పస్య" (దేవతాసమానుఁడైన రాముని యొక్క) యనుటచే, ఇట్టిగుణంబులు రామునియందు సంభావితంబులేయని సూచింపఁబడినది. "ధీమతః" (బుద్ధిమంతుండగు రాముని యొక్క) అనుటచే, "బ్రాహ్మణులు వచ్చిరి వసిష్ఠుండును వచ్చె" ననఁగా, వసిష్ఠునకుఁ బ్రాధాన్యముగునట్లు, బుద్ధిజనిత జ్ఞానంబునకుఁ బ్రాధాన్యము సూచింపఁబడినది. "ప్రియాన్, ఆనందనాన్, కృత్స్నాన్" అనుటచే కల్యాణంబులని

యు, నిరతిశయంబులనియు లెక్కలే నివనియు సూచింపఁబడినవి. "అద్య ప్రవక్ష్యామః" ఇప్పుడు చెప్పెదము,అనుటచే, "ఇదివఱకు నీవడుగలేదు, మాకునవకాశంబుగలుగలేదు, కావునఁజెప్పమైతిమి,ఇప్పుడు ప్రసక్తి గల్గుటంజేసి,చెప్పెదము" అని,సూచితమగుచున్నది. ప్రవక్ష్యామః" (మేముచెప్పెదము) అనుటచే,"భగవద్గుణంబులనుపదేశించుటయందునందఱు నధికారులే,తెలిసినవానియొద్దఁ దెలియనివాఁడువినవలసినదే"యని తెల్పఁబడినది.ప్రవక్ష్యామః, శృణు" (చెప్పెదము వినుము) అనుటచే,రామగుణంబుల వినుటవలన,నీవునునిరతిశయానందము నందు మగ్నుండవయి, మొదలుమఱచిపోదువు,కావున,సావధానంబుగా, వినుము" అని,సూచితమయినది.

దివ్యై ర్గుణై శ్శక్రసమో రామ స్సత్యపరాక్రమః
ఇక్ష్వాకుభ్యోపి సర్వేభ్యో హ్యతిరిక్తో విశాంపతే. ౨౮

టీక॥విశాం=జనులకు;పతే = ప్రభుఁడవయినదశరథుఁడా! రామః=రాముఁడు;దివ్యైః= స్వర్గమునందుఁగలిగిన,అమానుషంబులయినయనుట;గుణైః=గుణంబులచేత; శక్రసమః=ఇంద్రునితో సమానుఁడు. సత్యపరాక్రమః = ఎచ్చటనువ్యర్థముకాని పరాక్రమంబుగలవాఁడు . ఇక్ష్వాకుభ్యః= ఇక్ష్వాకువంశమునందుఁబుట్టిన ; సర్వేభ్యోపి=అందఱికన్నను; అతిరిక్తః=అధికుఁడు.

మనుష్యులకుఁబ్రభుఁడవయినదశరథుఁడా! రాముండమానుషంబులగుశౌర్యాదిగుణంబులచే,దేవేంద్రునకుసరివచ్చును; అమోఘంబగుపరాక్రమంబుగలవాఁడు ; ఇక్ష్వాకువంశమునంబుట్టినవారలలోనందఱికన్నను,అధికుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

రామ స్సత్పురుషో లోకే సత్యధర్మపరాయణః
సాక్షా ద్రామా ద్వినిర్వృత్తో ధర్మ శ్చాపి శ్రియాసహ. ౨౯

టీక॥లోకే=ప్రపంచమునందు; రామః=రాముఁడు;సత్పురుషః= మంచివాఁడు.సత్యధర్మపరాయణః = సత్యంబునుధర్మంబునె ముఖ్యమయినగ

తిగాఁగలవాఁడు. రామాత్ = రాముని వలన; ధర్మాః = ధర్మములు; శ్రియాసహ = సంపదతోఁగూడ; సాక్షాత్ = వ్యవధానములేకయే; వినివృత్తాః = కలిగినది.

లోకంబున, రాముండె సత్పురుషుండనందగువాఁడు; సత్యంబునందును ధర్మంబునందును జాలనాసక్తిగలవాఁడు; రామునివలన, ధర్మంబును సంపదయును, ఎంతమాత్రము నెడఁబాయలేక, కలిగినవి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రజాసుఖత్వే చంద్రస్య వసుధాయాః క్షమాగుణైః
బుద్ధ్యా బృహస్పతే స్తుల్యో వీర్యే సాక్షా చ్ఛచీపతేః. ౩౦

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము) = రాముఁడు; ప్రజాసుఖత్వే = జనులకు సుఖము సేయువాఁడగుటయందు; చంద్రస్య = చంద్రునకును; క్షమాగుణైః = ఓర్పు మొదలగుగుణములచేత; వసుధాయాః = భూమికిని; బుద్ధ్యా = బుద్ధిచేత; బృహస్పతేః = బృహస్పతికిని; తుల్యః = సమానుఁడు. వీర్యే = పరాక్రమమునందు; శచీపతేః = శచీదేవికిఁ బెనిమిటియైనయింద్రునకు; సాక్షాత్ = సమానుఁడు.

రాముండు, ప్రజలకు సుఖంబు సేయుటయందుఁ జంద్రునివంటివాఁడు; ఓర్పునభూమికి సరివచ్చును; బుద్ధియందు బృహస్పతికి సమానుండు; దేవేంద్రునంతటి పరాక్రమంబుగలవాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ధర్మజ్ఞ స్సత్యసంధశ్చ శీలవా ననసూయకః
క్షాంత స్సాంత్వయితా శ్లక్ష్ణః కృతజ్ఞో విజితేంద్రియః. ౩౧

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము) = రాముఁడు; ధర్మజ్ఞః = ధర్మము నెఱింగినవాఁడు. సత్యసంధశ్చ = దృఢమయిన ప్రతిజ్ఞ గలవాఁడును. శీలవాన్ = మంచిస్వభావముగలవాఁడు. అనసూయకః = గుణంబులందు దోషారోపణము సేయనివాఁడు. క్షాంతః = ఓర్పుగలవాఁడు. సాంత్వయితా = ఊఱడించువాఁడు; శ్లక్ష్ణః = ప్రియముగా మాటలాడువాఁడు. కృతజ్ఞః = చేయఁబడినయుపకారము కొంచెమయినను దాని నెచ్చుగా నెఱుంగువాఁడు. విజితేంద్రియః =

చక్కఁగాజయింపఁబడిన యింద్రియములుగలవాఁడు.

రాముండు, ధర్మమ్ములనెఱుంగునుసత్యసంధుండు; మంచిస్వభావము గలవాఁడు;అసూయలేనివాఁడు; ఎంతటి యపరాధంబులనైన క్షమించువాఁడు;మఱియుఁగుపితులదుఃఖితులఁ, దిన్ననిమాటలనూఱటనొందించువాఁడు; ప్రియంవదుండు; తనకితరులుకొంచెముపకారముఁజేసినను దానినెచ్చుగాఁదలంచువాఁడు;జితేంద్రియుండు.

అని, తాత్పర్యము.

మృదుశ్చ స్థిరచిత్తశ్చ సదా భవ్యో నసూయకః

టీక॥ రామః(అధ్యాహృతము)=రాముఁడు;మృదుశ్చ = తిన్ననివాఁడును.స్థిరచిత్తశ్చ= దృఢమయినమనసుగలవాఁడును.సదా = ఎల్లప్పుడును;భవ్యః=మంగళకరుండు.అనసూయకః=గుణంబులందుదోషారోపణముసేయనివాఁడు. ఇదిపైశ్లోకంబునంజెప్పఁబడినను,"అసూయలేకుండుట,ఇతరులకుదుర్లభం" బనియును,"రామునియందాసుగుణంబధికముగానుండినది"యనియును,సూచించుటకై, మఱలఁజెప్పఁబడుటంజేసి,పునరుక్తదోషంబులేదు.

రాముఁడు,తిన్ననివాఁడు;ఎట్టిసంకటంబులందైనను జాంచల్యంబునొందనిమనంబుగలవాఁడు;ఎప్పుడునుమంగళకరాచారముసేయువాఁడు;అసూయలేనివాఁడు, అని, తాత్పర్యము.

ప్రియవాదీచ భూతానాం సత్యవాదీచ రాఘవః. ౩౨
బహుశ్రుతానాం వృద్ధానాం బ్రాహ్మణానా ముపాసితా

టీక॥ రాఘవః = రఘువంశమునందుఁబుట్టినరాముఁడు; భూతానాం=ప్రాణులకు=ప్రియవాదీచ= సంతోషము గలిగించుమాటనుజెప్పు వాఁడును. సత్యవాదీచ=సత్యమును జెప్పువాఁడును.బహుశ్రుతానాం = అధికమయినశాస్త్రాభ్యాసముగలవారును; వృద్ధానాం=పెద్దలునగు; బ్రాహ్మణానాం=బ్రాహ్మణులయొక్క; ఉపాసితా=సేవించువాఁడు.

రాముండు,ప్రాణులకుఁబ్రియంబునుసత్యంబునగుమాటనెచెప్పును; చాల

విద్యా పరిశ్రమముగలిగి వృద్ధులయిన బ్రాహ్మణుల సేవించును.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—భూతానాం, సత్యవాదీచ, ప్రియవాదీచ= ప్రాణులకు, సత్యమునె చెప్పువాఁడైనను. ప్రియమునె చెప్పువాఁడును; "సత్యంబ్రూయాత్ప్రియంబ్రూయాన్నబ్రూయాత్సత్యమప్రియం" (సత్యమును చెప్పవలయును; ప్రియమును చెప్పవలయును; ప్రియముగాని సత్యమును చెప్పరాదు) అని చెప్పఁబడినట్లు, ప్రాణులకుఁ బ్రియమగు సత్యమేదియో దానినే చెప్పువాఁడు. చకారముచేత, ప్రియమునైనను అసత్యమును జెప్పఁడని, సూచితమగుచున్నది. రాఘవః=రఘువంశంబునఁ బుట్టినవాఁడు, అనుటచే, రఘురాక్షస సంవాదాదులందుఁ బ్రియంబును సత్యంబునగు దానినే మాటలాడుట ప్రసిద్ధంబయియున్నది కావున, "అది వారికుల ధర్మంబె" యని సూచింపఁబడుచున్నది అట్లు, ప్రియంబును సత్యంబునగు మాటచెప్పుట, అంతఃపుర స్త్రీలతోను దలిదండ్రులతోను మఱి యితరులగు పెద్దలతోను మాత్రమె కాదు. భూతానాం, ప్రాణిసామాన్యముతోను అట్లు మాటలాడువాఁడనుట "ఇట్టిగుణము, కేవలశాస్త్రాభ్యాసముచేత వచ్చునదికాదని చెప్పుచున్నాఁడు.—బహుశ్రుతానాం=అధికమయిన శాస్త్రాభ్యాసము గలవారలును, దీనిచేత జ్ఞాన వృద్ధత్వము చెప్పఁబడినది. "బ్రాహ్మణానాంసావిద్యాయావిముక్తయే" (మోక్షోపయోగియగు విద్యయె బ్రాహ్మణులకు విద్యయని చెప్పఁబడు) అనియున్నందున, బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠులగువారలని యర్థము. వృద్ధానాం=ఆచారముచేతను వయసుచేతను వృద్ధులగువారలునగు; బ్రాహ్మణానాం=బ్రాహ్మణులయొక్క; ఉపాసితా=వారలనుదనయింటికి రప్పించుకొనువాఁడుకాఁడు, వారలయింటికి దానుబోయి సేవించువాఁడు; బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠులును ఆచారసంపన్నులునగు క్షత్రియులున్నను, బ్రాహ్మణులనె, సేవించువాఁడు. లేక; "ఇట్లు, ప్రియంబును సత్యంబునగు మాట చెప్పఁగలిగితిని" అనియేమైనను గర్వంబునొంది యున్నాఁడా! లేదు; తనకుఁగలిగిన జ్ఞానవినయాది సంపత్తికిఁ దృప్తిజెందక, యధికజ్ఞాన సంపాదనార్థమయి, యెల్లప్పుడును, బ్రహ్మనిష్ఠులును ఆచారవయస్సంపన్నులునగు బ్రాహ్మణులయింటికిఁ బోయి, వారల సేవించుచుండును.

తేనా స్యే హా తులా కీర్తి ర్యశ స్తేజశ్చ వర్ధతే. ౩౩

టీక॥ తేన = ఆసేవించుటచేత; అస్య=ఈరామునకు; ఇహ=ఈలోకమునందు; అతులా=సరిలేని; కీర్తిః=ఔదార్యాదులవలనఁ గలిగినకీర్తియును; యశః= పరాక్రమాదులవలనఁగలిగిన కీర్తియును; తేజశ్చ = శత్రువులఁదిరస్కరించుసామర్థ్యమును; వర్ధతే= పెరుఁగుచున్నది.

అట్లు, పెద్దల సేవించుటంజేసి, రామునకు, వీర్యశౌర్యౌదార్యాదులవలనఁ గలిగిన కీర్తియును తేజంబును, వృద్ధిఁ బొందుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

దేవాసురమనుష్యాణాం సర్వాస్త్రేషు విశారదః
సమ్య గ్విద్యావ్రతస్నాతో యథావ త్సాంగవేదవిత్. ౩౪

టీక॥ రామః(అధ్యాహృతము)= రాముఁడు; దేవాసురమనుష్యాణాం= దేవతలయొక్కయు నసురులయొక్కయు మనుష్యులయొక్కయు; సర్వాస్త్రేషు=సమస్తములయినయస్త్రములందును; విశారదః=పండితుండు. సమ్యక్= చక్కఁగా; విద్యావ్రతస్నాతః, విద్యావ్రత = వేదాధ్యయనవ్రతమునుండి, స్నాతః= స్నానకర్మమును చేసినవాఁడు; యథావత్ = సంప్రదాయప్రకారముగా; సాంగవేదవిత్=శిక్ష, వ్యాకరణము, ఛందస్సు, నిరుక్తము, జ్యోతిషము, కల్పము, అనుఅంగములతోఁగూడినవేదముల నెఱింగినవాఁడు.

రాముండు, దేవతలును అసురులును మనుష్యులును ఉపయోగపఱచుకొనున స్త్రంబులనన్నింటినింజక్కఁగాఁ దెలిసినవాఁడు; చక్కఁగా, వేదాధ్యయనము చేసి, సమావర్తనముచేసికొనినాఁడు; సంప్రదాయపద్ధతిని, వేదంబులను వేదాంగంబులను, ఎఱుంగును.

అని, తాత్పర్యము.

గాంధర్వేచ భువి శ్రేష్ఠో బభూవ భరతాగ్రజః
కల్యాణాభిజన స్సాధు రదీనాత్మా మహామతిః. ౩౫

టీక॥ భరతాగ్రజః=భరతునకన్నయయిన, రాముండు; గాంధర్వేచ=గంధర్వవేదమందును, సంగీతమందుననుట; భువి=భూమియందు; శ్రేష్ఠః=మేటి;

బభూవ=ఆయెను. కల్యాణాభిజనః= మంగళకరమయిన వంశముగలవాఁడు. సాధుః=మంచివాఁడు. అదీనాత్మా= ఎట్టికష్టములందును, దైన్యములేనిమన సుగలవాఁడు. మహామతిః=అధికమయి నబుద్ధిగలవాఁడు.

భరతునకన్నయగు రాముఁడు, సంగీతమునందు, అందఱికన్న నధికుఁడు; మంచి వంశంబునందుఁ బుట్టినవాఁడు; మంచివాఁడు; ఎట్టికష్టములందును, దైన్యములేనివాఁడు; మహాబుద్ధిశాలి.

అని, తాత్పర్యము.

ద్విజై రభివినీతశ్చ శ్రేష్ఠై ర్ధర్మార్థనైపుణైః

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము)= రాముఁడు; శ్రేష్ఠైః = ఉత్తములును; ధర్మార్థనైపుణైః= ధర్మమునందును అర్థమునందును సమర్థులునగు; ద్విజైః=బ్రాహ్మణులచేత; అభివినీతశ్చ=అన్నివిషయములందునుజక్కఁగా శిక్షింపఁబడినవాఁడును.

ధర్మార్థంబులందు సమర్థులు నుత్తములునగు బ్రాహ్మణులన్నివిషయంబులందునుం జక్కఁగా రామునకుబోధించియున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

యదా వ్రజతి సంగ్రామం గ్రామార్థే నగరస్య వా. ౩౬
గత్వా సౌమిత్రి సహితో నావిజిత్య నివర్తతే

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము)= రాముఁడు; గ్రామార్థే=గ్రామముయొక్కప్రయోజన నిమిత్తముగానైనను; నగరస్య=పట్టణముయొక్క; అర్థే= (అధ్యాహృతము) వా=ప్రయోజననిమిత్తముగానైనను; యదా= ఎప్పుడు; సంగ్రామం = యుద్ధమును; వ్రజతి= పొందునో; తదా (అధ్యాహృతము)= అప్పుడు; సౌమిత్రిసహితః=లక్ష్మణునితోఁగూడినవాఁడై; గత్వా=పోయి; అవిజిత్య=జయింపక; ననివర్తతే= మరలఁడు.

రాముండు, గ్రామార్థముగాని పట్టణార్థముగాని, యుద్ధము సంభవించినప్పుడు, లక్ష్మణునింగూడిపోయి, జయంబునొందక, మఱలినది లేదు.

అని, తాత్పర్యము.

సంగ్రామాత్పునరాగమ్య కుంజరేణ రథేనవా. ౩౭
పౌరాన్ స్వజనవన్నిత్యం కుశలం పరిపృచ్ఛతి

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము)= రాముఁడు; సంగ్రామాత్ = యుద్ధమునుండి; పునః=మఱల; కుంజరేణ=ఏనుఁగుచేతఁగాని; రథేనవా= రథముచేతఁగాని; ఆగమ్య=వచ్చి; పౌరాన్= పట్టణముననుండుజనులను; స్వజనవత్=తనవారినివలె; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును. కుశలం=క్షేమమును; పరిపృచ్ఛతి= అడుగుచున్నాఁడు.

రాముం, డట్లుయుద్ధంబునజయంబునొంది, మఱల, ఏనుఁగుమీఁద రథంబునఁగానికూచుండివచ్చి, పట్టణంబు నందలిజనంబులను, దనబంధువులనుం బోలె, క్షేమంబడుగును, అని, తాత్పర్యము.

పుత్రేష్వగ్నిషు దారేషు ప్రేష్యశిష్యగణేషుచ. ౩౮
నిఖిలేనానుపూర్వ్యాచ్చ పితా పుత్రా నివౌరసాన్

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము)= రాముఁడు; పితా=తండ్రి; ఔరసానివ=తనకుధర్మపత్నియందుఁ బుట్టినకొడుకులనువలె; పౌరాన్= (అధ్యాహృతము)=పట్టణమునందుండు జనులను; పుత్రేషు=కొడుకులందును; అగ్నిషు=అగ్నిహోత్రములందును; దారేషు=భార్యలందును; ప్రేష్యశిష్యగణేషు చ=భృత్యులయొక్కయు శిష్యులయొక్కయు సమూహములందును; నిఖిలేన=సాకల్యముచేతను, ఆనుపూర్వ్యాచ్చ= క్రమమువలనను; కుశలంపరిపృచ్ఛతి(అధ్యాహృతము)= క్షేమము, నడుగుచున్నాఁడు.

యుద్ధంబునజయంబు నొందివచ్చునపుడు, పట్టణమునందుండు జనులనం దఱను, తండ్రి, తనధర్మపత్నికిఁబుట్టిన కొడుకులక్షేమంబడుగునట్లు, "మీకొడుకులు క్షేమముగానున్నారా? మీయగ్నిహోత్రములుతప్పక జరగుచున్నవా? మీభార్యలు భృత్యులు శిష్యులు క్షేమముగానున్నారా" అని, క్రమంబుగా నడుగును.

అని, తాత్పర్యము.

శుశ్రూషంతేచ వశ్శిష్యాః కచ్చిత్కర్మసు దంశితాః. ౩౯
ఇతి నః పురుషవ్యాఘ్రస్సదా రామోభిభాషతే

టీక॥ పురుషవ్యాఘ్రః=పురుషశ్రేష్ఠుండగు; రామః=రాముఁడు; వః=మీ యొక్క; శిష్యాః=శిష్యులు; కర్మసు=కార్యములందు; దంశితాః=ఎచ్చరిక గలవారలై; శుశ్రూషంతే చకచ్చిత్=సేవనుంజేయుచున్నారా యేమి? (చకారముచేత) అధ్యయనము సేయుచున్నారా యేమి? ఇతి=అని; నః=మమ్ములను గూర్చి; సదా=ఎల్లప్పుడును; అభిభాషతే=పలుకుచుండును.

"మీశిష్యులందఱు కార్యములయందె చ్చరికగల్గి, మీకు సేవ చేయుచున్నారా యేమి? చక్కగా నధ్యయనము సేయుచున్నారా యేమి?" అని, పురుషశ్రేష్ఠుండగు రాముండు, మమ్ముల, నెల్లప్పుడును, అడుగుచుండును.

అని, తాత్పర్యము.

వ్యసనేషు మనుష్యాణాం భృశం భవతి దుఃఖితః. ౪౦
ఉత్సవేషు చ సర్వేషు పితేవ పరితుష్యతి

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము)=రాముఁడు; మనుష్యాణాం=మనుష్యుల యొక్క; వ్యసనేషు = కష్టములందు, భృశం=మిక్కిలియును ; దుఃఖితః=దుఃఖముగలవాఁడు; భవతి= అగుచున్నాఁడు; సర్వేషు=సమస్తము లయిన; ఉత్సవేషుచ=కోరికలు కొనసాగుటలయందు, లేక, పండుగలందు; పితేవ=తండ్రివలె; పరితుష్యతి=సంతోషించుచున్నాఁడు.

రాముఁడు, బంధువులు, మిత్రులు, ధనికులు, దరిద్రులు, మొదలగు భేద మెంతమాత్రము లేక, మనుష్య సామాన్యమునకుఁ గష్టము సంభవించెనేనియుఁ, జాలదుఃఖమునొందును; అట్లు మనుష్యసామాన్యమున కెంతమాత్రం బుత్సవంబు గలిగినను, దండ్రితనకొడుకుల కుత్సవము గలిగినప్పుడు సంతోషించునట్లు, చాలసంతోషించును. అని, తాత్పర్యము.

సత్యవాదీ మహేష్వాసో వృద్ధసేవీ జితేంద్రియః. ౪౧
స్మితపూర్వాభిభాషీచ ధర్మం సర్వాత్మనాశ్రితః

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము)=రాముఁడు; సత్యవాదీ=సత్యము నెమా

టలాడువాఁడు; మహేష్వాసః= గొప్పవిల్లుగలవాఁడు, గొప్పవిలుకాఁడు; వృద్ధసేవీ=పెద్దలసేవించువాఁడు ; జితేంద్రియః=జయింపఁబడినయింద్రియములుగలవాఁడు. స్మితపూర్వాభిభాషీచ=చిఱునగవుముందు గలుగునట్లుగా మాటలాడువాఁడును. సర్వాత్మనా=సమస్తప్రయత్నముచేతను; ధర్మం=ధర్మమును; శ్రితః=పొందినవాఁడు. (చెప్పఁబడినగుణంబులె, మఱలఁజెప్పఁబడుట, "ఆయాగుణంబులు అధికముగా నున్న" వనిసూచించుచున్నవి. ఇట్లు, అంతటను దెలియునది.)

రాముండు, ఎట్టికష్టములందును అబద్ధంబాడఁడు; విలుకాండ్రలో శ్రేష్ఠుఁడు, పెద్దలసేవించువాఁడు; ఇంద్రియనిగ్రహంబుగలవాఁడు; చిఱునగవు గలిగి మాటలాడును; ఎంతటికష్టంబునను, ధర్మంబువిడువఁడు. అని, తాత్పర్యము.

సమ్యగ్యోక్తా శ్రేయసాం చ న విగృహ్య కథారుచిః. ౪౨
ఉత్తరోత్తరయుక్తా చ వక్తా వాచస్పతిర్యథా

టీక॥ రామః(అధ్యాహృతము)=రాముఁడు; శ్రేయసాం = మేలులయొక్క; సమ్యక్=చక్కఁగా; యోక్తాచ=కూర్చువాఁడు. విగృహ్య= కలహించి; కథారుచిః = మాటలందాసగలవాఁడు; న=కాఁడు. ఉత్తరోత్తరయుక్తా= బదులుకుబదులుచెప్పఁబడుయుక్తియందు; వాచస్పతిర్యథా= బృహస్పతివలె; వక్తాచ=మాటలాడువాఁడును.

రాముండు, ఆశ్రితులకుఁ, జక్కఁగా, మేలుగలిగించువాఁడు ; కలహప్రియుండుకాఁడు ; బృహస్పతియుంబోలె , బదులుకుబదులుయుక్తిచెప్పువాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

సుభ్రూరాయతతామ్రాక్షః సాక్షాద్విష్ణురివ స్వయమ్. ౪౩
రామో లోకాభిరామోఽయం శౌర్యవీర్యపరాక్రమైః

టీక॥ సుభ్రూః= మంచికనుబొమ్మలుగలవాఁడును; ఆయతతామ్రాక్షః= దీర్ఘములునెఱ్ఱనివియునగు కండ్లుగలవాఁడును; లోకాభిరామః= లోకంబులరమింపఁజేయువాఁడునగు ; అయం= ఈ; రామః = రాముఁడు; శౌర్యవీర్యప

రాక్రమైః, శౌర్య = మరణమునందుభయములేమిచేతను, వీర్య=తానువికారిమునొందక శత్రువుల వికారమునొందించుట చేతను, పరాక్రమైః = శత్రువుల జయింప నుత్సాహముచేతను; స్వయం=తానె; సాక్షాత్=ప్రత్యక్షుండయిన; విష్ణురివ = (స్థితః) విష్ణుదేవుండువలెనున్నాఁడు.

మంచికనుబొమలు దీర్ఘంబులునెఱ్ఱనిమొనలుగలవియునగుకండ్లును గలిగి, లోకాభిరాముండైయుండు, నీరాముండు, శౌర్యవీర్యపరాక్రమంబులు, మనుష్యత్వంబునొందినవిష్ణుండనఁదగియున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రజాపాలనతత్త్వజ్ఞో న రాగోపహతేంద్రియః. ४४
శక్తస్త్రైలోక్యమప్యేకో భోక్తుం కిన్ను మహీ మిమామ్

టీక॥ రామః(అధ్యాహృతము)= రాముఁడు; ప్రజాపాలనతత్త్వజ్ఞః= ప్రజలపాలించుటయొక్క సిద్ధాంతము నెఱింగినవాఁడు. రాగోపహతేంద్రియః=రాగముచేతఁ గొట్టఁబడినయింద్రియములుగలవాఁడు; న= కాఁడు; ఏకః = ఒకఁడే; త్రైలోక్యమపి = ముల్లోకములనైనను; భోక్తుం= పాలించుటకు; శక్తః=సమర్థుఁడు. ఇమాం=ఈ; మహీం = భూమిని; భోక్తుంశక్తఇతి(అధ్యాహృతము) కిన్ను= పాలించుటకుసమర్థుఁడనుటకేమి?

రాముండు, జనులఁబాలింపఁజక్కఁగాఁదెలిసినవాఁడు; రాగద్వేషములజయించినవాఁడు; ఇతండొకండె, ముల్లోకంబులనుంగూడఁ బాలింపఁగలండు; ఈభూమినిమాత్రముపాలింపఁజాలునని చెప్పనేల. అని, తాత్పర్యము.

నాస్య క్రోధః ప్రసాదశ్చ నిరర్థోఽస్తి కదాచన. ४५
హంత్యేవ నియమాద్వధ్యా నవధ్యే నచ కుప్యతి

టీక॥ అస్య = ఈరామునియొక్క; క్రోధః=కోపమును; ప్రసాదశ్చ= అనుగ్రహమును; కదాచన=ఒకానొకప్పుడును; నిరర్థః=ప్రయోజనములేనిది; నాస్తి=కాదు, అయం (అధ్యాహృతము)=ఈరాముఁడు; నియమాత్=నిశ్చయమువలన; వధ్యాన్ = చంపఁదగినవారలను; హంత్యేవ= చంపుచునేయు

న్నాఁడు. అవధ్యే=చంపఁదగనివాని విషయమందు; నకుప్యతిచ=కోపమునుజేయఁడు.

ఈరామునికోపముగాని యనుగ్రహముగానియొకప్పుడును నిష్ఫలయోజనంబగుటలేదు; కోపించెనేని, యెవ్వనిమీఁదఁగోపించెనో, యతండప్పుడె యవశ్యంబుదానిఫలంబనుభవించును; అనుగ్రహంబునొందినచో, ననుగ్రహింపఁబడినవాఁడు, తత్క్షణంబె మహాభాగ్యశాలియగును; వధ్యులనవశ్యముచంపును; అవధ్యునిపైఁ గోపంబు గూడఁ జేయఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యునక్త్యర్థైః ప్రహృష్టశ్చ తమసౌ యత్రతుష్యతి. ౪౬

టీక॥ అసౌ=ఈరాముఁడు; యత్ర=ఎవ్వనియందు; తుష్యతి=సంతోషించునో; తం=అతనిని; ప్రహృష్టః= సంతోషించినవాఁడై; అర్థైః= కోరఁబడినవానిచేత ; యునక్తి = కూర్చుచున్నాఁడు.

ఈరాముండెవ్వనిపై సంతోషంబునొందునో , అతండుకోరినవానినంతయు, నతనికొసంగును.

అని, తాత్పర్యము.

శాంతైస్సర్వప్రజాకాంతైః ప్రీతిసంజననైర్నృణామ్
గుణైర్విరురుచే రామో దీప్తస్సూర్య ఇవాంశుభిః. ౪౭

టీక॥ రామః= రాముఁడు; శాంతైః=శాంతిప్రధానము గాఁగలవియు; సర్వప్రజాకాంతైః= సమస్తజనులకునుగోరఁబడినవియును; నృణాం=మనుష్యులకు; ప్రీతిసంజననైః=సంతోషముపుట్టించునవియా నగు; గుణైః=గుణముల చేత; అంశుభిః = కిరణములచేత; దీప్తః = ప్రకాశించునట్టి; సూర్యఇవ=సూర్యుఁడువలె; విరురుచే= ప్రకాశించెను.

రాముండు, శాంతి ప్రధానములును సమస్తప్రజలకుఁ గోరఁదగినవియును మనుష్యులకందఱకును సంతోషంబుగలిగించునవియునగు గుణంబులుగలిగి, కిరణంబులుగలిగినసూర్యుండుంబోలెఁ, బ్రకాశించుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

త మేవం గుణసంపన్నం రామం సత్యపరాక్రమమ్

లోకపాలోపమ న్నాథ మకామయత మేదినీ. ౪౮

టీక॥ మేదినీ=భూమి, (లక్షణచే) భూమియందలిజనసమూహము; ఏవం గుణసంపన్నం= ఇట్టిగుణములతోఁగూడినవాఁడును; సత్యపరాక్రమం= ఎచ్చటను వ్యర్థముకాని పరాక్రమముగలవాఁడును; లోకపాలోపమం=దిక్పాలురతోఁబోలిక-గలవాఁడునగు; తం=ఆ; రామం=రాముని; నాథం=ప్రభువునుగా; అకామయత=కోరెను.

ఇట్టిగుణంబులుగలిగి సత్యపరాక్రముండై దిక్పాలురకు సాటసేయందగియొప్పుచుండు రాముని, జనులందఱుఁ, బ్రభువుగాఁ, గోరుచున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

వత్స శ్శ్రేయసి జాత స్తే దిష్ట్యా౽సౌ తవ రాఘవ
దిష్ట్యా పుత్రగుణై ర్యుక్తో మారీచ ఇవ కాశ్యపః. ౪౯

టీక॥ రాఘవ=దశరథుఁడా! తవ=నీయొక్క; దిష్ట్యా=భాగ్యముచేత; శ్రేయసి=మేలునిమిత్తము; అసౌ = ఈ; వత్సః=బిడ్డఁడు; తే=నీకు; జాతః=పుట్టినాఁడు. దిష్ట్యా=భాగ్యముచేత; మారీచః = మరీచికొడుకైన; కాశ్యపఇవ=కాశ్యపుఁడువలె; పుత్రగుణైః= పున్నామకమయిన నరకమునుండి రక్షింపఁగలుగుటమొదలగు గుణములతో; యుక్తః=కూడినవాఁడు.

దశరథుఁడా! నీభాగ్యమునంజేసి, జనులకు మేలుగలుగుటకై, నీకీకొడుకు పుట్టెను; నీభాగ్యముననె, మరీచికొడుకయినకాశ్యపుఁడుంబోలెఁబుత్రునకుండవలసినగుణంబులుగలిగియున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

బల మారోగ్య మాయుశ్చ రామస్య విదితాత్మనః
దేవాసురమనుష్యేషు సగంధర్వోరగేషుచ. ౫౦
ఆశంసతే జన స్సర్వో రాష్ట్రే పురవరే తథా
అభ్యంతరశ్చ బాహ్యశ్చ పౌరజానపదో జనః. ౫౧

టీక॥ సగంధర్వోరగేషుచ= గంధర్వులతోను సర్పములతోనుగూడియున్న

ట్టి; దేవాసురమనుష్యేషు=దేవతలయందునుఅసురులయందును మనుష్యులందును;సర్వః=సమస్తమయిన; జనః=జనమును;తథా=అట్లు; రాష్ట్రే=ఇతరదేశమందును;పురవరే=ఇతరపట్టణక్షేత్రమందును;స్థితః (అధ్యాహృతము)=ఉన్నట్టి; జనః (అధ్యాహృతము)=జనమును; అభ్యంతరశ్చ = అంతఃపురమునందుండుజనమును; బాహ్యాశ్చ=వెలుపలనుండుజనమును;పౌరజానపదః=పట్టణములందుండునట్టియు, గ్రామములందుండునట్టియు;జనః=జనమును;విధితాత్మనః=ప్రసిద్ధమగుస్వభావముగల; రామస్య=రామునకు; బలం = బలమును ; ఆరోగ్యం=రోగములేమిని; ఆయుశ్చ=ఆయుస్సును; ఆశంసతే=ప్రార్థించుచున్నది.

దేవతలు నసురులును ఋషులును గంధర్వులునుసర్పంబులును, ఇతరదేశములనుండువారును ఇతరపట్టణములందుండువారును, అంతఃపురమునందేమి వెలుపలనేమియుండువారును, మనదేశంబుల మనపట్టణంబుల నుండువారు నందఱును,ప్రసిద్ధంబగు స్వభావంబుగలరామునకు, "బలంబు నారోగ్యంబు నాయువుం గలుగవలెను" అని, ప్రార్థించుచున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

స్త్రియో వృద్ధాస్తరుణ్యశ్చ సాయం ప్రాతస్సమాహితాః
సర్వాన్ దేవాన్నమస్యంతి రామస్యార్థే యశస్వినః. ౫౨

టీక॥వృద్ధాః=ముదుసలులును;తరుణ్యశ్చ=యౌవనముగలవారలునగు;స్త్రియః=ఆడువాండ్రు; సాయం=సాయంకాలమందును;ప్రాతః=ప్రొద్దునను; సమాహితాః=ఎచ్చరికగలవారలై; రామస్య=రామునియొక్క; అర్థే=ప్రయోజనవిషయమయి; యశస్వినః=ప్రశస్తమగుకీర్తిగల;దేవాన్=దేవతలను; సర్వాన్=అందఱను; నమస్యంతి=నమస్కరించుచున్నారు.

స్త్రీలుముదుసలివారునుయౌవనముగలవారును,సాయంకాలమందునుప్రాతఃకాలంబునందును సావధానలై, రామునికై, వరంబుల నొసంగుటవలనంగలిగినకీర్తిగల, దేవతలనందఱను, నమస్కరించెదరు,అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— స్త్రియః=అతిగాంభీర్యముగలవారలగుటంజేసి, తమ

హృదయంబుననుండు నభిప్రాయంబు నెంతమాత్రమును బయలు పఱచనట్టి స్త్రీలును; ఇందువలన, "రామునియందలి ప్రేమఁబట్టఁజాలక, దేవతానమస్కారములుగావించిరి" అని, సూచితమగుచున్నది; వృద్ధాః=ముదుసలులు, లేవలేనివారలగుటవలన నెంతటి ప్రియకార్యంబునందున నాదరంబు సేయువారలు; తరుణ్యశ్చ=యౌవనముగలవారలును, యౌవనమదోన్మత్తలగుటచే, వివేకశూన్యలయి, యెదుటివారలసరకుగొననివారును, దీనివలన, రామునియందువీరలకుండుప్రేమ, యత్యధికంబనిసూచితమైనది. సాయంప్రాతః=(ఇదిమధ్యాహ్నమునకుపలక్షణము) కాలత్రయంబునందును; సమాహితాః=ఎచ్చరికగలవారలై; యనుటచే, అత్యాసక్తిసూచితమగుచున్నది. రామస్యార్థే=రామునిప్రయోజనవిషయమును, [illegible] సుమంగళంబుగల్గుటకై, యనుట, స్వప్రయోజనార్థంబుకాదు . యశస్వినః=ప్రశస్తకీర్తిగల (ఇదిదేవతావిశేషణము) రామునియందు, సమస్తమంగళములునుస్వతస్సిద్ధములు గానేయున్నందున రామునకై తమ్ముఁ బ్రార్థించుటలలో నేదియు నిష్ఫలంబుగాకుండుటంజేసిఁ, దమ్ముఁబ్రార్థించినవానినన్నింటి నొసంగువారనెడు కీర్తిస్థిరంబుగాఁగలవారునగు; దేవాన్=దేవతలను; సర్వాన్=అందఱను ; ఇష్టదేవత, వేదప్రతిపాదితదేవత, ఇట్టినీచమధ్యమాధమభేదముంచక, అనుటచే, నెట్టిదేవతలనైనఁ గొలుచునంతటి, ప్రేమపారవశ్యంబు గలవారలని సూచింపఁబడినది. నమస్యంతి=నమస్కరించెదరు.

తేషా మాయాచితం దేవ త్వత్ప్రసాదా త్సమృద్ధ్యతామ్

టీక॥ దేవ=దశరథమహారాజా ! తేషాం = వారలయొక్క; ఆయాచితం=ప్రార్థనః త్వత్ప్రసాదాత్=నీయనుగ్రహంబువలన; సమృధ్యతాం=సఫలమగుఁగాక.

దశరథమహారాజా ! వారలయభీష్టము, నీయనుగ్రహంబున, నిప్పుడు, సఫలంబగుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

రామ మిందీవరశ్యామం సర్వశత్రునిబర్హణమ్. ౫౩
పశ్యామో యౌవరాజ్యస్థం తవ రాజోత్తమాత్మజమ్

టీక ॥ రాజోత్తమ=రాజశ్రేష్ఠుండవగు దశరథుఁడా ! తవ=నీయొక్క;

ఆత్మజం = కొడుకును; ఇందీవరశ్యామం= నల్లకలువవలె నల్లనివాఁడును; సర్వశత్రునిబర్హణం=సమస్తశత్రువులనుం జంపువాఁడును; యావరాజ్యస్థం= యువరాజుదొరతనమునందుం డువాఁడునగు; రామం=రాముని; పశ్యామః = (భవిష్యదర్థమందులట్) చూడఁగలము.

రాజశ్రేష్ఠుండవగుదశరథుఁడా! నల్లకలువయుంబోలెనల్లనిరమణీయమూర్తిసమస్తశత్రువులం జంపువాఁడునీకుమారుండురాముఁడు, యువరాజుగానుండఁగాఁ,జూడఁగలము.అని, సంతసమగుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

తం దేవదేవోపమ మాత్మజం తే
సర్వస్య లోకస్య హితే నివిష్టమ్
హితాయ నః క్షిప్ర ముదారజుష్టం
ముదా భిషేక్తుం వరద త్వ మర్హసి. ౫౪

టీక॥ వరద=వరములనొసంగువాఁడవయినదశరథుఁడా!త్వం=నీవు; దేవదేవోపమం=దేవతలకును దేవుఁడయిన విష్ణువుతోఁబోల్కి గలవాఁడును; సర్వస్య=సమస్తమయిన; లోకస్య=లోకముయొక్క;హితే=మేలునందు ; నివిష్టం= శ్రద్ధగలవాఁడును ; ఉదారజుష్టం=ఉత్తమగుణములతోఁ గూడినవాఁడునగు;తం=ఆ; తే=నీయొక్క ; ఆత్మజం=కొడుకయినరాముని; నః= మాయొక్క;హితాయ=మేలుకొఱకు;ముదా=సంతోషముతో; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా;అభిషేక్తుం = అభిషేకించుటకు;అర్హసి=తగుదువు.

దశరథుఁడా! నీవుకోరినవానినిచ్చువాఁడవు;విష్ణుదేవునకు సరివచ్చువాఁడు సమస్తజనంబునకు మేలుసేయువాఁడు నుత్తమగుణంబులుగలవాఁడునగు నీపుత్రునిరాముని , మాకుమేలుగల్గుటకై, సంతోషంబున,శీఘ్రంబుగా,యావరాజ్యంబునం,దభిషేకింపుము. అని,సభికులగువారు,దశరథునితోఁజెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే,ద్వితీయ స్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండద్వితీయసర్గటీక, ముగిసినది.

---

(౩)

తృతీయసర్గప్రారంభః.

తేషా మంజలిపద్మాని ప్రగృహీతాని సర్వశః
ప్రతిగృహ్యా బ్రవీ ద్రాజా తేభ్యః ప్రియహితం వచః. ౧

టీక॥ తేషాం=ఆసభికులయొక్క; సర్వశః=అన్నివిధంబులను; ప్రగృహీతాని = చక్కఁగాఁబట్టుకొనఁబడిన; అంజలిపద్మాని= తామరమొగ్గలవంటి చేమోడ్పులను; ప్రతిగృహ్య=స్వీకరించి; రాజా= దశరథమహారాజు; తేభ్యః = ఆసభికులకొఱకు; ప్రియహితం= సంతోషకరంబును మేలుసేయునదియునగు; వచః=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

ఆసభికులు, శిరంబునఁదామరమొగ్గలవంటి చేమోడ్పులంగీలించిచేయు న

మస్కారంబులం బ్రతిగ్రహించి, దశరథమహారాజు, వారలకు, సంతోషంబు నుమేలునుం గల్గునట్లు, ఇట్లని, చెప్పెను అని, తాత్పర్యము.

అహోస్మి పరమప్రీతః ప్రభావ శ్చాతులో మమ
యన్మే జ్యేష్ఠం ప్రియం పుత్రం యౌవరాజ్యస్థ మిచ్ఛథ. ౨

టీక॥ యత్ = ఏకారణమువలన; యూయం(అధ్యాహృతము)=మీరలు; మే=నాయొక్క; జ్యేష్ఠం=మొదటివాఁడును; ప్రియం=సంతోషముగలిగించువాఁడునగు; పుత్రం=కొడుకైనరాముని; యౌవరాజ్యస్థం=యువరాజుదొరతనమునందున్నవానిఁగా; ఇచ్ఛథ=కోరుచున్నారలో; తత్(అధ్యాహృతము)=ఆకారణమువలన; అహో=ఆశ్చర్యము! అహం(అధ్యాహృతము)=నేను; పరమప్రీతః=మిక్కిలియునుసంతసించినవాఁడను; అస్మి(సంధియావర్ణము)= అగుచున్నాను. మమ=నాయొక్క; ప్రభావశ్చ=గొప్పతనమును; అతులః=సరిలేనిది.

మీరలు, నాకుఁ బ్రియుండును జ్యేష్ఠపుత్రుండునగు రాముండు యువరాజు కావలెనని కోరుచున్నారలు, కావున, ఆశ్చర్యము! నాకుఁజాలసంతోషమగుచున్నది; ఇట్టిభాగ్యము మఱియెవ్వరి కున్నది? అని, దశరథుఁడుసభికులతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి ప్రత్యర్చ్య తాన్ రాజా బ్రాహ్మణా నిద మబ్రవీత్
వసిష్ఠం వామదేవంచ తేషామే వోప శృణ్వతామ్. ౩

టీక॥ రాజా=దశరథమహారాజు; ఇతి=ఇట్లు; తాన్=ఆ; బ్రాహ్మణాన్=సభ్యులయిన బ్రాహ్మణులను; ప్రత్యర్చ్య=గౌరవించి; తేషాం=వారలు; ఉపశృణ్వతామేవ=వినుచుండఁగానే; వసిష్ఠం= వసిష్ఠునిగూర్చి; వామదేవంచ=వామదేవునిగూర్చియు; ఇదం=దీని; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

దశరథమహారాజు, సభికులగు బ్రాహ్మణుల, నిట్లు మధురవచనంబుల గౌరవించి, వారలువినుచుండఁగానే, వసిష్ఠుని వామదేవునిం జూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

చైత్ర శ్శ్రీమా నయం మాసః పుణ్యః పుష్పితకాననః
యౌవరాజ్యాయ రామస్య సర్వమేవోపకల్ప్యతామ్. ౪

టీక॥ అయం=ఈ; చైత్రః= చైత్రమనియెడు; మాసః = మాసము; శ్రీమాన్=అన్నిమాసములకు నెచ్చైనది. పుణ్యః=పావనమయినది. పుష్పితకాననః=పుష్పించునట్లుచేయఁబడినయడవులుగలది. రామస్య=రామునియొక్క; యౌవరాజ్యాయ=యువరాజుదొరతనముకొఱకు; సర్వమేవ= అన్నియునే; ఉపకల్ప్యతాం= సంపాదింపఁబడుఁగాక.

ఇప్పుడువచ్చియుండు చైత్రమాసము, అన్నిమాసములలోను త్తమమయినది; ఇదిరమణీయంబును, ఇట్టికార్యములకుఁదగినపుణ్యమాసంబుగాను, ఉన్నది; అడవులలోవృక్షంబులన్నియుఁబుష్పితంబులయియున్నవి; ఇప్పుడె, రామునకు, యౌవరాజ్యాభిషేకము సేయుటకై కావలయువానినన్నింటిని, సంపాదింపుఁడు. అని, దశరథుఁడు, వసిష్ఠవామదేవులతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రాజ్ఞ స్తూపరతే వాక్యే జనఘోషో మహా నభూత్

టీక॥ రాజ్ఞః= దశరథమహారాజుయొక్క; వాక్యే=మాట; ఉపరతేతు= ముగియఁగానే; మహాన్= అధికమయిన; జనఘోషః=జనులధ్వని; అభూత్= అయినది.

దశరథమహారాజు మాటచెప్పి ముగింపఁగానే, జనులందఱు, "మేముబహుకాలముగాఁగోరుచుండిన రామాభిషేకమును కండ్లారఁ జూచెదముగదా" యనిసంతోషంబునం జాలధ్వని, గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

శనై స్తస్మిన్ ప్రశాంతేచ జనఘోషే జనాధిపః. ౫
వసిష్ఠం మునిశార్దూలం రాజా వచన మబ్రవీత్

టీక॥ తస్మిన్=ఆ; జనఘోషే=జనులధ్వనిః; శనైః = మెల్లఁగా; ప్రశాంతేచ=నిలువఁగానే; జనాధిపః=జనులకుఁబ్రభువయినః; రాజా= దశరథమహారాజు; మునిశార్దూలం = మునిశ్రేష్ఠుండగు; వసిష్ఠం= (ఇదివామదేవునకునుపల

క్షణము)వసిష్ఠునివామదేవునిఁగూర్చి; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అధ్వనియంతయు, మెల్లమెల్లఁగా, శాంతిఁబొందఁగానే, మనుష్యులకధిపుండగు, దశరథుండు, వసిష్ఠునివామదేవునింజూచి,యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అభిషేకాయ రామస్య యత్కర్మ సపరిచ్ఛదమ్. ౬
తదద్య భగవన్ సర్వ మాజ్ఞాపయితు మర్హసి

టీక॥ భగవన్=మాహాత్మ్యముగల వసిష్ఠుఁడా! వామదేవుఁడా! రామస్య=రాముని యొక్క; అభిషేకాయ = అభిషేకముకొఱకు, కావలసిన; సపరిచ్ఛదం = ఉపకరణములతోఁగూడిన; కర్మ=క్రియ; యత్=ఏదో; తత్=దాని; సర్వం=అంతను; అద్య=ఇప్పుడు; ఆజ్ఞాపయితుం=ఆనతిచ్చుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

భగవంతులరగు వసిష్ఠవామదేవులారా! రామునియభిషేకంబునకు, ఏకర్మము చేయవలయునో, ఏయుపకరణములు కావలయునో, దానినంతయు, నిప్పుడానతీవలయును. అని, దశరథుఁడు, వసిష్ఠవామదేవులతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తచ్ఛ్రుత్వా భూమిపాలస్య వసిష్ఠో ద్విజసత్తమః. ౭
ఆదిదేశాగ్రతో రాజ్ఞః స్థితాన్ యుక్తాన్ కృతాంజలీన్

టీక॥ భూమిపాలస్య=భూమిని బాలించునట్టిదశరథుని యొక్క; తత్ = ఆ మాటను; శ్రుత్వా=విని; ద్విజసత్తమః=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుండగు; వసిష్ఠః=(వామదేవోపలక్షణము) వసిష్ఠుఁడు వామదేవుండును; రాజ్ఞః= దశరథమహారాజు యొక్క; అగ్రతః=ముందట; స్థితాన్=ఉన్నవారలను; కృతాంజలీన్=చేయఁబడిన చేమోడ్పులు గలవారలునగు; యుక్తాన్ = కార్యములందు నియోగింపఁబడినవారలను; ఆదిదేశ = ఆజ్ఞాపించెను.

దశరథమహారాజు మాటవిని, బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు వసిష్ఠుండును వామదేవుండును, దశరథమహారాజుముందటఁ జేతులు మొగిడ్చి నిలుచుండియున్న సుమంత్రాదులంజూచి, యిట్లు, ఆజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

సువర్ణాదీని రత్నాని బలీన్ సర్వౌషధీ రపి. ౮
శుక్లమాల్యాంశ్చ లాజాంశ్చ పృథక్చ మధుసర్పిషీ
అహతానిచ వాసాంసి రథం సర్వాయుధాన్యపి. ౯
చతురంగబలంచైవ గజంచ శుభలక్షణమ్
చామరవ్యజనే శ్వేతే ధ్వజం ఛత్రంచ పాండురం. ౧౦
శతంచ శాతకుంభానాం కుంభానా మగ్నివర్చసామ్
హిరణ్యశృంగ మృషభం సమగ్రం వ్యాఘ్రచర్మ చ. ౧౧
ఉపస్థాపయత ప్రాత రగ్న్యగారం మహీపతేః

టీక॥ యూయం (అధ్యాహృతము)=మీరలు;సువర్ణాదీని=బంగారు మొదలగువానిని; రత్నాని = మణులను; బలీన్=కానుకలను; సర్వౌషధీరపి=సమస్తములయినమూలికలను; శుక్లమాల్యాంశ్చ=తెల్లని పుష్పమాలికలను;లాజాంశ్చ=పేలాలను ; పృథక్=వేర్వేఱుగా; మధుసర్పిషీచ = తేనెను నేయిని;అహతాని=నూతనము లయిన;వాసాంసిచ=వస్త్రములను;రథం=రథమును; సర్వాయుధాన్యపి= సమస్తములయినయాయుధములను ; చతురంగబలంచైవ=రథములు, ఏనుఁగులు,గుఱ్ఱములు,పదాతులు, అనునాలుగంగములుగలసేనను; శుభలక్షణం=మంగళకరంబులగులక్షణంబులుగల; గజంచ=ఏనుంగును; శ్వేతే=తెల్లని వయిన;చామరవ్యజనే=చామరంబులనెదువిసనకఱ్ఱలను; ధ్వజం= టెక్కెమును;పాండురం=తెల్లని ; ఛత్రంచ=గొడుగును;శాతకుంభానాం= బంగారువికారములయిన;అగ్నివర్చసాం=నిప్పుయొక్క కాంతివంటి కాంతిగల ; కుంభానాం=పాత్రలయొక్క ; శతంచ=నూఱును;హిరణ్యశృంగం = బంగారుకప్పుగలకొమ్ములుగల ; ఋషభం = ఎద్దును; సమగ్రం=అన్నియవయవములతోఁగూడిన; వ్యాఘ్రచర్మచ=పులితోలును;ప్రాతః = ప్రొద్దున; మహీపతేః=భూమికిప్రభువయిన దశరథునియొక్క;అగ్న్యగారం=అగ్నిహోత్రముందుగృహమును; ఉపస్థాపయత=పొందింపుఁడు.

మీరు,బంగారు మొదలయినవానిని, మణులను,కానుకలను, సమస్తౌషధులను, తెల్లనిపుష్పమాలికలను,పేలాలను

వేర్వేఱుగఁ గిన్నెలనుంచఁబడిన తేనె నే తుఁను, నూతనవస్త్రంబులను, రథంబును, సమస్తాయుధంబులను, జతురంగసేనను, మంచిలక్షణంబులుగల యేనుంగును, రెండుతెల్లని చామరంబులను ధ్వజంబును, శ్వేతచ్ఛత్రంబును, నిప్పుఁబోలి ప్రకాశించునట్టిబంగారు పాత్రములను, బంగారుకప్పువేసియుండు కొమ్ములు గల వృషభంబును, సమగ్రంబగు పులితోలును, ఱేపటికాలమునకు, దశరథుని, యగ్నిహోత్రగృహమునం జేర్పుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యచ్చాన్య త్కించి దేష్టవ్యం తత్సర్వ ముపకల్ప్యతామ్. ౧౨

టీక॥ అన్యత్=ఇతరమయినది; కించిత్=కొంచెము; యత్=ఏది; ఏష్టవ్యం=అపేక్షింపఁదగినదో; తత్=అది; సర్వంచ=అంతయును; ఉపకల్ప్యతాం=సంపాదింపఁబడుఁగాక.

మఱియితరపదార్థములగు గంధము మొదలయినవి యేవేవి, యపేక్షితములో, వానినన్నిటినిం గూడ, సంపాదింపుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

అంతఃపురస్య ద్వారాణి సర్వస్య నగరస్యచ
చందన స్రగ్భి రర్చ్యంతాం ధూపైశ్చ ఘ్రాణహారిభిః. ౧౩

టీక॥ అంతఃపురస్య=రాజగృహము యొక్కయు; సర్వస్య=సమస్తమయిన; నగరస్యచ = పట్టణముయొక్కయు; ద్వారాణి=దారులు; చందనస్రగ్భిః=శ్రీగంధముచేతను బుష్పమాలికలచేతను; ఘ్రాణహారిభిః=ముక్కులనాకర్షించునట్టి, ముక్కులకుఁదృప్తిగలిగించునట్టి యనుట; ధూపైశ్చ=ధూపములచేతను; అర్చ్యంతాం= పూజింపఁబడుఁగాక.

రాజగృహద్వారములయందుఁబట్టణద్వారంబులందంతటను, శ్రీగంధము చల్లి, పుష్పమాలికలుగట్టి, మంచివాసనగల ధూపంబులు వేయుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రశస్త మన్నం గుణవ ద్దధిక్షీరోపసేచనమ్
ద్విజానాం శతసాహస్రే యత్ప్రకామ మలం భవేత్. ౧౪

టీక॥యత్ =ఏది; ద్విజానాం=బ్రాహ్మణులయొక్క; శతసాహస్రే=నూఱువేలవిషయమయ్యును, లెక్కలేనివారివిషయమయ్యుననుట; ప్రకామం= మిక్కిలియును;అలం=చాలినది; భవేత్ =అగునో; తత్ =అట్టి; ప్రశస్తం=శ్రేష్ఠమును, గుణవత్ =వ్యంజనములుగలదియును; దధిక్షీరోపసేచనం=పెరుఁగుయొక్కయుఁబాలయొక్కయు సంస్కారముగలదియునగు; అన్నం=అన్నము; ఉపకల్ప్యతాం (అధ్యాహృతము)= సంపాదింపఁబడుఁగాక.

లెక్కలేని బ్రాహ్మణులకైనను ఎంతమాత్రముకొంతలేక, చాలునంతటి, ప్రశస్తాన్నంబు, వ్యంజనంబులుగలదియై పెరుఁగుతోనుపాలుతోనుసంస్కరింపఁబడియుండునది,సంపాదింపఁ బడవలయును. అని, తాత్పర్యము.

సత్కృత్య ద్విజముఖ్యానాం శ్వః ప్రభాతే ప్రదీయతామ్
ఘృతం దధి చ లాజాశ్చ దక్షిణాశ్చాపి పుష్కలాః. ౧౫

టీక ॥ శ్వః= రేపు; ప్రభాతే = ప్రాతఃకాలమునందు; తత్ ,అన్నం= (అధ్యాహృతము) ఆయన్నము; ద్విజముఖ్యానాం= బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులకు; సత్కృత్య = పూజచేసి; ప్రదీయతాం=ఇయ్యఁబడుఁగాక. ఘృతం=నేయియును; దధిచ=పెరుఁగును,లాజాశ్చ=పేలాలును; పుష్కలాః=సంపూర్ణములయిన; దక్షిణాశ్చ = దక్షిణలును; ప్రదీయతాం= (అధ్యాహృతము)ఇయ్యఁబడుఁగాక.

రేపు ప్రాతఃకాలంబున, నాయన్నంబును, బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులకుఁ బూజచేసి,యొసంగుఁడు, మఱియు, వారలకు,నేయిపెరుఁగుఁబేలాలుఁబుష్కలంబగుదక్షిణయునొసంగుఁడు.

అని. తాత్పర్యము.

సూర్యే భ్యుదితమాత్రే శ్వో భవితా స్వస్తివాచనమ్
బ్రాహ్మణాశ్చ నిమంత్ర్యంతాం కల్ప్యంతా మాసనానిచ. ౧౬

టీక॥శ్వః=రేపు;సూర్యే = సూర్యుఁడు;అభ్యుదితమాత్రే= ఉదయించినవాఁడుకాఁగానే ; స్వస్తివాచనం= మంగళమునుఁ జెప్పుట;భవితా=కాఁగలదు.బ్రాహ్మణాశ్చ=బ్రాహ్మణులును;నిమంత్ర్యంతాం = పిలువఁ బడుదురు

గాక. ఆసనానిచ=పీఠములును; కల్ప్యం తాం=చేయఁబడుఁగాక.

రేపు, సూర్యోదయముకాఁగానే, స్వస్తివాచనముకాఁగలదు, కావున, బ్రాహ్మణులఁబిలువుఁడు, వారలికాసనంబులనిమిర్పుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అబధ్యంతాం పతాకాశ్చ రాజమార్గశ్చ సిచ్యతామ్

టీక॥ పతాకాశ్చ = పెక్కెములును; ఆబధ్యంతాం=కట్టఁబడుఁగాక. రాజమార్గశ్చ=పెద్దత్రోవయును; సిచ్యతాం=తడుపఁబడుఁగాక.

అచ్చటచ్చట, ధ్వజములఁగట్టింపుఁడు; రాజమార్గంబునందునీళ్లుచల్లించి, తడుపునట్లు, చేయుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వేచ తాళావచరా గణికాశ్చ స్వలంకృతాః. ౧౭
కక్ష్యాం ద్వితీయా మాసాద్య తిష్ఠంతు నృపవేశ్మనః

టీక॥ తాళావచరాః=తాళములచే జీవించునటులు; సర్వేచ= అందఱును, స్వలంకృతాః=చక్కఁగానలంకరింపఁబడిన; గణికాశ్చ=భోగము వాండ్రును; నృపవేశ్మనః=రాజగృహముయొక్క; ద్వితీయాం=రెండవదియగు; కక్ష్యాం= తొట్టికట్టును; ఆసాద్య= పొంది; తిష్ఠంతు=ఉండురుగాక.

నటులును, భోగమువాండ్రును, జక్కఁగానలంకరించుకొని, రాజగృహంబు రెండవ తొట్టికట్టుచేరియుండునట్లు, చేయుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

దేవాయతనచైత్యేషు సాన్నభక్షా స్సదక్షిణాః. ౧౮
ఉపస్థాపయితవ్యా స్స్యు ర్మాల్యయోగ్యాః పృథక్పృథక్

టీక॥ దేవాయతనచైత్యేషు= దేవాలయములయందును, నాలుగుమార్గములుకలియుదారులందును; సాన్నభక్షాః= అన్నముతోను బిండివంటలతోనుగూడినవారలును; సదక్షిణాః=దక్షిణలతోఁగూడినవారలును; మాల్యయోగ్యాః=పుష్పమాలికలనీయఁ గలవారలును, పుష్పమాలికలతోఁగూడిన వారలుననుట; పృథక్ పృథక్ = వేర్వేఱుగా; ఉపస్థాపయితవ్యాః=ఉంచఁబడ

వలసినవారలు; స్యుః=అగుదురు.

దేవాలయములందును, జతుష్పథములందున్ను, గొందఱన్నము పెండివంటలను, గొందఱుదక్షిణలను, బుష్పమాలికలను, సంగ్రహించుకొని యుండి దేవతలకు బ్రాహ్మణులకు నొసంగునట్లు, చేయుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

దీర్ఘాసిబద్ధా యోధాశ్చ సన్నద్ధా మృష్టవాససః. ౧౯
మహారాజాంగణం సర్వే ప్రవిశంతు మహోదయమ్

టీక॥ దీర్ఘాసిబద్ధాః=కట్టఁబడిననిడుపయినకత్తిగల వారలును ; సన్నద్ధాః=కవచముతొడిగినవారలును;మృష్టవాససః=ఉతికినవస్త్రంబులుగల వారలునగు; యోధాశ్చ=భటులును ; సర్వే=అందఱును ; మహోదయం=అధికమయినవృద్ధిగల;మహారాజాంగణం=దశరథమహారాజుముంగిలిని; ప్రవిశంతు=ప్రవేశింతురుగాక.

భటులందఱును, నిడుపయిన కత్తిమొలనుబిగించి కొని కవచంబుఁ దొడిగికొని,పరిశుద్ధంబగువస్త్రంబుగట్టుకొని,మహోదయంబగు,రాజగృహాంబుముంగిటనుండునట్లు,చేయుఁడు. అనివసిష్ఠవామదేవులుసుమంత్రాదులకాజ్ఞాపించిరి. అని,తాత్పర్యము.

ఏవం వ్యాదిశ్య విప్రౌ తౌ క్రియా స్తత్ర సునిష్ఠితౌ. ౨౦
చక్రతు శ్చైవ యచ్ఛేషం పార్థివాయ నివేద్యచ

టీక॥ సునిష్ఠితౌ=మిక్కిలియుస్థైర్యముగల;తౌ=ఆ; విప్రౌ=బ్రాహ్మణులయిన వసిష్ఠవామదేవులు; తత్ర=అచ్చట; ఏవం=ఇట్లు; క్రియాః=కార్యములను; వ్యాదిశ్య = ఆజ్ఞాపించి; యత్ = ఏది; శేషం=మిగిలినదో; తత్(అధ్యాహృతము) చైవ=దానినిగూడ; పార్థివాయచ=దశరథమహారాజుకొఱకును; నివేద్య=తెలిపి; చక్రతుః=చేసిరి.

స్థైర్యసంపన్నులగు నావసిష్ఠవామదేవు, లిట్లుఅచ్చటఁదాముచేయవలసిన కార్యములను, మంత్రులకాజ్ఞాపించి,మిగిలినవానినింగూడ, దశరథునకునుండెల్పి,నెఱవేర్చిరి.

అని, తాత్పర్యము.

కృతమిత్యేవ చా బ్రూతా మభిగమ్య జగత్పతిం. ౨౧
యథోక్త వచనం ప్రీతౌ హర్షయుక్తౌ ద్విజర్షభౌ

టీక॥ ద్విజర్షభౌ=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులగు వసిష్ఠవామదేవులు; ప్రీతౌ=సంతసించినవారై; హర్షయుక్తౌ = గగుపాటుతోఁగూడుకొనినవారై ; జగత్పతిం=భూమికిఁ బ్రభువయిన దశరథుని; అభిగమ్య=పొంది ; యథోక్త వచనం=చెప్పఁబడినమాట నతిక్రమింపక; కృతం= చేయఁబడినది; ఇత్యేవ చ=అనియును ; అబ్రూతాం= చెప్పిరి.

బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులగువసిష్ఠ వామదేవులు, సంతోషించి, గగుర్పాటుతోఁగూడినవారలై, దశరథునిదగ్గఱ, "నీవు చెప్పిన మాటప్రకారము, అంతయుఁ జేయఁబడినది" అని, చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్సుమంత్రం ద్యుతిమాన్ రాజా వచన మబ్రవీత్. ౨౨
రామః కృతాత్మా భవతా శీఘ్ర మానీయతా మితి

టీక॥ తతః=అంతట; ద్యుతిమాన్=ప్రశస్తంబగుకాంతిగల; రాజా=దశరథమహారాజు; సుమంత్రం= సుమంత్రునిగూర్చి; "భవతా=నీచేత; కృతాత్మా=శిక్షింపఁబడినబుద్ధిగల; రామః=రాముఁడు; శీఘ్రం=త్వరగా; ఆనీయతాం=తేఁబడుఁగాక" ఇతి=అని; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, రామాభిషేక నిశ్చయంబు నంజేసి, ప్రశస్తంబయిన కాంతిగలదశరథమహారాజు, సుమంత్రునింబూచి, "నీవుపోయి, విద్యాభ్యాసంబునంబరిశుద్ధంబయిన బుద్ధిగలరాముని వేగదోడ్కొనిరమ్ము" అని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తథేతి ప్రతిజ్ఞాయ సుమంత్రో రాజ శాసనాత్. ౨౩
రామం తత్రా నయాంచక్రే రథేన రథినాం వరం

టీక॥ సః=ఆ ; సుమంత్రః =సుమంత్రుఁడు; తథేతి=అలాగేయని; ప్రతిజ్ఞా

య=ప్రతినఁజేసి; రాజశాసనాత్ = రాజుపనుపువలన; రథినాం=రథికుల లో; వరం=శ్రేష్ఠుఁడగు; రామం=రాముని; రథేన=రథముచేత; తత్ర=అచ్చటికి; ఆనయాంచక్రే=తోడ్కొనివచ్చెను.

ఆసుమంత్రుండు, అలాగున నని చెప్పి, రాజాజ్ఞప్రకారము, రథికులలో శ్రేష్ఠుఁడయిన, రాముని రథముపైనెక్కించుకొని, యచ్చటికిఁ దోడ్కొని, వచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

అథ తత్ర సమాసీనా స్తదా దశరథ న్నృపం. ౭౪
ప్రాచ్యో దీచ్యాః ప్రతీచ్యాశ్చ దాక్షిణాత్యాశ్చ భూమిపాః
మ్లేచ్ఛా శ్చార్యాశ్చ యేచాన్యే వనే శైలాంతవాసినః. ౭౫
ఉపాసాం చక్రిరే సర్వే తం దేవా ఇవ వాసవమ్

టీక ॥ అథ=అటుతర్వాత, సుమంత్రుండు రామునిఁ దోడ్కొని వచ్చుటకై పోయినతరువాత ననుట; తత్ర=ఆసభయందు; తదా = అప్పుడు; సమాసీనాః=కూర్చుండియున్న; ప్రాచ్యోదీచ్యాః=తూర్పు దేశపు రాజులను త్తర దేశపు రాజులును; ప్రతీచ్యాశ్చ=పడమటి రాజులును; దాక్షిణాత్యాః=దక్షిణపు దిక్కునందలి; భూమిపాశ్చ=రాజులును; మ్లేచ్ఛాచార్యాశ్చ= మ్లేచ్ఛరాజులును; అన్యే=ఇతరులయిన; వనే=అడవియందు; శైలాంతవాసినః= పర్వతప్రదేశమునందుండువారలు; యే (సంతి)=ఎవరుగలరో; తే(అధ్యాహృతము)చ=వారును; సర్వే=అందఱును; నృపం = మనుష్యులఁ బాలించునట్టి; తం=ఆ; దశరథం=దశరథుని; దేవాః=దేవతలు; వాసవమివ=దేవేంద్రునివలె, ఉపాసాంచక్రిరే=సేవించిరి.

సుమంత్రుండు రామునిం దోడ్తేఁ బోయినపిమ్మట, నప్పుడు సభయందున్న, తూర్పు దేశపురాజులు నుత్తర దేశపు రాజులుఁ బడమటి దేశపు రాజులు దక్షిణదేశపు రాజులు మ్లేచ్ఛరాజులు మఱియు నడవియందుఁ బర్వత ప్రదేశమునందుండు నాటవికు లనంబడువారలు, వీరలందఱును, దేవతలు దేవేంద్రుని సేవించునట్లు, దశరథ మహారాజును సేవించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

15, 493
22, 0

తేషా మ్మధ్యే స రాజర్షి ర్మరుతా మివ వాసవః. ౨౬
ప్రాసాదస్థో రథగతం దదర్శా యాంత మాత్మజమ్

టీక॥వాసవః = ఇంద్రుడు;మరుతాం(మధ్యే)ఇవ= దేవతలనడుమంబోలె;తేషాం=ఆరాజులయొక్క;మధ్యే=నడుమను; స్థితః(అధ్యాహృతము)=ఉన్న;సః=ఆ;రాజర్షిః=రాజునుఋషియునగుదశరథుండు ; ప్రాసాదస్థః=మేడపైనున్నవాఁడై;రథగతం=రథమునుబొందినవాఁడును; ఆయాంతం=వచ్చుచున్నవాఁడునగు; ఆత్మజం=కొడుకయినరామునిదదర్శ=చూచెను.

ఇంద్రుండుదేవతల నడుమనుండునట్లు, ఆరాజులనడుమనుండి తేజరిల్లుచున్నదశరథుండు,మేడపైనుండి, దారిలో రథంబుపైవచ్చుచున్న రామునింజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

గంధర్వరాజప్రతిమం లోకే విఖ్యాతపౌరుషమ్. ౨౭
దీర్ఘబాహుం మహాసత్త్వం మత్తమాతంగగామినమ్
చంద్రకాంతాననం రామ మతీవ ప్రియదర్శనమ్. ౨౮
రూపౌదార్యగుణైః పుంసాం దృష్టిచిత్తాపహారిణమ్
ఘర్మాభితప్తాః పర్జన్యం హ్లాదయంత మివ ప్రజాః. ౨౯
న తతర్ప సమాయాంతం పశ్యమానో నరాధిపః

టీక॥నరాధిపః= మనుష్యులకుప్రభువైనదశరథుండు;గంధర్వరాజప్రతిమం = గంధర్వరాజుతోఁబోలికగలవాఁడును;లోకే = ప్రపంచమందు;విఖ్యాతపౌరుషం= ప్రసిద్ధినొందినపౌరుషముగలవాఁడును; దీర్ఘబాహుం=నిడుపైనచేతులుగలవాఁడును; మహాసత్త్వం = అధికమయినబలము గలవాఁడును; మత్తమాతంగగామినం = మదపుటేనుంగుంబోలె నడుచువాఁడును; చంద్రకాంతాననం = చంద్రుఁడువలె సుందరమయినముఖంబు గలవాఁడును; అతీవ = మిక్కిలియును; ప్రియదర్శనం = సంతోషముగలిగించుచూచుటగలవాఁడును; రూపౌదార్యగుణైః = సౌందర్యముచేతను ఈవిచేతనుమంచినడతచేతను;పుంసాం = పురుషులయొక్కయు;దృష్టిచిత్తాపహారిణం=చూపులనుమనసునుఆకర్షించువాఁడును; ఘర్మాభితప్తాః=ఎండచేఁదాపమునొందిన; ప్రజాః=జనులను;హ్లాదయంతం=సంతోషపఱచునట్టి;పర్జన్యమివ(స్థితం)

మేఘముఁ బోలె నున్న వాఁడును ; సమాయాంతం = వచ్చుచున్నవాఁడున గు; రామం = రాముని; పశ్యమానః= చూచుచున్నవాఁడై; సతతర్ప= తృప్తి పొందఁడయ్యె.

దశరథుండు, భోగానుకూలంబుల గురూపవేషంబులగంధర్వరాజుంబోలు వాఁడును, లోకంబునంబ్రసిద్ధివహించి నపరాక్రమంబుగలవాఁడును, మోఁకాలివఱకు వ్రేలుకాఁడు బాహువులుగల వాఁడును,మహాబలుండును, మదపుటే నుంగుంబోలె మదాలసంబుగ నడుచు వాఁడును, చంద్రబింబమువలెసుందరం బగుముఖంబుగలవాఁడును , [illegible] చువారల కత్యంతానందం [illegible] గించు వాఁడును, సౌందర్యంబునసౌదార్యంబు నసౌశీల్యంబునఁబురుషులనుంగూడమో హింపఁజేయువాఁడును,ఎండవ్రేటునం గ్రాఁగియుండు జనులకుమేఘంబువలెఁ జల్లఁదనంబుఁ బొరయించు వాఁడును, దన యొద్దకు వచ్చుచున్నవాఁడు నగు రాముని, మేడపైనుండి, యెడతెగక, చూచుచున్నను , బ్రేమరసంబు క్షణక్షణంబును బెరుఁగుచుండుటం జేసి, తృప్తి నొందఁడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

> అవతార్య సుమన్త్రస్తం రాఘవం స్యందనోత్తమాత్. ౩౦
> పితుస్సమీపం గచ్ఛంతం ప్రాంజలిః పృష్ఠతోన్వగాత్

టీ॥సుమంత్రః=సుమంత్రుఁడు;తం= ఆ; రాఘవం=రాముని ; స్యందనోత్తమాత్ =రథశ్రేష్ఠమునుండి ; అవతార్య=దించి ; ప్రాంజలిః= మంచిచే మోడ్పుగలవాఁడై; పితుః=తండ్రియొక్క; సమీపం=చేరువనుగూర్చి; గచ్ఛంతం=పోవుచున్న;తం (అధ్యాహృతము)=ఆరాముని; పృష్ఠతః= వెనుకనుండి;అన్వగాత్=వెంబడించెను.

సుమంత్రుండు,దంతనారాముని,రథంబు నుండిహస్తప్రదానాదిగౌరవంబులచే, దించి,యారాముండు, దశరథునియొద్దకుఁ బోవుచుండఁగాఁ, జేతులుమొగిడ్చికొని,యతని, వెనుకను , వెంబడించి, పోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

> సతం కైలాసశృంగాభం ప్రాసాదం నరపుంగవః. ౩౧
> ఆరురోహ నృపం ద్రష్టుం సహసూతేన రాఘవః

టీక॥ నరపుంగవః=పురుషశ్రేష్ఠుం డగు; సః=ఆ; రాఘవః= రాముఁడు; నృపం=దశరథమహారాజును; ద్రష్టుం= చూచుటకు; సూతేనసహ= సారథియగుసుమంత్రునితోఁగూడ; కైలాసశృంగాభం=కైలాసపర్వతముయొక్క శిఖరముయొక్క కాంతివంటికాంతిగల; తం=ఆ; ప్రాసాదం= రాజగృహమును; ఆరురోహ=ఎక్కెను.

పురుషశ్రేష్ఠుండగునా రాముండు, దశరథుంబూచుటకై, సుమంత్రుండు వెంబడింపఁగాఁ, గైలాసశిఖరంబువలె నత్యున్నతంబై తెల్లఁగానుండు నారాజగృహంబుపైకి, నారోహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స ప్రాంజలి రభిప్రేత్య ప్రణతః పితు రంతికే. ౩౨
నామ స్వం శ్రావయన్ రామో వవందే చరణౌ పితుః

టీక॥సః=ఆ; రామః=రాముఁడు; ప్రాంజలిః=మంచి చేమోడ్పుగలవాఁడై; అభిప్రేత్య=పోయి; పితుః= తండ్రియొక్క; అంతికే= సమీపమునందు; ప్రణతః=వంగినవాఁడై; స్వం=తనదైన; నామ=పేరును; శ్రావయన్=వినిపించుచు; పితుః=తండ్రియొక్క; చరణౌ=పాదములను; వవందే = నమస్కరించెను.

ఆ రాముండు, చేతులుమొగిడ్చికొని తండ్రిసమీపంబునకుఁ బోయి, నమ్రుండై, "రామవర్మాఽహమస్మిభో" అని, తనపేరు వినిపించుచుఁ, దండ్రిపాదములకు నమస్కారంబు చేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా ప్రణతం పార్శ్వే కృతాంజలిపుటం నృపః. ౩౩
గృహ్యాంజలౌ సమాకృష్య సస్వజే ప్రియ మాత్మజం

టీక॥నృపః=దశరథమహారాజు; ప్రణతం=నమస్కరించినవాఁడును; కృతాంజలిపుటం; చేయఁబడినదొప్పలవంటిచేమోడ్పుగలవాఁడునగు; ప్రియం= సంతోషముగలిగించునట్టి; ఆత్మజం= కొడుకైన; తం=ఆరాముని; పా

శ్వే=ప్రక్కను; దృష్ట్వా=చూచి; అంజలౌ (ద్వితీయార్థమందుసప్తమి) చేమోడ్పును; గృహ్య (గృహీత్వా)=పట్టుకొని; సమాకృష్య=లాగి; సస్వజే=కౌఁగిలించెను.

దశరథమహారాజు, అట్లుతనకునమస్కరించి, చేతులుమోడ్చికొనియున్న, తనప్రక్కనున్న ప్రియపుత్రుండగు రాముని జూచి, యతనిచేమోడ్పు పట్టియాకర్షించికొని, కౌఁగిలించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మై చాభ్యుదితం దివ్యం మణికాంచన భూషితం
దిదేశ రాజా రుచిరం రామాయ పరమాసనమ్.

టీక॥ రాజా= దశరథమహారాజు; తస్మై=అ; రామాయ చ= రాముని కొఱకును; అభ్యుదితం= పొడవైనదియును; దివ్యం=శ్రేష్ఠమయినదియును; మణికాంచనభూషితం= రత్నములచేతను బంగారముచేతను అలంకరింపఁబడినదియును; రుచిరం= మనోహరమునగు; పరమాసనం= పూజ్యమయినయాసనమును; దిదేశ=ఇచ్చెను.

దశరథమహారాజు, ఆరామునకు, ఉన్నతంబై, దివ్యంబై మణులచేతను బంగారముచేతను అలంకరింపఁబడి, మనోహరంబై యుండు, మేలయినయాసనంబొసంగెను. అని, తాత్పర్యము.

తదాసనవరం ప్రాప్య వ్యదీపయత రాఘవః. ౩౫
స్వయైవ ప్రభయా మేరు ముదయే విమలో రవిః

టీక॥ రాఘవః=రాముఁడు; తత్=ఆ; ఆసనవరం=ఆసనశ్రేష్ఠమును; ప్రాప్య=పొంది; స్వయా=తనదైన; ప్రభయైవ=కాంతిచేతనే; ఉదయే=ప్రాతఃకాలమునందు; మేరుం=మేరుపర్వతమును; ప్రాప్య(అధ్యాహృతము)=పొంది; విమలః=స్వచ్ఛుఁడైన; రవిః(ఇవ)= సూర్యుఁడుంబోలె; (అభూతోపమ) వ్యదీపయత=ప్రకాశింపఁజేసెను.

రాముండాయాసనంబునం గూర్చుండి, ఉదయకాలంబునసూర్యుండు మేరుపర్వతంబునొంది, యప్పర్వతంబునుదన కాంతిచేఁబ్రకాశింపఁజేయునట్లు, యయ్యాసనంబునుదన కాంతిచేఁబ్రకాశింపఁజేసెను. అని, తాత్పర్యము.

తేన విభ్రాజతా తత్ర సా సభా భివ్యరోచత. ౩౬
విమలగ్రహనక్షత్రా శారదీ ద్యౌ రివేందునా

టీక॥ తత్ర=ఆప్రాసాదమునందు; సా=ఆ; సభా=సభ; విభ్రాజతా=ప్రకాశించుచున్న; తేన=ఆ రాముని చేత; విమలగ్రహనక్షత్రా=స్వచ్ఛములయిన గ్రహములును నక్షత్రములును గల; శారదీ=శరదృతువునందలి; ద్యౌః= ఆకాశము; ఇందునేవ=చంద్రుని చేతంబోలె; అభివ్యరోచత=ప్రకాశించెను.

స్వచ్ఛములగు గ్రహంబులును నక్షత్రములును గలిగిన శరదృతువునందలి యాకాశము జందు్ౖరండు ప్రకాశింపఁజేయునట్లు, ఆప్రాసాదంబునందు, దశరథ వసిష్ఠాదులతోఁగూడిన యాసభను, రాముండు ప్రకాశింపఁజేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం పశ్యమానో నృపతి స్తుతోష ప్రియ మాత్మజమ్. ౩౭
అలంకృత మివాత్మాన మాదర్శతలసంస్థితమ్

టీక॥ నృపతిః=మనుష్యులకుఁ బ్రభువయిన దశరథుఁడు; అలంకృతం=అలంకరింపఁబడిన వాఁడును ; ఆదర్శతలసంస్థితం=అద్దమునందుఁ బ్రతిబింబించియున్న వాఁడునగు; ఆత్మానమివ = తన్నువలె; ప్రియం=సంతోషము గలిగించునట్టి; ఆత్మజం=కొడుకైన; తం= ఆ రాముని; పశ్యమానః=చూచుచు; తుతోష=సంతోషించెను.

దశరథమహారాజు, చక్కఁగా నలంకరించికొని తన్ను అద్దంబునఁ జూచుకొని సంతోషించునట్లు , తన ప్రతి బింబమనందగు ప్రియ పుత్రుండైన రామునిం జూచి, సంతోషించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తం సస్మిత మాభాష్య పుత్త్రం పుత్రవతాం వరః. ౩౮
ఉవాచే దం వచో రాజా దేవేంద్రమివ కాశ్యపః

టీక॥ పుత్రవతాం=కొడుకులుగల వారిలో; వరః=శ్రేష్ఠుండగు; సః=ఆ; రాజా=దశరథమహారాజు; సస్మితం= చిఱునగవుతోఁగూడునట్లు; ఆభాష్య=

పిలిచి; పుత్రిం = కొడుకయినత; తం = ఆ రాముని గూర్చి; కాశ్యపః = కాశ్యపుఁడు; దేవేంద్రమివ = దేవేంద్రుని గూర్చివలె; ఇదం = ఈ; వచః = మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.

రాముని వంటి యుత్తమ పుత్రుఁడుగలిగిన వాఁడగుటచేఁ [illegible] త్తముండనందగిన, [illegible] చియునగవ్వుతో, "రామా!" యని పిలిచి, కాశ్యపుఁడు తనపుత్రుండగు దేవేంద్రునితోఁ జెప్పినట్లు, తనపుత్రుండగు, రామునితో, నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము

జ్యేష్ఠాయా మసి మే పత్న్యాం సదృశ్యాం సదృశ స్సుతః. ౩౯
ఉత్పన్న స్త్వం గుణశ్రేష్ఠో మమ రామాత్మజః ప్రియః

టీక॥ రామ = రాముఁడా! త్వం = నీవు; మే = నాయొక్క; జ్యేష్ఠాయాం = పెద్దదియగు; సదృశ్యాం = తగిన; పత్న్యాం = భార్యయందు; ఉత్పన్నః = పుట్టిన; సదృశః = తగిన; సుతః = పుత్రుండవు; అసి = అగుచున్నావు. గుణశ్రేష్ఠః = గుణంబులచేఁ బెద్దవాఁడవు. మమ = నాకు; ప్రియః = సంతోషముగలిగించు; ఆత్మజః = కుమారుండవు.

రాముఁడా! నీవు యోగ్యురాలయిన నా జ్యేష్ఠపత్నియందుఁ బుట్టిన యోగ్యుండవగు పుత్రుండవు; గుణంబుల శ్రేష్ఠుండవు; అట్లు, నాకుఁ బ్రియకుమారుండవు. అని, తాత్పర్యము.

యత స్త్వయా ప్రజాశ్చేమా స్స్వగుణై రనురంజితాః. ౪౦
తస్మా త్త్వం పుష్యయోగేన యౌవరాజ్య మవాప్నుహి

టీక॥ యతః = ఏ కారణమువలన; త్వయా = నీచేత; ఇమాః = ఈ; ప్రజాశ్చ = జనులును (చకారముచే) మేమును; స్వగుణైః = నీగుణములచేత; అనురంజితాః = అనురాగముగలవారలుగఁ జేయఁబడినారమో; తస్మాత్ = అందువలన; త్వం = నీవు; పుష్యయోగేన = పుష్యనక్షత్రముతో సంబంధముగలదివసముచేత, అట్టి దివసము నందనుట; యౌవరాజ్యం = యువరాజుదొరతనంబును; అవాప్నుహి = పొందుము.

నీవు, గుణంబులచేత, మమ్ములనేమి యీజనంబులనేమి, చాలసంతోషపఱచినావు, కావున, నీజనులందఱు, నీకు యౌవరాజ్యము కావలెనని చెప్పుచున్నారు; అందువలన, నీవు పుష్యనక్షత్రం

బునాఁడవు , యౌవరాజ్యంబునొందుము. అని, తాత్పర్యము.

కామత స్త్వం ప్రకృత్యై వ వినీతో గుణవా నసి. ౪౧
గుణవత్యపితు స్నేహా త్పుత్ర వక్ష్యామి తేహితమ్

టీక॥పుత్ర= కుమారుండవగు రాముఁడా!త్వం=నీవు; ప్రకృత్యైవ = స్వభావముచేతనే;కామతః=మిక్కిలియును; వినీతః=వినయము గలవాఁడవు; గుణవాన్=గుణములుగలవాఁడవు; అసి=అగుచున్నావు. త్వయి (అధ్యాహృతము)=నీవు; గుణవత్యపితు= గుణంబులుగలిగియున్నను; స్నేహాత్=చెలిమివలన; తే=నీకు; హితం=మేలును; వక్ష్యామి=చెప్పెదను.

రాముఁడా!నీవు,స్వభావంబుననె, మిక్కిలియు,వినయంబు గలవాఁడవు, గుణవంతుండవు; అట్లునీవు గుణవంతుఁడవయి యుండుటంజేసి, నేనునీకు పదేశింపవలసినదేమియు లేదు; అయినను,స్నేహంబున, నీకుహితంబుఁ జెప్పెదను,వినుము.

అని, తాత్పర్యము.

భూయో వినయ మాస్థాయ భవ నిత్యం జితేంద్రియః. ౪౨
కామక్రోధ సముత్థాని త్యజేథా వ్యసనానిచ

టీక॥రామ (అధ్యాహృతము) = రాముఁడా!భూయః=ఇంకను ; వినయం=అణఁకువను;ఆస్థాయ= అవలంబించి; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును;జితేంద్రియః=జయింపఁబడిన యింద్రియములు గలవాఁడవు; భవ=అగుము . కామక్రోధసముత్థాని=కామమువలననుగోపమువలనను బుట్టిన; వ్యసనానిచ = దోషంబులను;త్యజేథాః= విడువుము.

నీవింకను అధికంబుగా వినయంబునొంది,యెప్పుడును ఇంద్రియనిగ్రహంబుగలిగి,ప్రవర్తింపుము; "స్త్రీ, జూదము వేట మద్యము" ఇవి మొదలగు కామజంబులయిన వ్యసనంబులను, పరుషముగా మాటలాడుట, క్రూరముగాదండించుట,బొక్కసము సెలవుసేయుట," మొదలగు క్రోధజంబులయిన వ్యసనంబులను,విడువుము.

అని, తాత్పర్యము.

పరోక్షయా వర్తమానో వృత్త్యా ప్రత్యక్షయా తథా. ౪౩
అమాత్యప్రభృతీ స్సర్వాః ప్రకృతీ శ్చానురంజయ

టీక॥పరోక్షయా= ప్రత్యక్షముకాని; వృత్త్యా=వ్యాపారముచేతను; తథా=అట్లు;ప్రత్యక్షయా =ప్రత్యక్షమయిన;వృత్త్యా (అధ్యాహృతము) = వ్యాపారముచేతను ; వర్తమానః= ఉండువాఁడవు;భవ=అగుము . అమాత్యప్రభృతీః = మంత్రులు మొదలగు; ప్రకృతీః = ప్రజలను ; సర్వాశ్చ= అందఱను ; అనురంజయ = సంతసింపఁజేయుము.

నీవు,చిల్లరపనివాండ్రకు దర్శనం బివ్వక వారికిఁ బరోక్షంబు గానే యుండి, యాజ్ఞలనొసంగుచు , మంత్రులు మొదలగువారలతోనెల్లప్పుడును గూడియుండి, వారలకుఁ బ్రత్యక్షముగనే, కార్యములజరిగించు చుండుము; మఱియు, మంత్రులు సేనాధిపతులు మొదలగు వారలను, ప్రజలను, అందఱను,సంతోషపఱచుచుండుము.

అని,తాత్పర్యము.

లేక ; నీవుపరోక్షంబుగా నుండి, యితర రాజ్యవృత్తాంతంబుల నెఱుంగుచుఁ,బ్రత్యక్షంబుగానుండి,స్వరాజ్యవృత్తాంతముల నెఱుంగుచుండుము. (శేషముసమానము)అని తాత్పర్యము.

కోష్ఠాగారాయుధాగారైః కృత్వాసన్నిచయాన్ బహూన్.౪౪
తుష్టానురక్తప్రకృతి ర్యః పాలయతి మేదినీమ్
తస్య నందంతి మిత్రాణి లబ్ధ్వా మృత మివామరాః.౪౫

టీక॥యః=ఎవ్వఁడు;కోష్ఠాగారాయుధాగారైః = ధాన్యగృహములతోను, ఆయుధగృహములతోను; బహూన్=అనేకములయిన ; సన్నిచయాన్=మంచికోశములను;కృత్వా= చేసి;తుష్టానురక్తప్రకృతిః=సంతసించినవారును, అనురాగముగలవారునగుప్రజలుగలవాఁడై; మేదినీం=భూమిని; పాలయతి=రక్షించుచున్నాఁడో ; తస్య=అతనికి, అతనివలననసుట, మిత్రాణి=స్నేహితులు; అమృతం=అమృతమును;లబ్ధ్వా=పొంది; అమరాః ఇవ=దేవతలువలె; నందంతి=సంతసింతురు.

ధాన్యంబులను, ఆయుధంబులను, ఆయాగృహంబులనింపి, ధనంబులు మొదలగువాని, మెండుగాఁగూర్చి, జనులందఱుసంతసించి తనమీఁదననురాగంబు గలిగియుండునట్లు, ఎవ్వండు భూమినేలునో; అతనింజూచి, యతనిస్నేహితులు, అమృతంబుఁ బొందిన దేవతలుం బోలె, సంతసింతురు. అని తాత్పర్యము.

తస్మాత్త్వమపి చాత్మానం నియమ్యైవం సమాచర

టీక॥ తస్మాత్=అందువలన; త్వమపి=నీవును; ఆత్మానం=మనసును; నియమ్య=గట్టిపట్టుకొని; ఏవం=ఇట్లు; సమాచర=నడువుము.

అట్లగుటం జేసి, నీవును, మనంబుఁజాపలంబునొందనీక, యట్లు, సేయుము.
అని, తాత్పర్యము.

తచ్ఛ్రుత్వా సుహృద స్తస్య రామస్య ప్రియకారిణః. ౪౬
త్వరితా శ్శీఘ్ర మభ్యేత్య కౌసల్యాయై న్యవేదయన్

టీక॥ తస్య=ఆ; రామస్య=రామునియొక్క; ప్రియకారిణః= సంతోషము సేయువారలగు; సుహృదః = స్నేహితులు; తత్=దాని; శ్రుత్వా=విని; త్వరితాః = వేగిరపాటుగలవారలై; శీఘ్రం=వడిగా; అభ్యేత్య=పోయి; కౌసల్యాయై = కౌసల్యకొఱకు; న్యవేదయన్=తెలిపిరి.

ఆరాముని స్నేహితులు, అతనికిఁబ్రియంబు సేయువారలు, అట్లుదశరథుండు "రామునకుయౌవరాజ్యంబొసంగెద" ననుటనువిని, త్వరితంబుగాఁగౌసల్యకడకుంజని, యాదేవితో, "రాముండు యువరాజుగాఁగలఁడు" అని, దశరథప్రయత్నమును, దెలియఁజెప్పిరి.
అని, తాత్పర్యము.

సా హిరణ్యంచ గాశ్చైవ రత్నాని వివిధాని చ. ౪౭
వ్యాదిదేశ ప్రియాఖ్యేభ్యః కౌసల్యా ప్రమదోత్తమా

టీక॥ ప్రమదోత్తమా = స్త్రీలలో శ్రేష్ఠురాలగు; సా=ఆ; కౌసల్యా=కౌసల్య; ప్రియాఖ్యేభ్యః= ప్రియవార్తఁజెప్పువారలకు; హిరణ్యంచ=బంగారము

ను; గాశ్చైవ=ఆవులను; వివిధాని=పలు దెఱంగులయిన; రత్నానిచ=మణులను; వ్యాదిదేశ=ఇచ్చెను.

స్త్రీలలోను త్తమురాలయిన యా కౌసల్య, అట్లుతనకు, రామాభిషేకరూపంబగు ప్రియవార్త దెల్పిన [illegible] మిత్రులకు, బంగారమును [illegible] నానావిధమణులను, ఒసంగెను.

అని, తాత్పర్యము.

అథాభివాద్య రాజానం రథ మారుహ్య రాఘవః। ౪౮
యయౌ స్వం ద్యుతిమ ద్వేశ్మ జనౌఘైః ప్రతిపూజితః॥

టీక॥ అథ = అటుతర్వాత; రాఘవః=రాముఁడు; రాజానం=దశరథమహారాజును; అభివాద్య=నమస్కరించి; రథం=రథమును; ఆరుహ్య = ఎక్కి; జనౌఘైః= జనులయొక్క సమూహములచేత; ప్రతిపూజితః=ఎదుర్కొనిపూజింపఁబడినవాఁడై; స్వం = తనదైన; ద్యుతిమత్=కాంతిగల; వేశ్మ = గృహమును; యయౌ=పోయెను.

అంత, రాముండు, తండ్రియగుదశరథమహారాజునకు, నమస్కారముఁ జేసి, రథం బెక్కి, జనులుగుంపులుగుంపులుగాఁ దన్నెదుర్కొనిపూజింపఁగాఁ, గాంతిమంతంబగుత సయింటికిం బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తే చాపి పౌరా నృపతే ర్వచ స్త
చ్ఛ్రుత్వా తదా లాభ మివేష్ట మాశు
నరేంద్ర మామంత్ర్య గృహాణి గత్వా
దేవాన్ సమానర్చు రతిప్రహృష్టాః. ౪౯

టీక॥ తే=ఆ; పౌరాశ్చాపి = పట్టణంబునందుండు జనులును; నృపతేః=మనుష్యులకుఁ బ్రభువైన దశరథమహారాజుయొక్క; ఇష్టం= కోరఁబడిన; లాభమివ(స్థితం) = లాభమువలెనున్నట్టి; తత్=ఆ; వచః=మాటను; శ్రుత్వా=విని; తదా=అప్పుడు; నరేంద్రస్య=మనుష్యులకుఁ బ్రభువయినదశరథుని; ఆమంత్ర్య=వీడ్కొని; ఆశు=శీఘ్రముగా; గృహాణి=ఇండ్లను; గ

త్వా=పొంది, అతిప్రహృష్టాః= మిక్కిలియు సంతసించినవారలై; దేవాన్= దేవతలను; సమానర్చుః=పూజించిరి.

అంతట, బట్టణవాసిజనులును, తమకు ఇష్టలాభంబనందగియున్న, దశరథుండు చెప్పిన, రామాభిషేక వార్తను విని, యంత, దశరథునియొద్ద సెలవుఁ బొంది, శీఘ్రంబుగాఁ దమయిండ్లు సేరి, సంతోషంబున శ్రీరామాభిషేకముని ర్విఘ్నంబగుటకై, తమతమయిష్టదేవతలం బూజించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, తృతీయ స్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండతృతీయసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ
చతుర్థసర్గప్రారంభః.

గతే ష్వథ నృపో భూయః పౌరేషు సహ మంత్రిభిః
మంత్రయిత్వా తత శ్చక్రే నిశ్చయజ్ఞ స్స నిశ్చయమ్. ౧
శ్వఏవ పుష్యో భవితా శ్వోభిషేచ్య స్తు మే సుతః
రామో రాజీవతామ్రాక్షో యౌవరాజ్య ఇతి ప్రభుః. ౨

టీక॥ అథ=అంత; పౌరేషు=పట్టణంబునందుండుజనులు; గతేషు=పోఁగా; నిశ్చయజ్ఞః=ఏపనులనెఱింగినవాఁడును; ప్రభుః = సమర్థుఁడునగు; సః=ఆ; నృపః= దశరథమహారాజు; భూయః=మఱల; మంత్రిభిస్సహ= మంత్రులతోఁగూడ; మంత్రయిత్వా= ఆలోచించి; తతః=అటుపిమ్మట; "శ్వఏవ=రేపే; పుష్యః=పుష్యనక్షత్రము; భవితా=కాఁగలదు. రాజీవతామ్రాక్షః= ఎఱ్ఱదామరపూలువలె నెఱ్ఱనగు కండ్లుగలవాఁడును; మే=నాయొక్క;

సుతః=కుమారుండునగు; రామః=రాముఁడు;శ్వస్తు=రేపే; యావరాజ్యే=యువరాజుదొరతనమునందు; అభిషే. చ్యః= అభిషేకింపఁ దగినవాఁడు." ఇతి=అని;నిశ్చయం=ఏపాటును; చక్రే=చేసెను.

అంతఁ బౌరులందఱుఁబోయిన పిమ్మటఁ, గార్యంబులనిశ్చయించు పద్ధతులనెఱింగినవాఁడును బ్రభుండునగు దశరథమహారాజు , మఱల మంత్రులతోనాలోచించి "రేపేపుష్యనక్షత్రంబు వచ్చును, గావున, ఎఱ్ఱదామరపువ్వులం బోలురక్తాంతంబులగునేత్రంబులు గలవాని నాకుమారుని రాముని, రేపే, యౌవరాజ్యంబున నభిషేకించునది," యని,నిశ్చయించెను.

అని,తాత్పర్యము.

అథాంతర్గృహ మావిశ్య రాజా దశరథ స్తదా
సూత మామంత్రయామాస రామం పున రిహానయ. ౩

టీక॥అథ=అటుతర్వాత;రాజా=రాజయిన;దశరథః=దశరథుండు; అంతర్గృహం = అంతఃపురమును;ఆవిశ్య = పొంది;తదా=అప్పుడు; "రామం=రాముని; పునః=మఱల; ఇహ=ఇచ్చటికి;ఆనయ=తోడ్తెమ్ము;" ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; సూతం=సారథియగుసుమంత్రుని;ఆమంత్రయామాస=ఆజ్ఞాపించెను.

అంత, దశరథమహారాజంతఃపురంబునకుఁబోయి,సుమంత్రునింజూచి,"సివు రామునిమఱలనిచ్చటికిఁ దోడ్కొనిరమ్ము" అని,యాజ్ఞాపించెను.

అని,తాత్పర్యము.

ప్రతిగృహ్య స తద్వాక్యం సూతః పున రుపాయయౌ
రామస్య భవనం శీఘ్రం రామ మానయితుం పునః. ౪

టీక ॥ సః=ఆ; సూతః=సుమంత్రుఁడు;తత్=ఆ; వాక్యం=మాటను; ప్రతిగృహ్య=స్వీకరించి;పునః=మఱల; రామం=రాముని; ఆనయితుం (ఆనేతుం)=తోడ్తెచ్చుటకై; పునః= మఱల; రామస్య=రామునియొక్క; భవనం=గృహమును;శీఘ్రం=వడిగా; ఉపాయయౌ=పొందెను.

సుమంత్రుండు, దశరథాజ్ఞను శిరసావహించి, మఱల రామునిందోడ్కొనవచ్చుటకై శీఘ్రంబుగా రాముని గృహంబునకుంబోయెను. అని తాత్పర్యము

ద్వాఃస్థై రావేదితం తస్య రామాయాగమనం పునః
శ్రుత్వైవ చాపి రామ స్తం ప్రాప్తం శంకాన్వితో భవత్. ౫

టీక॥ పునః=మఱల; తస్య=ఆసుమంత్రునియొక్క; ఆగమనం=రాక; ద్వాఃస్థైః=ద్వారపాలకులచేత; రామాయ=రామునికొఱకు; ఆవేదితం=తెలుపఁబడినది. రామశ్చాపి= రాముఁడును; తం=ఆసుమంత్రుని; ప్రాప్తం=వచ్చినవానిఁగా; శ్రుత్వైవ=వినినంతనే; శంకాన్వితః=సందేహముతోఁగూడినవాఁడు; అభవత్=ఆయెను.

అంత, ద్వారపాలకు, "లాసుమంత్రుండువాకిటవచ్చియున్నా"డని, రామునకుఁదెల్పిరి; రాముండును, సుమంత్రుండుమఱలవచ్చుటనువిని, "మఱలవచ్చుటకుఁగారణంబేమొకో" యనిసందేహంబునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రవేశ్య చైనం త్వరితం రామో వచన మబ్రవీత్

టీక॥ రామః = రాముఁడు; త్వరితం=శీఘ్రముగా; ఏనం=ఈసుమంత్రుని; ప్రవేశ్యచ = ప్రవేశింపఁజేసి; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

రాముండు, సుమంత్రునిశీఘ్రముగా లోనికి వచ్చునట్లుచేసి, యతనింజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

య దాగమనకృత్యం తే భూయ స్త ద్బ్రూహ్య శేషతః. ౬

టీక॥ భూయః=మఱల ; తే=నీకు; యత్=ఏది; ఆగమనకృత్యం= వచ్చుటకైనకార్యమో; తత్=దానిని; అశేషతః=సాకల్యముగా; బ్రూహి= చెప్పుము.

నీవుమఱల నిచ్చటికేమికార్యముగా వచ్చితివో, దానినంతయుసవివరంబుగాఁజెప్పుము. అని, రాముండుసుమంత్రునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

త మువాచ తత స్సూతో రాజా త్వాం ద్రష్టు మిచ్ఛతి

శ్రుత్వా ప్రమాణ మత్ర త్వం గమనాయే తరాయ వా. ౭

టీక॥తతః = అటుపిమ్మట; సూతః=సుమంత్రుండు;తం = ఆరాముని గూర్చి; రాజా=దశరథమహారాజు; త్వాం=నిన్ను; ద్రష్టుం=చూచుటకు;ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాఁడు . శ్రుత్వా=(ఈమాటను)విని;అత్ర = ఈవిషయమందు;గమనాయ= పోవుటకొఱకుఁగాని;ఇతరాయవా (ఇతరస్మై వా)=మఱియొక్కదానికొఱకుఁగాని; త్వం=నీవు;ప్రమాణం=ప్రభుండవు.

అంత, సూతుండు, రామునింజూచి, "దశరథమహారాజునినుఁజూడఁగోరుచున్నాఁడు; ఈమాటనువిన్నపైని, దశరథునియొద్దకుఁ బోవుటకుఁ గాని, యూరకుండుటకుఁగాని, నీవప్రభుండవు" అని,చెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

ఇతి సూతవచ శ్శ్రుత్వా రామో థ త్వరయాన్వితః
ప్రియయా రాజభవనం పున ర్ద్రష్టుం నరేశ్వరమ్. ౮

టీక॥రామః=రాముఁడు; ఇతి=ఇట్లు; సూతవచః=సుమంత్రునిమాటను; శ్రుత్వా=విని;అథ=అటుతర్వాత; త్వరయా=వేగముతో; అన్వితః=కూడినవాఁడై;పునః=మఱల; నరేశ్వరం=మనుష్యులకుఁబ్రభుండయినదశరథుని;ద్రష్టుం=చూచుటకు;రాజభవనం= రాజగృహంబును; ప్రియయా=పొందెను.

రాముం,డిట్లు,సుమంత్రునిమాటవిని, మఱలదశరథమహారాజుంజూచుటకై, వేగంబుగా రాజగృహంబునకుఁ బోయెను. అని,తాత్పర్యము.

తం శ్రుత్వా సమనుప్రాప్తం రామం దశరథో నృపః
ప్రవేశయామాస గృహం వివక్షుః ప్రియ ముత్తమమ్. ౯

టీక॥నృపః=మనుష్యులఁబాలించునట్టి;దశరథః=దశరథుఁడు; సమనుప్రాప్తం=వచ్చిన;తం=ఆ;రామం=రాముని;శ్రుత్వా=విని;ఉత్తమం = శ్రేష్ఠమయిన; ప్రియం=సంతోషకరంబగుమాటను;వివక్షుః = చెప్పఁగోరినవాఁడై; గృహం=ఇంటిని; ప్రవేశయామాస=ప్రవేశింపఁజేసెను.

దశరథమహారాజు, రాముండువాకిటవచ్చియుండుటనుద్వారపాలకులవ

స ౪

లన నెఱింగి, ఉత్తమంబగు ప్రియవార్తఁ జెప్పందలఁచి, గృహంబులోనికివచ్చున ట్లుచేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిశన్నేవ చ శ్రీమా న్రాఘవో భవనం పితుః
దదర్శ పితరం దూరా త్ప్రణిపత్య కృతాంజలిః. ౧౦

టీక ॥ శ్రీమాన్=అందఱికన్నను అధికుండగు; రాఘవః=రాముండు; పితుః = తండ్రియయిన దశరథునియొక్క; భవనం=గృహమును; ప్రవిశన్నేవ=ప్రవేశించుచునే; దూరాత్=దూరమునుండి; ప్రణిపత్య= నమస్కరించి; కృతాంజలిః=చేయఁబడిన చేమోడ్పుగలవాఁడై; పితరం=తండ్రిని; దదర్శ=చూచెను.

శ్రీమంతుండగు రాముండు, తండ్రి గృహంబు ప్రవేశించుచునే, దూరంబుననుండి, నమస్కారంబుఁజేసి, చేతులు మొగిడ్చికొని, సవినయంబుగఁ దండ్రియగు దశరథమహారాజును, సందర్శించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రణమంతం సముత్థాప్య తం పరిష్వజ్య భూమిపః
ప్రదిశ్య చాస్మై రుచిర మాసనం పున రబ్రవీత్. ౧౧

టీక॥ భూమిపః=భూమిని పాలించునట్టి దశరథుండు; ప్రణమంతం= నమస్కరించుచున్న; తం=ఆ రాముని; సముత్థాప్య=ఎత్తి; పరిష్వజ్య=కౌఁగిలించుకొని; అస్మై=ఈ రామునకు; రుచిరం=మనోహరమయిన; ఆసనంచ=ఆసనమును; ప్రదిశ్య=ఇచ్చి; పునః=మఱల; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

దశరథమహారాజు, అట్లు నమస్కరించుచున్న రాముని నెత్తి కౌఁగిలించికొని, యతని మనోహరంబగు ఆసనంబునం గూర్చుండఁజేసి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రామ వృద్ధోస్మి దీర్ఘాయు ర్భుక్తా భోగా మయేప్సితాః
అన్నవద్భిః క్రతుశతై స్తథేష్టం భూరిదక్షిణైః. ౧౨

టీక॥రామ = రాముఁడా!అహం (అధ్యాహృతము)=నేను ; దీర్ఘాయుః= అధికమయినయాయుస్సుగల; వృద్ధః=ముదుసలివాఁడను; అస్మి=అగుచున్నాను.మయా=నాచేత; ఈప్సితాః=కోరఁబడిన; భోగాః=భోగములు;భుక్తాః=అనుభవింపఁబడినవి . తథా=అట్లు;అన్నవద్భిః=ప్రశస్తంబగు నన్నముగలవియు;భూరిదక్షిణైః= అధికమయినదక్షిణగలవియునగు;క్రతుశతైః=యాగములయొక్క ... ... లచేత;ఇష్టం=యజింపఁబడినది.

రాముఁడా!నేనుదీర్ఘకాలము బ్రతికి వృద్ధుండనైతి; నేనుగోరిన భోగంబులనన్నింటి ననుభవించినాఁడను; అట్లు;ప్రశస్తంబులయినయన్నప్రదానంబులు నధికదక్షిణలుఁగల పెక్కు నూఱులుయాగంబులుచేసినాఁడను.

అని, తాత్పర్యము.

జాత మిష్ట మపత్యంమే త్వ మద్యానుపమం భువి
దత్త మిష్ట మధీతంచ మయా పురుష సత్తమ. ౧౩

టీక॥పురుషసత్తమ = పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముఁడా!అద్య = ఇప్పుడు;త్వం=నీవు; మే=నాకు;జాతం=పుట్టినవాఁడవును;ఇష్టం= ప్రియుండవును;భువి=భూమియందు;అనుపమం=సరిలేనివాఁడవునగు; అపత్యం=బిడ్డఁడవు.మయా=నాచేత;దత్తం=ఇవ్వఁబడినది. ఇష్టం=యజింపఁబడినది.అధీతంచ=అధ్యయనముచేయఁబడినదియు.

పురుషశ్రేష్ఠుండవగురాముఁడా!ఇప్పుడు,నీవు, నాకుఁబ్రియుండవు,భూమియందుసాటిలేని వాఁడవునగు కుమారుండవై యున్నావు;నేను, పెక్కుదానములుచేసినాఁడను, యాగములుచేసినాఁడను, అట్లధ్యయనంబును జేసినాను. అని, తాత్పర్యము.

అనుభూతాని చేష్టాని మయా వీర సుఖాన్యపి

టీక॥వీర = పరాక్రమశాలివగు రాముఁడా!ఇష్టాని=కోరఁబడిన, లేక, శాస్త్రంబునకిష్టంబులయిన, నిషిద్ధంబులుకాని యనుట; సుఖాన్యపి=సుఖంబులును; మయా=నాచేత;అనుభూతాని చ=అనుభవింపఁబడినవియు.

పరాక్రమశాలివగురాముఁడా! "అనిషిద్ధ సుఖత్యాగీ పశురేవ నసంశయః" (శాస్త్రంబునందునిషిద్ధంబుకానిసుఖంబునువిడుచువాఁడు, పశుప్రాయుఁడే; సందియములేదు) అనిచెప్పఁబడియుండునట్లు, శాస్త్రంబునఁనిషిద్ధంబులుకానిసుఖంబులను, యథేష్టంబుగాననుభవించినాఁడను. అని, తాత్పర్యము.

దేవర్షిపితృవిప్రాణా మనృణోస్మి తథాత్మనః. ౧౪

అహం (అధ్యాహృతము)= నేనుః దేవర్షిపితృవిప్రాణాం= దేవతలకునుఋషులకును పితరులకును బ్రాహ్మణులకును; తథా = అట్లు; ఆత్మనః = శరీరమునకును; అనృణః = అప్పులేనివాఁడను; అస్మి = అగుచున్నాను.

అట్లు, యాగములుచేయుటంజేసి, నాకుదేవతలఋణంబుతీఱినది; అధ్యయనముచేయుటవలన ఋషుల ఋణముదీఱినది; నిన్నుఁగనుటవలనఁబితరులఋణముదీఱినది; నానావిధంబులుగాదానంబులుసేయుటచేబ్రాహ్మణులఋణంబుఁదీఱినది; అట్లు, సమస్తసుఖంబులననుభవించినాను, గావున, శరీరఋణంబునుం దీర్చుకొన్నవాఁడనైతిని. అని, తాత్పర్యము.

న కించి న్మమ కర్తవ్యం తవాన్య త్రాభి షేచనాత్
అతోయత్త్వా మహం బ్రూయాం తన్మేత్వం కర్తుమర్హసి. ౧౫

టీక॥ తవ=నీయొక్క; అభిషేచనాత్ అన్యత్ర= అభిషేకించుటఁదక్క; కించిత్=కొంచెమయినను; మమ=నాకు; కర్తవ్యం=చేయఁబడవలసినది; న=లేదు. అతః=ఇందువలన; అహం=నేను; త్వాం=నిన్నుఁగూర్చి; యత్=దేని; బ్రూయాం=చెప్పుదునో; త్వం=నీవు; తత్=దాని; మే=నాకొఱకు; కర్తుం=చేయుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

నీకురాజ్యాభిషేకము సేయుటఁదక్క, నేనుమఱేమియుఁ జేయవలసినది లేదు; కావున, నేనునీకేమిచెప్పెదనో దానినీవిప్పుడునాకొఱకుఁజేయవలెను. అని, తాత్పర్యము.

అద్య ప్రకృతయ స్సర్వా స్త్వా మిచ్ఛంతి నరాధిపమ్

అత స్త్వాం యువరాజాన మభిషేక్ష్యామి పుత్రక. ౧౫

టీక॥అద్య=ఇప్పుడు;ప్రకృతయః=జనులు;సర్వాః=అందఱును; త్వాం=నిన్ను;నరాధిపం=మనుష్యులకుఁబ్రభునిఁగా;ఇచ్ఛంతి=కోరుచున్నారు.పుత్రక=చిన్నికొమరుండ వగు రాముఁడా! అతః=ఇందువలన;త్వాం=నిన్ను; యువరాజానం(యువరాజం)=యువరాజునుగా; అభిషేక్ష్యామి = అభిషేకించెదను.

చిన్నికొమరుండవగు రాముఁడా! ఇప్పుడు,ప్రజలందఱు , "నీవు రాజు కావలె"నని కోరుచున్నారు; కావున, నీకు యౌవరాజ్యంబొసంగెదను.

అని, తాత్పర్యము.

అపిచా ద్య శుభాన్ రామ స్వప్నే పశ్యామి దారుణాన్
సనిర్ఘాతా దివో ల్కా-చ పతతి హ మహాస్వనా. ౧౬

టీక॥రామ=రాముఁడా! అపిచ=ఇంతియగాక;అద్య = ఇప్పుడు;స్వప్నే=స్వప్నమునందు; దారుణాన్=భయంకరంబులయిన; అశుభాన్=అమంగళకరంబులగును త్పాతంబులను; పశ్యామి=చూచుచున్నాను . ఇహ=ఈ దేశమునందు;మహాస్వనా=అధికమయినధ్వనికలదియు; సనిర్ఘాతా=పిడుగుతోఁగూడినదియునగు; ఉల్కా-చ=మంటలేనినిప్పును; దివః(సంధియార్షము)=ఆకాశమునుండి;పతతి=పడుచున్నది.

రాముఁడా!ఇదిగాక, నాకు, స్వప్నంబున,భయంకరంబులును, అమంగళకరంబులునగునుత్పాతంబులు, కనుపడుచున్నవి;ఆకాశంబునుండి, పిడుగులతోఁగూడ, మంటలేనియుగ్నులు ,గొప్పధ్వనితోఁబడుచున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

అవష్టబ్ధంచ మే రామ నక్షత్రం దారుణైః గ్రహైః
ఆవేదయంతి దైవజ్ఞా స్సూర్యాంగారకరాహుభిః. ౧౭

టీక॥రామ=రాముఁడా! మే=నాయొక్క;నక్షత్రం=జన్మనక్షత్రము;దారుణైః = భయంకరంబులయిన;సూర్యాంగారకరాహుభిః= సూర్యుఁడునంగారకుఁడు రాహువుననెడు ; గ్రహైః= గ్రహములచేత; అవష్టబ్ధం=

ఆక్రమింపఁబడినది. ఇతి (అఖ్యాఖ్యాత ము) = అని; దైవజ్ఞాః = జ్యోతిషికులు; ఆవేదయంతి = తెలుపుచున్నారు.

రాముఁడా! "నాజన్మనక్షత్రమును, భయంకరులగుసూర్యుఁడునంగారకుం డురాహువునాక్రమించియున్నా"రని, జ్యోతిషికులు, చెప్పుచున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాయేణహి నిమిత్తానా మీదృశానాం సముద్భవే
రాజాహి మృత్యు మాప్నోతి ఘోరం వాపద మృచ్ఛతి. ౧౯

టీక॥ ఈదృశానాం = ఇట్టివయిన; నిమిత్తానాం = శకునములయొక్క; సముద్భవే = పుట్టుకగలుగఁగా; ప్రాయేణహి = బాహుళ్యముచేత మాత్రము; రాజా = రాజు; మృత్యుం = మరణమును; ఆప్నోతిహి = పొందుచున్నాఁడుగదా! వా = లేక; ఘోరం = భయంకరమయిన; ఆపదం = విపత్తును; ఋచ్ఛతి = పొందుచున్నాఁడు.

ఇట్టిదుర్నిమిత్తంబులు గలిగినప్పుడు, ప్రాయికముగా, రాజునకుమరణంబుగలుగును; అట్లుగాదేని, గొప్పయాపద యయినను, సంభవించును.

అని, తాత్పర్యము.

త ద్యావదేవ మే చేతో న విముంచతి రాఘవ
తావదేవా భిషించస్వ చలాహి ప్రాణినాం మతిః. ౨౦

టీక॥ రాఘవ = రాముఁడా! తత్ = అందువలన; యావదేవ = ఎంతలోపలనే; మే = నాయొక్క; చేతః = మనసు, లేక, ఆలోచన; నవిముంచతి = విడువదో; తావదేవ = అంతలోపలనే; అభిషించస్వ = అభిషేకించుకొనుము. ప్రాణినాం = జంతువులయొక్క; మతిః = బుద్ధి; చలాహి = స్థైర్యములేనిదికదా!

రాముఁడా! అందువలననే, నాకిప్పుడుగలిగిన, "నిన్నుయావరాజ్యమునందభిషేకింపవలె" ననియెడుతలంపు మాఱుటకుమునుపే, నీవభిషిక్తుండవగుము; అట్లుకాదేని, ప్రాణులబుద్ధి చంచలంబు, కావున, భేదంబుకలుగును.

అని, తాత్పర్యము.

అద్య చంద్రో భ్యుపగతః పుష్యా త్పూర్వం పునర్వసూ

శ్వః పుష్య యోగం నియతం వక్ష్యంతే దైవచింతకాః. ౨౦

టీక॥అద్య=ఈదినమునందు ; చంద్రః=చంద్రుఁడు ; పుష్యాత్=పుష్య నక్షత్రముకన్న; పూర్వం= ముందుదయిన; పునర్వసూ=పునర్వసు నక్షత్రమును; అభ్యుపగతః= పొందినాఁడు, దైవచింతకాః=జ్యోతిషికులు ; నియతం=అభిషేకముకొఱకు,నిశ్చయింపఁబడిన; పుష్యయోగం = పుష్యనక్షత్రముతో సంబంధమును;శ్వః=రేపు ; వక్ష్యంతే(ఆర్షము)= చెప్పుచున్నారు.

నేఁడు, చంద్రుండు, పుష్యమునకు ముందు నక్షత్రంబయిన పునర్వసువుం బొందియున్నాఁడు; మనమభిషేకము నకునిర్ణయించికొనినపుష్యయోగము రేపువచ్చునని, జ్యోతిషికులు చెప్పుచున్నారు.అని, తాత్పర్యము.

తతః పుష్యేభిషించస్వ మన స్త్వరయతీవ మామ్
శ్వ స్త్వాహ మభి షేక్ష్యామి యౌవరాజ్యే పరంతప. ౨౨

టీక॥తతః=అందువలన;పుష్యే=పుష్యనక్షత్రమునందు; అభిషించస్వ=అభిషేకించుకొనుము.మాం=నన్ను;మనః=మనసు;త్వరయతీవ=వేగిరపఱచుచున్నదివోలెనున్నది. పరంతప = శత్రువులఁ దపింపఁజేయురామఁడా ! త్వా=నిన్ను; శ్వః=రేపు; యౌవరాజ్యే=యువరాజుదొరతనమునందు;అభిషేక్ష్యామి=అభిషేకించెదను.

కావున,నీవు,పుష్యనక్షత్రంబుననభిషిక్తుండవగుము, నామనసే నన్ను వేగిరపఱచు చున్నట్లున్నది, శత్రువులంజంపు రాముఁడా! రేపు, నీకుయౌవరాజ్యాభిషేకంబు,చేసెదను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మాత్త్వ యాద్య ప్రభృతి నిశేయం నియతాత్మనా
సహ వధ్వో ప వ స్తవ్యా దర్భప్రస్తరశాయినా. ౨౩

టీక॥తస్మాత్ = అందువలన;అద్య ప్రభృతి = ఇదిమొదలు; నియతాత్మనా=నిగ్రహింపఁబడిన మనసుగలవాఁడవు;దర్భప్రస్తరశాయినా= దర్భల

తో నేర్పఱుపఁ బడినవయ్యా యందుఁ బరుండువాఁడవునగు; త్వయా=నీచేత; వధ్వాసహ = భార్యతోఁగూడ; ఇయం=ఈ; నిశా = రాత్రి; ఉపవస్త వ్యా=ఉపసింపఁబడవలసినది.

అట్లగుటం జేసి, యిది మొదలు, నీవు, మనంబునిశ్చలంబుఁ జేసికొని, దర్భలపైఁ బరుండి, యుండి, భార్యతోఁగూడ, నీరాత్రియంతయు, నుపవాసం బుండవలయును. అని, తాత్పర్యము.

సుహృదశ్చా ప్రమత్తాస్త్వాంరక్షంత్వద్య సమం తతః
భవంతి బహు విఘ్నాని కార్యాణ్యేవం విధానిహి. ౨౪

టీక॥సుహృదశ్చ=స్నేహితులును; అప్రమత్తాః=ఏమఱుపాటు లేనివారలై; అద్య= ఇప్పుడు; త్వాం=నిన్ను; సమంతతః=అంతటను; రక్షంతు=రక్షింతురుగాక. ఏవంవిధాని=ఇట్టివైన ; కార్యాణి=పనులు; బహువిఘ్నాని= అనేకములగువిఘ్నములుగలవి ; భవంతిహి=అగుచున్నవిగదా!

ఇట్టిగొప్పకార్యములకు, అధికముగా, విఘ్నములుగలుగును, గావున , నీ స్నేహితులందఱును, ఎచ్చరికగల్గి, నిన్నిప్పుడు, సర్వవిధంబులను, రక్షింపవలయును. అని, తాత్పర్యము.

విప్రోషితశ్చ భరతో యావదేవ పురాదితః
తావ దేవాభి షేక స్తే ప్రాప్తకాలో మతో మమ. ౨౫

టీక॥భరతశ్చ=భరతుఁడును; యావదేవ=ఎంతవఱకునే; ఇతః = ఈ; పురాత్=పట్టణమునుండి; విప్రోషితః=దూరముగానున్నవాఁడో; తావదేవ=అంతవఱకే; తే = నీయొక్క; అభిషేకః=అభిషేకము; ప్రాప్తకాలః=పొందఁబడినకాలముగలదిగా; మే=నాకు, (నాచేననుట)మతః=ఎన్నఁబడినది.

దూరదేశమునకుఁ బోయియున్న భరతుండు, ఈపట్టణంబునకెంతవఱకు రాకుండునో, అంతవఱకే, నీయభిషేకమునకుఁదగిన కాలమని నాకుఁదోఁచుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

కామం ఖలు సతాం వృత్తే భ్రాతా తే భరత స్థితః

జ్యేష్ఠానువర్తీ ధర్మాత్మా సానుక్రోశో జితేంద్రియః. ౭౬

టీక॥ తే=నీయొక్క; భ్రాతా=తమ్ముండగు; భరతః=భరతుండు; సతాం=పెద్దలయొక్క; వృత్తే=ఆచారమునందు; కామం=మిక్కిలియును; స్థితః(ఖలు)=ఉన్నవాండే; జ్యేష్ఠానువర్తీ (ఖలు)=అన్ననను సరించువాండే; ధర్మాత్మా (ఖలు)=ధర్మబుద్ధిగలవాండే=సానుక్రోశః (ఖలు) — దయగలవాండే; జితేంద్రియః (ఖలు)=జయింపంబడినయింద్రియములుగలవాండే.

నీతమ్ముండగు భరతుండు, మిక్కిలి యు సజ్జనులయాచారము నందున్నవాండే; అన్నయగునిన్నను సరించి యుండువాండే; ధర్మబుద్ధిగలవాండే; దయగలవాండే; జితేంద్రియుండే, ఇంకేమియు సందియంబులేదు.

అని, తాత్పర్యము.

కింతు చిత్తం మనుష్యాణా మనిత్య మితి మే మతిః
సతాంతు ధర్మనిత్యానాం కృతశోభి చ రాఘవ. ౭౭

టీక॥ రాఘవ=రాముండా! కింతు=అయినను; మనుష్యాణాం=మనుష్యులయొక్క; చిత్తం=మనసు; అనిత్యం=చంచలము; ఇతి=అని; మే = నాయొక్క; మతిః=నిశ్చయము. ధర్మనిత్యానాం=ధర్మమునందుస్థైర్యముగల; సతాంతు= పెద్దలయొక్కమాత్రము; చిత్తం(అధ్యాహృతము) = మనసు; కృతశోభి=చేయంబడిన యుపకారముచేశోభించునది; చకారంబు పాదపూరణార్థము.

అట్లయినను, మనుష్యులమనస్సు చంచలంబనినాసిద్ధాంతము; కొంచెమైనను ధర్మముతప్పని పెద్దలు మాత్రము తనకుం జేసినయుపకారమును దలంతురే కాని, యెంతమాత్రమును భేదమునొందరు, అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరార్థమునకుమాత్రముమఱికొన్నివిధంబుల నర్థముల్వ్రాయుచున్నారు — ధర్మనిత్యానాం; సతాంతు=పెద్దలయొక్కయును; చిత్తం=మనసు; కృతశోభి=ఇతరులచేం జేయంబడినమిత్రభేదాదులచేం బ్రకాశించునది. కొంచెమయినను ధర్మము దప్పనిపెద్దలునగాడ, నితరులు సేయు మిత్రభేదాదులకు లోంబడుదురు. అని, తాత్పర్యము.

లేక; ధర్మనిత్యానాం; సతాం తు = పెద్దలయొక్కయు; చిత్తం= మనసు;కృతశోభి= చేయఁబడిన దాసి చేఁబ్రకాశించునది.

కొంచెమైననుధర్మముదప్పని పెద్దలునుంగూడమిగిలిచేయఁబడిన దానికి, సంతోషింతురు, కాని, చేయఁబోవు దానికి సమ్మతింపరు. (అనఁగా) ఇప్పుడునీకభిషేకంబుజరిగెనేని,భరతుండునుసంతోషించును ; అట్లుజరగకుండునేని,భరతునకుంగూడ , రాజ్యంబునందాసగల్గును. అని,దశరథుండు రామునకుఁజెప్పెను.అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త స్సో భ్యనుజ్ఞాత శ్శ్వో భావిన్య భిషేచనే
వ్రజేతి రామః పితర మభివాద్యా భ్యయా ద్గృహమ్. ౨౮

అభిషేచనే=అభిషేకము; శ్వః= రేపు,భావిని=కాఁగలదగుచుండఁగా; సః=ఆ; రామః=రాముఁడు;ఇతి=ఇట్లు;ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాఁడై ; వ్రజేతి=పొమ్మని;అభ్యనుజ్ఞాతః=అనుమతింపఁబడినవాఁడై;పితరం=తండ్రిని;అభివాద్య= నమస్కరించి; గృహం = ఇంటికి; అభ్యయాత్=పొందెను.

రేపు,అభిషేకము జరఁగ గలదగుచుండఁగా,నిట్లుదశరథుండుచెప్పి యనుమతియివ్వఁగానె,యా రాముండు, తండ్రికినమస్కారము చేసి, తనయింటికిం బోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిశ్యచా త్మనో వేశ్మ రాజ్ఞో ద్దిష్టే భిషేచనే
తత్క్షణేన చనిర్గమ్య మాతు రంతఃపురం యయౌ. ౨౯

టీక॥రామః (అధ్యాహృతము)= రాముఁడు;ఆత్మనః=తనయొక్క ; వేశ్మ=గృహమును; ప్రవిశ్యచ= చొచ్చియు; రాజ్ఞా=దశరథమహారాజుచేత ; ఉద్దిష్టే=చేయఁదలంపఁబడిన; అభిషేచనే= అభిషేకనిమిత్తమయి; తత్క్షణేన=ఆక్షణముచేతనే, అక్షణముననే యనుట;నిర్గమ్యచ=బయలువెడలియు; మాతుః=తల్లియొక్క; అంతఃపురం= అంతఃపురమును;యయౌ= పొందెను.

రాముండు, తనయిల్లుప్రవేశించి, రాజుతనకభిషేకంబుసేయం దలంచు

టంజెప్పుటకై తల్లియగు కౌసల్య యింటికింబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర తాం ప్రవణా మేవ మాతరం క్షౌమవాసినీమ్
వాగ్యతాం దేవతాగారే దదర్శా యాచతీం శ్రియమ్. ౩౦

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము) = రాముఁడు; తత్ర = ఆయంతః పురమునందు; దేవతాగారే = దేవతాగృహమునందు; ప్రవణామేవ = ధ్యానాసక్తురాలుగానేయున్నదియును; క్షౌమవాసినీం = పట్టువస్త్రముకట్టుకొని యున్నదియును; వాగ్యతాం = మాటవిషయమైనియమముగలదియును, మౌనవ్రతముగలదియుననుట; శ్రియం = రాజ్యలక్ష్మిని; ఆయాచతీం = ప్రార్థించుచున్నదియుననగు; తాం = ఆ; మాతరం = తల్లిని; దదర్శ = చూచెను.

రాముండచ్చట, దేవతాగృహంబునందు, పట్టువస్త్రంబుధరించి, మౌనంబునొంది, పుత్రార్థంబుగా, రాజ్యలక్ష్మింబ్రార్థించుచున్న, తల్లియయినకౌసల్యంజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాగేవ చాగతా తత్ర సుమిత్రా లక్ష్మణ స్తదా
సీతా చానాయితా శ్రుత్వా ప్రియం రామాభిషేచనమ్. ౩౧

టీక॥ ప్రాగేవ = మునుపే, రాముండు వచ్చుటకు మునుపే యనుట; ప్రియం = ఇష్టమయిన; రామాభిషేచనం = రామునియొక్కయభిషేకమును; శ్రుత్వా = విని; తత్ర = ఆకౌసల్యాగృహంబునకు; సుమిత్రాచ = సుమిత్రయును; ఆగతా = వచ్చినది. తదా = ఆసుమిత్రవచ్చినపుడె; లక్ష్మణః = లక్ష్మణుండును; ఆగతః = (అధ్యాహృతము) వచ్చినాఁడు. సీతాచ = సీతయును; ఆనాయితా = తోడ్కొనివచ్చునట్లుచేయఁబడినది.

రాముండువచ్చుటకుమున్నె, "ప్రియంబగు రామాభిషేకంబుజరగంగలదనివిని, సుమిత్రయానాకౌసల్యయొద్దకువచ్చియుండినది; అప్పుడే లక్ష్మణుంమునువచ్చెను; అంతవారలు, దాసీజనంబులంబంపిసీతనుంగూడనచ్చుటకు రప్పించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ కాలేహి కౌసల్యా తస్థా వామీలితేక్షణా

సుమిత్రయా న్వాస్యమానా సీతయా లక్ష్మణేనచ. ౩౨.

టీక॥ తస్మిన్=ఆ; కాలే=కాలమునందు; కౌసల్యా=కౌసల్య; సుమిత్రయా=సుమిత్రచేతను; సీతయా=సీతచేతను; లక్ష్మణేనచ=లక్ష్మణునిచేతను; అన్వాస్యమానా = సేవింపఁబడుచున్నదై; ఆమీలితేక్షణా=మూయఁబడినకండ్లుగలదై; తస్థౌహి= ఉండెనుగదా!

అప్పుడు, కౌసల్యాదేవి, తన్నుసుమిత్రయు సీతయు లక్ష్మణుండును సేవించుచుండఁగా, కండ్లుమూసికొని, ధ్యానపరయయియుండెను. అని తాత్పర్యము

శ్రుత్వా పుష్యేణ పుత్రస్య యౌవరాజ్యాభిషేచనమ్
ప్రాణాయామేన పురుషం ధ్యాయమానా జనార్దనమ్. ౩౩

టీక॥ పుత్రస్య=కొడుకైన రామునకు; పుష్యేణ=పుష్యనక్షత్రముచేత, పుష్యనక్షత్రమునందు; యౌవరాజ్యాభిషేచనం=యువరాజు దొరతనమునందభిషేకించుటను; శ్రుత్వా=విని; కౌసల్యా(అధ్యాహృతము)= కౌసల్యాదేవి; ప్రాణాయామేన=ప్రాణాయామముచేత; పురుషం= పురుషుండగు, పురుష సూక్తమునందుఁ జెప్పఁబడినయనుట ; జనార్దనం=నారాయణుని; ధ్యాయమానా (ధ్యాయంతీ) = ధ్యానించుచు; తస్థౌ(అధ్యాహృతము)= ఉండెను.

పుష్యనక్షత్రమునందుఁ, గొడుకునకుయౌవరాజ్యమునందుఁబట్టాభిషేకంబుజరగునని విని , యాకౌసల్యాదేవి కొడుకునకు మంగళాభివృద్ధిగలుగుటకై పురుష సూక్తమునందుఁ బ్రతిపాదితుండగు నారాయణుని ధ్యానింపుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తథా సన్నియమా మేవ సోభిగమ్యాభివాద్యచ
ఉవాచ వచనం రామో హర్షయం స్తా మిదం తదా. ౩౪

టీక॥ సః=ఆ; రామః=రాముఁడు; తథా=అట్లు; సన్నియమా మేవ=మంచినియమముగలదయ్యే యుండిన కౌసల్యను; అభిగమ్య=పొంది; అభివాద్య

చ=నమస్కరించియు; తదా=అప్పుడు; తం=ఆకౌసల్యను; హర్షయన్=సంతసింపఁజేయుచు; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

ఆరాముం డస్లుత్తమం బగు నియమంబవలంబించియున్న [illegible] బోయి, నమస్కరించి, యప్పుడు [illegible] కు సంతోషంబు నెఱపుచు, నిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అంబ పిత్రా నియుక్తోస్మి ప్రజాపాలనకర్మణి
భవితా శ్వోభిషేకో మే యథా మే శాసనం పితుః. ౨౫

టీక॥ అంబ=అమ్మా! పిత్రా=తండ్రిచేత; అహం(అధ్యాహృతము)=నేను; ప్రజాపాలనకర్మణి=ప్రజల పాలించుటయనెడు కార్యమునందు; నియుక్తః=ఆజ్ఞాపింపఁబడినవాఁడను; అస్మి=అగుచున్నాను. మే=నాయొక్క; పితుః=తండ్రియొక్క; శాసనం=ఆజ్ఞ; యథా=ఎట్లో; తథా(అధ్యాహృతము)= అట్లు; మే=నాకు; అభిషేకః = పట్టాభిషేకము; శ్వః=రేపు; భవితా=కాఁగలదు.

అమ్మా! ప్రజలం బాలింపుమని నన్నుఁ దండ్రియగు దశరథమహారాజాజ్ఞాపించెను; రేపు నాకుఁ బట్టాభిషేకంబు జరగవలయునని, దశరథమహారాజానతిచ్చియున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

సీతయాప్యుపవస్తవ్యా రజనీ యం మయాసహ
ఏవ మృత్విగుపాధ్యాయైస్సహ మా ముక్తవాన్ పితా. ౨౬

టీక॥ సీతయాపి=సీతచేతనుగూడ; మయాసహ=నాతోఁగూడ; ఇయం=ఈ; రజనీ=రాత్రి; ఉపవస్తవ్యా=ఉపవసింపఁబడవలసినది. ఏవం= ఇట్లు; పితా = తండ్రియగుదశరథమహారాజు; ఋత్విగుపాధ్యాయైస్సహ = ఋత్విజులతో నుపాధ్యాయులతోఁ గూడ; మాం=నన్నుఁగూర్చి; ఉక్తవాన్ = చెప్పినాఁడు.

సీతయును, నాతోఁగూడ, నేటిరాత్రి, యుపవాసంబుండవలయును; అని, దశరథమహారాజును ఋత్విజులునుపాధ్యాయులును, నాతోఁజెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

యాని యాన్యత్ర యోగ్యాని శ్వోభావి న్యభిషేచనే
తాని మే మంగళాన్యద్య వైదేహ్యాశ్చైవ కారయ. ౩౭

టీక॥ అభిషేచనే=పట్టాభిషేకము; శ్వః=రేపు; భావిని; కాఁగలదగుచుండఁగా; అత్ర=ఇప్పుడు; యానియాని=ఏయే మంగళకార్యంబులు; యోగ్యాని=తగినవో; తాని=ఆ; మంగళాని= మంగళకార్యములను; అద్య=ఇప్పుడు; మే=నాకును; వైదేహ్యాశ్చైవ= సీతకును; కారయ=చేయింపుము.

రేపుపట్టాభిషేకము జరగంగలదగుచుండఁగా, నేయేమంగళకార్యములు సేయవలయునో, ఆమంగళకార్యములనన్నింటిని, నాకును,సీతకును,ఇప్పుడు, చేయింపుము.అని, రాముండు, కౌసల్యతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏతచ్ఛ్రుత్వాతు కౌసల్యా చిరకాలాభికాంక్షితమ్
హర్షబాష్పకలం వాక్య మిదం రామ మభాషత. ౩౮

టీక॥ కౌసల్యా = కౌసల్య; చిరకాలాభికాంక్షితం = బహుకాలముగాఁ గోరఁబడిన; ఏతత్=ఈపట్టాభిషేకవార్తను; శ్రుత్వాతు = వినినంతనే; రామం = రామునిగూర్చి; హర్షబాష్పకలం = సంతోషముచేఁగలిగినకన్నీరుచే తస్పష్టంబుగానిదియు మధురంబునగు; ఇదం=ఈ; వాక్యం=మాటను; అభాషత=చెప్పెను.

బహుకాలముగాఁ గోరఁబడుచుండునీపట్టాభిషేకవార్తను వినినంతనే, కౌసల్యాదేవి, యానందబాష్పంబులంజేసి,తడఁబడుచు,మధురంబుగా,నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

వత్స రామ చిరంజీవ హతాస్తే పరిపంథినః
జ్ఞాతీన్మే త్వం శ్రియా యుక్తస్సుమిత్రాయాశ్చ నందయ. ౩౯

టీక॥ వత్స=బిడ్డఁడవగు ; రామ= రాముఁడా! చిరం=బహుకాలము; జీవ=బ్రతుకుము; తే=నీయొక్క; పరిపంథినః=శత్రువులు; హతాః= చంపఁబడినవారలు; భవంతు (అధ్యాహృతము)= అగుదురుగాక; త్వం=నీవు; శ్రియా=రాజ్యలక్ష్మితోఁ; యుక్తః =కూడినవాఁడవై; మే= నాయొక్క; యాః

సుమిత్రాయాశ్చ= సుమిత్ర యొక్క యు;జ్ఞాతీన్ = బంధువులను ; నందయ=సంతోషపడునట్లుచేయుము.

బిడ్డఁడవగు రాముఁడా! నీవుబహు కాలముజీవింపుదువుగాక;నీశత్రువులందఱు హతులగుదురుగాక; [illegible] కూడి,నాబంధువులకును సుమిత్రబంధువులకును సంతోషంబుసేయుము.

అని, తాత్పర్యము.

కల్యాణే బత నక్షత్రే మయి జాతోసి పుత్రక
యేన త్వయా దశరథో గుణైరారాధితః పితా. ౪౦

టీక॥పుత్రక=చిన్నికొమరుండవగు రాముఁడా ! బత=సంతోషము ! కల్యాణే=మంగళకరమయిన; నక్షత్రే=నక్షత్రమునందు; మయి=నాయందు; మయా(అని,పాఠాంతరము)= నాచేత;జాతః=పుట్టినవాఁడవు; అసి=అగుచున్నావు . యేన=ఏకారణముచేత; త్వయా=నీచేత; గుణైః=గుణములచేత;పితా=తండ్రియగు;దశరథః= దశరథుండు; ఆరాధితః=సంతోషింపఁజేయఁబడినాఁడో.

చిన్నికొమరుండవగు రాముఁడా! సంతోషము! నీవు,మంచినక్షత్రమందు నాయందుఁబుట్టినాఁడవు, కావుననే, నీవు,వినయాదిసద్గుణంబులం,దండ్రియగుదశరథునిసంతోషపఱచితివి.

అని, తాత్పర్యము.

అమోఘం బత మే క్షాంతం పురుషే పుష్కరేక్షణే
యేయ మిక్ష్వాకురాజ్యశ్రీః పుత్ర త్వాం సంశ్రయిష్యతి. ౪౧

టీక॥ పుష్కరేక్షణే= తామరపువ్వుంబులంబోలుకండ్లుగల; పురుషే=నారాయణునివిషయమయి; మే=నాయొక్క; క్షాంతం= వ్రతోపవాసాదులసహించుట; అమోఘం=వ్యర్థముకానిది.బత=సంతోషము!పుత్ర=కుమారుఁడవయిన రాముఁడా ! యత్ (అధ్యాహృతము)= ఏకారణము వలన;ఇయం=ఈ; ఇక్ష్వాకురాజ్యశ్రీః=ఇక్ష్వాకువంశపురాజుల రాజ్యలక్ష్మి, యా(అస్తి)=ఏదిగలదో;సా=(అధ్యాహృతము)ఆరాజ్యలక్ష్మి; త్వాం=నిన్ను;

సంశ్రయిష్యతి=పొందఁగలదు.

కుమారుండవగు రాముఁడా! ఇక్ష్వాకువంశపు రాజులదైనయీ రాజ్యలక్ష్మి నిన్నిప్పుడు పొందఁగలదు, కావున, నేను, పుండరీకాక్షుండగు నారాయణుని వ్రతోపవాసాదులచే నారాధించినదంతయు, నిప్పుడు, సఫలంబయినది. సంతోషము! అని, కౌసల్యరామునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవ ముక్తో మాత్రేదం రామో భ్రాతర మబ్రవీత్
ప్రాంజలిం ప్రహ్వ మాసీన మభివీక్ష్య స్మయ న్నివ. ౪౨

టీక॥ రామః = రాముఁడు; ఇత్యేవం=ఈప్రకారముగా; మాత్రా=తల్లిచేత; ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాఁడై; ప్రాంజలిం= మంచిచేమోడ్పుగలవాఁడును; ప్రహ్వం=అణఁకువగలవాఁడును; ఆసీనం = కూర్చుండినవాఁడునగు; భ్రాతరం=తమ్ముండయినలక్ష్మణుని; అభివీక్ష్య=చూచి; స్మయన్నివ(స్థితః)=నవ్వుచున్నట్టున్నవాఁడై, చిఱునగవుగలవాఁడైయనుట; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

రాముం, డిట్లు, తల్లి చెప్పిన మాటవిని, తనప్రక్కను, జేతులు మొగిడ్చికొని నమ్రుండై కూర్చుండియున్న తమ్ముని లక్ష్మణునింజూచి, చిఱునగవుతో, నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్మణేమాం మయా సార్థం ప్రశాధి త్వం వసుంధరామ్
ద్వితీయం మేంతరాత్మానం త్వా మియం శ్రీ రుపస్థితా. ౪౩

టీక॥ లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా! త్వం=నీవు; మయా సార్థం=నాతోఁగూడ; ఇమాం=ఈ; వసుంధరాం=భూమిని; ప్రశాధి=పాలింపుము. ఇయం=ఈ; శ్రీః=లక్ష్మి; మే=నాయొక్క; ద్వితీయం=రెండవదియగు; అంతరాత్మానం= ప్రాణమవగు; త్వాం = నిన్ను; ఉపస్థితా=పొందినది.

లక్ష్మణుఁడా! నీవు నాతోఁగూడ, నీభూమింబరిపాలింపుము; నీవు, నాకు రెండవ ప్రాణంబవగుటంజేసి, నిన్నును, ఈరాజ్యలక్ష్మి యాశ్రయించియున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

స ౪

సౌమిత్రే భుంక్ష్వ భోగాంస్త్వ మిష్టాన్ రాజ్యఫలానిచ
జీవితంచ హి రాజ్యం చ త్వదర్థ మభికామయే. ౪౪

టీక॥ సౌమిత్రే = లక్ష్మణుఁడా! త్వం=నీవు; ఇష్టాన్=కోరఁబడిన; భోగాన్= భోగ్యంబులగు పదార్థంబులను; రాజ్యఫలానిచ=రాజ్యమువలనఁ గలిగినఫలంబులను; భుంక్ష్వ=అనుభవింపుము. అహం(అధ్యాహృతము) = నేను; జీవితంచ=ప్రాణమును; రాజ్యంచ=రాజ్యమును; త్వదర్థం=నీకొఱకు; అభికామయే=కోరుచున్నాను.

లక్ష్మణుఁడా! నీవు, కోరిన భోగంబులను, మఱియు రాజ్యఫలంబులగు నమూల్యరత్నాభరణాదులను, అనుభవింపుము; ప్రాణంబును గాని రాజ్యంబును గాని, నీకొఱకే నాకుఁగావలసినది. అని, రాముండు, లక్ష్మణునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా లక్ష్మణం రామో మాతరా వభివాద్యచ
అభ్యనుజ్ఞాప్య సీతాంచ జగామ స్వం నివేశనం. ౪౫

టీక॥ రామః = రాముఁడు; లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిగూర్చి; ఇతి=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; మాతరౌ=తల్లులగు కౌసల్యాసుమిత్రలను; అభివాద్యచ=నమస్కరించియు; సీతాంచ=సీతను; అభ్యనుజ్ఞాప్య = తల్లులఅనుమతినొందఁజేసి; స్వం=తనదైన; నివేశనం= గృహమును; జగామ=పొందెను.

రాముం, డిట్లులక్ష్మణునితోఁజెప్పి, తల్లులగు కౌసల్యాసుమిత్రలకు నమస్కరించి, వారలచే, సీతకనుజ్ఞయిప్పించి, సీతంగూడి, తనయింటికిఁ బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, చతుర్థస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండచతుర్థసర్గటీక,
ముగిసినది.

(౫)

పంచమసర్గప్రారంభః.

సందిశ్య రామం నృపతి శ్శ్వో భావి న్యభిషేచనే
పురోహితం సమాహూయ వసిష్ఠ మిద మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ అభిషేచనే=పట్టాభిషేకము; శ్వః=రేపు; భావిని=కాఁగలదగుచుండఁగా; నృపతిః=దశరథమహారాజు; రామం=రాముని; సందిశ్య=ఆజ్ఞాపించి; పురోహితం= పురోహితుండగు; వసిష్ఠం=వసిష్ఠుని; సమాహూయ=పిలిచి; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

పట్టాభిషేకముమఱునాఁడుజరుగంగలదిగానుండఁగా, దశరథమహారాజు, రాముని "నీవు, రాత్రియంతయు నియమంబుతోభార్యాసహితంబుగనుపవాసంబుండుము" అని, యాజ్ఞాపించి, పురోహితుండగువసిష్ఠునింబిలిచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

గచ్ఛోపవాసం కాకుత్స్థం కారయాద్య తపోధన
శ్రీ యశోరాజ్యలాభాయ వధ్వా సహ యతవ్రతం. ౨

టీక॥ తపోధన=తపస్సేధనముగాఁగలవసిష్ఠుఁడా! త్వం (అధ్యాహృతము)=నీవు; గచ్ఛ=పొమ్ము. అద్య=ఇప్పుడు; యతవ్రతం=నిశ్చితంబగువ్రతంబుగల; కాకుత్స్థం= రాముని; వధ్వాసహ=భార్యతోఁగూడ; శ్రీయశోరాజ్యలాభాయ= సంపదయొక్కయుఁగీర్తియొక్కయు రాజ్యము యొక్కయుఁబొందుట కొఱకు ; ఉపవాసం = ఉపవాసమును; కారయ = చేయింపుము.

తపోధనుండవగువసిష్ఠుఁడా! నీవు పోయి, యిప్పుడు, దృఢవ్రతుండగు రాముండు, భార్యతోఁగూడ, సంపదయు యశంబును రాజ్యంబునులభించుటకై, యుపవాసంబుండునట్లు, చేయుము. అని, దశరథుండు, వసిష్ఠునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తథేతిచ స రాజాన ముక్త్వా వేదవిదాం వరః

స్వయం వసిష్ఠో భగవాన్ యయౌ రామ నివేశనం. ౩
ఉపవాసయితుం రామం మంత్రవన్మంత్రకోవిదః
బ్రాహ్మం రథవరం యుక్త మాస్థాయ సుదృఢవ్రతః. ౪

టీక॥ వేద విదాం=వేదములనెఱింగినవారిలోపల; వరః=శ్రేష్ఠుండును; భగవాన్= మాహాత్మ్యముగలవాఁడును; మంత్రకోవిదః= మంత్రంబులందుఁబండితుండును; సుదృఢవ్రతః=మిక్కిలియు స్థిరంబయిన వ్రతముగల వాఁడునగు; సః=ఆ; వసిష్ఠః=వసిష్ఠుఁడు; తథేతి=అలాగేయని; రాజానం=రాజునుగూర్చి; ఉక్త్వాచ=చెప్పియు; యుక్తం=ఆయితముచేయఁబడిన; బ్రాహ్మం=బ్రాహ్మణులకుయోగ్యమైన; రథవరం =రథశ్రేష్ఠమును; ఆస్థాయ=అధిష్ఠించి; రామం= రామునిః; మంత్రవత్ =మంత్రముగలుగునట్లుగా; ఉపవాసయితుం=ఉపవసింపఁజేయుటకు; స్వయం=తానె; రామనివేశనం=రామునియింటిని ; యయౌ= పొందెను.

వేదవేత్తలలో శ్రేష్ఠుండు భగవంతుండు మంత్రంబులంజక్కఁగా నెఱింగినవాఁడు దృఢవ్రతుండునగు వసిష్ఠుండు దశరథమహారాజుతో "అలాగే" యని చెప్పి, గుఱ్ఱములుగట్టిసిద్ధముచేయఁబడిన, బ్రాహ్మణులారోహింపయోగ్యంబగురథంబుపై నెక్కి, రామునిచే, సమంత్రకంబుగా, నుపవాసంబు సేయించుటకై, మఱియెవ్వరినింబంపక, తానే, రామునియింటికిం బోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

స రామభవనం ప్రాప్య పాండురాభ్రఘనప్రభం
తిస్రః కక్ష్యా రథేనైవ వివేశ మునిసత్తమః. ౫

టీక॥మునిసత్తమః=మునిశ్రేష్ఠుండగు; సః=ఆవసిష్ఠుండు; పాండురాభ్రఘనప్రభం=తెల్లనిమేఘమువలె దట్టమయినకాంతిగల; రామభవనం= రామునిగృహంబును; ప్రాప్య=పొంది; తిస్రః=మూఁడైనః కక్ష్యాః= తొట్టికట్లను; రథేనైవ=రథముచేతనే; వివేశ= ప్రవేశించెను.

మునిశ్రేష్ఠుండగునవ్వసిష్ఠుండు, తెల్లనిమేఘంబుంబోలె, దట్టముగానుండు తెల్లనికాంతిగలిగియొప్పుచుండు, రామగృహంబుఁజేరి, రథంబుమీఁదసుండియే

మూఁడవతొట్టి ప్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

స త మాగతమ్ ఋషిం రామ స్త్వర న్నివ ససంభ్రమః
మానయిష్యన్ స మానార్హం నిశ్చక్రామ నివేశనాత్. ౬

టీక॥సః=ఆ; రామః=రాముఁడు; త్వరన్=వేగిరపడుచు; ("ఇవ") అను నదివాక్యాలంకారార్థము.); ససంభ్రమః=తొట్రుపాటుగలవాఁడై; ఆగతం=వచ్చినవాఁడును; మానార్హం=పూజకుయోగ్యుఁడునగు; తం=ఆ; ఋషిం= వసిష్ఠమహర్షిని; మానయిష్యన్=పూజించువాఁడై; నివేశనాత్=ఇంటినుండి; నిశ్చక్రామ=బయలువెడలెను.

ఆరాముండును, పూజార్హుఁడగు వసిష్ఠుండు వచ్చుటంజూచి, యతనిం బూజింపఁదలఁచి, వేగంబునం దడఁబడుచు, గృహంబునుండి బయలువెడలెను. అని, తాత్పర్యము.

అభ్యేత్య త్వరమాణ శ్చ రథాభ్యాశం మనీషిణః
తతో వతారయామాస పరిగృహ్య రథా త్స్వయం. ౭

టీక॥రామః (అధ్యాహృతము)=రాముఁడు; త్వరమాణః=వేగిరపడుచు; మనీషిణః=పండితుండగు వసిష్ఠుని యొక్క; రథాభ్యాశం=రథముయొక్కసమీపమును గూర్చి; అభ్యేత్య చ=పోయియు; తతః=అంతట; స్వయం=తానె; పరిగృహ్య=పట్టుకొని; రథాత్=రథమునుండి; అవతారయామాస=దించెను.

రాముండు, వేగమున, వసిష్ఠుని రథంబునొద్దకుఁబోయి, యంతఁ, దానె యతనిచేయిఁబట్టుకొని, రథంబునుండి దించెను. అని, తాత్పర్యము.

స చైనం ప్రశ్రితం దృష్ట్వా సంభాష్యాభి ప్రసాద్యచ
ప్రియార్హం హర్షయన్ రామ మిత్యువాచ పురోహితః. ౮

టీక॥పురోహితః= పురోహితుండగు; సచ=ఆవసిష్ఠుండును; ప్రశ్రితం=

స ౫

వినయము గలవాఁడగును ; ప్రియా హరణం=ప్రియ వాక్యకుం దగినవాఁడు నగు; ఏనం=ఈ; రామం=రాముని దృష్ట్వా=చూచి; సంభావ్య=[illegible] నడిగి; సభాం; (అని, [illegible] ము)=ఆదరించి; అభిప్రసాద్య చ=ప్రసన్నునిఁ జేసి; హర్షయన్=సంతోషపఱచుచు; ఇతి=ఇట్లని, ఉవాచ=[illegible]కెను.

శ్రీరాముఁడు [illegible], [illegible] ప్రియవాక్యం [illegible] రాముం జూచి, [illegible], ప్రసన్నుం జేసి, [illegible]తోషంబునొందుచు, నిట్లని చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రసన్న స్తే పితా రామ యౌవరాజ్య మవాప్స్యసి
ఉపవాసం భవా నద్య కరోతు సహ సీతయా. ౯

టీక॥ రామ=రాముఁడా! తే=నీయొక్క; పితా=తండ్రి; ప్రసన్నః= అనుగ్రహించినాఁడు . యౌవరాజ్యం=యువరాజు దొరతనమును; అవాప్స్యసి=పొందఁగలవు. భవాన్=నీవు; అద్య=ఇప్పుడు; సీతయా సహ=సీతతోఁగూడ; ఉపవాసం= ఉపవాసమును; కరోతు=చేయుము.

రాముఁడా! నీతండ్రికి నీయందనుగ్రహంబుగల్గెను; నీవు యౌవరాజ్యంబు నందభిషిక్తుండవయ్యెదవు; నీవిపుడు, సీతతోఁగూడనుపవాసంబుండుము.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాత స్త్వా మభిషేక్తాహి యౌవరాజ్యే నరాధిపః
పితా దశరథః ప్రీత్యా యయాతిం నహుషో యథా. ౧౦

టీక॥ నరాధిపః=మనుష్యులకుఁబ్రభువును;పితా=తండ్రియునగు; దశరథః=దశరథుఁడు;ప్రాతః=ప్రొద్దున; నహుషః=నహుషుండు; యయాతిం యథా=యయాతినింబోలె; త్వాం = నిన్ను;ప్రీత్యా=ప్రేమచేత; యౌవరాజ్యే = యువరాజు దొరతనము నందు;అభిషేక్తాహి= అభిషేకింపఁగల్గుఁడుగదా!

నీతండ్రియగు దశరథమహారాజు,

స ౫

ప్రీతః కాలమున, సహూషుండుయయా తికింబోలె, సకృబ్రేసుంబునయూవరా జ్యంబున, నభిషేకంబుసేయ సమకట్టియున్నాఁడు. అని, వసిష్ఠుండు, రామున కుఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా స తదా రామ ముపవాసం యతవ్రతమ్
మంత్రవ త్కారయామాస వైదేహ్యా సహితం మునిః. ౧౧

టీక॥ సః=ఆ; మునిః=వసిష్ఠమహాముని; ఇతి=ఇట్లు; ఉక్త్వా = చెప్పి; తదా=అప్పుడు; వైదేహ్యా=సీతతో; సహితం=కూడిన; యతవ్రతం=దృఢంబగువ్రతముగల; రామం=రాముని; ఉపవాసం=ఉపవాసంబును; మంత్రవత్=మంత్రముగలుగునట్లుగా; కారయామాస=చేయించెను.

ఆవసిష్ఠుండిట్లుచెప్పి, యప్పుడు, సీతచేతను, దృఢవ్రతుండగు రామునిచేతను, సమంత్రకంబుగా, నుపవాసంబుచేయించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో యథావ ద్రామేణ స రాజ్ఞో గురు రర్చితః
అభ్య నుజ్ఞాప్య కాకుత్స్థం యయౌ రామనివేశనాత్. ౧౨

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; రాజ్ఞః=దశరథమహారాజుయొక్క; గురుః=ఆచార్యుఁడయిన; సః=ఆవసిష్ఠుఁడు; రామేణ=రామునిచేత; యథావత్=శాస్త్రపద్ధతిని; అర్చితః=పూజింపఁబడినవాఁడై; కాకుత్స్థం=రాముని; అభ్యనుజ్ఞాప్య=ఒప్పించి; రామనివేశనాత్=రామునిగృహంబునుండి; యయౌ=పోయెను.

అంత, రాజగురుండగు నవ్వసిష్ఠుండు, రామునిచే యథాశాస్త్రంబుగఁ బూజింపఁబడి, రామునిసమ్మతిపడసి, రామునియిల్లువదలిపోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

సుహృద్భి స్తత్ర రామోపి సహాసీనః ప్రియంవదైః
సభాజితో వివేశాథ తా ననుజ్ఞాప్య సర్వశః. ౧౩

టీక॥ తత్ర=ఆగృహంబునందు; రామోపి=రాముండును; ప్రియంవదైః=

ప్రియవార్తాలం చెప్పనిట్టి; సుహృద్భిః సహ = స్నేహితులతోఁగూడ; ఆసీనః=కూర్చున్నవాఁడై; సభాజితః=సంతోషపఱుపఁబడినవాఁడై; అథ=అటు తర్వాత; తాన్=ఆస్నేహితులను; సర్వశః=అన్నివిధంబులను; అనుజ్ఞాప్య=ఒప్పించి; వివేశ=అంతఃపురంబు, ప్రవేశించెను.

అప్పుడు, రాముండును, ప్రియులైనమల స్నేహితులతోఁగూడఁ గూర్చుండి యుండి, వారలచే సంతోషపఱుపఁబడినవాఁడై, వారలనందఱను ... సంబులన ఒప్పించి, యంతఃపురంబుఁబ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

హృష్టనారీనరయుతం రామవేశ్మ తదా బభౌ
యథా మత్తద్విజగణం ప్రఫుల్లనలినం సరః. ౧౪

టీక॥ తదా=అప్పుడు; హృష్టనారీనరయుతం = సంతసించినస్త్రీలునుబురుషులునుంగలిగిన; రామవేశ్మ=రాముని యిల్లు; మత్తద్విజగణం=మదించినపక్షుల సమూహములుగలదియు; ప్రఫుల్లనలినం=చక్కఁగా వికసించినకమలములుగలదియునగు; సరః యథా=కొలనువలె; బభౌ=ప్రకాశించెను.

అప్పుడు, రామగృహంబునందుండు స్త్రీలును బురుషులును సంతోషంబున ధ్వనులు సేయుచు, వికాసము నొందినముఖంబులు గలిగియుండుటంజేసి, యది, మదంబున మధురంబుగాఁ గూయుచుండు పక్షులును వికసించిన కమలంబులుఁ గలిగియొప్పుచుండు కొలంకుంబోలి, ప్రకాశించినది. అని, తాత్పర్యము.

స రాజభవనప్రఖ్యాత్తస్మాద్రామనివేశనాత్
నిర్గత్య దదృశే మార్గం వసిష్ఠో జనసంవృతమ్. ౧౫

టీక॥ సః=ఆ; వసిష్ఠః=వసిష్ఠుఁడు; రాజభవనప్రఖ్యాత్=రాజగృహంబుతోసమానంబయియుండు; తస్మాత్=ఆ; రామనివేశనాత్ = రామునిగృహంబునుండి; నిర్గత్య= బయలువెడలి; జనసంవృతం=జనులచేమూయఁబడిన; మార్గం=దారిని; దదృశే=(దదర్శ)=చూచెను.

ఆవసిష్ఠుండు, రాజగృహంబుంబోలెనతివిశాలసుందరంబయియున్న రామునిగృహంబు వెలువడి, మార్గంబంతయు, జనసమ్మర్దంబు గలిగియుం

టంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

బృందబృందై రయోధ్యాయాం రాజమార్గాః సమంతతః
("బృంద బృందమయోధ్యాయాం" ఇతి పాఠాంతరం.)
బభూవు రభిసంబాధాః కుతూహలజనైర్వృతాః. ౧౬

టీక॥ అయోధ్యాయాం = అయోధ యందలి; రాజమార్గాః = గొప్ప త్రోవలు; బృందబృందైః = గుంపులని వెంబడించుగుంపులుగల ; బృందబృందం (అని, పాఠాంతరము) = గుంపులు గుంపులుగ; కుతూహలజనైః = రామాభిషేకముం జూచు , కోర్కెతోం గూడినజనులచే; సమంతతః = అంతట ను; వృతాః = కప్పంబడినవై; అభిసంబాధాః = సంమర్దముగలిగినవి ; బభూవుః = అయినవి.

అయోధ్యయందలిరాజ మార్గం బులందు, రామాభిషేకముంజూడ వచ్చినజనులు, గుంపులుగుంపులు గాంజేరియుంటంజేసి, యామార్గంబులు, ఇరుకటముగల్గియుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

జనబృందోర్మిసంఘర్ష హర్షస్వనవతస్తదా
బభూవ రాజమార్గస్య సాగరస్యేవ నిస్వనః. ౧౭

తదా = అప్పుడు; జనబృందోర్మి సంఘర్ష హర్ష స్వనవతః, జనబృంద = జనులసమూహములనెడు, ఊర్మి = అలలయొక్క, సంఘర్ష = ఒరయుక చేతను, హర్ష = సంతోషముచేతను, కలిగిన, స్వనవతః = ధ్వనిగల; రాజమార్గస్య = రాజమార్గమునకు; సాగరస్యేవ = సముద్రమునకువలె ; నిస్వనః = ధ్వని; బభూవ = కలిగినది.

అప్పుడు, రాజమార్గంబునందు, గొప్పతరంగంబులంబోలు జనసమూహంబులయొరయికవలనను వారలసంతోషంబులవలనను, గలిగినధ్వని , సముద్రంబునకుం గల్గుధ్వనింబోలి యుండినది. అని, తాత్పర్యము.

సిక్తసమ్మృష్టరథ్యా హి తదహ ర్వనమాలినీ
ఆసీ దయోధ్యా నగరీ సముచ్ఛ్రితగృహధ్వజా. ౧౮

టీక॥అయోధ్యా=అయోధ్యయను; నగరీ=పట్టణము; తత్=ఆ; అహః=ప గలు; సిక్తసమ్మృష్టరథ్యా=తడుపఁబడి నవియు నలంకరింపఁబడినవియు నగు గొప్పతోఁవలు గలది గాను; వనమాలినీ=అలంకారార్థము గట్టఁబడిన, యరఁటిచెట్లు పోఁకచెట్లు మొదలగువానివనములపఙ్క్తులు గలది గాను; సముచ్ఛ్రితగృహధ్వజా=ఎత్తఁబడినగృహంబులందు పెక్కుములు గలది గాను, గృహంబులం చెత్తఁబడిన పెక్కుమున... గా...టు; ఆసీత్ హి=ఆయెను గదా!

ఆపగటియందు, అయోధ్యాపట్టణమునందలి రాజమార్గంబులన్నియుఁ, దడుపఁబడి యలంకరింపఁబడినవి; అచ్చటచ్చట, నరఁటిచెట్లును బోఁకచెట్లును, అలంకారార్థంబుగాఁ గట్టఁబడినవి; ప్రతిగృహంబును, ధ్వజంబులెత్తఁబడినవి.

అని, తాత్పర్యము.

తదా హ్యయోధ్యానిలయ స్సస్త్రీబాలాబలో జనః
రామాభిషేక మాకాంక్ష న్నాకాంక్ష దుదయం రవేః. ౧౯

టీక॥తదా=అప్పుడు; అయోధ్యానిలయః=అయోధ్యయందునిక్కగల; సస్త్రీబాలాబలః = స్త్రీలతోను బాలురతోను బలములేని వృద్ధులతోనుగూడిన; జనః = జనము; రామాభిషేకం = రామునియభిషేకమును; ఆకాంక్షన్=కోరుచు; రవేః=సూర్యునియొక్క; ఉదయం=పొడుచుటను; ఆకాంక్షత్ హి=కోరెనుగదా!

అప్పుడయోధ్యయందుండు స్త్రీలు బాలురు వృద్ధులు మొదలగు జనులందఱును రామాభిషేకంబుఁ జూడఁగోరి "సూర్యోదయం బెప్పు డెప్పుడగునో" యని యితరవ్యాపారంబులు లేక, కోరుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రజాలంకారభూతంచ జనస్యానందవర్ధనమ్
ఉత్సుకో భూ జ్జనో ద్రష్టుం త మయోధ్యామహోత్సవమ్. ౨౦

టీక॥జనః=జనము; ప్రజాలంకారభూతంచ= ప్రజలకలంకారరూపమయినదియు; జనస్య=జనమునకు; ఆనందవర్ధనం=సంతోషమునువృద్ధిఁబొం

దఁజేయునదియునగు; ం=ఆ; అయోధ్యామహోత్సవం=అయోధ్యయందలి రామాభిషేకోత్సవమును; ద్రష్టుం=చూచుటకు; ఉత్సుకః=ఉత్సాహముగలది; అభూత్=అయినది.

ప్రజలకలంకారము గల్గించునదియునుజనులకధికసంతోషము సేయునదియునగు, అయోధ్యయందు జరుగఁబోవు శ్రీరామాభిషేకముఁజూడ, జనులందఱు,నిచ్చఁగొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం తం జనసంబాధం రాజమార్గం పురోహితః
వ్యూహన్నివ జనౌఘం తం శనై రాజకులం యయౌ. ౨౧

టీక॥ పురోహితః=వసిష్ఠమహాముని; ఏవం=ఇట్లు; జనసంబాధం=జనసమ్మర్దముగల; తం=ఆ; రాజమార్గం=పెద్దత్రోవను; పశ్యన్= (అధ్యాహృతము) చూచుచు; తం=ఆ; జనౌఘం=జనులసమూహమును; వ్యూహన్నివ=విభజించువాఁడువోలె; శనైః=మెల్లఁగా; రాజకులం=రాజగృహమును; యయౌ=పొందెను.

వసిష్ఠుండిట్లుజనులచే నిండియుండు రాజమార్గంబుఁజూచుచు, నాజనసమూహములను, అచ్చటచ్చట, వ్యూహములుగాఁబన్నువాఁడుంబోలె, మెల్లఁగా, రాజగృహంబునకుఁబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

సితాభ్రశిఖరప్రఖ్యం ప్రాసాద మధిరుహ్య సః
సమీయాయ నరేంద్రేణ శక్రేణేవ బృహస్పతిః. ౨౨

టీక॥ సః=ఆవసిష్ఠుఁడు; సితాభ్రశిఖరప్రఖ్యం=తెల్లనిమబ్బుతోను, శిఖరముతోను సమానమయిన; ప్రాసాదం=మేడను; అధిరుహ్య=ఎక్కి; నరేంద్రేణ=రాజుతో; బృహస్పతిః=బృహస్పతి; శక్రేణేవ=దేవేంద్రునితోడఁబోలె; సమీయాయ=చేరెను.

ఆవసిష్ఠుండు, తెల్లనిమేఘంబును దెల్లని పర్వత శిఖరంబునుంబోలియున్న యారాజగృహంబుపైకిఁబోయి, దేవగురుండగుబృహస్పతి దేవేంద్రునొద్దకుంబోవునటుల, దశరథమహారాజునొద్దకుఁబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

త మాగత మభిప్రేక్ష్య హిత్వా రాజా సనం నృపః
పప్రచ్ఛ సచ తస్మై త త్కృత మిత్య భ్యవేదయత్. ౨౩

టీక॥నృపః=మనుష్యులఁబాలించునట్టి;రాజా = దశరథమహారాజు;ఆగతం=వచ్చిన;తం=ఆవసిష్ఠుని; అభిప్రేక్ష్య=చూచి;ఆసనం=సింహాసనమును;హిత్వా=విడిచి;పప్రచ్ఛ=అడిగెను.సచ= ఆవసిష్ఠుఁడును; తస్మై=ఆదశరథమహారాజుకొఱకు; "తత్=ఆరాముని చేనుపవాసము సేయించుట; కృతం=చేయఁబడినది." ఇతి= అని;అభ్యవేదయత్=తెలిపెను.

దశరథమహారాజు, తనయొద్దకువచ్చినవసిష్ఠుంజూచి,సింహాసనంబునుండి లేచి, "రామునిచేనుపవాసముచేయించినావా?" యనియడిగెను;అందుకు,ఆవసిష్ఠుండును, "రామునిచేనుపవాసము చేయించినాను" అని,దశరథునకుబదులుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తేన చైవ తదా తుల్యం సహాసీనా స్సభాసదః
ఆసనేభ్య స్సము త్తస్థుః పూజయంతః పురోహితమ్. ౨౪

టీక॥తదా=అప్పుడు;సహాసీనాః=కూడఁగూర్చుండియుండిన;సభాసదః=సభికులు;పురోహితం=వసిష్ఠుని;పూజయంతః=పూజించువారలై;తేన=ఆదశరథమహారాజుతో; తుల్యంచైవ=సరిగానే; ఆసనేభ్యః=ఆసనంబులనుండి; సముత్తస్థుః=లేచిరి.

అప్పుడు, దశరథునితోఁగూడఁగూర్చుండియుండిన సభికులును, పురోహితుండగువసిష్ఠునింబూజించుటకై, దశరథుండు లేచునపుడే, యాసనంబులనుండి, లేచిరి. అని, తాత్పర్యము.

గురుణా త్వభ్యనుజ్ఞాతో మనుజౌఘం విసృజ్య తమ్
వివేశాం తఃపురం రాజా సింహో గిరిగుహామివ. ౨౫

టీక॥ రాజా=దశరథమహారాజు; గురుణా=గురుండగువసిష్ఠునిచేత; అభ్యనుజ్ఞాతస్తు= అనుమతింపఁబడినవాఁడై యే;తం=ఆ; మనుజౌఘఁ=సభికులగుమనుష్యులసమూహమును;విసృజ్య=విడిచి;అంతఃపురం= అంతపురమును;

స ౫

సింహః=సింహము; గిరిగుహాశయ=పర్వతమునందలిగుహానుంబోలె; వివేశ=చొచ్చెను.

దశరథమహారాజు, వసిష్ఠునకుమ్రొక్కి, సభికులనందఱవీడ్కొని, సింహంబుపర్వతంబునందలి గుహం బ్రవేశించునట్లు, అంతఃపురంబుఁ బ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

త దగ్ర్యవేషప్రమదాజనాకులమ్
మహేంద్రవేశ్మప్రతిమం నివేశనమ్
విదీపయం శ్చారు వివేశ పార్థివ
శ్శశీవ తారాగణసంకులం నభః. ౨౬

టీక॥ పార్థివః= దశరథమహారాజు; అగ్ర్యవేషప్రమదాజనాకులం=శ్రేష్ఠమయినవేషముగల స్త్రీజనముచేఁగలఁతనొందియుండునదియును; మహేంద్రవేశ్మప్రతిమం = దేవేంద్రునియింటితోఁబోలికగలదియును; చారు=సుందరమునగు; తత్=ఆ; నివేశనం= గృహమును; శశీ=చంద్రుఁడు; తారాగణసంకులం = నక్షత్రములసమూహముచే వ్యాపింపఁబడిన; నభ ఇవ=ఆకాశమువలె; విదీపయన్=మిక్కిలియుఁబ్రకాశింపఁజేయుచు; వివేశ=ప్రవేశించెను.

దశరథమహారాజు, చక్కఁగానలంకరించికొనియుండుస్త్రీలచేనిండి దేవేంద్రునిగృహంబుతోఁ సాటియగుచుండుతనగృహంబును, చంద్రుండునక్షత్రములచేనిండియున్న యాకాశంబునుంబోలెఁ, బ్రకాశించునట్లుసేయుచుఁ, బ్రవేశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, పంచమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండ పంచమసర్గటీక, ముగిసినది.

---

(౫౨)

షష్ఠసర్గప్రారంభః.

గతే పురోహితే రామ స్స్నాతో నియతమానసః
సహపత్న్యా విశాలాక్ష్యా నారాయణ ముపాగమత్. ౧

టీక॥ పురోహితే = వసిష్ఠుండు; గతే = పోఁగానే; రామః = రాముఁడు; స్నాతః = స్నానము చేసినవాఁడై; నియతమానసః = నియమంబుగల మనస్సుగలవాఁడై; విశాలాక్ష్యా = వెడల్పులయిన కండ్లుగల; పత్న్యా సహ = భార్యయగు సీతతోఁగూడ; నారాయణం = నారాయణుని; ఉపాగమత్ = ఉపాసించెను.

పురోహితుండగు వసిష్ఠుండు పోఁగానే, రాముండు, స్నానంబుచేసి, మనసు నిశ్చలంబు చేసికొని, విశాలంబులగు నేత్రంబులుగల భార్యతోఁగూడ, నారాయణును పాసించెను. అని తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—"విశాలనేత్రంబులుగల భార్యతోఁగూడ" ననుటచే, మనోనిగ్రహంబు సూచితమగు చున్నది.

ప్రగృహ్య శిరసా పాత్రీం హవిషో విధివత్తదా
మహతే దైవతా యాజ్యం జుహావ జ్వలితానలే. ౨

టీక॥ తదా = అప్పుడు; రామః (అధ్యాహృతము) = రాముఁడు; విధివత్ = యథాశాస్త్రముగా; హవిషః = హవిస్సుయొక్క; పాత్రీం = పాత్రమును; శిరసా = శిరస్సుచే; ప్రగృహ్య = గ్రహించి; జ్వలితానలే = మండినయగ్నియందు; మహతే = పూజ్యుఁడైన; దైవతాయ = దేవతయగు నారాయణునికొఱకు; ఆజ్యం = నేతిని; జుహావ = హోమము చేసెను.

రాముండప్పుడు, యథాశాస్త్రంబుగా, హవిఃపాత్రంబును, శిరసా గ్రహించి, మండినయగ్నిహోత్రమునందు, దేవతలలో నుత్తముండగు నారాయణునికొఱకు, ఆజ్యహోమము చేసెను. అని, తాత్పర్యము.

శేషంచ హవిష స్తస్య ప్రాశ్యాశాస్యాత్మనః ప్రియమ్

ధ్యాయ న్నారాయణం దేవం స్వాస్తీర్ణే కుశసంస్తరే. ౩
వాగ్యత స్సహ వైదేహ్యా భూత్వా నియతమానసః ·
శ్రీమ త్యాయతనే విష్ణో శ్శిశ్యే నరవరాత్మజః. ౪

టీక॥ నరవరాత్మజః=రాచకొమరుఁడగు రాముఁడు; తస్య=ఆ; హవిషః=హవిస్సుయొక్క; శేషంచ=మిగతను; ప్రాశ్య=భక్షించి; ఆత్మనః=తనకు; ప్రియం=ఇష్టమగు దాని; ఆశాస్య=కోరుకొని; దేవం=సృష్టిస్థితిసంహారములచేఁగ్రీడించునట్టి; నారాయణం=నారాయణుని; ధ్యాయన్=ధ్యానింపుచు; విష్ణోః=విష్ణుదేవునియొక్క; శ్రీమతి=అన్నిటికన్ననతిశయించినదగు; ఆయతనే=ఆలయమునందు; స్వాస్తీర్ణే=తనచేతఁబఱుపుకొనఁబడిన; కుశసంస్తరే=దర్భలచేఁ జేయఁబడినశయనమందు; వైదేహ్యాసహ=సీతతోఁగూడ; వాగ్యతః=మాటవిషయమయినియమముగలవాఁడును; నియతమానసః=నియమింపఁబడిన మనస్సుగలవాఁడును; భూత్వా=అయి; శిశ్యే=పరుండెను.

రాచకొమరుండగు రాముండు, హోమముసేయఁగామిగిలిన హవిస్సునుభుజించి, తనకుఁబ్రియంబుగోరుకొని, నారాయణునిధ్యానించుచు, శ్రీమంతంబగునానారాయణ దేవాలయంబునందుఁ, దానె దర్భలంబఱచుకొని, యందు, సీతతోఁగూడ, మౌనంబునొంది మనసు నిశ్చలంబుఁ జేసికొని, శయనించెను. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము,— "వైదేహ్యాసహశిశ్యే" (సీతతోఁగూడఁబరుండెను) అనుటచే, జితేంద్రియత్వంబు సూచింపఁబడినది. "నరవరాత్మజః" (రాచకొమరుండు) అనుటచే, "తానునారాయణావతారంబయ్యును, క్షత్రియుండుకావున, "విప్రాణాందైవతంశంభుః క్షత్రియాణాంజనార్దనః" (బ్రాహ్మణులకుశివుండు దేవుఁడు; క్షత్రియులకునారాయణుండుదేవుండు) అనిచెప్పఁబడిన క్షత్రియధర్మంబునను సరించువాఁడని సూచితమయినది.

ఏకయామావశిష్టాయాం రాత్ర్యాం ప్రతివిబుధ్య సః
అలంకారవిధిం కృత్స్నం కారయామాస వేశ్మనః. ౫

టీక॥సః = ఆ రాముఁడు; ఏకయామావశిష్టాయాం= ఒకజాము మిగిలినదిగాఁగల; రాత్ర్యాం=రాత్రియందు; ప్రతివిబుధ్య=మేల్కొని; వేశ్మనః=ఇంటికి; కృత్స్నం=సమస్తమైన; అలంకారవిధిం=అలంకారకార్యమును; కారయామాస=చేయించెను.

ఆ రాముండు, ఒకజాము రాత్రి యుండఁగానే, నిద్రలేచి, గృహంబున కంతయును అలంకారంబుఁ జేయించెను. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర శృణ్వన్ సుఖా వాచ స్సూతమాగధవందినామ్
పూర్వాం సంధ్యా ముపాసీనో జజాప యతమానసః. ౬

టీక॥ రామః(అధ్యాహృతము)= రాముఁడు; సూతమాగధవందినాం, సూత=పౌరాణికులయొక్కయు, మాగధ= వంశావళిం గీర్తించువారలయొక్కయు, వందినాం=స్తుతిపాఠకులయొక్కయు; సుఖాః=సుఖంబు గలిగించునట్టి; వాచః=మాటలను; శృణ్వన్ = వినుచు; పూర్వాం = మొదటిదైన; సంధ్యాం=ప్రాతస్సంధ్యను; ఉపాసీనః= ఉపాసించినవాఁడై; యతమానసః=నియమంబు గలవ నస్సు గలవాఁడై; జజాప= గాయత్రిని, జపించెను.

రాముండు, అచ్చట, సూతమాగధవందిజనంబుల సుఖకరంబులగు మాటల వినుచుఁ, బ్రాతస్సంధ్య నుపాసించి, మనోనిగ్రహంబు గలిగి, గాయత్రీ జపము చేసెను. అని, తాత్పర్యము.

తుష్టావ ప్రణతశ్చైవ శిరసా మధుసూదనమ్
విమలక్షౌమసంవీతో వాచయామాసచ ద్విజాన్. ౭

టీక॥రామః (అధ్యాహృతము)= రాముఁడు; మధుసూదనం=మధువను రాక్షసుం జంపిన విష్ణుని; తుష్టావ=స్తుతించెను. శిరసా=తలచేత; ప్రణతశ్చైవ=నమస్కరించెను. విమలక్షౌమసంవీతః = తెల్లని పట్టుబట్ట చేఁ గప్పఁబడినవాఁడై; ద్విజాన్=బ్రాహ్మణులను; వాచయామాస=పుణ్యాహమునుం జెప్పించెను.

రాముండు, విష్ణు దేవు (నిం బ్రి)స్తుతించి

సాష్టాంగంబుగనమస్కరించెను; అం త, మఙ్గలస్నానంబుచేసి, తెల్లనిపట్టు బట్టగట్టుకొని, బ్రాహ్మణులచేఁ, బుణ్యాహవాచనంబుచేయించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తేషాం పుణ్యాహఘోషో౽థ గంభీరమధుర స్తదా
అయోధ్యాం పూరయామాస తూర్యఘోషానునాదితః. ౮

టీక॥ అథ=అటుతర్వాత; తదా=అప్పుడు; గంభీరమధురః=గొప్పదియు నుమనోహరంబునగు; తేషాం=ఆబ్రాహ్మణులయొక్క; పుణ్యాహఘోషః=పుణ్యాహధ్వని; తూర్యఘోషానునాదితః= వాద్యములధ్వనిచేననుసరించిధ్వనింపఁబడినదై; అయోధ్యాం = అయోధ్యాపట్టణమును; పూరయామాస=నిం చెను.

అంత, నప్పుడు, ఆబ్రాహ్మణులుపుణ్యాహంబుచెప్పఁగా, మధురంబగునా గొప్పధ్వని, వాద్యధ్వనిం గూడి, యయోధ్యయంతయు, నిండినది.

అని, తాత్పర్యము.

కృతోపవాసం తు తదా వైదేహ్యాసహ రాఘవమ్
అయోధ్యానిలయ శ్శ్రుత్వా సర్వః ప్రముదితో జనః. ౯

టీక॥ తదా=అప్పుడు; అయోధ్యానిలయః = అయోధ్యయందునిక్కలు; జనః=జనము; సర్వః=అంతయు; రాఘవం=రాముని; వైదేహ్యాసహ = సీతతోఁగూడ; కృతోపవాసం= చేయఁబడినయుపవాసముగలవానిఁగా; శ్రుత్వాతు=వినినంతనే; ప్రముదితః=సంతసించినది.

అప్పుడు, అయోధ్యనుండుజనులందఱు, రాముండునుసీతయుయథావిధిగ నుపవాసంబుసల్పిన వృత్తాంతంబువిని, చాలసంతసించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతః పౌరజన స్సర్వ శ్శ్రుత్వా రామాభిషేచనమ్
ప్రభాతాం రజనీం దృష్ట్వా చక్రే శోభయితుం పురీమ్. ౧౦

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; పౌరజనః = పట్టణమునందుండుజనము;

సర్వః=అంతయు; రామాభిషేచనం=రామునభిషేకమును; శ్రుత్వా=విని; ప్రభాతాం=తెల్లవాఱినః రజనీం=రాత్రిని; దృష్ట్వా=చూచి; పురీం = పట్టణమును; శోభయితుం=అలంకరించుటకు; చక్రే=చేసినది.

అంతట, పట్టణంబునందుండు జనులందఱును, రామాభిషేక[illegible]న్నారుగావునఁ, తెల్లవాఱుటఁజూచి, పట్టణంబునలంకరించుటకై, యరఁటిచెట్లుగట్టుట మొదలగు కార్యంబులం జేసిరి. అని, తాత్పర్యము.

సితాభ్రశిఖరాభేషు దేవతాయతనేషుచ
చతుష్పథేషు రథ్యాసు చైత్యే ష్వట్టాలకేషుచ. ౧౧
నానాపణ్యసమృద్ధేషు వణిజా మాపణేషుచ
కుటుంబినాం సమృద్ధేషు శ్రీమత్సు భవనేషుచ. ౧౨
సభాసుచైవ సర్వాసు వృక్షే ష్వాలక్షితేషుచ
ధ్వజా స్సముచ్ఛ్రితా శ్చిత్రాః పతాకాశ్చా భవం స్తదా. ౧౩

టీక॥ తదా=అప్పుడు; సితాభ్రశిఖరాభేషు=తెల్లనిమబ్బుతోనుబర్వతశిఖరముతోనుసమానములయిన; దేవతాయతనేషుచ= దేవాలయములందును; చతుష్పథేషు=నాలుగుదారులుకలియుస్థలములందును; రథ్యాసు=రాజమార్గంబులందును; చైత్యేషు= బౌద్ధాలయములందును; అట్టాలకేషుచ=ప్రాకారములమీఁద యుద్ధార్థముగా నిర్మింపఁబడిన నాలుగు స్తంభములమంటపములందును; నానాపణ్య సమృద్ధేషు=పలువెలంగులగువిక్రయింపఁదగినవానిచేనిండినః వణిజాం= వైశ్యులయొక్క; ఆపణేషుచ=అంగళ్లయందును; కుటుంబినాం=గృహస్థులయొక్క; సమృద్ధేషు=వృద్ధిగలవియును; శ్రీమత్సు=సంపదగలవియునగు; భవనేషుచ=ఇండ్లయందును; సర్వాసు = సమస్తములయిన; సభాసుచైవ= సభలయందును; ఆలక్షితేషు=అంతటనుజూడఁబడిన, ఉన్నతములయినయనుటః వృక్షేషుచ=చెట్లయందును; ధ్వజాః=గుఱుతులుగలపెకెక్కులును; చిత్రాః=నానావిధములయినరంగులుగల; పతాకాశ్చ=వట్టిపెకెక్కులును; సముచ్ఛ్రితాః = ఎత్తఁబడినవి; అభవన్=అయినవి.

అప్పుడు, తెల్లనిమేఘంబును తెల్లనిపర్వతశిఖరంబునుంబోలి యొప్పుచుండు

దేవాలయంబులందును, జదుకంబులందును, రాజమార్గంబులందును బౌద్ధాలయంబులందును, అట్టాలకమందిరంబులందును, నానావిధంబులగువస్తువులచే సమృద్ధంబులయియుండు వైశ్యాలయంబులనగుగృహంబులందును, సమస్తసభాస్థలంబులందును, ఉన్నతంబులగువృక్షంబులందును, రాజచిహ్నంబులుగల టెక్కెంబులను, మఱియుఁబలు జెండాగులగురంగులుగలపట్టిటెక్కెంబులను, గిల్లయందును, శ్రీమంతంబులుసమృద్ధంలఘించె. అని, తాత్పర్యము.

నటనర్తక సంఘానాం గాయకానాంచ గాయతామ్
మనఃకర్ణసుఖా వాచ శ్శుశ్రువుశ్చ తత స్తతః. ౧౪

టీక॥జనాః (అధ్యాహృతము)=జనులు; తత స్తతః=అంతనంత; నటనర్తకసంఘానాం, నట= అభినయముసేయువారలయొక్కయు, నర్తక=నాట్యముసేయువారలయొక్కయు, సంఘానాం = సమూహములయొక్కయు; గాయతాం=పాడుచున్న; గాయకానాంచ=గానము సేయువారలయొక్కయు; మనఃకర్ణసుఖాః=మనసునకును జెవులకును సుఖము గలిగించునట్టి; వాచశ్చ=మాటలను, పాటలనను టః; శుశ్రువుః=వినిరి.

అంతంతకు,నటులునర్తకులును మనోహరంబుగాఁజూడుచు,నభినయంబులునాట్యంబులుఁ జేసిరి; గాయకులు మనోహరంబుగాఁ బాడిరి, ఆధ్వని, చెవులకు శ్రవణమాత్రంబునసంతోషంబు సేయుచునంతమనసునకునాహ్లాదంబునెఅపుచు, జనులకువినవచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

రామాభిషేక యుక్తాశ్చ కథా శ్చక్రు మిథో జనాః
రామాభిషేకే సంప్రాప్తే చత్వరేషు గృహేషుచ. ౧౫

టీక॥రామాభిషేకే = రామునిపట్టాభిషేకము; సంప్రాప్తే=రాఁగా; చత్వరేషు=ముంగిల్లయందును; గృహేషుచ= ఇండ్లయందును; జనాః=జనులు; మిథః=పరస్పరము; రామాభిషేకయుక్తాః= రామునిపట్టాభిషేకముతో సంబంధించిన; కథాశ్చ=మాటలను ; చక్రుః=చేసికొనిరి.

రాముని పట్టాభిషేకము సమీపింపఁగానే, జనులు, ముంగిళ్లయందును గృహంబులోపలనుండేని, రాముని పట్టాభిషేకంబుఁగుఱించిన మాటలనే పరస్పరము చెప్పుకొనుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

బాలా అపి క్రీడమానా గృహద్వారేషు సంఘశః
రామాభిషవసంయుక్తా శ్చక్రురేవం మిథః కథాః. ౧౬

టీక॥ ఏవం=ఇట్లు; గృహద్వారేషు=ఇండ్లవాకిళ్లయందు; సంఘశః=గుంపులుగా; క్రీడమానాః=ఆడుకొనుచున్నట్టి; బాలాఅపి=పిల్లవాండ్రును; మిథః=పరస్పరము; రామాభిషవసంయుక్తాః=రాముని పట్టాభిషేకముతో సంబంధించిన; కథాః = మాటలను; చక్రుః=చెప్పుకొనిరి.

గృహంబుల వాకిళ్లయందాడుకొనుచుండు పిల్లవాండ్రును గూడ, రాముని పట్టాభిషేకంబు గుఱించిన మాటలనే, పరస్పరము, చెప్పుకొనుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

కృతపుష్పోప హారశ్చ ధూపగంధాధివాసితః
రాజమార్గః కృత శ్శ్రీమాన్ పౌరై రామాభిషేచనే. ౧౭

టీక॥ రామాభిషేచనే=రాముని పట్టాభిషేకమునిమిత్తమయి; పౌరైః=పట్టణంబునందుండు జనులచేత; రాజమార్గః=పెద్దత్రోవ; కృతపుష్పోపహారశ్చ = చేయఁబడిన పుష్పములయొక్క చల్లుటగలది గాను; ధూపగంధాధివాసితః = పొగలగంధముచే వాసనగొట్టునట్లు చేయఁబడినది గాను; శ్రీమాన్ = కాంతిగలది గాను; కృతః=చేయఁబడినది.

రాముని పట్టాభిషేకమునిమిత్తమై, యయోధ్యనుండు జనులు, రాజమార్గంబులనంతటను బుష్పంబులం జల్లి, సుగంధి ధూపంబులు వేసి, యలంకరించి, శ్రీమంతంబులగునట్లు చేసిరి. అని తాత్పర్యము.

ప్రకాశ కరణార్థంచ నిశాగమన శంకయా
దీపవృక్షాం స్తథా చక్రు రనురథ్యాసు సర్వశః. ౧౮

టీక॥పౌరాః = పట్టణంబునందుండుజనులు; నిశాగమనశంకయా= రాత్రియొక్క వచ్చుటనుగుఱించినసంశయముచేత ; ప్రకాశకరణార్థం చ= వెలుతురుచేయుటకొఱకును; అనురథ్యాసు=(అనురథ్యం) ప్రతి రాజమార్గంబునందును; సర్వశః=అన్నివిధంబులను;దీపవృక్షాన్ తథా=వృక్షంబులువలెనుండుదీపస్తంభంబులను;చక్రుః=చేసిరి.

అయోధ్యనుండుజనులు, రామాభిషేకము ముగియుటకుమున్నె రాత్రివచ్చునని సంశయించి, వెల్తురు గల్గుటకై, ప్రతిరాజమార్గంబునందున్ను, నానావిధంబులుగా, దీపస్తంభంబులను, వృక్షాకారంబుగా, నిర్మించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

౧౮. అలంకారంపురస్యైవం కృత్వా తత్పురవాసినః
అకాంక్షమాణా రామస్య యౌవరాజ్యాభిషేచనమ్. ౧౯

టీక॥తత్పురవాసినః= ఆపట్టణమునందుండువారలు; ఏవం=ఇట్లు; పురస్య=పట్టణంబునకు; అలంకారం= అలంకారమును;కృత్వా=చేసి ; రామస్య = రామునియొక్క ; యౌవరాజ్యాభిషేచనం=యువరాజు దొరతనమునందభిషేకించుటను ; ఆకాంక్షమాణాః=కోరుచు; ఆసన్ (అధ్యాహృతము)=ఉండిరి.

అయోధ్యనుండువారలు, ఆపట్టణంబునకిట్లలంకారంబు గావించి, రామునియౌవరాజ్యపట్టాభిషేకమునకు నిశ్చితంబగుముహూర్తంబునెదురు సూచుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

సమేత్య సంఘశ స్సర్వే చత్వరేషు సభాసుచ
కథయంతో మిథ స్తత్ర ప్రశశంసు ర్జనాధిపమ్. ౨౦

టీక॥పౌరాః (అధ్యాహృతము)= పట్టణంబునందుండుజనులు;సర్వే=అందఱును ; చత్వరేషు=ముంగిళ్లయందును; సభాసుచ= కొలువుకూటంబులందును; సంఘశః=గుంపులుగుంపులుగా; సమేత్య=చేరి;తత్ర=అచ్చట; మిథః= పరస్పరము;కథయంతః= మాటలాడుకొనుచు; జనాధిపం=జనులకు ప్రభుండయినదశరథుని;ప్రశశంసుః=పొగడిరి

పట్టణవాసిజనులందఱును, ముంగిళ్ల

యందుఁగొలువుకూటంబులందు గుంపు లుగుంపులుగాఁజేరి, యచ్చట, నొకరితో నొకరిమాటలాడక [illegible] సిట్లని, ప్రశంసించిరి. అని [illegible] ర్యము.

అహో మహాత్మా రాజాయ మిక్ష్వాకు కులనందనః
జ్ఞాత్వా యో వృద్ధ మాత్మానం రామం రాజ్యే భిషేక్ష్యతి. ౨౧

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; ఆత్మానం=తన్ను; వృద్ధం=ముదుసలినిగా; జ్ఞాత్వా=ఎఱింగి; రామం=రామునిని; రాజ్యే=దొరతనమునందు; అభిషేక్ష్యతి=అభిషేకింపఁగలఁడో; సః(అధ్యాహృతము)=అట్టి; అయం=ఈ; ఇక్ష్వాకుకులనందనః=ఇక్ష్వాకువంశమును సంతసింపఁజేయునట్టి; రాజా=దశరథమహారాజు; మహాత్మా=అధికమయిన బుద్ధిగలవాఁడు. అహో=ఆశ్చర్యము!

ఇక్ష్వాకువంశంబును సంతోషింపఁజేయునట్టి యీదశరథమహారాజు, తాను వృద్ధుండగుట నెఱింగి, రాజ్యంబునందు రామునభిషేకింపఁదలంచినాఁడు, కావున, నితండు, మిక్కిలియు బుద్ధిశాలి. ఆశ్చర్యము! అని, తాత్పర్యము.

సర్వే హ్యనుగృహీతాస్స్మయ న్నో రామో మహీపతిః
చిరాయ భవితా గోప్తా దృష్టలోకపరావరః. ౨౨

టీక॥ యత్=ఏకారణంబువలన; దృష్టలోకపరావరః=చూడఁబడినలోకంబునందలి యెచ్చుతక్కువలుగలిగిన; రామః=రాముఁడు; చిరాయ=బహుకాలమునకు; నః=మనకు; మహీపతిః=రాజును; గోప్తా=రక్షకుండును; భవితా=కాఁగలఁడో; తత్(అధ్యాహృతము)=ఆకారణమువలన; వయం(అధ్యాహృతము)=మనము; సర్వేపి=అందఱము; అనుగృహీతాః=పరమేశ్వరునిచేత, అనుగ్రహింపఁబడినవారము; స్మ(స్మః)=అగుచున్నాము.

మనము బహుకాలముగాఁ గోరునట్లు, మనకు, లోకంబునందలి యెచ్చుతక్కువలనన్నిటి నెఱింగిన రాముండు రాజును రక్షకుండును గాఁగలఁడు, కావున మనము పరమేశ్వరునిచే ననుగ్రహింపఁబడినవారమగుచున్నాము.

అని, తాత్పర్యము.

లును, కావుననే; దిగ్భ్యః=దిక్కులనుం డి; ప్రాప్తాః=వచ్చినవారలునగు; జానపదాః=గ్రామంబులనుండు ; జనాః=జనులును; తదా=అప్పుడు; ఏవంవిధం=ఈప్రకారముగా; కథయతాం=చెప్పుకొనుచుండు; పౌరాణాం=పట్టణంబునందుండు వారిలయొక్క; వాక్యాని(అధ్యాహృతము)=మాటలను; శుశ్రువుః=వినిరి.

అప్పుడు, రామాభిషేక వృత్తాంతము విని, నానాప్రదేశంబులనుండి వచ్చిన జానపదులగు జనులును, ఈప్రకారము గా నాపౌరులు మాటలాడు కొనుచుండగా, నామాటలనాలకించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తే తు దిగ్భ్యః పురీం ప్రాప్తా ద్రష్టుం రామాభిషేచనమ్
రామస్య పూరయామాసుః పురీం జానపదా జనాః. ౨౬

టీక॥ రామాభిషేచనం=రామునిపట్టాభిషేకమును; ద్రష్టుం=చూచుటకు; దిగ్భ్యః=దిక్కులనుండి; పురీం=పట్టణమును; ప్రాప్తాః=పొందిన; తే=ఆ; జానపదాః = గ్రామంబులనుండు; జనాస్తు=జనులును; రామస్య=రామునియొక్క; పురీం= పట్టణమయినయయోధ్యను; పూరయామాసుః=నించిరి.

అట్లు, రామాభిషేకవృత్తాంతము విని, రామునియభిషేకంబుఁ జూచుట కై, నానాప్రదేశంబులనుండి, యయోధ్యకువచ్చియున్న యాగ్రామవాసిజనులు, రామునిపట్టణంబగు నయోధ్యయుం తయు నిండియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

జనౌఘైస్తైర్విసర్పద్భిః శుశ్రువే తత్ర నిస్వనః
పర్వసూదీర్ణవేగస్య సాగరస్యేవ నిస్వనః. ౨౭

టీక॥ తత్ర=ఆయయోధ్యయందు, విసర్పద్భిః=వ్యాపించుచున్న; తైః=ఆ; జనౌఘైః=జనుల సమూహముచే త; ఉత్పాదితః= (అధ్యాహృతము)=కలిగింపఁబడిన; నిస్వనః=ధ్వని; పర్వసు=పూర్ణిమలందు ; ఉదీర్ణవేగస్య=అతిశయయినవేగముగల ; సాగరస్య=సముద్రముయొక్క ; నిస్వనఇవ=ధ్వనివలె ; శుశ్రువే = వినంబడినది.

ఆయయోధ్యయందు, అట్లు, నానాప్రదేశంబులందుండివచ్చుచుండు జనస